POLIROM

Sue Prideaux

SUNT DINAMITĂ!
Viaţa lui Nietzsche

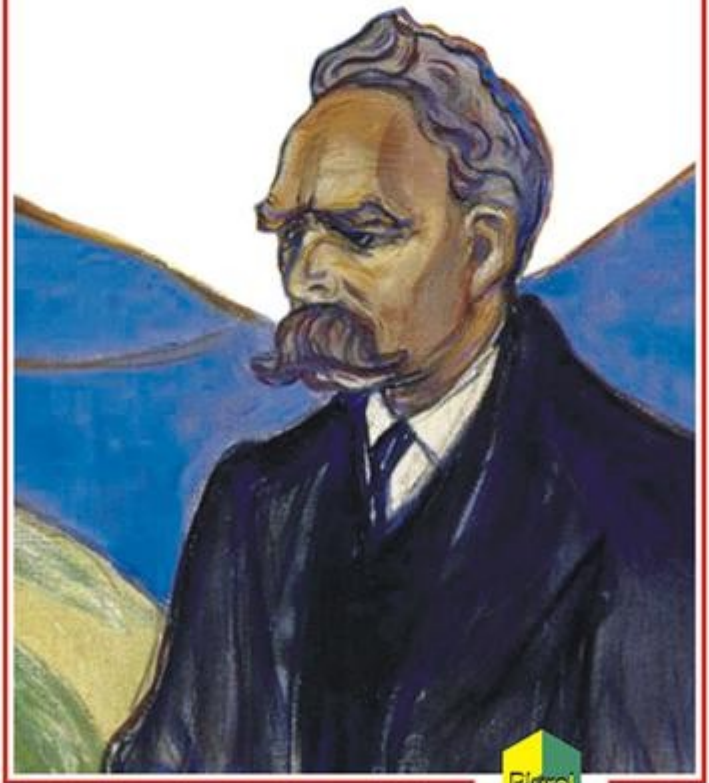

Plural

Sue Prideaux

SUNT DINAMITĂ!

Viaţa lui Nietzsche

Traducere de Bogdan-Alexandru Stănescu

EDITURA POLIROM
2020

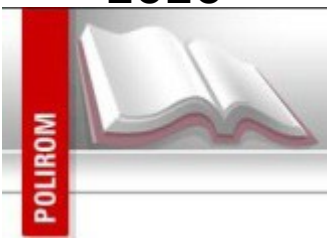

Sue Prideaux
I Am Dynamite!
A Life of Friedrich Nietzsche
2018

All rights reserved
© 2020 by Editura Polirom, pentru ediţia în limba română
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53
ISBN ePub: 978-973-46-8572-1
ISBN PDF: 978-973-46-8573-8
ISBN print: 978-973-46-8137-2
Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: Edvard Munch (1863-1944), *Friedrich Nietzsche* (1906, ulei pe pânză), Thielska Galleriet, Stockholm
Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop

privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

SUE PRIDEAUX, scriitoare anglo-norvegiană cu studii de istoria artei. A mai publicat patru romane şi două biografii, *Edvard Munch: Behind the Scream* (2007, carte distinsă cu James Tait Black Memorial Prize pentru biografie) şi *Strindberg: A Life* (2013, carte inclusă pe lista scurtă pentru Samuel Johnson Prize pentru nonficţiune şi recompensată cu Duff Cooper Prize). *Sunt dinamită!* a fost desemnată de

revista *The Times* biografia anului 2018 şi a câştigat Hawthornden Prize în 2019.

Lista ilustraţiilor

1. Tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig Nietzsche. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/323*
2. Mama lui Nietzsche, Franziska, născută Oehler. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/315*
3. Friedrich Nietzsche la 17 ani. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/1*
4. Sora lui Nietzsche, Elisabeth, la 17 ani. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/158*
5. Richard şi Cosima Wagner (1875). *Fritz Luckhardt / Imagno / Getty Images*
6. Cosima Wagner (cca 1870). *Imagno / Getty Images*
7. Tribschen, casa lui Wagner. *Prin amabilitatea autoarei*
8. Capela de pe muntele Pilatus. *Prin amabilitatea autoarei*
9. Mult iubitul Sils Maria. *Prin amabilitatea autoarei*
10. Autoarea lângă stânca unde Nietzsche a trăit revelaţia Zarathustra. *Prin amabilitatea autoarei*
11. Casa lui Gian Durisch din Sils Maria. *Prin amabilitatea autoarei*
12. Lou Salomé. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/92*
13. Lou Salomé ridică biciul asupra lui Nietzsche şi a lui Paul Rée. *AKG5714418 – Heritage Images / Fine Art Images / AKG Images*
14. Försterhof, Paraguay. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/568*
15. Nietzsche în deplinătatea puterilor. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/18*

16. Maşina de scris a lui Nietzsche. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, 100-2013-0842*
17. Nietzsche îşi anunţă cartea *Aşa grăit-a Zarathustra* (1883). *AKG9666 – AKG Images.*
18. Nietzsche nebun în grija mamei sale (1890). *AKG144476 – AKG Images*
19. Elisabeth pozează iubitoare, aplecată deasupra fratelui său. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/37*
20. Hitler la înmormântarea lui Elisabeth. *Heinrich Hoffmann / Ullstein Bild via Getty Images*
21. Măştile mortuare ale lui Nietzsche. *© Ute Schendel*

Nota traducătorului

Dat fiind că unica ediţie românească ce urmează în traducere ediţia critică ştiinţifică germană s-a oprit la volumul al şaselea, am utilizat până unde a fost posibil, în citare, respectiva ediţie: Friedrich Nietzsche, *Opere complete*, ediţie critică ştiinţifică în 15 volume de Giorgio Colli şi Mazzino Montinari, traducere de Simion Dănilă, Editura Hestia, Timişoara (1997-2005): vol. 1, Poezia; vol. 2, *Naşterea tragediei*. *Consideraţii inactuale* I-IV*. Scrieri postume*; vol. 3, *Omenesc, prea omenesc* I-II; vol. 4, *Aurora. Idile din Messina. Ştiinţa veselă*; vol. 5, *Aşa grăit-a Zarathustra* I-IV; vol. 6, *Dincolo de bine şi de rău. Despre genealogia moralei*. Din păcate, pentru operele citate de autoare ce urmează cronologic după volumul *Despre genealogia moralei* a trebuit să apelăm la ediţii româneşti care nu au utilizat ediţii originale epurate de intervenţiile lui Elisabeth Nietzsche şi ale echipei de editori ai arhivei Nietzsche aflaţi în graţiile ei. Este vorba despre *Ecce homo* (prefaţă de Vasile Muscă, traducere de Victor Scoradeţ, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2016), *Amurgul idolilor* (traducere de Alexandru Al. Şahighian, în Friedrich Nietzsche, *Ştiinţa voioasă • Genealogia moralei • Amurgul*

idolilor, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994), *Antichristul* (traducere, note şi postfaţă de Vasile Muscă, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2003), *Cazul Wagner* (traducere de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004). Citatele oferite de autoare din scrisorile şi carnetele lui Nietzsche, care nu au fost traduse în limba română, sunt traduse în prezenta ediţie din limba engleză.

Pentru Georgia, Alice, Mary, Sam şi George
Fie să deveniţi ceea ce sunteţi, după ce aţi aflat ce înseamnă asta.

Mulţumiri

Mulţi oameni m-au ajutat, în diferite feluri, de-a lungul celor patru ani cât a durat călătoria acestei cărţi. Le sunt recunoscătoare celor pe care i-am cunoscut, dar şi celor pe care nu am avut ocazia să-i cunosc. Le sunt recunoscătoare învăţaţilor pasionaţi de opera lui Nietzsche, vii sau morţi, care au limpezit şi au tradus textele, în anumite cazuri înlăturând ulterioarele intervenţii editoriale creative, pentru a ajunge la originalul textului lui Nietzsche, despărţind adevărul de fals în interiorul *Nachlass*-ului, moştenirea literară a autorului.

Le mulţumesc editorilor mei din Marea Britanie şi din SUA, Mitzy Angel şi Tim Duggan, pentru că au pus în mişcare noi vehicule de interpretare. Îi mulţumesc lui Nigel Warburton, care a dat dovadă de enormă generozitate şi a lovit cu ciocanul său într-un mod foarte eficient, în timp ce revizuia partea filosofică a materialului.

În Elveţia şi Germania: Erdmann von Wilamowitz-Moellendorff, de la Biblioteca Herzogin Anna Amalia din Weimar, Tanja Fehling de la Klassik-stiftung.de, profesorul Peter André Block şi dr. Peter Villwock de la Nietzsche-Haus

din Sils Maria şi Katya Fleischer de la Richard Wagner Museum din Tribschen.

În Marea Britanie, le mulţumesc lui Felicity Bryan, Michele Topham şi întregii echipe de la Felicity Bryan Associates. La Faber, mulţumiri speciale merg spre Laura Hassan, Emmie Francis, Donna Payne, Anne Owen, Anna Davidson, John Grindrod şi Sophie Portas. Mulţumesc, Eleanor Rees, pentru corectură şi lui Rachel Thorne pentru obţinerea drepturilor pentru utilizarea citatelor. Mulţumesc, Louise Duffett (rudă a lui Harry Kessler) şi Classics Department of Godolphin School din Londra. Mulţumesc lui Roger Lomax pentru că a verificat complicatele valute ale secolului al XIX-lea şi Laurei Sanderson pentru o discuţie amuzantă despre aforisme. Sunt recunoscător echipei de la Andrew Nurnberg şi, ca de obicei, angajaţilor omniscienţi de la London Library.

În SUA, pe lângă Tim Duggan, le mulţumesc lui George Lucas, William Wolfslau şi Hilary McClellen pentru verificarea datelor.

Mulţumiri speciale pentru Gillian Malpass, Christopher Sinclair-Stevenson şi regretatul Tom Rosenthal, care mi-au dat cu toţii sprijinul şi curajul de care aveam nevoie încă de la bun început, lui Antony Beevor, Artemis Cooper, Lucy Hughes-Hallet şi Sarah Bakewell pentru conversaţiile utile pe care le-am purtat şi familiei mele pentru tactul de care a dat dovadă, pentru critici, pentru munca de cercetare şi pentru că a tolerat fantoma din casă.

1

O serată muzicală

Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de haşiş. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german.

Ecce homo, „De ce sunt atât de deştept”, secţiunea 6[1]

[1] Ed.rom.cit., p. 83 (n.tr.).

Pe data de 9 noiembrie 1868, tânărul Nietzsche, în vârstă de 25 de ani, i-a descris lui Erwin Rohde, prietenul şi colegul său de la Universitatea din Leipzig, comedia pe care intenţiona s-o scrie.

„Titlurile actelor comediei mele”, îi scria el, „sunt următoarele:

1. O întâlnire de seară a societăţii sau Asistentul.
2. Croitorul refuzat.
3. O întâlnire cu X.

Distribuţia include câteva bătrâne.

Joi seara, Romundt m-a dus la teatru, faţă de care sentimentele mele devin foarte reci... am stat în lojă asemenea olimpienilor aşezaţi pe tronuri la o judecată şi am asistat la o tâmpenie numită *Graf Essex*. Bineînţeles că l-am boscorodit pe răpitorul meu...

Prima conferinţă a semestrului din cadrul Societăţii Clasiciste fusese programată pentru seara următoare, iar eu fusesem rugat cu foarte multă curtoazie să preiau această sarcină. Am fost nevoit să scot la bătaie un întreg arsenal academic, dar, imediat ce m-am pregătit, am şi avut plăcerea să găsesc o mulţime întunecată de vreo 40 de ascultători... am vorbit destul de liber, ajutându-mă doar de notiţele de pe o bucată de hârtie... Cred că va fi în regulă cariera asta academică. Când am ajuns acasă, am găsit un bilet ce-mi era adresat, cu următoarele cuvinte: «Dacă vreţi să-l întâlniţi pe Richard Wagner, veniţi la 3.45 p.m. la Café Théâtre. Windisch».

Surpriza asta mi-a cam învolburat mintea... bineînţeles că m-am repezit să-l găsesc pe onorabilul nostru amic Windisch, care mi-a dat mai multe informaţii. Wagner se afla strict incognito la Leipzig. Presa nu ştia nimic, iar servitorilor li se ordonase să fie muţi ca nişte morminte în livrea. Ei bine, sora lui Wagner, Frau Professor Brockhaus[1],

femeia aceea inteligentă pe care o ştim amândoi, o prezentase pe buna ei prietenă, Frau Professor Ritschl, fratelui ei. În prezenţa lui Frau Ritschl, Wagner interpretează *Meisterlied* [Cântecul Premiat al lui Walther din cea mai recentă operă a lui Wagner, *Die Meistersinger*, ce avusese premiera cu câteva luni în urmă], iar femeia asta de treabă îi spune că respectivul cântec îi era deja cunoscut. [Îl ascultase cântat şi interpretat de Nietzsche, deşi partiturile fuseseră publicate foarte recent.] Bucurie şi uimire pentru Wagner! Îşi exprimă suprema dorinţă de a mă întâlni incognito; urmează să fiu invitat duminică seara...

Pe parcursul zilelor următoare, starea mea sufletească a fost ca desprinsă dintr-un roman: crede-mă, preliminariile acestei prime întâlniri, luând în considerare cât de inabordabil este bărbatul acesta excentric, mă apropiau de tărâmul basmelor. Gândindu-mă că aveau să fie invitaţi mulţi oameni, m-am hotărât să mă îmbrac foarte elegant şi am fost fericit când croitorul meu mi-a promis că-mi va termina noul costum de seară chiar în acea duminică. Era o zi oribilă, cu viscol şi zăpadă. M-am cutremurat numai la gândul de a ieşi din casă, aşa că am fost bucuros când m-a vizitat Roscher[2] după-amiază ca să-mi spună câteva lucruri despre eleaţi [şcoală de filosofie greacă timpurie, datând probabil din secolul al VI-lea î.e.n.] şi despre Dumnezeu în filosofie. În cele din urmă s-a întunecat, croitorul nu venise şi sosise momentul ca Roscher să plece. L-am însoţit, în ideea că voi continua drumul până la croitor. Acolo i-am găsit pe sclavii lui agitându-se înnebuniţi în jurul costumului meu; au promis să-l trimită în trei sferturi de oră. Am plecat mulţumit, m-am oprit la Kintschy [un restaurant din Leipzig frecventat asiduu de studenţi] şi am citit *Kladderadatsch* [revistă satirică ilustrată] şi, spre încântarea mea, am găsit

o ştire conform căreia Wagner se afla în Elveţia. În tot timpul acesta eu ştiam că urma să-l întâlnesc în aceeaşi seară. Mai ştiam, de asemenea, că ieri primise o scrisoare din partea micului rege [Ludovic al II-lea al Bavariei] având-l ca destinatar pe *Marele compozitor german Richard Wagner*.

Ajuns acasă, nu am găsit nici un croitor. Am citit destul de neatent disertaţia despre Eudocia[3], deranjat fiind din când în când de o bubuitură puternică, dar îndepărtată. În cele din urmă, am fost convins că cineva aştepta în faţa porţii patriarhale, din fier forjat; era încuiată, ca şi uşa din faţă a casei. Am strigat peste grădină către bărbatul respectiv şi i-am spus să vină prin spate. Era imposibil să te faci înţeles prin ploaie. Întreaga casă era în picioare. În sfârşit, poarta a fost deschisă şi un bătrânel a urcat la mine-n cameră cu un pachet. Era 18.30, vremea să-mi pun hainele şi să mă pregătesc, dat fiind că locuiesc destul de departe. Bărbatul are hainele mele, le probez; se potrivesc. Un moment sinistru: îmi înmânează chitanţa. O iau politicos; el vrea să fie plătit la predarea bunurilor. Eu sunt uimit şi-i explic că nu voi negocia cu el, un angajat, ci doar cu croitorul însuşi. Bărbatul mă presează. Timpul mă presează. Pun mâna pe haine şi încep să mă îmbrac. El pune mâna pe haine şi nu mă lasă să mă îmbrac – eu trag cu forţă, el trage cu forţă. Scenă: mă lupt, îmbrăcat doar în cămaşă, încercând să-mi trag pantalonii cei noi.

Un semn de demnitate, o ameninţare solemnă. Blestemându-i pe croitorul meu şi pe asistentul său, jur răzbunare. Între timp, el dispare cu lucrurile mele. Sfârşitul Actului II. Meditez întins pe canapeaua mea, îmbrăcat doar în cămaşa cu poale, şi iau în considerare catifeaua neagră, întrebându-mă dacă e destul de bună pentru Richard.

Afară plouă cu găleata. Opt fără un sfert. La şapte şi jumătate trebuia să ne întâlnim la Café Théâtre. Mă năpustesc în noaptea vântoasă, umedă, un omuleţ în negru, fără haină de seară.

Intrăm în salonul foarte confortabil al familiei Brockhaus; nu e nimeni în afară de cercul familial, de Richard şi de noi doi. Îi sunt prezentat lui Richard şi îi vorbesc în termeni foarte respectuoşi. Vrea să cunoască detaliile exacte ale împrejurărilor în care am devenit familiar cu muzica lui, blestemă toate punerile în scenă ale operelor sale şi-şi râde de dirijorii care se adresează orchestrelor pe un ton mieros: «Domnilor, mai cu pasiune aici. Oameni buni, un pic mai pasional!»...

Înainte şi după cină Wagner a interpretat toate părţile importante din *Meistersinger*, imitând toate vocile cu mare exuberanţă. Este, într-adevăr, un om fabulos de vivace şi de înfocat, care vorbeşte repede, e foarte inteligent şi transformă o petrecere foarte intimă cum e aceasta într-o întâlnire extrem de veselă. Printre picături, am purtat cu el o discuţie destul de lungă despre Schopenhauer; vei înţelege cât de mult m-am bucurat să-l aud vorbind despre Schopenhauer cu o căldură de nedescris, ca despre unicul filosof care a surprins esenţa muzicii".

Scrierile lui Schopenhauer erau la vremea respectivă puţin cunoscute, chiar şi mai puţin preţuite. Universităţile erau foarte reticente să-i recunoască până şi calitatea de filosof, dar Nietzsche fusese furat de vârtejul entuziasmului pentru Schopenhauer, pentru că descoperise de curând, din întâmplare, *Lumea ca voinţă şi reprezentare*, aceeaşi întâmplare sau, cum îi plăcea să spună[4], aceeaşi înlănţuire de coincidenţe funeste aranjate pesemne de mâna sigură a instinctelor ce conduseseră la prezenta întâlnire cu Wagner din salonul familiei Brockhaus.

Prima verigă din lanţ fusese făurită cu o lună înaintea întâlnirii, când Nietzsche ascultase preludiile celor mai recente opere ale lui Wagner, *Tristan şi Isolda* şi *Die Meistersinger von Nürnberg*. „Fiecare fibră, fiecare nerv din corpul meu s-au înfiorat”, a scris el în aceeaşi zi şi s-a apucat să înveţe partiturile pentru pian. Apoi, Ottilie Brockhaus îl auzise cântând şi îi împărtăşise vestea fratelui său, Wagner. Acum, a treia verigă: adânca preţuire a lui Wagner pentru obscurul filosof ale cărui scrieri fuseseră mângâierea lui Nietzsche atunci când sosise pentru prima oară la Leipzig, dezrădăcinat şi nefericit, cu trei ani în urmă.

„Trăiam pe atunci într-o stare de indecizie fără leac, singur în faţa anumitor experienţe şi dezamăgiri, lipsit de principii fundamentale, deznădăjduit şi fără nici o singură amintire plăcută... Într-o zi am găsit o carte într-un anticariat, am luat-o în mâini ca pe un obiect total necunoscut şi am răsfoit-o. Nu ştiu ce demon mi-a şoptit: ia cartea asta acasă cu tine. A fost contrar obiceiului meu de a ezita în momentul cumpărării cărţilor. Odată ajuns acasă, m-am aruncat pe sofa cu noua mea comoară şi am lăsat geniul acela întunecat şi plin de energie să mă străbată... Am văzut în el o oglindă în care să-mi contemplu lumea, viaţa şi propria natură în grandoarea lor înspăimântătoare... aici am văzut boala şi sănătatea, exilul şi refugiul, Raiul şi Iadul.”[5]

Dar n-a fost vreme să vorbească mai mult despre Schopenhauer în seara aceea, în salonul familiei Brockhaus, pentru că ceea ce Nietzsche a descris drept spiralele verbale ale lui Wagner, geniul lui de a sculpta nori, felul în care schiţa vârtejuri, în care vorbele lui izbucneau şi se răsuceau în aer, capacitatea lui de a fi peste tot şi nicăieri[6] se cumulau rapid, încontinuu.

Scrisoarea continuă:

„După [cină], Wagner a citit un fragment din autobiografia la care scria, o scenă pur şi simplu încântătoare din anii lui de student la Leipzig, la care încă nu se poate gândi fără să izbucnească în râs; şi scrisul lui e plin de talent şi inteligenţă. În cele din urmă, pe când ne pregăteam amândoi de plecare, mi-a strâns călduros mâna şi m-a invitat prieteneşte să-l vizitez ca să cântăm şi să discutăm filosofie; de asemenea, mi-a încredinţat sarcina de a le familiariza pe sora lui şi pe rudele ei cu muzica lui, pe care am acceptat-o în mod solemn. O să-ţi povestesc mai multe când voi putea privi cumva seara aceasta cu mai multă obiectivitate şi distanţare. Deocamdată, un salut călduros şi urări de sănătate. F.N.”.

Când Nietzsche a ieşit din vila masivă, bine poziţionată la întretăierea a două străzi, a profesorului Brockhaus, a fost izbit la fiecare colţ de stradă de rafale de vânt şi de lapoviţă, până a ajuns îngheţat pe Lessingstrasse nr. 22, unde ocupa cu chirie o cameră spaţioasă, goală, ce aparţinea profesorului Karl Biedermann, editor al ziarului liberal *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Îşi descrie starea ca fiind o euforie de neimaginat. Îl descoperise pe Wagner în şcoală. „Luând în considerare toate aspectele, nu mi-aş fi suportat tinereţea fără muzica lui Wagner”[7], scria el, iar vraja pe care a exercitat-o compozitorul asupra lui nu avea să se risipească niciodată. Wagner e persoana care apare în scrierile lui Nietzsche mai frecvent decât oricare alta, incluzându-i aici pe Christos, Socrate sau Goethe[8]. Prima lui carte i-a fost dedicată lui Wagner. Două dintre cele 14 cărţi ale sale conţin numele lui Wagner în titlu. În ultima lui carte, *Ecce homo*, Nietzsche a scris că tot mai caută, în orice domeniu artistic, o operă „de o fascinaţie la fel de periculoasă, de o nesfârşire la fel de înfiorătoare şi de dulce precum *Tristan*”[9].

Încă de la o vârstă fragedă, ambiţia lui Nietzsche a fost să devină muzician, dar, ca elev uimitor de inteligent dintr-o şcoală privată de înaltă calitate unde cuvintele contau mai mult decât muzica, pe la 18 ani renunţase fără tragere de inimă la această idee. În momentul întâlnirii cu Wagner nu era încă filosof, ci doar student la Universitatea din Leipzig, unde studia filologia clasică, ştiinţa limbilor clasice şi lingvistica.

Un tânăr plăcut, cultivat, serios, mai curând rigid, era bine făcut, dar nu gras. În fotografii arată de parcă ar purta haine de căpătat; mânecile şi manşetele pantalonilor nu cad unde ar trebui, iar nasturii sacourilor stau să plesnească. Scund şi cu o înfăţişare ştearsă, era salvat de la insignifianţă de o pereche de ochi foarte pătrunzători. Una dintre pupile îi era un pic mai mare decât cealaltă. Unii spun că avea irişii căprui, alţii că ar fi fost albaştri-cenuşii. Prin ei privea lumea cu acea nesiguranţă ceţoasă a oamenilor cu miopie extremă, dar, odată concentrată, privirea lui era descrisă drept pătrunzătoare, penetrantă şi neliniştitoare; făcea să-ţi rămână minciuna-n gât.

În zilele noastre îl cunoaştem din fotografii, busturi şi portrete făcute în ultimii ani de viaţă, când gura şi cea mai mare parte a bărbiei sunt complet ascunse de măreţele mustăţi ca nişte coarne de berbec, însă fotografiile făcute alături de colegii săi de facultate din anii petrecuţi la Universitatea din Leipzig ne arată că, într-o epocă a părului facial impozant, al lui nu era, prin comparaţie, impresionant. Se vede că buzele îi erau pline şi frumos conturate, lucru confirmat ulterior de Lou Salomé, una dintre puţinele femei care l-au sărutat, şi putem vedea, de asemenea, că avea bărbia fermă şi rotundă. Aşa cum moda intelectuală precedentă presupunea plete şi cravate de mătase purtate neglijent, pentru a arăta apartenenţa la

romantism, tot aşa Nietzsche îşi semnala apartenenţa la raţionalismul postromantic punându-şi în evidenţă uimitoarea frunte, lăcaş al uimitorului său creier, şi ascunzându-şi buzele senzuale şi bărbia hotărâtă.

Nietzsche devenea din ce în ce mai nefericit ca filolog. Într-o scrisoare trimisă la 11 zile după întâlnirea cu Wagner, se descrie pe el şi pe colegii săi filologi ca pe „cloaca fermentând a filologiei timpurilor noastre şi în fiecare zi trebuie să le observ colcăiala ca de cârtiţe, obrajii buhăiţi şi ochii orbi, bucuria lor când prind viermi şi indiferenţa în faţa adevăratelor probleme, a problemelor urgente ale vieţii”[10]. Pesimismul îi era adâncit şi mai mult de faptul că se dovedea a fi excepţional la respectivele colcăieli de cârtiţă pe care le dispreţuia, atât de bun încât i s-a oferit curând Catedra de filologie clasică de la Universitatea din Basel, devenind astfel cel mai tânăr profesor al lor, însă gloria aceasta nu-l ajunsese încă în seara când Wagner l-a tratat ca pe un egal şi i-a dat semne că i-ar face plăcere să continue această legătură. Era o onoare extraordinară.

Cunoscut pur şi simplu ca „Maestrul”, compozitorul se afla pe la jumătatea celui de-al şaselea deceniu de viaţă şi se bucura de notorietate în întreaga Europă. Fiecare mişcare pe care o făcea avea ecouri în presă, aşa cum descoperise Nietzsche în seara respectivă, citind *Kladderadatsch* la cafenea. Dacă Wagner vizita Anglia, regina Victoria şi prinţul Albert îi solicitau plini de curtoazie compania. În Paris, prinţesa Pauline von Metternich se ocupa de afacerile lui. Regele Ludovic al Bavariei i se adresa lui Wagner cu „adoratul şi angelicul meu prieten” şi plănuia să remodeleze oraşul München în onoarea muzicii lui.

Ludovic a murit înainte să-şi înfăptuiască planurile extravagante (fiind probabil asasinat ca să nu-şi realizeze

planurile nebuneşti de construcţie care i-ar fi falimentat ţara), dar încă putem vedea proiectele arhitectului: un bulevard nou ce ar fi tăiat centrul oraşului, ar fi traversat râul Isar pe un impresionant pod din piatră, amintind de podul-curcubeu al lui Wotan, ce duce spre Walhalla în *Inelul* lui Wagner, şi s-ar fi oprit în dreptul unei enorme săli de operă ca un Colosseum tăiat în două, pe verticală, cu două aripi adăugate pe fiecare parte. Pentru regele Ludovic, muzica lui Wagner era „cea mai frumoasă, suprema şi unica mea consolare", sentimente pe care le-a trăit adesea şi Nietzsche în legătură cu ea.

Încă din fragedă copilărie, Nietzsche fusese extrem de sensibil la muzică. Amintirile familiei legate de copilăria lui sugerează că muzica ar fi fost pentru el mai importantă decât vorbirea: era un copil mic ce tăcea atât de fermecător, încât prezenţa lui era singura pe care tatăl său, pastorul Carl Ludwig Nietzsche[11], o tolera în biroul lui lambrisat în timp ce rezolva treburile parohiei sau îşi compunea predicile. Tatăl şi fiul petreceau împreună ore şi zile într-o dulce monotonie, dar, la fel ca mulţi alţi copii de 2-3 ani, micuţul Nietzsche avea uneori crize paroxistice de furie, când ţipa şi dădea furios din mâini şi din picioare. În acele momente nimic nu-l putea împăca, nici prezenţa mamei, nici jucăriile, nici mâncarea sau băutura, ci doar tatăl, care se aşeza la pian şi începea să cânte.

Cetăţean al unei naţiuni muzicale, pastorul Nietzsche era un interpret desăvârşit la claviatură; veneau oameni de la kilometri buni să-l asculte cântând. Era pastor luteran al parohiei din Röcken, la sud de Leipzig, unde Johann Sebastian Bach deţinuse funcţia de director muzical timp de 27 de ani, până la moartea sa. Carl Ludwig era cunoscut pentru recitalurile sale din Bach. Mai neobişnuit însă e

faptul că era cunoscut şi pentru talentul lui excepţional de a improviza, talent pe care Nietzsche avea să-l moştenească.

Strămoşii lui Nietzsche fuseseră oameni de origine modestă din Saxonia, măcelari şi ţărani ce-şi duceau viaţa în zona din jurul oraşului episcopal Naumburg. Tatăl lui Carl Ludwig, Friedrich August Nietzsche, a ridicat familia pe scara socială devenind pastor şi a dus-o chiar mai departe căsătorindu-se cu Erdmuthe Krause, fiică de arhidiacon. O femeie cu simpatii napoleoniene radicale, Erdmuthe l-a născut pe tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig, pe 10 octombrie 1813, cu câteva zile înainte de Bătălia Naţiunilor, numită şi Bătălia de la Leipzig, în imediata vecinătate a câmpului de luptă unde Napoleon a fost învins. Nietzsche adora să spună povestea asta. Îl considera pe Napoleon ultimul mare nelegiuit, ultimul mânuitor al puterii lipsit de conştiinţă, sinteza dintre supraom şi monstru, iar această conexiune mai curând inconsistentă îi dădea, după cum îi plăcea să creadă, un motiv fiziopsihologic prenatal pentru a fi fascinat de personaj. Una dintre ambiţiile nerealizate ale vieţii lui a fost să viziteze Corsica.

Carl Ludwig a fost, bineînţeles, predestinat să-şi urmeze tatăl pe calea Bisericii. A urmat cursurile Universităţii din Halle, aflată în apropiere, ce era de mult renumită pentru cursurile de teologie. Aici a studiat teologia, latina, greaca şi franceza, istoria grecilor şi a evreilor, filologia clasică şi exegeza biblică. Nu a fost un student eminent, dar nici unul slab. Era cunoscut pentru hărnicia lui şi a câştigat un premiu pentru elocinţă. După ce a părăsit universitatea, la 21 de ani, a ocupat un post de preceptor în marele oraş Altenburg, aflat la 17 kilometri sud de Leipzig.

Carl Ludwig era conservator şi regalist. Aceste calităţi solide l-au adus în atenţia ducelui Joseph de Saxa-Altenburg, care l-a numit responsabil cu educaţia celor trei

fiice ale sale, Therese, Elisabeth şi Alexandra. Carl Ludwig nu avea încă 30 de ani, dar a reuşit să se achite cu brio de însărcinare, fără ca măcar să existe umbra vreunei suspiciuni de legătură romantică.

După ce a fost şapte ani preceptor, a înaintat o cerere pentru postul de pastor al parohiei din Röcken, din câmpia fertilă, dar despădurită aflată la vreo şapte kilometri sud-vest de Leipzig. În 1842 s-a mutat în casa parohială împreună cu mama sa, Erdmuthe, acum văduvă. Casa parohială era lipită efectiv de una dintre cele mai vechi biserici din provincia Saxonia, o străveche biserică fortificată datând din prima jumătate al secolului al XII-lea. Sub domnia lui Frederic Barbarossa, turla ei înaltă, rectangulară a fost dublată în înălţime, pentru a veghea asupra câmpiei întinse apărate de Cavalerii de Kratzsch. În sacristie se afla efigia monumentală, din piatră, a unuia dintre cavaleri. Când era mic, pe Nietzsche îl îngrozea, mai ales când razele soarelui îi cădea asupra ochilor din rubine încastrate, făcându-i să strălucească şi să scânteieze.

În timpul unei vizite în parohia din Pobles, privirea pastorului Carl Ludwig, în vârstă de 29 de ani, a fost atrasă de fiica în vârstă de 17 ani a pastorului local. Deşi fără prea multă educaţie, Franziska Oehler avea o credinţă creştinească simplă şi profundă şi nu-şi dorea un destin mai glorios decât acela de a-şi ajuta soţul în această vale a plângerii.

S-au căsătorit în ziua când el împlinea 30 de ani, pe 10 octombrie 1843. Carl Ludwig şi-a mutat soaţa în parohia de la Röcken, unde gospodăria era dominată de Erdmuthe, ajunsă acum o *mater familias* intransigentă de 64 de ani ce purta boneta şi buclele laterale respingătoare ale generaţiei anterioare. Îşi iubea fiul în mod exagerat, controla finanţele familiei cu stricteţe şi controla gospodăria mai abitir cu

ajutorul „auzului delicat”, ceea ce însemna că volumul discuţiilor trebuia ţinut în permanenţă la nivelul *pianissimo*.

Ceilalţi membri ai gospodăriei erau cele două surori vitrege mai mari ale pastorului, femei bolnăvicioase şi nevrotice, mătuşile lui Nietzsche, Auguste şi Rosalie. Mătuşa Auguste era o martiră a spaţiului domestic, care nu-i permitea tinerei mirese Franziska să dea o mână de ajutor în bucătărie, ca nu cumva să-i facă viaţa mai uşoară. „Lasă-mi această unică mângâiere”, îi spunea mătuşa Auguste Franziskăi, atunci când aceasta se oferea s-o ajute. Mătuşa Rosalie avea înclinaţii mai intelectuale; martiriul ei erau acţiunile caritabile. Ambele mătuşi sufereau cu nervii, problemă des întâlnită în epocă, şi erau mereu la câţiva paşi de cabinetul medical care nu reuşea niciodată să le vindece. Acest triumvirat de femei mai în vârstă o făcea practic pe Franziska, mireasa, să fie inutilă în propria casă. Din fericire, la câteva luni după căsătorie, a rămas însărcinată cu Friedrich.

Friedrich Wilhelm Nietzsche s-a născut la data de 15 octombrie 1844 şi a fost botezat în biserica din Röcken de tatăl său, care i-a pus numele regelui aflat pe tron, Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei. După doi ani, pe 10 iulie 1846, s-a născut o fată, botezată Therese Elisabeth Alexandra, după cele trei prinţese de Altenburg al căror preceptor fusese tatăl ei. I s-a spus întotdeauna Elisabeth. Doi ani mai târziu s-a mai născut un băiat, în februarie, şi a fost botezat Joseph, după ducele de Altenburg.

Pastorul era şi pios, şi patriot, dar nu scăpase de afecţiunile nervoase de care sufereau mama şi surorile sale vitrege. Se izola cu orele în birou, refuzând să mănânce, să bea sau să vorbească. Şi mai alarmant, suferea atacuri de natură misterioasă, iar atunci se oprea în mijlocul frazei şi rămânea cu privirea aţintită-n gol. Franziska dădea fuga să-

l scuture ca să-l scoată din amorţeala aceea, dar, când „se trezea”, nu-şi amintea nimic din aceste întreruperi ale conştienţei.

Franziska l-a consultat pe doctorul Gutjahr, medicul familiei, al cărui diagnostic a fost de „nervi” şi care i-a prescris odihnă, dar simptomele s-au înrăutăţit, până când, în cele din urmă, pastorul nu a mai putut fi lăsat să-şi îndeplinească îndatoririle faţă de parohie. Misterioasele crize paroxistice au fost diagnosticate drept „înmuieri ale creierului” şi luni întregi a căzut pradă unei stări de prostraţie, cu dureri de cap chinuitoare şi accese de vomă, iar vederea i s-a deteriorat drastic, până aproape să orbească. În toamna anului 1848, la 35 de ani şi căsătorit de doar cinci ani, a căzut la pat şi practic viaţa lui de om activ a luat sfârşit.

Viaţa Franziskăi era înăbuşită între Erdmuthe şi cele două mătuşi nevrotice, pe de o parte, şi debilitatea crescândă a soţului ei, pe de altă parte. Adulţii din parohie se încruntau mohorâţi şi-şi făcea semne discrete, dar Franziska a reuşit cumva să-şi apere copiii de atmosfera aceea morbidă. Atât amintirile din copilărie ale lui Friedrich, cât şi cele ale Elisabeth vorbesc despre libertatea şi „uşurătatea fiinţei” pe care le simţeau fratele şi sora în aparent nelimitatul lor spaţiu de joacă ce includea măreaţa turlă a bisericii, livada şi grădina de flori. Erau şi iazuri înconjurate de sălcii plângătoare, în ale căror scorburi verzi se strecurau ca să asculte păsările cântând şi să privească peştii cei iuţi ţâşnind pe sub suprafaţa lucioasă a apei. Simţeau cimitirul năpădit de ierburi din spatele casei ca fiind „prietenos”, dar nu se jucau printre străvechile lui cruci din piatră din cauza celor trei ferestruici lunguieţe şi înguste din partea aceea a acoperişului casei, ce păreau a supraveghea de sus precum ochii atotvăzători ai Domnului.

Suferinţa lui Carl Ludwig s-a accentuat; şi-a pierdut uzul vorbirii şi în cele din urmă vederea i s-a deteriorat de tot, până la orbirea completă. Pe data de 30 iulie 1849 a murit, la doar 35 de ani.

„Parohia i-a pregătit o criptă din piatră... Ah, niciodată nu vor înceta să-mi răsune-n urechi dangătele dogite ale acelor clopote; nici nu voi uita vreodată funebra melodie clocotitoare a imnului *Isus, mângâierea mea*! Sunetele orgii vuiau prin cotloanele goale ale bisericii", scria Nietzsche la 13 ani, amintindu-şi aceste clipe din copilărie[12].

„În acea perioadă, am visat o dată că aud muzică de orgă venind din biserică, muzica pe care o ascultasem la înmormântarea tatălui meu. Când am putut distinge ce se afla în spatele acestor sunete, s-a deschis brusc un tumul din care a ieşit tata, înfăşurat într-un linţoliu de pânză. S-a năpustit în biserică şi s-a întors de acolo cu un copil în braţe. Mormântul s-a căscat din nou, lăsându-l să intre, apoi s-a închis la loc. Horcăiala orgii a încetat pe loc, iar eu m-am trezit. În ziua ce a urmat acelei nopţi, micuţul Joseph s-a îmbolnăvit brusc, cuprins de crampe dureroase, şi în câteva ore a murit. Durerea noastră nu a cunoscut margini. Visul meu se împlinise aievea. Micuţul trup a fost depus întru odihnă în braţele tatălui său."[13]

Cauzele degradării şi morţii pastorului Nietzsche au fost investigate în amănunţime. Dacă pastorul a murit nebun este o întrebare de importanţă majoră pentru posteritate, dat fiind că Nietzsche însuşi a avut simptome similare cu cele ale tatălui său înainte de a înnebuni, brusc şi în mod dramatic, în 1888, când avea 44 de ani, rămânând nebun până la moartea survenită în 1900. Numărul mare de lucrări pe această temă continuă să crească, dar prima carte, *Über das Pathologische bei Nietzsche*, a fost publicată în 1902, la doar doi ani de la moartea lui

Nietzsche. Autorul ei, dr. Paul Julius Möbius[14], era un distins neurolog care făcea muncă de pionierat şi care se specializa în boli nervoase ereditare de prin 1870. Möbius a fost numit de Freud unul dintre părinţii psihoterapiei şi, cel mai important, a avut acces direct la certificatul original de deces al pastorului Nietzsche, care menţiona *Gehirnerweichung*, înmuierea creierului, termen utilizat în mod obişnuit în secolul al XIX-lea pentru a desemna o serie de boli cerebrale degenerative.

Interpretările moderne includ o degenerare generală, o tumoare a creierului, tuberculom cerebral sau chiar o sângerare internă la nivelul creierului, cauzată de o lovitură la cap. Spre deosebire de tatăl său, lui Nietzsche nu i s-a făcut autopsie, aşa încât Möbius şi investigatorii de mai târziu n-au putut realiza vreo comparaţie a celor două creiere post-mortem; însă Möbius, extinzând cercetările, a găsit o înclinaţie spre probleme psihice în ramura maternă a familiei. Un unchi s-a sinucis, preferând moartea, se pare, internării la *Irrenhaus*, azilul de nebuni. Pe linie paternă, o parte dintre fraţii şi surorile bunicii lui Nietzsche, Erdmuthe, fuseseră descrişi drept „anormali” din punct de vedere mintal. Unul dintre ei s-a sinucis, pe când alţi doi au suferit de un tip de boală mintală, unul dintre ei având nevoie de îngrijire psihiatrică[15].

Înainte de a părăsi această zonă a speculaţiilor, trebuie să atingem şi subiectul morţii fratelui mai mic al lui Nietzsche. Joseph a avut nişte crize înainte de a muri în urma unui accident cerebral terminal. Nu se poate trage o concluzie clară, dar nu încape îndoială că familia Nietzsche era într-adevăr afectată de o puternică instabilitate mintală sau neurologică.

Carl Ludwig Nietzsche avea 35 de ani când a murit. Franziska avea 23, Nietzsche 4 şi Elisabeth 3. Familiei i s-a

cerut să elibereze casa parohială pentru a face loc noului locatar. Bunica Erdmuthe a hotărât să se întoarcă la Naumburg, unde avea nişte cunoştinţe sus-puse. Fratele ei fusese predicator la catedrală. A închiriat un apartament aflat la parter, pe Neugasse, o stradă modestă, însă respectabilă, cu case semidetaşate. Erdmuthe şi-a rezervat camera din faţă, iar în camera de alături le-a instalat pe mătuşa Rosalie şi pe mătuşa Auguste.

Franziska avea o pensie de văduvă de nouă taleri pe an, la care se adăugau alţi opt pe cap de copil. Suma era rotunjită de o mică pensie primită de la Curtea din Altenburg, dar nici aşa nu îi ajungeau banii ca să se descurce. Ea şi copiii au fost mutaţi în camerele cele mai proaste, din spatele casei, unde Nietzsche şi sora lui împărţeau acelaşi dormitor.

„Era groaznic pentru noi să trăim la oraş, după ce trăiserăm la ţară atâta timp”, scria Nietzsche; „evitam străzile întunecate şi căutam locurile deschise, ca nişte păsări ce încearcă să scape din colivie... bisericile uriaşe şi clădirile pieţei, cu *Rathaus* [primărie] şi fântâna, mulţimile de oameni cu care nu eram obişnuit... Am fost uimit de faptul că adesea oamenii aceştia nu se cunoşteau între ei... printre lucrurile cele mai neplăcute mie se numărau lungile străzi pavate”[16].

Cu o populaţie de 15.000 de locuitori, Naumburgul era într-adevăr un loc intimidant pentru copiii din micul cătun Röcken. În zilele noastre, imaginea Naumburgului este una romantică, luată parcă dintr-o carte ilustrată, dintr-o anluminură a medievalei *Cărţi a Orelor*, un mănunchi de turnuri înălţându-se dintr-un meandru al râului Saale, dar când familia Nietzsche s-a mutat acolo Saale nu era un şanţ cu apă, pentru joacă, ci un adevărat mijloc de apărare străjuit de fortificaţii.

Cu doi ani înainte ca familia să fi venit la Naumburg, revoluţiile de la 1848-1849 zguduiseră Europa cu spasmele revoltelor libertariene pe care le urâse atât de mult muribundul tată monarhist al lui Nietzsche. Richard Wagner fusese însă un susţinător înfocat al epocii revoluţionare, aşteptându-se ca aceasta să aducă o renaştere totală a artei, societăţii şi religiei. Wagner a luptat umăr la umăr cu anarhistul rus Mihail Bakunin pe baricadele din Dresda, în timpul revoltei din mai 1849. A finanţat aprovizionarea rebelilor cu grenade. Când s-a descoperit acest lucru, a fost exilat, ceea ce explică de ce trăia în Elveţia când a avut loc întâlnirea lui cu Nietzsche.

Germania anilor 1850 era Germania *Bund*-ului (1815-1866), o confederaţie de state formată atunci când s-a retrasat harta Europei la Congresul de la Viena, ce a urmat înfrângerii lui Napoleon. *Bund*-ul era alcătuit din 39 de state germane autonome, guvernate de prinţi, duci, episcopi, electori ş.a. Această fragmentare în state mărunte, cu viziuni la fel de mărunte, implica inexistenţa unei armate naţionale, a unei structuri de impozitare comune, a unei politici economice generale sau a unei autorităţi politice reale. Despoţii se înfruntau cu ceilalţi despoţi, prea miopi pentru a vedea avantajele unificării. Ca o complicaţie suplimentară, *Bund*-ul includea şi cehi în Boemia, danezi în Holstein şi italieni în Tirol. Hanovra a fost guvernată de regele Angliei până în 1837, Holsteinul de cel al Danemarcei, iar Luxemburgul era sub stăpânirea regelui Olandei. În 1815, când s-a format Deutscher Bund, Austria fusese membrul dominant al confederaţiei, dar, pe măsură ce anii au trecut, iar puterea cancelarului austriac Metternich s-a risipit, Prusia, un stat mare şi bogat în minereuri, a devenit din ce în ce mai prosperă şi mai belicoasă, sub conducerea cancelarului Otto von Bismarck.

Oraşul Naumburg, aflat în provincia Saxonia, îi aparţinea regelui Prusiei. Caracterul de fortăreaţă al oraşului, pe care şi-l aminteşte Nietzsche, nu se datorează doar fricţiunilor din cadrul *Bund*-ului, ci şi vremurilor când fusese ameninţat de Franţa. Noaptea, oraşul era protejat de cinci porţi grele. Doar dacă suna din răsputeri şi mituia paznicii mai putea intra cineva după închidere. Nietzsche şi sora lui făceau tot timpul excursii „prin munţii frumoşi, prin albiile râurilor, prin sălile castelelor", dar trebuiau să fie cu urechea ciulită la Clopotul de Veghe (pe care mai târziu l-a descris în *Zarathustra* ca pe „clopotul ce a văzut mai multe decât oricare om, ce a numărat bătăile inimii îndurerate ale taţilor noştri"[17]), dacă nu voiau să treacă prin experienţa îngrozitoare a lui Hänsel şi Gretel, petrecându-şi noaptea încuiaţi pe dinafară.

Naumburgul era împresurat de întunecatul Thüringer Wald, codrul Thuringiei: pădurea arhetipală germană, în care se aflau mormintele străvechilor eroi, peşterile balaurilor, dolmeni şi abisuri întunecate care încă de la începuturile miturilor germane simbolizaseră iraţionalitatea şi caracterul incontrolabil ale subconştientului germanic. Wagner şi-l va apropria pentru al său Wotan, aflat pe drumul interior spre haos, al cărui rezultat va fi distrugerea vechii ordini prin moartea zeilor şi călcarea vechilor legăminte. Nietzsche îl va caracteriza la început drept demonic, apoi dionisiac.

Nimic nu ar fi putut fi mai apolinic, mai necesar şi mai logic decât chiar oraşul Naumburg. Apele râului Saale aduceau cu ele raţiunea, prosperitatea şi un impuls spre conservatorismul romantic. La începuturi fusese un târg dedat negoţului, un loc al păcii vital, situat între străvechi triburi războinice. De-a lungul vremii s-a transformat într-un centru medieval al meşteşugurilor germane şi al negoţului

între ghilde. Încă de la fondarea catedralei, din 1028, Biserica şi statul crescuseră împreună, armonios şi raţional, de-a lungul veacurilor, în special în veacurile protestante, aşa că, atunci când Nietzsche a venit să locuiască la Naumburg, acesta era un mare oraş al stabilităţii burgheze, un loc al traiului curat. Minunile sale arhitecturale gemene, întrupate de catedrală şi de la fel de magnifica primărie, demonstrau la ce grad de prosperitate puteau ajunge Biserica şi statul dacă virtuţilor civice şi religioase li se permitea să devină inseparabile în urma unei cooperări armonioase în cadrul unei societăţi conservatoare, dedicate confortului material.

În copilăria bunicii Erdmuthe la Naumburg, cercurile religioase fuseseră guvernate de idealurile luterane simpliste ale datoriei, modestiei, simplităţii şi înfrânării, însă întoarcerea ei în oraş a coincis cu mişcarea Deşteptării, ce preţuia fervoarea şi sublima revelaţie mai mult decât credinţa raţională. Oamenii se declarau renăscuţi. Se autodemascau în public drept păcătoşi cuprinşi de disperare. Acest comportament ultramodern nu era pe placul doamnelor Nietzsche; şi, cu toate că intenţia ca Nietzsche să-şi urmeze tatăl şi bunicul în cariera bisericească era neclintită, nici nu se punea problema ca familia să facă parte dintr-un asemenea cerc ecleziastic exhibiţionist. În schimb, şi-au făcut prietene printre nevestele funcţionarilor de la Curte şi ale judecătorilor de la Înalta Curte, o parte înstărită şi puternică a societăţii provinciale, care nu se lăsa tulburată de idei noi.

În cadrul societăţii conservatoare ce se mişca cu viteza melcului, cele două văduve de preoţi, Erdmuthe şi Franziska, cu situaţia lor stabilă, deşi nu foarte prosperă, ocupau cu succes poziţia de femei onorabile ce puteau fi folositoare vechii gărzi, în schimbul unui patronaj discret.

Nietzsche era departe de a se arăta iritat de convenţionalismul pedant, lucru pe care-l recunoaşte cu viclenie când îşi descrie comportamentul din perioada copilăriei de la Naumburg, plin de demnitatea unui mic filistin perfect. Şi, dacă felul cum descrie vizita regelui la Naumburg, pe când avea 10 ani, nu arată vreo precocitate a gândirii politice, este dovada unui talent literar cu totul precoce:

„Dragul nostru Rege a onorat Naumburgul cu vizita sa. Pentru această ocazie au fost făcute mari pregătiri. Toţi şcolarii au fost împodobiţi cu panglici alb-negre şi au stat în piaţa oraşului începând cu ora 11 dimineaţa, aşteptând sosirea Părintelui Poporului. Treptat, cerul s-a înnorat, ploaia a început să cadă deasupra noastră, a tuturor – Regele nu mai sosea! A bătut de ora 12 – Regele nu sosise. Multora dintre copii li s-a făcut foame. S-a pornit o nouă aversă, toate străzile erau acoperite de noroaie; s-a bătut de ora 1 – nerăbdarea a urcat pe culmi. Dintr-odată, pe la ora 2, au început să bată clopotele, iar cerul a zâmbit printre lacrimi asupra mulţimii ce se legăna cuprinsă de fericire. Atunci am auzit huruitul trăsurii; ovaţiile furtunoase au izbucnit prin tot oraşul; ne-am fluturat pălăriile plini de exaltare şi am zbierat din toate puterile. O adiere proaspătă a pus în mişcare mulţimea de steaguri agăţate de acoperişuri, toate clopotele din oraş au început să răsune şi mulţimea numeroasă striga în delir şi împingea pur şi simplu trăsura în direcţia catedralei. În firidele edificiului sacru, un pâlc de fetiţe cu rochiţe albe şi coroniţe din flori albe pe creştet erau aranjate în formă de piramidă. Aici, Regele a coborât...”[18].

În acelaşi an, 1854, Nietzsche a făcut o pasiune pentru Războiul din Crimeea. De-a lungul secolelor, peninsula Crimeea, de o mare importanţă strategică, ce străpungea

Marea Neagră, fusese obiectul discordiei dintre Rusia şi Turcia. În acel moment se afla în posesia Rusiei, iar acum trupele ţarului Nicolae I înfruntau forţele Imperiului Otoman şi ale aliaţilor săi, Anglia şi Franţa. A fost primul război documentat fotografic. Datorită telegrafului electric, de pe front soseau rapoarte aproape simultan cu desfăşurarea evenimentelor. Nietzsche şi prietenii lui, Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, urmăreau cu aviditate desfăşurarea campaniilor. Banii lor de buzunar se duceau pe soldăţei de plumb, se aplecau cu mare atenţie asupra hărţilor şi construiau machete ale câmpurilor de luptă; au modelat un iaz ca să reprezinte portul Sevastopol şi făceau flote întregi de bărcuţe de hârtie. Pentru a simula bombardamentele, rulau cocoloaşe din ceară şi salpetru, le dădeau foc şi le aruncau spre machete. Era nemaipomenit de tulburător să vezi biluţele arzând şi vâjâind în aer, lovindu-şi ţinta şi pornind o vâlvătaie. Dar într-o bună zi Gustav a apărut foarte posac pe câmpul de bătălie. Sevastopolul căzuse, le-a spus el; războiul se terminase. Furioşi, băieţii şi-au revărsat năduful pe Crimeea lor în miniatură, iar jocul a fost abandonat, dar n-a durat mult până să readucă la viaţă, în schimb, Războiul Troian.

Grecofilia era atunci la mare modă în Germania, ale cărei numeroase state micuţe îşi imaginau că vor avea un viitor şi o măreţie similare cu ale oraşelor-state din Grecia antică. „Am devenit nişte mici greci atât de pasionaţi”, scria Elisabeth, „încât aruncam lănci şi discuri (plăci din lemn), exersam săritura-n lungime şi ne întreceam la alergat”. Nietzsche a scris două piese, *Zeii în Olimp* şi *Cucerirea Troiei*, pe care le-a pus în scenă în faţa familiei, convingându-şi tovarăşii de joacă, Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, şi pe sora lui, Elisabeth, să interpreteze celelalte roluri.

Mama lui îl învăţase să scrie şi să citească de la vârsta de 5 ani. Educaţia băieţilor începea când împlineau 6 ani, aşa că în 1850 a fost înscris la Şcoala Municipală, unde mergeau copiii săraci. Complexată de poziţia ei socială, Elisabeth notează în biografia sa că lucrul acesta s-a datorat faptului că bunica Erdmuthe avea teoria că „până la vârsta de 8-10 ani toţi copiii, chiar şi cei cu poziţii sociale diferite, trebuie să înveţe laolaltă; copiii provenind din clasele superioare vor înţelege astfel mai bine cum gândesc cei din clasele sociale inferioare”[19]. Ceea ce, după părerea mamei lor, era o prostie. Se aflau acolo pentru că erau săraci.

Precocitatea lui Nietzsche, solemnitatea lui, precizia gândirii şi vorbirii sale, laolaltă cu ochii lui miopi mereu mijiţi în încercarea de a se focaliza asupra obiectelor, toate acestea l-au poziţionat fără tăgadă în afara găştii. Îl porecleau „micul Ministru” şi-l tachinau.

În 1854, de Paşte, când avea 9 ani, a fost transferat la o şcoală cu alambicatul nume „Institutul cu Scopul Pregătirii Desăvârşite pentru Gimnaziu şi alte Instituţii de Învăţământ Înalt”, o şcoală pregătitoare privată frecventată de mai toţi copiii aparţinând clasei sociale la care aspira familia Nietzsche. Din punct de vedere social, se simţea mult mai bine aici, dar şcoala îşi exagera pur şi simplu calităţile academice alambicat anunţate. La vârsta de 10 ani, împreună cu Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, s-a mutat la Domgymnasium, şcoala catedralei. Aici trebuia să muncească atât de mult pentru a recupera timpul pierdut, încât studiul nu-i lăsa mai mult de cinci sau şase ore de somn pe noapte. Descrierile pe care le face acestei perioade, asemenea multor altor pasaje de autoanaliză, alunecă, tipic pentru el, spre moartea tatălui său. În mod repetat în fragmentele lui autobiografice, fie că cel care

scrie e copil, fie că se află în ultimul an de sănătate mintală, el se întoarce la moartea tatălui.

„Când ne-am mutat la Naumburg, caracterul meu începuse să se dezvăluie. Avusesem parte deja de multă tristeţe şi durere în viaţa mea de copil, drept care nu eram aşa lipsit de griji şi de nestăpânit cum sunt de obicei copiii. Colegii mei de şcoală se obişnuiseră să mă tachineze din cauza seriozităţii mele. Lucrul acesta nu s-a întâmplat doar la şcoala publică, ci şi mai târziu, la institut, şi în ciclul secundar. Încă din copilărie, am căutat solitudinea şi cel mai bine m-am simţit atunci când m-am putut dedica mie însumi netulburat. Iar asta se întâmpla de obicei în templul în aer liber al naturii, adevărata mea bucurie. Furtunile cu fulgere aveau cel mai puternic efect asupra mea: tunetele ce se rostogoleau de departe şi fulgerele nu făceau decât să-mi sporească frica de Dumnezeu.”[20]

De-a lungul celor patru ani petrecuţi la Domgymnasium, s-a distins la materiile care-l interesau: versificaţia germană, ebraică, latină şi în cele din urmă greaca veche, care la început i se păruse foarte dificilă. Matematica îl plictisea. În timpul liber a început să scrie un roman, *Moarte şi distrugere*, a compus numeroase piese muzicale, a scris cel puţin 46 de poeme şi a luat lecţii în nobila artă a scrimei, care era atât de nepotrivită pentru constituţia lui fizică, dar necesară poziţionării în societate.

„Scriam poeme şi tragedii, înfricoşătoare şi incredibil de plictisitoare, mă chinuiam singur cu compunerea unor partituri pentru orchestră şi devenisem atât de obsedat de ideea de a ajunge să le ştiu pe toate şi să mă pricep la toate, încât riscam să devin un încurcă-lume desăvârşit şi un aiurit.”[21]

Dar aici băiatul de 14 ani se subestimează când îşi rezumă viaţa de până atunci, pentru că va continua în

acelaşi text cu o analiză critică foarte tăioasă a poeziei pe care începuse să o scrie când avea 9 ani. Critica propriei poezii de tinereţe continuă într-un mod foarte interesant, anticipând atmosfera poeziei simboliste, pe care i-ar fi fost imposibil s-o cunoască, dat fiind că abia începea să fie scrisă la Paris de Baudelaire.

„Am încercat să mă exprim într-un limbaj mai ornamental şi mai şocant. Din nefericire, această tentativă de a atinge starea de graţie a degenerat în afectare, iar limbajul irizat în obscuritate sentenţioasă, în timp ce din toate poemele mele lipsea lucrul cel mai important – ideea. Un poem lipsit de idei şi covârşit de fraze şi metafore e ca un măr roşu în miezul căruia stă ascuns un vierme... În orice lucrare trebuie să acordăm cea mai mare atenţie ideilor. Pot fi scuzate orice greşeli de stil, dar nu şi o greşeală de gândire. Tinereţea, căreia îi lipsesc ideile originale, caută, bineînţeles, să ascundă această găunoşenie în spatele stilului sclipitor şi irizat; dar oare poezia nu seamănă cu muzica modernă din punctul acesta de vedere? Acestea sunt direcţiile pe care le va urma în curând poezia viitorului în dezvoltarea ei. Poeţii se vor exprima folosind imagini dintre cele mai stranii, gânduri confuze vor fi propuse cu argumente obscure, dar eufonice şi sforăitoare. Pe scurt, se vor scrie lucrări asemănătoare celei de-a doua părţi din *Faust*, cu diferenţa că vor lipsi cu totul ideile acestor producţii. *Dixi*."[22]

Încercarea lui de a ajunge să le ştie pe toate şi să se priceapă la toate se inspira, fără îndoială, din exemplul lui *Faust*, dar şi din acela al unor eruditi ca Goethe şi Alexander von Humboldt. Asemenea lor, a început să studieze istoria naturală.

„Lizzie”, i-a spus într-o zi surorii lui, pe când avea 9 ani, „nu mai vorbi asemenea prostii despre barză. Omul e un mamifer şi aduce pe lume pui vii”[23].

Cartea lui de istorie naturală îl învăţase şi că „lama este un animal remarcabil; cară de bunăvoie greutăţile cele mai mari, dar, atunci când nu mai vrea să meargă mai departe, întoarce capul şi îşi proiectează saliva, care are un miros neplăcut, în faţa călăreţului. Dacă e forţată sau tratată rău, refuză să se mai hrănească şi se prăvăleşte la pământ ca să moară”. El era de părere că această descriere i se potrivea perfect surorii lui, aşa că pentru tot restul vieţii, atât în scrisori, cât şi în conversaţii, i s-a adresat cu „Lama”, iar uneori cu „credincioasa mea Lamă”. Cât despre Elisabeth, ea adora porecla lor intimă şi povestea despre originea ei cu orice ocazie, deşi omitea partea despre scuipat saliva urât mirositoare.

Tatăl lui Gustav Krug avea „un minunat pian cu coadă” ce îl fascina pe Nietzsche. Franziska i-a cumpărat un pian şi a învăţat să cânte, ca să-l poată învăţa şi pe el. Krug era prieten apropiat cu compozitorul Felix Mendelssohn. Când în oraş se afla vreun muzician mai deosebit, acesta era invitat acasă la el să cânte. Muzica plutea pe fereastră, în stradă, unde Nietzsche avea voie să stea şi să asculte cât de mult dorea. Aşa că, de copil, a devenit familiar cu muzica romantică a vremii, muzica împotriva căreia se răzvrătea Wagner. Aceste concerte ascultate-prin-fereastră l-au ridicat pe Beethoven la statutul de prim erou muzical al lui Nietzsche, însă cel care l-a inspirat să compună muzică pentru prima oară a fost Händel. Când avea 9 ani, a compus un oratoriu inspirat de audiţia corului „Aleluia” de Händel. „Mi s-a părut că e un cântec angelic de sărbătoare şi că pe muzica asta s-a ridicat Isus la ceruri. Imediat m-am hotărât să compun ceva asemănător.”

Mare parte din muzica pe care a compus-o în copilărie a dăinuit, datorită mamei şi surorii lui, care au păstrat fiecare bucăţică de hârtie pe care o atinsese pana băiatului idolatrizat. Scopul compoziţiilor lui muzicale era de a exprima iubirea plină de pasiune pentru Dumnezeu, ce impregna casa lor plină de emoţii intense, o iubire ce nu putea fi percepută separat de amintirea morbidă a tatălui său, al cărui spirit, credeau ei, veghea asupră-le. Gândul acesta era inseparabil de aşteptarea ca el să devină „pur şi simplu încă o dată ca tatăl meu şi, în egală măsură, să continui viaţa lui după o moarte mult prea timpurie”[24].

Femeile din jurul lui îl adorau; era totul pentru ele. Elisabeth era extrem de inteligentă, dar, fiind fată, despre educaţia ei nu se discuta în termeni de şcolarizare, ci de dobândire a unor abilităţi. A fost învăţată să citească şi să scrie, puţină aritmetică, destulă franceză cât să fie civilizată, să danseze, să deseneze şi foarte multă ştiinţă a bunei purtări. Orice dovadă de supunere a feminităţii în faţa sexului superior le făcea pe mama ei şi pe ea să se bucure de propria inferioritate. Iar el le răsplătea devenind micuţul bărbat superior pe care şi-l doreau. Acasă, dacă nu şi la şcoală, era pătruns de propria importanţă. Când nu era „Lama” sau „credincioasa Lamă”, Elisabeth era „fetiţa” pe care era dator s-o apere şi s-o protejeze. Când ieşea la plimbare cu mama sau cu sora lui, el mergea cu cinci paşi înainte, pentru a le fi pavăză în faţa unor „pericole” precum bălţile sau noroaiele sau a unor „monştri” precum caii sau câinii, de care ele se prefăceau a fi speriate.

Rapoartele şcolare de la Domgymnasium ne arată că era un elev silitor. Mama lui nu avea nici o îndoială că băiatul deţine capacitatea de a-i împlini visurile şi ambiţiile ca el să-şi urmeze tatăl pe calea Bisericii. Devotamentul lui faţă de teologie făcea să aibă note excelente la această

materie. La vârsta de 12 ani, credincios fervent, a avut o viziune a lui Dumnezeu în toată splendoarea Lui. Asta l-a făcut să se hotărască să-şi dedice viaţa lui Dumnezeu.

„Dumnezeu m-a condus în toate”, scria el, „ocrotindu-mă aşa cum un tată îşi duce de mână copilaşul lipsit de putere... Am luat decizia fermă, în sufletul meu, de a mă dedica de-a pururea slujirii Lui. Fie ca Domnul mult iubit să-mi dea puterea şi îndârjirea de a-mi împlini intenţiile şi să mă ocrotească de-a lungul vieţii. Mă încredinţez harului Său ca un copil: El ne va apăra pe toţi, ca nici o nenorocire să nu se abată asupra noastră. Dar sfinţenia Lui se va împlini. Tot ceea ce El îmi oferă eu voi primi cu bucurie: fericire şi nefericire, sărăcie şi bogăţie, şi chiar voi privi cu îndrăzneală moartea în faţă, care ne va reuni pe toţi într-o bună zi în bucurie şi beatitudine eternă. Da, Doamne Dumnezeule, fie ca lumina Ta să se coboare asupra noastră de-a pururea! Amin.”[25] Dar, chiar cuprins de entuziasmul său religios destul de convenţional, el ascundea, în gândurile sale cele mai tainice, o erezie extraordinară.

Ţine de dogma credinţei creştine că Sfânta Treime constă din Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul (Isus Christos) şi Dumnezeu-Sfântul Duh. Dar la 12 ani, Nietzsche nu putea suporta caracterul iraţional al acestui construct. Raţiunea lui a fabricat o Sfântă Treime cu totul diferită.

„Pe când aveam 12 ani, am invocat pentru mine o minunată treime: Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul şi Dumnezeu-Diavolul. Deducţia mea era că Dumnezeu, gândindu-se pe Sine, a creat cea de-a doua persoană a Dumnezeirii, dar, pentru a putea să se gândească pe Sine, a trebuit să-şi gândească şi opusul şi astfel a trebuit să-l creeze. Aşa am început să filosofez.”[26]

Atena noastră, a germanilor

Este o rea răsplată pentru un învăţător dacă nu faci decât să rămâi elevul lui.

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 4[2]

Când Nietzsche avea 11 ani, bunica lui a murit şi, în sfârşit, mama lui a obţinut libertatea de a-şi întemeia propria gospodărie. După câteva încercări eşuate, în 1858, Franziska şi cei doi copii s-au stabilit într-o casă de la capătul străzii Weingarten, o stradă respectabilă, cu totul obişnuită din Naumburg. Acum Nietzsche avea camera lui. Foarte repede a căpătat obiceiul de a lucra până spre miezul nopţii şi de a se trezi la 5 dimineaţa pentru a relua lucrul. Era începutul unui obicei de-o viaţă, *Selbstüberwindung*, autodepăşire, un principiu important pe care avea să-l dezvolte din punct de vedere metafizic, însă ceea ce încerca să depăşească acum era o sănătate îngrozitor de precară. Episoadele oribile de migrenă, însoţite de vomă şi de o durere extremă la nivelul ochilor, puteau dura chiar şi o săptămână, timp în care trebuia să zacă într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Şi lumina cea mai firavă îi rănea ochii. Cititul, scrisul şi chiar gândirea susţinută, coerentă ieşeau din discuţie. De exemplu, între Paştele din 1854 şi cel din 1855, a lipsit de la şcoală şase săptămâni şi cinci zile. Atunci când se simţea bine, forţa ceea ce numise „maiestatea grandioasă a voinţei” pentru a se autopropulsa în faţa colegilor săi. Domgymnasium din Naumburg nu era o şcoală de lepădat, dar în Nietzsche licărea ambiţia nemaipomenită de a ajunge cumva la Schulpforta, cea mai prestigioasă şcoală de limbi clasice din *Bund*-ul German.

[2] Ed.rom.cit., p. 38 (n.tr.).

„Pforta, Pforta, visez doar la Pforta”, scria el când avea doar 10 ani. Pforta era denumirea argotică a cunoscătorilor pentru Schulpforta, iar faptul că el folosea cu îngâmfare acea poreclă ne dezvăluie trăinicia dorinţei lui.

La Pforta învăţau 200 de băieţi cu vârste între 14 şi 20 de ani, favorizându-se admiterea acelora ai căror taţi, ca al lui Nietzsche, muriseră în slujba statului sau a Bisericii prusace. Procesul de selecţie nu era prea diferit de acela în care trimişii prinţului cutreierau ţinutul în lung şi-n lat căutând femeia pe al cărei picior avea să se potrivească pantoful Cenuşăresei. Au ajuns la Naumburg când Nietzsche avea 13 ani şi au fost destul de impresionaţi, în ciuda cunoştinţelor lui slabe de matematică, încât să-i ofere un loc pentru toamna următoare.

„Eu, biata Lamă”, scria Elisabeth cu dramatismul ei obişnuit, „m-am simţit îngrozitor de nedreptăţită de soartă. Am refuzat orice hrană şi m-am întins la pământ, gata să mor”. Depresia ei nu era pricinuită de invidia faţă de educaţia de primă mână pe care urma s-o primească fratele său, ci era semn al tristeţii că acesta avea să lipsească de acasă luni de-a rândul. Nici măcar Nietzsche nu era chiar lipsit de griji. Pe măsură ce se apropia ziua plecării, mama lui găsea feţe de pernă umede de lacrimi, dar în timpul zilei reuşea să afişeze o bravadă masculină.

„Într-o dimineaţă de marţi, am trecut cu trăsura de porţile Naumburgului... teroarea unei nopţi înspăimântătoare încă mă încerca, iar viitorul ce mă aştepta în faţă era acoperit cu un văl cenuşiu ameninţător. Pentru prima oară urma să părăsesc casa părintească pentru o perioadă foarte, foarte lungă... Despărţirea mă lăsase însingurat; tremuram când mă gândeam la viitor... la gândul că de acum nu mă voi mai putea lăsa în voia propriilor gânduri, că viitorii mei colegi de şcoală mă vor

smulge din braţele preocupărilor mele îndrăgite – gândul acesta mă obidea peste măsură... fiecare minut ce trecea îmi părea mai îngrozitor; ba chiar, când am văzut Pforta sclipind în depărtare, părea mai curând o închisoare decât o *alma mater*... Apoi inima mi-a fost copleşită de simţiri sfinte. M-am ridicat la Domnul într-o rugăciune tăcută, iar asupra spiritului meu s-a aşternut o linişte profundă. Da, Doamne, binecuvântează sosirea mea şi apără-mi trupul şi sufletul în această şcoală a Duhului Sfânt. Trimite-Ţi îngerul pentru a mă călăuzi spre victorie în bătăliile pe care le voi purta... asta Te implor pe Tine, Doamne! Amin."[1]

Pforta arăta ca o închisoare pentru că la origine fusese o mănăstire cisterciană. Ocupând o vale izolată de pe un braţ al râului Saale, la vreo doi kilometri sud de Naumburg, era înconjurată de ziduri de vreo patru metri înălţime şi groşi de aproape un metru, ce împrejmuiau 70 de acri de pământ mănos dotat cu obişnuitele accesorii monastice: iaz cu peşte, berărie, viţă-de-vie, fâneţe, câmpuri arabile şi păşuni, hambare, lăptărie, fierărie, colonade din piatră şi nenumărate clădiri gotice magnifice. Ca o versiune extinsă a casei lui din copilăria de la Röcken, Pforta era o fortăreaţă ecleziastică alcătuită astfel încât să reziste oscilaţiilor politice, dintre care cele mai importante pentru ea fuseseră războaiele religioase din secolele XVI-XVII. Când lupta a luat sfârşit, iar catolicismul a fost alungat, prinţul elector al Saxoniei, care-l sprijinise pe Martin Luther, a declarat Pforta *Prinzenschule*. Era una dintre importantele şcoli latine înfiinţate în 1528 de Schwarzerd[2], care-l asistase pe Luther în traducerea Vechiului Testament în germană. Schwarzerd a adăugat predarea limbii ebraice la greaca şi latina ce formau deja bazele învăţământului superior, permiţându-le astfel învăţaţilor să citească marile texte ebraice în original, în loc să recurgă la traduceri ce erau atât de des trunchiate

politic ori teologic, o mişcare îndrăzneaţă în faţa secolelor de cenzură bisericească, oferindu-i fiecărui învăţat mijloacele unei analize individuale.

Când Nietzsche şi-a început studiile, sistemul de învăţământ fusese uşor modificat de Wilhelm von Humboldt[3], fratele celebrului explorator, geograf şi om de ştiinţă Alexander. Prieten cu Schiller şi cu Goethe, von Humboldt fusese influenţat în simpatiile sale politice de perioada petrecută la Paris imediat după căderea Bastiliei. „M-am cam plictisit de Paris şi de Franţa", scria el cu o maturitate surprinzătoare la un tânăr de 22 de ani – şi concluziona, pe acelaşi ton, că asista la necesarele dureri ale facerii unui nou raţionalism. „Omenirea a avut de suferit din partea unei extreme şi este obligată să-şi caute salvarea în cealaltă extremă."

Însărcinat cu reorganizarea educaţiei din Germania între 1809 şi 1812, von Humboldt a combinat o raţionalitate exemplară în abordarea evenimentelor contemporane cu o cunoaştere directă a moştenirii culturii clasice într-o scurtă perioadă petrecută ca ambasador al Prusiei la Sfântul Scaun. A avut viziunea viitorului *Bund* german modelat după structura Greciei antice: un sistem de mici state existând în mod divers şi creativ în cadrul unei unităţi artistice şi intelectuale. Teoria lui e dezvoltată în *Idei pentru o încercare de a determina limitele acţiunilor statului*, carte ce l-a influenţat pe John Stuart Mill în *Despre libertate*. Principiul ordonator al lui von Humboldt era că libertatea totală a educaţiei şi a culturii ar trebui să existe în cadrul unui stat minimalist. În cadrul acelui stat, individul era totul, *ergo* educaţia era totul. Scopul final al educaţiei era „antrenamentul complet al personalităţii umane... dezvoltarea supremă şi cel mai bine proporţionată a puterilor individului pentru ca acesta să devină un întreg

complet şi consistent”[4]. Acest întreg complet şi consistent îmbina două idealuri specific germane: *Wissenschaft* şi *Bildung*. *Wissenschaft* reprezenta ideea de învăţare ca proces dinamic constant înnoit şi îmbogăţit prin cercetare ştiinţifică şi gândire independentă, astfel încât fiecare învăţăcel să contribuie la totalitatea mereu în expansiune a cunoaşterii. Era opusul perfect al învăţării prin toceală. Cunoaşterea însemna evoluţie, şi odată cu ea venea *Bildung*, evoluţia savantului însuşi: un proces de dezvoltare spirituală prin acumularea cunoaşterii pe care von Humboldt o descria ca pe o interacţiune armonioasă între personalitatea învăţăcelului şi natură, din aceasta rezultând condiţia de libertate interioară şi integralitate în contextul general.

Ideea integralităţii şi a moralităţii sociale venea ca reacţie la stringenta problemă contemporană a credinţei religioase, dat fiind că progresul ştiinţific şubrezise certitudinile vechi de când lumea. Oricare ar fi fost etapa atinsă de elev sau de student în călătoria sa între Darwin şi îndoială, nu putea fi negată sancţionarea cvasidivină a vieţii de către canonul cunoaşterii occidentale, din care o versiune consecventă asupra adevărului, frumosului, claritătii şi finalităţii intelectuale străbătuse secolele, indiferent de zeul ce fusese venerat în acel moment.

Forţa ce susţinea civilizaţia, străbătând-o subteran, era limbajul, fără de care probabil că nu putem gândi şi mai mult ca sigur nu putem comunica idei complicate. Von Humboldt însuşi era filolog şi filosof al limbajului. La Pforta, ca şi în celelalte şcoli şi universităţi supuse reformei lui von Humboldt, disciplinele favorizate erau limbile clasice şi filologia clasică, arte ale preciziei scrupuloase, orientate spre trecut. Filologii erau zei ai unor lucruri incredibil de mici, „înguşti la minte, microbiologi cu sânge de batracian”,

după cum i-a numit Nietzsche odată[5], iar filologii clasicişti erau zeii sistemului educaţional, forând în solul lingvistic al limbii vechilor greci, al latinei şi ebraicii.

Rectorul din perioada cât a studiat Nietzsche acolo descria Pforta ca pe o şcoală-stat: dimineaţa Atena, după-amiaza Sparta. Era un regim semimonastic, semimilitarizat, dur atât din punct de vedere fizic, cât şi mintal. Nietzsche, care, cât a stat acasă, îşi preţuise cu atâta ardoare propria cameră în care putea lucra conform propriului program, dormea acum într-o încăpere comună, alături de alţi 30 de băieţi. Ziua începea la 4 dimineaţa, cu clicul ce însoţea deschiderea simultană a uşilor dormitoarelor, ce fuseseră încuiate la ora 9 fix în seara precedentă (astăzi poate fi trasată o paralelă cu clicul zgomotos, simultan al uşilor Operei din Bayreuth, care încarcerează publicul la începutul spectacolului şi îl eliberează la sfârşit). Odată eliberaţi, cei 180 de băieţi se repezeau înspre 15 chiuvete şi o copaie comună în care scuipau după ce se spălau pe dinţi. Ziua continua după cum a notat Nietzsche:

5.25	Rugăciunea de dimineaţă. Lapte cald şi chifle.
6	Lecţie
7-8	Studiu individual
8-10	Lecţie
10-11	Studiu individual
11-12	Lecţie
12	Luăm şervetele de masă şi mărşăluim spre sala de mese. Apelul. Rugăciunea în latină înainte şi după masa de prânz. 40 de minute timp liber.

1.45-3.50	Lecţie
3.50	Chiflă cu unt, untură sau gem de prune.
4-5	Băieţii din clasele mari îi testează pe cei din clasele mici la dictarea în greaca veche sau la problemele de matematică.
5-7	Studiu individual.
7	Mărşăluim spre sala de mese pentru cină.
7.30-8.30	Joacă în grădină.
8.30	Rugăciunile de seară.
9	Culcarea.
4 a.m.	Descuierea uşilor. O nouă zi.

Era cel mai riguros program şcolar din Europa, după cum observase aprobator Madame de Staël: „Ceea ce în Germania se numeşte studiu este cu adevărat admirabil; 15 ore pe zi de solitudine şi muncă, ani la rând, lor li se pare un mod normal de existenţă”[6].

La început, Nietzsche a fost copleşit de dorul de casă. „Vântul bătea cu un şuier premonitoriu printre copacii înalţi, crengile lor gemeau şi se-ndoiau. Inima mea era într-o stare asemănătoare.”[7] S-a confesat preparatorului său, profesorul Buddensieg, care l-a sfătuit să se cufunde în muncă şi, dacă asta n-ar fi dat rezultate, să se lase pur şi simplu la mila Domnului.

Îşi putea vedea mama şi sora o dată pe săptămână, dar pentru un interval chinuitor de scurt, duminica, după ce

mărşăluia cu toată şcoala până la biserică şi înapoi. Apoi se repezea pe drumul ce şerpuia spre nord, prin pădurile întunecate de brazi înalţi, şi care ducea în satul Almrich. Între timp, Franziska şi Elisabeth goneau spre sud, spre el, pe drumul ce venea de la Naumburg. Familia avea la dispoziţie cam o oră împreună, în care beau ceva la hanul din Almrich, după care el trebuia să se grăbească înapoi. În rest, libertatea băieţilor de la Pforta se reducea la o oră seara, între 7.30 şi 8.30, în grădina unde dezbaterile academice în greacă sau latină din timpul unui joc uşor, cum ar fi cel de popice, se transformau câteodată în dueluri verbale purtate în hexametri latini improvizaţi.

Băieţii erau încurajaţi să vorbească între ei în latină şi în greacă tot timpul. De obicei, Nietzsche ducea lucrurile un pic mai departe, propunându-şi să gândească în latină – şi probabil că a reuşit, pentru că nu s-a plâns că ar fi dat greş. Nu aveau voie cu ziare. Politica, lumea exterioară şi prezentul erau ţinute cât mai departe posibil. Curriculumul consta în principal din literatură, istorie şi filosofia Greciei şi Romei antice, dar şi din clasicii germani, precum Goethe sau Schiller. În timp ce excela la toate acestea, întâmpina probleme la ebraică, de care avea nevoie pentru a urma cariera preoţească; gramatica ei i se părea deosebit de grea. Nu avea să stăpânească niciodată engleza şi, cu toate că îi adora pe Shakespeare şi pe Byron, în special *Manfred*, îi citea pe amândoi în traducere germană. Băieţii aveau 11 ore de latină pe săptămână şi şase de greacă. Era un elev excelent; câteodată, dar nu întotdeauna, la sfârşitul anului, ieşea pe primul loc în clasă. Media îi era trasă de obicei în jos de rezultatele proaste la matematică, pentru care dovedea în continuare un slab interes, cu excepţia unei scurte perioade când a fost fascinat de proprietăţile cercului.

Uneori băieţii făceau drumeţii în împrejurimi. Atunci purtau uniforme sportive create de înverşunatul naţionalist Friedrich Ludwig Jahn, părintele educaţiei fizice, menite să dezvolte un *esprit de corps* cazon în rândul tinerilor, a căror integralitate coordonată avea să fie o bună fundaţie pentru naţiunea în curs de formare. Jahn a inventat cei patru celebri F: *Frisch, fromm, fröhlich, frei* (vioi, pios, vesel, liber), în spiritul cărora expediţiile erau conduse milităreşte. Băieţii erau încolonaţi pentru a cuceri munţii cu o fanfară, cântau, scandau, fluturau drapelul şcolii şi strigau de trei ori ura pentru rege (care atunci era nebun, în urma unui atac cerebral), pentru prinţul Prusiei şi pentru şcoală, după care mărşăluiau înapoi spre casă.

Cursurile de înot erau structurate asemănător:

„În sfârşit, ieri am plecat să înotăm. A fost minunat. Ne-am aliniat pe rânduri şi am cântat o muzică veselă ieşind în marş pe porţi. Cu toţii purtam căştile roşii de înot, aşa că arătam foarte drăguţ. Dar noi, ăştia mici, am fost foarte surprinşi când ne-au dus mai jos, de-a lungul râului Saale, să începem să înotăm, şi ne-a fost frică tuturor. Însă, când i-am văzut din depărtare venind pe înotătorii mai mari şi i-am auzit cântând, am sărit cu toţii-n râu. Am înotat în exact aceeaşi ordine în care mărşăluiserăm de la şcoală. În mare, lucrurile au ieşit destul de bine; mi-am dat toată silinţa; dar eram mereu depăşit de situaţie. Am înotat, de asemenea, foarte mult pe spate. Când în sfârşit am terminat, ne-au dat hainele, care fuseseră aduse cu o barcă. Ne-am îmbrăcat rapid şi am mărşăluit în exact aceeaşi ordine înapoi la Pforta. A fost pur şi simplu minunat!”[8].

Uimitor, în lumina unui asemenea debut, înotul avea să devină activitatea recreaţională preferată de Nietzsche de-a lungul întregii vieţi. Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu gimnastica, pe care o practica cu un soi de disperare plină

de umor. Prietenul lui de la şcoală, Paul Deussen, a descris singura lui mişcare acrobatică, căreia îi acorda, în glumă, o mare importanţă. Aceasta consta în împingerea corpului, cu picioarele înainte, între barele paralele, ieşind pe partea cealaltă. Ceea ce altor colegi le lua câteva minute, uneori fără să atingă paralelele, era o muncă laborioasă pentru Nietzsche, care se făcea tot roşu la faţă, rămânea fără suflu şi transpira[9].

Mereu asudat, neatletic, ciudat, prea deştept, Nietzsche nu era plăcut de toată lumea. Unul dintre colegii săi a decupat o fotografie a lui şi a meşterit din ea o marionetă care spunea şi făcea lucruri ridicole, însă era tipic personalităţii lui Nietzsche ca vulnerabilitatea lui să atragă întotdeauna prieteni devotaţi care să-şi asume misiunea de a-l proteja de loviturile unei lumi rele. Micul lui cerc de prieteni de la Pforta a făcut astfel încât marioneta batjocoritoare să dispară, fără ca originalul să devină nicidecum mai înţelept.

Pasiunea lui pentru muzică a rămas la fel de puternică. A intrat în corul şcolii, care oferea ocazii nelimitate de distracţii în grup şi marşuri cazone, însă în cadrul acestei discipline putem observa mai uşor decât în cel al altor materii de studiu – toate bazându-se pe ideea autorealizării prin intermediul supunerii în faţa eticii de grup – că reuşea să se agaţe de libertatea de gândire pe care se temuse atât de tare să nu o piardă atunci când se înscrisese la Pforta. Profesorii şi colegii săi îi admirau interpretarea la pian cu nimic ieşită din comun, ca şi uimitoarea capacitate de a descifra partiturile la prima vedere, însă ceea ce-i minuna cu adevărat erau improvizaţiile sale impresionante la pian. Cât trăise tatăl lui, oamenii veniseră de la mari depărtări să-l audă cântând. Acum, colegii lui Nietzsche admirau acelaşi talent la el. Când se lansa în unul dintre prelungile,

pasionalele, nezăgăzuitele sale şuvoaie de improvizaţie melodică, ei se adunau în jurul băiatului îndesat cu ochelari cu lentile groase şi păr excentric de lung, pieptănat pe spate, arătând destul de dizgraţios pe scăunelul pianului. Chiar şi cei care nu-l prea înghiţeau erau vrăjiţi de virtuozitatea lui, ca de aceea a unui magician pe scenă. Pe furtună se simţea cel mai inspirat, iar când tunetele bubuiau în jur, prietenul său Carl von Gersdorff era de părere că nici Beethoven nu ar fi reuşit să atingă asemenea culmi ale improvizaţiei.

Devoţiunea lui religioasă rămăsese înflăcărată, iar el nu se îndepărtase de ideea că avea să-i urmeze tatălui său pe calea Bisericii. Pentru el, celebrarea mirului a avut loc în mijlocul unui vârtej de fervoare religioasă.

Ziua primirii mirului, Duminica Floriilor din anul 1861, a dat naştere unei noi legături între el şi Paul Deussen, prietenul său de la şcoală care descrisese acrobaţiile lui Nietzsche. Candidaţii la mir înaintau spre altar doi câte doi, pentru a primi, în genunchi, mirungerea. Deussen şi Nietzsche au îngenuncheat unul lângă celălalt. Se simţeau pătrunşi de o stare extatică de sfinţenie şi s-au declarat pregătiţi pe dată să-şi dea viaţa pentru Christos.

Când extazul religios îmbătător s-a mai risipit, a lăsat locul aceleiaşi examinări imparţiale a textelor creştine pe care Nietzsche era obişnuit s-o abordeze la cursurile de greacă şi latină. Şi-a exprimat ideile în două eseuri ample intitulate *Destin şi istorie* şi *Liber-arbitru şi destin*, ambele trădând interesul său pentru gânditorul american contemporan Ralph Waldo Emerson, care scrisese pe larg pe tema liberului-arbitru şi a destinului. Nietzsche încheia elegant *Liber-arbitru şi destin* cu unul dintre primele sale aforisme: „Liberul-arbitru absolut l-ar transforma pe om într-un zeu; principiul fatalităţii l-ar transforma într-un

automat”. El va dezvolta oarecum aceeaşi idee în *Destin şi istorie*: „Liberul-arbitru fără destin e la fel de inimaginabil ca spiritul fără realitate, ca binele fără de rău... Doar antiteza creează calitate. Vor avea loc revoluţii măreţe odată ce masele vor înţelege că totalitatea creştinismului se bazează pe presupuneri: existenţa lui Dumnezeu, nemurirea, autoritatea Bibliei, inspiraţia divină şi alte doctrine ce vor fi mereu problematice... noi nu ştim nici măcar dacă omenirea însăşi este doar o etapă sau o pauză în istoria universală sau... Nu este oare fiinţa umană nimic mai mult decât dezvoltarea pietrei prin plantă sau animal?... Oare această devenire eternă nu are nici un sfârşit?”.

Eretica teorie evoluţionistă a lui Darwin lipseşte din această speculaţie, însă pentru Nietzsche aceste gânduri au fost inspirate de lectura a trei gânditori ce-i vor ocupa gândirea creativă mulţi ani: Emerson, filosoful-poet grec Empedocle şi filosoful-poet german Friedrich Hölderlin.

În 1861, a scris pentru şcoală un eseu intitulat „Scrisoare pentru prietenul meu, în care-i recomand poetul meu preferat”. Poetul preferat era Friedrich Hölderlin, pe atunci neglijat şi aproape necunoscut, deşi acum este situat foarte sus în panteonul literaturii germane. Nietzsche a primit notă mică pentru eseu şi a fost sfătuit de profesorul său să „rămână la poeţi mai sănătoşi, mai lucizi şi mai germani”[10]. De fapt, Hölderlin nu ar fi putut fi mai german decât era, însă dispreţuia din inimă naţionalismul de tipul *über alles*. Atitudinea îi era împărtăşită şi de Nietzsche la 17 ani, iar eseul lui arată că Hölderlin „le spune germanilor adevăruri amare, ce au, din păcate, o bază prea solidă... Hölderlin flutură în faţa barbariei germane cuvinte dure şi tăioase. Totuşi, această scârbă în faţa realităţii este compatibilă cu cea mai deplină dragoste pentru ţara lui, iar

dragostea aceasta Hölderlin o avea în mare măsură. Dar la germani el ura aşa-zisul specialist, filistinul”[11].

Profesorii lui Nietzsche nu-l plăceau pe Hölderlin pentru ceea ce ei considerau a fi insanitatea lui morală şi mintală. Hölderlin şi-a pierdut minţile spre sfârşitul vieţii, iar acest lucru l-a făcut să devină un subiect indezirabil de studiu. Combinat cu plăcerea lui Nietzsche de a pune la îndoială autoritatea raţiunii, profesorii îl bănuiau pe băiat de un pesimism periculos, total opus celor trei principii ordonatoare de la Pforta: *Wissenschaft*, *Bildung* şi luteranism. Aceste trei principii sacre erau menite să-i ofere o pavăză adecvată oricărui tânăr elev care ar fi fost atras de tărâmul interior, uitat de Dumnezeu, zguduitor pe care-l explorează Hölderlin:

„O, bieţii de voi, care vă daţi seama de toate acestea, care nu cutezaţi să vorbiţi măcar despre rostul omului, care sunteţi cu totul robiţi nimicului ce pluteşte deasupra noastră, care pricepeţi clar că suntem născuţi pentru nimic, că iubim nimicul, că nu credem în nimic, că ne trudim pentru nimic, pentru ca treptat să trecem în nimic – ce pot eu să fac, dacă vi se înmoaie genunchii când vă gândiţi serios la toate acestea? Şi eu m-am cufundat de atâtea ori în asemenea gânduri şi am strigat: de ce-mi retezi rădăcinile cu securea, Spirit neîndurător? şi iată, sunt încă aici”[12].

În ultimii săi ani de viaţă, Hölderlin era câteodată, deşi în mod dezordonat, capabil să producă câte un raţionament uimitor, să aibă o intuiţie oraculară sau să scrie o frază straniu de răscolitoare. Se mutase într-un turn din Tübingen, unde devenise o atracţie turistică, o oprire din cadrul Marelui Tur al epocii romantice care nu iubea nimic mai mult decât un turn în ruine, plin de bufniţe, locuit de un paratrăsnet uman destinat inspiraţiei divine.

Nietzsche a scris că „mormântul lungii nebunii” a lui Hölderlin, în care mintea poetului s-a înfruntat cu noaptea cotropitoare a nebuniei înainte de a se risipi, în cele din urmă, în întunecate şi misterioase cântece funerare, a muşcat din conştiinţa lui aşa cum muşcă din ţărm valurile unei mări furioase. Eseul lui despre Hölderlin poate fi citit ca premonitoriu, de parcă ar fi fost deja pe jumătate îndrăgostit de ideea de a-şi abandona mintea, dacă rezultatul ar fi deschiderea porţilor revelaţiei.

În mod cert Hölderlin nu era cea mai bună alegere la Pforta. Dar, în ciuda criticii şi dezaprobării profesorului său, Nietzsche nu şi-a pierdut interesul faţă de acest poet.

Hölderlin scrisese o piesă despre Empedocle (cca 492-432 î.e.n.), aşa că Nietzsche s-a apucat să facă acelaşi lucru. Potrivit legendei, Empedocle s-a sinucis aruncându-se în craterul vulcanului Etna, fiind mai mult decât convins că va reveni sub forma unui zeu, convingere ce ne duce cu gândul atât la Zarathustra ieşind din peşteră, cât şi la Nietzsche pierzându-şi minţile şi crezându-se transformat în zeul Dionysos. Tema renaşterii sub formă divină şi a nebuniei de sorginte divină ca paşaport spre divinitate străbate viaţa şi gândirea lui Nietzsche, Hölderlin şi Empedocle. De la vârsta de 17 ani, când era elev al celei mai emancipate şcoli germane închinate cultului civilizat al raţiunii olimpiene şi al clarităţii, Nietzsche explora ideea nebuniei emancipatoare şi a validităţii iraţionalului.

„Să fii singur şi fără zei, asta, asta e Moarte” sunt cuvinte pe care Hölderlin le pune în gura lui Empedocle în piesa lui – şi poate că aici putem identifica prima şoaptă a giganticei tragedii pe care Nietzsche o va închina morţii lui Dumnezeu.

S-a păstrat foarte puţin din scrierile lui Empedocle. Fragmentele rămase sunt bucăţele din două poeme epice

filosofice, *Despre natură* şi *Purificările*. *Despre natură* e un frumos poem creaţionist ce aminteşte de pastoralele lui Ovidiu şi de *Paradisul pierdut*, dar Empedocle nu era un simplu magician al cuvintelor care ne aminteşte de Ovidiu şi de Milton. El este important prin faptul că e primul scriitor care numeşte cele patru elemente:

Vino! Voi numi pe cele Patru primordiale,
Din care-au răsărit toate ce acum le vedem –
Pământul, Marea cea cu multe valuri, aerul jilav,
Şi Eter, Titanul, ce leagă toate-n jurul globului.
Dar hai acum, ascultă cum făcu focul cel în milioane împărţit
De dădu viaţă tuturor...[13]

Empedocle postulează existenţa unei înşiruiri universale a lucrurilor în care nu funcţionează nici creaţie, nici anihilare. Există o formă a materiei care în totalitatea ei este inalterabilă şi eternă, datorită amestecării şi separării celor două forţe eterne şi etern opuse: Iubirea şi Ura. Tensiunea acestei opoziţii a dat naştere energiei vârtejului primordial pe care Empedocle îl descrie ca pe o vâltoare coşmarescă, precum cele pictate de Hieronymus Bosch, în care mădulare omeneşti, „capete, braţe, ochi, rătăcind îngrozitor prin spaţiu”, se caută unele pe altele, încercând să devină „închegate-n toate formele şi minunate privirii”. Astăzi, aceste rânduri sunt interpretate ca prime scânteieri ale teoriei evoluţionismului.

Din natura fragmentară a rămăşiţelor operei lui Empedocle, Nietzsche a învăţat concizia. A învăţat totodată că fragmentele eliberează mintea, lăsând-o să navigheze în nesfârşitele călătorii ale speculaţiei. Aceasta avea să devină o putere din ce în ce mai valoroasă pe măsură ce intervalele de creaţie dintre izbucnirile bolii aveau să devină din ce în ce mai scurte, lăsându-i de rezolvat problema comunicării ideilor sale rapid şi cu eficienţă maximă înaintea următorului atac al maladiei.

O altă scriere din anul ce a urmat primirii mirului de către Nietzsche este ceea ce el a numit cu umor „noveleta mea dezgustătoare”, *Euphorion*, o mostră total eretică de prolixitate adolescentină ce cochetează cu sexul şi păcatul.

„Când am scris-o, în mine a explodat un hohot de râs diabolic”, se laudă el într-o scrisoare către un prieten, pe care o semnează „FWvNietzky (alias Muck) *homme étudié en lettres (votre ami sans lettres)*”[14].

În legenda lui Faust, Euphorion era numele dat fiului lui Faust şi al Elenei din Troia. În Germania lui Nietzsche, Byron era privit ca un Euphorion contemporan. Aşa că, scriind la persoana I, din perspectiva lui Euphorion, Nietzsche adoptă deopotrivă o poză faustică şi una byroniană.

S-a păstrat doar prima pagină a romanului. Acesta se deschide cu o scenă în care Euphorion se află în biroul său:

„Răsăritul purpuriu dansează multicolor pe cer, sfârâitul artificiilor, ce plictisealã... În faţa mea, o călimară în care să-mi înec inima cernită; nişte foarfeci pe care le-aş putea folosi ca să-mi tai gâtul: manuscrise cu care să mă şterg la fund, o oală de noapte.

Ce n-aş da ca Inchizitorul să micţioneze pe mormântul meu – o floare de nu-mă-uita... consider că e mai plăcut să te descompui în pământul reavăn decât să vegetezi sub cerul albastru, să trudeşti sub forma unui vierme gras e de departe mai dezmierdător decât să fii om – un semn de întrebare umblător...

Vizavi de mine trăieşte o măicuţă, pe care o vizitez din când în când pentru a mă bucura de purtarea ei excelentă... Mai devreme, era o călugăriţă, slabă şi fragilă; eu eram doctorul ei şi i-am prescris să ia în greutate. Trăieşte cu fratele ei, au o relaţie consensuală; el îmi pare prea gras şi prosper – pe el l-am făcut să slăbească, până a ajuns un cadavru. În acest moment, Euphorion s-a îndreptat

uşor de spate şi a gemut, pentru că suferea de o boală ce-i afecta măduva spinării”[15].

Aici se încheie, din fericire, singura pagină a manuscrisului care s-a păstrat.

Ar mai fi un fragment de tinereţe ce nu trebuie omis. Ca gen, este de regulă privit drept relatarea unei experienţe reale, o viziune sau apariţia sinistră a unei fantome ori poate chiar întrezărirea propriei nebunii. Din acest punct de vedere este pe drept tratat ca important, dar, luând în considerare *Euphorion*, ar putea fi la fel de bine încă o încercare de scriere experimentală înfiorătoare.

„Lucrul de care mă tem”, scrie el, „nu este silueta teribilă din spatele scaunului meu, ci vocea ei; tot aşa, nu cuvintele mă îngrozesc, ci tonul oribil, nearticulat, inuman al acelei voci. Da, măcar de-ar vorbi asemenea fiinţelor umane”[16].

La Pforta, episoadele groaznice de boală cronică ale lui Nietzsche, migrenele care-l orbeau, urechile supurând, „guturaiul stomacului”, voma şi greţurile îi erau tratate cu remedii umilitoare. Era culcat într-o cameră întunecată, cu lipitori ataşate de lobii urechilor, pentru a-i suge sângele din cap. Câteodată îi erau aplicate pe gât. Ura acest tratament. Nu credea că îi face bine. Între 1859 şi 1864 există 20 de intrări în registrul îmbolnăvirilor, fiecare durând, în medie, câte o săptămână.

„Trebuie să învăţ să mă obişnuiesc”, nota el.

Purta ochelari fumurii ca să-şi protejeze ochii sensibili de durerea pe care i-o cauza lumina, iar din partea medicului şcolii nu venea nici un motiv de optimism, dat fiind că îi prezicea că va orbi complet.

Îmboldit de limitările fizice şi de pronosticurile sumbre, se dedica total fiecărui moment productiv. Avea o poftă de muncă uriaşă. Pe lângă sarcinile şcolare, a fondat o frăţie

literară alături de cei doi prieteni din copilărie, Gustav Krug şi Wihelm Pinder, care erau tot la Domgymnasium, în Naumburg, nefiind selectaţi printre elevii de elită de la Pforta. Cei trei băieţi şi-au botezat societatea „Germania”, probabil în onoarea lui Tacitus[17]. Şi-au ţinut întâlnirea inaugurală în timpul vacanţei de vară din 1860, într-un turn aflat pe malul râului Saale. Au făcut multe legăminte frăţeşti şi au băut o sticlă de vin roşu ieftin, toastând până când au golit-o şi au aruncat-o în râu. Fiecare dintre ei a jurat să creeze ceva lunar: un poem sau un eseu, o compoziţie muzicală sau un proiect arhitectural. Ceilalţi aveau apoi s-o critice „în spiritul amical al corectării reciproce”.

În trei ani, Nietzsche a contribuit cu 34 de lucrări, variind de la un oratoriu de Crăciun la un eseu intitulat „Personajul Kriemhildei aşa cum reiese din *Cântecul Nibelungilor*” sau la altul numit „Despre elementul demonic în muzică”. Nietzsche a continuat să producă lucrări mult timp după ce ceilalţi se opriseră. „Prin ce metode am putea fi îndemnaţi spre o activitate mai susţinută?”, nota el oarecum disperat în jurnalul societăţii din 1862.

În anul următor a devenit interesat de o fată. Anna Redtel era sora unui coleg. Îşi însoţise fratele într-o excursie pe munte, unde i-a atras privirea lui Nietzsche dansând cu graţie într-o poieniţă. Au dansat împreună. Era o fată mărunţică, diafană, din Berlin, fermecătoare din toate punctele de vedere, veselă, cultă şi înclinată spre muzică. Alături de ea, Nietzsche părea înalt, lat în umeri, viguros, mai degrabă solemn şi rigid. Cânta bine la pian şi intimitatea dintre ei a avansat pe băncuţa pianului, unde interpretau împreună duete. I-a trimis poeme şi i-a dedicat o rapsodie muzicală. Când a sosit momentul ca Anna să se întoarcă la Berlin, el i-a dăruit un portofoliu cu propriile lui

compoziţii pentru pian. Ea i-a mulţumit cu multă graţie şi cu asta primul lui contact, suav, cu dragostea a luat sfârşit.

1864 a fost ultimul său an la şcoală. A avut mult mai puţine activităţi extracurriculare. Trebuia să se concentreze să producă o lucrare originală şi profundă, o *Valediktionsarbeit*, pentru a trece examenul de *Abitur*, examenul de admitere la universitate.

„Şi aşa am ajuns ca în ultimii mei ani de viaţă la Schulpforta să lucrez în paralel la două eseuri de filologie. În unul dintre ele am încercat să analizez, folosind sursele (Iordanes, *Edda* etc.), acele saga care îl au în centru pe regele ostrogot Hermanaric, cu diversele lor ramificaţii; în celălalt, să schiţez un tip special de tiran grec, cel din Megara... pe măsură ce am lucrat la el, s-a transformat într-un portret al lui Theognis din Megara.”[18]

S-au păstrat mai puţin de 1.400 de versuri din opera poetului grec Theognis din Megara, din secolul al VI-lea î.e.n. Prin asta Theognis are ceva în comun cu celelalte subiecte ale lui Nietzsche, Empedocle şi Diogenes Laertios. Acest lucru îi oferea o mare libertate. „M-am băgat într-o muncă plină de presupuneri şi bănuieli”, scria Nietzsche despre lucrul său la eseul despre Theognis, „dar plănuiesc să-mi termin lucrarea cu exhaustivitatea filologică cuvenită, pe cât de ştiinţific se poate”. Ştiinţa filologică şi exhaustivitatea au triumfat într-adevăr în *De Theognide Megarensi* (*Despre Theognis din Megara*). A scris-o în numai o săptămână, la începutul vacanţei de vară. Avea 42 de pagini scrise mărunt în latină şi era atât de strălucită, încât i-a uimit pe pedagogii filologi de la Pforta. Ar fi trebuit să-şi dedice restul vacanţei matematicii, dar nu a putut fi convins, iar când s-a întors la şcoală, profesorul Buchbinder, pedagogul său de matematică, exasperat, a cerut să-i fie refuzat *Abitur*-ul.

„Dat fiind că n-a dat dovadă niciodată de sârguinţă temeinică la matematică, a fost întotdeauna pe o pantă descendentă, ca să zic aşa, atât la scris, cât şi la oral; aşa că nu se poate spune nici măcar că e *satisfăcător* la această materie”, a vituperat Buchbinder. Dar bombănelile lui au fost amuţite de ceilalţi pedagogi, care au replicat: „Poate ai dori să trântim cel mai înzestrat elev pe care l-a avut Pforta vreodată!”[19].

„Am trecut cu bine!”, exclama Nietzsche pe 4 septembrie. „O, glorioasele zile ale libertăţii au sosit!” – şi a părăsit Pforta în obişnuita tradiţie flamboaiantă a şcolii, făcând cu mâna de la geamul deschis al unei trăsuri învelite-n ghirlande şi trase de cai mânaţi de vizitii cu uniforme ţipătoare.

În raportul final al doctorului şcolii stau scrise următoarele: „Nietzsche e un om robust, îndesat, cu o privire remarcabil de fixă, miop şi adesea tulburat de migrene trecătoare. Tatăl său a murit tânăr, din cauza unei înmuieri a creierului, şi el a fost făcut la bătrâneţe; fiul s-a născut pe când tatăl era deja bolnav. Încă nu există simptome, dar antecedentele ar trebui luate în considerare”.

Discursul lui Nietzsche despre Pforta nu era nici el cu mult mai măgulitor:

„Am trăit nutrind un cult secret pentru anumite arte... Mi-am ascuns înclinaţiile şi încercările personale de legea uniformei; am încercat să mă abat de la rigiditatea programului şi orarelor regulamentare, cultivând o pasiune supraentuziastă pentru cunoaşterea universală şi bucuriile ei... Ceea ce mi-am dorit a fost o contrapondere la înclinaţiile mele schimbătoare şi neliniştite, o ştiinţă care să poată fi învăţată cu imparţialitate obiectivă, cu logică rece, prin muncă ordonată, fără ca rezultatele să mă atingă deloc

în profunzime... Cât de învăţat, dar cât de prost educat este un asemenea elev de esenţă princiară”[20].

3

Cum devii ceea ce eşti

Pe scurt, poţi într-o sută de moduri să dai ascultare conştiinţei tale... Că percepi ceva ca fiind drept îşi poate avea cauza în faptul că tu n-ai reflectat niciodată asupră-ţi şi ai acceptat orbeşte ceea ce ţi-a fost desemnat din copilărie ca fiind *drept*.

Ştiinţa veselă, cartea a patra,
secţiunea 335[3]

Nietzsche avea să considere 1864 anul său pierdut. În octombrie s-a înscris ca student la Universitatea din Bonn. Jucând rolul fiului devotat, a intrat la Facultatea de Teologie, deşi era mai interesat de filologia clasică. A ales Universitatea din Bonn deoarece acolo predau doi celebri filologi clasicişti, Friedrich Ritschl şi Otto Jahn. Cursurile de teologie i se păreau plictisitoare şi îi era dor de mama şi de sora lui. Bonnul se află la mai bine de 150 de kilometri de Naumburg. Pentru prima oară în viaţa lui, nu se mai găseau la o distanţă pe care-ar fi putut-o parcurge pe jos. Însă, chiar dacă le simţea lipsa, a reuşit să exploateze distanţa dintre ei într-un mod folositor, deşi lipsit de onestitate. Ele încă mai credeau că are de gând să devină preot, iar el nu le-a spus adevărul.

A decis că până în acel moment trăise ca un pustnic. Calea de a scăpa de ignoranţa într-ale lumii era să se alăture unei *Burschenschaft*, o frăţie studenţească. Era o mişcare ce avea să fie oribil de maculată de asocierea ei de mai târziu cu Tineretul Hitlerist. Dar la înfiinţarea ei, în

[3] Ed.rom.cit. vol. 2, p. 396 (n.tr.).

1815, scopul său era să ofere valori culturale liberale comune generaţiei de studenţi germani de pe cuprinsul tuturor *Bund*-urilor. Însă federaţia controla atât de atent activitatea intelectuală a acestor *Burschenschaften*, ca să nu devină politice şi subversive, încât nu făceau decât să organizeze drumeţii pe munte, să cânte, să se dueleze şi să bea bere. Nietzsche s-a înscris în frăţia exclusivistă Franconia, aşteptându-se la discuţii docte şi dezbateri de tip parlamentar, dar s-a trezit, în schimb, că-şi ridica halba şi zbiera cântece de pahar ale frăţiei. Chinuindu-se să se integreze, s-a împotmolit în ceva ce a descris drept o amestecătură stranie de clipe năucitoare şi surescitabilitate plină de fervoare.

„După ce fac plecăciuni în toate direcţiile, în modul cel mai plin de curtoazie posibil, mă prezint drept membru al Asociaţiei Studenţilor Germani numită Franconia”, le scria el dragelor sale Mamma şi Lama. Până şi ele trebuie să se fi plictisit de nenumăratele lui scrisori în care descria ieşirile Asociaţiei Franconia, care începeau în mod invariabil cu un marş sau o paradă, purtând eşarfele şi şepcile Frăţiei şi cântând cât îi ţinea gura. Mărşăluind în urma unei formaţii de husari („care atrăgeau toate privirile”), totul se încheia cu o veselie extraordinară prin vreun han sau prin ograda vreunui ţăran ale cărui ospitalitate şi rachiu le acceptau cu condescendenţă. Apare şi un nou prieten cu totul neaşteptat: Gassmann, editor al *Jurnalului berii*.

O cicatrice căpătată în urma unui duel era semn de mare onoare, iar Nietzsche s-a gândit să obţină aşa ceva într-un mod mai neconvenţional. Când a simţit că îndemânarea lui de spadasin a atins un nivel satisfăcător, a ieşit la o plimbare agreabilă cu un anume Herr D., care era membru al unei asociaţii adverse Franconiei. Nietzsche a fost frapat de ideea că Herr D. ar putea fi un adversar

extrem de plăcut. l-a spus: „Eşti un om pe măsura inimii mele, nu ai vrea să ne duelăm? Haide să sărim peste toate preliminariile obişnuite”. Acest lucru nu prea era în concordanţă cu codul duelurilor, dar Herr D. a aprobat cu cea mai mare îngăduinţă. Paul Deussen a jucat rolul de martor. A povestit că spadele tăioase au dansat pe deasupra capetelor lor descoperite timp de trei minute, până când spada lui Herr D. a atins şaua nasului lui Nietzsche. A ţâşnit sângele; onoarea era reparată. Deussen şi-a bandajat prietenul, l-a urcat într-o trăsură, l-a dus acasă şi l-a băgat în pat. În două zile se recuperase complet[1].

Cicatricea e atât de mică, încât nu se vede în fotografii, însă a fost sursa unei satisfacţii enorme pentru Nietzsche. Nici nu bănuia cât de tare se distraseră prietenii lui Herr D. când le-a povestit păţania.

Franconienii frecventau bordelurile din Köln. Nietzsche a vizitat oraşul în februarie 1865, plătind un ghid ca să-i arate catedrala şi alte obiective celebre. A cerut să fie dus la un restaurant şi probabil că ghidul l-a crezut prea timid pentru a spune ce-şi doreşte cu adevărat, aşa că l-a dus la un bordel. „Dintr-odată m-am trezit înconjurat de şase creaturi împopoţonate cu voaluri şi şaluri din pene, care mă priveau întrebător. Am rămas o clipă absolut înmărmurit în faţa lor; apoi, parcă ghidat de instinct, m-am îndreptat spre pian ca spre unicul lucru însufleţit de acolo şi am atins o clapă sau două. Muzica mi-a turnat viaţă-n mădulare şi într-o clipită eram afară.”[2]

Este tot ceea ce ştim despre acest incident, însă el va reverbera în literatura şi legenda lui Nietzsche. Unii cred că nu a atins doar câteva clape ale pianului şi gata, ci că a mai rămas şi pentru celelalte scopuri, drept care a contractat sifilisul care a dus la problemele lui mintale şi fizice de mai

târziu. Un motiv este că în 1889, după ce-şi pierduse minţile şi se afla internat în sanatoriu, a afirmat că fusese „infectat de două ori”. Doctorii au presupus că vorbea despre sifilis. Dacă i-ar fi analizat dosarul medical, ar fi descoperit că avusese gonoree de două ori, lucru pe care îl recunoscuse în faţa doctorilor de pe când era în deplinătatea facultăţilor mintale.

Thomas Mann acordă episodului din bordel un rol esenţial în colosalul său roman *Doctor Faustus*, în care repovesteşte legenda lui Faust imaginându-şi-l pe Nietzsche în rolul principal. Mann vede noaptea bordelului ca pe noaptea în care Nietzsche/Faust îşi vinde sufletul diavolului pentru femeia pe care o doreşte. Ea devine obsesia şi sucubul lui. În versiunile mai vechi ale legendei, în mod obişnuit Elena din Troia primeşte acest rol, dar Mann o înlocuieşte în mod bizar pe Elena cu Mica Sirenă a lui Hans Christian Andersen, o sărmană fiinţă care, pentru a putea trăi dragostea omenească, trebuie să se supună unor torturi teribile: îi este tăiată limba ca preţ pentru a-i fi transformată coada într-o pereche de picioare, iar fiecare pas pe care-l face cu aceste picioare o înţeapă ca şi cum ar tăia-o nişte săbii ascuţite. Poate că asta spune mai multe despre Mann decât despre Nietzsche.

În timpul celor două semestre pe care Nietzsche le-a petrecut la Bonn, muzica şi compoziţia muzicală au rămas marea sa pasiune. A scris o parodie de mari dimensiuni la *Orfeu în infern* de Offenbach, care i-a adus porecla „Gluck” printre membrii frăţiei Franconia. A vizitat mormântul lui Robert Schumann pentru a depune o coroană şi a rămas atât de îndatorat după ce a achiziţionat un pian, încât nu şi-a mai putut permite să-şi viziteze mama şi sora de Crăciun. Făcând observaţia că banii i se scurg repede din buzunare, „probabil pentru că sunt rotunzi”[3], le-a trimis ca înlocuitor

al propriei persoane un volum conţinând opt dintre compoziţiile lui muzicale (foarte schubertiene în această fază), legat în piele mov, scumpă, de viţel şi însoţit de instrucţiuni obositor de detaliate despre cum trebuia să le interpreteze şi să le cânte draga lui Lamă: serios, cu tristeţe, cu energie, cu puţine înfloriturі sau câteodată cu mare pasiune. Nici măcar *in absentia* nu ceda controlul asupra femeilor care-l adorau.

De Paştele ce a urmat incidentului din bordel, se afla acasă şi a refuzat sfânta împărtăşanie în biserică. Paştele este un eveniment plin de obligaţii pentru creştinii practicanţi, iar acesta n-a fost un gest lipsit de importanţă, ci cauza unei orori teribile pentru Mamma şi Lama, apostazia lui Nietzsche însemnând pentru ele negarea a ceea ce considerau a fi unicul scop real al vieţii pe pământ: reîntâlnirea lor, a tuturor, cu preaiubitul pastor Nietzsche în Rai.

Nietzsche încă nu îşi pierduse complet credinţa, dar nutrea îndoieli serioase. Stând în biroul lui de student, un altar închinat tatălui său mort, a cărui fotografie era aşezată pe pian sub o pictură în ulei reprezentând coborârea lui Christos de pe Cruce, citea o carte de David Strauss, *Viaţa lui Isus examinată critic*, şi întocmea o listă cu 27 de cărţi de ştiinţă pe care intenţiona să le citească.

În ton cu întreaga lui generaţie, el cerceta terenul nesigur dintre ştiinţă şi credinţă, o problemă în căutarea unei soluţii. Părea că lucrurile se îndreaptă spre transferarea credinţei oarbe în Dumnezeu într-o credinţă la fel de oarbă în oamenii de ştiinţă, care susţineau că ar fi descoperit misterioasa esenţă a materiei în ceva ce numeau „forţa biologică”, aflată la originea uimitoarei diversităţi a lumii naturale.

O enciclopedie contemporană descria formarea universului într-un mod nu foarte diferit de cel al lui Empedocle: „O ploaie eternă de diverşi corpusculi ce cad în formaţiuni variate şi se consumă în căderea lor, creând un vârtej” ce exista în eterul care era „un mediu luminifer de natură elastic solidă ce umplea întregul spaţiu, prin care lumina şi căldura se propagă în valuri”. Lumina „nu putea fi explicată în nici un alt mod”, deşi rămânea o enigmă „cum se putea mişca Pământul prin eter cu o viteză de aproape un milion de mile pe zi. Dar dacă ne gândim că ceara cizmarului e atât de sfărâmicioasă, încât se fărâmă sub lovitura unui ciocan, deşi curge totuşi ca un lichid în vasul în care e turnată, şi că gloanţele se afundă lent în ea, iar dopurile de plută plutesc pe suprafaţa ei, atunci mişcarea Pământului prin eter nu mai pare atât de incomprehensibilă”[4].

Universul explicat prin analogie cu ceara pentru încălţăminte; încrederea în ştiinţă devenea la fel de iraţională precum credinţa în Dumnezeu. Cartea lui Strauss examina viaţa lui Isus în mod „ştiinţific”. Nietzsche l-a comparat pe Strauss cu un tânăr leu filolog care sfâşie pielea ursului teolog. Dacă creştinismul presupunea credinţa într-un eveniment istoric sau o persoană atestată istoric, atunci lui nu-i trebuia aşa ceva.

Lama avea nevoie de lămuriri. Atunci el i-a scris: „Orice credinţă adevărată este realmente infailibilă; oferă ceea ce omul credincios speră să găsească în ea, dar nu oferă nici cel mai mic sprijin pentru stabilirea unui adevăr obiectiv... Aici căile oamenilor se despart. Dacă vrei să capeţi linişte sufletească şi fericire, atunci poţi alege credinţa; dacă vrei să fii un discipol al adevărului, atunci cercetează”[5].

Nu făcuse mare lucru în cele două semestre de la Bonn. Acumulase datorii şi dormea până târziu. La colecţia lui de

boli se adăugase reumatismul la nivelul braţului. Era sarcastic şi cătrănit când regreta timpul şi banii aruncaţi pe „materialismul mirosind a bere” şi pe „bonomia fără cap” ale Franconiei. Din fericire, o ceartă între cei doi profesori de filologie, Jahn şi Ritschl, a devenit atât de virulentă, încât Ritschl a părăsit Bonnul ca să predea la Universitatea din Leipzig. Nietzsche l-a urmat.

Acest nou început i-a priit. Se trezea în fiecare dimineaţă la ora 5 pentru a se pregăti de curs. A fondat Societatea Clasiciştilor, mai pe gustul lui decât frăţia Franconia. A transformat o cafenea locală „într-un fel de bursă filologică” şi a cumpărat un bufet ca să aibă în ce ţine periodicele şi lucrările acesteia. S-a alăturat prosperei Societăţi Filologice şi a început să scrie lucrări în latină pe tot felul de teme obscure şi hăţişuri ale filologiei clasice: „Am lărgit discuţia în mod independent, găsind recent dovada că *Violarium* a Eudociei nu-şi are rădăcinile în *Suidas*, ci în sursa sa principală, un epitom al lui Hesychius Milesius (pierdut, bineînţeles)...”[6].

Avea darul de a da viaţă subiectelor aride, un talent rar în domeniul filologiei. Conferinţele lui erau captivante. Era popular.

Era pe de-a-ntregul lipsit de pedanterie filistină, îşi amintea unul dintre colegii săi: „Am ieşit de la conferinţele lui cu impresia unei precocităţi aproape uimitoare şi a unei încrederi în sine de nezdruncinat”[7]. L-a susţinut pe Homer împotriva lui Hesiod şi a creat rumoare în facultate contestând ideea general acceptată că *Odiseea* şi *Iliada* sunt poeme populare scrise de mai mulţi poeţi, argumentând că e de neconceput ca asemenea capodopere magnifice să nu fie produsele unei individualităţi uimitor de creative. Ritschl i-a lăudat lucrarea despre Theognis; şi a câştigat un premiu pentru un eseu despre Diogenes

Laertios. Îşi începea eseul cu un vers din una dintre *Pythicele* lui Pindar, pe care avea să-l preţuiască toată viaţa: „Să devii ceea ce eşti, după ce ai aflat ce înseamnă asta”[8].

Nietzsche se afla la începutul acestui drum al devenirii atunci când soarta a intervenit sub forma ambiţiilor teritoriale ale lui Bismarck, ale cărui politici expansioniste au provocat o succesiune de războaie de mică amploare menite să propulseze Prusia în fruntea Germaniei, în dauna *Bund*-ului, şi Germania, în cele din urmă, în fruntea Europei. În 1866, Prusia purtase şi câştigase un mic război împotriva Austriei şi Bavariei. Armata prusacă invadase Saxonia, Hanovra şi Hesse şi declarase desfiinţarea Confederaţiei Germane. În anul următor, 1867, aceste probleme erau încă actuale, iar Nietzsche a fost înrolat ca soldat călare într-un regiment de artilerie staţionat la Naumburg. Luase câteva lecţii de călărie, însă experienţa lui cu caii era limitată.

„Dacă te-ar împinge vreun daimon într-o dimineaţă devreme, să zicem între orele 5 şi 6, să mergi la Naumburg şi ar avea bunătatea de a-ţi călăuzi paşii aproape de mine, atunci nu te opri din drum şi nu te holba la spectacolul ce ţi se înfăţişează simţurilor. Brusc, simţi mirosul de grajd. În clarobscurul felinarelor se profilează umbre. În juru-ţi se iscă sunete de râcâială, nechezat, frecare, izbituri. Şi, în mijlocul tuturor acestor lucruri, îmbrăcat ca un rândaş, făcând sforţări violente să ţină cu mâinile goale ceva de nedescris... nimeni altul decât eu. Câteva ore mai târziu vei vedea doi cai întrecându-se de-a lungul padocului, nu fără călăreţi, dintre care unul seamănă foarte bine cu prietenul tău. Îl călăreşte pe înfocatul, nervosul Balduin şi speră ca într-o bună zi să ştie să călărească bine... în alte momente ale zilei stă, harnic şi atent, lângă tunurile trase de cai şi

scoate obuze din remorca afetului ori curăţă ţeava tunului cu o cârpă ori stabileşte ţinta în centimetri şi grade şi tot aşa. Dar mai presus de orice are de învăţat... Câteodată, ascuns sub burta calului, şoptesc: Schopenhauer, ajutor!”[9]

Artileriştii erau învăţaţi să încalece din fuga calului, să se arunce plini de îndrăzneală în şa. Miopia lui îl făcea să aprecieze greşit distanţa, aşa că în martie şi-a ratat saltul, lovindu-se cu pieptul de oblâncul tare al şeii. Şi-a continuat plin de stoicism exerciţiile, dar în acea seară a căzut din picioare şi a fost dus în pat cu o rană adâncă la piept. După zece zile de tratament cu morfină, dar fără vreo ameliorare, doctorul i-a deschis rana; două luni mai târziu rana încă îi supura şi refuza să se vindece. Spre uimirea lui, se vedea un os mic. I s-a spus să spele cavitatea cu ceai de muşeţel şi cu soluţie de azotat de argint şi să facă baie de trei ori pe săptămână. Asta nu a condus la rezultatul dorit şi deja se discuta despre operaţie. A fost consultat celebrul doctor Volkmann din Halle, iar acesta a recomandat o cură cu apă sărată la băile din Wittekind. Micuţa localitate balneară era un loc sumbru, ploios şi umed, iar ceilalţi invalizi nu erau deloc interesanţi. Pentru a evita conversaţia lor banală, în timpul meselor se aşeza lângă un bărbat care era surdomut. Din fericire, tratamentul a dat roade; rănile s-au vindecat, lăsând doar cicatrici adânci, aşa că a putut să plece din acel loc deprimant.

În octombrie a fost declarat temporar inapt pentru serviciul militar şi eliberat din armată până în primăvara următoare, când era aşteptat să se întoarcă pentru exerciţii de tragere de o lună, o activitate incompatibilă cu vindecarea completă a rănilor sale. Pe 15 octombrie şi-a sărbătorit aniversarea de 24 de ani, iar trei luni mai târziu a avut loc prima lui întâlnire cu Richard Wagner, urmată la

puţin timp de invitaţia de a ocupa postul de titular al Catedrei de filologie de la Basel.

Era o ofertă uimitoare; Nietzsche încă era un simplu student. Învăţase două semestre la Universitatea din Bonn şi alte două la Leipzig şi nu obţinuse diplomă de la nici una dintre ele, dar eminentul său profesor Ritschl îl recomandase pentru postul respectiv pe studentul său din cale-afară de sclipitor. I s-a oferit postul pe 13 februarie 1869 şi, pentru a-l putea ocupa, i-a fost acordat doctoratul la Leipzig, fără examinare, pe 23 martie. În aprilie a fost numit profesor de filologie clasică la Universitatea din Basel, cu un salariu de trei mii de franci.

Mândru până la extaz că este cel mai tânăr profesor numit vreodată acolo, a cheltuit o parte din bani pe haine, depunând mari eforturi să repudieze moda tinerească şi alegând doar acele stiluri care-l făceau să pară mai în vârstă.

Avea rezervele lui în privinţa elveţienilor, suspectându-i că ar fi fost o rasă de „filistini aristocraţi”, precum şi în privinţa Baselului, cu societatea sa bogată, conservatoare clădită pe baza comerţului cu dantelă, un oraş cu saloane impecabile, consilieri municipali infailibili şi o micuţă universitate cu numai 120 de studenţi, cei mai mulţi la Teologie.

Universitatea a insistat ca el să renunţe la cetăţenia prusacă. Nu doreau să fie rechemat pentru continuarea serviciului militar. I-au sugerat să devină cetăţean elveţian, dar, deşi a renunţat la cetăţenia prusacă, nu a îndeplinit niciodată cerinţele pentru cea elveţiană. Aşa că a devenit apatrid pentru tot restul vieţii sale, ceea ce el considera că este mai bine decât să intre în rândul filistinilor.

„Prefer să fiu profesor la Basel decât Dumnezeu”[10], spunea el – şi, într-adevăr, aici a descoperit cât de mult îi

plăcea să predea. A fost angajat să predea şi la şcoala gimnazială locală, la *Pädagogium*, pe lângă cursurile de la universitate. Preda istoria literaturii greceşti, religia Greciei antice, filosofia lui Platon şi cea preplatoniciană, dar şi retorică greacă şi romană. I-a obligat pe elevi să studieze *Bacantele* lui Euripide şi să scrie despre cultul dionisiac.

Studenţii „păreau a se afla în mod unanim sub impresia că ar sta nu la picioarele unui pedagog, ci ale unui efor [unul dintre magistraţii spartani ce împărţeau puterea cu regele], care făcuse un salt în timp pentru a le vorbi despre Homer, Sofocle, Platon şi despre zeii lor. De parcă ar fi vorbit din propria cunoaştere a lucrurilor de netăgăduit şi totuşi preţuite – asta era impresia pe care o lăsa”[11].

Dar toate acestea aveau un preţ. Unul dintre studenţii săi descrie zilele proaste ale lui Nietzsche, când era dureros să-l priveşti chinuindu-se să-şi ţină cursul. La pupitru, cu faţa aproape atingând caietul în ciuda ochelarilor cu lentile groase, cuvintele îi ieşeau încet şi cu greutate, cu lungi pauze între ele. Se acumula o tensiune insuportabilă legată de întrebarea dacă va reuşi să-şi ducă la bun sfârşit treaba[12].

Spiritul îi era în foarte mare măsură însufleţit de energia fluviului Rin. Când studenţii intrau în clasă, îl găseau adesea în faţa ferestrei deschise, hipnotizat de mugetul necontenit al apelor. Ecoul ca de râşniţă al fluviului ce reverbera izbindu-se de zidurile înalte ale străzilor medievale îi însoţea plimbările prin oraş stilat, puţin sub medie ca înălţime (era la fel de înalt ca Goethe, afirma el mereu), solid, cu o înfăţişare distinsă, cu mustaţa lui stufoasă şi ochii adânciţi în orbite, gânditori. Jobenul lui gri trebuie să fi făcut parte din strategia de a părea mai în vârstă, dat fiind că era singurul pe care îl puteai vedea în Basel, cu excepţia celui purtat de un foarte bătrân consilier

de stat din Baden. În zilele proaste, când problemele de sănătate îi dădeau bătăi de cap, Nietzsche înlocuia jobenul cu un cozoroc verde, gros, pentru a-şi feri ochii sensibili de lumină.

Când Nietzsche se stabilise la Basel pentru a deveni profesor, Wagner locuia la Lucerna, în vila Tribschen, pe malul lacului. De la Basel la Lucerna se ajungea repede cu trenul, iar Nietzsche era nerăbdător să dea curs invitaţiei de a continua conversaţia despre Schopenhauer şi să afle mai multe despre opera schopenhauerianã a lui Wagner, *Tristan şi Isolda*.

Filosofia lui Schopenhauer este expusă în mare în colosala carte *Lumea ca voinţă şi reprezentare* (*Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1818), în care dezvoltă idei mai vechi, preluate de la Kant şi Platon.

Noi trăim în lumea fizică. Ceea ce vedem, atingem, percepem sau trăim este reprezentarea (*Vorstellung*), dar în spatele reprezentării se află adevărata esenţă a obiectului, voinţa (*Wille*). Suntem conştienţi de propria fiinţă, atât în maniera perceptivă în care cunoaştem lucrurile exterioare nouă, cât şi, cu totul diferit, din interior, sub forma „voinţei”.

Reprezentarea se află într-o stare de interminabilă dorinţă şi eternă devenire, în timp ce caută unitatea cu propria voinţă, starea ei perfectibilă. Reprezentarea poate deveni în mod ocazional una cu voinţa, dar acest lucru va da naştere doar unor noi învrăjbiri şi unor noi dorinţe. Geniul uman (o fiinţă rară) poate obţine întregirea prin unirea voinţei cu reprezentarea, dar pentru restul turmei umane aceasta este o stare imposibil de atins în viaţă, ce poate fi obţinută doar prin moarte.

Tot ce este viu tânjeşte după o stare imposibil de atins, aşadar tot ce este viu suferă. Kant scrisese dintr-un punct

de vedere creştin, ceea ce făcuse ca starea etern imperfectă, de eternă tânjire să poată fi îndurată pentru că, dacă te străduiai destul de tare, era anticipat un oarecare final fericit. Mântuirea era mereu posibilă cu ajutorul lui Christos.

Schopenhauer, în schimb, era influenţat în mare măsură de studiile sale despre budism şi filosofiile hinduse, cu accentul lor plin de abnegaţie pus pe suferinţă şi destin şi pe faptul că satisfacerea dorinţelor nu duce decât la naşterea unor noi dorinţe. Sentimentul unui flux la nivelul noumenal (metafizic) al voinţei se transformă într-o aspiraţie spre nefiinţă.

Schopenhauer este cunoscut drept filosoful pesimismului, dar pentru un tânăr ca Nietzsche, căruia creştinismul i se părea din ce în ce mai mult o cale imposibilă, el oferea o alternativă viabilă la Kant, a cărui influenţă domina cercurile filosofice germane, nu în ultimul rând deoarece creştinismul reprezenta o componentă vitală în structura societăţii germane, utilizat de stat în slujba politicii sale naţionaliste, conservatoare. Acest fapt îi transforma atât pe Nietzsche, cât şi pe Wagner în intruşi, lucru care, bineînţeles, nu-i deranja deloc.

Nietzsche îl citise pe Schopenhauer cu simţ critic. Pe parcursul lecturii studiase *Istoria materialismului şi critica sensului său în prezent* de F.A. Lange (*Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 1866) şi luase notiţe:

1. Lumea simţurilor este produsul organizării noastre.
2. Organele noastre vizibile (de natură fizică) sunt, ca orice alte părţi ale lumii fenomenale, doar imagini ale unui obiect necunoscut.
3. Organizarea noastră reală este aşadar la fel de necunoscută nouă pe cât sunt lucrurile reale, externe. Încontinuu nu avem în faţa noastră nimic mai mult decât produsul celor două.

> Aşadar, adevărata esenţă a lucrurilor – lucrul-în-sine – nu este doar necunoscută nouă: conceptul în sine este nici mai mult, nici mai puţin decât produsul final al unei antiteze determinate de organizarea noastră, o antiteză despre care nu ştim dacă are vreun sens în afara experienţei noastre sau nu[13].

În interiorul acestei necunoaşteri totale, Schopenhauer a deşteptat în el o nevoie emoţională profundă, oferindu-i mângâiere. Ideea că tot ceea ce e viu se află într-o stare de suferinţă i se aplica mai mult decât oricare alta, bietul său trup aflându-se într-o constantă stare de maladie cronică, adesea cu dureri mari. În mod firesc, trupul lui tânjea spre o stare ideală. Tot aşa, el trăia o stare de năzuinţă spre „adevărata lui fiinţă”, ce ar fi făcut ca existenţa să devină inteligibilă, aşadar justificată. În acest moment, era deosebit de confuz în legătură cu natura „adevăratei sale fiinţe”. Schopenhauer îi spunea că nu putem percepe unicitatea adevăratei noastre fiinţe pentru că intelectul nostru fragmentează în mod constant lumea – şi cum ar putea fi altfel, din moment ce intelectul nostru în sine nu e decât o mică parte, un fragment al reprezentării noastre?

Nietzsche simţea asta în modul cel mai personal cu putinţă: „Cel mai enervant este că trebuie mereu să joc rolul cuiva – al profesorului, al filologului, al fiinţei umane”[14], scria el după ce începuse să predea la Basel – şi nu era aproape deloc un sentiment surprinzător, dat fiind că era un tânăr care îşi punea haine bătrâneşti ca să pară înţelept, un student care juca rolul unui profesor, un fiu exasperat jucând rolul unui fiu bun în faţa mamei enervante şi un fiu iubitor şi supus memoriei tatălui creştin mort în timp ce era pe cale să-şi piardă credinţa creştină. De parcă aceste roluri cotidiene nu ar fi fost de ajuns, mai era şi problema statutului său de apatrid, identitatea formală în cadrul căreia existau toate aceste roluri. Absolut fragmentat, se recunoştea în starea schopenhaueriană de

caznă şi suferinţă: un om departe de a-şi înţelege adevărata voinţă, ca să nu mai vorbim de punerea ei în practică.

Totodată, Wagner era, cel puţin după părerea lui, atât de avansat pe calea gândirii schopenhaueriene, încât atinsese statutul de geniu. Era atât de încrezător că voinţa şi reprezentarea lui deveniseră una, încât el şi amanta lui, Cosima, se adresau unul altuia, în glumă, folosind alinturi schopenhaueriene. El era *Will* (Voinţă), iar ea era *Vorstell* (Reprezentare).

Pentru Schopenhauer, muzica era unica artă capabilă să dezvăluie adevărul despre natura fiinţării. Alte arte, cum ar fi pictura şi sculptura, pot fi doar reprezentări ale reprezentărilor. Asta le aşază la două grade de separare de realitatea ultimă, voinţa. Muzica, fiind fără formă, în sensul că este nonfigurativă, are însă capacitatea de a accede în mod direct la voinţă, trecând peste intelect.

De când îl descoperise pe Schopenhauer, în 1854, Wagner studiase modurile în care ar fi putut compune ceea ce Schopenhauer numeşte „suspendare”. O piesă muzicală schopenhauerianã trebuie să fie asemenea unei vieţi: să treacă de la un dezacord la altul, iar rezolvarea să survină doar în clipa morţii (în muzică, nota finală a piesei).

Urechea, asemenea sufletului înfrigurat, năzuieşte continuu după rezolvarea finală. Omul este disonanţă în formă umană; drept care disonanţa muzicală trebuie să fie cea mai eficientă cale artistică de a reprezenta suferinţa existenţei individuale.

Unii compozitori dinaintea lui fuseseră credincioşi respectării formei muzicale şi supunerii în faţa regulilor ancestrale: de exemplu, a structurii formale, ca de reţetă, a simfoniei sau a concertului. Ascultându-i, deveneai conştient de contribuţia fiecăruia la continuitatea istorică a

muzicii şi la dezvoltarea ei. Dacă ştiai limbajul, puteai foarte uşor să-i poziţionezi pe firul istoriei.

Dar Schopenhauer contesta însăşi ideea de istorie, susţinând că timpul ar fi doar o formă a gândirii noastre. Asta l-a eliberat pe Wagner de prezentarea recognoscibilă. Nietzsche a descris *Zukunftsmusik* (*Muzica viitorului*) a lui Wagner drept o culme triumfătoare a artei în general pentru că nu se preocupa, spre deosebire de restul, de imaginile lumii fenomenale, ci mai curând vorbea în mod direct pe limba voinţei. Din izvorul cel mai profund al fiinţei sale, muzica era manifestarea chintesenţială a voinţei. Şi, din toată muzica, cea compusă de Wagner îl vrăjea din ce în ce mai tare; nu-şi putea păstra calmul când o asculta, îi tremura fiecare fibră a fiinţei lui, îi vibra fiecare nerv. Nimic altceva nu-i mai producea o asemenea stare durabilă şi pătrunzătoare de extaz. În mod cert, ceea ce simţea era senzaţia de acces direct la voinţă! Tânjea să-şi reîntâlnească Maestrul.

Când se afla deja la Basel de trei săptămâni, Nietzsche a simţit că se descurcă destul de bine cu îndatoririle universitare încât să-şi permită să-i facă o vizită lui Wagner. Nu conta că Wagner avea de două ori vârsta lui şi că era o personalitate celebră în toată lumea a cărei invitaţie de a-l vizita fusese făcută, într-o doară, cu vreo şase luni în urmă. În ziua de sâmbătă, 15 mai 1869, Nietzsche a luat trenul spre Lucerna, a coborât şi a urmat cărarea de pe malul lacului Lucerna ce ducea la casa lui Wagner.

Construit în 1627, Tribschen era, şi încă este, cu zidurile sale groase şi impunătoare, un străvechi conac, aproape ca un turn de pază. Ferestre numeroase, simetrice se iţesc de sub un acoperiş roşu, piramidal, foarte înclinat. Aflat pe o ridicătură, domină o stâncă triunghiulară ce împunge, ca articulaţia unui os, apa lacului. Ca şi cum ar fi castelul unui

hoţ, supraveghează toate căile de acces. Nietzsche nu s-a putut strecura nevăzut, ci a trebuit să-şi facă apariţia, ca toţi ceilalţi vizitatori, tulburat, sub privirea goală a ferestrei. Din casă se auzeau nişte acorduri agonizante, care-ţi îngheţau sufletul, acorduri repetate iar şi iar la un pian: erau acordurile din *Siegfried*. A sunat la uşă.

A apărut un servitor. Nietzsche i-a înmânat cartea de vizită şi a aşteptat, simţindu-se din ce în ce mai stânjenit. Tocmai dădea să plece când servitorul a venit în grabă după el. Era cumva Herr Nietzsche, pe care Maestrul îl cunoscuse la Leipzig? Da, chiar el. Servitorul a dispărut, a reapărut. Maestrul compunea şi nu putea fi deranjat. Putea Herr Professor să revină la prânz? Din păcate, era ocupat la prânz. Servitorul a dispărut, a reapărut. Putea reveni Herr Nietzsche a doua zi?

Nietzsche nu avea cursuri în lunea Rusaliilor. De data asta, pe când se apropia pe traseul acela intimidant, Maestrul însuşi i-a ieşit în întâmpinare.

Wagner adora celebritatea şi adora hainele. Înţelegea prea bine valoarea imaginii ca vehicul pentru idei. În ziua aceea, pentru a-l întâmpina pe filologul a cărui meserie era înţelegerea şi continuarea scrierilor antice, îşi pusese „costumul de pictor renascentist”: haină din catifea neagră, salopetă până la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu cataramă, cravată de un albastru azuriu şi beretă à la Rembrandt. L-a primit pe Nietzsche cu căldură şi naturaleţe, conducându-l prin succesiunea uimitoare de camere mobilate cu acel gust opulent pe care compozitorul îl împărtăşea cu protectorul său regal, regele Ludovic.

Mulţi vizitatori comentau că Tribschen li s-a părut prea roz şi supraîncărcată de amoraşi, dar un asemenea interior era ceva destul de nou şi de îmbătător pentru Nietzsche, care îşi petrecuse viaţa în camere protestante, austere. La

Tribschen pereţii erau tapiţaţi cu damasc roşu şi auriu, cu marochin sau cu o nuanţă specială de catifea violet care fusese aleasă cu grijă pentru a pune cel mai bine în evidenţă uimitoarele busturi din marmură albă ale lui Wagner şi ale regelui Ludovic. Era acolo şi un covor făcut din pene de flamingo, mărginite cu pene de păun. Expusă la înălţime, pe un soclu, se afla o cupă rubinie din cristal de Boemia, ridicol de fragilă, cu contorsiuni elaborate, dăruită lui Wagner de rege. Amintiri ale clipelor de glorie erau expuse pe pereţi asemenea unor trofee de vânătoare: coroane de laur ofilite, programe muzicale cu autograf, picturi reprezentând un Siegfried blond, musculos, care-l învinge pe dragon, cu walkirii împlătoşate împânzind cerurile ca nişte fulgere şi cu o Brunhilde radiind de fericire în timp ce se trezeşte pe stânca ei. Sticla vitrinelor închidea bibelouri şi alte obiecte preţioase, ca nişte fluturi prinşi cu bolduri. Ferestrele erau ascunse de râuri de voal roz şi satin tremurător. Încăperile erau pline de o mireasmă grea de trandafiri, tuberoze, narcise, liliac şi crini. Nici un parfum nu era destul de narcotizant, nici un preţ nu era prea mare pentru uleiurile eterice extrase din trandafiri de Persia, din gardenii aduse din America şi din rădăcină de stânjenei din Florenţa.

Crearea unei *Gesamtkunstwerk*, o operă de artă totală ce integrează teatrul, muzica şi spectacolul, era ea însăşi o *Gesamtkunstwerk* ce implica toate simţurile lui Wagner, pentru că, după cum vedea el lucrurile, „...dacă sunt obligat încă o dată să plonjez în valurile imaginaţiei de artist pentru a-mi găsi satisfacţie într-o lume imaginară, trebuie cel puţin să-mi ajut imaginaţia şi să găsesc căi de a-mi încuraja facultăţile imaginative. Nu pot deci să trăiesc ca un câine. Nu pot să dorm pe paie şi să beau gin ordinar: senzualitatea mea este ultrasensibilă, acută şi extrem de

vorace şi totuşi neobişnuit de delicată şi de gingaşă, trebuind, într-un fel sau altul, aţâţată dacă mi se cere să îndeplinesc misiunea nemilos de dificilă de a crea în mintea mea o lume care nu există”[15].

Începerea din care Nietzsche auzise plutind acordurile din *Siegfried* era Camera Verde, odaia în care compunea Wagner, un spaţiu surprinzător de mic, de masculin şi de muncitoresc în mijlocul atmosferei puternic teatrale din Tribschen. Doi pereţi căptuşiţi cu rafturi de cărţi reaminteau că Wagner era în aceeaşi măsură şi un om al cuvintelor, nu doar al muzicii, un om care scria la fel de multe cărţi, broşuri şi librete ca şi lucrări muzicale. Pianul era special proiectat cu sertare pentru creioane şi o planşă ca o masă pe care puteau fi aruncate foile celei mai recente compoziţii ca să se usuce cerneala. Vizitatorii râvneau cu disperare la aceste foi, iar Wagner ştia foarte bine cât de mult valora să le ofere cu autograf celor influenţi pe care-i avea în graţii. Deasupra pianului atârna portretul regelui. Dintr-un anumit motiv, la Tribschen era de prost gust să-i spui regelui Ludovic pe nume. El era „prietenul regal”. A făcut o vizită la Tribschen singur şi incognito, rămânând chiar şi peste noapte, drept care dormitorul era mereu pregătit pentru întoarcerea lui. Tribschen era Rambouilletul lui Ludovic, era precum lăptăria de la Versailles pentru Maria Antoaneta. Cam aşa ceva a devenit şi pentru Nietzsche. El a fost singura persoană, cu excepţia regelui, care a ajuns să aibă camera lui în vilă. De-a lungul următorilor trei ani avea să viziteze Tribschenul de 23 de ori, iar locul acesta urma să rămână în mintea lui pe vecie drept o Insulă a Fericiţilor.

Regele Ludovic, care achita facturile, îi dăduse lui Wagner mână liberă să se stabilească oriunde s-ar fi simţit imaginaţia lui eliberată de toate lucrurile practice, pentru a se concentra exclusiv asupra ciclului *Inelului*, pasiunea

regelui. Wagner se stabilise în acest loc spectaculos de pitoresc care punea în valoare pe deplin principiul kantian al sublimului: „o funcţie a tensiunii extreme trăite de minte în perceperea imensităţii şi a neţărmuririi, ce transcende orice standard al simţului şi iscă un soi de oroare plăcută, un soi de linişte cu o tentă de teroare obţinută pe o scară de referinţă transcendentă, o măreţie comparabilă doar cu sine... al cărei efect este să arunce mintea înapoi asupra sa – şi astfel ajungem îndată să percepem faptul că sublimul nu trebuie căutat în natură, ci în propriile noastre idei”[16].

Conform acestui principiu, priveliştea transcendentală dezvăluită privirii de la fiecare dintre ferestrele vilei Tribschen ar fi putut declanşa inspiraţia sublimă atât în Wagner, cât şi în Nietzsche, oriunde ar fi privit. De la ferestrele dinspre vest, unde apunea soarele, se vedeau înălţându-se zăpezile eterne de pe muntele Pilatus, la origine un Nibelheim precreştin, plin de dragoni şi goblini legendari, rebotezat într-o epocă ulterioară, creştină, după Pilat din Pont, care, izgonit din Galileea după crucificarea lui Christos, a fugit la Lucerna. Aici, copleşit de remuşcări, a urcat pe vârful înalt de 2.128 de metri, de unde s-a aruncat în micul lac de munte, negru ca smoala, care se vede în vale. Aici trăieşte stafia lui, în deplină tăcere şi nemişcare. Ghizii locali îţi vor spune că apa în sine este moartă, arătându-ţi ca dovadă faptul că suprafaţa ei este întotdeauna nemişcată, neputând fi încreţită nici chiar de vânturile cele mai puternice. Locul acesta blestemat este înconjurat de pini negri. Secole de-a rândul, nici un tăietor de lemne nu a îndrăznit să se aventureze acolo de teamă să nu provoace spiritul pe seama căruia se puneau atâtea calamităţi, aşa că pinii au crescut înalţi, întinzându-se ca o streaşină, îngrămădiţi în jurul micului lac, protejându-l astfel de vânturi şi păstrând apa netulburată. În secolul al

XIV-lea, un preot curajos s-a aventurat până la lacul întunecat al sinuciderii lui Pilat şi a făcut o exorcizare. Cu toate acestea, localnicii au rămas neîncrezători şi numeroasele furtuni cu fulgere şi tunete din preajma muntelui care stârnesc din senin vijelii pe lacul Lucerna au continuat să fie puse tot pe seama strigoiului lui Pilat. Abia după anii 1780, acei *Frühromantiker*, tineri palizi cu minţile stârnite-n paroxismul metaforei poetice, care preţuiau mai presus de orice sublimul kantian şi „poezia inimii”, s-au aventurat pe muntele blestemat, unde lacul lui Pilat a devenit cu siguranţă locul unde au ales să se sinucidă nenumăraţi tineri Werther fără de speranţă în amor.

În vremea când Wagner îl invita pe Nietzsche să i se alăture în drumeţii revigorante de o zi pe muntele Pilatus, nişte ţărani întreprinzători construiseră un han şi închiriau cai pentru urcuş. Wagner şi Nietzsche dispreţuiau aceste servicii şi luau cu asalt ţancurile de stâncă la picior, cântând şi filosofând neîntrerupt.

Dacă Nietzsche se uita pe ferestrele de la Tribschen ce dădeau spre lac, privirea i-ar fi trecut peste „Parcul Tâlharului”, un promontoriu plin de ierburi şi bolovani pe care păşteau calul lui Wagner, Fritz, găinile, păunii şi oile lui, care împestriţau pajiştea ce cobora până la malul lacului. Atât lui Wagner, cât şi lui Nietzsche le plăcea să înoate pornind de la scara ce cobora în apă tăind reflexiile pale ale munţilor înzăpeziţi de pe malul celălalt al lacului. Rigi, înalt de 1.800 de metri, este un pic mai scund decât Pilatus, dar la fel de celebru, dat fiind că a fost pictat de J.M.W. Turner, dar şi datorită straniului efect luminos numit „fantoma Rigi”. În anumite condiţii de lumină şi ceaţă, fantoma poate fi văzută foarte clar. Ea ia forma unei enorme siluete umane, ca un uriaş pe cerul vaporos de deasupra ta. Uriaşul e înconjurat de un curcubeu ca un

nimb; de fapt, nu e nici o fantomă, ci propria ta siluetă proiectată pe ceaţă, ca într-o oglindă care măreşte. Wagner obişnuia să danseze şi să facă tot soiul de giumbuşlucuri în faţa acestei oglinzi cereşti până când ceaţa se îndepărta, iar teatrul de păpuşi se termina[17].

Pe malul lacului, în dreapta scării lui Wagner se afla o căbănuţă cu şindrilă, ce adăpostea o barcă. Când simţea nevoia să se descarce, Wagner îl punea pe credinciosul lui servitor Jacob să vâslească printre stolurile de lebede Lohengrin albe ce înotau pe lac, până departe, spre locul cu ecou unde Wilhelm Tell l-a provocat pe adversarul său malefic, Landvogt Gessler, strigându-i insulte ce răsunau izbindu-se de pereţii munţilor într-o batjocură fără sfârşit. Lui Wagner îi plăcea să zbiere obscenităţi cu accentul lui de saxon necioplit. Când ecoul i le trântea înapoi, râdea în hohote.

Dacă încă mai era în acea dispoziţie după ce Jacob îl aducea vâslind înapoi, se cocoţa într-un pin şi mai striga puţin. O dată a reuşit să se caţăre pe faţada netedă a casei şi a început să strige de la balcon – dar aceea a fost o ocazie excepţională, dat fiind că nu era furios pe cineva anume, ci pe sine însuşi, pentru că făcuse un lucru de care-i era ruşine[18].

Situaţia conjugală a lui Wagner era foarte încurcată când l-a vizitat Nietzsche. În weekendul următor se iţea ameninţătoare umbra zilei lui de naştere. Regele Ludovic îşi dorea să-i fie alături în acea zi importantă, însă Wagner se frământa, neştiind dacă să-şi petreacă ziua alături de rege sau alături de amanta sa, Cosima. Deşi Cosima şi Wagner erau deja de mult timp împreună, aveau două fete şi era din nou însărcinată cu el, ea îşi părăsise doar de puţin timp soţul pentru a se muta cu Wagner la Tribschen. Wagner o ascundea de rege din varii motive. Regele era un catolic

fervent care dezaproba relaţiile adultere. Era o creatură palidă care-l adora pe Wagner mai mult decât orice pe lumea asta. E limpede că nu a fost niciodată o relaţie a cărei latură fizică să meargă mai departe de îngenuncheri unul în faţa celuilalt, pline de lacrimi fierbinţi vărsate în onoarea fiecăruia dintre ei, însă era o relaţie plină de romantism, cel puţin din partea lui Ludovic.

Ludovic era gelos şi posesiv; nu vedea nici un motiv să nu fie el singurul-şi-cel-din-urmă pentru geniul pentru care nutrea un soi de idolatrie fetişistă în timp ce-l întreţinea financiar într-o manieră lipsită de raţiune, împingându-şi miniştrii şi supuşii în braţele neliniştii şi suspiciunii, văzând că Muzica wagneriană a Viitorului, în timp ce golea vistieria statului, îl îmbrobodea pe dulcele, frumuşelul, naivul lor tânăr rege şi-l înţolea în caraghioşenia Hainelor celor Noi ale Împăratului.

Wagner şi amanta lui se aflau deja în mijlocul unei complicate reţele emoţionale de iubiri homo- şi heterosexuale suprimate, de dorinţe şi tensiuni sociale în care va fi atras şi Nietzsche. Cosima era a doua dintre cele trei fiice nelegitime ale lui Franz Liszt şi ale contesei Marie D’Agoult. Wagner nu şi-l amintea pe tatăl lui, iar când avea nevoie de o figură paternă, Liszt ocupa acel loc, atât din punct de vedere muzical, cât şi la propriu. În 1849, Liszt îi oferise lui Wagner banii necesari pentru a fugi din Dresda şi îl ajutase să obţină un paşaport fals. După care intervenise financiar pentru a sprijini, o vreme îndelungată, muzica nouă, revoluţionară a lui Wagner. Liszt era ca un tată pentru Wagner atât din punct de vedere muzical, cât şi financiar.

Dacă Wagner era un dirijor mai bun, Liszt era un pianist infinit mai bun decât el, inventând practic meseria de concertist internaţional. Era venerat ca un semizeu al

claviaturii de la Londra la Constantinopol şi în multe locuri dintre cele două extreme. Heinrich Heine a inventat termenul „lisztomanie” pentru isteria de masă pe care o iscase. Femeile se clătinau pe picioare şi leşinau în prezenţa lui. Îi furau mucurile de ţigară din scrumiere şi le păstrau ca pe sfintele moaşte. Îi furau florile care-i împodobeau scenele de concert. Deşi nu poate începea nici o îndoială în privinţa heterosexualităţii viguroase a lui Wagner (spre furia ambelor lui soţii, practic apărea câte o nouă tânără amantă la fiecare operă), acesta izbucnea în lacrimi şi-i săruta mâna lui Liszt când îl întâlnea. În domeniul sentimentelor şi al sentimentalismului, Wagner se conforma convenţiilor unei epoci a venerării reciproce între bărbaţi-eroi şi a exprimării lipsite de jenă a emoţiilor.

Cosima nu era fiica preferată a lui Liszt. O răţuşcă stângace, cu personalitate puternică, era o *belle-laide* cu faţă prelungă, copia perfectă a tatălui ei. Avea uimitoarea lui charismă, aceeaşi înălţime, inconfundabilul lui nas roman şi paloarea lui care, deşi înfrumuseţau un bărbat, ei îi ofereau aerul inabordabil de zeiţă care se dovedea a fi irezistibil pentru anumiţi intelectuali scunzi, incluzându-i aici pe Wagner şi Nietzsche.

La acest prânz din lunea Rusaliilor, Cosima era încă măritată cu Hans von Bülow. Acesta fusese unul dintre cei mai promiţători elevi ai lui Liszt. Acum era principalul dirijor al lui Wagner. Era, de asemenea, în această încurcătură intimă de relaţii muzico-erotice, *Kapellmeister*-ul regelui Ludovic.

Cosima se logodise cu von Bülow când încă era adolescentă şi fusese cucerită de un concert din Berlin dirijat de el. Programul concertului inclusese prima interpretare publică a temei Muntelui lui Venusberg din *Tannhäuser*. Von Bülow i-a cerut mâna în aceeaşi seară.

Amândoi îl iubeau pe Wagner şi erau exaltaţi de muzica lui glorioasă; ne putem întreba cui îi făcea el curte şi pe cine oare accepta ea. Numeroase descrieri ale lui von Bülow ridică semne de întrebare în legătură cu sexualitatea sa. Acestea par a fi concentrate în neobişnuita scrisoare pe care i-a trimis-o tatălui ei, Liszt, cu ocazia logodnei cu Cosima:

„Ce simt pentru ea e mai mult decât iubire. Gândul de a mă apropia de tine conţine toate visurile mele legate de ce aş putea primi pe acest pământ. Tu, care pentru mine eşti principalul arhitect şi plămăditor al vieţii mele prezente şi viitoare. Cosima este, în ochii mei, superioară oricărei femei nu doar pentru că-ţi poartă numele, ci şi pentru că-ţi seamănă atât de mult...”[19].

La un an după căsătoria lor, Cosima era disperată. Făcuse o greşeală cumplită. I-a cerut unuia dintre prietenii apropiaţi ai soţului ei, Karl Ritter, s-o omoare. Când acesta a refuzat, a ameninţat că se va sinucide aruncându-se în lac şi s-a răzgândit doar când Ritter i-a spus că, dacă face asta, va fi obligat să procedeze la fel. Mariajul a continuat, iar ea a avut tentative repetate de a contracta boli fatale[20]. Atât Cosima, cât şi von Bülow erau admiratori pasionaţi ai muzicii lui Wagner şi, într-o seară, Wagner a observat că ea „era într-o stare ciudată de surescitare ce se manifesta printr-o tandreţe pasional-convulsivă faţă de *mine*”[21].

La vremea aceea, Wagner încă era căsătorit cu prima lui soţie, Minna, dar odată cu moartea ei situaţia s-a rezolvat. În acest timp Cosima îi dăruise lui von Bülow două fiice, lucru ce n-a împiedicat-o să-i nască încă două şi lui Wagner, păstrând căsătoria de faţadă şi rămânând însărcinată pentru a treia oară cu Wagner.

Când Nietzsche a venit să ia prânzul la Tribschen, Cosima era în luna a opta cu cel de-al treilea copil al lor,

fapt pe care Nietzsche, cu capul în nori, pare să nu-l fi observat în timp ce se bucura de atmosfera plină de vioiciune a acelei gospodării aglomerate: cele patru fiice ale Cosimei, o guvernantă, o doică, o menajeră, o bucătăreasă şi doi sau trei servitori, tânărul Hans Richter, care era pe atunci secretarul lui Wagner, cel care-i copia partiturile, şi *maître de plaisir* însărcinat cu organizarea unor concerte şi a altor evenimente distractive, uriaşul câine negru din rasa Newfoundland al lui Wagner, pe nume Russ, care acum zace îngropat alături de stăpânul său, la Bayreuth, foxterierul cenuşiu al Cosimei, pe care-l botezase Kos pentru ca nimeni să nu-i prescurteze ei numele în „Cos", calul Fritz, oile, găinile şi pisicile, o pereche de fazani aurii şi o pereche de păuni de prăsilă botezaţi Wotan, după tatăl tuturor zeilor din mitologia germană, care e şi cauza tuturor relelor din *Inelul* lui Wagner, şi Fricka, după soţia posesivă şi rea de gură a lui Wotan, care avea anumite lucruri în comun cu Cosima.

4

Naxos

Frau Cosima Wagner este de departe fiinţa cea mai nobilă care există şi, în relaţie cu mine, am interpretat întotdeauna mariajul ei cu Wagner ca pe un adulter.

Schiţă la *Ecce homo*

Spre dezamăgirea noastră, nu s-a păstrat nimic din ceea ce au vorbit Nietzsche şi Wagner la masă. Aflăm prea puţine din însemnările lipsite de interes din jurnalul Cosimei: „La prânz un filolog, profesorul Nietzsche, pe care R. l-a întâlnit prima oară în casa familiei Brockhaus şi care

cunoaşte în profunzime operele lui R. şi chiar citează din *Opera şi drama* la cursurile lui. O vizită liniştită şi plăcută”[1]. Se pare că entuziasmul lui Wagner pentru musafirul său fusese mult mai mare. Pe când îşi lua rămas-bun de la el, i-a oferit o fotografie cu autograf şi a insistat să repete vizita. Trei zile mai târziu, a pus-o pe Cosima să-i scrie lui Nietzsche şi să-l invite în weekendul următor, la aniversarea zilei de naştere a Maestrului, pe 22 mai. Nietzsche a refuzat, spunând că e prea ocupat cu pregătirea prelegerii inaugurale despre Homer, care urma să fie ţinută pe data de 28. Wagner i-a răspuns, îndemnându-l să vină în orice weekend; „Vino – nu trebuie decât să-mi scrii un rând în prealabil”.

Wagner se lipea de filolog precum crustaceele de carena *Olandezului zburător*. Dacă entuziasmul lui Nietzsche pentru Wagner nu e teribil de surprinzător, entuziasmul lui Wagner pentru Nietzsche este. Geniul lui Wagner avea în sine o forţă anihilatoare. Persoanelor considerate interesante sau li se dădea şansa de a fi atrase în cercul magic, sau erau lăsate în bezna din exterior; nu exista cale de mijloc. Unul dintre acoliţi spunea că s-ar mulţumi şi să fie o notă de subsol din istoria personală a lui Wagner, un factotum, o piesă neînsemnată de mobilier intelectual, dar Wagner vedea în profesorul Nietzsche potenţial pentru mult mai mult decât atât, un intelectual a cărui influenţă era în ascensiune, un iubitor al muzicii lui şi un excelent clasicist şi filolog.

Deşi era adesea numit, în mod linguşitor, Profesorul Wagner, el nu era nici pe departe aşa ceva. Educaţia lui era deficitară. Nu ştia nici latină, nici greacă veche, dar măreaţa sa Operă de artă a Viitorului, *Inelul*, era percepută ca o renaştere a tetralogiei greceşti, aşa cum fusese ea pusă pe scenă la festivalurile greceşti din epoca lui Eschil şi

Euripide. Un reinventator al dramei clasice care nu îi putea citi pe clasici decât în traducere putea avea mult de profitat de pe urma aprobării intelectuale a lui Nietzsche.

În plus, Wagner se apropia acum de finalizarea ciclului *Inelului* şi înţelegea că e nevoie de tineri pe val, precum regele Ludovic şi Nietzsche, care să lupte pentru el. *Inelul* era prea progresist pentru minţile bătrâne. Tinerii cu priviri înflăcărate trebuiau să atragă sumele uriaşe de bani de care avea nevoie opera sa teatrală revoluţionară, alături de o promovare considerabilă, pentru a fi pusă în scenă. Un spectacol muzical care dura în total 14 ore şi se întindea pe patru zile necesita construirea unui tip de spaţiu cu totul nou în care să poată fi pus în scenă: o sală de operă oarecum asemănătoare unui amfiteatru grecesc, dar cu acoperiş, pentru clima rece. Germania era plină de teatre baroce şi rococo, dar acustica lor era proastă, iar spaţiul lor efectiv era prea mic pentru orchestra de o sută de persoane de care au nevoie anumite părţi din *Inel*. Chiar şi în ziua de azi, la Royal Opera House din Londra, harfele şi tobele se revarsă în lojele aflate de o parte şi de alta a fosei.

Nietzsche a profitat de invitaţia deschisă de a vizita Tribschen cu prima ocazie care i s-a ivit după prelegere. A sosit într-o sâmbătă, pe 5 iunie, fără să ştie, se pare, de starea înaintată a sarcinii Cosimei. Însemnarea ei din jurnalul acelei zile menţionează că au petrecut o seară „tolerabilă”. Le-a spus noapte bună în jurul orei 11, a urcat la ea şi apoi au început durerile facerii.

La ora 3 dimineaţa a sosit moaşa, iar la 4, „urlând în ghearele durerii celei mai cumplite”, Cosima i-a adus pe lume lui Wagner primul fiu, al cărui plâns viguros a răzbătut până în Salonul Oranj, unde Wagner aştepta tensionat. Băiatul a venit pe lume în timp ce strălucirea înflăcărată a

aurorei incendia cerul deasupra muntelui Rigi cu o bogăţie de culori „nemaivăzute vreodată”. Wagner s-a topit în lacrimi. De dincolo de lac se auzea dangătul clopotelor trase devreme duminica dimineaţa în Lucerna. Cosima a luat-o ca pe un semn de bun augur, un salut pentru băiatul ce avea să fie fiul şi moştenitorul lui Wagner şi „viitor reprezentant al tatălui în faţa tuturor copiilor lui” – toţi copiii lui fiind deocamdată patru fete: Daniela şi Blandine, cele două fiice legitime ale Cosimei, şi Isolde şi Eva, despre care lumea credea că sunt tot ale soţului ei, dar care de fapt fuseseră concepute cu Wagner pe când Cosima încă trăia cu von Bülow.

Wagner şi-a petrecut dimineaţa la capul patului Cosimei, ţinând-o de mână. A apărut la ora prânzului pentru a-i da lui Nietzsche, singurul musafir din casă, vestea glorioasă a naşterii lui Siegfried. Nietzsche, în mod remarcabil, habar nu avea ce se petrecuse în timpul nopţii. Tribschenul, deşi o casă mare, nu este întinsă. Camerele ei se îngrămădesc una peste alta, pe verticală. Zgomotul se propagă-n jos şi-n sus pe scara pe care tot urcase şi coborâse moaşa, la care se adăuga faptul că, după cum mărturiseşte chiar Cosima, chinurile facerii fuseseră la fel de răsunătoare ca şi sosirea lui Siegfried pe lume. Dar nimic din toate astea nu i se păruse lui Nietzsche ciudat sau neobişnuit.

Acestea fiind spuse, Wagner îl considera acum pe Nietzsche o prezenţă care aduce noroc, trimisă de zei. Dat fiind că nu există coincidenţe, soarta îl alesese pe tânărul şi inteligentul profesor să fie spiritul protector al lui Siegfried. Wagner îşi imagina că, atunci când va veni vremea ca băiatul să se aventureze în lume, el va fi îndrumat de Nietzsche, în timp ce Wagner şi Cosima vor privi de la distanţă; aşa cum Wotan, părintele zeilor, a asistat la

educarea lui Siegfried, tânărul erou al *Inelului* ce avea să mântuiască lumea.

Nietzsche a dat dovadă de tact şi a plecat imediat după prânz, dar voinţa Tribschenului era neînduplecată, aşa că a doua zi chiar Cosima i-a scris ca să-i mulţumească pentru o carte, ataşându-i şi două eseuri de Wagner şi invitaţia de a i le înapoia la următoarea vizită. Opt zile mai târziu i-a scris lui von Bülow şi i-a cerut divorţul. Acesta i l-a acordat în cele din urmă, după o lungă corespondenţă cu tatăl ei, libidinosul abate Liszt, un catolic fervent, însă foarte neortodox, care nu era de acord ca fiica lui să-i imite propria sexualitate dezinhibată. Liszt era şi mai simţitor, probabil din cauza vârstei: Cosima avea 31 de ani, iar Wagner, la 56, era doar cu doi ani mai tânăr decât el. Cât despre von Bülow, el a aderat la mitologia acceptată la Tribschen, în care Cosima era glorioasa Ariadna, iar von Bülow era Tezeu – până una-alta, nu era decât un biet dirijor şi pianist –, dar geniului muzical Wagner, „acest om minunat care trebuie venerat ca un zeu", a cărui muzică „era o formă de salvare din lumea aceasta sordidă"[2], îi revenea rolul lui Dionysos. Era fără îndoială în ordinea firească a lucrurilor ca un muritor s-o cedeze pe această femeie unui zeu. Wagner era de acord.

Nietzsche avea să adere mai târziu la această ordonare a universului, dându-l la o parte pe Wagner pentru a lua el locul zeului, dar mai era până atunci. Acum, în săptămânile de după naşterea lui Siegfried, şi-a văzut de activitatea lui didactică în Basel, înainte de a se întoarce în labirintul din Tribschen, unde se afla maiestuoasa Cosima, dimpreună cu tot ceea ce-l stimula, îl stârnea şi-l conecta.

Engels a descris Baselul în mod lugubru, ca pe un oraş sterp plin de fracuri, tricornuri, filistini, patricieni şi metodişti[3]. Cu siguranţă nu avea nimic care să rivalizeze cu

ciudăţeniile de la Tribschen. Prelegerea inaugurală a lui Nietzsche avusese destul succes şi el mai avea câteva cursuri interesante, dar departe de a fi electrizante, despre Eschil şi poeţii lirici greci. Exista totuşi un punct de interes la Basel, în persoana colegului său, profesorul Jacob Burckhardt, şi în cursurile sale despre studierea istoriei.

Burckhardt şi Wagner aveau să devină cele două mari influenţe asupra gândirii lui Nietzsche de-a lungul următorilor doi ani, perioadă în care îşi punea în ordine ideile pentru prima lui carte, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii* (*Die Geburt der Tragödie*). Amândoi aveau vârsta pe care ar fi avut-o tatăl lui Nietzsche dacă ar fi trăit. Iar aici asemănările luau sfârşit.

Capul lui Burckhardt, cu părul tuns scurt, nu era împodobit de nici o beretă din velur, iar înăuntrul lui nu se găsea nici o idee naţionalistă. Se spunea că nu suportă să audă rostindu-se numele lui Wagner în prezenţa lui. Ciolănos, tăios şi foarte inteligent, era un individ retras şi nevrotic care purta haine terne şi dezaproba cu tărie orice formă de pompă, pretenţiozitate sau celebritate. Locuia în două camere deasupra unei brutării şi nimic nu-i făcea mai mare plăcere decât să fie confundat cu brutarul.

Revoluţionar în haine de burghez, Burckhardt şi-a bazat uimitoarele idei pe o erudiţie veritabilă exprimată printr-o simplitate practică, ce l-au făcut respectat în contextul unui Basel care îndrăgea moderaţia. Stilul său laconic, telegrafic contrasta profund cu cel al lui Wagner, artistul furtunos, elegant al sublimului, care era privit cu mare suspiciune când cutreiera Europa, storcând regii de bani şi dirijând revoluţii culturale internaţionale de pe abruptul promontoriu stâncos de la Tribschen.

Burckhardt, cu degetele murdare de cerneală, care trecea prin centrul vechi din Basel în costum negru şi cu

pălăria lui neagră, moale, constituia una dintre asigurările îndrăgite, discrete că totul mergea bine în oraş, că rutina funcţiona. Dacă avea sub braţ un dosar mare, albastru, lucrurile deveneau şi mai interesante: însemna că tocmai se duce să predea. Cursurile lui erau extraordinar de populare. Burckhardt vorbea liber, folosind un limbaj informal, de zi cu zi. Pronunţa cuvintele ca şi cum ar fi gândit cu voce tare, dar se spunea că până şi pauzele şi divagaţiile spontane erau exersate cu atenţie în camerele lui de deasupra brutăriei.

Burckhardt şi Nietzsche au căpătat obiceiul plăcut de a merge pe jos vreo cinci kilometri, până la un han din afara oraşului unde mâncau şi beau nişte vin împreună. Pe drum, vorbeau despre lumea antică, despre cea nouă şi despre filosoful „nostru”, cum îl numeau pe Schopenhauer, al cărui pesimism consuna cu ideea lui Burckhardt că cultura europeană era în declin, îndreptându-se spre noi forme de barbarie – capitalismul, scientismul şi centralizarea statului. În epoca unificării Germaniei şi Italiei, Burckhardt condamna statul modern, monolitic, „venerat ca un zeu şi conducând ca un sultan”. O asemenea structură nu putea, credea el, decât să dea naştere la ceea ce numea *terribles simplificateurs*, demagogi înarmaţi cu toate armele, care puteau fi teribile, oferite de industrializare, ştiinţă şi tehnologie.

Burckhardt nu credea în nimic, dar nu vedea în asta o piedică în calea unui comportament etic. Ura din suflet Revoluţia Franceză, Statele Unite, democraţia, uniformizarea, industrialismul, militarismul şi căile ferate. Născut în acelaşi an cu Karl Marx, Burckhardt era un anticapitalist care vitupera împotriva a ceea ce el numea „spectacolul egoismului dezlănţuit”[4], dar era şi antipopulist, un pesimist conservator care credea cu tărie că masele ar

trebui salvate de ele însele, în special de propria lor înclinaţie de a încorona mediocritatea şi de a devaloriza gustul, reducând totul la ceea el şi Nietzsche considerau a fi vulgaritatea şi starea de confuzie ale culturii populare.

Burckhardt şi Nietzsche erau amândoi bântuiţi de spectrul iminentului război dintre Franţa şi Germania. Napoleon fusese acel *terrible simplificateur* al Franţei, iar acum Bismarck îşi trăsese cizmele milităreşti cu ţinte pentru a deveni *le terrible simplificateur* al Germaniei. Napoleon folosise cucerirea militară a Europei ca pe o armă a imperialismului cultural şi era evident pentru Burckhardt că Bismarck se pregătea să aibă un comportament la fel de dăunător. Toţi tiranii sufereau în mod periculos de impulsul herostratic, credea Burckhardt, referindu-se la Herostrat din Efes care a dat foc Templului lui Artemis, distrugând acel simbol clasic al culturii doar din dorinţa ca numele său să rămână în istorie până la sfârşitul lumii.

Wagner, care a crezut întotdeauna în structurile ideologice, îl admira enorm de mult pe Bismarck şi naţionalismul german, în timp ce Burckhardt, care era devotat europenismului, vedea ascensiunea disproporţionată a oricărei ţări ca fiind o ameninţare pentru întregul cultural. Wagner îi privea pe evrei şi cultura lor ca pe un element exterior care nu poate aparţine nici unei naţiuni europene şi care nu poate decât să dilueze elemente native preţioase. Burckhardt considera cultura iudaică o influenţă universală asupra rasei europene.

Nietzsche credea că nimic nu îl distinge mai mult pe un om de tiparul general al unei epoci decât felul în care întrebuinţează istoria şi filosofia[5]. Opinia interesantă a lui Burckhardt era că istoria coordonează, fiind aşadar nefilosofică, în timp ce filosofia subordonează, fiind aşadar anistorică. Ideea lui că filosofia istoriei este o contradicţie în

termeni şi un nonsens era unul dintre marile antagonisme dintre el şi contemporanii lui. Altul era obliterarea individului în cadrul statului. În timp ce alţi mari istorici, precum Leopold von Ranke, erau tot mai preocupaţi de forţele obiective ale politicii şi economiei, Burckhardt credea cu tărie în forţa culturii şi în efectul pe care l-ar putea avea acţiunea individului asupra istoriei. De asemenea, punea sub semnul întrebării moda de a privi istoria ca pe un proces de spicuire a unor date din documente şi de furnizare a unei relatări „obiective”. Punea sub semnul întrebării chiar noţiunea de obiectivitate: „Pentru fiecare om, probabil că profilul unei civilizaţii date arată altfel... aceleaşi studii care au stat la baza acestei lucrări ar fi putut nu numai să capete cu uşurinţă, în mâinile altuia, o întrebuinţare diferită, să fie supuse unui alt mod de tratare, ci chiar să ducă la concluzii esenţial deosebite”[6].

Atât pentru Burckhardt, cât şi pentru Nietzsche, elenizarea lumii fusese cel mai important eveniment. Obiectivul epocii moderne nu era să taie nodul gordian al culturii greceşti, aşa cum făcuse Alexandru, pentru a lăsa apoi capetele zdrenţuite ale sforii să fluture în toate direcţiile, ci, mai curând, să-l lege: să împletească conturul elenismului cu cultura timpurilor moderne. Dar, în vreme ce unii gânditori din trecut, precum Goethe, Schiller şi Winckelmann, obţinuseră o asemenea ţesătură neoclasică prezentând Grecia ca pe o lume ideală din alte sfere – calmă, serenă, prefect proporţionată şi în esenţă imitabilă atât timp cât îi citeai pe clasici –, Burckhardt a scris o serie de cărţi ce revizuiau această idealizare roz, plată a lumii clasice şi a primei sale imitatoare, Renaşterea.

Cruzimea Romei decadente era deja cunoscută, dar Burckhardt, în cărţile şi cursurile lui despre lumea antică şi despre Renaştere, a demonstrat că barbaria extremă nu

era un obstacol cultural ce survenea doar când o civilizaţie se afla pe panta decadenţei, ci, mai curând, o componentă necesară a osaturii creativităţii. Burckhardt este adesea supranumit părintele istoriei artei, Bernard Berenson şi Kenneth Clark fiind citaţi printre cei mai distinşi urmaşi ai lui. Dar, spre deosebire de aceştia, care au descris Renaşterea ca pe o Arcadie intelectuală idealizată, *Cultura Renaşterii în Italia* a lui Burckhardt conţine poveştile îngrozitoare de la curţile micilor oraşe-state italiene, poveşti despre tortură şi sălbăticie care i-ar face să roşească până şi pe Caligula sau pe fiicele regelui Lear. Istoria lui Burckhardt nu nega existenţa impulsurilor dionisiace, dure, crude, intestinale care au născut necesitatea absolută de a crea opusul: claritate, frumuseţe, armonie, ordine şi proporţie.

Burckhardt era un om nevrotic de retras şi nevrotic de modest, iar Nietzsche a fost dezamăgit că lungile lor plimbări şi discuţii nu s-au transformat într-o prietenie călduroasă şi strânsă, aşa cum avea cu Wagner. Însă, în timp ce Wagner nu putea avea o relaţie care să nu implice niveluri înalte de simţire pătimaşă – fie ea pozitivă ori negativă –, Burckhardt repudia din principiu căldura umană, era un om complicat pentru care lipsa de interes faţă de influenţa emoţională şi eliberarea de aceasta erau necesare pentru a percepe cele mai înalte adevăruri de ordin etic.

Nietzsche a petrecut o vară ameţitoare între dezbaterile intense cu Burckhardt şi avalanşa de invitaţii la Tribschen, unde el, Wagner şi Cosima formau un triunghi echilibrat de inteligenţă, mare seriozitate şi admiraţie reciprocă.

„În casa lui Wagner zilele treceau în modul cel mai fermecător. Abia pătrundeam în grădină, că eram întâmpinaţi de lătratul unui enorm câine negru, însoţit de râsul copiilor venit dinspre scări, în timp ce la fereastră

poetul-muzician îşi flutura bereta de velur în semn de bun-venit... Nu, nu-mi amintesc ca el să fi stat aşezat nici măcar o dată, decât la pian sau la masă. Străbătând înainte şi înapoi camera spaţioasă, mutând un scaun sau altul, scotocindu-se prin buzunare după o cutie de tutun sau după ochelari (câteodată ajungeau atârnaţi de ornamentele candelabrelor, dar niciodată, sub nici o formă, pe nasul lui), trăgând de bereta din velur ce-i atârna peste ochiul stâng ca o creastă de cocoş, frământând-o în pumnii încleştaţi, apoi îndesând-o în buzunarul sacoului doar ca s-o scoată din nou şi s-o pună pe cap – în tot timpul ăsta vorbind, vorbind, vorbind... Lăsa să-i scape, în şuvoaie de o măreţie absolută: metafore sublime, jocuri de cuvinte, înjurături – un nesfârşit şuvoi de observaţii izbucnind paroxistic, cu bruscheţe, pe rând orgolios, tandru, violent sau comic. Ba zâmbind cu gura până la urechi, ba emoţionându-se până la lacrimi, ba aprinzându-se până în pragul unei frenezii profetice, toate felurile de subiecte îşi făceau loc în aceste rafale de improvizaţii... Copleşiţi şi ameţiţi de toate astea, râdeam şi plângeam odată cu el împărtăşindu-i extazele, vizualizându-i viziunile; ne simţeam ca un nor de praf împrăştiat de furtună, dar şi luminaţi de discursul său impetuos, înspăimântător şi încântător totodată."[7]

A fost un compliment sublim pentru Nietzsche atunci când Wagner i-a spus: „Acum nu mai am pe nimeni cu care să discut lucrurile atât serios precum o fac cu tine, cu excepţia Celei Unice [Cosima]"[8] – şi a fost într-adevăr un elogiu suprem când Cosima i-a spus că-l consideră unul dintre cei mai importanţi prieteni ai lor.

Era o perioadă dificilă pentru Cosima. Soţul nu-i acorda pe loc divorţul, toată lumea ştia că trăieşte în păcat, lucru dovedit şi de nou-născutul ei, şi era într-o stare de extenuare morbidă. Lui Wagner îi fugeau deja ochii la

frumoasa Judith Gautier, care era cu şapte ani mai tânără decât ea. Supravieţuirea micului Siegfried era absolut esenţială pentru a apăra poziţia Cosimei. Şi cea mai neînsemnată problemă de sănătate a copilului îi provoca o teroare disproporţionată şi o arunca în braţele unor meditaţii morbide despre moarte.

În această primă vară Nietzsche a vizitat Tribschenul de şase ori. I-au oferit o cameră a lui, un birou aflat la etaj. Au botezat-o *Denkstube* („Camera de Gândit”), iar Wagner se supăra foarte tare dacă nu venea destul de des s-o folosească.

Ce putea fi mai stimulativ decât să lucrezi la biroul tău, ascultându-l în acelaşi timp pe Wagner cum trudeşte la actul III din *Siegfried*? Ce privilegiu incomparabil să tragi cu urechea la ciudatul proces sincopat al compunerii plutind pe spirala scării, în aerul parfumat: paşii Maestrului, calmi sau agitaţi, în timp ce străbătea camera încolo şi-ncoace, vocea sa răguşită cântând un fragment, urmată de un scurt interval de linişte în timp ce se repezea la pian să vadă cum sună notele. Iarăşi tăcere în timp ce le scria. Mai târziu, seara, venea momentul de repaus când Cosima stătea lângă leagănul copilului şi trecea pe curat partitura compusă în ziua respectivă. În timpul zilei, dacă nu avea de lucru, ea şi Nietzsche mergeau la picnic în pădure împreună cu cei mici şi se uitau cum se joacă soarele pe apele lacului. Numele lor secret pentru jocul acesta era „dansul stelelor”.

Tribschenul îi oferea şi alte bucurii domestice, de zi cu zi, de care nu mai avusese parte. Acasă, mama şi sora lui îl aşteptau ca pe un semizeu, dar Wagner şi Cosima nu se jenau să-l trimită să facă comisioane sau cele mai banale cumpărături. El accepta cu mândrie aceste mici sarcini.

Odată, după ce tocmai se întorsese din vizita lui obişnuită de duminică la Tribschen, l-a întrebat cu

nonşalanţă pe unul dintre studenţii săi unde ar putea găsi un magazin bun de mătăsuri în Basel. Nietzsche a trebuit în cele din urmă să mărturisească faptul că acceptase să caute o pereche de chiloţi din mătase. Din motive cunoscute doar lui, Wagner purta doar chiloţi din mătase făcuţi la comandă. Acest comision extrem de important îl cam stresa pe Nietzsche. După ce i s-a spus unde se află magazinul ăsta care îl intimida, şi-a îndreptat umerii bărbăteşte, remarcând înainte să intre: „Odată ce ţi-ai ales un Zeu, trebuie să-l împodobeşti”[9].

Nietzsche a urcat pe muntele Pilatus de unul singur, luându-şi de citit eseul „Despre stat şi religie”, în care Wagner propunea ca educaţia religioasă să fie înlocuită de educaţie culturală, o propunere eretică ce l-a înfuriat atât de tare pe strigoiul plin de remuşcări de pe Pilatus, încât muntele a fost zguduit de o furtună neobişnuit de feroce. Şerpii albi ai fulgerelor săgetau cerul. Tunete cutremurau pământul. La poale, în vila Tribschen, servitorii superstiţioşi ai lui Wagner clătinau din cap şi se întrebau ce naiba făcea sau gândea Profesorul de provoca o asemenea furie.

Când Nietzsche şi Wagner urcau împreună pe Rigi sau pe Pilatus, discutau adesea despre evoluţia muzicii în teatrul dramatic al Greciei antice. Curând, Nietzsche avea să scrie despre asta în prima lui carte, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*, dar înainte avea să susţină două conferinţe publice despre subiectul respectiv în primele luni ale anului 1870. Au avut parte, i-a raportat el sec lui Wagner, de un public format din mame între două vârste a căror dorinţă de a-şi lărgi orizontul intelectual a fost zădărnicită de complexitatea subiectului. Lucrul acesta nu era deloc surprinzător, dat fiind că Nietzsche elabora idei pe care Wagner le dezvoltase de-a lungul a douăzeci şi

ceva de ani, în care a scris ciclul de patru opere ce formează *Der Ring des Nibelungen* (*Inelul Nibelungilor*).

Wagner a început să scrie *Inelul* când era un tânăr revoluţionar înflăcărat, abia trecut de 35 de ani, şi l-a terminat abia la 61 de ani, când deja era o personalitate recunoscută la nivel internaţional şi prieten al capetelor încoronate. Dar idealurile din spatele *Inelului* nu s-au îndepărtat niciodată de spiritul revoluţionar al naşterii sale. În 1848, numit Anul Revoluţiilor, Wagner fusese tocmai pregătit pentru conflagraţia care mătura continentul, când popoarele Europei ieşiseră în stradă cerând reforme electorale, justiţie socială şi moartea autocraţiilor. Wagner jucase un rol activ pe baricadele revoltei din Dresda, care a fost rapid înăbuşită. A fost emis un mandat de arestare pe numele lui, aşa că a fugit, se spune, deghizat în femeie, în Elveţia, unde a început lucrul la *Inel*. La vremea respectivă, Wagner nu dăduse încă peste operele lui Schopenhauer şi adera la filosofia lui Ludwig Feuerbach, care a inspirat mişcarea Tânăra Germanie, care milita pentru unificarea Germaniei, abolirea cenzurii, guvernarea constituţională, emanciparea femeilor şi, într-o anumită măsură, eliberarea lor sexuală. În *Esenţa creştinismului,* Feuerbach propune ideea că omul este măsura tuturor lucrurilor. Ideea de Dumnezeu este o invenţie a omului, o minciună perpetuată de clasele dominante pentru a stăpâni masele de-a lungul istoriei.

Azi, nu prea se mai gândeşte nimeni la Wagner ca la un progresist şi la *Inel* ca la o creaţie menită să elibereze artele de sub jugul Bisericii şi al Curţii şi să dea opera înapoi poporului, însă exact asta era. Wagner explică aceste lucruri în cele trei eseuri pe care le-a scris la începutul perioadei sale de exil în care a ţinut cinci ani de reculegere muzicală (în comparaţie cu perioada anterioară)

în timp ce decela ideile pentru opera de artă a viitorului. Primele două eseuri, „Artă şi Revoluţie” şi „Opera de artă a viitorului” au fost scrise în 1849, imediat după exilarea sa din Germania din cauza activităţilor revoluţionare.

Când Wagner şi-a început cariera muzicală, dacă nu erai un virtuoz precum Liszt (ceea ce Wagner cu siguranţă nu era; „cânt la pian cam cum cântă un şobolan la flaut”), singura modalitate de a te descurca era să devii *Kapellmeister*, şef de orchestră, al uneia dintre numeroasele curţi nobiliare ce alcătuiau atunci *Bund*-ul. Astfel, Wagner a devenit *Kapellmeister* la Curtea Saxoniei, pe vremea lui Frederic August al II-lea, un despot cât se poate de civilizat în comparaţie cu alţi monarhi. Dar jugul slujbei la curte însemna constipaţie muzicală pentru un tânăr *Kapellmeister* înflăcărat. Gustul prinţilor de la curţile Germaniei nu era decât foarte rar îndrăzneţ şi adesea se schimba brusc – de exemplu, un spectacol era scurtat pentru că pe prinţ îl durea o măsea.

Experienţa de la curte l-a înfuriat pe Wagner. Înalta societate acorda ofrandelor muzicale tot atâta atenţie ca şi zăngănitului de cuţite şi furculiţe în timp ce-şi vedeau de treburile cu adevărat importante ale serii, flirtând şi bârfind în timpul cinelor elegante, umblând de la o masă la alta.

Măreţia muzicii sale trebuia recunoscută şi restaurată! Teatrul trebuia să devină punctul de interes al vieţii comunitare, aşa cum fusese în Grecia şi Roma antică. Marele Platon scrisese că „ritmul şi armonia îşi croiesc drum până în cotloanele cele mai ascunse ale sufletului, de care se agaţă cu putere”. Wagner avea s-o transforme din nou în ceva mai mult decât un acompaniament pentru bârfă şi pentru zăngănitul tacâmurilor.

Noua muzică a viitorului compusă de el urma să atingă sufletul, fără a avea de-a face neapărat cu Fiinţa Supremă,

de a cărei existenţă Wagner începuse să se îndoiască. Opera viitorului avea să capete alt loc în cadrul imaginii culturale de ansamblu; urma să ocupe un loc important în viaţa publică. Teatrul din Atena antică era deschis doar în zilele sărbătorilor speciale, când desfătarea artistică era în acelaşi timp o festivitate religioasă. Piesele fuseseră jucate în faţa mulţimilor de oameni adunaţi de prin oraşe şi sate, plini de mari speranţe legate de frumuseţea operelor ce urmau să fie interpretate, astfel încât Eschil şi Sofocle puteau scrie cele mai profunde poeme, fiind siguri de aprecierea publicului.

Ciclul *Inelului* a luat forma unei asemenea drame muzicale elenizate imaginare, un ciclu tragic echivalent cu *Orestia*, dar bazat pe mituri şi legende specific germane şi, astfel, menite să reprezinte şi să modeleze spiritul pangermanic postnapoleonian. Prin noua sa formă de operă, Wagner se închipuia purificând cultura germană de elemente alogene – mai precis, de orice era francez sau evreiesc. Lucrurile franţuzeşti erau *non grata* pentru că francezii erau în fond frivoli prin preferinţa lor pentru eleganţă în detrimentul sublimului. În plus, erau o reamintire perpetuă a umilirii naţionale a Germaniei de către Napoleon. Lucrurile franţuzeşti îi aminteau lui Wagner şi de o umilinţă personală din 1861, când ostilitatea neruşinată cu care a fost receptată la Paris opera sa *Tannhäuser* l-a transformat într-un francofob pentru tot restul vieţii.

Orice element evreiesc trebuia de asemenea înlăturat. Antisemitismul era inseparabil de planurile naţionaliste ale lui Wagner; eseul său „Iudaismul în muzică” este o lectură oribilă în ziua de azi. Dezvoltându-şi ideile despre autenticitatea muzicii germane, el era convins că arta şi civilizaţia secolului al XIX-lea fuseseră corupte şi pervertite

de capitalism. Capitalismul era reprezentat de bancherii şi comercianţii evrei pe tot cuprinsul Europei. În mod convenabil, el ignora faptul că evreii fuseseră înghesuiţi în sectorul financiar, fiindu-le blocat prin lege accesul la alte meserii şi ocupaţii. Antisemitismul lui Wagner, ca şi francofobia lui, era de asemenea alimentat de motive personale. Era gelos pe compozitorii evrei, precum Meyerbeer şi Mendelssohn, care aveau un succes incomparabil mai mare decât el.

Ciclul *Inelului* e compus din patru opere a căror structură narativă, continuă şi circulară precum un inel, demonstrează inevitabilitatea consecinţelor pe care le au faptele. Povestea se bazează pe marele mit german al Nibelungilor, în care străvechii zei nordici acţionează destul de diferit faţă de Dumnezeul iudeo-creştin, dar foarte asemănător cu zeii Greciei antice. Sunt capricioşi, nedrepţi, înşelători şi pe de-a-ntregul umani. Legendele lor, aşa cum le redă Wagner, sunt la fel de atrăgătoare ca telenovelele.

Epopeea medievală *Nibelungenlied*, datând de pe la 1200, era deja un puternic simbol în lupta Germaniei pentru identitate naţională şi era privit ca un text ce ilustra un distinct *Volkgeist*, spiritul poporului german. Ideologia naţionalistă străbate *Inelul* lui Wagner, operă ce a ajuns să fie literă de lege aproape 150 de ani, timp în care pelerinajul la Bayreuth în haine elegante de seară a devenit un ritual capitalist – şi câteodată politic – sacru şi de neschimbat. Dar trebuie să-i acordăm lui Wagner prezumţia că şi-a proiectat cu totul altfel molohul. Scopul său nu era de a deveni un monstru, ci sursa de inspiraţie pentru opera de artă a viitorului. Urma să fie interpretat în cadrul unui festival pentru *Volk*, pentru oamenii de rând, asemenea festivalurilor străvechi din Grecia antică. El îşi imagina *Inelul* însuşi ca pe o operă efemeră şi de tranziţie. „După

cea de-a treia reprezentaţie, teatrul va fi demolat şi partiturile mele vor fi arse. Oamenilor cărora le-a plăcut le voi spune atunci: acum mergeţi şi faceţi ceva asemănător”[10]. Un sentiment cumva magnific faţă de ceva ce i-a mâncat decenii din viaţă, din gândire şi din fiinţă.

În cursul îndelungilor ascensiuni ale lui Nietzsche pe munţii din jurul vilei de la Tribschen împreună cu Maestrul, le-a venit ideea ca festivalul *Inelului* să fie o renaştere a Anthesteriei, festivalul anual de patru zile ţinut în onoarea lui Dionysos. La picioarele lor luceau apele lacului Lucerna, unde Cosima şi copiii înotau printre lebede. Cosima însăşi, în rochia ei albă vălurind în apă, avea graţia unei lebede, după cum o descrie unul dintre importanţii membri ai unui grup de vizitatori din timpul verii, scriitori cu toţii, veniţi în pelerinaj la Tribschen de la Paris.

Deşi în 1861, la Paris, *Tannhäuser* fusese un fiasco notoriu, opera avusese un puternic efect asupra avangardei franceze. Mişcarea simbolistă şi decadentismul au acordat o mare importanţă eseului lui Baudelaire „Wagner şi *Tannhäuser* la Paris”[11], ce atrăgea atenţia asupra explorării pline de dezinhibare de către operă a sexualităţii şi a spiritualităţii ca forţe antitetice şi totuşi codependente şi asupra faptului că, în mod miraculos, Wagner reuşise să intersecteze sinestezic simţurile prin cuvinte şi muzică în a sa *Gesamtkunstwerk*.

Acum au sosit la Tribschen trei wagnerieni: Catulle Mendès, poet decadent, dramaturg, romancier şi fondator al revistei literare *La revue fantaisiste*, soţia sa Judith Gautier şi Villiers de l’Isle-Adam, fondator al mişcării parnasiene, care se descotorosea de romantism în favoarea unei renaşteri neoclasice. Parnasianismul nu a ajuns prea departe, fiind eclipsat de mult mai reuşitul simbolism.

Villiers de l'Isle-Adam, un bărbat firav, şi-a făcut apariţia la Tribschen îmbrăcat în colanţii căptuşiţi tip hamleţi pe care-i purta când dorea să aibă picioare frumoase. Catulle Mendès nu avea nevoie de costum ca să impresioneze: era adesea numit cel mai frumos bărbat al generaţiei sale. Era comparat cu un Christos blond, dar avea o personalitate crudă, perversă şi distructivă; Maupassant l-a numit „un crin în pişat”[12].

Judith Gautier avea 20 şi ceva de ani şi era fiica poetului şi criticului Théophile Gautier. Şi-a făcut intrarea în scenă ca o *Parnasienne* plină de un entuziasm incomparabil, abandonând corsetele şi crinolina în favoarea unui veşmânt larg, în stil antic, ce-i descătuşa bogăţia trupească. Judith fusese cea care propusese vizita. Din cauza alcoolismului soţului ei, Catulle, nu se mai putea baza pe el să aducă bani în casă, astfel că Judith devenise jurnalistă şi autoarea de mare succes a unor romane de dragoste pline de suspans a căror acţiune era plasată într-un Misterios Orient, pe care ea nu-l vizitase niciodată. Scopul călătoriei la Tribschen era ca Judith să scrie un articol plin de culoare despre Wagner acasă la el, pe care urma să-l publice în Franţa.

Judith era o zeiţă a instinctelor şi a senzualităţii dionisiace: înaltă, brunetă, palidă, intens teatrală, „cu silueta voluptuoasă şi nonşalanţa unei femei orientale. Parcă o şi vedeai întinsă pe o blană de tigru şi fumând o narghilea”, spunea poetul provensal Théodore Aubanel, care găsea că poezia ei este „diabolic de nebuloasă”, însă persoana sa „minunată”, iar orientalismul ei sincretic – irezistibil. Îşi făcuse o specialitate din a iubi bărbaţi mult mai în vârstă. Deja fusese amanta lui Victor Hugo, care era cu 11 ani mai în vârstă decât Wagner. Judith cunoştea prea bine efectul pe care-l aveau pleoapele ei languroase, cu gene lungi, suspinele în aerul încărcat de miresme de la

Tribschen şi mângâierile ţesăturilor moi, alunecoase, pe care Wagner le adora.

„De mai multe ori”, povestea Catulle Mendès, „vizita noastră de dimineaţă l-a prins pe Wagner în acea costumaţie ciudată pe care legenda i-o atribuie adesea de atunci: halat şi papuci din satin auriu, cu ţesătură din brocart reprezentând flori de culoarea perlei (pentru că iubea cu pasiune ţesăturile luminoase, ce se întindeau asemenea flăcărilor ori se revărsau în valuri splendide). Catifelurile şi mătăsurile erau din belşug în salonul şi biroul lui, aruncate de-a valma în grămezi umflate sau curgând în torente fără prea mare legătură cu mobilierul – pur şi simplu de dragul frumuseţii lor şi pentru a-l vrăji pe poet cu glorioasa lor căldură”[13].

Când Judith s-a întors la Paris, Wagner i-a trimis scrisori care începeau cu „Mult iubita mea plenitudine”. Adesea ataşa liste de cumpărături unde înşiruia ţesături moi şi parfumuri grele pe care amândoi le adorau. Ea-i răspundea la o altă adresă, astfel încât Cosima să nu-i descopere. Vraja lui Wagner şi a muzicii sale era religie pentru Judith, o stare extatică de graţie, la fel cum erau şi pentru Cosima. Ambele foloseau aceleaşi lacrimi umilitoare şi ofrande hiperbolice în venerarea Maestrului – „Sunetele pe care le creează sunt soarele vieţii mele!” şi aşa mai departe. Dar cele două acolite nici că ar fi putut fi mai diferite. Strâns încorsetată tot timpul, Cosima era, potrivit contelui Harry Kessler, „toată numai oase şi voinţă... Un Ioan Botezătorul sculptat de Donatello”, iar dentistul ei spunea că este o femeie pentru care dispreţul arătat obstacolelor ce stăteau între ea şi scopul ei era de-a dreptul şocant[14]. În contrast cu caracterul furtunos-dionisiac al lui Judith, controlul Cosimei asupra lui Wagner era apolinic, strict intelectual, adesea mustrător. În vara respectivă, însemnările din

jurnalul Cosimei vorbesc despre un program feroce de lecturi, citindu-şi unul altuia din majoritatea pieselor lui Shakespeare, şi interpretarea duetelor de Beethoven şi Haydn. Ea era o pianistă foarte bună şi un critic exigent. Wagner se temea ca un copil de cenzura ei. Trecea prin adevărate agonii când Cosima refuza să facă sex cu el.

Deşi Wagner şi Judith nu deveniseră amanţi, instinctul Cosimei nu avea nevoie ca nelegiuirea propriu-zisă să se fi întâmplat. Între timp, relaţia ei cerebrală, castă şi întru totul corectă cu Nietzsche a devenit mai apropiată şi mai puternică. Din nefericire, ea a ars corespondenţa cu Nietzsche, aşa că trebuie să ne bazăm pe jurnalul ei, pe care nu l-a scris ca pe un jurnal intim, ci ca pe un viitor document public dedicat iluminării şi instruirii copiilor ei şi a posterităţii. În perioada vizitei lui Judith Gautier, îl descrie pe Nietzsche doar ca pe un bărbat plăcut, cultivat şi bine-crescut. Judith Gautier şi ceilalţi sunt numiţi „indivizii Mendès”.

Când s-a întors la Paris, Judith a scris un articol despre casa lui Wagner care ar fi fost demn şi de revista *Hello*. Cosima a fost oripilată de invadarea vităţii lor private şi de vulgaritatea nonşalantă cu care Judith dădea în vileag detalii cotidiene din viaţa lor personală.

În pauzele pe care le lua de la compoziţie, Wagner se pornea să urce pe câte-un munte împreună cu câinii lui sau mergea pe la un magazin preferat de antichităţi din Lucerna. Când Maestrul nu era acasă, lui Nietzsche i se permitea să cânte la pianul Maestrului. Cânta bine, chiar şi în acest context exaltat şi cu un abandon emoţional mai mare decât al lui Wagner, a cărui minte era mereu preocupată de aspectele tehnice. Când cânta, Nietzsche intra treptat într-un soi de transă, stârnind în Cosima (fiica lui Liszt, până la urmă) o stare de euforie halucinatorie.

Cu cât cânta mai mult şi mai frenetic, cu atât se simţea ea mai cuprinsă de „o senzaţie de frică şi de cutremur”, notând că interpretarea lui declanşa demonicul din ea. Pentru Cosima, ca şi pentru Nietzsche, muzica accesa tărâmul extazului divin. Viaţa cotidiană, spunea ea, devenea brusc insuportabilă prin comparaţie. Când Wagner era plecat, au încercat de câteva ori să invoce lumea de dincolo, cu Nietzsche cântând frenetic la pian ca preludiu la conjurarea forţelor oculte[15].

În 1869, de Crăciun, Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile la Tribschen. Era singurul străin, singurul musafir. Nu mai petrecuse niciodată un Crăciun ca acela.

Wagner şi Cosima aveau un ritual complicat de Crăciun. Cosima era o catolică devotată, iar Wagner un ateu declarat, dar în fiecare an colaborau pentru a-i încânta pe copii. În Ajunul Crăciunului, respectau vechea tradiţie germană a Sfântului Nicolae, cel care aduce daruri, şi a lui Knecht Ruprecht, cel care ameninţă să-i bată cu nuiaua sau să-i răpească pe copiii neascultători sau obraznici.

Nietzsche a ajutat-o pe Cosima să instaleze decorul în care urma să prindă viaţă ritualul. Au împodobit bradul împreună. Când totul a fost gata, bona Hermine a dat buzna la copii, spunându-le că se aude un *răget* nemaipomenit! Atunci a apărut Wagner deghizat în Knecht Ruprecht, urlând din toţi bojocii şi stârnind o panică teribilă. Până la urmă i-au liniştit pe copii, ce au primit în dar nuci pe care Cosima petrecuse mare parte din luna decembrie îmbrăcându-le în poleială. A apărut Pruncul Isus, distrăgându-le copiilor atenţia de la dispariţia tatălui lor. S-a lăsat tăcerea şi atmosfera a devenit misterioasă în timp ce copilul Christos îi îndemna să coboare scările întunecate până în galerie. Întreaga familie l-a urmat într-o procesiune tăcută. În cele din urmă au ajuns la pomul luminat orbitor

de lumânări. S-a făcut schimb de cadouri, iar Cosima a intonat rugăciuni alături de copii.

Săptămâna ce a urmat pare să fi fost una de mare fericire şi de mare intimitate între Nietzsche şi Cosima. În jurnalul ei nu mai apare după însemnările de pe 26 decembrie. Îl va relua doar pe 3 ianuarie, notând că nu a scris în el o săptămână întreagă şi că a petrecut majoritatea timpului cu profesorul Nietzsche, care i-a părăsit doar cu o zi înainte.

Pe 18 iulie 1870, căsătoria Cosimei cu von Bülow a fost în cele din urmă anulată. Nietzsche a fost invitat să fie martor la căsătoria sa cu Wagner, în biserica protestantă din Lucerna, pe 25 august, dar i-a fost imposibil să participe. Deja izbucnise războiul dintre Franţa şi Prusia, aşa cum Nietzsche şi Jacob Burckhardt se temuseră că se va întâmpla.

Când Franţa lui Napoleon al III-lea a declarat război Prusiei lui Bismarck, pe 19 iulie 1870, Nietzsche era la Basel, la pat cu o gleznă scrântită, îngrijit de sora lui, Elisabeth. Urmarea firească ar fi fost s-o trimită înapoi la mama lor, la Naumburg, dar acest lucru nu era nici posibil, nici lipsit de pericol în haosul ce a urmat imediat declaraţiei de război.

„Pe 19 iulie, s-a declarat război şi începând din acel moment în Basel a domnit cea mai incredibilă confuzie. Călători francezi şi germani năvăleau din toate direcţiile, în drum spre regimentele lor de acasă. O săptămână întreagă a părut aproape imposibil pentru mulţimile năvălitoare să-şi găsească un acoperiş pentru o noapte în Basel. Gările erau pline ochi noapte de noapte, iar cei care nu puteau suporta atmosfera sufocantă închiriau trăsuri pentru toată noaptea.”[16]

Nietzsche a însoţit-o pe Elisabeth într-o scurtă vizită la Tribschen, înainte să-şi continue excursia pe muntele Axenstein. Acolo s-au cazat într-un hotel mare. În timp ce medita la propriul viitor, Nietzsche a scris eseul „Viziunea dionisiacă asupra lumii” (*Die dionysische Weltanschauung*), punând în legătură filosofia lui Schopenhauer cu spiritul tragediei greceşti, şi a scris câteva variante ale unei scrisori către preşedintele Comitetului Educaţiei din Basel:

„În lumina stării actuale a lucrurilor în Germania, nu veţi fi surprins de cererea mea de a mi se permite să-mi fac datoria faţă de ţara mea de baştină. În acest scop apelez la dumneavoastră pentru a-mi media solicitarea de a absenta în ultimele săptămâni din semestrul de vară din onorabilul Comitet pentru Educaţie de la Basel. Sănătatea mea s-a îmbunătăţit deja atât de mult, încât mi-aş putea ajuta concetăţenii, fără teamă de consecinţe, fie ca soldat, fie ca sanitar pe ambulanţă... în faţa strigătului cumplit al Germaniei că fiecare trebuie să-şi facă datoria de *german*, mărturisesc că n-aş îndura să-mi îndeplinesc datoria faţă de Universitatea din Basel doar fiind obligat în mod dureros... Şi aş vrea să-l văd pe elveţianul care ar accepta să fie ţinut la post în circumstanţe similare...”. Ultima propoziţie a fost ştearsă din varianta finală[17].

Pe 9 august, i-a scris Cosimei, vorbindu-i despre intenţia lui de a pleca la război. Ea i-a răspuns în aceeaşi zi, spunându-i că i se pare prea devreme pentru a se înrola voluntar. Oricum, o sută de trabucuri cadou ar fi mai folositoare pentru armată decât prezenţa unui diletant. Era tipic pentru francheţea ce o făcea divină în ochii lui Nietzsche şi Wagner şi care-i făcea să se arunce dezarmaţi la picioarele ei.

Autorităţile universitare i-au permis să plece cu menţiunea că, dat fiind că era din toate punctele de vedere

cetăţean elveţian, nu ar trebui să se întoarcă la vechiul lui regiment, ci să-şi asume rolul noncombatant de sanitar pe ambulanţă.

Nietzsche a plecat la Erlangen pe 12 august, pentru a primi instructajul de sanitar în spitalul mare de acolo. Programul lui de instructaj de două săptămâni nici nu se încheiase când a trebuit să facă faţă primului tren plin cu răniţi grav: adulţi şi copii morţi sau în agonie.

Pe 29 august, la patru zile după căsătoria Cosimei cu Wagner, Nietzsche a mers pe jos 11 ore pentru a-i îngriji pe răniţii de pe câmpul de luptă de la Wörth, unde Germania câştigase o mare victorie, dar cu un preţ teribil. Aproape zece mii de germani zăceau morţi pe câmpul de bătălie, alături de opt mii de cadavre lăsate-n urmă de francezi.

I-a scris mamei sale despre câmpul de luptă devastat, „plin de nenumărate jalnice rămăşiţe şi duhnind a hoit; astăzi mergem la Hagenau, mâine la Nancy şi aşa mai departe, pe urmele Armatei de Sud... În următoarele câteva săptămâni, scrisorile tale nu vor mai ajunge la mine, pentru că ne aflăm încontinuu în mişcare, iar poşta funcţionează extrem de lent. Aici nu se mai aude nimic acum despre înaintarea trupelor – nu se mai tipăresc ziare. Populaţiile inamice de aici par a se obişnui cu noua stare de lucruri. Dar sunt ameninţate cu pedeapsa cu moartea pentru cea mai mică abatere. În toate satele prin care trecem, găsim spital după spital. Vei mai primi veşti de la mine în curând; nu-ţi face griji pentru mine”[18].

Ziua de 2 septembrie l-a găsit pe Nietzsche îngrijind răniţi într-un tren sanitar, călătorind de la Ars-sur-Moselle spre Karlsruhe. Călătoria a durat trei zile şi două nopţi. A descris-o într-o scrisoare către Wagner, datată 11 septembrie.

„*Lieber un verehter Meister*: Aşadar, casa îţi este acum împlinită şi bine întărită în mijlocul furtunii. Oricât de departe aş fi fost, m-am tot gândit la acest eveniment şi v-am trimis binecuvântări în gând, şi mă bucură foarte mult să văd, din rândurile ce mi le-a trimis soţia ta, pe care o iubesc din suflet, că a fost posibil în cele din urmă să serbaţi aceste festivităţi [nunta şi botezul lui Siegfried] mai devreme decât bănuiam noi când ne-am văzut ultima oară.

Ştii ce şuvoi m-a smuls de lângă voi şi a făcut să-mi fie imposibil să fiu martor la asemenea sfinte şi mult dorite ceremonii. Munca mea de sanitar a fost întreruptă provizoriu, din nefericire din pricina bolii. Multiplele mele misiuni şi îndatoriri m-au dus aproape de Metz [atunci sub asediu]. La Ars-sur-Moselle am preluat răniţii şi ne-am întors cu ei în Germania... Am fost repartizat într-un vagon de vite mizerabil în care se aflau şase răniţi grav; i-am îngrijit, i-am bandajat, i-am oblojit de unul singur de-a lungul întregii călătorii... La două cazuri am diagnosticat cangrenă... Abia ce îi predasem la spitalul din Karlsruhe când am început să manifest şi eu simptome grave de boală. Am ajuns la Erlangen cu dificultate, pentru a prezenta diverse rapoarte grupului meu. Apoi am căzut la pat şi încă nu mi-am revenit. Un doctor bun mi-a diagnosticat problema, la început, ca fiind un caz grav de dizenterie, apoi de difterie... Astfel, după un scurt interval de patru săptămâni, în care am încercat să acţionez asupra întregii lumi, am fost aruncat încă o dată în mine însumi – ce situaţie mizerabilă!”

În prima săptămână în stare critică la Erlangen, Nietzsche a fost în pericol de moarte. A fost tratat cu azotat de argint, opiu şi clisme cu acid tanic, tratamentul normal la vremea aceea, al cărui efect era că distrugea intestinele pacientului pe viaţă. După o săptămână, viaţa lui nu mai

era în pericol şi a fost trimis la mama lui şi la Elisabeth, care încă trăiau în casa copilăriei lui din Naumburg. Suferind dureri cumplite şi vomitând neîntrerupt, şi-a făcut nefericitul obicei de-o viaţă de a-şi administra singur medicamentele ce-i atenuau temporar simptomele, distrugându-i şi mai mult organismul. S-a sugerat că Nietzsche ar fi contractat şi sifilis, pe lângă difterie şi dizenterie, când i-a îngrijit pe răniţi în vagonul acela. Ca şi întregul subiect al sifilisului de care ar fi suferit Nietzsche, nici acest aspect nu poate fi verificat în vreun fel.

În timpul convalescenţei, s-a adâncit în pregătirea cursurilor şi seminarelor din semestrul ce urma şi ţinea legătura cu prietenii prin scrisori ce nu pomenesc niciodată amintirile îngrozitoare de pe câmpul de luptă, care-i bântuiau, probabil, zilele şi nopţile. Nietzsche avea intestinele distruse, icter, insomnie, voma, avea hemoroizi, un gust constant de sânge în gură şi acele orori psihice pe care câmpurile de luptă trebuie să i le fi imprimat în creier. Spre deosebire de Wagner şi de Cosima, care îşi povesteau unul altuia visele în fiecare dimineaţă, după care ea le consemna cu religiozitate în jurnalul său, Nietzsche nu şi-a încredinţat visele posterităţii. Concede totuşi să-şi exprime un dezgust violent faţă de militarism şi filistinism în general şi faţă de Prusia lui Bismarck în particular.

„Ce duşmani ai credinţei [culturii] noastre cresc acum din pământul însângerat al acestui război! Sunt pregătit pentru ce e mai rău şi în acelaşi timp sunt încrezător că ici şi colo, în noianul de durere şi teroare, se va deschide floarea nocturnă a cunoaşterii.”[19]

„Fatala, anticulturala Prusie” era de vină: departe de a reînvia spiritul creativ al Greciei antice, Bismarck o transforma în Roma: filistină, brutală, materialistă, un motor al uciderii în masă şi al barbariilor fără măsură.

Nietzsche a fost indignat de brutalitatea sângeroasă şi cinică a prusacilor care i-au înfometat în mod intenţionat pe francezi în timpul asediului Parisului, ce a ţinut din septembrie, când s-a îmbolnăvit el, până în luna ianuarie a anului următor.

Oroarea pe care o resimţea în faţa barbariei războiului nu era orientată doar spre prusaci. Nici nu fusese format bine un nou guvern francez, că s-a ridicat împotriva lui Comuna din Paris şi i-a tratat pe cetăţenii francezi la fel de rău ca prusacii. A pornit măceluri sângeroase şi nediscriminatorii: au fost masacraţi preoţi, prizonieri şi simpli trecători. S-a declarat război şi culturii. Au fost sparte şi dărâmate monumente. Muzeele şi palatele Parisului, inclusiv Les Tuileries, au fost prădate şi incendiate într-o frenezie răzbunătoare, lipsită de noimă, a unei distrugeri herostratice. În ziarele din Basel apăruse ştirea eronată că şi muzeul Luvru fusese distrus. La aflarea acestor veşti îngrozitoare despre genocidul cultural deliberat, atât Burckhardt, cât şi Nietzsche s-au repezit în stradă, căutându-se unul pe celălalt. Când s-au găsit, s-au îmbrăţişat devastaţi, rămaşi fără cuvinte.

„Când am auzit de incendiile din Paris, timp de câteva zile m-am simţit anihilat şi copleşit de teamă şi de îndoieli”, scria Nietzsche; „întreaga existenţă academică, ştiinţifică, filosofică şi artistică părea o absurditate, dacă o singură zi putea şterge de pe faţa pământului cele mai măreţe opere de artă, ba chiar întregi epoci artistice; m-am agăţat cu o convingere arzătoare de valoarea metafizică a artei, care nu poate exista doar de dragul bietelor fiinţe umane, ci are misiuni mai înalte de îndeplinit. Însă, chiar în momentul în care durerea era mai acută, nu am putut arunca piatra asupra acelor blasfematori, care pentru mine erau doar

purtătorii vinovăţiei generale, o temă grozavă de gândire”[20].

Cum se apropia Crăciunul, Nietzsche a fost iarăşi invitat la Tribschen. În ochii gazdelor lui, el crescuse semnificativ, transformându-se în filosof-războinic, dar experienţa câmpului de luptă deschisese un abis între ei. Ea îi întărise lui Nietzsche convingerea că este dedicat Europei, în timp ce Wagner şi Cosima erau inflamaţi de un naţionalism militant, triumfalist. Wagner chiar refuza să citească scrisori care îi erau trimise dacă erau scrise în franceză.

În dimineaţa zilei de Crăciun, aerul parfumat al casei a fost inundat de sunete încântătoare. Wagner îi strecurase în secret pe scară pe Hans Richter şi o orchestră de 15 instrumentişti. Au cântat *Idila lui Siegfried*, care pe atunci nu avea titlu, supranumită de fetele Cosimei „muzica scărilor”.

„Acum pot să mor”, a exclamat Cosima către Wagner auzind-o.

„Ar fi mai uşor să mori pentru mine decât să trăieşti pentru mine”[21], a răspuns el.

Aceste replici erau reprezentative pentru nivelul elevat la care se purtau, epuizant şi neînduplecat, conversaţiile la Tribschen, adeseori punctate de lacrimi şi suspine. Interludiul de Crăciun a continuat la acest nivel înalt de intensitate pentru Cosima, care a scris că era ca şi cum *Idila lui Siegfried* i-ar fi transportat viaţa într-o reverie. Plină de euforie, simţea cum toate graniţele se topesc, cum devine indiferentă la existenţa trupească, simţea o fericire supremă, binecuvântarea cea mai înaltă, de parcă ar fi atins în fine ţelul schopenhauerian al eliminării hotarelor dintre voinţă şi reprezentare.

Cosima a fost încântată de cadoul oferit de Nietzsche cu ocazia zilei sale de naştere, manuscrisul eseului *Naşterea*

conceptului de tragedie, o variantă timpurie la *Naşterea tragediei*. Serile, Wagner citea cu voce tare pasaje din acesta. El şi Cosima îl apreciau ca fiind de cea mai înaltă valoare şi excelenţă.

Wagner şi Cosima nu făceau cadouri de acest Crăciun, în semn de omagiu pentru cei ce îndurau greutăţile războiului. Nietzsche nu fusese avertizat. A venit cu eseul pentru Cosima şi cu mici daruri pentru copii. Pentru Wagner, alesese cu grijă o copie a măreţei gravuri a lui Dürer *Cavalerul, moartea şi diavolul*, imagine ce, încă de la crearea ei, în 1513, fusese folosită ca punct de convergenţă naţionalist, un simbol plin de semnificaţie al credinţei şi curajului germanilor în faţa greutăţilor. Wagner a primit-o cu mare plăcere. Pentru el, cavalerul german era purtătorul unui dublu simbolism: era eroul său, Siegfried, care, în intriga din *Inel*, călăreşte întru mântuirea lumii şi, în plus, îl reprezenta pe el însuşi. Wagner călărind în arena muzicii, în şaua Muzicii Viitorului: cavalerul ce avea să revigoreze spiritul culturii germane, care, sufocată de filistinism şi multiculturalism, va fi chemată într-o bună zi, asemenea lui Siegfried, să ucidă dragonii culturilor de import. Era un cadou foarte bine gândit.

Nietzsche a rămas opt zile la ei, fiind iarăşi unicul musafir. Într-o seară le-a citit eseul său despre atitudinea dionisiacă, pe care apoi l-au discutat. În altă seară, Wagner a citit libretul de la *Die Meistersinger*. Cosima notează că ea şi Nietzsche s-au bucurat de sublima experienţă de a-l asculta pe Hans Richter interpretând muzica din *Tristan* doar pentru ei doi. Au purtat o discuţie în care au comparat calităţile lui E.T.A. Hoffmann şi Edgar Allan Poe şi au căzut de acord în legătură cu profunzimea ideii de a privi lumea reală ca pe un spectru, despre care Schopenhauer spune că ar fi semnul capacităţii filosofice. Într-o zi a fost atât de frig,

încât Nietzsche a cunoscut neobişnuita fericire domestică de a-i fi invadată în mod plăcut Camera de Gândit, *Denkstube*, de întreaga familie. Era camera cea mai călduroasă din casă. Au citit şi au făcut conversaţie într-o foarte flatantă *sotto voce*, ca să nu-l deranjeze pe Profesor de la lucru.

În ziua Anului Nou, 1871, i-a părăsit pentru a se întoarce la Basel. Nietzsche se hotărâse în cele din urmă să facă ceva în legătură cu lipsa sa de înclinaţie pentru filologie şi cu tot mai puternica înclinaţie pentru filosofie. În ianuarie, i-a scris încă o scrisoare lungă preşedintelui comitetului de conducere al universităţii[22], formulând sugestia neobişnuită de a fi transferat pe postul de şef al Catedrei de filosofie de la Basel, care tocmai se eliberase. Mai sugera ca prietenul său, Erwin Rohde, să preia conducerea Catedrei de filologie, în locul lui. Rohde şi Nietzsche fuseseră colegi la cursurile lui Ritschl de la Bonn şi Leipzig, însă, dat fiind că Nietzsche nu avea nici un fel de calificări în domeniul filosofiei, iar Rohde era un simplu *Privatdozent* (profesor asociat) la Universitatea din Kiel, autorităţile au considerat propunerile lui Nietzsche surprinzătoare.

Gândul că va trebui să se întoarcă la predarea filologiei inducea în el un fel de narcolepsie. Toată luna ianuarie a avut o stare de sănătate precară. Doctorii insistau să-i recomande odihnă completă într-un loc cu climă caldă. A fost chemată sora lui. După ce l-a mai pus cât de cât pe picioare, cei doi au au pornit într-o călătorie de convalescenţă în Alpii italieni.

„În prima zi”, notează Elisabeth, „am ajuns abia până la Flüelen, pentru că poştalionul, care nu mai circulase două săptămâni întregi din cauza ninsorilor abundente, nu şi-a putut relua funcţionarea normală decât în dimineaţa următoare. În hotelul nostru am dat peste Mazzini, care,

sub numele fictiv Mr. Brown, călătorea întovărăşit de un tânăr". Giuseppe Mazzini era un prieten apropiat al lui Garibaldi. Fusese condamnat la moarte în propria ţară şi-şi petrecea mare parte din exil uneltind să transforme Italia într-o republică unificată. Asemenea multora dintre republicanii şi anarhiştii internaţionali de la vremea aceea, Mazzini îşi găsise refugiu la Londra, de unde plănuia invadarea şi cucerirea Italiei de către toţi emigranţii politici ce trăiau acolo. Doar Jane Carlyle, de altfel o revoluţionară înflăcărată, s-a grăbit să se scuze, invocând răul de mare, însă toţi ceilalţi nu au avut nici o obiecţie. Planul era să plece din Londra în baloane cu aer cald, dat fiind că tocmai fusese inventată o metodă de a le cârmui. Mazzini considera, cu oarecare îndreptăţire, că o asemenea campanie i-ar consterna pe tiranii Bourboni ai Italiei[23].

„Acest nobil fugar", continuă Elisabeth, „cocârjat de vârstă şi de tristeţe, care putea intra în patria mumă pe care o iubea atât de fierbinte doar în secret şi sub un nume fals, mi-a făcut impresia unei personalităţi extraordinar de tulburătoare. Toată această traversare a masivului Sankt Gotthard în săniuţe făcute special pentru două persoane s-a făcut pe o vreme atât de frumoasă, încât decorul acela sumbru, precum şi peisajul de iarnă, cu auriu, albastru şi alb, ne-au izbit prin frumuseţea lor de nedescris. Compania intelectuală a lui Mazzini, care ni s-a alăturat îndatoritor la fiecare oprire, precum şi un accident care ne-a terifiat în timp ce coboram pe drumul şerpuit de pe înălţimile ameţitoare ale masivului Sankt Gotthard spre valea Tremola, de parcă aveam aripi (o săniuţă aflată chiar în faţa noastră a căzut cu tot cu pasageri, vizitiu şi cai mai bine de 60 de metri; din fericire, nimeni nu a fost rănit, graţie zăpezii afânate) – toate aceste lucruri combinate au conferit acestei călătorii un farmec special şi de neuitat.

Următoarea frază a lui Goethe, pe care Mazzini i-o repeta cu accentul lui străin tânărului care-l însoţea, a devenit de atunci încolo maxima preferată a mea şi a fratelui meu: *Sich des Halben zu entwöhnen und im Ganzen, Vollen, Schönen resolut zu leben* [«Îndepărtează compromisul şi trăieşte hotărât doar cu ceea ce este întreg, complet şi frumos»]. Cuvintele de despărţire ale lui Mazzini au fost foarte emoţionante. Ne-a întrebat încotro ne îndreptăm. «Spre Lugano», i-am răspuns, «care după toate relatările este un soi de Paradis». A zâmbit, a oftat uşor şi a zis: «Pentru cei tineri Paradisul e peste tot»”[24].

Pe 12 februarie au ajuns la Lugano, unde au fost prinşi de vraja visării lucide, serene, desprinse parcă din *Muntele vrăjit*, indusă de marele hotel burghez al acelor vremuri. Elisabeth a menţionat toate notabilităţile minore, cel mai distins, în ochii ei, fiind contele von Moltke, fratele marelui feldmareşal. Erau jocuri de salon, spectacole de teatru, concerte şi excursii plăcute spre învecinatul şi pitorescul munte Brè. În dubla sa calitate de profesor de 27 de ani şi burlac, Nietzsche era foarte căutat şi tratat ca o celebritate. Cu eleganţă, a urcat pe Brè mai sus decât restul grupului. Scoţând din buzunar un exemplar din *Faust*, citea din el „în timp ce ochii noştri rătăceau de-a lungul magnificului peisaj primăvăratic şi ne îmbătam cu abundenţa de bogăţii a lumii. În cele din urmă a lăsat jos cartea şi – cu vocea lui melodioasă – a început să vorbească despre cele abia citite şi despre cele ce ne înconjurau, de parcă tocmai ne-am fi lepădat de îngustimea şi micimea noastră de nordici, devenind demni de simţăminte şi ţeluri mai înalte, şi, cu un curaj înmiit şi aripi mai uşoare, puteam acum, cu toată energia, să ne ridicăm pe cea mai înaltă culme pentru a întâlni soarele”[25].

Din nefericire, von Moltke a răcit în timpul unei excursii pe lac. „Spre totala consternare a grupului nostru, a murit”, a notat Elisabeth, dar acest lucru nu i-a umbrit prea mult timp veselia. „Ce zile fericite şi neumbrite de nori am trăit în aceste trei săptămâni la Lugano – de jur împrejur aveam parfumul violetelor, soarele şi frumoasa atmosferă a munţilor şi a primăverii! –, încă-mi amintesc cum glumeam şi râdeam; nebunatici, am participat chiar şi la distracţiile carnavalului. În plin post al Paştelui am fost invitaţi de un nobil italian la Ponte Tresa. Acum, când îmi amintesc cum noi, germanii de la Hôtel du Parc[26], am dansat împreună şi cu italienii în piaţa publică de acolo (încă îl pot vedea clar pe Fritz cu ochii minţii, învârtindu-se vesel în dans), totul îmi pare un adevărat vis carnavalesc.”

În timp ce Elisabeth scria despre vesele dansuri câmpeneşti, fratele său îşi scria prima carte, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*, descriind concluziile la care ajunsese în anii de gândire nonfilologică pe marginea originii şi ţelurilor tragediei antice greceşti şi a importanţei sale constante pentru prezentul şi viitorul culturii.

5

Naşterea tragediei

Aproape tot ce numim noi „civilizaţie superioară” se bazează pe spiritualizarea şi aprofundarea *cruzimii...* Ceea ce constituie voluptatea dureroasă a tragediei este cruzimea.

Dincolo de bine şi de rău, „Virtuţile noastre”, secţiunea 229[4]

Impactul primei cărţi a lui Nietzsche, *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*, s-a dovedit a fi mult mai important

[4] Ed.rom.cit. vol. 6, p. 113 (n.tr.).

decât preocupările mărunte şi circumstanţiale care l-au împins pe Nietzsche s-o scrie. Iniţial, cartea a fost, pe de o parte, atacul pătimaş al unui tânăr la adresa degenerării culturale a vremii sale, iar pe de altă parte, manifestul regenerării culturale a recent unificatei Germanii, în viziunea lui Richard Wagner. Rămâne şi astăzi o percepţie revoluţionară a tranzacţiilor ambigue dintre raţional şi instinctual, dintre viaţă şi artă, dintre lumea culturii şi reacţia omului în faţa ei.

Celebrul început al cărţii ne spune că, aşa cum procrearea depinde de dualitatea sexelor, tot aşa continua dezvoltare a artelor şi culturii depinde de dualismul apolinic-dionisiac. Asemenea celor două sexe, acestea sunt prinse într-o continuă luptă întreruptă doar de perioade temporare de reconciliere.

El identifică apolinicul cu artele plastice, în special sculptura, dar şi pictura, arhitectura şi visele, care, în acele vremuri prefreudiene, nu reprezentau erupţiile murdare ale emanaţiilor inconştientului vinovat, ci îşi păstrau străvechiul simbolism profetic, iluminator şi revelator. Calităţile lui Apollo pot fi rezumate mai mult sau mai puţin ca fiind vizibilul, ceea ce poate fi descris: în termeni schopenhauerieni, aceşti termeni corespund în mare „reprezentării". Lumea lui Apollo este compusă din indivizi morali, raţionali, cei care exemplifică „*principium individuationis*, din ale cărui gesturi şi priviri ne vorbesc întreaga plăcere şi înţelepciune a «aparenţei», ca şi frumuseţea ei"[1].

Artele ce-i aparţin lui Dionysos sunt muzica şi tragedia. Dionysos, fiul lui Zeus cel născut de două ori, era perceput în Grecia antică atât ca om, cât şi ca animal. El reprezenta o lume fermecată de experienţe extraordinare ce transcend graniţele existenţei. Zeul vinului şi al beţiei, al băuturii şi al

drogurilor, al nebuniei rituale şi al extazului, zeu al lumii ficţionale a teatrului, al măştii, al imitaţiei şi al iluziei; el este zeul acelor arte care subminează realul sau identitatea individuală a adoratorilor săi în timp ce aceştia sunt transformaţi de ele.

Muzica şi tragedia sunt amândouă capabile să şteargă spiritul individual şi să trezească impulsuri care în forma lor paroxistică fac ca subiectivul să se diminueze până la autoanihilare, în timp ce spiritul este transportat pe căi mistice într-o stare transcendentală de beatitudine sau oroare. În tragedia atică, unul dintre numele lui Dionysos era „Cel ce mănâncă carne crudă”. Numai prin spiritul muzicii putem pătrunde extazul implicat în autoanihilare. Ne gândim la cei care merg astăzi la festivalurile de rock sau la Nietzsche când îşi descrie reacţia la *Tristan* – ca şi cum şi-ar fi lipit urechea de inima voinţei universale şi ar fi ascultat tumultuoasa dragoste de viaţă ca pe un torent tunător. El îşi ilustrează ideea în faţa contemporanilor referindu-se la ceva ce le era familiar: mulţimile frenetice care străbătuseră Germania medievală într-o manie a cântecului şi a dansului, aşa-zişii cântăreţi şi dansatori ai Sfântului Ioan şi ai Sfântului Vitus. (Wagner îi pomenise şi în *Die Meistersinger von Nürnberg.*) Nietzsche recunoştea în ei corurile bahice ale grecilor. Beţia, muzica, cântecul şi dansul erau activităţile în timpul cărora *principium individuationis* se pierdea. Aici se afla răspunsul dionisiac în faţa chinurilor vieţii.

Când s-a născut pesimismul grecilor, atracţia lor către mitul tragic, spre înspăimântător, nefast, cruzime, spre Mâncătorul de Carne, spre orgiastic, enigmatic şi distructiv? Geniul tragediei greceşti, ne spune el, este că, prin miracolul voinţei elenistice, apolinicul şi dionisiacul sunt îngemănate. Dramaturgul grec presocratic este un artist

apolinic al visului şi, în acelaşi timp, un artist dionisiac al extazului, iar acest lucru este obţinut cu ajutorul corului.

Corul reprezintă originea tragediei şi este o reprezentare a stării dionisiace. Introducerea corului este o negare a naturalismului. Nietzsche trage un semnal de alarmă legat de cultura timpului său: „Prin actuala noastră venerare a naturalului şi a realului, am ajuns la antipodul oricărui idealism, şi anume în zona muzeelor figurilor de ceară”[2].

Pentru a înţelege moartea tragediei antice greceşti trebuie doar să ne gândim la maximele socratice: că virtutea este cunoaştere, că toate greşelile îşi au originea în ignoranţă şi că omul fericit este un om virtuos.

În această formulă practic optimistă şi raţională stă dispariţia tragediei. În teatrul postsocratic, eroul virtuos trebuie să fie dialectic. Trebuie să existe o legătură necesară şi vizibilă între virtute şi cunoaştere, între credinţă şi moralitate. Socrate reduce justiţia transcendentală a lui Eschil la „principiul searbăd şi obraznic al dreptăţii poetice”.

Socrate este „mistagogul ştiinţei”, în al cărui ochi n-a lucit nicicând minunata sclipire a nebuniei. Socrate a instigat la „o universalitate niciodată bănuită a setei de cunoaştere în cea mai largă sferă a lumii culte şi, ca sarcină intrinsecă pentru fiecare om de înaltă capacitate, a condus ştiinţa în largul mării, de unde niciodată n-a mai putut fi total izgonită de-atunci, cum a fost întinsă, prin această universalitate, în primul rând o reţea comună de idei peste tot globul pământesc, chiar cu perspectiva legităţii unui întreg sistem solar”[3].

Oamenii sunt captivii amăgirii socratice că plăcerea cunoaşterii poate vindeca eterna rană a existenţei. „Cine a trăit plăcerea unei cunoaşteri socratice în sine şi îşi dă seama cum aceasta caută să cuprindă întreaga lume a fenomenelor, în cercuri din ce în ce mai largi, nu va simţi

de-aci înainte nici un stimul capabil să-i întreţină dorinţa de viaţă mai puternic decât setea nestăpânită de a desăvârşi acea cucerire şi de a ţese reţeaua impenetrabil de solid.”[4]

Dar asta înseamnă să ignori faptul că lumea e mai mult decât o copie a fenomenelor. Mai există şi dionisiacul, voinţa. Şi astfel, „în această perioadă târzie a culturii socratice, omul... rămâne totuşi veşnic înfometat”. Redus la raţionalitate, omul alexandrin este în fond doar „bibliotecar şi corector şi orbeşte lamentabil din pricina prafului de pe cărţi şi a greşelilor de tipar”[5].

Este cumva refugiul nostru în ştiinţă şi în dovezile ştiinţifice un soi de teamă, o fugă de pesimism, un subtil, ultim refugiu din calea adevărului? Din punct de vedere moral, este un soi de laşitate şi de falsitate?

Problema ştiinţei trebuie înfruntată. Ştiinţa era o problemă postsocratică în Grecia, observă Nietzsche, aşa cum rămâne o problemă în Europa postdarwiniană. Prin credinţa în explicabilitatea naturii şi în cunoaştere ca panaceu, ştiinţa anulează mitul. Drept urmare, „ne îndrăgostim în mod senil şi neproductiv de existenţă”. Nu a existat vreodată o perioadă în care cultura să fie mai slăbită. Când dezastrul ce doarme în pântecele culturii teoretice începe treptat să-l înspăimânte pe omul modern, unica salvare a culturii ar fi să deschidă cu forţa porţile ce conduc înspre muntele vrăjit al elenismului[6].

Cine deţine cheia muntelui vrăjit? Cine e destul de puternic pentru a sparge porţile? Schopenhauer şi, inevitabil, Wagner. Pe scurt, opera, cu îmbinarea de cuvinte şi muzică, este noua formă a artei tragice în care se reunesc apolinicul şi dionisiacul.

Cine poate, se întreabă Nietzsche, să asculte actul III din *Tristan şi Isolda*, „această horă ciobănească a metafizicii”, şi să nu se sufoce sub o încordare spasmodică a tuturor

aripilor sufleteşti? Cum ar putea face cineva asta „fără să fie distrus”[7]? O experienţă dionisiacă şi una întru totul germană, din punct de vedere mitologic.

Într-o genune până acum inaccesibilă, spiritul german încă doarme şi visează, intact şi cu forţă dionisiacă, asemenea unui cavaler adâncit în somn; iar din această genune dionisiacul se ridică înspre urechile noastre.

În *Tristan* (aici lucrurile devin complicate), dionisiacul se află, de fapt, în slujba apolinicului. Cel mai nobil ţel al tragediei este ca Dionysos să rostească vorbele lui Apollo, iar Apollo, în cele din urmă, să rostească vorbele lui Dionysos. Astfel este împlinit cel mai nobil ţel al tragediei şi al tuturor artelor.

După ce citează pe larg din libretul operei *Tristan*, cartea se încheie cu întâlnirea imaginară dintre un om modern şi un cetăţean al Greciei antice care merg împreună să asiste la tragedie şi să aducă sacrificii ambelor zeităţi. Deşi *Naşterea tragediei* este mai mult o carte despre cultură decât despre cum ar trebui să-şi trăiască oamenii viaţa, ea introduce idei la care Nietzsche se va întoarce pe măsură ce filosofia sa va deveni mai elaborată. Concepţia asupra dualităţii naturii umane, exprimată în *Naşterea tragediei* prin apolinic şi dionisiac, şi nevoia crucială de a rezista iluziei certitudinii oferite de ştiinţă îl vor preocupa pentru tot restul vieţii sale active.

Când terminase prima variantă a cărţii, a lăsat în urmă zăpezile ce se topeau în Lugano, plecând la Tribschen, unde a luat-o pe Cosima prin surprindere apărând la micul dejun, pe data de 3 aprilie. Ea a observat că părea foarte obosit şi l-a convins să rămână cinci zile. Le-a citit manuscrisul care atunci purta titlul *Originea şi obiectul tragediei greceşti*. Cosima şi Wagner au fost încântaţi. Mare parte a textului reprezenta reunirea schimburilor lor de idei din ultimii doi

ani. Pe lângă asta, cum ar fi putut să nu fie cuceriţi de propunerea renaşterii culturale naţionale prin muzica lui Wagner?

Dintr-odată, toţi şi toate de la Tribschen erau apolinici şi dionisiaci. Wagner avea un nou nume de alint pentru Cosima: era „spiritul lui apolinic”. El deja era Dionysos în triunghiul amoros, dar cartea lui Nietzsche adăugase un nou sens acestui rol. Wagner a încorporat termenii „apolinic” şi „dionisiac” în cuvântarea pe care o scria, „Asupra destinului operei”, pe care urma s-o susţină peste trei săptămâni în faţa Academiei de Ştiinţe din Berlin. După asta, avea programată o discuţie personală cu Bismarck. Direcţia culturii Reichului german era pe mâini bune.

Deşi toate acestea erau măgulitoare pentru Nietzsche, el descoperea că este mai burckhardtian, mai european decât Wagner. Nu putea trece cu vederea exaltarea lui Wagner în faţa suferinţei Parisului aflat sub asediul prusacilor. Wagner numea Parisul „femeia întreţinută a lumii” şi-şi freca mâinile cu bucurie pentru că aceasta-şi primea în sfârşit binemeritata pedeapsă pentru uşurătatea ei de amantă, preferinţa ei pentru eleganţă în detrimentul seriozităţii şi pentru „trivializarea ei franco-iudaică a culturii”.

„Richard ar vrea să-i scrie lui Bismarck şi să-i ceară să facă Parisul una cu pământul”[8], nota Cosima, dar Nietzsche vedea cu totul altfel lucrurile: era copleşit de milă pentru oamenii nevinovaţi din Paris şi de oroare faţă de propria ţară, care impunea aceste suferinţe.

Coloana sonoră de la Tribschen era neliniştitoare, dacă nu de-a dreptul dezagreabilă pentru urechile lui Nietzsche. Copiii cântau noul şi atrăgătorul *Kaisermarsch* pe care Wagner îl compusese în onoarea noului împărat, iar Maestrul îşi recita noul poem scris în cinstea armatei prusace care asedia Parisul. Ceea ce Nietzsche percepea ca

fiind un val barbar care distrugea cultura, Wagner considera un val de renaştere culturală. Ideea lui Wagner era că, dacă nu eşti capabil să pictezi din nou tablouri, nu eşti demn să le deţii. Dacă dăm la o parte naţionalismul urât al lui Wagner, acesta era cu siguranţă adevăratul dionisiac, adevăratul punct de vedere creativ şi original, în comparaţie cu înclinaţia total istoricistă, total apolinică a lui Nietzsche de a conserva edificiile culturale.

Ştim că, în intervalul petrecut la Tribschen, Nietzsche a operat modificări asupra *Naşterii tragediei*, la sugestia lui Wagner, dar nu ştim cu exactitate care au fost acelea. După ce i-a „făcut fericiţi pe copii cu un şarpe verde”[9], a plecat la Basel ca să mai şlefuiască textul, să-i schimbe titlul şi să-i adauge o lungă dedicaţie pentru Wagner.

La Basel îl aşteptau numai veşti proaste. Scaunul liber de şef al Catedrei de filosofie fusese ocupat de un candidat potrivit. Nietzsche a înţeles cât de naiv şi de neadecvat fusese să-şi înainteze sugestiile ca în jocul de-a scaunele muzicale.

„Ce idioţenii am comis! Şi ce sigur pe mine eram în toate planurile mele! Nu mă pot ascunde după paravanul stării mele bolnăvicioase; în mod evident a fost o idee născută după o noapte de insomnie febrilă şi odată cu ea am crezut că am găsit un remediu împotriva bolii şi a nervilor.”[10] Aşa că a trebuit să rămână în viermuiala filologilor care studiau chichiţele gramaticale din scrierile Antichităţii fără a se confrunta vreodată cu problemele presante ale vieţii. Sarcinile sale filologice constituiau o deturnare teribilă de la menirea mult mai importantă. Trebuia să-şi pună speranţele în publicarea cărţii ce avea să-i aducă recunoaşterea ca filosof. Atunci poate reuşea să-şi schimbe direcţia.

Între timp, ca urmare a anxietăţii şi stării lui de sănătate, binevoitoarele autorităţi de la Basel i-au mai redus orele de predare. Sora lui, Elisabeth, s-a mutat la Basel ca să-l îngrijească. Lui Elisabeth nu i-a venit deloc greu să se mute de la Naumburg, unde, fiind fată bătrână, avea o viaţă limitată, trăind în casa mamei lor şi dedicându-se actelor de caritate.

La sfârşitul lunii aprilie, Nietzsche i-a trimis partea introductivă a *Naşterii tragediei* unui editor din Leipzig. Însă au trecut luni şi nu a primit măcar o confirmare de primire. Nesiguranţa lui ca autor era alimentată de absenţa lui Wagner şi a Cosimei. Zeii părăsiseră Insula Fericiţilor şi călătoreau prin Germania în misiunea lor de a găsi un loc în care să construiască teatrul unde avea să fie pus în scenă *Inelul*. Nu se putea refugia la Tribschen în căutarea sprijinului intelectual. În plus, chiar dacă ar fi fost în apropiere, Wagner nu era în poziţia de a oferi sprijin nimănui, dat fiind că el însuşi se afla într-o stare constantă de tensiune şi nesiguranţă. În ciuda eforturilor consistente ale lui Wagner de a-l împiedica, regele Ludovic montase o reprezentaţie dezastruoasă a operei *Das Rheingold*, prima din ciclul *Inelului*. Nerăbdător s-o vadă, regele sprijinise o punere în scenă prematură şi îngrozitor de prost gândită. A confirmat cele mai negre previziuni ale lui Wagner, iar printre urmările acestei producţii care nu avusese nici o şansă se număra şi tăierea de către rege a legăturilor directe cu Wagner, care acum nu ştia dacă Ludovic mai avea de gând să finanţeze proiectul *Inelului*. Acest lucru era deosebit de frustrant, mai ales că, în călătoria lor prin Germania, Wagner şi Cosima au găsit că Bayreuth ar fi locul ideal unde să-şi construiască teatrul, dacă ar fi avut bani.

Un oraş de dimensiuni medii din nordul Bavariei, Bayreuth era deservit de o cale ferată, care-i putea aduce

publicul la uşă. Peisajul era superb, ca dintr-o Germanie legendară. Era punctul cel mai înalt al unei imense câmpii fertile, cu culturi şi turme de vite. Un palat baroc încărcat de istorie într-un parc amenajat reprezenta triumful intelectului apolinic, în timp ce un deal de dimensiuni considerabile, acoperit cu iarbă, ce domina câmpia, aproape cerea să fie încoronat cu prezenţa dionisiacă a unei săli de operă.

În săptămâna Rusaliilor, Wagner şi Cosima s-au întors la Tribschen plini de speranţă. L-au somat pe Nietzsche să-i însoţească. Rusaliile erau o perioadă foarte încărcată emoţional pentru toţi trei. Nu putea trece niciodată fără amintirea sacră a naşterii lui Siegfried din 1869, evenimentul care pecetluise misticul lor triumvirat.

Acum, după doar doi ani, asupra lor plana umbra destrămării. Dacă proiectul cultural avea să aibă succes, lucru la care Nietzsche trebuia să spere, Wagner şi Cosima urmau să părăsească definitiv Tribschenul, mutându-se la Bayreuth. Zilele lui în Insula Fericiţilor erau numărate. Când urma să vină ziua în care sclipirea dansului stelelor avea să mai trăiască doar în amintire? Nesiguranţa şi fragilitatea lui emoţională erau agravate de faptul că editorul nu se hotăra dacă să publice sau nu *Naşterea tragediei*. În iunie, Nietzsche nu a mai putut suporta tensiunea. Şi-a cerut înapoi manuscrisul. Fără a-l anunţa pe Maestru, i l-a trimis editorului lui Wagner, Ernst Wilhelm Fritzsch.

La începutul lui septembrie, Cosima i-a scris lui Nietzsche rugându-l să-i recomande pe cineva care să-l însoţească pe fiul prinţesei Hatzfeldt-Trachenberg într-un foarte amplu turneu prin Italia, Grecia, Orient şi America. Erau foarte multe motive întemeiate pentru ca Nietzsche să se ofere el însuşi. Ar fi constituit un fel de încheiere a unei veri lungi şi tensionate. Ar fi putut să-i îmbunătăţească

sănătatea (doctorii mereu îi recomandau să meargă în locuri cu o climă mai caldă). Ar fi scăpat de Catedra de filologie. Însemna că ar fi reuşit în sfârşit să vadă Roma şi lumea Antichităţii clasice. Ideea l-a stârnit atât de tare, încât a pălăvrăgit despre asta cu colegii de la universitate înainte să fie ceva bătut în cuie. De asemenea, părea să fi fost ceea ce-şi dorea şi Cosima – altfel, de ce i-ar fi spus lui? Numai că el o înţelesese cu totul greşit pe Cosima, care nu era nicidecum genul care să facă doar aluzii atunci când putea pur şi simplu să poruncească. Cosima a fost scandalizată de ideea ca el să renunţe la rolul serios de profesor pentru a-l prelua pe cel frivol de *cicerone* al unui prinţişor. Când i-a comunicat asta, Nietzsche a simţit că-i vine să intre în pământ de ruşine că s-a făcut de râs în ochii ei şi în ochii universităţii. Din fericire, universitatea vedea altfel lucrurile. Când şi-a anunţat intenţia de a rămâne profesor, i-au crescut salariul cu suma considerabilă de 500 de franci, la 3.500.

În octombrie a împlinit 37 de ani. O lună mai târziu, i-a trimis o scrisoare delirantă lui Carl von Gersdorff, fostul său coleg de şcoală de la Schulpforta, ca să-l anunţe că „excelentul Fritzsch” îi acceptase cartea şi îi promisese s-o publice înainte de Crăciun.

„S-a stabilit ca prezentarea grafică”, jubila Nietzsche în scrisoarea către von Gersdorff, „să ia drept model *Ţelurile operei* de Wagner – bucură-te cu mine! Asta înseamnă că va exista foarte mult spaţiu pentru o vinietă frumoasă: comunică-i asta prietenului tău artist şi transmite-i cele mai amicale salutări din partea mea. Scoate eseul lui Wagner, deschide-l la pagina de titlu şi calculează spaţiul pe care l-ar ocupa:

Naşterea tragediei
din spiritul muzicii

de
Dr. Friedrich Nietzsche
Profesor de filologie clasică
Leipzig Fritzsch

În clipa de faţă am cea mai mare încredere că această carte va avea vânzări extraordinare, iar domnul care va desena vinieta se poate pregăti pentru un crâmpei de nemurire.

Acum, alte noutăţi. Închipuie-ţi, dragul meu prieten, ce ciudat a fost ca acele zile pline de căldură sufletească ale reîntâlnirii noastre din timpul vacanţei mele să dea roade pe loc sub forma unei compoziţii lunguţe pentru două piane, în care totul devine ecoul unei frumoase toamne încălzite de soare. Pentru că este legat de o amintire din tinereţe, opul se intitulează *Ecou din ajunul Anului Nou: cu imn, dans câmpenesc şi clopot în miez de noapte*. E un titlu vesel... Acest cântec va fi un cadou şi o surpriză de Crăciun pentru Frau Wagner... Nu compusesem nimic timp de şase ani, iar toamna *asta* m-a stimulat să încerc din nou. Când e interpretat cum trebuie, durează 20 de minute”[11].

Euforia lui nu a durat mult. Xilogravorul ce urma să devină nemuritor prin această vinietă a refuzat lucrarea şi a trebuit să fie găsit un altul. Fritzsch a tipărit textul cu caractere mai mici decât la *Ţelurile operei*, aşa încât cartea, având 140 de pagini, era mai subţire şi părea mai puţin importantă decât sperase Nietzsche, mai curând ca o broşurică. De asemenea, Wagner s-a supărat pe el pentru că s-a dus la editorul lui fără să-i ceară voie în prealabil, lăsând impresia că ei doi ar fi fost în cârdăşie, că Nietzsche ar fi fost propagandistul de casă al lui Wagner.

A refuzat invitaţia de a petrece Crăciunul la Tribschen, motivând că avea nevoie de timp ca să se gândească la o nouă serie de conferinţe despre viitorul instituţiilor de

învăţământ, deşi ar fi putut face asta şi în *Denkstube*. De fapt, după cum i-a mărturisit în taină lui Erwin Rohde, avea nevoie de timp să se calmeze înaintea verdictului lui Wagner în legătură cu piesa muzicală pe care i-o trimisese. „Sunt emoţionat în legătură cu ceea ce urmează să aud despre lucrarea mea muzicală.”[12]

Nietzsche se considera un compozitor cu oarecare talent şi se înflăcăra la gândul că Wagner îl va admira. Când, în cele din urmă, Hans Richter şi Cosima s-au aşezat la pian în vila de la Tribschen pentru a interpreta duetul în faţa lui Wagner, Maestrul s-a foit încontinuu în cele 20 de minute cât a durat. Piesa era tipică pentru compoziţiile pentru pian ale lui Nietzsche din acea perioadă, un potpuri de Bach, Schubert, Liszt şi Wagner. Eterogene, excesiv de sentimentale şi insuficient dezvoltate, compoziţiile sale te fac invariabil să te gândeşti că, dacă ar fi trăit mai târziu, ar avut succes compunând muzică de scenă pentru filme mute. Oricât ar fi râs Wagner şi Cosima între ei, nu i-au spus ce părere proastă le-a făcut piesa. Ea i-a mulţumit pentru „frumoasa scrisoare” ce însoţea darul, însă nu a pomenit nimic de muzică.

Singur în Basel pe perioada Crăciunului, Nietzsche a fost ajutat de un zugrav, despre care nu ştim ce căuta acolo, să deschidă o ladă mare din lemn ce sosise de la mama lui. Franziska ducea acum o viaţă de-a dreptul prosperă, moştenirile lăsate de mătuşi permiţându-i să cumpere toată casa din Naumburg şi să-şi ia chiriaşi.

Cu ocazia acestui Crăciun, Franziska hotărâse, în spirit misionar, să-i trimită fiului ei, a cărui credinţă se clătina, o pictură italiană de mari dimensiuni înfăţişând-o pe Fecioară. În orele solitare din timpul Crăciunului, Nietzsche a avut destul timp să compună o scrisoare de mulţumire care conţine o descriere a modului foarte convenţional în care-şi

aranjase spaţiul de locuit: „*Fecioara* va sta, bineînţeles, deasupra canapelei; deasupra pianului va fi o pictură de Holbein, marele Erasmus... cu Papa Ritschl şi Schopenhauer deasupra măsuţei de scris de lângă sobă. Oricum... îţi mulţumesc din suflet... o asemenea pictură parcă m-ar atrage involuntar spre Italia – şi aproape cred că mi-ai trimis-o pentru a mă ademeni într-acolo. Singurul răspuns pe care-l pot oferi acestui efect apolinic este unul dionisiac – muzica din ajunul Anului Nou – şi, după aceea, prin dublul efect apolinic-dionisiac al cărţii mele, ce va fi publicată la început de an”.

Scrisoarea continuă cu mulţumiri pentru pieptenul cel bun, pentru peria de păr, peria de haine, „care poate că e prea moale”, pentru ciorapii frumoşi şi pentru grămada de turtă dulce delicioasă şi împachetată ca de sărbătoare[13]. În acelaşi timp, i-a trimis prietenului său din copilărie Gustav Krug o epistolă scrisă pe un ton şugubăţ, în care-i spunea să aştepte *Naşterea tragediei* în anul ce vine şi-l avertiza, cam cu acelaşi ton şi acelaşi limbaj pe care le folosise la 17 ani, când îi trimisese unui prieten romanul său „dezgustător” de obscen *Euphorion*: „O! E indecentă şi ofensatoare. Citeşte-o în taină, închis în camera ta!”[14].

Nu putem citi scrisorile lui din perioada acelui Crăciun fără a-l compătimi pentru nesiguranţa ce-l învăluia. Nimeni nu era sincer. Toată lumea, inclusiv el, se prefăcea; toată lumea purta o mască, fiecare arătându-i unuia o faţă, iar altuia alta. El uitase, pe moment, povaţa călăuzitoare a lui Pindar, pe care o adoptase în studenţie: „Să devii ceea ce eşti!”.

În cele din urmă, cartea a fost publicată. Pe 2 ianuarie 1872 a putut să i-o trimită lui Wagner însoţită de o scrisoare în care explica întârzierea ca fiind rezultatul

acţiunii „forţelor destinului, pe care nu poţi să te bizui niciodată...”.

„Vei vedea că pe fiecare pagină nu încerc decât să-ţi mulţumesc pentru tot ce mi-ai oferit; unica îndoială care mă copleşeşte este dacă am primit mereu cum trebuie ce mi-ai oferit.

Cu cele mai călduroase mulţumiri pentru afecţiunea pe care mi-o arăţi, rămân, aşa cum am fost şi voi fi,

Credinciosul tău Friedrich Nietzsche.”

Era cea mai deschisă, mai onestă şi mai afectuoasă scrisoare pe care o trimisese vreodată. Din fericire, când a primit cartea, Wagner i-a scris drept răspuns:

„Dragul meu prieten!

N-am citit niciodată ceva mai frumos decât cartea ta. Totul e superb!... I-am spus Cosimei că, după ea, tu eşti următorul în inima mea şi apoi, la foarte mare distanţă, se află Lenbach, care mi-a făcut un portret atât de uimitor de realist! *Adieu!* Vino cât poţi de repede la noi şi atunci va fi veselie dionisiacă!”.

Cosima i-a trimis o scrisoare extaziată, în care lăuda cartea fără rezerve. Textul îi părea profund, poetic şi frumos. I-a spus că-i oferea toate răspunsurile la întrebările ridicate de viaţa ei interioară. Sentimentele pe care ea le exprima erau autentice: în intimitatea jurnalului ei personal spune că această carte este „cu adevărat splendidă” şi descrie o scenă în care ea şi Wagner aproape au rupt cartea în două, vrând fiecare să pună mâna pe ea.

Nietzsche i-a trimis un exemplar lui Liszt, care a răspuns la rândul său cu amabilitate, spunând, printre multe altele, că nici măcar el nu găsise o definiţie mai bună a artei. S-au adunat şi mai multe laude, sub forma unor scrisori trimise de doamne şi domni de viţă nobilă, baronese şi baroni care nu au înţeles neapărat cartea, dar care i-au trimis tot felul

de platitudini pentru a arăta că se află în tabăra lui Wagner şi a regelui Ludovic *contra mundum*. Nimic însă din partea vreunui filosof sau filolog de profesie şi nici nu a apărut vreo cronică în presă. El aştepta plin de emoţii. În jurul cărţii se aşternea cea mai apăsătoare şi mai neliniştitoare tăcere. „Mă simt de parcă aş fi comis o crimă", a spus el.

Însă, din punct de vedere intelectual, îi mai distrăgea serios atenţia de la asta sarcina de a susţine conferinţele despre învăţământ a căror redactare îl împiedicase să-şi petreacă Crăciunul la Tribschen. Societatea Academică din Basel avea o puternică tradiţie a conferinţelor publice. În fiecare iarnă se desfăşura un program de 30 sau 40 de conferinţe la care putea asista oricine dorea. La prima prelegere a lui Nietzsche de pe 16 ianuarie s-au strâns vreo trei sute de oameni, care l-au ascultat cu atenţie şi au mai venit şi după aceea.

Seria „Despre viitorul instituţiilor noastre de învăţământ" avea ca subiect direcţia ce trebuia urmată în domeniul educaţiei de nou-creatul Reich. Mare parte din ideile discutate în *Naşterea tragediei* au fost reluate în conferinţe. Critica la adresa culturii sterile a prezentului era urmată de sugestia ca aceasta să fie înlocuită de o regenerare a „spiritului germanic" al trecutului.

Nietzsche şi-a structurat conferinţele ca pe nişte dialoguri platoniciene între un student şi un profesor, făcându-le relevante pentru publicul său prin faptul că îi punea să exprime păreri despre politica momentului; punea faţă în faţă teoria marxistă şi o întoarcere a radicalismului aristocratic al Greciei antice.

Studentul susţine extinderea cât se poate de mult a educaţiei. Ar trebui educaţi cât mai mulţi. Utilitatea ar trebui să fie obiectul şi scopul educaţiei. Formarea fiecăruia

astfel încât să câştige cât mai mulţi bani ar echivala cu fericire pentru toată lumea.

Filosoful argumentează o întoarcere la educaţie de dragul educaţiei şi pentru susţinerea celor mai înalte norme morale. Lărgirea instrucţiei produce o slăbire a ei. Dilema statului este că alianţa dintre inteligenţă şi proprietate necesită o educaţie rapidă, astfel încât fiinţa care câştigă bani să fie produsă cu cea mai mare viteză. Omului i se îngăduie numai atâta cultură cât este în interesul câştigului.

Spusese ceea ce era de nerostit: că statul nu-şi dorea indivizi străluciţi, ci componente ale angrenajului, specialişti educaţi doar atât cât să contribuie servil şi fără să critice, rezultatul inexorabil fiind perpetuarea mediocrităţii intelectuale. În diatribele lui Nietzsche împotriva ziarelor care ţineau loc de cultură şi în exasperarea sa că până şi cel mai mare savant trebuie să se folosească de ele, auzim ecoul conversaţiilor lui peripatetice cu Burckhardt: „acel liant lipicios care încleiază încheieturile dintre toate formele de viaţă, toate stările, toate artele, toate ştiinţele şi care este tot atât de rezistent şi sigur pe cât este, de obicei, tocmai hârtia de ziar”[15].

Seria de conferinţe trebuia să includă şase, dar, când a ajuns la a cincea, sănătatea i se deteriorase. Asta, împreună cu faptul că nu reuşea să-şi încheie argumentaţia trecând în ultima conferinţă de la teorie la sugestii concrete pentru o reformă a învăţământului au făcut ca seria lui de conferinţe să rămână neîncheiată. Toate cele cinci conferinţe fuseseră apreciate şi avuseseră un public numeros. A primit oferta de a prelua conducerea Catedrei de filologie clasică din oraşul Greifswald, din nord, dar ultimul lucru pe care şi-l dorea era încă o catedră de filologie. Ar fi vrut să se mute la o catedră de filosofie.

Studenţii entuziaşti de la Basel i-au interpretat greşit refuzul de a preda la Greifswald. Gândind că semnifica veşnica sa loialitate faţă de Basel, l-au vizitat cu propunerea de a organiza o procesiune cu torţe în cinstea lui. I-a refuzat. Câteva zile mai târziu, Universitatea din Basel i-a crescut salariul la 4.000 de franci elveţieni, ca recunoaştere a „serviciilor sale excepţionale”.

La opt zile după ce Nietzsche îşi susţinuse prima conferinţă, Wagner i-a făcut o vizită, foarte supărat. Se întreba cum ar fi putut face ca *Naşterea tragediei* să nu fie „ucisă de tăcere”[16]. Dar îngrijorarea mai profundă a lui Wagner era legată de propria persoană şi de opera vieţii lui. Se părea că visul său era din nou pe cale să se năruie. La început, consiliul municipal al oraşului Bayreuth îi oferise locul pe care urma să-şi construiască opera, apoi se aflase că nu primăria deţinea terenul, iar proprietarul refuza să-l vândă. Şi apoi lucrurile au evoluat din rău în mai rău: secretarul regelui Ludovic verificase sumele. Wagner se pricepea la contabilitate mai puţin chiar decât la cântat, iar costurile clădirii crescuseră cumva în mod alarmant de la 300.000 de taleri la 900.000. Banii trebuiau să fie strânşi prin înfiinţarea unor Societăţi Wagner cu membri cotizanţi, oriunde puteau fi găsiţi entuziaşti. În toată Germania şi în străinătate existau deja multe societăţi, chiar şi în Egipt, unde contribuise şi califul, entuziasmat de ideea integrării europene (printre alţii, îl invitase recent pe Henrik Ibsen la inaugurarea Canalului Suez). Responsabilitatea coordonării diverselor Societăţi Wagner căzuse în grija a două notabilităţi cu discursuri răsunătoare, baronii Loën din Weimar şi Cohn din Dassau, dar aceştia reuşiseră să strângă doar o sumă între 12.000 şi 28.000 – sau cel puţin asta susţineau, dar Wagner era convins că baronul Cohn,

pe care-l numea „evreul de curte”, sabota toată afacerea din motive murdare, semite.

Wagner era disperat; era aproape gata să abandoneze întregul proiect. Nu mai avea somn. Digestia îi era haotică. Era bântuit de ideea că regele Ludovic avea să moară sau să înnebunească. Iar atunci avea să rămână complet fără bani, iar proiectul *Inelului* şi regenerarea culturală a Germaniei aveau să moară odată cu el. Wagner îl vizita pe Nietzsche ca primă oprire în turneul său final, disperat, de strângere de fonduri.

Văzându-l pe Maestru într-o asemenea stare deplorabilă, Nietzsche s-a oferit în mod impulsiv să renunţe la orice pentru a face un turneu prin toată Germania lui natală, unde să susţină conferinţe pentru strângerea de fonduri. Wagner l-a descurajat. Rolul lui Nietzsche era să rămână la Basel şi să-şi consolideze reputaţia, ducându-şi la bun sfârşit seria de conferinţe, a cărei reală şi importantă ambiţie era de a provoca o schimbare în politicile pentru educaţie ale lui Bismarck. În siajul acestor conferinţe încununate de succes, pe care Nietzsche intenţiona să le publice într-un volum, Wagner pregătea în secret un memorandum pe care să i-l trimită lui Bismarck, în care să evidenţieze deficienţele cancelarului în domeniul educaţiei şi să sugereze reforme ca model pentru renaşterea culturală, „pentru a arăta cât de ruşinos e că s-a ratat un moment glorios pentru fondarea unei instituţii de învăţământ cu adevărat germane, care să regenereze spiritul german...”[17]. Până la urmă cartea nu a mai fost niciodată publicată, iar memorandumul niciodată trimis. Era un proiect prost conceput din capul locului; Bismarck nu reacţiona niciodată pozitiv în faţa criticilor.

Wagner şi-a continuat drumul spre Berlin, lăsând-o pe Cosima singură să se consoleze cu cartea lui Nietzsche şi

cu o cutie de caviar pe care Wagner i-o trimisese de la Leipzig[18]. Dacă Nietzsche şi-ar fi urmat impulsul donquijotesc de a renunţa la universitate şi de a umbla prin Reich pentru Wagner, ar fi devenit inutil în mai puţin de o lună. Turneul lui Wagner a avut un succes financiar fulminant. Victoria împotriva Franţei crease o stare de spirit naţionalistă, aşa încât el şi planurile lui păreau extrem de interesante. A fost primit cu ovaţii la Berlin şi la Weimar. Bayreuth i-a oferit un teren chiar mai bun, precum şi unul mare în apropierea operei, unde el şi Cosima îşi puteau construi o vilă frumoasă în care să locuiască.

Era spre finele lui martie, iar zăpezile se topeau. Wagner se întorsese din turneul său triumfător, iar Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile de Paşte alături de ei la Tribschen. Iarăşi era singurul musafir. A sosit în Joia Mare, cu o sută de franci atârnându-i greu în buzunare. Era un fel de trădare pascală, amintind de cei treizeci de arginţi ai lui Iuda. Banii îi fuseseră daţi de Hans von Bülow, un maestru al manipulării emoţionale, care căuta mereu moduri ingenioase de a-i chinui pe Cosima şi pe cei care o iubeau. Von Bülow îl vizitase pe Nietzsche la Basel chiar înaintea Paştelui. Îi înălţase în slăvi *Naşterea tragediei*, apoi îl însărcinase cu misiunea jenantă de a-i duce banii, drept cadou de Paşte, fiicei sale Daniela, care locuia la Tribschen cu Cosima şi Wagner.

Vremea în acel weekend a fost la fel de schimbătoare şi de neliniştită precum sentimentele lor, aflaţi în pragul colţuros al despărţirii, copleşiţi de regrete greu de exprimat. Părăseau Insula Fericiţilor. Chiar dacă abandonarea Tribschenului nu însemna că Wotan declara *das Ende*, amurgul zeilor, nu încăpea îndoială că ea marca sfârşitul unei perioade binecuvântate de creativitate divină, de inspiraţie reciprocă, în care se născuseră un copil şi

patru capodopere: *Siegfried*, *Götterdämmerung*, *Idila lui Siegfried* şi *Naşterea tragediei.* Ştiau cu toţii că au ajuns la sfârşitul idilei.

Wagner l-a luat pe Nietzsche la ceea ce avea să se dovedească a fi ultima lor plimbare prin împrejurimile Tribschenului. Seara, Nietzsche le-a citit a cincea lui conferinţă. În ziua următoare, în timp ce Wagner lucra, Nietzsche şi Cosima au ieşit la o plimbare pe Cărarea Tâlharului. În asemenea plimbări, Cosima obişnuia să poarte caşmir roz tivit din belşug cu dantelă şi, pentru a-şi proteja tenul deschis, o pălărie de paie mare, împodobită cu trandafiri roz. În urma ei dupăia uriaşul dulău Newfoundland pe nume Russ, negru ca tăciunele, demn, masiv şi amintind inevitabil de spiritul prietenos din legenda lui Faust. Plimbându-se pe malul lacului argintiu, vorbeau despre tragismul vieţii, despre grecii antici, despre germani, despre planuri şi aspiraţii. Precum bătaia unei aripi măreţe, o pală de vânt rece a fost semnalul unei furtuni stârnite din senin ce i-a gonit înapoi în casă, unde au citit basme lângă foc.

În duminica Paştelui, Nietzsche a ajutat-o să ascundă ouă în grădină, ca să le găsească cei mici. În hainele lor de Paşte, în nuanţe deschise, copiii aduceau cu un stol de lebede, aşa cum scotoceau pe malul lacului, căutând prin trestiile de smarald după ouăle ascunse şi scoţând ţipete subţirele atunci când descopereau câte unul. Ţinând ouăle încondeiate în căuşul palmelor cu degetele întrepătrunse, copiii i le aduceau înapoi Cosimei.

După-amiază, Nietzsche şi Cosima au cântat duete la pian. Pe cer a apărut un curcubeu. Simbol universal al speranţei şi al aspiraţiilor înflăcărate, curcubeul avea pentru ei doi o semnificaţie profundă chiar mai personală, dat fiind că în *Inel* Wagner foloseşte curcubeul ca pe un pod

ce uneşte lumea muritorilor de tărâmul zeilor. Trecerea dintr-o lume în cealaltă se poate face doar pe podul curcubeului.

În timpul prânzului au vorbit despre o altă legătură dintre zei şi muritori: hobby-ul la modă reprezentat de spiritism. Cosima credea în adâncul sufletului ei în supranatural. Ea scrie în jurnal cum stătea noaptea în pat şi asculta scârţâiturile şi trosnetele din casa aceea veche şi le interpreta drept semne din lumea spiritelor: mesaje din partea muritorilor pe care-i cunoscuse odinioară sau din partea câinilor pe care-i iubise cândva. Dar în prezenţa lui Wagner se prefăcea că este mai sceptică, ca să nu pară proastă în ochii lui. Cât despre Wagner, el nu era interesat de semnalele transmise prin intermediul dilatării sau contracţiei unor bucăţi de lemn, dar devenea atent atunci când zeii încercau să-i capteze atenţia pe căi grandioase, cum ar fi un curcubeu, un tunet, luna luptându-se să se elibereze de brâul negru al unui nor trecător sau aurora boreală răsfirându-şi faldurile luminoase pe cerurile din Tribschen. La prânz, Wagner a respins din nou, în mod raţional, manifestările spiritiste, pe care Cosima le-a declarat a fi nişte înşelătorii. În ciuda acestui lucru, şi-au încercat cu toţii norocul în jurul mesei de spiritism. A fost un eşec incontestabil.

Duminică dimineaţa, Nietzsche a trebuit să se întoarcă la treburile lui de la universitate. După plecarea Profesorului, amândoi au început să se simtă nelalocul lor, bolnavi şi deprimaţi. Chiar şi nestăpânitul Wagner a spus că este cuprins de dezgust, tristeţe, îngrijorare şi teama că nu va fi la înălţimea misiunii colosale ce-l aşteaptă. Cosima s-a dus la culcare.

O serie de neînţelegeri sau poate destinul au făcut ca Nietzsche să apară la Tribschen ca să-şi ia rămas-bun de la

Maestru la trei zile după ce acesta plecase deja spre Bayreuth. A găsit-o pe Cosima chiar când strângea lucrurile dintr-o casă care nu mai era locul care-i schimbase lui întreaga percepţie asupra felului în care poate fi trăită o viaţă. Camerele îşi pierduseră vraja aceea apăsătoare: atmosfera, înainte narcotică, acum era proaspătă, alpină şi cu un uşor iz de apă de lac. Aerul roşiatic al lumii lor izolate era acum luminos şi solar. Spaţii fluide ce fuseseră dematerializate de lumina stinsă ce trecea prin perdelele roz îşi pierduseră misterul molatic şi erau acum aspre, lucitoare şi solide. Ferestrele ce fuseseră purtătoarele extatice ale fanteziei perdelelor răsucite, cu falduri bogate, prinse de mâinile grăsune ale unor heruvimi poleiţi şi de ghirlande de trandafiri roz, delicaţi, fuseseră reduse la forma lor de sticlă rectangulară. Viziunea apocaliptică a lui Wagner, care transformase orice interior domestic într-o scenă, fusese înlocuită de nişte simple cuburi cu un aer proaspăt ce nu aveau nici un mister. Pe tapetul bogat din catifea violet şi piele embosată rămăseseră forme urâte, cenuşii, acolo unde odinioară fuseseră agăţate icoanele credinţei lor. Urmele şterse în formă de U indicau fantomele cununilor de laur. Dreptunghiurile goale aminteau de imaginile walkiriilor cu platoşă din aur, de imaginea regelui Ludovic arătând tânăr şi nobil, de dragoni solzoşi şi spiralaţi şi de pictura lui Genelli *Dionysos luptându-se cu muzele lui Apollo*, pe care Nietzsche o admirase atât de des în vremea când îşi dezvolta ideile ce aveau să stea la baza *Naşterii tragediei*.

Nietzsche n-a putut face faţă emoţiei. Ca şi în scena copleşitoare când s-a trezit sufocat de oroare şi angoasă la bordel, s-a repezit la pianul de concert. S-a aşezat la claviatură şi a improvizat, în timp ce Cosima umbla cu solemnitate maiestuoasă prin camere, supraveghindu-i pe

servitorii care împachetau melancolici comorile de la Tribschen. Improvizând, şi-a revărsat dragostea intensă pe care o simţea pentru ea şi pentru soţul ei, pentru luminozitatea pe care o creaseră împreună şi pe care o împărtăşiseră de-a lungul a trei ani, pentru amintirea ei sfâşietoare şi pentru nostalgia eternă din viitor.

Pierderea lui nu era încă totală, dar nimic n-o putea împiedica să devină astfel, pe nesimţite. Parcă se plimba printr-o viitoare ruină, a spus el. Cosima vorbea despre „vremuri eterne, acum trecute". Servitorii erau cu toţii înlăcrimaţi; câinii umblau în urma oamenilor peste tot ca nişte suflete pierdute şi refuzau să mănânce. Nietzsche s-a ridicat de pe scăunelul pianului doar ca s-o ajute pe Cosima să rânduiască şi să împacheteze obiectele care erau prea preţioase pentru a fi lăsate pe mâna servitorilor: scrisori, cărţi, manuscrise şi, mai presus de orice, partituri.

„Lacrimile atârnau grele în aer. Ah! Era o situaţie disperată! Aceşti trei ani pe care i-am petrecut într-o legătură strânsă cu Tribschenul şi în care am vizitat acel loc de 23 de ori – ce nu înseamnă ei pentru mine! Dacă nu i-aş fi avut, ce s-ar fi ales de mine!"[19] Iar în *Ecce homo* a adăugat: „Pot să las la o parte cu inima uşoară restul relaţiilor mele umane; nu aş vrea cu nici un preţ să dau din viaţa mea zilele petrecute la Tribschen, zile de încredere, de veselie, de accidente sublime – de momente *profunde*... Nu ştiu ce experienţe au avut alţii cu Wagner: pe cerul nostru nu a trecut nici un nor, niciodată".

Se spunea că după acel moment nu a mai putut să vorbească despre Tribschen fără să-i tremure vocea.

După întoarcerea la Basel, s-a îmbolnăvit de zona zoster la nivelul gâtului şi nu a mai putut să-şi scrie cea de-a şasea conferinţă, finală. Nu exista o nouă carte pe care s-o

publice Fritzsch, iar negura tăcerii continua să învăluie *Naşterea tragediei*.

Nietzsche îi trimisese o scrisoare iubitului său profesor Ritschl, filologul clasicist pe care-l urmase de la Universitatea din Bonn la Universitatea din Leipzig şi al cărui portret atârna acum deasupra măsuţei sale de scris de lângă şemineu. „Nu-mi luaţi în nume de rău uimirea că nu am auzit un cuvânt de la dumneavoastră despre cartea mea recent publicată”[20], începea scrisoarea lui nechibzuită şi continua pe acelaşi ton nesăbuit.

Ritschl nu-i scrisese pentru că nu găsise nimic plăcut de spus. A luat scrisoarea lui Nietzsche drept o dovadă de megalomanie. Considera că *Naşterea tragediei* era o aiureală ingenioasă. Umpluse marginile paginilor din exemplarul său cu exclamaţii precum „megalomanie!”, „libertin!” şi „dezmăţat!”. Dar şi-a conceput răspunsul cu atâta tact, încât Nietzsche nu a fost deloc ofensat de sugestia că textul lui era mai puţin academic decât al unui diletant şi de observaţia că el nu vedea individualizarea vieţii ca fiind retrogresivă, atunci când alternativa ar părea să constea în dizolvarea sinelui în propria uitare.

Cealaltă figură paternă a cărui opinie conta era Jacob Burckhardt, care a fost la fel de plin de tact şi de ambiguu în răspunsul său. În aşa măsură, încât Nietzsche se pare că a crezut că Burckhardt fusese încântat şi fascinat de carte, acesta fiind în realitate ofensat de teza cărţii, de lipsa ei de cumpătare, de stridenţa tonului ei şi de ideea că un învăţat postsocratic serios nu era nimic mai mult decât un colecţionar de fapte aleatorii.

Şi totuşi, tăcerea continua! „Deja de zece luni toată lumea tace, pentru că toţi cred de fapt că sunt mai presus de cartea mea, că nu e demnă de a se vorbi despre ea.”[21]

Soţii Wagner nu plecaseră de la Tribschen nici de o lună când el a primit o invitaţie de a li se alătura pentru turnarea fundaţiei operei din Bayreuth. Lucrurile avansaseră cu o viteză impetuoasă. Cosima lăsase rapid Tribschenul în urma ei. Aici, la Bayreuth, era mai înfloritoare ca niciodată. „E ca şi cum toată viaţa noastră de dinainte nu a fost decât o pregătire pentru ce e aici”, scria ea. Wagner i-a încoronat sentimentul îngenunchind la picioarele ei în timp ce îi conferea un nou titlu: *Margräfin* (Margrafă) de Bayreuth.

Cosima fusese întotdeauna o snoabă. Locuiau la Hotel Fantaisie, deţinut de ducele Alexander de Württemberg şi situat pe frumoasele domenii ale castelului său, Schloss Fantaisie. Paginile jurnalului ei încep să semene cu *Almanahul Gotha*. Duci, prinţi şi prinţese cu două sau trei nume de familie apar cu nemiluita în paginile jurnalului ei. Cu toţii încercau să-i intre-n graţii. Aristocraţi mai mărunţi, conţi şi contese încercau să iasă în faţă prin orice mijloace puteau. Contele Krockow i-a adus lui Wagner un leopard pe care-l împuşcase în Africa. Contesa Bassenheim îi broda bluze micuţului Siegfried. Cosima accepta toate aceste daruri cu graţia unei margrafe[22].

Ceremonia aşezării pietrei de temelie a avut loc pe 22 mai, ziua când Wagner împlinea 59 de ani. Aproape o mie de muzicieni, cântăreţi şi invitaţi au inundat orăşelul Bayreuth, care nu mai văzuse niciodată atâţia oameni. Pensiunile, hanurile şi restaurantele au rămas fără mâncare şi băutură. Numărul obişnuit de trăsuri cu cai a devenit repede insuficient. Au fost recheziţionate tot felul de vehicule, de la brigada de pompieri şi de la cluburile sportive, pentru a ajuta la transportarea onorabililor oaspeţi până la Dealul Verde. Pe cer se îngrămădeau, foarte jos, nori cenuşii. A început să plouă torenţial. Curând, caii şi oamenii înaintau cu greu prin noroiul maroniu şi unsuros

care le ajungea până la glezne. Din fericire, regele Ludovic nu era prezent.

Regele era văzut din ce în ce mai rar în perioada aceea. Ziua lui începea cu micul dejun la ora 7 seara, într-o cămăruţă luminată de şase lumânări, după care îşi petrecea de obicei noaptea cutreierând grădinile luminate de lună, într-o sanie în formă de lebădă, ascultând fragmente din muzica lui Wagner, interpretate de muzicieni ascunşi vederii. Încă îi purta pică lui Wagner pentru că nu fusese de acord cu acea premieră a operei *Das Rheingold*, însă trimisese la Bayreuth un mesaj prin care îi transmitea aprobarea sa binevoitoare. Wagner a pus-o într-o casetă scumpă care, cu ceremonia cuvenită, a fost aşezată la fundaţia clădirii în timp ce orchestra interpreta *Huldigungsmarsch*, marşul compus de el cu ceva ani în urmă drept omagiu adus regelui Ludovic.

Asemenea zeului Wotan care a lovit pământul de trei ori în *Inel*, iscând focul şi tot soiul de alte consecinţe fatale, Wagner a izbit de trei ori piatra de temelie cu un ciocan. După ce a rostit o binecuvântare, a plecat cu ochii umezi şi palid ca un mort, după cum povesteşte Nietzsche, care a avut marea onoare să se întoarcă în oraş în aceeaşi trăsură cu el.

Nietzsche încă stătea ca pe ghimpi în aşteptarea părerii lui Wagner despre duetul pentru pian pe care i-l trimisese Cosimei de Crăciun. Nici Cosima, nici Wagner nu spuseseră un cuvânt, aşa că se decisese să i-l trimită lui von Bülow.

Cu ocazia întâlnirii lor de la Basel, când von Bülow îi dăduse lui Nietzsche cei o sută de franci pentru Daniela, dirijorul îi spusese că era atât de marcat de *Naşterea tragediei*, încât o purta peste tot cu el şi că o recomanda tuturor, fără excepţie. Ar putea von Bülow, i-a cerut acesta consimţământul, să-i dedice următoarea lui carte lui

Nietzsche? Cum ar fi putut tânărul profesor să refuze un asemenea gest flatant? Cu siguranţă, după acest schimb avea să se aleagă cu nişte laude din partea lui von Bülow odată ce-i va trimite compoziţia lui, care acum era orchestrată şi se intitula *Meditaţia lui Manfred*.

În cel mai rău caz, Nietzsche se putea aştepta din partea lui von Bülow la obişnuitele platitudini pe care le bălmăjesc profesioniştii atunci când le cer părerea nişte amatori. Dar *Schadenfreude* era adânc şi puternic înrădăcinat în fiinţa dirijorului, aşa încât şi-a dat verdictul cu o cruzime inegalabilă. A scris că nu va face un secret din jena care-l încearcă atunci când trebuie să judece *Meditaţia lui Manfred.* I se părea „extremă în extravaganţa ei fantastică, incredibil de neconcludentă şi de demoralizantă, cel mai antimuzical lucru de care m-am izbit în ultima vreme în domeniul notelor înşirate pe hârtie... A trebuit să mă întreb în repetate rânduri: este cumva toată treaba asta o glumă foarte proastă? Ai intenţionat cumva să parodiezi aşa-zisa Muzică a Viitorului? Este intenţionat felul în care-ţi exprimi dispreţul faţă de toate regulile armoniei tonale, de la sintaxa cea mai elevată şi până la cea mai banală ortografie?... Nu am reuşit să descopăr nici cea mai vagă urmă a elementului apolinic; cât despre cel dionisiac, trebuie să mărturisesc sincer că m-a dus cu gândul mai degrabă la ziua ce urmează unei bacanale [adică o mahmureală]”[23].

Şi Wagner, şi Cosima considerau că von Bülow fusese inutil de crud, dar nu au găsit de cuviinţă să-şi consoleze prietenul drag trimiţându-i câteva rânduri care să pună sub semnul îndoielii devotamentul lor faţă de purul adevăr. Când Cosima i-a relatat tatălui ei ce spusese von Bülow, Liszt a clătinat cu amărăciune din capul lui cărunt şi a spus

că judecata părea de un extremism plin de cruzime, însă nici el nu prea s-a înghesuit să mai atenueze lovitura.

Lui Nietzsche i-a luat trei luni să-şi revină. În cele din urmă a reuşit să-i trimită o scrisoare lui von Bülow: „Ei bine, mulţumesc lui Dumnezeu că asta ai avut să-mi spui. Ştiu destul de bine ce clipe stânjenitoare te-am făcut să trăieşti şi, pentru a le compensa, lasă-mă să-ţi spun cât de mult m-ai ajutat. Gândeşte-te că, fiind autodidact în domeniul muzical, mi-am pierdut treptat toată disciplina; n-am avut niciodată parte de judecata unui muzician; şi sunt cu adevărat fericit că m-am lămurit atât de simplu în legătură cu caracterul celei mai recente perioade a creaţiei mele compoziţionale".

Se scuză pentru îngâmfarea de a fi pătruns în „zona periculoasă, lunatică" a zbuciumului emoţional, atribuind-o impulsului de a-i aduce un omagiu lui Wagner, şi îl roagă pe von Bülow să nu respingă „acest fel de *otium cum odio*, laolaltă cu felul acesta odios de a-mi petrece timpul", din cauza pasiunii lui Nietzsche pentru *Tristan*. „Toată treaba asta, de fapt, este o experienţă foarte instructivă pentru mine... O să încerc, atunci, să fac o cură muzicală; şi poate voi rămâne, dacă voi studia sonatele lui Beethoven în ediţia editată de dumneata, sub tutelajul şi îndrumarea dumitale."[24]

O rază de lumină a apărut odată cu publicarea primului articol despre *Naşterea tragediei*. Prietenul lui Nietzsche, Erwin Rohde, a reuşit să strecoare un articol în *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Nu prea poate fi considerat o recenzie. Repeta, pur şi simplu, argumentaţia lui Nietzsche legată de moartea sacrului şi a gândirii mistice prin intermediul consistenţei crude a raţiunii socratice, întărea îngrijorarea lui în faţa insidiosului vandalism cultural socialist şi repeta mantra acestuia că

reinventarea de către Wagner a panteonului germanic oferea fundaţia solidă pentru renaşterea naţiunii germane.

Nietzsche era extaziat. „Prietene, prietene, prietene, ce ai făcut!” A comandat 50 de exemplare din numărul respectiv al ziarului, însă n-a apucat să se bucure prea mult de ele. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff, care absolvise şi el Pforte şi era tot filolog, a scris rapid un pamflet de 32 de pagini intitulat în mod ironic *Zukunftsphilologie!* (*Filologia viitorului!*), un joc de cuvinte pornind de la termenul wagnerian *Zukunftsmusik* (*Muzica viitorului*). Deschis cu un citat percutant din Aristofan care în mod implicit condamnă *Naşterea tragediei* ca pe o delicatesă pentru un tânăr homosexual, continuă prin a condamna cartea ca fiind o lucrare proastă de filologie şi un lapsus wagnerian. Wilamowitz prezintă argumente în favoarea unei interpretări stricte a trecutului cu ajutorul metodelor „ştiinţifice” ale filologiei, în defavoarea abordării lui Nietzsche, ca „metafizician şi apostol”. Wilamowitz împărtăşeşte opinia comună despre grecii antici văzuţi drept „copii eterni, care se bucură inocenţi şi nesuspicioşi de frumuseţea luminii”. Ideea că grecii ar fi avut nevoie de tragedie era „o prostie cât carul! Ce ruşine!... Nietzsche ştie despre Homer mai puţin decât un sârb sau un finlandez”. Ideea unei alianţe artistice între Apollo şi Dionysos era la fel de ridicolă precum o uniune între Nero şi Pitagora. Cultul lui Dionysos nu s-a născut din conştiinţa tragicului, ci din „recolta strugurilor, din strivirea lor, din consumarea băuturii noi, aţâţătoare”. În continuare discută despre muzica Greciei antice, subiect la care Wilamowitz se află pe un teren la fel de instabil ca şi Nietzsche. Nici unul dintre ei nu putea avea habar cum ar fi sunat muzica vechilor greci. În concluzie, el îl acuză pe Nietzsche de ignoranţă crasă, de

erori grave şi de o lipsă de devotament pentru adevăr. Îi cere lui Nietzsche să se lase de predat filologie.

Cosima a categorisit întreaga discuţie drept „nepotrivită pentru public”, însă Wagner a sărit rapid în apărarea lui Nietzsche printr-o scrisoare deschisă publicată de acelaşi ziar pe data de 23 iunie. Articolul său pe de-a-ntregul previzibil era înviorat doar de observaţia teribilă că Wilamowitz-Möllendorff scria ca „foaia de anunţuri a bursei din Wisconsin”, formulă ce aruncă în mod categoric o lumină interesantă asupra lecturilor lui Wagner.

Nietzsche primise două lovituri mortale din partea lui von Bülow şi a lui Wilamowitz-Möllendorff. Laolaltă, îi puteau spulbera perspectivele de viitor în calitate de compozitor, de clasicist şi de filolog, dar cea din urmă era şi cel mai puţin importantă. El căuta de mult o cale de ieşire din filologie. Poate că, printre multiplele interpretări existente la *Naşterea tragediei*, cartea ar putea fi citită şi ca biletul de adio al unui filolog sinucigaş.

În cele din urmă, *Naşterea tragediei* a devenit una dintre cel mai bine vândute cărţi ale lui Nietzsche. Dar, dintre cele opt sute de exemplare tipărite şi publicate în 1872, în următorii şase ani s-au vândut doar 625[25]. Reputaţia lui fusese ştirbită. Când a început noul an universitar, Nietzsche a descoperit că la cursul său de filologie se înscriseseră doar doi studenţi şi nici unul dintre ei nu era filolog.

6

Bordeiul otrăvit

Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de şoarece de bibliotecă – cu alte cuvinte, filologiei: eram

„izbăvit” de carte... *cea mai mare* binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligaţie de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârşit *a început să vorbească din nou*.

Ecce homo, „Omenesc, prea omenesc”, secţiunea 4[5]

În toamna anului 1872, Wagner l-a invitat pe Nietzsche la Bayreuth pentru a sărbători Crăciunul şi ziua de naştere a Cosimei, aşa cum obişnuiau s-o facă la Tribschen. Nietzsche a refuzat; nu se înscrisese nici un student la cursul lui de filologie din semestrul următor şi nu putea suporta umilinţa. Aşa că de sărbători s-a dus acasă, la Naumburg, unde Franziska şi Elisabeth nu aveau să considere *Naşterea tragediei* un eşec şi nici să aducă vorba despre incapacitatea lui de a compune o bucată muzicală decentă, de a încheia seria de conferinţe despre învăţământ sau de a atrage mai mult de doi studenţi la cursul său de filologie în noul an universitar.

Dublul său cadou pentru Cosima, de Crăciun şi de ziua de naştere, a fost unul pentru care a muncit mult şi din greu. Chiar şi aşa, a ajuns prea târziu pentru ambele ocazii. Ea a răsuflat uşurată când a descoperit că nu era un manuscris muzical, ci unul literar, chiar dacă purta un titlu deloc promiţător: *Cinci prefeţe la cinci cărţi nescrise*. Prima, *Despre patosul adevărului* (*Über das Pathos der Wahrheit*), avea forma unei parabole: o stea este locuită de animale inteligente care au descoperit adevărul. Steaua moare, laolaltă cu animalele care o locuiesc. Acestea mor blestemând adevărul, pentru că el le-a dezvăluit că toate cunoştinţele lor fuseseră false, lucru pe care-l va înţelege şi omul, dacă va descoperi vreodată adevărul.

[5] Ed.rom.cit., pp. 136-137 (n.tr.).

A doua prefaţă avea ca obiect viitorul învăţământului german. Cea de-a treia era o meditaţie profund pesimistă asupra statului grec şi asupra problemei ridicate de faptul că era fondat pe sclavie. Nu este şi civilizaţia noastră, a Epocii fierului din secolul al XIX-lea, construită pe sclavagism? Oare teribila realitate a necesităţii existenţei unei clase de sclavi este vulturul care ciuguleşte la nesfârşit ficatul unui Prometeu al culturii?

A patra prefaţă analiza relevanţa lui Schopenhauer în cadrul culturii prezentului. Cea de-a cincea analiza relatările despre război în poemele homerice. Toată luna ianuarie, Nietzsche a aşteptat în zadar vreo critică sau măcar o confirmare de primire.

Dacă el a fost rănit de tăcerea ei, nu avea însă nici o idee cât de tare îl rănise şi-l dezamăgise pe Wagner alegând să-şi petreacă Crăciunul în altă parte. De când se mutase la Bayreuth, Wagner îi trimisese două scrisori, una în iunie şi una în decembrie, pline de intensă afecţiune, în care practic îl considera pe Nietzsche fiul său. Dată fiind vârsta sa (Wagner urma să împlinească 60 de ani), relaţia lui cu fiul său, Siegfried, era mai curând ca între bunic şi nepot. Nietzsche trebuia să fie legătura dintre generaţii, fiu pentru unul şi tată pentru celălalt.

Wagner şi Cosima au petrecut un Crăciun groaznic fără el. Finanţele se năruiseră din nou, lăsând opera parţial construită pe buza prăpastiei. Se simţeau părăsiţi de regele Ludovic, care de acum devenise aproape invizibil pentru toată lumea, comanda decoraţiuni din ce în ce mai extravagante pentru palatele lui fantastice şi ţinea legătura cu miniştrii, în probleme de stat, prin grăjdarul lui favorit. Wagner îl suspecta pe acelaşi grăjdar că ar fi blocat comunicarea lui cu regele. Sentimentul lui de izolare, generat de faptul că Ludovic se înstrăina de el, a fost

intensificat de refuzul lui Nietzsche de a petrece Crăciunul cu ei. A considerat asta o dezertare şi o lipsă de loialitate, punând-o foarte tare la suflet.

Wagner plănuise ca de Crăciun să-i prezinte lui Nietzsche planul revigorării Bayreuthului prin înfiinţarea unui soi de periodic, o revistă sau un ziar ce urma să-l aibă pe Nietzsche ca editor şi colaborator (ar fi putut publica oricâte articole ar fi dorit, iar asta cu siguranţă i-ar fi făcut plăcere). Publicaţia urma să promoveze şi să ajute la strângerea de fonduri pentru Bayreuth. În schimb, profesorul Nietzsche trimisese cinci prefeţe inutile şi lipsite de noimă, prefeţele a cinci cărţi ce nu aveau să fie scrise vreodată, fără ca vreuna dintre ele să aibă vreo legătură cu Wagner sau cu problemele lui. „Nu ne-au readus buna dispoziţie”, notează Cosima cu răceală în jurnalul său, descriind în continuare nişte sărbători triste, marcate de angoasă, anxietate şi sănătate precară, astfel încât cei doi s-au pomenit certându-se pentru prima oară în căsnicia lor din cauza câinelui, care ar fi fost sau nu prea murdar ca să intre în casă. Noapte de noapte, Wagner era chinuit de o serie de coşmaruri cu adevărat îngrozitoare. Când se trezea, se calma gândindu-se la Nietzsche. Dar Nietzsche se percepea doar în rolul de discipol. Nu înţelegea nevoia foarte reală a Maestrului de a-l avea aproape şi nu realiza că Wagner şi Cosima îi percepeau absenţa ca pe o trădare. Când Cosima i-a trimis în cele din urmă o scrisoare, pe 12 februarie, Nietzsche a fost uimit de aluzia ei la o ruptură între ei: lui nici nu îi trecuse prin cap aşa ceva.

Ca o compensare, a început lucrul la o carte pe care avea să i-o dăruiască lui Wagner când împlinea 60 de ani, în mai. Aceasta avea să vindece cu siguranţă rana. Dar, înainte de asta, a sosit somaţia de a petrece Paştele împreună. De această dată s-a supus prompt, aducând cu

el *Filosofia în epoca tragică a grecilor* (*Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*) şi pe prietenul său Erwin Rohde, care ajunsese profesor la Kiel.

Încântarea iniţială a Cosimei la ideea că are ca oaspeţi doi profesori universitari s-a risipit curând. Rohde, deşi îi era lui Nietzsche un prieten bun, de nădejde, nu era nici pe departe o fire exuberantă. Prezenţa lui nu a mai descreţit deloc frunţile la Bayreuth. În plus, Nietzsche a insistat să-şi citească opera cu voce tare câteva seri la rând, lăsând lungi pauze pentru discuţii serioase. Wagner a ajuns să se plictisească de moarte, fiind şi mai exasperat când Nietzsche, inspirat de o furtună, i-a regalat cu interpretarea celei mai recente dintre compoziţiile sale muzicale. „Suntem uşor vexaţi de hobby-urile prietenului nostru în domeniul creaţiei muzicale, iar R. ţine prelegeri despre tendinţele din muzica actuală”[1], nota Cosima înverşunată. La rândul său, Nietzsche nu a fost deloc amuzat de propunerea lui Wagner ca el şi Rohde să devină jurnalişti propagandişti pentru Bayreuth. Dat fiind tot ce scrisese Nietzsche în defavoarea culturii ziarului, sugestia era jignitoare.

Anii petrecuţi la Tribschen fuseseră fără îndoială perioada cea mai satisfăcătoare din viaţa lui Nietzsche. Ritmul constant al acelor primi ani promiţători de profesorat petrecuţi făcând naveta între sala de curs din Basel şi templul secret al Maestrului îi oferise un interval însorit în care fusese şi sănătos, cum nu mai avusese şi nici nu avea să mai aibă. Dar plictisitoarea vacanţă de Paşte petrecută împreună cu Rohde la Bayreuth nu reaprinsese nici măcar o scânteie din anii aceia glorioşi. Fusese o bătaie de joc, un simulacru jenant.

Odată întors la Basel, sănătatea i-a cedat. La început, durerile de ochi şi de cap îl împiedicaseră doar să-şi urmeze

obiceiul vesperal de a sta la birou citind şi luând notiţe pentru cursuri în carnetul său învelit în piele roşie, dar intensitatea şi persistenţa durerii s-au intensificat zi de zi. După o lună, nu mai era în stare nici măcar să se apuce de lucru. Sfatul doctorului a fost odihnă totală pentru ochi.

Lumina îi provoca dureri atroce. În cea mai mare parte a timpului stătea într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Câteodată se aventura afară, protejându-se de lumină cu o umbrelă de soare, ochelari cu lentile groase, verzui, şi un cozoroc verde, ca un cioc de pasăre, pe frunte. Concitadinii săi din Basel treceau ca nişte umbre platoniciene prin faţa peşterii lui. În ceea ce-i privea pe ei, era foarte convenabil: se puteau preface că nu-l văd pe problematicul profesor şi-l puteau ignora.

Era o ruşine. Dobândise o reputaţie atât de proastă, încât dăuna prestigiului universităţii. Un profesor de filologie de la Universitatea din Bonn le spusese studenţilor că Nietzsche era un duşman al culturii şi un impostor viclean, iar *Naşterea tragediei* era un nonsens total şi complet inutil[2].

Nietzsche stătea cu chirie în Schützengraben nr. 45. În aceeaşi casă locuiau, tot cu chirie, Franz Overbeck[3], recent numit profesor de istorie a Bisericii şi Noului Testament la universitate, care-şi scria prima carte, *Asupra calităţii creştine a teologiei actuale*, şi Heinrich Romundt, care-şi scria doctoratul despre *Critica raţiunii pure* a lui Kant. Când mergeau sau veneau de la universitate, cei trei tineri învăţaţi ambiţioşi se opreau adesea într-un bar numit Das Gifthüttli (Bordeiul otrăvit), deoarece era construit pe locul unei foste mine de arsenic. Voioşi, cei trei şi-au botezat chiar propria locuinţă cu acest nume deplasat. Însă planurile de a revoluţiona societatea trebuiau amânate până când avea să-şi recapete sănătatea.

A chemat-o pe sora lui, Elisabeth, să aibă grijă de el şi să se ocupe treburile casnice. Cu cititul l-a ajutat vechiul său prieten Carl von Gersdorff, care-l apărase în anii petrecuţi la Schulpforta. Von Gersdorff a venit la Basel din Sicilia, unde se îmbolnăvise de malarie, care însă nu-i afecta ochii. El îi citea lui Nietzsche materialul necesar pentru cursuri, iar acesta învăţa pe dinafară citatele pe care intenţiona să le reproducă. Procesul acesta i-a lăsat lui von Gersdorff impresia că slăbirea vederii lui Nietzsche îi oferea acestuia o şi mai mare claritate a concentrării interioare. Atât selecţia materialului, cât şi expunerea lui au fost îmbunătăţite prin procesul acesta laborios, care-l făcea pe Nietzsche să vorbească mai limpede şi mai elocvent, să fie mult mai concentrat[4]. Nietzsche era de aceeaşi părere: „Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de şoarece de bibliotecă – cu alte cuvinte, filologiei: eram «izbăvit» de carte... *cea mai mare* binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligaţie de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârşit *a început să vorbească din nou*”[5].

Sistemul funcţiona, însă nu putea face nimic pentru a opri marşul durerii care se intensifica. Oculistul lui, doctorul Schiess, i-a prescris picături cu atropină (beladonă) pentru a-i relaxa muşchii oculari. Din cauza picăturilor, care îi dublau dimensiunea pupilelor, nu mai putea focaliza deloc. Lumea devenise un ecran plin de umbre ce dansau. Era din ce în ce mai dependent de von Gersdorff, care spunea că genunile negre, sclipitoare din ochii lui Nietzsche îl făceau să pară înfricoşător.

Avându-i pe Elisabeth, care se ocupa de gospodărie, şi pe von Gersdorff pe post de secretar particular, Nietzsche se putea bucura de libertate intelectuală, fără a suferi de îngrozitoarea singurătate a pustnicului intelectual. Cartea scrisă pentru ziua lui Wagner a devenit repede de domeniul trecutului, pe măsură ce ochii lui, care nu puteau focaliza, străpungeau orizonturi mult mai îndepărtate. S-a lansat în alcătuirea de liste. Avea să scrie o serie întreagă de *Consideraţii inactuale* (*Unzeitgemässe Betrachtungen*), care vor ilustra ideile lui despre natura culturii în lumea modernă, în general, şi în Reich, în particular. *Untimely* („inactual”) este un cuvânt mărunt şi insignifiant în engleză, dar pentru Nietzsche, *unzeitgemässe* era un cuvânt de o dimensiune impresionantă. Însemna să te situezi în afara timpului, trecut şi viitor: în afara modei actuale, dar şi în afara acţiunii ca de ancoră greoaie a istoriei. L-a definit drept a rămâne puternic şi adânc înrădăcinat în propria forţă, căutătorul adevărului cu privirea mereu fixată dincolo de efemer. A alcătuit o listă de subiecte despre care el, cel inactual, avea să scrie. Intenţiona să scrie două *Meditaţii* pe an până ce avea să acopere întreaga listă. A tot adăugat şi a şters subiecte, dar miezul constant includea:

David Strauss
Istorie
Scrisul şi cititul
Voluntariatul de un an
Wagner
Liceele şi universităţile
Declaraţia creştinismului
Învăţătorul absolut
Filosoful
Oamenii şi cultura

Filologia clasică

Sclavul ziarelor

Prima *Consideraţie inactuală* pe care avea s-o scrie urma să fie „David Strauss mărturisitorul şi scriitorul”. David Strauss era un teolog şi filosof kantian care în urmă cu 40 de ani avusese un succes nemaipomenit cu o carte în două volume intitulată *Viaţa lui Isus* (*Das Leben Jesu*), o presupusă investigaţie asupra lui Isus Christos văzut ca personaj istoric. Cartea a stârnit scandal şi a făcut vâlvă. A fost tradusă în engleză de George Eliot (pe care Nietzsche îi plăcea s-o prezinte ca fiind tipică pentru rasa britanică: dubioasă din punct de vedere sexual şi lentă din punct de vedere intelectual). Ducele de Shaftesbury a condamnat-o, afirmând că este cea mai pestilenţială carte vomitată vreodată de gura Iadului. Când Nietzsche citise cartea lui Strauss, în anii săi de şcoală, la Pforta, îi scrisese surorii sale, spunându-i că, dacă i se cerea să creadă în Isus ca personaj istoric, asta nu-l interesa deloc, dar calitatea lui de învăţător moral era o cu totul altă problemă, demnă de cea mai profundă investigaţie.

Strauss se apropia acum de 70 de ani. Recent publicase o nouă carte, o continuare, *Vechea şi noua credinţă* (*Der alte und der neue Glaube*), care s-a bucurat şi ea de o mare popularitate. Cartea era în spiritul timpului, militând cu o veselie aproape maniacală pentru ideea că e posibil să existi în lumea modernă ca o nouă specie de creştin *raţionalist*, o contradicţie fundamentală – imposibilă în cadrul definiţiilor raţiunii şi credinţei. După cum a remarcat Nietzsche: dacă te desparţi de ideea fundamentală, credinţa în Dumnezeu, atunci totul se sparge în mii de bucăţi. O revoluţionare a credinţei cere o revoluţionare a moralităţii, consecinţă ce pare a-i fi scăpat lui Strauss în ceea ce Nietzsche, cu o plăcere evidentă, numea în mod

zdrobitor „oracolul manual straussian al filistinului german”[6].

I-a trimis manuscrisul editorului înainte de a pleca în vacanţa de vară, împreună cu Romundt şi von Gersdorff, la Chur, o mică staţiune alpină elveţiană, celebră pentru băile sale revigorante în apele lacului şi pentru alte „cure”. În fiecare zi, cei trei prieteni făceau drumeţii pe munte de patru sau cinci ore, Nietzsche purtând ochelarii verzi şi cozorocul ca un cioc de pasăre. Aerul răcoros şi limpede ascuţea gândirea. La câteva sute de metri mai jos de hotelul lor străluceau apele micului şi frumosului lac Caumasee. „Ne îmbrăcăm şi ne dezbrăcăm în orăcăitul insistent al unei broaşte uriaşe”, nota von Gersdorff. După ce înotau, cei trei se întindeau pe muşchiul catifelat şi pe cetină de zadă, iar cei doi prieteni îi citeau lui Nietzsche din Plutarh, Goethe şi Wagner.

Rohde şi von Gersdorff citiseră cu mare atenţie şpalturile *Consideraţiei inactuale*, în locul lui Nietzsche, însă, când au primit primele exemplare, la începutul lui august, au făcut descoperirea umilitoare că erau aproape la fel de pline de greşeli de literă şi de erori tipografice ca şi lucrarea lui Strauss, motiv pentru care Nietzsche îl criticase pe acesta.

În orice caz, sosirea exemplarelor de autor era o ocazie care se cerea sărbătorită cu solemnitate şi ceremonie. Au luat cu ei o sticlă de vin pe malul lacului, unde, pe suprafaţa netedă a unei stânci, au gravat solemn „U.B.I.F.N. 8/8 1873” („*Unzeitgemässe Betrachtung I*. Friedrich Nietzsche, 8 august 1873”). Apoi şi-au aruncat hainele de pe ei şi au înotat până la insuliţa din mijlocul lacului, unde au mai găsit o stâncă pe care şi-au gravat iniţialele. Apoi au înotat înapoi, au făcut o libaţie pe prima stâncă şi au declarat: „Aici am comemorat Antistraussiada. Acum e

momentul să mute adversarii. Să se ducă cu toţii la dracu’”[7].

Strauss a murit în februarie anul următor. Nietzsche a notat lucrul acesta în jurnalul său. Îl mustra conştiinţa că atacul lui sălbatic grăbise sfârşitul unui alt autor, dar prietenii l-au asigurat că lucrarea sa nu umbrise deloc ultimele luni din viaţa lui Strauss. Acesta, i-au spus ei, nici măcar nu aflase despre carte. Nu era adevărat. Strauss aflase. Fusese uimit, dar nu găsise nici un motiv de supărare: lumea luase mult mai mult în considerare cărţile lui bine vândute decât înţepătura nesemnificativă a unui autor necunoscut şi prea puţin preţuit pe nume Friedrich Nietzsche.

Când Nietzsche s-a întors la Basel pentru semestrul de toamnă, condiţia fizică nu i se îmbunătăţise aproape deloc. Încă nu putea să citească sau să scrie singur. La jumătatea lui octombrie, Wagner i-a trimis o scrisoare în care-i cerea să scrie un text de mobilizare a poporului german. Bayreuth avea nevoie disperată de mai mulţi bani. Nietzsche s-a simţit atât de puţin pregătit pentru această misiune, încât a dictat o scrisoare către Erwin Rohde, în care îi cerea să scrie textul în locul lui, „în stil napoleonian”. Scrisoarea lui Nietzsche către Rohde era răutăcioasă şi sarcastică. Făcea haz de Wagner, care acum ajunsese la concluzia că este victima unui complot comunist care urmărea să saboteze Bayreuthul. Una dintre primele mişcări ale acestui complot, credea Wagner, era încercarea comuniştilor de a prelua editura lui Fritzsch pentru a amuţi scrierile lui şi ale lui Nietzsche.

„Simţi cum bate inima ta puternică, de bărbat, mai să-ţi spargă pieptul?”, întreabă Nietzsche în scrisoarea lui către Rohde. „După asemenea evenimente, nu mai îndrăznesc să-mi aşez numele pe această scrisoare... gândind doar la

bombe şi contra-bombe, ne semnăm cu pseudonime şi purtăm bărbi false...”[8]

Rohde a refuzat să scrie broşura în locul lui, aşa că Nietzsche a trebuit să i-o dicteze. A lucrat cu atâta hotărâre, încât a terminat-o cu mult înainte de 31 octombrie, dată la care, pe tot cuprinsul Germaniei luterane, se serba Ziua Reformei. Se comemora ziua din 1517 când Martin Luther bătuse în cuie pe uşa bisericii cele 95 de teze ale sale. Pentru Wagner era vital să-şi prezinte apelul cultural în acea zi plină de semnificaţie, când acesta avea să fie lansat spre toţi reprezentanţii Societăţilor Wagner de pe cuprinsul Germaniei şi din lumea întreagă.

Apelul său l-a încântat pe Maestru, dar, când acesta l-a transmis Societăţilor Wagner, broşura lui Nietzsche li s-a părut atât de intimidantă, de lipsită de tact şi de combativă, încât au respins-o imediat şi au compus alta, mult mai blândă. Cea a lui Nietzsche nu a văzut niciodată lumina tiparului.

Reacţia plină de căldură a lui Wagner l-a încurajat pe Nietzsche să pornească într-o aventură proprie. Încă ieşea în lume cu timiditate, purtând filtrul verzui împotriva luminii, însă a riscat o călătorie cu trenul pentru a i se alătura Maestrului la ceremoniile de Ziua Reformei.

A fost aproape ca-n vremurile bune. De-a lungul unei cine teribil de vesele, Nietzsche i-a distrat cu adevărata poveste a ameninţării comuniste la adresa editurii lui Fritzsch.

O văduvă nebună şi bogată pe nume Rosalie Nielsen, din acelaşi grup politic ca Mazzini, o femeie, se pare, de o urâţenie terifiantă, citise *Naşterea tragediei*. Aceasta aprinsese în pieptul ei o asemenea pasiune pentru autor, încât îşi făcuse apariţia la Basel şi-l vizitase. Spre marea lui îngrijorare, ea declarase că slujeşte cultul lui Dionysos. El îi

arătase uşa. Ea îl ameninţase. În cele din urmă, a fost convinsă să se întoarcă la Leipzig, unde se hotărâse să-i cumpere afacerea lui Fritzsch, cu scopul previzibil de a avea proprietatea şi controlul total asupra cărţilor eroului ei, plan care era în sine destul de înfricoşător, dar care a căpătat proporţii terifiante când s-a descoperit că ea avea legături strânse cu Internaţionala marxistă, care şi-l revendica acum pe Nietzsche ca membru.

Wagner a râs mai mult şi mai cu poftă acum decât o făcuse tot anul. Şi câteva zile după ce Nietzsche îi spusese povestea, încă mai chicotea şi clătina din cap.

La întoarcerea în Basel, Nietzsche a scris a doua *Consideraţie inactuală*, „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă”, ce avea să fie publicată în următorul an, 1874. Analizând relaţia istoriei şi istoriografiei (scrierea istoriei) cu viaţa şi cultura, demonstra faptul că obsesia Germaniei pentru trecut ducea la slăbirea acţiunii prezentului.

Eseul făcea distincţie între trei tipuri de utilizare a istoriei: cea anticărească, ce vrea să păstreze trecutul, cea monumentalistă, care vrea să-l emuleze, şi cea critică, ce caută să elibereze prezentul. Cele trei trebuie menţinute într-un echilibru delicat, pentru a se putea obţine tipul supraistoric: o orientare spre exemplele etern valide ale trecutului, laolaltă cu uitarea deliberată a trecutului spre beneficiul prezentului.

Nietzsche studiase cu mare atenţie cele mai recente cărţi pe teme ştiinţifice precum natura cometelor, istoria şi dezvoltarea chimiei şi fizicii, teoria generală a mişcării şi a energiei şi geneza spaţiului[9]. Ele îl conduseseră înapoi spre calul lui de bătaie din precedenta *Consideraţie inactuală*, despre David Strauss: sâcâitoarea şi măreaţa relaţie dintre religie şi ştiinţă, precum şi condamnarea teologilor

contemporani pentru a fi subminat însăşi credinţa pe care o împărtăşeau prin încercarea lor de a le reconcilia pe cele două. Era una dintre marile probleme ale epocii, pe care el nu avea s-o abandoneze niciodată.

A inventat un nou cuvânt pentru a descrie efectul ştiinţei: *Begriffsbeben* („cutremur de idei”): „Viaţa însăşi se năruie în sine şi se şubrezeşte şi se descurajează când *cutremurul de idei* pe care îl provoacă ştiinţa îi răpeşte omului fundamentul întregii lui siguranţe şi linişti, credinţa în statornicie şi veşnicie. Oare viaţa trebuie să domine cunoaşterea, ştiinţa, sau cunoaşterea să domine viaţa?”[10]. Pentru a se asigura, omenirea se căţăra sau credea că se caţără până la cer pe razele de soare ale adevărului ştiinţific, dar cerurile ştiinţei erau o minciună la fel de necesară ca şi cele ale religiei. Adevărul etern aparţinea la fel de puţin ştiinţei pe cât aparţinea religiei. Fiecare descoperire ştiinţifică avea obiceiul de a arăta că precedentele adevăruri eterne ştiinţifice erau nişte ficţiuni. Adevărul era modelat într-o nouă formă, în timp ce firele pânzei de păianjen erau întinse şi încâlcite sau chiar rupte.

Ultimele pagini iau forma unei concluzii pentru tineri. Pentru a-i vindeca de maladia istoriei, el le recomandă, deloc surprinzător, drept cale pentru a descifra misterul existenţei să se uite înspre greci, care au învăţat treptat să organizeze haosul urmând sfatul oracolului din Delphi: să devii ceea ce eşti.

Le-a trimis primele exemplare tipărite criticilor pe care-i preţuia cel mai mult. Ca de obicei, Jacob Burckhardt a evitat să-i facă o critică semnificativă, apelând la modestie: biata lui minte bătrână nu fusese niciodată capabilă să cugete atât de profund la rădăcinile, ţelurile şi dorinţele fundamentale ale ştiinţei istoriei.

Erwin Rohde a oferit cel mai constructiv răspuns, arătând că, deşi ideile sale erau sclipitoare, Nietzsche trebuia să aibă grijă ca stilul său să nu devină atât de insistent şi de peremptoriu, iar construcţia argumentaţiei trebuia să fie mai elaborată şi sprijinită de exemple istorice, nu să prezinte fiecare idee separat, lăsându-l pe cititorul ameţit să facă de unul singur conexiunile.

Wagner i-a pasat Cosimei cărţulia, comentând că Nietzsche era încă foarte imatur: „Îi lipseşte plasticitatea, pentru că nu citează niciodată exemple din istorie, dar sunt şi multe repetiţii şi lipseşte un plan adevărat... Nu ştiu pe nimeni căruia i-aş putea-o da s-o citească, pentru că nimeni n-ar putea s-o urmărească”[11]. A lăsat în grija Cosimei să încropească un răspuns din partea lor. Iar ea, în stilu-i caracteristic, i-a scris fără să facă nici un compromis şi fără să se gândească la sentimentele autorului. Cartea va atrage doar un public restrâns, i-a spus ea, apoi a avut câteva critici la adresa stilului, ceea ce l-a înfuriat pe Nietzsche.

Nietzsche a căzut în ghearele depresiei. *Consideraţiile* despre Strauss avuseseră parte de câteva recenzii, dar nu datorită „inactualităţii” lor, ci exact din motivul opus: fuseseră remarcate tocmai pentru că abordau un subiect la modă. „Istorie pentru viaţă” nu avea nimic care să atragă. Nu se aşteptau la mari vânzări, şi nu s-a vândut chiar nimic. Editorul lui dădea din colţ în colţ la ideea de a continua seria.

În februarie 1874, mama lui împlinea 48 de ani. Obişnuitele sale urări de sănătate şi fericire n-au fost prea vesele. Îi spunea să nu urmeze exemplul stimatului său fiu, care a început să sufere prea devreme în timpul vieţii. În continuare îşi compara, patetic, viaţa cu a unei muşte: „Ţinta este prea îndepărtată şi, dacă o atingi vreodată, cel

mai adesea puterile tale au fost secătuite în timpul îndelungatei căutări şi al luptei; atunci când câştigi libertatea, eşti epuizat asemenea unei muşte efemere la căderea serii”[12].

Wagner a hotărât că sosise vremea ca Nietzsche să se adune. Trebuia fie să se însoare, fie să scrie o operă. Fără îndoială, cea din urmă avea să fie atât de îngrozitoare, încât nu va vedea nicicând lumina scenei. Dar cui îi păsa? Dacă soţia avea să fie destul de bogată, nu va conta chiar deloc[13]. Nietzsche trebuia să-şi facă intrarea în lume, trebuia să părăsească micuţa curte pe care şi-o crease, cercul acela de bărbaţi utili şi inteligenţi care-l slujeau şi adoratoarea soră-regină-consoartă-menajeră gata să apară de fiecare dată când avea nevoie de ea. Era nevoie de puţin mai mult echilibru. Păcat că von Gersdorff era bărbat, altfel Nietzsche s-ar fi putut însura cu el. Wagner şi Cosima ajunseseră la concluzia că exista o probabilitate legată de intensitatea relaţiei lui Nietzsche cu prietenii săi bărbaţi. Amândoi erau foarte liberali în probleme de acest gen. Nu-i îngrijora ideea, nici nu vedeau de ce asta l-ar împiedica să se însoare.

„...Ah, Dumnezeule, de ce trebuie să fie Gersdorff singurul bărbat dintre voi? Însoară-te cu o femeie bogată! Apoi poţi să călătoreşti şi să te îmbogăţeşti spiritual... şi-ţi poţi compune opera... Ce fel de Diavol te-a făcut să fii doar pedagog!”[14]

Acesta era Wagner în varianta lui cea mai robustă. Prea robustă pentru cineva care se comparase cu o muscă epuizată în amurgul vieţii sale. Nietzsche nu era pregătit pentru un aer aşa tare. I-a spus lui Wagner că mai mult ca sigur nu va veni la Bayreuth în timpul verii. Plănuia să-şi petreacă vacanţa în aerul rarefiat al unui munte elveţian

foarte înalt şi foarte izolat, compunându-şi următoarea *Consideraţie*.

Wagner a considerat că era o idee proastă. A insistat, spunând că prezenţa lui Nietzsche la Bayreuth pe timpul verii ar fi nepreţuită. Regele Ludovic devenise atât de chinuit de ideea intolerabilă că nu va vedea *Inelul* pus în scenă conform viziunii sublime a Maestrului, încât îi acordase un împrumut de 100.000 de taleri. Nietzsche ar fi avut foarte multe de făcut acolo.

Precum Walhalla lui Wotan, clădirea operei se înălţa piatră peste piatră. Vara avea să fie dedicată audierii soliştilor şi instrumentiştilor, construirii decorurilor şi inventării unor maşinării – walkiriile trebuiau să *zboare*, fecioarele Rinului trebuiau cumva *să înoate*, dragonul trebuia *să scuipe flăcări* fără a da foc operei.

Cum putea fi Wagner atât de insensibil încât să-şi închipuie că sănătatea lui fragilă ar fi putut tolera o vară aşa agitată? Cum ar fi putut să se gândească la aşa ceva? În plus, nu mai voia să fie bătut la cap cu însurătoarea, subiect pe care mama lui rareori îl abandona.

7

Cutremur de idei

Este cu adevărat lucru uimitor cum trăiesc pur şi simplu împreună două suflete în acest om. Pe de o parte, metodele cele mai riguroase ale cercetării ştiinţifice ale celui cu educaţie superioară... Pe de alta, rapsodul-fantast, mai mult decât sclipitor, excesiv de până-peste-cap-în-neinteligibilul-wagnero-schopenhauerian, artă-mister-religie, entuziastul nechibzuit.

Profesorul Friedrich Ritschl
descriindu-i-l pe Nietzsche lui Wilhelm Vischer-Bilfinger, preşedinte al consiliului de conducere al Universităţii din Basel,
2 februarie 1873

Nietzsche avea să împlinească în curând 30 de ani, lăsând în urmă doar câteva scrieri foarte puţin citite şi o reputaţie ofilită de copil-minune al filologiei. Nu era deloc impresionant în comparaţie cu Isus Christos, care la 30 de ani se înhăma la o lucrare de vindecare de trei ani ce avea să cutremure lumea. Tatăl lui Nietzsche murise la 35 de ani şi în mintea lui stăruise mereu ideea că şi el va muri la aceeaşi vârstă, dar acum se întreba dacă avea să supravieţuiască atât de mult. Mortalitatea zguduia zidurile fortăreţei; maşinăria se strica. Avea mereu crize de sănătate urmate de „cure”. Toate aveau adesea ca rezultat convulsii groaznice şi vomă cu sânge. De câteva ori a crezut că i-a sunat ceasul. Au fost momente în care şi-a dat seama că-şi doreşte să moară.

Teoria medicală a vremii, ca şi cea religioasă, oscila între superstiţii de doftoroaie şi gândire ştiinţifică. Distinşii doctori ai lui Nietzsche îl diagnosticaseră cu gastrită cronică însoţită de o cantitate anormală de sânge în corp ce ar fi cauzat o dilatare a stomacului şi obstruări vasculare ce duceau la o proastă vascularizare a capului. Lipitorile, ventuzele şi cantarida erau însoţite de cure inutile la modă, precum sărurile de Carlsbad, electroterapia, doze masive de chinină şi un nou leac miraculos numit „soluţia Höllenstein”. Nietzsche simţea că nimic nu-i făcea bine.

S-a alăturat, după cum spune el, oamenilor clorotici şi cu nervii slabi din întreaga lume care umblau dintr-o staţiune balneoclimaterică în alta. Citea cu voracitate texte medicale şi de fiziologie – şi totuşi, în ciuda tratamentelor miraculoase pe care le încercase şi despre care ştia că nu-i fac deloc bine, era unicul domeniu în care-şi anulase rigoarea analitică. Era la fel de credul ca un cititor de ziare care crede în horoscop. Dar, în sinea lui, ştia: „Oamenii ca noi... nu suferă niciodată doar la nivel fizic – totul se

întrepătrunde profund cu crizele spirituale –, aşa că n-am nici o idee cum mă vor putea vindeca vreodată medicina şi bucătăriile”[1].

Probabil cel mai grav efect asupra sănătăţii sale l-a avut reţeta celui mai celebru specialist în boli de stomac din vremea aceea, dr. Joseph Wiel, la a cărui clinică din Steinabad avea să meargă Nietzsche în vara anului 1875. I s-au prescris obişnuitele clisme şi lipitori, însă adevărata noutate a fost dieta „miraculoasă” a lui Wiel: carne, doar carne, de patru ori pe zi. Wiel chiar i-a dat lecţii de gătit, ca să poată urma acea dietă şi după ce părăseşte clinica.

De fiecare dată când se întorcea la Basel ca să se reapuce de lucru, o chema pe Elisabeth să vină şi să aibă grijă de el. De fiecare dată când aceasta o părăsea pe mama lor, Franziska se plângea stăruitor ambilor copii, făcându-i să se simtă nerecunoscători şi vinovaţi. Nietzsche avea să boteze mai târziu acea senzaţie *Kettenkrankheit* („boala lanţurilor”), când simţea că mama ori sora lui îi smuceşte lanţul.

Franziska o invidia pe Elisabeth când aceasta mai scăpa de plictisitoarele plimbări prin Naumburg pentru a avea grijă de fratele ei şi a intra în cercul lui de prieteni. Totuşi, sănătatea fiului ei era atât de şubredă, încât n-a avut altă soluţie decât să-i permită lui Elisabeth să-l îngrijească timp de patru luni în 1870, şase luni în 1871, alte câteva luni la rând în 1872 şi 1873 şi în vara lui 1874. În cele din urmă, fratele şi sora s-au mutat împreună într-un apartament de pe Spalentorweg, la nr. 48, nu departe de „Bordeiul otrăvit”, unde Romundt şi Overbeck îi erau aproape.

Scrierile despre Nietzsche conţin adesea afirmaţii de genul: „Fratele şi sora erau cam prea apropiaţi” sau „Cei doi fraţi se iubeau aproape prea mult”, afirmaţii ce se

datorează faptului că şarlataniile literare senzaţionaliste mor greu.

În 2000, la 50 de ani de la prima ei publicare, în 1951, şi la exact un secol de la moartea lui Nietzsche, încă se timpărea o carte atribuită acestuia şi intitulată *My Sister and I* (*Eu şi sora mea*). „Băiatul care a crescut într-o casă plină de femei fără bărbat” – aşa suna reclama cărţii. „Strania relaţie dintre Nietzsche şi sora lui, ascunsă timp de 50 de ani, dezvăluită în sfârşit în confesiunea filosofului. Povestea unui frate celebru şi a surorii mai mici şi teribil de ambiţioase, care s-au iubit trupeşte în copilărie şi au continuat s-o facă şi la maturitate – excluzându-i pe ceilalţi, bărbaţi şi femei. E de ajuns să citeşti doar câteva pagini din cartea aceasta care îţi taie respiraţia ca să înţelegi de ce totul a fost muşamalizat în aceşti ani. Pe şleau şi cu o seriozitate înfricoşătoare, cel mai mare filosof al secolului al XIX-lea ne povesteşte cum a fost atras treptat în această capcană a iubirii extraordinar de periculoasă care l-a împiedicat să se însoare şi a cauzat sinuciderea singurului soţ al surorii lui. *Eu şi sora mea* a fost scrisă într-un ospiciu din Jena. Fără îndoială, a fost răzbunarea lui premeditată faţă de familie, care nu l-a lăsat să publice o Confesiune anterioară, mult mai neutră, intitulată *Ecce homo*, care nu a apărut decât la zece ani după moartea sa. *Eu şi sora mea* a trebuit să aştepte 50 de ani pentru că nu a putut fi făcută publică până când nu au murit toţi actorii măreţei drame.”

E o poveste dezgustătoare, chiar de la început, când Elisabeth se strecoară în patul lui, iar „tratamentul degeţelelor ei grăsuţe” are loc prima oară în chiar noaptea când moare fratele lor mai mic, Joseph. Dat fiind că Elisabeth avea 2 ani atunci, iar Nietzsche 4, logica şi raţiunea sunt lăsate la uşă. Dar bunul-simţ este adesea dezavantajat de senzaţionalism odată ce izbucneşte

scandalul. Marele erudit Walter Kaufmann a luat la bani mărunţi cartea, din punct de vedere stilistic, cu multă pricepere, dar au trecut ani până să fie demascată drept un fals produs de abilul şarlatan şi infractor Samuel Roth[2], printre ale cărui cărţi publicate anonim sau sub pseudonim se numărau *Soţii doamnei Chatterley* (1931), *Viaţa privată a lui Frank Harris* (1931), *Bumarap: povestea unui virgin* (1947), *Am fost doctorul lui Hitler* (1951) şi *Violarea lui Marylin Monroe în copilărie de către „prietenul ei psihiatru”* (1962).

Roth a produs şi câteva recenzii erotice efemere, în care a publicat pasaje explicit sexuale din opera unor autori contemporani fără permisiunea acestora. I-a înfuriat la culme pe autorii zilei, ceea ce a făcut ca 167 de scriitori să semneze un protest, printre ei numărându-se Robert Bridges, Albert Einstein, T.S. Eliot, Havelock Ellis, André Gide, Knut Hamsun, Ernest Hemingway, Hugo von Hofmannsthal, James Joyce, D.H. Lawrence, Thomas Mann, André Maurois, Sean O’Casey, Luigi Pirandello, Bertrand Russell, Arthur Symons, Paul Valéry şi William Butler Yeats[3].

My Sister and I este încă publicată. Numele autorului de pe copertă este în continuare „Friedrich Nietzsche”, fără a fi menţionat autorul real. Chiar şi azi, dacă ai cumpărat cartea, e nevoie de o anume muncă de investigaţie pentru a descoperi adevărul.

Elisabeth era o fată inteligentă. Franziska o critica pentru că era prea deşteaptă, asemenea fratelui ei. Sexul lui Elisabeth, educaţia primită şi mama pe care a avut-o au alcătuit tragedia vieţii sale.

Dacă ar fi fost băiat, lucrurile ar fi stat cu totul altfel, dar *Gymnasien* pentru fete au apărut abia pe la sfârşitul secolului. În timp ce anii de şcoală ai lui Nietzsche la Pforta au însemnat rătăciri prin lumea ideilor în căutarea

riguroasă a adevărului şi a sinelui, pensionul lui Fräulein Paraski din Naumburg se preocupase să-i inducă lui Elisabeth exact contrariul. Era treaba lui Fräulein Paraski să anuleze individualitatea unei fete şi s-o înzestreze cu o identitate sintetică, s-o forţeze să se încadreze în tiparul glazurat al fecioarei numai bună de măritat, o *tabula rasa* gata să preia forma soţului oarecare ce avea să-i guverneze viitorul. Un dicţionar al vremii ne oferă definiţia cuvântului *Frau* („femeie”): „Femeia îi este complementară bărbatului; unirea celor doi este exemplul definitiv al divinităţii omului. El este ulmul, ea este viţa; el se avântă în sus, plin de putere şi de măduvă; ea este delicată, plăcut mirositoare, cu o strălucire interioară, uşor maleabilă...”[4].

O fecioară deşteaptă din Naumburg trebuia să se prefacă a fi o tâmpiţică superficială dacă voia să ademenească un soţ. Nu era frumos ca o fată să fie prea deşteptă. Elisabeth a purtat o mască toată viaţa. De fapt, convenţia îi venea mănuşă. Fratele ei cel inteligent i-a oferit numeroase ocazii de a se autoeduca, dar nu a profitat niciodată de ele. Era prea mare bătaie de cap, prea deranjant. Chiar şi după ce trecuse de 70 de ani era descrisă ca „o fetişcană în adâncul sufletului ei, care se entuziasma în legătură cu tot soiul de persoane ca o puştoaică de 17 ani”. Se spunea că Elisabeth s-a încăpăţânat cu îndârjire toată viaţa să nu răspundă provocărilor intelectuale, că era o snoabă căreia cel mai mult îi plăcea să facă parte din anturajul aristocraţilor şi că, pe scurt, era „întruchiparea a exact ceea ce combătea fratele ei”[5].

Bunica lor, Erdmuthe, nu-i atribuise mamei lor, Franziska, nici un rol de adult, nici o responsabilitate, nimic ce să fie sau să devină, ci doar respectarea obiceiului pietist de a se considera un copil neajutorat în domeniul

liberului-arbitru. Tot ce se întâmpla, bun sau rău, era din voia lui Dumnezeu. Imediat după Dumnezeu venea sexul masculin. Toate cele trei generaţii de femei din familia Nietzsche aveau o voinţă extraordinară şi erau voluntare, însă toate şi-au păstrat o conştiinţă supercurată că sunt „copii buni” în cadrul Bisericii şi al patriarhatului.

Nietzsche ştia că Lama lui era o femeie inteligentă şi o trata ca atare. Din acest punct de vedere, era neobişnuit pentru epoca lui. S-a îndrăgostit doar de femei deştepte – începând cu Cosima. Dispreţuia femeile ignorante şi bigote.

Nietzsche o tratase întotdeauna pe Elisabeth ca pe o individualitate raţională şi încercase să-i încurajeze independenţa în gândire. A încercat s-o facă să scrie o proză mai limpede; „Numai de-ar învăţa să scrie mai bine! Şi, când povesteşte ceva, ar trebui să renunţe la toate acele *ah*-uri şi *oh*-uri”[6]. I-a alcătuit liste de lecturi. A încurajat-o să-şi antreneze mintea. I-a recomandat (fără rezultat) să înveţe limbi străine. A vrut ca ea să participe la cursuri la universitate în calitate de *Hörerin*, auditoare, singurul mod în care o femeie putea avea acces într-un amfiteatru.

Franziska se opunea implacabil unei asemenea evoluţii. Pentru ca Elisabeth să devină un element de decor domestic, trebuia să se îndepărteze de orice tip de gândire sau activitate independentă. Trebuia să ţină casa mamei sale în Naumburg, să participe la ceaiuri, să predea la şcoala de duminică şi să împungă cu acul la Şcoala de cârpit pentru copiii săracilor.

Dacă i s-ar fi acordat şansa unei educaţii ca lumea, Elisabeth probabil că ar fi respins-o. Toată viaţa s-a delectat cu ideea ei despre feminitate, îmbrăţişând activ rolul de femeie neajutorată, ignorantă şi înţelegând că asta o putea scuti de asumarea responsabilităţii pentru propriile acţiuni

şi convingeri. Pe când era doar o şcolăriţă, Nietzsche îi scrisese de la Pforta, mărturisindu-i îndoielile sale de natură religioasă şi îndemnând-o să-şi analizeze propriile idei, dar ea se ferise să abordeze direct problema: „Dat fiind că nu-mi pot uita natura de Lamă, sunt complet confuză şi prefer să nu mă gândesc, pentru că oricum aş spune numai prostii”[7]. Era o temă pe care avea s-o repete, cu variaţiuni, de fiecare dată când i se cerea mai mult decât era dispusă să ofere: se retrăgea în feminitate, cu toată banalitatea şi stângăcia ei infantilă şi susţinând adesea că este „doar o diletantă”. Elisabeth nu a vrut niciodată să fie luată drept vreuna dintre acele „Femei Noi”, feministe pe care le descria cu dispreţ ca „luptând pentru educaţia gimnazială, pantaloni şi dreptul de turmă electorală”[8].

Apartamentul din Spalentorweg unde s-au mutat Nietzsche şi Elisabeth în 1875 a fost descris de studentul Ludwig von Scheffler. Acesta venise la Basel pentru a studia cu Jacob Burckhardt, dar s-a transferat curând la Nietzsche, care „îl captiva şi îl uimea” cu cursurile lui şi cu „psihicul său misterios”. După cum le descrie von Scheffler, stilurile celor doi profesori nu ar fi putut fi mai diferite.

În biroul lui Burckhardt de deasupra brutăriei, cărţile ocupau toată podeaua de o parte şi de alta a canapelei desfundate pe care şedea profesorul. Dacă vizitatorul nu dorea să stea în picioare tot timpul, era obligat să-şi construiască un turnuleţ din cărţi şi să se aşeze pe el.

Apartamentul lui Nietzsche te întâmpina cu fotolii delicios de moi, protejate cu delicateţe de huse brodate. Ornamente şi vase de flori stăteau în echilibru pe măsuţe înfricoşător de fragile. Prin ferestre pătrundea o lumină trandafirie, filtrată de perdele colorate. Acuarele neclare alunecau pe pereţii vopsiţi în culori deschise. Totul îi dădea

lui von Scheffler senzaţia că se află în casa unei prietene încântătoare, nu a unui profesor[9].

Diferenţele dintre cei doi profesori erau la fel de radicale şi în amfiteatru. Burckhardt avea obiceiul de a exploda la mijlocul frazei ca un mecanism incendiar detonat de focul gândirii. I se spunea Stoicul care Râde. În mod evident nu se preocupa deloc de înfăţişarea lui: păr tuns scurt, costume demodate şi cămăşi necălcate.

Nietzsche intra în amfiteatru cu umilinţă, deranjând atât de puţin, încât putea trece de-a dreptul inobservabil. Avea un stil molcom. Îşi purta părul şi mustaţa îngrijit pieptănate, ţinuta îi erau pusă la punct. Era evident că acordă atenţie modei, optând pe vremea aceea pentru pantaloni în nuanţe şterse, un sacou scurt şi cravată de culoare deschisă.

Dar, în ciuda convenţionalismului său exterior, Nietzsche a fost cel care l-a înflăcărat pe von Scheffler. Când l-a ascultat pe Nietzsche reinterpretându-l pe Platon, n-a mai crezut în fabula „însoritei, voioasei Grecii”. A ştiut că ascultă o interpretare adevărată şi asta l-a făcut să dorească să afle mai mult.

Pe fondul admiraţiei generale a Germaniei pentru elenism, lecţia dură a lui Nietzsche despre brutalitatea anticilor avusese un efect răvăşitor asupra majorităţii studenţilor săi. Deşi îl captivase pe von Scheffler, golise amfiteatrul. În vara anului 1874, cursul lui Nietzsche despre piesa lui Eschil *Choephoroi* (*Hoeforele*) a atras doar patru studenţi, şi nici aceştia nu erau prea răsăriţi. Nietzsche i-a numit „handicapaţii universităţii”. Unul dintre ei era tapiţer şi studia greaca veche doar de un an.

Seminarul său despre Sapho a fost anulat din cauza lipsei de participanţi, la fel şi cursul său de retorică. Asta i-a lăsat destul timp ca să scrie cea de-a treia *Consideraţie inactuală*, „Schopenhauer educator”, un eseu în opt părţi

publicat în 1874. Celebru pentru titlul său înşelător, eseul nu prea se ocupă de filosofia lui Schopenhauer, axându-se în schimb pe exemplul moral al filosofului care atrage în mod voluntar asupra sa suferinţa indusă de căutarea adevărului.

Educatorul trebuie să-şi ajute studentul să-şi descopere propriul caracter. Întregul ţel al vieţii este să nu fii o imitaţie. Cu toate acestea, există trei tipuri de oameni pe care trebuie să le ia în considerare studentul care se află în căutarea transfigurării spiritului său. „Omul lui Rousseau" este acela care conţine cel mai mare foc. Asemenea lui Typhon, şarpele monstruos care trăieşte sub Etna, omul lui Rousseau produce cu certitudine cel mai puternic impact popular revoluţionar, cum ar fi Revoluţia Franceză. Apoi mai este „omul goethean". Exemplul său este destinat celor puţini. Este contemplativ în stil mare şi este greşit înţeles de mulţime. Şi, în fine, „omul schopenhauerian": omul dedicat adevărului, care investeşte orice activitate a sa cu un sens metafizic[10].

Nietzsche scrie de asemenea apreciativ despre Schopenhauer, considerându-l un mare stilist care şi-a exprimat gândirea cu o voce aparte, utilizând un stil limpede. În privinţa capacităţii de a exprima adevărul cu eleganţă, doar pe Montaigne îl aşază mai presus de Schopenhauer. Acesta era în mod evident un exemplu pe care Nietzsche şi l-a însuşit, întrucât *Consideraţia* dedicată lui Schopenhauer este remarcabilă prin schimbările pe care le-a operat asupra propriului stil. Scrierile sale precedente fuseseră pe bună dreptate criticate de Wagner, Cosima şi Rohde pentru stilul lor rigid, didacticist, pentru lipsa de limpezime şi pentru indiferenţa plină de aroganţă faţă de argumentaţia consecventă. Acum însă, în acest volum,

stilul său a căpătat atât eleganţa lui Schopenhauer, cât şi umanitatea lui Montaigne.

Dacă până acum sfatul lui pentru cei aflaţi în căutarea adevărului se încheia întotdeauna cu enunţul aforistic şi mai curând zadarnic al oracolului din Delphi, că adevărul şi autenticitatea pot fi obţinute doar devenind ceva numit în mod vag şi neclar drept sine, acum părăsea Grecia şi îndrăznea să se bazeze pe gândirea şi experienţa lui pentru a oferi un ghid practic: „Sufletul tânăr să privească îndărăt la viaţă întrebând-o: ce ai iubit tu cu adevărat până acum, ce ţi-a atras sufletul, ce-a pus stăpânire pe el şi ce l-a făcut, totodată, fericit? Aranjează-ţi în faţa ochilor şirul acestor obiecte venerate şi poate-ţi vor da, prin natura şi succesiunea lor, o lege, legea fundamentală a sinelui”[11].

Textul „Schopenhauer educator” este totodată mai relaxat, plin de jocuri de cuvinte, încântător şi seduce prin utilizarea a numeroase aforisme elegante, cum ar fi:

„Trebuie să te porţi cu existenţa ta cam impertinent şi ameninţător: mai cu seamă că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât şi în cel mai bun, o vei pierde”[12].

„Toată condiţia umană este concepută ca, printr-o continuă împrăştiere a gândurilor, viaţa să nu fie *simţită*”[13].

„Artistul şi, pe de altă parte, cunoscătorii şi iubitorii artei sale se comportă unii faţă de alţii ca un tun grosolan şi o droaie de vrăbii”[14].

„Statului nu i-a păsat niciodată de adevăr, ci întotdeauna doar de adevărul folositor lui”[15].

„Statul vrea ca oamenii să practice aceeaşi idolatrie faţă de el pe care au practicat-o faţă de Biserică”[16].

„Apele religiei scad şi lasă în urmă smârcuri sau heleşteie; naţiunile se dezbină iar în chipul cel mai duşmănos şi mor să se sfâşie. Ştiinţele, întrecând orice măsură şi mânate de spiritul celui mai orb *laissez-faire*, fac

ţăndări şi dizolvă orice lucru crezut de neclintit; clasele şi statele civilizate sunt antrenate de o economie financiară impozant dispreţuitoare”[17] – o idee înrudită cu cea din însemnările pe care, scriind despre Schopenhauer, le făcea simultan şi despre Wagner, observând cum tancul maşinăriei de publicitate care era Bayreuthul înainta neoprit pe şenilele sale din aur.

Găsind că ambele subiecte sunt prea dificile, a hotărât să-şi petreacă o mică vacanţă în satul Chur, unde s-a întâlnit cu un grup de cunoştinţe, printre care şi o fată drăguţă din Basel, pe nume Berta Rohr. Nietzsche i-a scris lui Elisabeth că „aproape s-a hotărât” să-i ceară mâna. Nu-i clar dacă această „apropiată cerere în căsătorie” era menită să-i facă plăcere lui Wagner, însă problema căsătoriei îl consuma foarte mult. Cei doi prieteni ai săi din copilărie, Wilhelm Pinder şi Gustav Krug, se logodiseră recent, iar Nietzsche, rămas ultimul, meditase la avantajele căsniciei. Se opunea potenţialei întreruperi a muncii, dar nu avea deplină încredere în hotărârea lui.

Wagner a continuat să insiste ca Nietzsche să-l viziteze în timpul verii. În cele din urmă, pe 5 august, Nietzsche a ajuns la Bayreuth. Însă imediat ce a sosit s-a simţit rău şi a căzut la pat în camera lui de hotel. Wagner însuşi era suprasolicitat şi surmenat, dar a venit personal să-l transporte pe Nietzsche la Wahnfried, vila recent construită în proximitatea operei, ce era destinată familiei. Odată instalat acolo, Nietzsche s-a simţit imediat mai bine.

Iniţial, Wagner numise casa Ärgersheim („Casa Enervării”), din cauza iritărilor pe care i le cauzase proiectul construcţiei, dar era un nume prea posac pentru a fi lăsat posterităţii. Într-o seară, când stătea în balcon sub luna argintie, cu braţul în jurul taliei Cosimei, privind amândoi înspre spaţiosul cavou boltit din grădină unde plănuiseră

să-şi petreacă eternitatea împreună, alături de cei doi câini de companie (Russ avea să fie primul înmormântat acolo, precedându-şi stăpânul), a rebotezat casa Wahnfried („Eliberat de Iluzii”).

De o parte şi de cealaltă a masivului portal de la Wahnfried se puteau citi inscripţiile *Sei dieses Haus von mir benannt* („Fie ca această casă să fie botezată de mine”) şi *Hier wo mein Wähnen Frieden fand* („Aici, unde fanteziile mele nebuneşti şi-au găsit liniştea”). Însă pacea şi eliberarea de iluzii nu erau nici pe departe ceea ce a găsit Nietzsche acolo.

Ca stil şi aspect, Wahnfried nu ar fi putut contrasta mai mult cu izolarea romantică şi intimitatea de la Tribschen. Wagner/Wotan îşi construise a sa Wahnfried/Walhalla la o scară zeiască. Dreptunghiulară şi impozantă, aducea mai curând cu o primărie decât cu o casă. Faţada sumbră, îmbrăcată cu mari şi impunătoare blocuri de piatră, era aproape lipsită de ornamentaţii. Toată atenţia era atrasă spre un balcon semicircular de proporţii papale, unde Wagner putea să-şi facă apariţia în ocazii solemne, cum ar fi fost premierele sau ziua lui de naştere, sau să iasă pur şi simplu pentru a face vesel cu mâna fanfarelor care treceau pe dedesubt, interpretând fragmente din operele sale.

„Celui care oferă plăcere la mii de oameni i se îngăduie un dram de plăcere”, spusese el – şi, în ciuda rădăcinilor sale revoluţionare, îşi construise un palat în tradiţia arhitecturală intimidantă a regalităţii.

Vizitatorul intra printr-o uşă frontală plasată central şi ornată cu un blazon inventat pictat pe sticlă şi cu o pictură alegorică ce reprezenta Opera de Artă a Viitorului pentru care pozase Siegfried Wagner, care avea 5 ani. Spaţiosul hol de la intrare se extindea la toate etajele casei până sus, la lucarnă. Pereţii de un roşu pompeian ofereau un fundal

plin de viaţă panteonului de busturi din marmură şi de statui ale zeilor casei, atât de natură umană, cât şi mitică: Siegfried, Tannhäuser, Tristan, Lohengrin, Liszt şi regele Ludovic. Bustul lui Wagner şi cel al Cosimei erau înălţate pe socluri suficient de înalte încât să privească de sus pe oricine.

În acel hol, destul de mare încât să găzduiască audiţii şi repetiţii, Nietzsche a recunoscut pianul Bechstein modificat, un cadou din partea regelui Ludovic. La Tribschen, ocupa cea mai mare parte din micul birou verde care constituia centrul cerebral al casei. Aici, părea pitic în comparaţie cu marea orgă primită cadou din Statele Unite ale Americii. După ce traversai holul, nişte uşi înalte dădeau într-o încăpere şi mai mare, de o sută de metri pătraţi. Era biblioteca şi camera de pictură a familiei. Fusese decorată de sculptorul Lorenz Gedon, din München, unul dintre decoratorii preferaţi ai regelui Ludovic, specialist în contopirea la scară mare a neomedievalului cu neobarocul. Rafturi masiv sculptate ajungeau până la două treimi din înălţimea pereţilor, spre tavanul adânc casetat de care atârna un candelabru monstruos. În jurul marginii tavanului se desfăşura o friză în culori ţipătoare înfăţişând blazoanele tuturor oraşelor ce găzduiau Societăţi Wagner. Fâşia lată, întinsă dintre partea de sus a bibliotecii şi blazoanele multicolore era acoperită cu un tapet cu model floral frenetic întrerupt din loc în loc de portrete ale membrilor familiei şi ale altor notabilităţi. Celălalt capăt al încăperii, în partea opusă uşilor pe care se intra, se prelungea într-o rotondă semicirculară cu un singur nivel, al cărei acoperiş era podeaua mult îndrăgitului balcon. Ferestre până-n podea, o orgie de draperii din satin şi catifea arcuite în jurul altui mare pian, cadou de la Steinway and Sons, din New York. Când se aşeza la pian să cânte familiei, seara,

Wagner nu privea spre sublimele înălţimi ale munţilor Rigi şi Pilatus, cum făcea la Tribschen. Aici, ochii lui aveau în faţă o altă privelişte, panorama unei grădini verzi ce ducea înspre sublimul făcut de mâna omului, cel al propriului său mormânt.

În prima seară a lui Nietzsche la Wahnfried, Wagner s-a aşezat la pian pentru a-şi delecta musafirii cu muzica fecioarelor Rinului din *Götterdämmerung*. Ca răzbunare, probabil, pentru monumentala *folie de grandeur* de la Wahnfried, Nietzsche a scos partitura operei lui Brahms *Triumphlied*, pe care o ascultase în concert şi o admira. Nici că ar fi putut fi mai lipsit de tact. Cu zece ani în urmă, Wagner şi Brahms se certaseră pentru că acesta din urmă nu îi mai dădea manuscrisul partiturii operei *Tannhäuser*, pe care Wagner îl voia înapoi. Ceea ce începuse ca o mică ceartă depăşise limitele raţiunii. Aşezat în sala lui superbă, uitându-se peste partitura pe care Nietzsche o adusese cu el, Wagner a izbucnit în râs, comentând că Brahms nu înţelege deloc *Gesamtkunstwerk*. Însăşi ideea de a pune cuvântul *Gerechtigkeit* („justiţie”) pe muzică era absurdă!

Partitura operei *Triumphlied* era un obiect ce sărea în ochi, dat fiind că era legat în piele roşie. În săptămâna ce a urmat, de fiecare dată când Wagner trecea pe lângă pian, dreptunghiul roşu îi ardea privirea, aşa că-l îndesa sub alt obiect. De fiecare dată când se întorcea, Nietzsche îl scotea din nou la suprafaţă. În cele din urmă, sâmbătă, Wagner s-a aşezat la pian să interpreteze partitura – şi, cu cât cânta, cu atâta devenea mai furios. A spus că este o compoziţie slabă: Händel, Mendelssohn şi Schumann „înveliţi în piele”. Mânată de furie femeiască, Cosima nota în jurnalul său, cu o satisfacţie meschină, că auzise lucruri îngrozitoare despre situaţia lui Nietzsche la universitate, că ar fi avut doar trei sau patru studenţi şi că fusese practic excomunicat[18].

Wagner era la fel de iritat de ceea ce el considera o lipsă de loialitate muzicală a lui Nietzsche pe cât de iritat era Nietzsche de materialismul lui Wagner (care, în fond, nu era o noutate). Maestrul cedase cu adevărat în faţa banilor demni de dispreţ pe care amândoi îi criticaseră odinioară împreună. Bayreuth era la ani-lumină de sărbătoarea liberă, democratică a renaşterii culturale pe care o proiectase cândva idealismul pe care îl împărtăşeau.

Amândoi deplângeau dispariţia intimităţii lor de dinainte. Nietzsche nu mai era unicul companion al Maestrului, ci doar un membru al gloatei internaţionale ce se perinda neîntrerupt prin saloanele vaste, reverberante de la Wahnfried în interesul realizării proiectului. Primul festival avea să aibă loc în anul următor. Era îngrozitor de puţin timp pentru a termina construcţia operei, a finaliza orchestrarea partiturii şi a găsi, a recruta şi a pregăti cântăreţi ce trebuiau să poată şi să joace, şi să cânte la un nivel eroic. În cele din urmă, totul a durat încă un an, premiera având loc în vara lui 1876.

În timpul vizitei lui Nietzsche, Wahnfried răsuna de teme wagneriene ce erau mormăite, cântate, interpretate şi chiuite de potenţiale walkirii, fecioare ale Rinului, zei şi muritori. Erau primiţi în vizită bogătaşi, notabilităţile oraşului erau hrănite şi flatate. Planuri de scenografie erau mereu desfăşurate şi strânse la loc. Până la sfârşitul săptămânii, atmosfera devenise atât de rece între Wagner şi Nietzsche, acum neglijat, încât acesta din urmă l-a jignit pe primul cu intenţie, afirmând arţăgos că limba germană nu-i oferea nici o plăcere şi că ar prefera să converseze în latină. A plecat la sfârşitul săptămânii, enervat la culme, încordat şi insomniac. A notat în carnetul său: „Tiranul nu acceptă altă individualitate în afară de a sa şi de a

prietenilor celor mai de încredere. Mare e pericolul pentru Wagner”[19].

Nu prea avea de ce să fie nerăbdător să se întoarcă la Basel, unde aniversarea lui de 30 de ani a fost marcată de tăcere. Cel mai frumos cadou a fost că a primit 30 de exemplare din recent tipărita *Consideraţie inactuală* „Schopenhauer educator”. I-a trimis un exemplar lui Wagner, care a răspuns imediat printr-o telegramă laudativă: „Profundă şi măreaţă. Cea mai îndrăzneaţă şi mai înnoitoare prezentare a lui Kant. Cu adevărat de înţeles doar de către cei posedaţi de diavol”[20]. I-a plăcut şi lui Hans von Bülow. Scrisoarea lui entuziastă de mulţumire a mai dres întru câtva ruptura dintre ei, produsă de critica lui sălbatică la adresa lui Nietzsche în calitate de compozitor. Von Bülow a caracterizat cartea drept sclipitoare şi şi-a exprimat opinia că Bismarck ar trebui să citeze din ea în parlament.

Nietzsche a început imediat să se simtă mai bine. Destul de bine încât să meargă acasă de Crăciun. Nu şi-a luat cu el cărţile, doar partiturile compoziţiilor lui muzicale. A fost frumos de sărbători, reîmprospătându-şi încrederea în propriul talent muzical, rescriindu-şi şi îmbunătăţindu-şi compoziţiile şi interpretându-le pentru Franziska şi Elisabeth, care jucau rolul de public captivat. În timpul acestui interludiu muzical liniştit, nici măcar slujbele religioase din Naumburg nu au fost în stare să-i strice buna dispoziţie sau să-i dezechilibreze sănătatea, deşi erau destule motive de îngrijorare în faptul că Wilhelm Vischer-Bilfinger, preşedintele Consiliului Universităţii, murise în acel an. Vischer-Bilfinger fusese cel care-l recomandase de la bun început pe Nietzsche pentru postul de profesor la Basel. De atunci, jucase rolul de mentor şi protector al său. Din cauza absenţelor îndelungate de la catedră ale lui

Nietzsche, provocate de sănătatea sa precară, contribuţia lui în cadrul universităţii fusese destul de redusă în ultimul timp. Lucrările sale controversate nu prea făcuseră bine prestigiului instituţiei. Cu toate acestea, starea lui de spirit rămânea bună şi poate că acest lucru avea legătură cu o idee pe care o formulase în *Consideraţia* despre Schopenhauer: că doar libertatea îl poate elibera pe geniu, doar un filosof fără nici o afiliere la vreo instituţie poate gândi cu o oarecare autenticitate. Despărţirea de Basel i-ar fi oferit această libertate.

Cosima i-a trimis lui Nietzsche o scrisoare politicoasă şi plină de tact, explicându-i că ea şi Wagner trebuie să plece într-o altă călătorie pentru strângerea de fonduri, de data aceasta la Viena. Nu era nimeni mai potrivit căruia să-i încredinţeze cu inima uşoară comorile lor cele mai dragi – copiii – decât Elisabeth. Ar găsi ea oare, în adâncul inimii sale pline de bunătate, puterea de a lua asupră-şi povara traiului la Wahnfried şi de a juca rolul de mamă pentru fiicele lor şi pentru Siegfried pe perioada absenţei lor? Era lipsit de delicateţe să-i ceară lui Nietzsche să transmită propunerea surorii sale? Franziska a protestat de mama focului că se face abuz de timpul fiicei sale, dar Elisabeth nu s-a lăsat împiedicată de nici un obstacol. Pentru ea, aceasta era o ascensiune pe scara socială. De fapt, Elisabeth a transformat vizita într-un mare succes, folosind-o pentru a-şi crea astfel o poziţie în casa aceasta – nu chiar de servitoare, însă nici chiar prietenă, ceva de genul unei doamne de companie ocazionale.

Iarna 1874-1875 a fost friguroasă şi cu ninsori. Între decembrie şi februarie, Nietzsche a fost foarte bolnav. Din fericire, nu avea decât treburi uşoare de făcut pentru *Pädagogium*. Şi-a îndreptat gândurile spre următoarea *Consideraţie inactuală*, al cărei subiect, a hotărât el, avea

să fie „Arta”. Se va baza pe propria experienţă directă cu opera lui Wagner. Dar, înainte de a-şi pune planurile în aplicare, a fost lovit de două mari „cutremure ale sufletului” ce aveau să-i distrugă sănătatea pentru tot restul anului.

Primul l-a avut la origine pe Heinrich Romundt, bunul său prieten şi secretarul lui particular de la „Bordeiul otrăvit”, pe care aproape că-l considera o extensie a propriului creier. Acesta anunţase că intenţiona să devină preot în cadrul Bisericii Romano-Catolice. Nietzsche a fost profund rănit. Era Romundt în toate minţile? Putea fi vindecat cu vreun tratament medical, cum ar fi băile reci? De ce, dintre toate Bisericile, o alesese pe cea romano-catolică? Era cea mai absurdă dintre toate confesiunile creştine, cu toate relicvele şi superstiţiile ei, cu oasele şi craniile plătite prin vânzarea de indulgenţe. Cu cinci ani în urmă, mersese chiar mai departe de aceste absurdităţi medievale, declarându-l pe papă infailibil. Biserica Catolică era clopoţelul prins de tichia unui nebun. Aşa avea de gând Romundt să răsplătească anii de strânsă prietenie, când reflectaseră şi filosofaseră împreună?

Puţinele săptămâni pe care Romundt le-a mai petrecut la Basel au fost dureroase pentru amândoi. Romundt era înlăcrimat şi incoerent. Nietzsche era furios şi neînţelegător. În ziua când Romundt a plecat la seminar, Nietzsche şi Overbeck l-au condus la gară. El îi tot implora să-l ierte. După ce s-au închis uşile trenului, l-au văzut de pe peron cum se chinuia să deschidă geamul ca să le spună ceva. Geamul însă nu se clintea, iar ultima imagine a lui care le-a rămas în minte a fost cea a efortului extenuant făcut pentru a le spune ceva ce nu aveau să mai audă niciodată, în timp ce trenul se urnea încet.

Pe Nietzsche l-a apucat imediat o durere de cap care a ţinut 30 de ore, însoţită de accese frecvente de vomă.

Al doilea cutremur al sufletului care a zguduit din temelii fiinţa lui Nietzsche a venit din partea celuilalt tovarăş de la „Bordeiul otrăvit”. Franz Overbeck s-a logodit. Romundt îl părăsise pentru o credinţă plină de superstiţii, iar Overbeck îl părăsea pentru dragoste. Mai rămânea cineva pentru care el să fie pe primul loc în lume? Doar mama şi sora lui; ăsta era un gând deprimant. Dar iubirea ar fi putut învinge singurătatea. Având în minte exemplul proaspăt al lui Overbeck, a pornit într-o mică aventură romantică.

În aprilie 1876, a aflat că o anume contesă Diodati, care locuia la Geneva, tradusese *Naşterea tragediei* în franceză. Asta o făcea demnă de a fi vânată. A luat trenul. La sosire, a descoperit că de fapt contesa era închisă într-un azil psihiatric, însă absenţa ei a fost compensată din plin de faptul că l-a revăzut pe Hugo von Senger, dirijorul orchestrei din Geneva şi wagnerian entuziast. Senger dădea lecţii de pian. Printre elevele sale se număra şi o letonă diafană în vârstă de 23 de ani, extrem de admirată pentru frumuseţea şi delicateţea ei. Numele ei era Mathilde Trampedach.

Nietzsche a stat la Viena doar o săptămână. Prioritar în programul său era pelerinajul la Vila Diodati, unde locuise odinioară Byron. Mathilde făcea parte din grupul de pelerini. În timpul călătoriei cu trăsura pe malul lacului, Nietzsche s-a lansat în expunerea temei byroniene a eliberării de sub opresiune. Mathilde l-a întrerupt pe neaşteptate, spunând că i se pare ciudat că bărbaţii îşi irosesc atâta timp şi energie cu ridicarea unor constrângeri pur exterioare, când ceea ce îi limitează cu adevărat sunt constrângerile interioare.

A fost un argument care l-a înflăcărat pe Nietzsche. Când s-au întors la Geneva, s-a aşezat la pian pentru a o desfăta cu una dintre improvizaţiile lui tumultuoase şi

dramatice. Odată încheiat recitalul, s-a înclinat spre mâna ei, pe care a sărutat-o, şi a privit-o pătrunzător în ochi. Apoi a urcat la etaj pentru a-i scrie o cerere în căsătorie.

„Adună-ţi tot curajul din suflet”, a început el, „ca să nu-ţi fie teamă de întrebarea ce vreau să ţi-o pun. Vrei să-mi fi soţie? Te iubesc şi simt că deja eşti a mea. Nici un cuvânt [nimănui] despre pripeala sentimentelor mele! Cel puţin sunt inocente; aşa că nu e nimic ce să necesite iertare. Dar aş vrea să ştiu dacă şi tu simţi la fel – că nu am fost niciodată străini în vreun fel, nici măcar o clipă! Nu crezi că în uniunea noastră fiecare dintre noi ar fi mai bun şi mai liber decât dacă am fi singuri – şi deci *excelsior*? Vei îndrăzni să vii cu mine ca un om care se luptă din toată inima să devină mai bun şi mai liber?...”[21].

Nu avea de unde să ştie că, de fapt, Mathilde era îndrăgostită în taină de profesorul ei de pian, mult mai vârstnicul Hugo von Senger. Îl urmase ca un câine la Geneva, nutrind speranţa de a-i deveni a treia soţie, ambiţie pe care în cele din urmă şi-a realizat-o.

8

Ultimul discipol şi primul discipol

Erau prieteni, dar au încetat de a fi şi şi-au rupt în acelaşi timp şi din ambele părţi prietenia, unul fiindcă se credea mult prea nerecunoscut, celălalt fiindcă se credea mult prea recunoscut – şi amândoi s-au înşelat în această privinţă! – căci fiecare dintre ei nu se cunoştea îndeajuns pe sine însuşi.

Aurora, cartea a patra, secţiunea 287[6]

[6] Ed.rom.cit. vol. 4, p. 154 (n.tr.).

Misiunea urgentă a anilor 1875-1876 era terminarea următoarei *Consideraţii inactuale*. Editorul lui dorea să păstreze ritmul alert de publicare a unei cărţi la nouă luni. A avut o tentativă de a scrie despre filologie, însă *Noi, filologii* nu înainta. Ce altceva mai avea de spus despre abordarea istorică reducţionistă şi despre consecinţa ei, insensibilitatea în faţa adevăratelor surse ale inspiraţiei artistice? S-a întors la subiectul Artei.

Avea să scrie o nouă *Consideraţie inactuală* pe o temă care acum îl interesa foarte mult: geniul individual şi efectul pe care acesta îl poate avea asupra culturii unei epoci. Mulţumită îndelungatei şi strânsei relaţii cu Wagner, nimeni nu putea fi mai calificat să pună geniul la microscop. Cea de-a patra *Consideraţie inactuală* urma să se intituleze „Richard Wagner la Bayreuth” şi să aibă o dublă calitate: aceea de nouă *Consideraţie* publicată în serie şi cea de *Festschrift* cu rol de sunet de goarnă care marchează deschiderea ediţiei inaugurale a Festivalului de la Bayreuth.

„Richard Wagner la Bayreuth” are doar vreo 50 de pagini, însă i-a luat o bună parte din an ca să termine textul. Scrierea şchiopătă, şi nu din obişnuitul motiv, acela că-i venea întotdeauna greu să-şi aştearnă ideile pe hârtie, ci pentru că tensiunea dintre minte şi inimă îl purta într-o lungă călătorie a înţelegerii. Procesul scrierii unei apologii a geniului compozitorului l-a făcut pe Nietzsche să priceapă necesitatea de a se elibera de Wagner. Periculoasa influenţă a iubitului compozitor nu putea fi supraestimată: însăşi devenirea lui Nietzsche îi cerea să se elibereze de Wagner, iar acest lucru îi crea un foarte puternic conflict emoţional.

Nietzsche lăudase de multe ori puterea sublimă pe care o exercita muzica lui Wagner asupra simţurilor lui, dar acum înţelegea că aceasta îl lipsea de liberul-arbitru.

Conştientizarea acestui fapt îi stârnea tot mai multe resentimente faţă de seducţia învăluitoare, metafizic-delirantă ce odinioară îi păruse deplina mântuire a vieţii. Acum îl vedea pe Wagner ca pe un teribil pericol, iar devotamentul lui pentru el ca pe o fugă nihilistă din faţa lumii. Îl critica pe Wagner pentru că ar fi fost un histrion romantic, un tiran ipocrit, un manipulator senzual. Muzica lui Wagner îi zdruncinase nervii şi îi distrusese sănătatea; Wagner cu siguranţă nu era un compozitor, ci o boală...

Nu era posibil să aştearnă aceste gânduri într-o operă publicabilă: asemenea gânduri i-ar fi invalidat complet singura carte publicată, *Naşterea tragediei*. Aşa că, în timp ce scria despre geniul lui Wagner, *Consideraţia* s-a metamorfozat, după cum avea să recunoască mai târziu, într-o analiză a propriului geniu şi o meditaţie asupra felului în care avea să-l pună la lucru în viitor.

Precedenta *Consideraţie* despre Schopenhauer identificase geniul de tip Rousseau, a cărui natură este primordială, asemenea şarpelui Typhon aflat sub vulcanul Etna[1]. Wagner era o asemenea forţă a naturii, şi aşa visa şi Nietzsche să devină: un rebel insaţiabil, indiferent la propria siguranţă şi la cea a lumii, un inovator cultural ale cărui gânduri aveau să creeze măreţe cutremure de idei. Era exaltant gândul că asemenea revoluţii vizionare ale unor genii precum Wagner (şi el), deşi provocau distrugeri inevitabile, erau esenţiale pentru salvarea umanităţii de la stagnare şi mediocritate.

Eseul reia teme sondate pentru prima oară în *Naşterea tragediei*. În numele lui Wagner, îşi reia meditaţia asupra dispariţiei veneraţiei pentru Dionysos prin impunerea implacabilelor teorii raţionaliste ale legii, statului şi culturii, până în contemporaneitate, când *Bildungsphilister*, filistinii învăţaţi, domnesc cu îngâmfarea lor plină de certitudini,

astfel încât tot spiritul cultural rămas activ este folosit pentru a susţine pereţii comuni ai măreţelor edificii ale economiei şi puterii – substanţial susţinute de forţa ziarelor, pe care Nietzsche le descrie din nou ca pe nişte contraforţi găunoşi ai vanităţii cititorului, căruia îi subminează în acelaşi timp sufletul. Adevărata cultură, precum cea a lui Wagner (şi implicit a lui Nietzsche), poartă cu ea un curent subteran ce purifică, îmbogăţeşte şi înnobilează spiritul, întărindu-l totodată în rolul său iconoclast. Eseul se încheie cu pasaje îngrozitor de prolixe în care îl laudă exagerat pe Wagner: privirea lui aruncă „raze de soare care «sug apa», adună negurile, îngrămădesc ceţurile furtunii... A surprins natura cu privirea aceea... a văzut-o goală: iată, ea vrea să se refugieze acum, ruşinoasă, în contradicţiile ei”[2] şi tot aşa. Dar Nietzsche nu se poate abţine să scape şi câteva şopârle viclene. Comparând uimitoarea încredere în sine a lui Wagner cu cea a lui Goethe, spune că „este o natură şi «mai prezumţioasă» decât Goethe, care spunea despre el însuşi: «Întotdeauna credeam că am deja totul; ar fi putut să-mi pună o coroană pe cap şi m-aş fi gândit că acesta e un lucru de la sine înţeles»”[3]. *Consideraţia* se încheie fără echivoc, cu declaraţia că Wagner nu este, de fapt, „profetul unui viitor, aşa cum ar vrea poate să ne pară, ci tâlcuitorul şi transfiguratorul unui trecut”[4].

Nietzsche îşi rezerva sieşi rolul de profet al viitorului.

„Richard Wagner la Bayreuth” nu a fost niciodată un text reuşit. Dând pe dinafară de ranchiună filială şi ipocrizie, se întoarce la stilul rigid pe care îl avea înainte, utilizând multă analiză serioasă şi nici un pic din căldura şi spiritul *Consideraţiei* anterioare, cea despre Schopenhauer. Cât timp l-a scris, a trecut prin chinurile paricidului: capul, stomacul şi ochii nu i-au dat pace nici o clipă. Zi de zi, timp de mai multe ore, se simţea de parcă avea rău de mare. În

medie, la fiecare două săptămâni petrecea 36 de ore în pat, în întuneric deplin, trecând adesea printr-o asemenea agonie, încât nici nu putea gândi. Îşi pierduse cei doi prieteni care până atunci scriseseră cu devotament după dictare: von Gersdorff plecase la moşia sa, iar Romundt la seminarul teologic, dar soluţia la această problemă a apărut în aprilie, în persoana plină de energie a unui tânăr compozitor saxon cu părul neîngrijit, în vârstă de 22 de ani, pe nume Johann Heinrich Köselitz. Era înzestrat cu cel mai limpede şi mai caligrafic scris de mână.

Pe când studia contrapunctul şi compoziţia la Leipzig, Köselitz citise *Naşterea tragediei*. Îi făcuse, pe el şi pe colegul său, Paul Heinrich Widemann, să „ameţească de încântare". Erau destul de modeşti încât să mărturisească faptul că nu înţeleseseră cartea pe de-a-ntregul, însă erau convinşi că găsiseră o minte care vorbea cu o forţă interpretativă cum nu mai întâlniseră până atunci. „Când Nietzsche a făcut ca forţele apolinice şi dionisiace să fie distruse de raţionalismul utilitarist (exprimat de Socrate), am început să înţelegem de ce înflorirea şi proliferarea unei arte măreţe sunt imposibile sub dominaţia culturii noastre, a cunoaşterii şi a raţiunii... *Naşterea tragediei* este un protest puternic al artistului şi al eroului împotriva consecinţelor culturii noastre alexandrine, ce slăbesc voinţa şi distrug instinctele."[5]

„Schopenhauer ca educator" le sporise entuziasmul. „Pentru că, în timp ce contemporanii noştri înţelegeau prin «cultură» aproximativ idealul lui Bentham de maximizare a confortului general (idealul lui Strauss şi al tuturor socialiştilor de la More încoace), Nietzsche a apărut pe neaşteptate din mijlocul lor ca un legiuitor din ceruri, predicând că scopul, ţinta supremă a culturii este producerea geniului."[6]

Köselitz a început să-l numească pe Nietzsche „marele reevaluator”. A plecat impetuos la Basel, hotărât să-l întâlnească şi să înveţe de la el.

Fără să ştie cum arăta Nietzsche, a vizitat librăriile unde se vindeau cărţi poştale cu peisaje frumoase din zonă şi cu personalităţile ei. Spre uimirea lui, în vitrina dedicată profesorilor de la universitate nu era nici o fotografie a eroului său. Întrebările sale au fost întâmpinate cu reacţii de genul: „Profesorul Nietzsche? Avem pe cineva aici cu numele ăsta?”, reacţie care probabil nu era cauzată întru totul de reputaţia proastă a lui Nietzsche la universitate, ci şi de faptul că lui nu îi plăcea ceea ce numea a fi „executat fotografic de Ciclopii cu un singur ochi... Încerc, de fiecare dată, să evit dezastrul, însă inevitabilul se produce mereu – şi iată-mă eternizat ca un pirat, un mare tenor sau un boier...”[7].

Köselitz era wagnerian până-n măduva oaselor, aşa că, atunci când s-au întâlnit în cele din urmă, Nietzsche i-a împrumutat *Consideraţia* despre Wagner, încă neterminată. Entuziasmul tumultuos, tipic lui Köselitz, l-a convins pe Nietzsche că eseul trebuie terminat şi că el este omul potrivit să-l ajute. De la finalul lui aprilie şi până la sfârşitul lui iunie, acesta a scris după dictare ultimele trei capitole, ba chiar a şi trecut pe curat toate cele 98 de pagini, cu scrisul lui frumos. Când şpalturile s-au întors de la editor, harnicul Köselitz le-a făcut corectura. În cele din urmă, două volume magnific legate erau gata pentru a le fi trimise lui Wagner şi Cosimei spre sfârşitul lui iulie, adică în perioada ultimelor repetiţii înaintea deschiderii oficiale a festivalului, pe 13 august.

În toiul pregătirilor de ultim moment, Wagner nu ar fi putut avea timpul necesar pentru a citi cartea, însă era un cadou minunat sosit într-un moment foarte agitat. A

răspuns rapid şi plin de entuziasm printr-o telegramă: „Prietene! Cartea ta e magnifică! Dar cum ai descoperit atât de multe despre mine? Acum vino iute şi obişnuieşte-te cu impactul *Inelului* în timpul repetiţiilor”[8]. Wagner i-a trimis cel de-al doilea exemplar regelui Ludovic, care s-a declarat la fel de încântat de textul lui Nietzsche.

Până să apuce Nietzsche să răspundă chemărilor imperioase ale lui Wagner la Bayreuth, a primit o scrisoare de la Erwin Rohde, prin care acesta îl anunţa că se logodeşte. Prietenia se clatină sub privirea unei mirese, iar acum trei dintre cei mai vechi prieteni ai lui se îndreptaseră spre căsătorie.

Nietzsche nu a exprimat deschis ce simţea. I-a trimis lui Rohde o scrisoare călduroasă de felicitare, care includea speculaţia că, în comparaţie cu prietenii lui, probabil că el era cel care greşea, însă căsnicia trebuie să presupună compromisuri şi o acomodare inacceptabilă cu mediocritatea umană, pe care el nu se simţea pregătit să le facă. În noaptea de după primirea scrisorii lui Rohde, a compus un poem sentimental cu titlul „Pribeagul”[9], în care se descrie străbătând noaptea un peisaj de munte şi auzind cântecul dulce al unei păsări. Asemenea păsării din pădure din *Siegfriedul* lui Wagner, aceasta poate să vorbească. Când o întreabă, ea îi spune că nu pentru el cântă, ci pentru perechea sa.

Pe 22 iulie a pornit în extenuanta călătorie spre Bayreuth, unde a ajuns două zile mai târziu. S-a prezentat la Wahnfried în ziua următoare. Cosima abia dacă a menţionat sosirea lui în jurnal. Haosul frenetic al ultimelor repetiţii este întotdeauna o perioadă stresantă în orice teatru, dar aici era mai mult decât atât, dat fiind că finanţatorii luaseră hotărârea îngrozitoare de a vinde bilete la repetiţii. Ca într-un striptease prelungit şi lipsit de

judecată, toate defectele şi ridurile erau expuse privirii publicului. Dar fiece zi ce trecea costa în jur de două mii de mărci, iar aceasta era o metodă de a recupera ceva din cheltuieli.

„Multă iritare”, notează Cosima. Wagner a avut o ceartă teribilă pe scenă cu coregraful şi cu costumierul. Unii interpreţi au plecat şi trebuiau angajaţi alţii. Herr Unger, care îl interpreta pe Siegfried, tânărul erou al *Inelului*, era răguşit – sau era doar un pretext? O walkirie importantă dădea dovadă de „excesivă lipsă de graţie”. Hagen, personajul negativ, îşi uitase replicile. Singurul atelier care ar fi putut să-l facă pe dragon să scuipe flăcări, să-şi mişte coada şi să-şi dea ochii peste cap se afla în Anglia. Dragonul a fost expediat în trei bucăţi, urmând să fie montat la sosire, însă la Bayreuth au ajuns doar două dintre ele. Gâtul fusese trimis la Beirut, capitala Libanului. Dispozitivul de făcut fum nu era bun. Cădeau bucăţi de decor, arătându-i vederii pe muncitorii mătăhăloşi în cămaşă care leneveau aşteptând să facă schimbările de decor. Interpreţii îşi doreau chemări la rampă. Wagner nu le permitea: ar fi rupt vraja care-i ţinea pe spectatori subjugaţi. Făcând un gest interesat, însă democratic, Wagner a permis accesul pompierilor la o repetiţie, fără bilete, determinându-l pe un membru al comitetului de conducere să demisioneze. Repetiţia generală a fost un chin. Wagner angajase un pictor de subiecte istorice pentru a proiecta decorurile. Acesta le realizase cu atâta acurateţe istorică şi atâta meticulozitate, încât aveau efectul unor încălţări cu talpă din plumb, ancorând ferm povestea în dimensiunea unei reprezentări pedante, fără a lăsa loc imaginaţiei nici măcar să se urnească, darămite să zboare. Cosima detesta costumele: „Aduc în întregime cu cele ale şefilor de trib ai pieilor-roşii şi încă poartă, împreună cu

absurditatea lor etnografică, marca lipsei de gust provinciale – sunt pur şi simplu oripilată de ele”[10]. Atât de oripilată, încât Wagner şi-a pus cornul lui Siegfried pe cap şi l-a atacat pe deloc apreciatul costumier, mugind ca un taur.

Necazurile Cosimei s-au înmulţit odată cu sosirea lui Judith Gautier, care atrăgea toate privirile când străbătea străzile din Bayreuth îmbrăcată după ultima modă pariziană: în costum de marinar. Iubirea lui Wagner pentru Judith, aprinsă la Tribschen, era încă înflăcărată. Şi-o ascundea foarte prost de Cosima. Dacă Judith i-a acordat favorul final ori nu rămâne de discutat, însă asta nu prea mai conta. Ea se instalase într-o casă pe care Wagner o vizita mult prea des, legătura lor era vizibil erotică, iar bârfele nu mai conteneau. Toată lumea spunea că e amanta lui. Era o umilinţă oribilă pentru răţuşca cea urâtă, fiica lui Liszt. Ea trecuse prin foc pentru Wagner, iar acum alta era muza, inspiraţia şi dragostea lui. Fără acestea, Cosima se simţea ştearsă. Scrie că se simţea „nonexistentă” şi „moartă”. Cât a durat festivalul, ea stat însă dreaptă, cu statura ei impunătoare, şi-a înălţat profilul arogant, cu nasul mare, şi-a aranjat părul într-o coadă medievală împletită, potrivită pentru o regină a Nibelungilor, s-a înveşmântat în mătase albă, vaporoasă, ca o mireasă, şi, în rolul de regină a Bayreuthului, a fost gazda perfectă.

Deşi festivalul vibra din cauza scandalului Gautier, aceeaşi înaltă societate care odinioară o umilise şi dispreţuise pe Cosima pentru că era amanta lui Wagner se întrecea să-i intre în graţii. Bayreuth era centrul universului; Wagner era omul cu care dădea bine să fii văzut. Toată lumea bună se înghesuia la uşile Wahnfriedului, iar Cosima era cea care le păzea. Splendidă în veşmintele ei cvasimedievale, cu un evantai uriaş în mână (Bayreuth era

afectat de obişnuitul val de căldură din august ce asigură multe dintre leşinurile de la operă), Cosima rămânea impasibil de ţeapănă şi de maiestuoasă, primind sutele de vizitatori ce veniseră din toate colţurile lumii ca să vadă şi să fie văzuţi. Era o răzbunare magnifică pe înalta societate care o dispreţuise odinioară, precum şi pe franţuzoaică.

În ziua când a sosit, Nietzsche era unul dintre cei cinci sute de vizitatori care se perindau prin Wahnfried. Ca simplu profesor, se afla pe una din treptele cele mai de jos. Se respecta eticheta aşa cum o fac doar parveniţii. Cosima trebuia să se ocupe de patru monarhi, o grămadă de prinţi şi prinţese, mari duci, mari ducese, arhiduci, arhiducese, duci, marchizi, conţi, contese şi ranguri mai mici. Ca să nu se simtă nimeni jignit şi să nu iasă scandal, toţi trebuiau primiţi în ordinea corectă a rangului. Oamenii obişnuiţi aşteptau în anticamere, vorbind în şoaptă, ca în biserică.

Regele Ludovic şi-a dorit să participe la festival incognito. Şi-a programat sosirea misterioasă la miezul nopţii, urmând să fie întâmpinat în taină de Wagner şi ascuns într-o trăsură care să-l ducă la splendidul palat Hermitage din Bayreuth, unde regele credea că va trece „neobservat”. Sub norii mişcători care tot ascundeau luna, cei doi bărbaţi şi-au descărcat sufletele, în timp ce trăsura şerpuia printre sculpturile fantastice, fântânile şi grotele sinistre ale parcului palatului zugrăvit în argint de lumina lunii. Pentru Wagner, acesta a fost unul dintre foarte puţinele momente pur spirituale din timpul întregului festival, un moment menit să compenseze tot materialismul şi agitaţia, o reconectare la ceea ce constituia cu adevărat spiritul, inspiraţia şi ţelul muncii sale de-o viaţă.

Dar relaţiile cu monarhii se ştie că sunt fragile. Regele insistase că nu doreşte ovaţii publice pe timpul şederii sale la Bayreuth, dar s-a înfuriat atunci când a fost ascultat. În

orice caz, opera era pe primul loc în inima lui, chiar înaintea ovaţiilor. A participat la repetiţia generală a spectacolului *Das Rheingold*, pe 28 iulie. Chiar lipsit de ovaţii, urechea regelui a găsit muzica pur şi simplu sublimă. La întoarcerea sa la Hermitage, a ordonat ca parcul să fie luminat cu făclii şi populat cu muzicieni ascunşi vederii care să interpreteze muzica lui Wagner de prin tufişuri, în timp ce fântânile arteziene iluminate îşi aruncau jeturile de apă în ritmul muzicii.

După cum anticipase Nietzsche, primul festival de la Bayreuth era la ani-lumină de reînvierea de către un nou Eschil a spiritului tragic ce avea să salveze cultura Europei de stagnare şi mediocritate. Conceput iniţial să fie mult mai mult decât un eveniment propriu-zis – o metaforă a culturii germane, o imagine a viitorului şi un model pentru modernitate –, se transformase, după cum conchidea în *Consideraţia* lui, în ceva mult inferior: o continuare laşă a vechii ordini, un compromis şi o delectare pentru *Bildungsphilister*.

Nietzsche nota cu amărăciune că „toată pleava de pierde-vară ai Europei” trata Festivalul de la Bayreuth ca pe încă o ocazie bună de adăugat în hoinăreala lor fără ţintă din cadrul circuitului anual al calendarului monden. Era scârbit şi de prezenţa numeroşilor antisemiţi ce-şi găseau satisfacţia în schiţa rudimentară a luptei dintre rase din *Inel*, întruchipată de încleştarea dintre piticii negri, diformi ai lumii de dincolo şi progenitura blondă a lui Wotan. Victoria finală a lui Siegfried îi încânta, aşa cum avea să-l încânte şi pe Hitler la prima lui vizită, în 1923, după care a început să scrie *Mein Kampf*.

Dom Pedro al II-lea, împăratul Braziliei, a sosit la Wahnfried în seara ce a urmat repetiţiei generale. Prezenţa sa imperială a alungat în mare măsură mohoreala cauzată

de defectele punerii în scenă şi de costumele dezamăgitoare. Suveranul din Württemberg era poziţionat foarte jos în ierarhia monarhilor; în ciuda acestui fapt, şi prezenţa lui a fost o sursă de satisfacţie. Însuşi împăratul Germaniei, kaizerul Wilhelm, a binevoit să vină la primele două opere, bătând din palme în timp ce striga printre dinţii rânjiţi către sfetnicii săi: „Teribil! Teribil!”. Din păcate însă, şi-a dat seama că nu mai putea asista la ultimele două opere ale ciclului.

Deşi Wagner îi spusese lui Nietzsche că urma să aibă camera lui la Wahnfried, aşa cum avea la Tribschen, nici nu s-a pus problema ca el să stea acolo. Aşa că s-a cazat în camerele cele mai ieftine pe care le putuse găsi, chiar în centrul oraşului. Tavanul era scund şi te coceai înăuntru.

Bayreuth era pe atunci un orăşel de douăzeci şi ceva de mii de locuitori. Opera lui Wagner a avut un public de 1.925 de persoane. Urmau să fie trei reprezentaţii ale celor patru opere ce compuneau *Inelul*. Asta însemna, cumulat, o asistenţă de 5.775 de zei norocoşi aflaţi în posesia biletelor pentru Walhalla, ce-şi aduceau cu ei familiile, însumând mii de neveste, copii şi slujitori. Apoi mai erau şi meseriaşii: actorii, interpreţii, instrumentiştii, tehnicienii de scenă, dulgherii, cusătoresele, spălătoresele, negustorii şi servitorii de toate soiurile. Nici un eveniment public nu e complet fără oportunistul ce vine neinvitat. Prostituate, aventurieri mustăcioşi cu tricorn, hoţi de buzunare, golani de stradă, salahori cu ziua şi un număr mare de ţărani care se adunaseră de pe la fermele şi ogoarele din apropiere ca să vadă spectacolul. Cu toţii se înghesuiau pe pavajul uscat, care fierbea sub soare. Vacarmul era insuportabil. Nietzsche nu se putea refugia nici măcar în camerele sale, unde căldura şi mirosurile dezgustătoare se acumulau ca într-un cuptor încins.

Pentru Ceaikovski, ca pentru mulţi dintre vizitatori, preocuparea de frunte era să găsească de mâncare: „Meniurile pregătite de hanuri nu sunt suficiente pentru a-i satisface pe toţi oamenii înfometaţi”, nota el. „Cu chiu, cu vai, abia capeţi o bucată de pâine şi un pahar de bere, dar asta doar după o luptă acerbă sau prin stratageme viclene ori o rezistenţă de fier. Chiar şi atunci când ai reuşit să ocupi un colţişor de masă, trebuie să aştepţi o eternitate până când e servită mult dorita mâncare. La aceste mese domneşte anarhia. Toată lumea strigă şi zbiară, iar ospătarii epuizaţi nu dau atenţie cererilor îndreptăţite ale unuia sau altuia. Doar printr-un noroc chior mai apuci să guşti ceva... De fapt, de când a început festivalul, mâncarea este principalul interes al publicului; reprezentaţiile artistice ocupă un loc secundar. Fripturile, cartofii copţi, omletele – despre toate astea se discută cu mai mare interes decât despre muzica lui Wagner.”[11]

Teatrul era prea luminat pentru ca Nietzsche să poată urmări spectacolele din sală. Aşa că a primit o cămăruţă întunecoasă ca un dulap aflată în apropierea scenei. Era chinuitor de cald. Sosirea lui a coincis cu repetiţiile pentru cea de-a patra şi ultima operă, *Götterdämmerung*, în care are loc sfârşitul lumii. Orchestra de o sută de instrumentişti ce descrie imaginea prăbuşirii apocaliptice a Walhallei şi a distrugerii vechilor zei producea un volum al sunetului fără precedent probabil în istoria muzicii. „Nu mi-a plăcut deloc... şi a trebuit să ies...”

Recepţiile de la Wahnfried i-au plăcut chiar şi mai puţin. A participat la una dintre ele, unde a fost remarcabil de trist şi de tăcut, apoi n-a mai mers la nici una.

Unul dintre laitmotivele vieţii lui Nietzsche este că, mereu când era la pământ, a apărut un salvator miraculos care să-i poarte de grijă. Acum salvarea a apărut în

persoana Malwidei von Meysenbug, o anarhistă bătrână şi bogată, cu trei ani mai mică decât Wagner, dar făcând parte din aceeaşi generaţie revoluţionară[12]. Autobiografia Malwidei, *Memoriile unei idealiste*[13], o transformaseră într-un soi de personalitate la Bayreuth.

Malwida îl admira enorm pe compozitor, iar apartamentul ei de la Roma avea în centru bustul lui de marmură. Ea era nepoata unui nobil prusac; după o respingere amoroasă din timpul unui bal, această membră a înaltei societăţi se hotărâse să distrugă societatea. Asemenea lui Wagner, fusese exilată după revoltele din 1848-1849, în cazul ei pentru că trecea peste graniţă scrisorile primului dintre numeroşii revoluţionari de care s-a îndrăgostit. Exilul a purtat-o în nordul Londrei, unde şi-a găsit loc în grupul de anarhişti ruşi exilaţi şi unde, deşi ar fi preferat să-i devină soţie, a devenit preceptorul celor două fiice ale văduvului Aleksandr Herzen[14].

Malwida avea o reputaţie destul de solidă în lumea revoluţionarilor, astfel încât în timpul enorm de popularei vizite făcute de Garibaldi la Londra pentru a-i radicaliza pe englezi şi pentru „a forma o republică plutitoare de corăbii mereu gata să acosteze unde era nevoie să se poarte lupta pentru libertate”[15], acesta a invitat-o pe Malwida să ia micul dejun la bordul navei lui, care era ancorată pe Tamisa. Când a sosit cu o barcă cu vâsle, „a fost coborât un fotoliu acoperit cu o carpetă drăguţă, în care am fost ridicată. Garibaldi ne-a întâmpinat la bord într-un costum pitoresc – o tunică scurtă, cenuşie, o pălărie roşie brodată cu fir de aur care îi acoperea părul blond şi cu pistoale care se iţeau din centura lată. Marinarii lui, cu ochi căprui şi ten măsliniu, erau adunaţi pe punte, îmbrăcaţi la fel de pitoresc”. Au fost servite stridii şi „a urmat cea mai încântătoare şi mai veselă conversaţie... Toţi marinarii

păreau să-l idolatrizeze şi nu puteai să nu simţi şarmul poetic al personalităţii lui...”[16].

Acum o femeie scundă şi grasă care părea inofensivă, de vreo 60 şi ceva de ani, cu părul alb pieptănat pe spate şi ascuns sub o fâşie de dantelă scumpă, Malwida nu îşi ostoise, în adâncul sufletului ei, setea de sânge a tinereţii sale anarhiste. Încă era încântată de exemplul Comunei din Paris – ar fi sărit scântei dacă ea şi Jacob Burckhardt s-ar fi întâlnit vreodată. Nu era o umanistă, ci o mistică ce credea într-o putere nenumită ce ar fi venit dintr-o poziţionare cu totul în afara lumii, o forţă ce nu putea fi găsită în nici un laborator, ca să nu mai vorbim de vreo eprubetă. Ea oferea spiritului uman posibilităţi nelimitate ce-i făceau pe bărbaţi şi pe femei capabili să se transforme în zei, drept care erau obligaţi să acţioneze ca atare.

Malwida încă avea apucăturile directe şi naive ale revoluţionarului hotărât. Ochii ei de un albastru deschis, foarte lăudaţi, încă vedeau ceea ce-şi dorea să vadă. Miopia ei elitistă filtra acele aspecte ale comportamentului uman ireconciliabile cu idealismul ei. Toate relaţiile sale cu revoluţionarii despre care a scris în memorii au rămas platonice; întotdeauna fusese mai curând o menajeră decât amanta influentă, aşa cum i-ar fi plăcut. Este greu să n-o vezi ca pe o anexă adoratoare a bărbaţilor puternici, mai docilă decât i-ar fi plăcut să creadă: o „idioată utilă” plină de bani, în sensul leninist al sintagmei. În perioada aceea, misiunea ei asumată era de a-i încuraja pe tinerii „Pionieri ai Libertăţii”, iar în persoana lui Nietzsche credea că îl găsise pe următorul.

Cei doi se întâlniseră pentru prima oară la Bayreuth, în 1872, când se pusese piatra de fundaţie, iar de atunci întreţinuseră o corespondenţă plină de curtoazie. Ea îşi exprimase admiraţia faţă de scrierile lui, iar el o

compătimise atunci când una dintre fiicele lui Herzen se măritase cu un bărbat cu care inima revoluţionară a Malwidei nu putea fi de acord.

Malwida observase suferinţele fizice pe care i le provocau camerele în care era cazat Nietzsche, aşa că-i oferea zilnic refugiu la umbra răcoroasă a grădinii sale. Îl hrănea cu infinită compătimire şi cu un regim calmant pe bază de lapte. El înota mult în apele râuleţului ce străbătea grădina. Era un regim care-i prindea atât de bine, încât i-a reaprins adoraţia pentru muzica pe care o asculta la operă. Trebuia să admită că sufletul său nu putea să nu se supună, deşi în rest vânzoleala din Bayreuth era intolerabilă.

Pe 3 sau 4 august, Nietzsche a fugit din Bayreuth fără a spune nimănui, nici măcar Malwidei. A luat trenul până la Klingenbrunn, un sătuc din codrii Bavariei. A stat acolo doar câteva zile, însă i-a prins foarte bine. S-a întors la timp pentru premieră, pe 13 august, ţinându-se de planul de a se întâlni cu sora lui la Bayreuth, precum şi cu dragii săi prieteni Rohde şi von Gersdorff, care plătiseră sume considerabile pentru bilete şi cazare.

Un elixir magic al dragostei este adesea un expedient narativ în operele lui Wagner, iar acum părea că toţi cei trei prieteni băuseră pe săturate aşa ceva.

Carl von Gersdorff s-a îndrăgostit „nebuneşte, ca un descreierat, byronian” de o tânără contesă italiană pe nume Nerina Finochietti. A cerut-o în căsătorie fără să stea pe gânduri şi apoi s-a chinuit luni întregi să scape din ghearele rapace ale familiei ei.

Erwin Rohde, care se logodise de curând, flirta fără ruşine, dar şi fără pricepere, cu orice femeie îi ieşea în cale, spre jena considerabilă a tovarăşilor săi.

Însuşi Nietzsche s-a îndrăgostit fără speranţă de o blondă drăguţă, pe numele ei Louise Ott. Muzicalitatea o făcea să aibă ceva în comun cu iubirile lui de până atunci. Louise era o muziciană excelentă, care cânta bine la pian şi avea o voce foarte dulce. Când s-au cunoscut, ea şi Nietzsche au vorbit câte-n lună şi-n stele, însă ea a omis să-i spună că e căsătorită. Până când a aflat, răul fusese deja făcut. Soţul Louisei, care era bancher, nu-i împărtăşea pasiunea pentru Wagner, aşa că fusese lăsat acasă, la Paris, iar ea participa la festival însoţită de fiul ei, Marcel. Se pare că acest *coup de foudre* îi lovise atât pe Nietzsche, cât şi pe Louise, la fel de tare şi de profund.

„Totul era întunecat în jurul meu când ai plecat din Bayreuth", i-a scris el; „era de parcă cineva ar fi eliminat lumina. La început a trebuit să mă adun, dar am reuşit până la urmă, aşa că poţi lua scrisoarea aceasta în mâini fără pic de teamă. Trebuie să ne agăţăm strâns de puritatea spiritului care ne-a adus împreună"[17].

„Ce bine", i-a răspuns ea trei zile mai târziu, „că între noi poate izvorî o prietenie adevărată, sănătoasă, aşa încât să ne putem gândi unul la celălalt direct din suflet, fără ca acest lucru să ne fie interzis de conştiinţă... Totuşi, ochii nu ţi-i pot uita: privirea ta adâncă, plină de iubire, încă zăboveşte asupra mea, ca atunci... Nu sufla nici o vorbă celorlalţi despre scrisorile noastre – tot ce a fost va rămâne între noi –, sunt sanctuarul nostru, doar al nostru"[18].

Un an mai târziu, aproape exact în aceeaşi zi, el i-a trimis o scrisoare în care-i spunea că-i simţise prezenţa cu atâta acuitate, încât aproape că-i văzuse ochii. Louise era din nou însărcinată, dar i-a răspuns aproape imediat, spunându-i că nu era deloc surprinzător, dat fiind că ea îşi reamintise scurtele momente petrecute împreună: „Am

retrăit totul şi m-am regăsit atât de îmbogăţită – atât de îmbogăţită – pentru că tu-mi dăruiseşi inima ta”[19].

9

Spirite libere şi nu chiar atât de libere

Dacă acum ştiinţa face tot mai puţină bucurie prin ea însăşi, dar, prin suspectarea metafizicii, a religiei şi a artei consolatoare, stârneşte tot mai multă bucurie: sărăceşte cel mai mare izvor de plăceri căruia omenirea îi datorează aproape întreaga ei umanitate. De aceea, o cultură superioară trebuie să-i dea omului un creier dublu; un fel de două camere cerebrale, una pentru a percepe ştiinţa, cealaltă – ne-ştiinţa: stând una lângă alta, fără a se întrepătrunde, separabile, putându-se zăvorî; este o cerinţă a sănătăţii.

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară şi inferioară”, secţiunea 251[7]

Universitatea i-a acordat lui Nietzsche un an sabatic plătit începând cu toamna lui 1876. Ba chiar l-au scutit de ultimele cursuri pe care le avea la *Pädagogium*. Asta însemna libertate totală pentru el. Malwida von Meysenbug l-a invitat să petreacă iarna la Sorrento, iar el a acceptat.

Editorul îl presa să-i dea următoarea *Consideraţie inactuală*. I-a răspuns că totul merge conform planului. Nu era adevărat, deşi în cap avea o idee care-l sâcâia să-i dea formă pe hârtie. I-a dat titlul provizoriu „Brăzdarul” (*Die Pflugschar*). Aşa cum fierul ascuţit al plugului taie pământul în brazde curate, secţionând rădăcinile buruienilor sufocante care ar putea omorî plantele folositoare, tot aşa cartea aceasta urma să taie buruienile care-i sufocaseră gândirea originală, acestea fiind idolii săi de altădată, Wagner şi Schopenhauer.

[7] Ed.rom.cit. vol. 3, p. 143 (n.tr.).

Evident că o călătorie cu trenul, foarte complicată, până la Sorrento, cu numeroasele transbordări şi căratul bagajelor, era prea mult pentru el singur, aşa că a aranjat să-l însoţească doi prieteni. Unul dintre ei era un student la filologie pe nume Albert Brenner, un tuberculos în vârstă de 20 de ani, înclinat spre depresie şi poezie, ai cărui părinţi credeau în proprietăţile curative ale iernilor petrecute în sud. Celălalt era filosoful de 26 de ani Paul Rée, pe care Malwida îl cunoscuse la Bayreuth. Prima carte a lui Rée, *Psychologische Beobachtungen* (*Observaţii psihologice*), atrăsese ceva atenţie, iar acum era pe cale să publice o a doua. El avea să fie o completare excelentă la cercul de la Sorrento, pe care Malwida îl voia a fi un salon filosofico-literar. Ea visase mereu să trăiască în mijlocul unui soi de comunităţi de idealişti şi abia aştepta iarna următoare ca pe un laborator al meditaţiei fertile. Şi Malwida visa să scrie un prim roman. În iarna aceea a scris, într-adevăr, un roman intitulat *Phädra*, o saga de familie în trei volume, plină de legături de rudenie încurcate, intenţia fiind să ilumineze căutarea libertăţii individuale.

Pe 19 octombrie 1876, Nietzsche şi Brenner au luat un tren ce avea să treacă prin tunelul ce străbate Mont Cenis, o recentă minune a ingineriei, înainte de a-i duce mai departe, la Torino.

Au descoperit că împart vagonul de clasa I cu două doamne elegante şi inteligente, Claudine von Brevern şi Isabella von der Pahlen. Stând de vorbă foarte mult cu Isabella în timpul călătoriei, Nietzsche a fost prins iarăşi de un vârtej romantic. Au făcut schimb de adrese, după care s-au despărţit, urmând să-şi petreacă noaptea, întâmplător, la acelaşi hotel. Dimineaţa, doamnele urmau să ia un alt tren, iar Nietzsche s-a trezit ca să-şi ia rămas-bun, însă în drum spre gară l-a apucat o durere de cap atât de

groaznică, încât Rée a trebuit să-l sprijine ca să ajungă înapoi la hotel.

La Pisa s-a oprit să vadă celebrul turn, iar la Genova a văzut marea pentru prima oară în viaţa lui. Aşa încât oraşul a ajuns să fie asociat în mintea lui cu Columb, Mazzini şi Paganini. Era oraşul exploratorilor, al fondatorilor, al inovatorilor; oraşul sufletelor destul de curajoase încât să navigheze pe mări neexplorate în speranţa de a descoperi lumi noi. Nietzsche a măsurat cu pasul înălţimile din jurul Genovei, imaginându-se în mintea lui Columb, care, descoperind Lumea Nouă, dublase dintr-o lovitură posibilităţile lumii.

La Genova s-au îmbarcat pe un vapor cu aburi până la Napoli. Avea să pătrundă acum pentru prima dată în lumea clasică. Dar nu a apucat să marcheze momentul solemn, trebuind să-şi consume întreaga prezenţă de spirit şi atenţia ca să scape de derbedeii agresivi care se certau, se hărţuiau şi se hârâiau pe bagajele lui ca nişte coţofene hoaţe. I s-a părut intolerabil să sosească într-o asemenea lipsă de decenţă în lumea pe care şi-o imaginase toată viaţa. Malwida i-a readus buna dispoziţie printr-o plimbare vesperală cu trăsura de-a lungul arcuitului golf Napoli, de la promontoriul împădurit Posillipo (Pausilipon pentru vechii greci) către craterul înalt al Vezuviului, cu insula Ischia răsărind din apele mării, întunecate ca vinul roşu.

„Nori de furtună se adunaseră maiestuos deasupra Vezuviului, iar din fulgere şi din mohorâtul roşu-închis al norilor a luat fiinţă un curcubeu; oraşul strălucea de parcă ar fi fost făcut din aur pur”, a scris Malwida. „Era aşa o minunăţie, încât domnii fură fermecaţi de-a binelea de peisaj. Niciodată nu l-am văzut pe Nietzsche atât de plin de viaţă. Râdea cu gura până la urechi de fericire.”[1]

După două zile la Napoli, şi-au continuat drumul spre Sorrento. Nimic nu-l pregătise pentru arhitectura sudului. Cu zidurile în nuanţe de ocru şi mandarină năruindu-se, cu tencuiala scorojită, harababura de umbre veştejite ale clasicismului, lăsate în paragină, cerea o lepădare totală a rigidităţii. Era neliniştitoare în comparaţie cu arhitectura germană şi elveţiană pe care le cunoscuse toată viaţa lui, cu structurile ei extrem de organizate simbolizând întruchiparea, generaţii de-a rândul, a corectitudinii şi virtuţii civice a ordinii.

Malwida închiriase Vila Rubinacci, o vilă pătrată tencuită cu stuc aflată la mică distanţă de Sorrento. Vila era înconjurată de viţă-de-vie şi livezi de măslini. Cei trei bărbaţi erau cazaţi la etajul întâi, în camere cu vedere înspre terasă. Malwida şi servitoarea ei, Trina, stăteau la etajul al doilea, unde se afla şi salonul. Acesta era destul de mare, încât spiritele libere se puteau întâlni acolo pentru a-şi sincroniza vârtejurile inspiraţiei.

În prima scrisoare trimisă acasă, pe 28 octombrie, Nietzsche a omis în mod deliberat să le spună mamei şi surorii sale ceea ce găsise profund ori semnificativ. Ba chiar scria cu atâta naivitate caricaturală, şcolărească, încât până şi Franziskăi şi lui Elisabeth trebuie să li se fi părut iritant de lipsită de informaţii scrisoarea respectivă. „Iată-ne la Sorrento! Toată călătoria de la Bex a durat opt zile. La Genova am fost bolnav. De acolo călătoria pe mare a durat cam trei zile şi – ca să vezi! – n-am avut rău de mare.”[2] Şi tot aşa. Dar, când scria pentru el, o făcea cu totul diferit, mărturisind că se cutremura la gândul că ar fi putut muri fără să vadă lumea mediteraneeană.

Când a vizitat Paestum, reflecta: „În cazul oricărui lucru desăvârşit, noi suntem obişnuiţi nu să ne întrebăm cu privire la devenirea lui: ci să ne bucurăm de stadiul lui

prezent, ca şi când acesta ar fi răsărit din pământ printr-o lovitură magică de baghetă... Ne simţim încă *aproape* ca atunci (de exemplu, într-un templu grecesc precum acela de la Paestum) când, jucându-se într-o dimineaţă, un zeu şi-ar fi construit locuinţa din asemenea lespezi enorme: alteori, ca şi când un suflet ar fi fost încarcerat dintr-odată, prin vrajă, într-o piatră şi acum ar vrea să vorbească din ea. Artistul ştie că opera sa acţionează din plin numai dacă trezeşte credinţa într-o improvizaţie, într-o spontaneitate miraculoasă a genezei sale; şi astfel el vine în sprijinul acestei iluzii şi introduce în artă, la începutul creaţiei, acele elemente de nelinişte entuziastă, de dezordine care se extinde orbeşte, de visare cu urechile ciulite, ca mijloace de amăgire, pentru a aduce sufletul privitorului sau al ascultătorului în aşa stare, încât să creadă în izvorârea bruscă a lucrului perfect”[3].

Spiritele libere au intrat într-un fel de rutină. Dimineţile şi le petreceau în deplină libertate. Nietzsche înota în fiecare zi în care-i îngăduia marea, se plimba şi lucra. Se reuneau cu toţii la masa de prânz. După-amiaza făceau împreună plimbări prin livezile de citrice dimprejur sau mergeau şi mai departe călare pe măgăruşi, iar atunci se făcea mare haz pe seama tânărului Brenner, ale cărui picioare lungi aproape atingeau pământul pe lângă cele ale animalului pe care-l călărea. Serile, luau cina împreună. Apoi urcau în salon şi purtau discuţii interesante bazate pe un program comun de lecturi. Rée şi Brenner le citeau pe rând cu voce tare lui Nietzsche şi Malwidei, care avea, şi ea, vederea slabă.

Au început prin a citi cursurile lui Burckhardt despre cultura Greciei antice, apoi au trecut la Herodot, Tucidide şi *Legile* lui Platon, urmate de *Gândire şi realitate* de Afrikan Spir, un filosof şi metafizician ruso-ucrainean care făcuse

parte din acelaşi batalion cu Tolstoi în timpul asediului Sevastopolului, în 1854-1855. Sistemul filosofic al lui Spir se bazează pe necesitatea certitudinii absolute. Ceea ce contează nu este adevărul, ci certitudinea. Unica propoziţie necondiţionat adevărată este legea identităţii: A = A. Nimic din domeniul devenirii (*Geschehen*) nu este identic cu sine. Trebuie să postulăm o realitate fundamentală, deşi nu putem spune nimic despre ea cu excepţia faptului că, fiind identică cu sine, trebuie să excludă pluralitatea şi schimbarea. Spir susţinea că acest lucru oferea demonstraţia logică a ceea ce Platon şi Parmenide doar intuiseră. E straniu că Spir a exercitat o influenţă atât de puternică asupra lui Nietzsche în această perioadă, dat fiind că Spir era deist şi, asemenea lui Schopenhauer, metafizician, în timp ce pentru Nietzsche, cealaltă zonă de interes puternic o constituiau moraliştii francezi raţionalişti: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère, Stendhal şi Voltaire.

Rée spunea despre sine că ar fi un moralist evoluţionist şi e aproape sigur că el îi introdusese pe raţionalştii francezi în programul de lecturi. Voltaire ar fi fost o blasfemie în perioada schopenhaueriană a lui Nietzsche, dar schimbarea pe care au suferit-o ideile sale în acea iarnă a fost atât de spectaculoasă, încât, atunci când a terminat de scris noua carte, i-a dedicat-o lui Voltaire. Numea, în glumă, noul său sistem de gândire „Réealism”.

Paul Rée era cu cinci ani mai tânăr decât Nietzsche. Era fiul unui bogat om de afaceri evreu; nu avea nevoie să-şi câştige existenţa şi a devenit un fel de student etern, înscriindu-se la mai multe universităţi, unde studia de-a valma dreptul, psihologia şi fiziologia. Cu un an în urmă îşi susţinuse doctoratul în filosofie. Era la fel de mic de statură ca Wagner sau Nietzsche. Era aproape frumos, cu un păr

castaniu, ondulat şi o timiditate plină de blândeţe care explică de ce femei puternice precum Elisabeth Nietzsche şi Lou Salomé aveau să se folosească de el aşa cum voiau. Rée suferea de o problemă de sănătate minoră, cronică şi inexplicabilă, dar mai mult suferea de o lipsă de hotărâre şi de încredere în propriile forţe.

Ca şi Nietzsche, Rée participase la Războiul Franco-Prusac şi fusese rănit, dar nu vedea acest lucru ca pe o stavilă în faţa plăcerii pe care i-o oferea cultura franceză. Mentalitatea lui cosmopolită rezona cu ambiţia lui Nietzsche de a fi mai curând un bun european decât un bun cetăţean al Reichului. Prietenia cu Rée a durat aproape şase ani, între octombrie 1876 şi 1882, timp în care cei doi au produs opere literare influenţându-se reciproc atât stilistic, cât şi ideatic. Amândoi i-au folosit pe vechii greci ca pe un punct de plecare în meditaţia asupra problemelor filosofice ale vremii lor, în timp ce făceau eforturi să se împace cu reorganizarea postdarwiniană a cunoaşterii umane.

Rée şi-a dezvoltat principiile de bază ale gândirii în teza de doctorat din 1875:

1. Acţiunile umane nu depind de liberul-arbitru.
2. Conştiinţa nu are origine transcendentală.
3. Mijloacele imorale sunt de multe ori lăudabile de dragul unui scop moral.
4. Nu există progres în faptele oamenilor.
5. Imperativul categoric kantian nu e potrivit pentru o doctrină practică a moralei[4].

Intenţia declarată a lui Rée era să trateze conceptele şi afectele morale aşa cum un geolog tratează formarea scoarţei Pământului, adoptând doctrina darwiniană a selecţiei naturale ca pe un cadru teoretic general şi înlocuind speculaţia metafizică cu naturalismul ştiinţific.

Fără credinţa în liberul-arbitru nu putea exista credinţă în responsabilitatea morală. Însăşi ideea de vină sau de păcat era greşită, pentru că presupunea că omul ar fi putut acţiona diferit.

În concluzie, viziunea detaşată, chiar cinică a lui Rée repudia orice intenţie şi orice posibilitate de a edifica, a instrui, a justifica, a înnobila sau a transcende. Şi aşa, fiind lipsită de o dimensiune metafizică, era mai pesimistă chiar decât cea a lui Schopenhauer, însă doctrina naturalistă a lui Rée a fost cea care l-a îndepărtat pe Nietzsche de romantismul metafizic al lui Schopenhauer şi Wagner şi l-a orientat spre un punct de vedere pozitivist, ştiinţific. Această nouă direcţie a fost influenţată masiv de Rée, care căuta să explice sentimentele de natură morală reconstruindu-le evoluţia istorică sau preistorică, în cadrul a ceea ce numea „etica sa evoluţionistă”.

Explicaţia pe care o dădea Rée simţului moral era următoarea: aşa cum copiii îşi dezvoltă ideile cu ajutorul experienţelor zilnice, al exemplului dat de părinţi şi prin deprinderea unor obiceiuri, tot astfel rasa umană şi-a dezvoltat, de-a lungul timpului, o natură morală care e transmisă mai departe din generaţie în generaţie. Concepţia lui Rée cu privire la dobândirea moralităţii urma etica evoluţionistă a lui Darwin, expusă în *Descendenţa omului şi selecţia sexuală*. Este posibil ca Nietzsche să fi cunoscut lucrarea respectivă doar la mâna a doua, prin intermediul unora ca Rée[5]. Capacitatea lui Nietzsche de a citi în limba engleză era în mod sigur îndoielnică. Ştim însă că luase cunoştinţă în mod direct de articolul lui Darwin „Schiţă biografică a unui bebeluş”[6]. Este un articol scurt, concentrat asupra manifestărilor timpurii ale simţului moral. Darwin descrie întâlnirea cu fiul său William, în vârstă de 2 ani, care venea dinspre sufragerie. Lui William îi

strălucea privirea „într-un mod straniu, nenatural şi afectat”. Copilul furase nişte zahăr. Darwin a tras concluzia că disconfortul simţit de copil provenea din dorinţa lui frustrată de a-i mulţumi pe părinţi, chiar în timp ce îşi conştientiza capacitatea nou-dobândită de a corela evenimente din trecut cu altele din viitor. Cauza nu era frica de pedeapsă, căci copilul „nu fusese niciodată pedepsit, sub nici o formă”. Pentru Rée, articolul conţinea cel de-al doilea principiu al tezei sale de doctorat: că nu există o origine transcendentală a conştiinţei. Nietzsche avea să scrie o carte întreagă despre asta, explorând ceea ce el numea genealogia moralei.

Rée avea mereu în buzunar un exemplar din *Maximele* lui La Rochefoucauld. El însuşi se pricepea de minune să născocească aforisme, precum „Învăţătura ne modifică comportamentul, nu caracterul” şi „Religia se naşte din teama în faţa naturii, moralitatea din teama în faţa fiinţelor umane”[7].

Teza de doctorat a lui Rée conţinea următoarea afirmaţie curajoasă şi surprinzătoare: „Există sincope în acest eseu, dar sincopele sunt mai bune decât substitutele” – şi existau destule sincope în aforismele pe care le prefera pentru a-şi transmite ideile. Aforismul era o tehnică ciudat de neştiinţifică pentru cineva care afirma că este un moralist evoluţionist, pentru că în mod cert o proprietate a dovezii ştiinţifice este că străbate transparent distanţa de la A la B, în timp ce aforismul, după cum a observat Nietzsche, este marea rampă de lansare pentru conjectură: „Un aforism matriţat şi turnat cum se cuvine, odată citit, nu este încă «descifrat»; dimpotrivă, abia de acum trebuie să înceapă *interpretarea* lui, pentru care e nevoie de o artă a interpretării”[8].

Nietzsche a fost inspirat şi influenţat să folosească stilul elegant, de aforism franţuzesc al lui Rée. Concizia i se părea foarte atrăgătoare, dat fiind că perioadele în care era capabil să citească şi să scrie deveneau din ce în ce mai scurte. „Nevralgia asta lucrează atât de cuprinzător, atât de ştiinţific, încât literalmente mă provoacă să aflu câtă durere pot îndura, şi fiecare dintre aceste investigaţii durează treizeci de ore.”[9] Nu putea găsi întotdeauna un asistent care să scrie după dictare, iar un aforism bine gândit îl punea imediat pe hârtie.

Primele pe care le notează în carnetul său au profunzimea unor răvaşe din prăjitura chinezească: „Maternitatea este prezentă în orice fel de dragoste: nu şi paternitatea”; „Pentru a vedea ceva pe de-a-ntregul, trebuie să ai doi ochi, unul al iubirii şi unul al urii”[10]. Pe măsură ce se perfecţiona, a început să fie frustrat de limba germană. Comparată cu limba franceză, germana era un leviatan greoi. Construcţiile ei împovărătoare erau total nepotrivite pentru concizie. Oricine încearcă să scrie aforistic în germană se loveşte repede de problema că nu poate tăia frazele cu atâta precizie şi inteligenţă ca în franceză sau engleză. Verbele auxiliare detaşate se prăvălesc unul după altul ca într-o avalanşă, distrugând concizia şi tocind ascuţimea spiritului. Oricum, a găsit mare plăcere în a persevera, iar cartea la care lucra, *Omenesc, prea omenesc*, avea să constea, în cele din urmă, din aproape 1.400 de aforisme sau fragmente aforistice.

Familia Wagner îşi petrecea iarna tot la Sorrento, la Hotel Vittoria, aproape de Vila Rubinacci. Singurul contact între Nietzsche şi Wagner după Festivalul de la Bayreuth avusese loc în septembrie, când Maestrul îi scrisese din senin lui Nietzsche, cerându-i să cumpere nişte lenjerie intimă albastră din mătase şi să i-o trimită prin poştă. Când

a primit scrisoarea, Nietzsche era atât de bolnav, încât n-a fost în stare să-i scrie un răspuns, însă s-a ocupat ca lenjeria să fie cumpărată şi trimisă şi a dictat o scrisoare lungă şi plină de afecţiune care s-o însoţească. Scrisoarea exprima încântarea lui sinceră că poate să-i fie de folos: micul comision îi readusese în minte amintiri dragi din vremurile fericite de la Tribschen[11].

Imediat ce grupul Malwidei a sosit la Sorrento, i-au vizitat pe Wagneri la Hotelul Vittoria, din apropiere. L-au găsit pe Wagner cufundat în cea mai sumbră melancolie. Eforturile susţinute depuse pentru festival fuseseră epuizante. Dar mai rele, cu mult mai rele fuseseră imperfecţiunile festivalului. Era într-o stare de furie continuă. Totul fusese cârpăcit. *Trebuia* să corecteze imperfecţiunile artistice ale ediţiei din anul următor. Dar mai putea fi vorba despre o ediţie următoare, când cea inauguralã îl lăsase cu datorii de 140.000 de mărci? Îi scrisese regelui Ludovic, propunându-i un plan ingenios de a trece datoria asupra Reichului, însă regele a reacţionat aşa cum făcea de obicei pentru a evita o situaţie dificilă – pur şi simplu nu i-a răspuns la scrisori.

Cele două grupuri s-au aflat în acelaşi timp la Sorrento timp de două săptămâni. Aflăm, în principal de la Malwida, despre cum bătea vântul prin livezile de măslini, despre expediţiile zilnice prin împrejurimi, pentru a admira peisajul, despre petreceri vesperale luminate de stele căzătoare şi despre plescăitul valurilor fosforescente care se izbeau de ţărm, dar nu aflăm nimic în legătură cu conversaţiile dintre Nietzsche şi Wagner. Jurnalul Cosimei îl menţionează în trecere pe Nietzsche din prima zi, ca fiind epuizat şi îngrijorat de problemele de sănătate[12]. Nu vorbeşte prea politicos despre Rée, a cărui „fire rece şi meticuloasă nu ne atrage; la o privire mai atentă, ajungem

la concluzia că o fi israelit”[13]. Mai departe nu-l mai menţionează pe Nietzsche, dar explicaţia ar putea fi că era prea bolnav ca să mai fie de faţă. Octombrie a fost o lună destul de proastă pentru el. În urma „unei crize destul de demoralizante”, a plecat la Napoli pentru a-l consulta pe Otto von Schrön, profesor oftalmolog, care i-a prescris să se însoare dacă vrea să-i fie mult mai bine. Acesta era foarte probabil un eufemism pentru relaţiile sexuale, iar Rée lasă de înţeles că Nietzsche i-ar fi urmat sfatul şi ar fi apelat la nişte prostituate în Napoli sau când s-a întors la Sorrento. Malwida a luat sfatul profesorului în forma sa inocentă şi s-a aruncat bucuroasă într-o sarabandă a peţitului. Ea şi Nietzsche au pus la cale un plan pe care acesta îl schiţează într-o scrisoare către Elisabeth.

„Planul, despre care Frl. von Meysenbug spune că trebuie urmat cu stricteţe şi la execuţia căruia trebuie să ajuţi, este acesta: ne convingem că, pe termen lung, existenţa mea la Universitatea din Basel nu poate continua şi că a o continua ar însemna, în cel mai bun caz, să-mi abandonez toate proiectele importante şi să-mi sacrific complet sănătatea.” Calea de scăpare era să se însoare cu o femeie bogată. „Bună, *dar* bogată, după cum a spus Frl. von M., acest *dar* făcându-ne să izbucnim în hohote de râs... Cu această soţie, voi trăi apoi în următorii ani la Roma, loc care este potrivit din motive ce ţin în egală măsură de sănătate, de societate şi de studii. Planul ar trebui îndeplinit vara aceasta, în Elveţia, astfel încât să mă întorc în toamnă la Basel ca bărbat însurat. Diverse *persoane* sunt invitate în Elveţia, printre ele... Elise von Bülow din Berlin, Elsbeth Brandes din Hanovra. Din punctul de vedere al calităţilor intelectuale, încă o găsesc pe Nat[alie] Herzen cea mai potrivită. Ţi-a reuşit foarte bine

idealizarea femeiuştii Köckert din Geneva! Toate laudele şi onorurile ţie! Dar e îndoielnic; cât despre bani?...”[14]

A descris cea mai importantă calitate a unei soţii (după bani) ca fiind capacitatea de a purta o conversaţie inteligentă până la bătrâneţe. La acest nivel, i-a dat notă maximă lui Natalie Herzen, candidata ideală. Fiica ruso-evreică a văduvului Aleksandr Herzen, Natalie fusese crescută şi educată de Malwida, care le privea, pe ea şi pe surorile ei, ca pe nişte fiice adoptive. Deşi Natalie era suficient de inteligentă, nu era bogată, aşa că nu era nevoie ca Nietzsche să ticluiască o cale de scăpare. E greu să ni-l imaginăm gândindu-se la însurătoare altfel decât panicat. Când a primit o scrisoare din partea celei cu care flirtase în tren, Isabella von der Pahlen, care îşi exprima speranţa că se vor revedea la Roma, a intervenit pe neaşteptate boala, pentru a doua oară când era vorba de Isabella, iar el a considerat că este prea bolnav pentru a-i putea răspunde direct la scrisoare, deşi nu era prea bolnav pentru a-şi instrui editorul să-i trimită cea mai recentă *Consideraţie inactuală*, dimpreună cu complimentele autorului.

Se pare că Nietzsche era deosebit de impresionabil în trenuri. În timpul următoarei călătorii pe care a făcut-o a fost vrăjit de o tânără balerină de la opera din Milano: „O! Ar fi trebuit să-mi auzi italiana! De-aş fi fost un paşă, aş fi luat-o la Pfafers cu mine, unde, atunci când activităţile intelectuale ar fi fost imposibile, ar fi putut dansa pentru mine. Încă mai sunt supărat pe mine uneori pentru că nu am rămas câteva zile la Milano de dragul ei”[15]. Însă curând recunoştea: „Căsătoria, deşi într-adevăr foarte dezirabilă, este lucrul cel mai *improbabil* – ştiu asta foarte *limpede*”[16].

Familia Wagner a plecat din Sorrento pe 7 noiembrie, însă, înainte de asta, de Ziua morţilor, pe 2 noiembrie, cele

două grupuri au făcut o plimbare înainte de a-şi petrece seara împreună. În biografia fratelui ei, Elisabeth Nietzsche (care nu a fost niciodată la Sorrento) spune lumii că în acea zi Nietzsche şi Wagner au avut o ceartă din cauza căreia nu aveau să se mai vadă niciodată. Cosima nu dezvăluie acest lucru. În fond, ea a fost acolo, iar însemnarea din jurnalul ei în acea zi este scurtă şi calmă. Dar acest exemplu al exercitării de către Elisabeth a talentului ei de a scorni trebuie inclus în acest moment al povestirii, pentru că biografia ei este un punct de plecare evident pentru orice cercetător şi, într-adevăr, versiunea ei falsă asupra evenimentelor a influenţat decenii întregi cercetarea privind viaţa lui Nietzsche. Aşa cum descrierea falsificată de către Elisabeth a morţii tatălui său avea ca scop abaterea atenţiei de la posibilitatea existenţei sifilisului în familie, tot astfel povestea ei despre cearta cu Wagner era menită să ascundă adevăratul motiv al rupturii, care a venit mai târziu şi a avut drept motive nişte secrete de natură medicală, precum şi un scandal sexual pe care Elisabeth şi-a dorit cu disperare să le ascundă.

„În ultima seară împreună [la Sorrento]”, scrie Elisabeth, „Wagner şi fratele meu au făcut o splendidă plimbare de-a lungul coastei şi pe creste, de unde se poate admira o magnifică privelişte a mării, insulei şi a golfului.

«O atmosferă de despărţire», a spus Wagner.

Apoi, dintr-odată, a început să vorbească despre *Parsifal* [noua operă pe care o compunea şi care aborda tema creştină a cavalerilor Sfântului Graal]. Era pentru prima oară când perora despre această lucrare şi a făcut-o în mod remarcabil, subliniind nu caracterul ei de creaţie artistică, ci de experienţă creştină, religioasă... A început să-şi mărturisească faţă de fratele meu felurite emoţii şi experienţe de natură creştină, precum căinţa şi ispăşirea şi

tot soiul de asemenea aplecări înspre dogmele creştine... El [Nietzsche] nu putea privi brusca schimbare a viziunii lui Wagner decât ca pe o încercare de a ajunge la o înţelegere cu puterile stăpânitoare în Germania, care deveniseră acum pioase – singurul lui ţel fiind succesul material. În timp ce Wagner vorbea întruna, ultima sclipire de lumină a dispărut în mare, iar scena a fost învăluită de o ceaţă subţire şi de întunericul tot mai profund. Şi în sufletul fratelui meu se lăsase întuneric... Ce dezamăgire! Malwida nu-şi mai amintea decât că fratele meu a fost deprimat toată seara şi că s-a dus devreme la culcare. Avea presentimentul că el şi Wagner nu se vor mai întâlni niciodată”[17].

Aceasta este o scornealã de la un capăt la altul, dar a fost luată de bună până în 1981, când Martin Gregor-Dellin, specialist în Wagner, a spus cum s-a întâmplat de fapt.

După ce Nietzsche a ajuns la Sorrento, Wagner se îngrijorase de starea deplorabilă a sănătăţii lui şi i-a scris unui prieten medic, Otto Eiser, al cărui sfat a fost ca lui Nietzsche să i se facă un examen clinic ca lumea. La întoarcerea din Italia, Nietzsche s-a dus la Frankfurt pentru a fi consultat de Eiser şi de un oftalmolog pe nume Otto Krüger. A fost pentru prima oară când a avut parte de o consultaţie amănunţită, care a durat patru zile. Au diagnosticat modificări într-o porţiune interioară a globului ocular, numită *fundus oculi*, modificare ce poate avea origine sifilitică. Au descoperit, de asemenea, că ambele retine erau foarte grav afectate. Lucrul acesta contribuia la severitatea migrenelor, care nu erau de fapt cauzate de „gastrită”, ci de o „predispoziţie pentru iritabilitate a organului central”, a cărei origine au identificat-o drept activitatea mintală excesivă. Trebuia să lucreze mai puţin, să-şi facă un program de relaxare, să ia chinină şi să poarte

ochelari cu lentile albastre. Spre uşurarea lui Nietzsche, au exclus posibilitatea unei tumori cerebrale.

La vremea aceea mulţi credeau că masturbarea cauzează probleme grave la nivelul ochilor, cum erau cele de care suferea Nietzsche, iar Wagner i-a trimis o scrisoare lamentabil de indiscretă doctorului Eiser, dând glas suspiciunilor sale. „Observând starea lui N., mi-am reamintit de experienţe identice sau foarte similare ale unor tineri cu o mare abilitate intelectuală. Văzându-i doborâţi de simptome similare, am descoperit că acestea erau cu certitudine efectele masturbării. De când am început să-l observ cu atenţie pe N., ghidându-mă după asemenea experienţe, toate trăsăturile temperamentului său şi obiceiurile lui caracteristice mi-au transformat temerile în convingere.”[18] Încă o dovadă în sprijinul teoriei sale Wagner o găsise în sfatul pe care îl oferise doctorul din Napoli: ca Nietzsche să se căsătorească, adică să-şi regleze viaţa sexuală.

Doctorul Eiser i-a răspuns aşa: „Când am discutat despre viaţa sa sexuală, N. nu doar m-a asigurat că nu a fost niciodată sifilitic, ci a negat şi când l-am întrebat despre impulsuri sexuale puternice şi despre satisfacerea lor pe căi anormale. Nu am atins decât în treacăt acest al doilea punct însă, aşa că nu mă pot baza prea mult pe afirmaţiile lui N. cu privire la asta. Împotriva acestei idei găsesc mult mai rezonabil să aduc ca argument faptul că pacientul vorbeşte despre infecţii de natură gonoreică în timpul studenţiei şi spune că a avut recent contacte sexuale, de câteva ori, în Italia, la sfatul medicului. Aceste afirmaţii, al căror adevăr nu poate fi pus la îndoială, demonstrează cel puţin că pacientului nostru nu-i lipseşte capacitatea de a-şi satisface dorinţa sexuală pe căi normale; circumstanţă care, deşi de neconceput la onaniştii de vârsta sa, nu

constituie o regulă generală... Admit că obiecţiile mele sunt departe de a fi irefutabile şi au un caracter relativ având în vedere îndelungata şi exhaustiva analiză la care ţi-ai supus prietenul. Sunt înclinat să-ţi accept ipoteza, cu atât mai mult cu cât şi pe mine anumite aspecte ale comportamentului lui N. mă fac s-o consider credibilă”.

Eiser a mai spus că existaseră cazuri de recuperare a unor pacienţi nevrotici, isterici care fuseseră debilitaţi de masturbare, dar că acest lucru nu era posibil într-un caz atât de grav de vătămare şi deteriorare a ochilor. Vederea lui Nietzsche era afectată iremediabil. Eiser a eliminat atât sifilisul, cât şi nefrita cronică (o boală a rinichilor) de pe lista de cauze ale bolii.

Cât despre durerile de cap, „o asemenea iritabilitate a centrilor nervoşi poate fi pusă într-o relaţie de cauzalitate directă cu sfera sexualităţii, aşa că rezolvarea problemei masturbării ar avea aici o mai mare greutate în raport cu diagnosticul – deşi, ştiută fiind tenacitatea acestui viciu, eu personal aş avea dubii legate de orice tratament şi de succesul acestuia”. Doctorul Eiser i-a dat lui Wagner acelaşi sfat pe care i-l dăduse lui Nietzsche doctorul Schrön: erau speranţe ca starea generală a lui Nietzsche – cu excepţia vederii – să se îmbunătăţească un pic dacă acesta ar fi avut o căsnicie fericită[19].

Nu diferenţele lor de opinie privind religiozitatea libretului lui *Parsifal* au cauzat ruptura finală dintre cei doi bărbaţi care se iubeau şi se preţuiau reciproc atât de mult, după cum spusese Elisabeth. Cauza a fost descoperirea, într-un târziu, de către Nietzsche a acestei corespondenţe bine intenţionate, însă umilitoare.

10

Omenesc, prea omenesc

Gânditorul, şi tot aşa artistul, care şi-a pus la adăpostul operelor partea mai bună a eului simte o bucurie aproape maliţioasă când vede cum trupul şi spiritul său sunt frânte şi distruse lent de timp, ca şi când s-ar uita dintr-un ungher la un hoţ care umblă la casa lui de bani, în vreme ce el ştie că aceasta e goală şi că toate comorile sunt salvate.

Omenesc, prea omenesc I, „Bucurie la bătrâneţe", secţiunea 209[8]

„Către Malwida von Meysenbug

Lugano, duminică dimineaţa [13 mai 1877]

Suferinţa umană în timpul unui voiaj pe mare este oribilă şi totuşi rizibilă, aşa cum îmi par a fi câteodată durerile mele de cap atunci când condiţia fizică mi-e excelentă – pe scurt, mă aflu astăzi încă o dată într-o stare de invaliditate serenă, în timp ce la bordul vasului am avut doar gânduri dintre cele mai negre, singurele mele îndoieli cu privire la suicid fiind legate doar de locul unde era marea mai adâncă, aşa încât să nu fiu pescuit imediat şi să nu trebuiască să-mi arăt recunoştinţa faţă de salvatori plătindu-le greutatea mea în aur... Purtam ochelarii mei cu dioptriile cele mai mari şi puneam la îndoială orice şi pe oricine. Vasul vămii a trecut cu încetineală pe lângă noi, însă eu uitasem să fac lucrul cel mai important, adică să-mi înregistrez bagajele pentru călătoria cu trenul. Apoi a început călătoria spre fabulosul Hotel Nationale, împreună cu doi pungaşi pe capra trăsurii, care au vrut să mă oblige să cobor la o *trattoria* mizerabilă; bagajul meu a fost încontinuu în mâini străine şi mereu se găsea unul care gâfâia cărându-mi valiza înainte să apuc eu s-o fac... La sosire a fost oribil şi o întreagă şleahtă de bandiţi au vrut să fie plătiţi... Am traversat graniţa cu Elveţia pe o ploaie torenţială, a fost un singur fulger, urmat de un tunet grozav. Am luat-o ca pe un semn bun."

[8] Ed.rom.cit. vol. 3, p. 118 (n.tr.).

Nietzsche citise greşit runele. Odată întors în Elveţia, nu prea a mai avut de ce să fie autoironic. Clima blândă a Italiei nu reuşise să-şi exercite magia dorită asupra sănătăţii lui şi, cu toate că socializarea în Vila Rubinacci fusese plăcută şi stimulantă intelectual, nu se materializase într-o carte. Cum *Consideraţiile inactuale* nici nu reuşiseră să aducă o revitalizare a culturii germane, nici nu se vânduseră (numărul cel mai mare de exemplare vândute fiind în jur de 90 din „Richard Wagner la Bayreuth", cumpărate de unii dintre miile de oameni care formau auditoriul captiv la ediţia inaugurală a Festivalului de la Bayreuth), i-a scris editorului său elveţian, Schmeitzner: „Oare n-ar trebui să considerăm *Consideraţiile inactuale* încheiate?"[1]. Schmeitzner a obiectat, dar Nietzsche se îndepărtase de lista iniţială şi oarecum conflictuală de subiecte ale *Consideraţiilor* şi se concentra asupra noii cărţi, care-şi avea începuturile taman în Klingenbrunn, când îşi luase scurta pauză de la Bayreuth. Titlurile „Brăzdarul" şi „Spiritul liber" evoluaseră înspre *Omenesc, prea omenesc*, cu subtitlul *O carte pentru spirite libere*. O descria ca pe un monument închinat unei crize. Subiectul ei este condiţia umană. Raţiunea îi este principiul călăuzitor. Limbajul folosit nu e violent, didactic, lăudăros ori obscur, ci personal, lucid, elegant. Este probabil cartea lui cea mai atrăgătoare.

Oriunde privea, vedea incapacitatea atât a Iluminismului, cât şi a Romantismului de a umple golul lăsat de colapsul gândirii tradiţionale. Era nevoie de un nou început, „eliberat de fantome şi de jocul de umbre al vreunui pustnic". Eliberat, în cazul de faţă, de glorificarea nostalgică a culturii Greciei antice, de Schopenhauer, de Wagner, de împărţirea lumii în voinţă şi reprezentare. Cartea avea să marcheze transformarea lui din filolog şi

comentator cultural în polemist. Nu era o carte scrisă pentru filosofi, ci una dedicată spiritelor iscoditoare dispuse să examineze teme culturale, sociale, politice, artistice, religioase, filosofice, morale şi ştiinţifice fără prejudecăţi, presupuneri şi toate celelalte ficţiuni ce fuseseră utilizate de-a lungul vremurilor pentru a limita adevărata libertate de gândire. Avea să survoleze lumea fenomenală cu o privire voltairiană, acceptând faptul că lumea numenală nu este doar inaccesibilă, ci şi lipsită de vreo semnificaţie practică pentru viaţa de zi cu zi a omului. El avea să fie spiritul care se eliberase luându-se în posesie pe sine însuşi, moştenitorul Iluminismului. Îşi anunţa intenţiile de pe pagina de titlu, dedicându-i cartea lui Voltaire. Era un act făţiş de sfidare împotriva lui Wagner.

Şi-a împărţit cartea în mai multe secţiuni:

Despre primele şi ultimele lucruri

Pentru istoria sentimentelor morale

Viaţa religioasă

Din sufletul artiştilor şi al scriitorilor

Semne de cultură superioară şi inferioară

Omul în viaţa socială

Femeia şi copilul

O privire asupra statului

Omul cu sine însuşi

Între prieteni. Un postludiu

Fiecare secţiune era alcătuită din aforisme sau paragrafe aforistice numerotate. „Despre primele şi ultimele lucruri” începe abrupt, identificând defectul ereditar al gândirii fundamentale a tuturor filosofilor ce-l precedaseră: ei priviseră natura umană ca pe o *aeterna veritas*, un adevăr etern. Omul le plutea pe dinaintea ochilor ca un lucru invariabil în orice vârtej, ca o măsură sigură a lucrurilor. Tot ceea ce afirmă filosoful nu-i însă, în definitiv, mai mult

decât o mărturie despre omul unui interval de timp foarte limitat[2]. Omul a evoluat. Nu există realităţi veşnice, după cum nu există adevăruri absolute. Esenţialul evoluţiei umane s-a petrecut în vremuri străvechi, cu mult înaintea acelor patru mii de ani pe care noi îi cunoaştem cu aproximaţie. Omul nu se va fi schimbat prea mult de-a lungul acestor ani. Însă filosoful vede „instincte” la omul actual şi admite că acestea ţin de realităţile imuabile ale omului. Pe această bază, el le foloseşte ca pe o cheie pentru înţelegerea lumii în general[3]. Dar înţelegerea lumii nu trebuie să se facă prin antropomorfism sau antropocentrism.

Obiectele percepţiei religioase, morale şi estetice ţin doar de suprafaţa lucrurilor, deşi omului îi place să creadă că ele ating inima lumii. Asta pentru că sunt lucrurile care dau sens vieţii sale, îl fericesc profund şi-l fac profund nefericit. Aşa că se adânceşte în iluzia astrologică, socotind că bolta înstelată se învârte în jurul sorţii omului[4].

Originea metafizicii şi a culturii se află în vis. Omul primordial credea că face cunoştinţă în vis cu o a doua lume reală. Aici este obârşia oricărei metafizici. Fără de vis, omul nu ar fi găsit nici un prilej de scindare a lumii. Chiar despărţirea în suflet şi trup are legătură cu cea mai veche concepţie despre vis. Tot aşa şi acceptarea unei forme corporale a sufletului, deci originea oricărei credinţe în spirite şi, probabil, a credinţei în zei[5].

Ipotezele metafizice sunt erori pătimaşe produse de autoamăgire. Cu toate acestea, Nietzsche este dispus să accepte că ar putea exista o lume metafizică, dat fiind că această posibilitate nu poate fi contestată. Dar, oricât de bine ar fi demonstrată existenţa unei lumi metafizice, în mod sigur cunoaşterea ei ar fi cea mai indiferentă dintre toate cunoaşterile: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i

fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoaşterea analizei chimice a apei[6].

Secţiunile dedicate logicii şi matematicilor sună ca un fel de răzbunare a nonmatematicianului: logica se bazează pe prezumţii cărora nu le corespunde nimic în lumea reală[7]. Acelaşi lucru se aplică şi matematicii, ce nu ar fi luat naştere dacă s-ar fi ştiut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută[8]. Ne amintim notele îngrozitoare primite de Nietzsche la Pforta atunci când ne spune că descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice, pe când, de fapt, nu există nimic identic. Acceptarea pluralităţii presupune întotdeauna că ar exista *ceva* ce apare ca multiplu. Acest lucru este greşit. Noi născocim fiinţe şi monade care nu există. La altă lume, o lume care *nu* este reprezentarea noastră, legile numerelor sunt totalmente inaplicabile. Ele sunt valabile doar în lumea umană[9].

Secţiunea intitulată „Pentru istoria sentimentelor morale" vine însoţită de avertismente. Observaţia morală trebuie să stea la baza gândirii libere. Omenirea nu poate fi cruţată de aspectul înfiorător al mesei de disecţie psihologică şi al bisturielor şi al penselor sale[10]. El îşi întăreşte avertismentul făcând trimitere la La Rochefoucauld: „Ceea ce lumea numeşte virtute nu este de obicei decât o nălucă înfiripată de pasiunile noastre, căreia îi dăm un nume onorabil, ca să putem face, nepedepsiţi, ceea ce vrem"[11]. Omul, supraanimalul (*Das Über-Tier*), vrea să fie minţit. Instinctele sociale au răsărit din plăceri împărtăşite şi din respingerea comună a unei ameninţări. Moralitatea este o minciună oficială spusă pentru a ţine supraanimalul în lesă.

„O privire asupra statului” vine cu observaţia că guvernarea asumată de castele superioare pune în pericol libertatea şi se îndreaptă spre despotism; dar, când vine vorba despre mase, trebuie să ne adaptăm acestei necesităţi regretabile aşa cum ne obişnuim cu ideea de cutremur. Aici îl citează pe Voltaire: „Când plebea se apucă de gândit, totul este pierdut”[12].

Intenţiile socialismului sunt ireproşabile, însă tot trecutul vechii civilizaţii este construit pe violenţă, sclavie, înşelăciune, eroare. Ca urmaşi şi concrescenţe ale acestui întreg trecut, nu ne putem aboli pe noi înşine şi nu avem dreptul să pretindem smulgerea unei bucăţi separate. „Nu este nevoie de o împărţire nouă, silnică, ci de o transformare treptată a concepţiei că în toţi trebuie să sporească dreptatea, iar instinctul violenţei să slăbească.”[13]

Scrie despre religie cu o încredere în sine de nezdruncinat. Aici se află pe un teren mult mai stabil decât în cazul ştiinţei, al guvernării sau al matematicii. Aforismele lui scripturale au o cadenţă biblică.

Ia anumite versete din Biblie şi le demolează cu delectare: Evanghelia după Luca, capitolul 18, versetul 14, de exemplu, zice: „Fiindcă oricine se înalţă pe sine se va smeri, iar cel ce se smereşte pe sine se va înălţa”. Nietzsche scrie: „Luca 18,14 corectat. – Cine se umileşte pe sine însuşi vrea să fie înălţat”[14].

Credinţa în „nobila escrocherie” care e religia şi care presupune credinţa în ideal se află în pericolul de a fi înlocuită de credinţa oarbă în ştiinţă, care, prin promisiunea certitudinii, se vede înălţată la statutul de religie. Omul care doreşte să obţină libertatea spiritului trebuie să aplice o interpretare analitică şi critică asupra religiei, ştiinţei şi idealului. Spirite libere de acest fel nu există, dar ar putea

exista într-o zi: Nietzsche le descrie venind încet spre el, ieşind ca nişte fantasme din negura viitorului. Rătăcitori pe pământ, ele se ştiu a fi călători spre o destinaţie finală ce nu există. Dar asta nu le pătează viaţa; din contră, eliberarea lor stă chiar în plăcerea pe care o află în incertitudine şi efemer; ele întâmpină cu bucurie misterele fiecărei noi dimineţi pentru evoluţia pe care o vor provoca în gândire.

Nietzsche a numit *Omenesc, prea omenesc* un monument închinat unei crize: nu era doar criza despărţirii ideologice de Wagner, ci şi criza creată de dezgustul provocat de ultimii zece ani petrecuţi în prăfuita lume academică. Privind înapoi, se mânia că se ancorase prea devreme într-o meserie pentru care nu era potrivit: filologia îi dăduse o senzaţie de gol şi de foame pe care nu reuşise s-o satisfacă decât cu ajutorul vrăjii narcotice a lui Wagner. Dar un vis narcotic muzical nu era calea de a îmblânzi realitatea. *Omenesc, prea omenesc* marchează începutul călătoriei sale filosofice în căutarea spiritului liber, a omului a cărui foame existenţială poate fi satisfăcută în ciuda absenţei idealului ori a divinităţii, ba chiar în ciuda propriei susceptibilităţi în faţa sublimului muzicii.

Omenesc, prea omenesc este prima carte scrisă în stilul aforistic, cu secţiuni numerotate, ce va deveni caracteristic lui Nietzsche. Împins să scrie în acest stil sacadat de starea groaznică a sănătăţii sale, el şi-a transformat boala într-un avantaj. Prin scris, a înţeles că aforismul e o provocare, o trambulină, un stimul pentru chestionarea împinsă mai departe şi în mai mare profunzime. Cartea marchează începuturile naşterii lui ca stilist cu adevărat original, ca gânditor.

I-a trimis textul finalizat al primului volum (avea să mai fie unul) editorului său, Schmeitzner, pe la jumătatea lui

ianuarie 1878. Odată cu textul, a trimis şi un set de instrucţiuni detaliate. Cartea *trebuia* publicată la timp pentru a omagia centenarul morţii lui Voltaire, pe 30 mai. Nu trebuia să i se facă reclamă sub nici o formă. Trebuia să fie publicată sub pseudonim, pentru ca acele facţiuni care se poziţionaseră de partea sau împotriva lui Nietzsche să nu aibă prejudecăţi, nici în sens pozitiv, nici negativ. Numele autorului trecut pe copertă trebuia să fie „Bernhard Cron". Nietzsche a inclus o biografie a fictivului Cron, pentru a fi tipărită în materialele publicitare.

„Herr Bernhard Cron este, după câte se cunoaşte, german, din provinciile baltice ruseşti, care în ultimii ani a călătorit constant. În Italia, unde printre altele s-a dedicat studiilor de filologie şi arheologie, l-a cunoscut pe doctorul Paul Rée. Prin intermediul agenţiei acestuia a intrat în contact cu Herr Schmeitzner. Dat fiind că adresa lui pe perioada următorilor ani se va schimba încontinuu, scrisorile trebuie să-i fie trimise editorului lui Herr Cron. Herr Schmeitzner nu l-a cunoscut personal niciodată."[15]

Schmeitzner a refuzat categoric. Dacă o cărticică de 40 de pagini de aforisme ale lui Herr Bernhard Cron nu ar fi atras deloc atenţia, o schimbare totală de atitudine a autorului *Naşterii tragediei* ar fi fost un eveniment. I-a scris foarte încurajator lui Nietzsche: „Cel care-şi permite să vorbească public este obligat să se şi contrazică public atunci când îşi schimbă opiniile"[16]. Schmeitzner a comandat un tiraj de o mie de exemplare, a făcut abstracţie de interdicţia lui Nietzsche privind publicitatea şi a stabilit preţul la zece mărci. Asta a transformat-o în cea mai scumpă carte din catalog, un indiciu al aşteptărilor sale mari.

Pe pagina de titlu a apărut numele lui Nietzsche, lipsit în mod intenţionat de titlul de profesor, care-l făcuse

odinioară atât de mândru. Spre sfârşitul lui aprilie, Nietzsche a trimis 28 de exemplare de protocol. Pe cel al lui Paul Rée scria: „Toţi prietenii mei sunt de acord că tu mi-ai scris cartea sau că originea ei se află sub influenţa ta. Aşa că te felicit pentru noua ta carte de autor! Trăiască Réealismul!”.

Lui Jacob Burckhardt i-a plăcut cartea. A spus că e o publicaţie suverană care va creşte nivelul de independenţă al întregii lumi, însă el şi Rée au fost singurii entuziaşti. Ceilalţi destinatari ai exemplarelor de protocol formau cercul restrâns al celor ce-l urmaseră pe Nietzsche în labirintul wagneriano-schopenhauerian. Unii s-au simţit trădaţi, alţii derutaţi, alţii scârbiţi. Rohde a întrebat: „Îţi poţi extrage oare sufletul, pentru a-l înlocui cu altul? Se poate ca Nietzsche să devină dintr-o dată Rée?”. Era o întrebare care-i bântuia şi pe ceilalţi câţiva credincioşi care sprijiniseră cu dârzenie *Naşterea tragediei*. „Nu-mi doresc prozeliţi”[17], a răspuns el sec atunci când şi-au exprimat îndoielile.

Un anonim i-a trimis de la Paris un bust al lui Voltaire însoţit de un bilet în care scria: „Spiritul lui Voltaire îl salută pe Friedrich Nietzsche”[18]. Poate că era trimis de frumoasa Louise Ott, de care se îndrăgostise în timpul Festivalului de la Bayreuth. Încă întreţineau o corespondenţă plină de nostalgie după ce ea se întorsese la soţul ei, bancherul din Paris. Ori poate că Wagner aranjase ca bustul să-i fie trimis de la Paris. Îi plăceau glumele.

Cartea ajunsese la Wahnfried pe 25 aprilie. Dedicaţia către Voltaire stârnise uimire. După ce a frunzărit-o, Wagner a hotărât că ar fi mai blând cu autorul dacă n-o citeşte. Cosima însă a citit-o. A decelat în ea „multă furie şi posomoreală” şi ceva chiar mai rău decât influenţa lui Voltaire, şi anume o reprezentare microcosmică a întregii

conspiraţii evreieşti în vederea cuceririi Europei. Paul Rée era evreu, lucru pe care ea-l mirosise în câteva minute după ce făcuse cunoştinţă cu el la Sorrento. Explicaţia Cosimei pentru *Omenesc, prea omenesc* era că „în cele din urmă Israel a intervenit sub forma unui doctor Rée foarte alunecos, foarte rece, dominat de Nietzsche, deşi în fond el îl trage pe sfoară – relaţia dintre Iudeea şi Germania în miniatură”[19]. Apoi a făcut gestul dramatic de a arde scrisorile lui Nietzsche.

Wagner însuşi a răspuns public cărţii în *Bayreuther Blätter*, ziarul de propagandă pe care izbutise să-l înfiinţeze. Când Nietzsche refuzase postul de editor al ziarului, Wagner îl numise în locul lui pe Hans von Wolzogen. Acesta era un antisemit şi un intelectual de mâna a doua care se insinuase la Wahnfried construindu-şi în apropiere o vilă ostentativă şi tămâindu-l pe Wagner. Deşi Nietzsche era celebru pentru dispreţul pe care-l simţea faţă de cultura ziarelor şi refuzase postul, era invidios pe poziţia lui von Wolzogen. Era o poziţie de putere.

Articolul lui Wagner era, chipurile, o analiză generală a relaţiei dintre artă şi public în Germania. De fapt, era o apărare a sa şi a schopenhauerismului, a conceptului de metafizică şi, mai mult decât orice, a ideii de geniu artistic, al cărui reprezentant european de vârf se considera. Deplângea avântul modelului de cunoaştere ştiinţifică, cu insistenţa asupra chimiei şi a unor ecuaţii ininteligibile. Dădea vina pe asta pentru răspândirea intelectului sceptic. Repudierea metafizicii condusese la punerea sub semnul îndoielii chiar a noţiunii de uman, incluzând aici şi ideea de geniu. O asemenea negare a accesului privilegiat al geniului la esenţa mistică interioară a realităţii era lipsită de sens. Gândirea ştiinţifică era incapabilă să obţină vreodată o legătură intuitivă comparabilă cu spiritul uman[20].

Nietzsche, care nu descoperise încă oribila corespondenţă a lui Wagner cu medicul lui, nu a răspuns public. A notat doar în particular că articolul era vindicativ, dureros şi prost argumentat. Îl făcuse să se simtă înstrăinat, ca un bagaj expediat dintr-o lume ideală. Tot restul anului a trecut printr-o prelungită criză de sănătate. Când a reuşit să se adune, a încropit un material polemic, ce avea să apară în „Diverse opinii şi aforisme" şi „Călătorul şi umbra sa", alcătuind cea de-a doua parte din *Omenesc, prea omenesc.* Scrierea acestora a fost o treabă frustrantă şi stresantă: „Totul – cu excepţia câtorva rânduri – a fost gândit în timpul plimbărilor şi schiţat cu creionul în şase carnete mici; trecerea pe curat m-a îmbolnăvit aproape de fiecare dată când m-am apucat s-o fac. A trebuit să omit în jur de douăzeci de linii de gândire *destul de lungi*, din nefericire unele esenţiale, pentru că nu am găsit timp pentru a le extrage din mâzgălelile mele groaznice cu creionul... Între aceste episoade, conexiunile scapă memoriei mele; trebuie să fur minutele şi sferturile de oră de *energie a creierului*, după cum îi spui tu, să le fur unui creier suferind"[21].

După anul sabatic, plătit, se întorsese la Basel pentru a încerca să predea din nou. Simţea că nu-şi poate continua viaţa fără a face ceva de natură practică.

La Basel venise un medic nou, Rudolf Massini. Consultându-se cu dr. Eiser, acesta a ajuns la concluzia că *dementia paralytica* nu ar trebui exclusă. A anticipat o probabilă orbire şi i-a interzis complet cititul şi scrisul pentru câţiva ani. Ar fi putut la fel de bine să-i pronunţe condamnarea la moarte.

Lui Nietzsche îi fusese mult mai uşor să-şi vadă de cursuri cât timp îi avusese pe Johann Köselitz ca să-i citească şi să scrie după dictare şi pe Elisabeth ca să aibă

grijă de casă – dar Köselitz plecase să-şi urmeze cariera de compozitor la Veneţia, iar Elisabeth nu mai era dispusă să vină într-un suflet pentru a-i fi de ajutor.

Ea luase ca pe un afront anticreştinismul făţiş din *Omenesc, prea omenesc.* Cartea adusese ruşinea asupra familiei. Acum fratele ei vorbea despre abandonarea carierei de profesor, pas ce l-ar fi lăsat sărac şi fără statut social. Ar fi secat prestigiul reflectat de statutul de profesor asupra mamei şi surorii sale. Lucrul acesta nu i-ar fi crescut deloc şansele ei de măritiş în societatea represivă, patriarhală şi, mai presus de orice, convenţională din Naumburg.

Era momentul să-şi aleagă alţi aliaţi. Prestigiul de împrumut putea fi recuperat dintr-o altă sursă, de la Wagner şi Cosima, a căror stea se afla la zenit. Încă de când i-o prezentase Nietzsche Cosimei la Tribschen, ea se făcuse utilă în multe şi mărunte feluri. Ambele femei erau burgheze până-n măduva oaselor şi la fel de religioase. Amândouă fuseseră la fel de scârbite şi de rănite de *Omenesc, prea omenesc.* Cosima îi scrisese lui Elisabeth, spunându-i sincer că lucrarea i se păruse atât insignifiantă intelectual, cât şi lamentabilă din punct de vedere moral. Stilul era deopotrivă pretenţios şi neglijent. Cosima considera că aproape la fiecare pagină descoperise „superficialitate şi sofisticărie copilărească”. Trădarea lui Nietzsche era absolută. Îi abandonase şi fugise într-o „tabără ostilă bine fortificată”, adică în evreitate.

Elisabeth a fost cu totul de aceeaşi părere. Începuse să corespondeze cu unul dintre principalii agitatori antisemiţi pe care-l cunoscuse la Bayreuth, pe nume Bernhard Förster. Antisemitismul şi naţionalismul lui i se păreau mult mai atrăgătoare decât europenismul şi Réealismul fratelui ei. Nu avea nici o intenţie să devină un spirit liber; din

contră, preţuia orice cătuşă ce o lega de societate şi de convenţii. În cercul fratelui ei de la Basel fuseseră o grămadă de celibatari, însă nu se legase nici o relaţie romantică. Era timpul să se stabilească din nou la Naumburg şi să se concentreze asupra perspectivelor ei de căsătorie.

Fără Elisabeth, care să aibă grijă de casă, Nietzsche s-a retras din viaţa publică. Şi-a vândut mobila şi s-a mutat într-o locuinţă deloc pretenţioasă de la marginea oraşului, în apropierea grădinii zoologice. Bachlettenstrasse nr. 11 era departe de universitate, dar a continuat vitejeşte să bată tot acest drum ca să-şi îndeplinească obligaţiile pedagogice. Trăind singur, „pe jumătate mort de durere şi epuizare”, îşi nota cu meticulozitate cheltuielile şi şi-a întocmit un orar ca la Pforta, al cărui scop era să-l menţină productiv din punct de vedere intelectual, iar financiar, în limitele bugetului în următoarele două sute de săptămâni.

Pe 2 mai 1879 şi-a înaintat în mod oficial demisia din postul de profesor, invocând problemele de sănătate. Spera ca doctorii lui să fi avut dreptate când susţinuseră că activitatea de profesor şi scrisul erau de vină pentru starea lui groaznică de sănătate. El însă arunca vina şi pe cântecul de sirenă al lui Wagner. „Chiar gândirea şi scrisul meu foarte problematice m-au îmbolnăvit până acum; cât timp am fost cu adevărat un cărturar, am fost şi sănătos; apoi au apărut muzica, să-mi distrugă nervii, şi filosofia metafizică şi grija pentru o mie de lucruri care nu sunt deloc treaba mea...”[22] Dacă scăpa de aceste două poveri, fără îndoială că avea să-şi recapete sănătatea fizică.

Pe 30 iunie universitatea i-a acceptat demisia, acordându-i o pensie de 3.000 de franci elveţieni pe o perioadă de şase ani. Nu fusese rezident în Elveţia timp de opt ani neîntrerupt, aşa că nu putea dobândi cetăţenia

elveţiană. Şi-a îmbrăţişat calitatea de apatrid. Era poziţia cea mai potrivită pentru a înţelege moralitatea universală, pentru a remodela binele şi răul pe baza unei noi evaluări a vieţii, fără nici un împrumut ideatic. Poate că devenise, în sfârşit, un spirit cu adevărat liber.

Încercând să-şi emuleze eroul copilăriei, pe Hölderlin, a găsit un vechi turn legat de zidurile Naumburgului, unde avea să trăiască fără mari cheltuieli, lucrând ca grădinar. Dar nu i-a luat decât şase săptămâni ca să-şi dea seama că un grădinar are nevoie de spate puternic şi de o vedere mult, mult mai bună. Şi aşa au început anii de pribegie.

11

Călătorul şi umbra sa

În Alpi sunt invulnerabil, mai ales când sunt singur şi nu am alt duşman în afară de mine.

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 3 septembrie 1877

Nietzsche şi-a vândut toate proprietăţile, cu excepţia cărţilor şi a câtorva fotografii. I-a încredinţat finanţele prietenului său devotat, Franz Overbeck, iar notiţele şi carnetele i le-a dat spre păstrare lui Elisabeth (o eroare gravă şi un gest foarte riscant). A reţinut doar două lăzi cu cărţi de care nu se putea despărţi. L-au însoţit cât a tot colindat staţiunile din Alpi pentru cura de lapte şi aer curat: Davos, Grindelwald, Interlaken, Rosenlauibad, Champfèr şi Saint-Moritz. Se înălţa asemenea lui Prometeu deasupra piscurilor, mergând câteodată pe jos şi opt sau zece ore pe zi, cu mintea concentrată asupra scopului indiscernabil al universului, descoperind o minunată luciditate în contemplarea imensului teritoriu a ceea ce este imperfect

înţeles. Se căţăra pe munţii stâncoşi cât de sus îndrăznea, dar nu trebuia să urce niciodată până pe cele mai mari înălţimi, unde lumina strălucitoare a zăpezilor eterne îi străpungea ochii ca nişte săbii ascuţite, în timp ce-şi nota gândurile legate de următoarea carte.

„În cartea asta dăm peste un «subpământean» la lucru, peste un străpungător, un scormonitor, un săpător în dedesubturi. Îl vedem, presupunând că avem ochi pentru o asemenea muncă în adânc, cum înaintează încet, precaut, cu o înverşunare stăpânită, fără să se trădeze prea mult neplăcerea pe care o comportă orice lungă privare de lumină şi aer; am putea chiar să-l numim mulţumit în osteneala sa tenebroasă. Nu pare oare că-l călăuzeşte vreo credinţă, că-l despăgubeşte o mângâiere? Că vrea poate să-şi aibă propriul întuneric îndelungat, propria lume de neînţeles, ascunsă, enigmatică, fiindcă ştie şi ce va avea: propria sa dimineaţă, propria sa mântuire, propria sa *auroră*?... Fără îndoială, se va întoarce: nu-l întrebaţi ce caută acolo, dedesubt, o să v-o spună el însuşi, acest aparent Trophonius şi subpământean, odată ce «devine om» din nou. Te dezveţi complet de tăcere după ce ai fost atâta vreme, ca el, cârtiţă, după ce ai fost singur.”[1]

Un pasaj din prefaţa cărţii *Aurora* şi un autoportret din timpul *Wanderjahre*, anii de sălbăticie în care bătrâna cârtiţă ex-filologă şi chioampă a rătăcit prin munţii şi pe ţărmurile Europei, transformându-se în vizionarul orb al orizonturilor vaste, profetice.

Cârtiţa scurmătoare de tuneluri era la ea acasă sub coronamentul arborilor a căror boltă îmblânzea lumina într-un verde-închis. Mai presus de asta, îl ferea de nori, care erau plini de electricitate şi insistau să-l persecute fără milă. De când păruse Benjamin Franklin să fi atras energia electrică din nori în experimentul său cu zmeul, din 1752,

nu mai era chiar revoltător ca un individ să-şi imagineze că este un bun conducător de electricitate, chiar dacă azi ideea de a absorbi electricitatea din atmosferă este considerată un simptom înşelător al bolii mintale, asociat adesea schizofreniei.

Nietzsche fusese întotdeauna deosebit de sensibil la furtunile cu descărcări electrice. Încă de când era elev la Pforta, contemporanii au observat că erupţiile sale cele mai inspirate şi extatice de creativitate aveau loc în timpul acestor furtuni. Tatăl lui Dionysos, Zeus, apăruse sub formă de fulger şi, dintr-un sentiment tot mai pregnant că se aseamănă cu Dionysos, Nietzsche credea că el este mai sensibil la puterea electricităţii norilor decât oricare alt om de pe pământ. Se gândea să meargă la Paris şi să devină exponat în cadrul expoziţiei dedicate electricităţii ce se desfăşura acolo şi hotărâse că electricitatea era mai dăunătoare sănătăţii lui chiar şi decât muzica lui Wagner.

„Sunt una dintre maşinăriile acelea care pot exploda", scria el; „...modelul electric din pătura de nori şi efectele vântului: sunt convins că 80% din suferinţele mele sunt cauzate de *aceste* influenţe"[2]. Crizele din această perioadă constau în trei zile de durere înnebunitoare şi vomă, însoţite de sentimentul că este aproape paralizat, de o senzaţie de rău de mare şi de dificultăţi reale de vorbire. Şi totuşi, sus, în aerul rarefiat al munţilor, se simţea uneori copleşit de efuziuni subite de fericire extremă, de o intensitate deosebită, cum nu mai trăise niciodată. Se simţea atât de uşor, de plăcut străveziu, încât avea senzaţia că se mişcă prin peisaj ca o mâzgălitură zigzagată trasată pe hârtie de o putere superioară ce dorea să încerce un stilou nou. A început să ierarhizeze munţii în funcţie de capacitatea pădurilor lor de a-l ascunde de cerul inevitabil.

Legendara pădure teutoburgică, scena înfrângerii legiunilor romane de către triburile germanice, îi oferea întunericul cel mai adânc şi cea mai mare satisfacţie. Străbătând umbre întunecate, a umplut 12 carneţele în ceea ce el numea „blestematul meu stil telegrafic” – singurul mod în care putea să consemneze erupţiile unor idei semnificative dintre migrene –, deşi editorul îi scrisese ca să-i spună că piaţa era saturată de aforisme şi că trebuia să-şi schimbe stilul dacă dorea să câştige cititori.

În ciuda acestui sfat, i-a trimis lui Schmeitzner „Diverse opinii şi aforisme” şi „Călătorul şi umbra sa”, conţinând câteva sute de aforisme fiecare, reprezentând anexele la *Omenesc, prea omenesc.* I-a trimis şi o carte cu totul nouă, alcătuită din 575 de aforisme, intitulată *Aurora* (*Morgenröte*), purtând subtitlul *Gânduri despre prejudecăţile morale*. Gândurile pe care le conţinea porneau de la moralitatea gestului de a mângâia un câine şi ajungeau la preocupări tipice pentru Nietzsche: Wagner, liberul-arbitru, libertatea individuală, religia şi statul.

Aurora a mers mai departe pe drumul materialismului. A fost scrisă în una dintre perioadele lui de interes faţă de speculaţiile ştiinţifice de la vremea aceea, dublat de descoperirea cu încântare a filosofului evreu din secolul al XVII-lea Spinoza. „Singurătatea mea este acum o singurătate pentru doi! Sunt cu adevărat uimit, cu adevărat încântat! Am un precursor!” I-a dedicat un poem lui Spinoza, în care vedea oglindindu-se propria „negare a liberului-arbitru, a scopurilor, a răului, a ordinii mondiale morale şi a nonegoismului... Bineînţeles că diferenţele sunt enorme, dar diferenţele ţin mai mult de perioadă, cultură, domeniu al cunoaşterii”[3]. A citit *Mecanica căldurii* de Robert Mayer, teoria lui Bošković despre atomii nonmateriali şi *Forţă şi materie* (1855) a medicului

materialist Ludwig Büchner, al cărui bestseller propovăduia ideea conform căreia „cercetările şi descoperirile timpurilor moderne nu ne mai îngăduie să ne îndoim că omul, cu tot ceea ce deţine el, fie mintal, fie corporal, este un produs natural, asemenea oricărei fiinţe organice”. *Istoria materialismului* (1866) de F.A. Lange susţinea că omul nu este decât un caz special în fiziologia universală, iar gândirea, doar o verigă specială în procesele fizice ale vieţii. Când Nietzsche îşi amintea acel an şi scria despre el în *Ecce homo*, autobiografia pe care a pus-o pe hârtie în 1888, când gravita între normalitate şi nebunie, spunea că era sclavul unei fascinaţii arzătoare şi exclusive pe care o exercitau asupra lui fiziologia, medicina şi ştiinţele naturii. Asta s-a pornit el să exploreze în *Aurora*: ideea că omul este doar un organism dotat cu trup, ale cărui credinţe şi valori spirituale, morale şi religioase pot fi explicate prin intermediul fiziologiei şi al medicinei. Interesul general la acea vreme era din ce în ce mai atras de ideea că omul şi-ar putea modela viitorul controlându-şi evoluţia prin dietă. Este o atitudine rezumată într-o formulă celebră de filosoful şi antropologul Feuerbach, care murise cu doar câţiva ani înainte: „Dacă vrei să-i faci pe oameni mai buni, dă-le mâncare mai bună în loc de discursuri împotriva păcatului. Omul este ceea ce mănâncă”[4].

Şi totuşi, în contradicţie cu această idee, *Aurora* introduce şi speculaţii despre importanţa exaltării şi a extazului nebuniei în cadrul istoriei eticii şi moralei. Nietzsche afirmă că, sub presiunea înfiorătoare a mileniilor de cutume, unica modalitate de evadare a fost „într-o ambianţă groaznică: aproape pretutindeni, nebunia este aceea care uşurează drumul noii idei, care învinge puterea unui obicei şi a unei superstiţii respectate. Pricepeţi de ce trebuia să fie nebunia?”. Nebunia era libertate totală. Era

portavocea divinităţii. Dacă nebunia nu era dată, ea trebuia însuşită.

„Tuturor oamenilor acelora superiori pe care-i tenta irezistibil să rupă jugul vreunei moralităţi oarecare şi să dea noi legi nu le rămânea nimic altceva, *dacă nu erau într-adevăr nebuni*, decât să înnebunească ori să se prefacă nebuni – şi acest lucru este valabil pentru inovatorii din toate domeniile, nu numai din cel cu statut clerical şi politic... Cum să înnebuneşti, dacă nu eşti nebun şi nu cutezi să pari ca atare?... O, cerurilor, daţi-mi măcar nebunie! Nebunie să pot crede, în sfârşit, în mine însumi! Daţi-mi deliruri şi spasme, lumini şi bezne neaşteptate, terorizaţi-mă cu ger şi dogoare, cum nici un muritor nu le-a mai încercat, cu răcnete şi năluci bântuitoare, lăsaţi-mă să urlu şi să scâncesc şi să mă târăsc ca un animal: numai să găsesc la mine însumi credinţă! Îndoiala mă devorează, am ucis legea, legea mă sperie precum un cadavru sperie un om viu: dacă eu nu mai sunt decât legea, atunci sunt cel mai abject dintre toţi.”[5]

Cartea se încheie cu îndemnul energic de a îndrăzni orice:

„Noi, aeronauţi ai spiritului!... Încotro ne trage dorinţa aceasta de nestăvilit, care preţuieşte pentru noi mai mult decât o simplă poftă? De ce totuşi chiar într-acolo, unde toţi sorii omenirii *au apus* până acum? Nu cumva se va vorbi odată pe seama noastră că şi noi, *navigând spre vest, am sperat să dăm de vreo Indie* – dar că soarta noastră a fost să naufragiem în imensitate? Sau poate, fraţii mei? Sau poate?”.

Puţini scriitori au curajul de a încheia o carte cu „poate”.

Boala sa era expediţia lui Alexandru Macedon spre India, calea lui de a naufragia în imensitate. Fiecare criză dureroasă îi punea la încercare abilitatea de a nu se lăsa

înfrânt, fiecare recuperare era o renaştere ce confirma valoarea suferinţei ca preţ al revelaţiei. Recuperarea din braţele morţii (imaginate sau reale) inspira o creativitate avântată pe măsură ce zi după zi, singur, se apropia încet de vârsta la care tatăl său, orb şi nebun, murise de o „înmuiere a creierului", vârsta la care aştepta de mult să i se întâmple şi lui acelaşi lucru.

Privind în urmă, spre anul 1879, a consemnat 118 zile de boală acută, care-l transforma într-un invalid. Şi, înfruntându-l pe Thanatos, ce obţinuse? Câteva scrieri minore, o carieră de profesor ratată, două cărţi: *Naşterea tragediei*, ce nu avea nici un impact semnificativ reformator asupra lumii culturale, ci doar îl mulţumea pe Wagner, tatăl pe care deja îl depăşise, şi *Omenesc, prea omenesc*, cartea ce dezvăluia aspiraţiile de Icar, ca spiritele să se avânte spre înălţimi, cu orice preţ, chiar dacă ceara aripilor s-ar topi. Cartea îşi câştigase trei admiratori, nu avusese recenzii, se vânduse în aproape 100 de exemplare şi-l făcuse pe editorul lui să-l avertizeze să nu mai scrie în unicul mod în care era el capabil, fizic, să mai scrie.

A hotărât că izolarea lui spirituală trebuie să se reflecte cât de mult posibil în viaţa lui socială. Nu-şi dorea nici un om în preajmă, nici măcar un scrib. Nimic nu trebuia să dilueze intensitatea experienţei subiective. Riscul nebuniei trebuia asumat, dacă era creuzetul cunoaşterii.

Dat fiind că se apropia momentul teribil de emoţional al Crăciunului, s-a întors la Naumburg, plănuind să-şi mute solitudinea în turnul din zidul oraşului. Dar era prea bolnav. Mama şi sora lui l-au culcat în vechea casă unde copilărise, de pe Weingarten. În jurul spiritului liber al lui Nietzsche, ţintuit la pat, se desfăşurau toate ritualurile enervant de mărunte ce asigurau continuitatea vechii ordini: slujbe religioase, brazi, prăjituri, vizite ceremonioase făcute în

hainele cele bune, emoţii dulcege, negarea premeditată a analizei raţionale. Nu era deloc un festival al beţiei sălbatice dionisiace, menit a reînnoi gândirea, altoit pe dulcea raţionalitate apolinică, dar el nu se afla deloc în postura de a condamna „construcţia protestantă falsificată a istoriei în care am fost învăţaţi să credem”[6] sau măcar de a avea vreo poziţie de natură morală sau etică, dat fiind că pe 24 decembrie a căzut la pat, iar trei zile mai târziu şi-a pierdut cunoştinţa. Săptămânile de convalescenţă nu i-au fost deloc uşurate de faptul că mama lui îl bătea la cap să-şi vadă de studiile de greacă veche. Începea să recunoască în faţa prietenilor că nu-i place de mama lui şi că vocea surorii sale îl zgârie pe creier. Era *mereu* bolnav atunci când era cu ele. Evita certurile şi conflictele; credea că ştie cum să se poarte cu ele, dar nu-i pica deloc bine să se poarte aşa.

Pe 10 februarie 1880 se înzdrăvenise destul încât să-şi ia tălpăşiţa. A urcat într-un tren, cerându-i utilului şi devotatului Köselitz să-l aştepte la Riva, lângă Lago di Garda. Köselitz urma să treacă pe curat notiţele incongruente pe care Nietzsche le scrijelise în carnetele lui. El urma să le transforme în ceva ce Schmeitzner ar fi putut să citească şi să publice.

Nietzsche a adoptat o formă stranie de luare în posesie a compozitorului plin de nesiguranţe, şi anume prin gestul extraordinar de a-i schimba numele. I-a spus „Peter Gast”. Köselitz a adoptat imediat numele şi l-a păstrat pentru tot restul vieţii. Genealogia numelui era enigmatică, un amalgam delicios de ludic, serios şi simbolic. „Peter” de la discipolul de frunte al lui Christos, Sfântul Petru, căruia Christos i-a spus „Pe această piatră voi zidi Biserica Mea”[7]. „Gast” înseamnă „oaspete”. Cele două cuvinte combinate dădeau „Oaspetele de piatră”, numele funestului personaj

Commendatore din opera *Don Giovanni* de Mozart. Rolul acestui Commendatore, sau al Oaspetelui de Piatră, este cel de Nemesis. Identificarea cu Don Giovanni este una dintre temele minore, dar recurente ale lui Nietzsche. El spune foarte limpede că nu este acel Don Giovanni al miilor de seducţii, ci „Don Giovanni al cunoaşterii", o figură necugetată ce se avântă până spre cele mai „îndepărtate şi mai de neatins stele ale cunoaşterii" pentru a explora ţinuturi interzise, dispus să-şi sacrifice sufletul nemuritor şi să îndure veşnic focurile Iadului pentru a obţine revelaţii oculte. În operă, când în cele din urmă Don Giovanni a depăşit toate limitele, Oaspetele de Piatră e cel care îl trimite în Iad pentru a plăti preţul chinurilor veşnice. Dându-i lui Köselitz numele Peter Gast, Nietzsche îi conferea dublul rol de principal discipol şi de Nemesis. Al doilea rol pare a fi ciudat de nepotrivit pentru un prieten umil care s-a ţinut ani de-a rândul după Nietzsche, fiindu-i deopotrivă secretar neplătit şi om bun la toate.

Peter Gast a crezut mereu cu entuziasm în cărţile lui Nietzsche, iar acesta, la rândul lui, i-a sprijinit din toată inima compoziţiile muzicale. Gast era compozitorul care ar fi putut deveni chiar el. Îi ridica geniul în slăvi în faţa prietenilor, pe care îi bătea la cap să dea bani pentru a sprijini opera comică a lui Gast, *Il matrimonio segreto*, a cărei muzică era complet lipsită de deliciosul şi ucigătorul abur metafizic al lui Wagner. În martie, cei doi au plecat de la Riva la Veneţia, unde se stabilise Gast. Teoretic, Nietzsche se afla la Veneţia pentru a grăbi producţia operei lui Gast, însă de fapt îl înnebunea pe prietenul său cu ceea ce el numea „muncă de samaritean". Aceasta consta în a-i citi lui Nietzsche cu voce tare de două ori pe zi şi a scrie după dictare, precum şi a-şi salva prietenul de tot soiul de probleme fizice şi accidente minore.

Viaţa în Veneţia era mult mai scumpă. Nietzsche a închiriat o cameră mare şi foarte rece în Palazzo Berlendi, la care se ajungea pe o superbă scară din marmură, iar de la fereastra lui se deschidea o privelişte emblematică, extrem de semnificativă pentru generaţia lui şi pentru mai multe generaţii viitoare.

„Am închiriat o cameră cu vedere spre Insula Morţilor”[8], avea să scrie.

Trebuie să fi fost ceva din privelişte aceea funebră care să compenseze în ochii noii generaţii prăbuşirea valorilor tradiţionale. În acelaşi an în care Nietzsche s-a aflat acolo, pictorul simbolist Böcklin picta *Insula morţilor*[9], tablou ce avea să atârne pe pereţii lui Lenin, Strindberg, Freud şi Hitler şi, pe post de ecuson cultural, pe pereţii oricărui intelectual berlinez între anii 1880 şi anii 1930, după cum a observat Nabokov. Wagner a fost atât de impresionat de felul în care surprinsese atmosfera acelui moment, încât l-a invitat să creeze scenografia noii sale opere, *Parsifal*, la Bayreuth. Böcklin a refuzat, aşa că în locul lui comanda a primit-o Paul von Joukowsky.

De la fereastra lui Nietzsche se vedea imaginea lui Böcklin, cu apa lină, luminată, spintecată de bărci funerare ce transportau morţii spre zidurile care înconjurau insula-cimitir. Deasupra zidurilor se ridicau chiparoşi înalţi, întunecaţi, nişte degete arătând spre ceruri şi spre misterul care se întinde dincolo de mormânt. Priveliştea avea să-l inspire pe Nietzsche să scrie „Bocetul”, unul dintre cele mai frumoase poeme ale lui, în care printre mormintele de pe insulă se află mormântul tinereţii lui, al minunilor blânde şi stranii ale iubirii şi al păsărilor cântătoare ale speranţelor lui.

Veneţia s-a încălzit; s-au trezit la viaţă ţânţarii. Nietzsche a părăsit oraşul apelor fără să privească în urmă. Peter Gast s-a întors şi el la treburile lui, uşurat.

Timp de doi ani, Nietzsche a tot rătăcit. În fiecare nou loc, renăştea speranţa că şi-a găsit propria Arcadie. Frumuseţea diverselor perspective îl făcea să tremure şi să adore pământul, atât de desfătat de minunile acestuia, încât nimic nu părea mai natural decât să trăiască viaţa ca un erou grec strămutat peste milenii, atât eroic, cât şi idilic. „*Et in Arcadia ego*... Şi aşa au şi *trăit* unii oameni, aşa s-au *simţit* constant în lume şi au simţit lumea în sine...”[10]

Dar în fiecare nouă Arcadie descoperea până la urmă o imperfecţiune intolerabilă: fie era la altitudine prea mare, fie la una prea mică, fie era prea cald, prea umed sau prea frig, fie era prost poziţionată sub norii încărcaţi cu electricitate şi sub cerurile care le vedeau pe toate. Întotdeauna se găsea un bun motiv pentru ca rătăcitorul să plece mai departe.

Pe timpul verii se stabilea în regiunile alpine răcoroase, dar când la munte se făcea prea frig şi strălucirea primei zăpezi îi ameninţa vederea, pornea în călătorii dezastruoase cu trenul (îşi pierdea bagajele, ochelarii, simţul orientării) spre căldura Rivierei franceze sau a celei italiene. Apoi, în iulie 1881, şi-a descoperit Arcadia în Sils Maria, unul dintre numeroasele cătune drăguţe ce împânzesc uimitoarele peisaje ale Engadinei de Sus, ce înconjoară Saint-Moritz. Sils Maria i-a cucerit sufletul aşa cum Veneţia nu reuşise. „Ar trebui să urc pe platourile înalte din Mexic, de unde se vede Pacificul, pentru a găsi ceva asemănător (de exemplu, Oaxaca), iar acolo vegetaţia ar fi, bineînţeles, tropicală”[11], îi scria cu o lipsă nebunească de raţiune lui Peter Gast, asigurându-l în continuare că misiunea lui de secretar ar putea să se încheie curând, dat

fiind că aflase de o nouă maşină de scris inventată de un danez. Îi trimisese inventatorului o scrisoare prin care se interesa de maşina respectivă.

Nebunia turistică elveţiană era abia la început. În Sils Maria existau câteva hoteluri modeste, însă chiar şi aşa ar fi fost prea scumpe şi prea populate. Aşa încât Nietzsche a închiriat camera de sus, ca o chilie, din casa modestă a lui Gian Durisch, primarul satului, care vindea legume la parter şi creştea porci şi găini în curte. Chiria era un franc pe zi[12]. În faţa ferestrei de la răsărit a dormitorului-birou creştea un pin înalt care filtra lumina, ce căpăta astfel o nuanţă de verde-închis. Era o binecuvântare pentru ochii lui.

Nu iubea Sils Maria pentru că-l ferea de boală. Din contră, în iulie şi apoi în septembrie a ajuns mai aproape ca niciodată de buza prăpastiei: „Sunt disperat. Durerea îmi secătuieşte viaţa şi voinţa... De cinci ori l-am chemat pe Doctorul Moarte”[13]. Dar, cu cât cobora mai mult, cu atât era mai exaltat: „S-au născut gânduri cum n-am mai avut vreodată...”. Se compara cu o maşinărie pe punctul de a exploda – şi, într-adevăr, la începutul lui august a avut prima idee cu adevărat explozivă de când propusese dihotomia dionisiac/apolinic. Stând pe malul lacului Silvaplana, lângă o stâncă monumentală, ca o piramidă, pe care mai târziu avea s-o numească „Stânca lui Zarathustra”, a conceput ideea eternei reîntoarceri:

„Ce-ar fi dacă, într-o zi sau într-o noapte, un demon s-ar strecura după tine în cea mai solitară sihăstrie a ta şi ţi-ar spune: «Această viaţă, aşa cum o trăieşti astăzi şi cum ai trăit-o până acum, va trebui s-o trăieşti încă o dată şi încă de nenumărate ori; şi nimic nou nu va fi în ea, ci fiece durere şi fiece bucurie şi fiece gând şi suspin şi orice lucru cât de mic şi de mare al vieţii tale trebuie să ţi se reîntoarcă, şi totul în aceeaşi ordine şi succesiune...

Veşnicul ceasornic de nisip al existenţei este mereu şi mereu întors – şi tu, firişor de praf, odată cu el”[14].

O idee cu adevărat înspăimântătoare şi atât de importantă, încât şi-a notat pe o bucăţică de hârtie că i-a venit la „6.000 de picioare deasupra nivelului mării şi cu mult mai mult deasupra lucrurilor omeneşti”.

Avea probabil legătură cu unele dintre lucrările ştiinţifice pe care le citise, pe marginea cărora făcuse notiţe:

„Lumea forţelor nu cunoaşte descreştere, altfel, în infinitatea timpului, ar fi slăbit şi ar fi dispărut. Lumea forţelor nu cunoaşte opriri; altfel ceasul existenţei ar fi stat în loc. În orice stare *ar putea* ajunge lumea asta, ea deja a atins-o, şi nu doar o dată, ci de nenumărate ori. Să luăm acest moment ca exemplu: el a mai fost o dată şi de multe ori şi se va întoarce ca atare, cu toate forţele distribuite ca acum: şi aşa stă alături de momentul care l-a născut şi de cel ce-i este prunc. Omule! Întreaga ta viaţă va fi întoarsă ca o clepsidră, iarăşi şi iarăşi, şi mereu se va isprăvi – un lung minut între existenţe, până când toate condiţiile care te-au format, în cursul circular al lumii, vor fi îndeplinite. Atunci vei găsi toată durerea şi toată plăcerea şi toţi prietenii şi toţi duşmanii şi toate speranţele şi toate greşelile şi toate firele de iarbă şi toate razele de lumină, nucleul tuturor lucrurilor. Inelul acesta, în care tu eşti un bob minuscul, străluceşte din nou şi din nou. Şi în fiece inel al existenţei umane există mereu o oră când – mai întâi pentru unul, apoi pentru mai multe, în final pentru toate – gândul cel mai puternic iese la suprafaţă, gândul eternei reîntoarceri a tuturor lucrurilor: de fiecare dată, pentru omenire este ora *amiezei*”[15].

Nu poate fi o coincidenţă faptul că a ilustrat viaţa omului prin imaginea unui inel al existenţei umane. Wagner nu doar compusese *Inelul* său, ci îl şi structurase cu

meticulozitate ca pe un inel, o eternă recurenţă, o poveste circulară a cărei clepsidră este mereu întoarsă.

Nietzsche a menţionat pentru prima oară şi numele Zarathustra în carnetul său de la Sils Maria, însă doar numele. Ambele idei aveau nevoie de încă vreo câţiva ani pentru a se contura.

Prin octombrie 1881, la Sils Maria se făcuse frig. „Am călătorit la Genova cu toată energia unui nebun", unde s-a stabilit în cele din urmă într-o mansardă. „Trebuie să urc o sută şaizeci şi patru de trepte în interiorul casei care, la rândul ei, e situată sus, pe o stradă abruptă plină de palate. Fiind atât de abruptă şi terminându-se cu o scară foarte lungă, strada e foarte liniştită şi creşte iarbă printre dalele de piatră. Sănătatea mea e într-o stare *teribilă.*"[16] Îşi drămuia cu atenţie banii. Adesea, asta însemna că zile întregi mânca doar fructe uscate. Câteodată, amabila proprietăreasă îl ajuta să gătească. Nu-şi permitea să încălzească camera. Se ducea să stea prin cafenele ca să se încălzească, dar, imediat ce dădea soarele, mergea până la o stâncă singuratică de pe ţărm unde stătea întins sub umbrelă, nemişcat ca o şopârlă. Asta îl ajuta să-şi limpezească mintea.

În general, lui Nietzsche îi era indiferent ce impresie lăsa asupra oamenilor. De-a lungul acestor ani de continuă migraţie, oamenii i-au reţinut tăcerile, vocea blândă, îmbrăcămintea sărăcăcioasă, însă curată, manierele cu care trata cu conştiinciozitate pe toată lumea, în special femeile, şi strania lipsă de expresivitate produsă de faptul că gura-i era în permanenţă ascunsă de mustaţă, iar ochii în spatele ochelarilor cu lentile albastre sau verzi, întreaga faţă fiindu-i şi mai umbrită de cozorocul verde. Dar, în ciuda acestor lucruri, nu era o umbră, nu era niciodată trecut cu vederea; prezenţa sa era şi mai evidentă datorită aurei de

noli me tangere care-l înconjura. A avut revelaţia că „omul cel mai blând şi mai drept, dacă n-are decât o mustaţă mare, poate sta oarecum în umbra acesteia şi poate sta liniştit – ochii obişnuiţi văd în el *accesoriul* unei mustăţi mari, vreau să spun: un caracter militar, uşor inflamabil, eventual violent, şi se comportă în consecinţă faţă de el”[17].

Paul Rée a venit la Genova în februarie 1882, aducând cu el maşina de scris. „Globul de scris” Malling-Hansen era o drăcovenie emisferică ce semăna cu un arici de aramă, fiecare ţep al său terminându-se cu o literă. Când îl apăsai cu degetul, ţepul imprima litera pe pagină. Maşinăria atrăsese ceva atenţie când fusese expusă la Paris. Nietzsche îşi pusese mari speranţe în ea, crezând că-i va permite să scrie folosind doar atingerea şi cruţându-şi astfel ochii. Nu a fost un succes imediat. „Maşinăria asta e gingaşă ca un căţeluş şi îmi dă multă bătaie de cap.” Fusese deteriorată pe drum şi nu funcţiona cum trebuie, dar nici după ce a fost reparată nu era mai uşor pentru ochii lui să scruteze literele maşinii de scris decât să urmărească vârful stiloului târându-se pe pagină. Din fericire, pentru moment, Paul Rée era acolo să-l ajute.

Au mers la teatru s-o vadă pe Sarah Bernhardt în *La Dame aux camélias*, însă divina Sarah n-a avut mai mult succes decât maşina de scris: la finalul primului act a leşinat. Spectatorii au aşteptat o oră ca ea să-şi revină, iar când a făcut-o, i s-a spart un vas de sânge. Cu toate acestea, silueta ei statuară şi atitudinea superioară au trezit în Nietzsche amintirea tandră a Cosimei.

În martie, Rée s-a mutat la Roma pentru a se întâlni cu Malwida von Meysenbug, care-şi transferase „Academia spiritelor libere” de la Sorrento la Roma, unde purta acum numele „Clubul Roman”. Rée a apărut dintr-odată, într-o seară, istovit şi falit, dat fiind că-şi pierduse toţi banii pe

drum, jucându-i la Monte Carlo. Se pare că un ospătar binevoitor îi împrumutase bani pentru a putea ajunge la destinaţie. Malwida a coborât repede să plătească trăsura care aştepta, în timp ce Rée se alătura cercului de spirite libere, fiind vrăjit pe loc de personalitatea uimitoare a lui Lou Salomé[18], o fată elegantă şi cosmopolită de 21 de ani, pe jumătate rusoaică, debordând de magnetism, originalitate şi inteligenţă. Lou călătorea împreună cu mama ei, aparent din motive de sănătate, dar de fapt pentru a trăi experienţe intelectuale superioare celor pe care le putea oferi Rusia femeilor. Tatăl lui Lou, un general rus înnobilat pentru rolul jucat în timpul Războaielor Napoleoniene, murise, aşa că Lou şi mama ei veniseră de la Sankt-Petersburg la Zürich pentru ca Lou să-şi urmeze ambiţiile intelectuale. Audiase cursuri la Universitatea din Zürich până când începuse să expectoreze sânge, semn că trebuia să plece mai spre sud. O scrisoare de recomandare o adusese în salonul roman al Malwidei, unde, nici pentru prima, nici pentru ultima oară, Lou a întruchipat rolul de *femme fatale* intelectuală. Lou Salomé i-a vrăjit pe mulţi intelectuali eminenţi în cursul vieţii sale îndelungate, printre care Rainer Maria Rilke şi Sigmund Freud.

La Clubul Roman, numele lui Nietzsche era rostit de Rée şi Malwida cu veneraţia arătată unui zeu. În mod firesc, Lou şi-a exprimat dorinţa de a-l cunoaşte. Nietzsche era încă la Genova, aşa că Lou a iniţiat imediat o relaţie foarte strânsă cu prietenul lui, Rée. Când uşile salonului literar al Malwidei se închideau, la miezul nopţii, Rée o însoţea pe Lou până acasă. Curând, cei doi au început să se plimbe pe străzile din jurul Colosseumului în fiecare noapte, între orele 12 şi 2. Bineînţeles că un asemenea comportament a şocat-o pe mama lui Lou. Până şi feminista progresistă Malwida a protestat. „Aşa am descoperit”, nota Lou ipocrită, „în ce

măsură idealismul din acest domeniu poate interfera cu dorinţa puternică de a obţine libertatea personală”[19]. Nu s-a sfiit niciodată să joace rolul de sirenă sau de Circe. A recunoscut chiar ea că se hotărâse destul de devreme să nu dea socoteală nimănui. Considera spunerea adevărului o „avariţie impusă” căreia nu trebuie să i se permită să interfereze cu scopul principal. „Am fost foarte răsfăţată acasă, aşa că mă simţeam atotputernică. Lipsită de imaginea mea din oglindă, parcă nu eram acasă”, a scris în memoriile ei care sunt devastator de lucide în ceea ce priveşte propria personalitate, deşi magnific de indiferente la alte adevăruri.

Rée i-a scris în extaz lui Nietzsche despre „fiinţa plină de energie, incredibil de inteligentă, dotată cu virtuţi de fetiţă, de-a dreptul copilăreşti... Micuţa rusoaică pe care trebuie neapărat s-o cunoşti”[20].

Mirosind unul dintre planurile de însurătoare puse la cale de Malwida, Nietzsche a răspuns în glumă de la Genova, spunând că, dacă e vorba de căsătorie, o s-o îndure vreo doi ani, dar nu mai mult. Ce nu ştia Nietzsche era că Lou ura căsătoria la fel de mult ca şi el. Toată viaţa ei a preferat să trăiască cu doi bărbaţi în acelaşi timp. S-a căsătorit, de fapt, cinci ani mai târziu, dar numai pentru că peţitorul s-a înjunghiat în piept şi a ameninţat că duce treaba la bun sfârşit dacă îl refuză. Au rămas căsătoriţi timp de 45 de ani, devotaţi unul altuia tot timpul acesta, deşi mariajul nu a fost niciodată consumat, iar pe ea nu a deranjat-o deloc că menajera a fost mult timp amanta soţului ei, în timp ce Lou îşi aducea în casă propriii admiratori înfocaţi, primul dintre ei fiind Rée.

La Genova, Nietzsche a văzut pentru prima oară opera *Carmen*. Imediat ce a putut, a văzut-o din nou. A văzut-o de 20 de ori până a murit. *Carmen* a înlocuit obsesia lui pentru

Tristan şi Isolda. Pe muzică de Bizet şi cu un libret bazat pe nuvela lui Prosper Mérimée, opera nu avea pretenţia de a fi sublimă sau măcar extraordinară. Spre deosebire de Wagner, nu oferea aventuri ale spiritului şi ar putea fi chiar numită o operă materialistă. *Carmen* nu necesită o orchestră supradimensionată. Ariile ei sunt teribil de uşor de fredonat. Durează puţin. Ignoră latura metafizică. Nu e despre zei şi legende, nici măcar despre regi şi regine. Spune o poveste de scandal despre un amor ce are loc în păturile sociale inferioare. Don José e un mic caporal care nu se distinge prin nimic şi a cărui viaţă bine aranjată, comună se izbeşte de dionisiacul reprezentat de Carmen, o fată pasională şi vorace din punct de vedere sexual care lucrează într-o fabrică de ţigări. Carmen este o *femme fatale* care (ca şi Lou Salomé) agaţă şi părăseşte bărbaţii după bunul-plac. Tumultul de dorinţă sexuală, gelozie şi posesivitate, incomprehensibil şi incontrolabil, pe care Carmen îl declanşează în Don José îl face în mod inevitabil pe acesta s-o ucidă într-un moment de frenezie dionisiacă.

Dat fiind că-şi exprimase dorinţa de a merge la Genova pentru a-l cunoaşte pe Nietzsche, Lou s-a înfuriat când a auzit că acesta nu are de gând s-o aştepte. El se hotărâse să plece de la Genova la Messina. Din punctul de vedere al sănătăţii lui, hotărârea nu avea nici un sens. Dacă la Genova se făcea prea cald pentru el în martie, în Sicilia era şi mai cald. Dar verile petrecute recent de el la munte îl făcuseră să ajungă la concluzia că altitudinile mari, vara, îl apropiau prea mult de electricitatea norilor, agravându-i boala. Aşa că avea să încerce o vară la cea mai mare distanţă posibilă de ceruri: la nivelul mării. În plus, *Carmen* stârnise în el o sete de meridional.

„Aspectul vulgar din tot ce place în sudul Europei... nu-mi rămâne ascuns, dar nu mă lezează, la fel de puţin ca

vulgaritatea care te întâmpină în cazul unei plimbări prin Pompeii şi, în fond, chiar la lectura oricărei cărţi antice: de unde provine aceasta? Din faptul că aici ruşinea lipseşte şi că orice lucru vulgar se manifestă neezitant şi sigur de sine, ca oricare lucru nobil, încântător şi pasional în acelaşi gen de muzică şi de roman? Animalul are, precum omul, dreptul său: poate hoinări în voie, iar tu, iubite semen al meu, mai eşti, cu toate acestea, şi acest animal!”[21]

Cealaltă atracţie a Messinei era Wagner, care-şi petrece iarna respectivă acolo, alături de Cosima. Nu existase nici un contact între Nietzsche şi Wagner timp de trei ani, dar Nietzsche îi visase adesea pe el şi pe Cosima. Visele lui erau prietenoase, pozitive şi lipsite de râcă. I-ar fi plăcut să-i revadă.

A scris opt mici poeme vesele intitulate *Idile din Messina*, care erau în principiu despre bărci, capre şi fecioare, şi s-a îmbarcat pe vasul care avea să-l ducă la Messina cu inima bătându-i nebuneşte. A avut un rău de mare cumplit. Când a ajuns în Sicilia, era o epavă din punct de vedere fizic, iar Wagner şi Cosima deja plecaseră. Wagner suferise dureri în piept la Palermo şi plecase acasă în grabă. Dinspre coasta Cartaginei bătea sirocoul fierbinte, un vânt celebru pentru efectul său deprimant asupra sufletelor şi pentru faptul că umplea fiece suprafaţă şi crăpătură cu particule minuscule, insuportabile de praf. Unicul lucru care a mai compensat neplăcuta călătorie a lui Nietzsche în Sicilia a fost imaginea vulcanului Stromboli, ale cărui legende despre strigoii zburători aveau să intre mai târziu în povestea lui despre Zarathustra.

De la Rée continuau să sosească cărţi poştale şi scrisori ridicând în slăvi inteligenţa lui Lou Salomé. De la Malwida a primit o scrisoare ce era practic o convocare: „O fată mai mult decât remarcabilă (cred că Rée ţi-a scris deja despre

ea)... îmi pare că a ajuns cam la aceleaşi rezultate ca şi tine în gândirea filosofică, adică la idealismul practic, abandonând orice presupoziţie metafizică şi orice aplecare spre explicarea problemelor metafizice. Eu şi Rée suntem de acord că trebuie să te vedem alături de această extraordinară făptură...”[22].

O altă călătorie îngrozitoare pe mare l-a adus înapoi din Sicilia. Când şi-a revenit, s-a urcat într-un tren cu destinaţia Roma.

12

Filosofie şi eros

Femeile ştiu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!

Aşa grăit-a Zarathustra III,
„Despre spiritul gravitaţiei”,
partea a 2-a[9]

Înainte chiar de a-l cunoaşte pe Nietzsche, Lou era hotărâtă să trăiască cu el şi cu Rée într-un *ménage à trois.* Îşi imagina asta ca pe o *Heilige Dreieinigkeit*, o Sfântă Treime a unor spirite libere axate pe filosofare, „pline până la refuz cu spiritualitate şi ascuţime a minţii”.

Fantezia ei a căpătat consistenţă în perioada de dinaintea sosirii lui Nietzsche la Roma, în timp ce bântuia la miezul nopţii prin miasmele din jurul Colosseumului împreună cu Rée, care ţinea discursuri filosofice şi o chinuia cu nesfârşite discuţii despre prietenul său genial.

„Mărturisesc cu sinceritate”, scria ea, „că la început m-a convins un simplu vis de fezabilitatea planului meu, care contrazicea toate convenţiile sociale. În acel vis am văzut

[9] Ed.rom.cit. vol. 5, p. 186 (n.tr.).

un birou plin cu cărţi şi flori, flancat de două dormitoare, noi umblând încoace şi-ncolo între ele, colegi, lucrând împreună într-o tovărăşie voioasă şi sinceră”[1]. Nu era foarte limpede cum aveau să împartă cele două dormitoare.

Lou nu i-a ascuns planul ei nonconformist Malwidei, care l-a considerat o fantezie deşănţată şi a început să-şi facă griji. Mama lui Lou, ineficientă şi mereu depăşită de situaţie, se gândea să-i convoace pe fraţii ei pentru a lupta împotriva acestui plan ruşinos. Toată lumea era împotriva lui. Până şi Rée, spunea Lou, era „oarecum perplex”, deşi îndrăgostit până peste cap. În primele trei săptămâni de când o cunoscuse, o ceruse în căsătorie, cu condiţia ieşită din comun de a exclude relaţiile sexuale, pentru că îl dezgustau. Lou era şi ea scârbită de sex, în urma unui episod traumatizant ce avusese loc în timpul adolescenţei sale la Sankt-Petersburg, când mentorul ei intelectual, în care avea încredere, un preot olandez vârstnic şi căsătorit, care avea fete de vârsta ei, încercase brusc s-o violeze. Propunerea lui Rée de a avea un *mariage blanc* i-ar fi fost pe plac dacă ar fi ţinut la reputaţia ei. I-ar fi conferit, cu certitudine, respectabilitate. Dar Lou n-a dat niciodată doi bani pe reputaţia ei. În lunga ei viaţă, nimic nu i-a plăcut mai mult decât *épater les bourgeois*.

Pe 20 aprilie 1882 Nietzsche s-a îmbarcat la Messina pe un cargobot şi a ajuns la Roma pe 23 sau pe 24. După ce a fost oblojit de Malwida câteva zile în luxoasa Vilă Mattei, a considerat că s-a înzdrăvenit suficient după călătoria pe mare încât să se întâlnească cu Lou. Hotărâseră cu toţii că acest lucru trebuie să aibă loc în bazilica San Pietro, o alegere ciudată pentru un cerc ateu de spirite libere.

Se afla pentru prima dată la Roma. Nici un ghid Baedeker nu-l putea pregăti pentru drumul de la vila

Malwidei, de lângă Colosseum, până la San Pietro, unde avea s-o întâlnească în cele din urmă pe misterioasa fată. Asemenea lui Tezeu, care urma firul Ariadnei prin labirintul Minotaurului, a urmat firul umbrei aruncate de imensa colonadă toscană a lui Bernini. Odată ajuns în penumbra tămâiată a bisericii, ochii lui n-au reuşit s-o descopere pe fată. Lou avea să înflorească mai târziu, devenind o frumuseţe luxuriantă şi opulentă şi făcându-şi apariţia spectaculos, cam ca Judith Gautier, înfăşurată-n mătăsuri, jabouri şi blănuri, dar în această etapă uniforma ei invariabilă de învăţăcel într-ale filosofiei era de o puritate sacerdotală: o rochie de culoare închisă, lungă până-n pământ, cu guler înalt şi mâneci lungi, susţinută de un corset strâmt ce evidenţia silueta ca o clepsidră. Îşi purta părul şaten pieptănat riguros pe spate, lăsându-i la vedere faţa de o frumuseţe rusă clasică, latră, cu pometi proeminenţi. Avea ochi albaştri; privirea îi era adesea descrisă drept inteligentă, intensă şi pasională. Era conştientă de propria frumuseţe şi găsea plăcere în puterea pe care o exercita.

Ea spune că primul lucru care a frapat-o la Nietzsche a fost forţa privirii lui. Ochii lui au fascinat-o. Păreau să privească mai mult în interior. Deşi pe jumătate orb, nu erau deloc iscoditori sau şovăielnici. Nu avea acea privire fixă, intruzivă a miopilor. „Mai mult ca orice, ochii lui păreau nişte gardieni şi protectori ai comorilor lui – secrete tăcute –, pe care nu trebuiau să le zărească cei nedoriţi.”[2]

Asta mai mult ca sigur a fost o concluzie la care a ajuns mai târziu. În bazilica San Pietro el trebuie să fi purtat ochelarii fumurii fără care nu putea vedea nimic. În mod sigur Lou nu i-a putut vedea ochii prin lentilele groase şi în penumbra bisericii.

„Interiorizată, ca să zic aşa, scruta zări îndepărtate”, este felul în care Lou îi descrie privirea. Ar putea fi la fel de bine un autoportret, o descriere a propriei priviri. Alţii au descris adesea ochii ei ca având strania calitate de a privi cu detaşare spre orizonturi îndepărtate. Îi făcea să-şi dorească să pocnească din degete ca să-i prindă privirea cu totul, să-i atingă fiinţa intimă îndepărtată, s-o oblige să vadă lumea fizică din jur. Contradicţia dintre nesăbuinţa ei pripită, pasională şi aceşti stranii ochi pierduţi în depărtări îi confereau extraordinarul talent de a obţine confidenţe. Asculta ca o oglindă, reflectând gândurile vorbitorului. Nu spunea multe, dar pasivitatea ei încuraja şi mai multe destăinuiri. Ea avea să fie persoana căreia Sigmund Freud i-a permis s-o psihanalizeze pe fiica sa, Anna.

Nietzsche a salutat-o cu nişte vorbe pe care în mod evident le pregătise dinainte:

„Din ce stele am căzut aici, împreună?”[3].

„Din Zürich”, a venit răspunsul ei prozaic.

Lui Nietzsche i s-a părut la început că vocea ei cu accent rusesc era aspră. Şi ea a fost iniţial dezamăgită. Se aşteptase să întâlnească un bărbat ca un vârtej, o persoană la fel de flamboaiantă şi de revoluţionară ca propria gândire, sau cel puţin un bărbat cu o prezenţă impunătoare. Dar iată-l: un om atât de obişnuit, atât de inobservabil, atât de uşor de trecut cu vederea, încât părea de-a dreptul ridicol. Mic de statură, molcom, cu păr castaniu, banal, pieptănat îngrijit şi cu haine asortate cu atenţie; părea că şi-ar fi dorit să treacă cât mai neobservat. Vorbea încet, abia dacă-l auzeai. Şi râsul lui era discret. Dădea impresia generală de seriozitate calculată. Îşi apleca uşor umerii când vorbea, aproape ca şi cum ar fi împins cuvintele afară. Îi lăsa senzaţia iritantă că o parte din el asista la discuţie din exterior.

Putea fi acesta cu adevărat iconoclastul care, după cum îi spusese Rée, se lăuda că pentru el o zi pierdută e cea în care nu şi-a retezat din rădăcină una dintre credinţe? Solitudinea aceasta taciturnă era o provocare. Îşi dorea să descopere ce se află în spatele distanţei considerabile pe care el o aşeza între sinele său real şi lume. Se simţea cumva decepţionată de „atitudinea lui studiată, elegantă”.

Postura lui studiată, elegantă era în mod evident la fel de premeditată ca şi salutul lui, care îi înălţa instantaneu pe amândoi într-o zonă mai înaltă a destinului, plasând întâlnirea lor pe spirala eternei reîntoarceri, făcând referire la un pasaj din cea de-a doua *Consideraţie inactuală*: „...la aceeaşi conjuncţie a corpurilor cereşti, ar trebui să se repete şi pe pământ aceleaşi evenimente şi aceasta până în cele mai mici detalii: aşa încât, atunci când stelele au o anumită poziţie unele faţă de altele, întotdeauna un stoic se va asocia cu un epicureic şi-l vor asasina pe Cezar, iar Columb va descoperi, într-o altă conjunctură, America”[4].

În timp ce Lou şi Nietzsche făceau conversaţie în bazilica San Pietro, Rée se ascunsese în întunericul unui confesional din apropiere, sub pretextul intenţiei pioase de a-şi revizui notiţele, însă în mod evident pentru a trage cu urechea. Lou sugerează că ea şi Nietzsche începuseră imediat să discute despre viitoarea lor viaţă în trei şi despre locul unde se puteau stabili, deşi mai târziu se răzgândeşte, contrazicând povestea visului ei despre *Heilige Dreieinigkeit* şi susţinând că Nietzsche se băgase de unul singur peste un plan pe care ea şi Rée îl puseseră la cale, de a trăi împreună într-un parteneriat intelectual. Orice s-ar fi întâmplat în prima lor săptămână la Roma, este incontestabil că toţi trei plănuiau să trăiască împreună. Nietzsche a intrat în joc cu entuziasm. Îşi dorea să redevină student. Voia să asiste la cursuri la Sorbona, în căutarea validării ştiinţifice a ideilor

sale legate de eterna reîntoarcere. Lou şi Rée erau bucuroşi să meargă la Paris, unde ar fi urmat să-şi cultive relaţia cu Ivan Turgheniev.

Întâlnirea din bazilica San Pietro a fost atât de copleşitoare pentru Nietzsche, încât a trebuit să se retragă la vila Malwidei, unde Rée şi Lou au venit să-l viziteze. Îi plăcea să le citească şi să le recite din cartea la care lucra, *Ştiinţa veselă*, revărsare efervescentă a stării sale de jubilare irezistibilă în faţa unei aventuri iminente. În introducere spune că respectiva carte nu e decât o distracţie după o lungă privaţiune şi neputinţă, exultarea credinţei redeşteptate într-un mâine, exprimând neaşteptata lui nerăbdare în faţa mărilor a căror viziune i s-a redeschis în faţa ochilor. Începuse s-o scrie la Genova, pe vremea când fusese sedus de caracterul simplu, mundan al operei *Carmen*, de portretizarea eternului feminin prin personajul Carmen şi de ideea chinuitoare că la Roma se afla o tânără şi frumoasă intelectuală pe nume Lou Salomé, care spunea tuturor că e hotărâtă să-l cunoască. Iar acum se întâlniseră şi aveau înainte perspectiva Parisului.

Cu tot pretinsul ei devotament, Lou nu citise nici una dintre cărţile lui Nietzsche, dar asta nu conta: intensitatea, inteligenţa şi seriozitatea ei îl impresionaseră profund.

Nietzsche are o reputaţie de misogin aproape întru totul meritată. A scris mizerii despre femei de-a lungul numeroaselor perioade din viaţa lui când s-a simţit copleşit de răul combinat indus de mama lui şi de Elisabeth. Dar în această perioadă, înţelegerea pe care o arată femeilor şi pătrunderea psihologiei lor sunt remarcabile pentru acele vremuri.

Aforismele despre femei din *Ştiinţa veselă* sunt remarcabil de pozitive şi de înţelegătoare. Mai important, el exprimă ideea revoluţionară că era ceva aproape uimitor şi

monstruos în modul paradoxal în care erau educate femeile din clasele superioare. Erau crescute într-o ignoranţă aproape totală faţă de domeniul erotic şi li se spunea că tot ce ţinea de acesta e demonic şi absolut ruşinos. Apoi erau azvârlite ca de un fulger macabru în căsnicie – şi supuse, chiar de bărbatul pe care-l iubeau şi stimau cel mai mult, terorii şi obligaţiei sexuale. Cum puteau face faţă vecinătăţii neaşteptate şi şocante a zeului şi a fiarei? „Aici”, conchidea el cu perspicacitate, „ţi-ai făcut, într-adevăr, un nod sufletesc fără egal!”[5].

Aceasta ar putea fi o descriere a relaţiei dintre Lou şi veneratul, mai vârstnicul ei profesor, şi al efectului traumatizant de durată pe care l-a avut asupra ei neaşteptatul atac carnal al zeului-devenit-fiară.

În săptămâna ce a urmat întâlnirii de la San Pietro, Lou a devenit şi mai fascinată de Nietzsche. Îl vedea ca pe un personaj ce-şi purta masca cu neîndemânare. Pentru ea era evident că el joacă un rol pentru a se putea încadra în lume. Era ca un fel de zeu care a ieşit din sălbăticie, a coborât din înălţimi şi şi-a pus un costum ca să poată păşi printre oameni. Chipul zeului trebuia ascuns, pentru ca oamenii să nu moară în faţa privirii lui orbitoare. O făcea să se gândească la faptul că ea nu purtase niciodată o mască, nu simţise niciodată nevoia de a purta una pentru a se face înţeleasă. A interpretat masca lui ca fiind împăciuitoare, răsărind din bunătatea şi din mila lui faţă de oameni. Cita chiar aforismul lui: „Oamenii care gândesc profund se prezintă în relaţia cu alţii ca nişte comedianţi, fiindcă, în acest caz, pentru a fi înţeleşi, trebuie întotdeauna să simuleze mai întâi superficialitatea”[6].

El i-a sugerat să trăiască ghidându-se după principiile pe care el le alesese ca fiind călăuzitoare, *Mihi ipsi scripsi* („Am scris pentru mine însumi”) şi îndemnul lui Pindar „Să

devii ceea ce eşti, după ce ai aflat ce înseamnă asta”. Ea le-a adoptat pentru totdeauna pe amândouă drept principii de viaţă.

Lou şi-a dezvoltat o interpretare proprie a psihologiei lui Nietzsche şi a scris despre ea pe larg, în foarte multe articole şi într-o carte[7]. A acordat o importanţă enormă bolii lui ca sursă a creaţiei. Nu avea nevoie de nici o extravaganţă, de nici o dovadă exterioară a geniului atâta timp cât îşi avea boala. Aceasta îi permitea să trăiască nenumărate vieţi în timpul vieţii lui. Ea a observat cum viaţa lui urma un tipar general. O abandonare recurentă regulată în boală demarca întotdeauna o perioadă a vieţii lui de alta. Fiecare criză a maladiei era o moarte, o coborâre în Hades. Fiece recuperare era o renaştere plină de fericire, o regenerare. Acest tip de existenţă îl reîmprospăta. *Neuschmecken* („nou-gust”) era termenul pe care-l folosea el. În timpul fiecărei recuperări trecătoare, lumea strălucea ca nouă. Şi aşa, fiecare recuperare devenea nu doar renaşterea lui, ci şi naşterea unei lumi cu totul noi, a unei noi serii de probleme care aveau nevoie de noi rezolvări. Era asemenea ciclului anual al fertilităţii zeului al cărui trup era introdus cu ajutorul plugului în brazdă. Doar prin intermediul acestui proces chinuitor i se puteau deschide noi perspective. În cadrul acestui mare ciclu de enorme convulsii, funcţiona de asemenea şi mai măruntul ciclu cotidian. Tiparul său mintal era cel al valurilor care se izbesc fără încetare de ţărm, mereu avansând, mereu retrăgându-se, prinse în dinamica îngrozitoare a mişcării perpetue, care nu îngăduie nici o clipă de odihnă. „Îmbolnăvindu-se prin gândire şi recuperându-se prin gândire”; Lou nu avea nici o îndoială că „el e cauza propriei boli autoinduse”[8].

Încă de la început, Nietzsche a luat foarte în serios coabitarea lor în trei. A numit-o în glumă Nesfânta Treime, deşi, în acelaşi timp, lua destul de în serios convenţiile sociale pentru a simţi nevoia să apere reputaţia lui Lou printr-o cerere în căsătorie; „Mă simt obligat să te feresc de bârfele oamenilor, oferindu-mă să te iau de soţie...”. L-a rugat pe Rée să-i transmită cererea.

Era o sarcină stranie pentru Rée, dat fiind că el însuşi o ceruse deja pe Lou în căsătorie şi era din ce în ce mai îndrăgostit de ea. Aflând de cererea lui Nietzsche, Lou s-a îngrijorat că rivalitatea stârnită pentru a-i câştiga mâna va pune în pericol întregul experiment intelectual. Nu încăpea îndoială că întreaga afacere avea să fie şi trebuia să fie impulsionată de energie erotică, dar aceasta nu trebuia să fie niciodată transpusă în domeniul fizicului. I-a spus lui Rée să-i transmită refuzul ei, cerându-i să-i explice lui Nietzsche că avea, practic, o aversiune principială faţă de mariaj. Oricum, a adăugat ea în cheie pragmatică, dacă se căsătorea, urma să-şi piardă pensia de urmaşă a unui nobil rus, iar aceasta constituia unica ei sursă de venit.

Atmosfera din Roma devenea umedă şi insalubră. Nietzsche stătuse destul la pat. Dacă voia să-şi revină, avea nevoie de aer rece, proaspăt. A hotărât să plece împreună cu Rée în Alpii italieni. Disperată să li se alăture, Lou l-a implorat pe Rée să facă aranjamentele necesare. „La porunca dumitale, domniţă Lou”, i-a răspuns Rée, „mâine-dimineaţă, în jur de ora 11, Nietzsche o va vizita pe mama dumitale, iar eu îl voi însoţi pentru a-mi prezenta omagiile... Nietzsche nu poate garanta pentru starea sănătăţii lui de mâine, dar ar dori să i se prezinte mamei dumitale înainte să ne reîntâlnim la lacuri”.

În termeni fără echivoc, mama lui Lou l-a prevenit pe Nietzsche în privinţa fiicei sale. Lou era incontrolabilă şi

periculoasă; era o idealistă care nu avea limite. Dar planul lor a mers mai departe. Lou şi mama ei au părăsit Roma pe 3 mai, Rée şi Nietzsche o zi mai târziu. Pe 5 mai erau cu toţii împreună la Orta, unde, în ziua următoare, Nietzsche şi Lou s-au furişat de ceilalţi doi pentru a urca pe Monte Sacro, un vârf la fel de învăluit în mituri şi simboluri ca şi muntele Pilatus.

Avea să descrie ascensiunea lui pe munte alături de Lou ca pe experienţa supremă a vieţii lui.

Monte Sacro se ridică tăcut până la o înălţime nu foarte mare deasupra lacului Orta, o fâşie modestă de apă într-o zonă în care se află mult mai marile, mai spectaculoasele şi cu mult mai celebrele lacuri Maggiore şi Lugano. Dar frumuseţea lui e incontestabilă, iar macabrele sale semnificaţii istorico-religioase erau inegalabile. Era locul unde fusese arsă pentru prima dată o vrăjitoare în Italia în Evul Mediu. Legenda locală spunea că fantoma vrăjitoarei, ca şi cea a lui Pilat, bântuia locul groaznicei sale morţi. În urma Conciliului de la Trento (1545-1563), când Biserica Romano-Catolică se lupta atât cu Reforma protestantă, cât şi cu aparent incontrolabila ascensiune a islamului, Monte Sacro a devenit unul dintre locurile sfinte ale Europei. Aceste noi locuri sacre erau situri alternative dedicate venerării după reculul cruciadelor ce închiseseră Ţara Sfântă în faţa pelerinilor pioşi.

În 1580, Monte Sacro a fost declarat „un nou Ierusalim”, a cărui escaladare aducea sufletului aceleaşi câştiguri ca şi pelerinajul la Ierusalim. Transformarea lui a fost întreprinsă cu brio, ca şi construirea simultană de către Vatican a boltei lui Michelangelo deasupra bazilicii San Pietro. Micul munte a fost transformat în ideea unui peisagist baroc despre călătoria spre ceruri. O cărăruie ce şerpuia fluid, o *via sacra* sau *via dolorosa* urcând spiralat pe munte, era străjuită de

crânguri sacre plantate meşteşugit, ale căror coroane verzi ba ascundeau, ba scoteau la iveală, alternativ, privelişti sublime cu lacul de la poale sau Alpii încoronaţi de zăpezi, de deasupra. Urcarea pe Monte Sacro era ca o parcurgere în aer liber a Drumului Crucii sau ca o călătorie prin rozariu. La fiece cot al meandrelor itinerarului, norii de frunze verzui se deschideau pentru a revela un nou obiect al contemplaţiei. Douăzeci şi una de mici capele de piatră splendide, manieriste, punctau calea pelerinilor, fiecare capelă fiind împodobită cu semne şi simboluri spirituale: peşti drăguţi şi cochilii de scoici marine, sori şi luni, crini, trandafiri şi stele. Interioarele capelelor erau acoperite pe de-a-ntregul de fresce şi populate de grupuri de statui din teracotă în mărime naturală, ce spuneau povestea vieţii lui Isus şi pe cele ale vieţilor sfinţilor.

În cele trei secole ce trecuseră de la creaţia sa şi până la ascensiunea lui Lou şi a lui Nietzsche, Monte Sacro devenise un loc de o frumuseţe uitată şi decăzută. O vegetaţie de junglă năpădise arbuştii, ascunzând pe jumătate priveliştile. Arbori seculari lăsaţi într-o rână păreau să fi ţinut pasul cu decăderea credinţei creştine, pe care Lou şi Nietzsche nu o deplângeau, dar şi cu cea a spiritualităţii, pe care însă o jeleau.

Pe măsură ce urcau, conversaţia lor se învârtea în jurul luptei lor tinereşti cu Dumnezeu. Lou se convinsese că şi el, asemenea ei, avea o fire fundamental religioasă. Şi ea îşi pierduse profunda credinţă creştinească la o vârstă fragedă. S-au trezit vorbind amândoi despre o puternică necesitate religioasă care nu le era satisfăcută. Aceasta i-a unit împotriva lui Rée, despre al cărui materialism lipsit de suflet erau de acord că e aproape dezgustător. Nietzsche a supus-o unui soi de test de iniţiere filosofică, o cercetare riguroasă a cunoştinţelor şi credinţelor ei, şi a ajuns la

concluzia că răspunsurile sale erau atât de empatice şi de inteligente, încât, ne-a spus-o chiar el, i-a împărtăşit câte ceva din filosofia lui, lucru pe care nu-l mai făcuse cu nimeni altcineva. Nu ne spune ce anume i-a împărtăşit. Poate că i-a descris teoria sa despre eterna reîntoarcere, ce-l preocupa destul de mult în acea vreme. Poate l-a pomenit pe profetul Zarathustra, pe care-l intuia atunci ca viitor purtător de cuvânt. Poate i-a vorbit despre celălalt secret al lui, moartea lui Dumnezeu, pe care a descris-o în cartea pe care o pregătea pentru publicare, *Ştiinţa veselă*.

Mai târziu, i-a scris lui Lou: „Ajuns înapoi la Orta, am conceput un plan ca să te conduc pas cu pas spre consecinţele finale ale filosofiei mele – *pe tine*, prima persoană pe care o consider potrivită pentru asta”[9].

După ascensiunea pe Monte Sacro rămăsese convins că găsise în Lou discipolul pe care-l căutase vreme îndelungată. Avea să fie o îndârjită preoteasă şi continuatoare a gândirii lui.

Aceeaşi urcare a sădit în Lou ideea că lumea va ajunge să vadă în Nietzsche profetul unei noi religii, unul care-şi recrutează discipolii dintre eroi.

Amândoi au descris cât de similar gândeau şi simţeau lucrurile şi cum între ei doi cuvintele pur şi simplu se prăvăleau. Îşi luau vorba din gură. Controlul individual se disipa pe măsură ce-şi terminau unul altuia ideile şi îşi completau reciproc afirmaţiile.

Când au coborât de pe munte, el i-a spus, aproape şoptit: „Îţi mulţumesc pentru visul cel mai ales al vieţii mele”.

Imaginea celor doi coborând, radiind şi schimbaţi la faţă ca şi cum ar fi făcut dragoste acolo sus, a înfuriat-o pe mama lui Lou. Rée a fost copleşit de gelozie. A început s-o

sâcâie cu întrebări. Lou i-a amuţit iscodelile meschine cu un răspuns impenetrabil: „Chiar şi râsul lui e o faptă”.

În următorii ani şi de-a lungul tuturor întâmplărilor care i-au despărţit, nici unul dintre ei nu a negat importanţa profundă a comuniunii lor intelectuale şi spirituale de pe Monte Sacro, deşi nici nu au explicat-o.

Mai târziu, în îndelungata ei viaţă, Lou a fost adesea întrebată dacă ea şi Nietzsche s-au sărutat pe Monte Sacro. Atunci, privirea ei pierdută se umbrea şi răspunsul era: „Dacă ne-am sărutat pe Monte Sacro? Nu-mi mai amintesc”. Nimeni n-a îndrăznit să-i pună aceeaşi întrebare şi lui Nietzsche.

De la Orta s-a dus direct la Basel ca să-i viziteze pe bunii lui prieteni, Franz şi Ida Overbeck, care au afirmat că era bronzat, viguros şi fericit. A stat la ei cinci zile. Nu a avut nici măcar o criză serioasă, în ciuda a două şedinţe lungi la stomatolog. Unica lui suferinţă, şi-a amintit Ida, era gândul că e prea puţin cunoscut şi citit. De fiecare dată când publica o carte, spera să aibă parte de o receptare entuziastă, să fie întâmpinat de public ca o nouă stea din ceruri şi să-şi găsească noi adepţi şi discipoli. Asta nu se întâmplase încă, dar acum era convins că avea să se întâmple. Le-a spus soţilor Overbeck că speră să-şi fi găsit în Lou alter ego-ul: cealaltă jumătate a unuia şi aceluiaşi creier. Acum avea să iasă mai mult în lume, le-a spus el. Avea să fie mai puţin solitar, mai deschis la contactul cu lucrurile şi cu fiinţele umane.

Cât a stat la familia Overbeck, între diversele discuţii despre viitorul luminos mai şi cânta câte ceva la pian. Serile îi uluia, stând, total atipic pentru el, până foarte târziu. Franz şi Ida Overbeck erau încântaţi de bucuria lui atât de evidentă. Erau prietenii lui cei mai de încredere. Îşi încredinţase finanţele lui Franz, iar Ida îşi asumase sarcina

de a mai liniști apele în jurul lui pe cât posibil, serviciu pe care Nietzsche îl aprecia atunci când își amintea.

Chiar în ziua când a ajuns la familia Overbeck, pe 8 mai, i-a scris în grabă un bileţel lui Rée: „Viitorul este complet pecetluit, dar nu *sumbru*. Trebuie neapărat să mai vorbesc o dată cu Fr.L. [Fräulein Lou] în Löwengarten, poate? Cu neţărmurită recunoştinţă, al tău prieten, N”.

În Löwengarten din Lucerna se află un foarte frumos basorelief înfăţişând un leu în agonie, sculptat în peretele stâncos. Sculptura comemorează eroismul şi fidelitatea gărzilor elveţiene în asaltul asupra Palatului Tuileries din timpul Revoluţiei Franceze. Inscripţia monumentului, *fidei ac virtuti* („pentru loialitate şi curaj”), avea să asigure un fel de subtext întâlnirii cu Lou.

Când a ajuns în gara din Lucerna, pe 13 mai, Lou şi Rée îl aşteptau pe peron. Au scăpat de Rée pentru a ajunge la Löwengarten împreună, unde Lou spune că Nietzsche a cerut-o iarăşi în căsătorie, iar ea l-a refuzat din nou. Tot ce ştim de la Nietzsche este dintr-un desen pe care l-a făcut când era internat la ospiciu în anii lui de nebunie. Acesta înfăţişează foarte clar monumentul cu leu, iar sub el două siluete îmbrăţişate.

S-au întors la Rée, după care au mers toţi trei la studioul unui fotograf, unde au pozat pentru celebra fotografie care a devenit, cu sau fără îndreptăţire, permanent asociată cu vorbele pe care Nietzsche le pune în gura unei bătrâne în *Aşa grăit-a Zarathustra*: „Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!”. Poate că optimista fotografie a fost ideea lui Lou, poate a lui Nietzsche. În mod sigur nu a fost ideea lui Rée – ura să fie fotografiat şi pare foarte stânjenit aşa cum stă acolo, în costumul lui elegant, lângă Nietzsche. Cei doi bărbaţi pozează în rol de cai între hulubele unei cotigi. Lou stă ghemuită în cotigă, cu un aer deopotrivă jucăuş şi

hotărât, învârtind un bici asupra lor. Împodobise biciul cu flori de liliac. Nietzsche pare destul de plin de sine, ca o bufniţă poznaşă, ca şi cum ar fi gustat gluma.

De la studioul fotografului nu erau decât doi paşi până la Tribschen. Iarăşi, cei doi l-au abandonat pe Rée, iar Nietzsche a plimbat-o în jurul Insulei Fericiţilor, iniţiind-o în misterele acesteia. Ea spune că Nietzsche i-a vorbit despre Wagner cu deosebită emoţie.

Într-un soi de încercare de a direcţiona viaţa acestei fete miraculoase al cărei destin, fără îndoială, avea să fie intim legat de al său, el a aranjat ca Lou şi mama ei să se mute la Basel şi să stea la familia Overbeck. Poate că ideea era ca Franz şi Ida să le convingă pe musafire de caracterul, fidelitatea şi virtutea exemplare ale lui Nietzsche, dar Lou nu a fost prea interesată de acest plan domestic al lui Nietzsche. Ideea de a petrece timp cu neinteresantul teolog şi soţia lui o atrăgea mult mai puţin decât aceea de a face cunoştinţă cu cel mai celebru erudit din Basel, Jacob Burckhardt. Comportamentul ei din timpul scurtei vizite a făcut-o pe Ida Overbeck să conchidă că, dacă Nietzsche spera să-şi fi găsit alter ego-ul în Lou, ea nu era dispusă „să se dizolve în Nietzsche”.

Le-a trimis lui Lou cartea sa *Omenesc, prea omenesc*, iar lui Peter Gast, la Veneţia, un poem scris de Lou, „Amărăciunii” („An den Schmerz”), cu cererea ca acesta să-l pună pe muzică.

„Poemul acesta”, spunea Nietzsche în scrisoarea către Gast, ce însoţea poemul, „exercită aşa o putere asupra mea, încât nu l-am putut citi fără să-mi vină lacrimi în ochi; sună ca o voce pe care am tot aşteptat-o încă din copilărie. Poemul acesta e scris de prietena mea, Lou, de care încă nu vei fi auzit. Lou este fiica unui general rus şi are 20 [*sic*] de ani; e ageră ca un vultur şi curajoasă ca un leu şi totuşi

copilăroasă ca o fetiţă care poate nu va trăi prea mult... Este uimitor de pregătită pentru gândirea *mea* şi pentru ideile mele. Dragul meu prieten, cu siguranţă că ne vei face amândurora onoarea de a ţine relaţia dintre noi departe de ideea de relaţie de amor. Suntem *prieteni* şi am să privesc fata asta şi încrederea ei în mine ca pe nişte lucruri sacrosancte”[10].

13

Ucenicul filosofului

Parisul este încă în planurile de viitor, însă urăsc cumva zgomotul şi aş vrea să ştiu dacă cerul e destul de *senin*.

Scrisoare către Franz Overbeck,
octombrie 1882

În timp ce Lou şi mama ei s-au dus să stea la familia Overbeck, la Basel, Nietzsche a plecat de la Lucerna direct la Naumburg, ca să pregătească *Ştiinţa veselă* pentru editorul său. A tocmit un comerciant falit să scrie după dictare, în timp ce Elisabeth citea manuscrisul în care el anunţa pentru prima dată moartea lui Dumnezeu. O făcea aşa:

„N-aţi auzit de smintitul acela care, înaintea amiezii, şi-a aprins un felinar, a dat fuga în piaţă şi a strigat fără încetare: «Îl caut pe Dumnezeu! Îl caut pe Dumnezeu”. – Întrucât chiar acolo erau adunaţi grămadă mulţi dintre cei ce nu credeau în Dumnezeu, stârni hohotele lor de râs. S-o fi pierdut cumva? întrebă unul. S-o fi rătăcit ca un copil? întrebă altul. Sau se ascunde? Se teme de noi? S-o fi îmbarcat? O fi emigrat?... Smintitul sări în mijlocul lor şi-i sfredeli cu privirile. Unde-i Dumnezeu? ţipă el, o să vă

spun! *L-am omorât* – voi şi cu mine! Noi toţi suntem ucigaşii lui! Dar cum am făcut lucrul ăsta? Cum am putut seca marea dintr-o sorbire? Cine ne-a dat buretele să ştergem definitiv tot orizontul? Ce-am făcut eliberând pământul din lanţurile soarelui său? Încotro se-ndreaptă el acum? Încotro ne-ndreptăm noi? Departe de toţi sorii? Nu ne prăbuşim necontenit?... Mai există oare un sus şi un jos? Nu rătăcim ca printr-un neant infinit? Nu ne abură vidul? Nu s-a făcut mai frig?... N-auzim încă nimic din tărăboiul groparilor care-l îngroapă pe Dumnezeu? Nu ne izbeşte încă nimic din mirosul descompunerii divine? – şi dumnezeii se descompun! A murit Dumnezeu! Şi mort rămâne! Şi noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt şi mai puternic până acum îşi varsă sângele sub jungherele noastre – cine oare ne va şterge de acest sânge?... Oare măreţia acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înşine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea? N-a existat nicicând o faptă mai mare – şi oricine se va naşte de-a pururi după noi îşi va avea locul, în virtutea acestei fapte, într-o istorie superioară oricărei istorii de până acum!»”.

Mulţimea îl priveşte consternată, iar smintitul îşi continuă observaţiile: „Această faptă continuă să le rămână [postdeiştilor] mai îndepărtată decât cele mai îndepărtate constelaţii – *şi totuşi ei au făcut-o!*”. El îşi trânteşte de pământ felinarul ce aruncă noua lumină. Părăseşte mulţimea adunată în piaţă, intră în bisericile ce-i ies în cale. În fiecare biserică intonează un recviem pentru sufletul lui Dumnezeu, mânuind cuvintele în aşa fel încât să devină o parodie blasfematoare a recviemului pentru cei morţi. Oamenii, deşi nu mai cred în Dumnezeu, sunt ofensaţi de comportamentul lui şi îl dau afară din bisericile lor.

„Oare ce altceva mai sunt aceste biserici, dacă nu cavourile şi mormintele lui Dumnezeu?”[1]

În aceeaşi carte, Nietzsche testează o altă idee pe care o va dezvolta în filosofia sa ulterioară: că după moartea unui zeu statuia lui va continua să fie expusă timp de câteva secole într-o peşteră, unde va arunca în continuare, pe un perete, o umbră imensă şi înfiorătoare. Zeul a murit, da. Dar, aşa după cum este firea oamenilor, urmează profeţia lui Nietzsche, va rămâne, milenii de-a rândul, umbra moralităţii pe care a împărtăşit-o. Este misiunea dură a argonautului spiritului să învingă şi umbra, ca şi pe zeul propriu-zis[2].

Ambele poveşti aşezau o grea povară pe umerii raţionaliştilor din secolul al XIX-lea (precum Rée) care, după ce l-au omorât pe Dumnezeu, nu păreau să fi înţeles consecinţa acestui fapt: nu poţi păstra conţinutul etic al creştinismului fără aspectul său teologic. Materialistul raţional trebuia să se ocupe şi de mutaţiile provocate în puterea moralităţii. Aici se ascundea posibilitatea unor consecinţe enorme şi catastrofale pentru omenire. *Incipit tragoedia*, aşa suna profeţia lui Nietzsche de la finalul acestui pasaj: începe tragedia. Evenimentul ce avea să înceapă în vara anului 1882 era Festivalul de la Bayreuth. Urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, cea pentru care Judith Gautier îi uzurpase rolul de muză Cosimei. În calitatea sa de membru fondator al *Patronatsverein*-ului (Societatea Patronilor) din Bayreuth, Nietzsche avea dreptul să cumpere bilete. Lou îşi dorea foarte mult să meargă. Bayreuth devenise Parnasul contemporan, locul cel mai la modă unde, în iulie şi august, se adunau cei puternici şi celebri din toată Europa.

Parsifal este o repovestire a legendei creştine a Sfântului Graal, potirul din care a băut Christos la Cina cea de Taină.

Regele Amfortas este ales să dezvelească potirul în ciuda faptului că nu este demn de această sfântă misiune. A fost rănit grav într-o parte, cu o suliţă, în timp ce atenţia îi era distrasă de sexualitatea vrăjitoarei Kundry. (În prima versiune, Amfortas este rănit în zona genitală, dar ulterior a apărut această modificare pentru ca rana să aibă o poziţie mai apropiată de cea a lui Christos.) Rana sângerează fără oprire. Cine dintre cavalerii Graalului este demn să oprească scurgerea sfântului sânge? Parsifal! Un idiot sfânt înţelepţit prin mila creştinească (o întorsătură a intrigii pe care Nietzsche, care dispreţuia atât idioţenia, cât şi mila, n-a putut-o aproba). Nietzsche ştia deja libretul şi mai ştia şi că nu vrea să meargă la Bayreuth să vadă şi să asculte opera.

Acum trebuie să ne întoarcem cu cinci ani în urmă, când Nietzsche stătea cu Malwida la Vila Rubinacci, în Sorrento, în timp ce Wagner locuia în apropiere. În acea perioadă, sănătatea lui Nietzsche îl îngrijorase aşa de tare pe Wagner, încât îi scrisese mai târziu medicului lui Nietzsche pentru a afla dacă nu cumva cauza era masturbarea excesivă. Elisabeth scornise legenda că ruptura finală dintre cei doi bărbaţi avusese loc în timpul ultimei lor plimbări la Sorrento. Dar, deşi relaţiile dintre ei se răciseră într-adevăr, din motive de incongruenţă intelectuală, nu avusese loc o ruptură propriu-zisă – cu ocazia Anului Nou, când 1877 îi ceda locul lui 1878, Nietzsche i-a trimis lui Wagner noua lui carte, *Omenesc, prea omenesc*, iar Wagner i-a trimis lui Nietzsche libretul la *Parsifal*, pe care tocmai îl finalizase. Cele două lucrări aproape că s-au intersectat la poştă. Nietzsche a comparat situaţia cu două săbii încrucişându-se-n aer.

I-a displăcut libretul din mai multe puncte de vedere. „Mai mult Liszt decât Wagner, spiritul Contrareformei...

prea creştin, prea legat de un moment istoric... Fără carne şi cu mult prea mult sânge. Sună de parcă ar fi o traducere dintr-o limbă străină."[3]

Lui Wagner i-a displăcut la fel de mult *Omenesc, prea omenesc*. În timp ce Wagner devenea din ce în ce mai credincios, Nietzsche se eliberase de „acei preoţi ascunşi, filosofii", în principal de Schopenhauer. Wagner a rămas un schopenhauerian devotat până la moarte. Nu exista nici o cale de reconciliere intelectuală.

În săptămânile care au precedat festivalul din 1882, când urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, Nietzsche a studiat partitura. I s-a părut fermecătoare. Vrăjitorul din Bayreuth nu-şi pierduse magia. Nietzsche tânjea să asculte muzica interpretată, însă orgoliul nu-l lăsa să participe la Bayreuth fără o invitaţie personală din partea lui Wagner. Ar fi consimţit să meargă doar dacă ar fi fost invitat să meargă la operă în trăsura lui Wagner, aşa cum făcuseră la ceremonia aşezării pietrei de temelie. A sperat şi a aşteptat, însă invitaţia după care tânjea nu a sosit niciodată.

Pregătindu-se pentru festival, Lou a reuşit în sfârşit să scape de mama ei, care s-a întors la Sankt-Petersburg cumva uşurată, după cum ne putem imagina. Înainte de a pleca, i-a transferat în mod oficial mamei lui Rée rolul de paznic al capricioasei sale fiice. Frau Rée a pornit împreună cu Lou spre bogatul domeniu al familiei, la Stibbe. Rée le-a urmat. Dorind s-o păstreze pe Lou doar pentru el, i-a comunicat peremptoriu lui Nietzsche că nu era destul loc ca să li se alăture şi el pe enorma proprietate.

Rée şi Lou deja se alintau ca nişte copii: ea era melcuşorul lui (*Schneckli*), iar el era căluţul ei (*Hüsung*). Împreună, scriau într-un „carnet-de-cuib" (un jurnal comun), în care notau evenimentele petrecute în timpul

şederii lor în „cuibul” Stibbe. Mama lui Rée spunea că Lou este fiica ei adoptivă. Rămâi cu impresia că decizia era deja luată.

Nietzsche nu avea de gând să le dea cele două bilete pentru Bayreuth lui Lou şi Rée, ca să meargă acolo fără el. În schimb, era dispus să le ofere lui Lou şi surorii lui, Elisabeth. În mod sigur experienţa aceasta împărtăşită urma să le unească pe cele două femei într-o solidaritate spirituală ce putea apoi să fie adâncită şi consolidată. Cu acest ţel în minte, le-a invitat pe cele două să i se alăture după festival într-o mică vacanţă în splendidul sat Tautenburg, lângă Dornburg. Rée nu a fost inclus în invitaţie.

În timp ce aştepta realizarea acestui frumos plan, Lou îi trimitea scrisori seducătoare de la Stibbe. Linguşitoare, îi descria pe el şi pe Rée ca pe „doi profeţi, ai trecutului şi ai viitorului... Rée descoperă verdictul zeilor, în timp ce tu distrugi amurgul zeilor”. În mod insinuant, îi povestea cum cărţile pe care el i le trimisese o amuzau în pat mai bine decât orice altceva. Treptat, şi scrisorile lui către ea şi-au pierdut din rigiditate. A recunoscut că, atunci când era singur, adesea îi rostea numele cu voce tare, doar pentru plăcerea de a-l auzi.

Ea i-a spus că acceptă să li se alăture lui şi surorii sale în vacanţa de la Tautenburg, aşa că el nu-şi mai încăpea în piele de bucurie.

„Tautenburg, 2 iulie 1882

Acum, cerul de deasupra mea e luminos! Ieri, la amiază, m-am simţit de parcă ar fi fost ziua mea de naştere. *Tu* ţi-ai dat acceptul, cadoul cel mai adorabil pe care mi-l poate oferi cineva acum; sora mea mi-a trimis cireşe; Teubner mi-a trimis pentru bunul de tipar primele trei pagini tipărite din *Die fröhliche Wissenschaft* [*Ştiinţa veselă*] şi, pe deasupra,

tocmai terminasem chiar ultima parte a manuscrisului meu şi, prin urmare, a muncii mele din ultimii şase ani (1876-1882), întreaga mea *Freigeisterei* [gândire liberă]... Of, scumpă prietenă, de câte ori mă gândesc la ea, sunt înfiorat şi emoţionat şi nu-mi dau seama cum *am reuşit* s-o duc la bun sfârşit – mă las cuprins de autocompătimire şi de un sentiment de triumf. Pentru că este un triumf, unul total – dat fiind că şi sănătatea mea fizică a reapărut... toată lumea îmi spune că arăt mai tânăr ca niciodată. Cerurile să mă păzească să nu fac prostii – dar de acum încolo! –, de fiecare dată când mă vei sfătui, voi înţelege *foarte bine* sfatul tău, aşa că nu trebuie să te temi...

Al tău pe de-a-ntregul, F.N.”

Noutăţile despre sănătatea lui ţineau mai mult de domeniul dorinţelor decât de cel al realităţii. Când spunea că arată mai tânăr, bărbatul de 37 de ani nu făcea decât să se laude în faţa tinerei de 21 – era un strigăt de triumf pentru că repurtase o victorie asupra lui Rée în lupta lor pentru dominaţie în triunghiul filosofico-erotic.

Elisabeth şi Lou s-au întâlnit în Leipzig. Fiecare dorea să lase o bună impresie asupra celeilalte. Când au ajuns la Bayreuth, îşi vorbeau deja una celeilalte cu familiarul *Du*. Elisabeth închiriase pentru amândouă nişte camere la aceeaşi pensiune. Nu se putea evada din această intimitate.

La Wahnfried erau recepţii cu două-trei sute de persoane în fiecare seară, iar între ele aveau loc petreceri. Lui Elisabeth îi plăcea să creadă că e o prietenă intimă a Cosimei, însă a trebuit să realizeze în mod dureros că utilitatea ei domestică n-o îndreptăţea la atenţia Cosimei în acest context social elevat. De fapt, nimeni nu era interesat de sora lui Nietzsche, care începuse să îmbătrânească.

„N-am întâlnit încă prea multe persoane cunoscute”, i-a scris mamei sale cu amărăciune, „dar cina a fost amuzantă, deşi foarte scumpă. Ca o glumă, mâine vom mânca cu toţii la masa vegetarienilor”[4].

Spre deosebire de ea, interesul exercitat de Lou era enorm. Tânără, frumoasă, aristocrată, plină de viaţă, bogată, cosmopolită, sigură pe sine şi lipsită de inhibiţii, era cunoscută drept unul dintre „spiritele libere” erudite ale Malwidei. Lou a mărturisit în scurt timp că acest spirit liber nu era doar o mimare a periculoasei doctrine, ci că-şi propunea să o trăiască din plin. Bayreuthul o asculta cu respiraţia tăiată vorbind deschis despre cum avea să-şi petreacă următoarea iarnă nepăzită, studiind şi filosofând alături de Rée şi Nietzsche. Le arăta oamenilor fotografia în care ea ridica biciul către spinările celor doi filosofi ai ei. Toate acestea au constituit un excelent subiect de bârfă în timpul festivalului. Dar scandalul nu s-a încheiat aici. Şi mai multă rumoare a stârnit tema corespondenţei vechi de cinci ani a lui Wagner cu doctorul lui Nietzsche, care ajunsese cumva să fie cunoscută. Nietzsche onanistul! Secretul răsuflase probabil pentru că Wagner, un tip ocupat, obişnuit să delege treburile, trimisese o parte dintre scrisorile pentru dr. Eiser prin Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*[5]. Von Wolzogen, wagnerian şi antisemit înfocat, nu avea timp de Nietzsche, pe care-l percepea cu gelozie ca fiind un trădător al Maestrului, din pricina abandonării apostazice a filosofului casei (Schopenhauer) şi a cauzei sfinte (Bayreuthul), şi care acum era, din câte se pare, legat de o fată lipsită de moralitate (Lou) şi de un „israelit” de o sexualitate îndoielnică (Rée). De cealaltă parte, Nietzsche nu ascunsese niciodată faptul că-l considera pe von Wolzogen o mediocritate din punct de vedere intelectual.

Solidaritatea spirituală întârzia să se dezvolte între Lou şi Elisabeth. Lou îşi distrugea reputaţia, precum şi pe a fratelui ei, arătând fotografia aceea ridicolă. Lou era o stricată neruşinată. Flirta cu toţi bărbaţii pe care-i cunoştea. Silueta ei senzaţională se datora fără îndoială „sânilor falşi”.

Cine ştie cât de uluită a fost Elisabeth de răceala cu care au tratat-o foştii prieteni dezgustaţi sau jenaţi de zvonurile privind obiceiurile sexuale ale fratelui ei. Lou, căreia i se permitea să vină şi să plece de la Wahnfried oricând voia, povesteşte că, atunci când se pomenea Nietzsche, Wagner devenea foarte agitat şi părăsea încăperea, cerând ca acest nume să nu mai fie rostit în prezenţa lui. Este o reacţie care ar putea dezvălui o conştiinţă încărcată.

Cu simţul ei infailibil de a depista omul momentului, Lou a început să flirteze de zor cu Paul von Joukowsky, hazliul artist homosexual în vârstă de 37 de ani care crease decorurile pentru *Parsifal*. Ca şi ea, era pe jumătate german şi pe jumătate rus. Aveau multe în comun, inclusiv interesul pentru spiritism, devenit cu mult mai interesant datorită convingerii lui Lou că drumul ei în viaţă era presărat de spirite malefice care o urmau peste tot şi îi lăsau mesaje misterioase.

Poziţia lui von Joukowsky la Wahnfried se datora portretului remarcabil de kitsch pe care li-l făcuse cu un an înainte Wagnerilor în rolul Sfintei Familii. Siegfried a primit rolul lui Isus, fetele erau Maria şi îngerii, iar pictorul însuşi era Iosif. Când Böcklin refuzase să creeze decorurile şi „decoraţiunile” pentru *Parsifal*, alegerea lui von Joukowsky fusese urmarea firească. Scenografia lui satisfăcea chiar şi pasiunea lui Wagner pentru mătăsuri, satin, mii de flori şi lumină roz. De fapt, a avut un asemenea succes, încât decorurile au fost reutilizate la Bayreuth în cele două sute

şi ceva de reprezentaţii, până când s-au stricat de tot, în 1934. Von Joukowsky cunoştea secretul scrisorilor. Dacă el i-a spus lui Lou sau dacă a auzit din altă parte nu ştim, însă, date fiind circumstanţele, este improbabil să nu fi ajuns la urechile ei.

O altă cucerire facilă a lui Lou a fost Heinrich von Stein. În locul lui Nietzsche, von Stein primise poziţia de preceptor al micului Siegfried. Schopenhauerian fervent (poziţia o cerea), el şi Lou s-au contrazis iniţial pe teme filosofice, însă apoi s-au împăcat atât de bine, în ciuda acestor diferenţe, încât von Stein a invitat-o să-l viziteze la Halle.

În mare, săptămâna petrecută la Bayreuth s-a dovedit a fi minunată pentru Lou şi îngrozitoare pentru Elisabeth, care şi-a vărsat toată furia, frustrarea şi gelozia pe Lou în singura ei nuvelă[6]. Personajele nu sunt nici măcar superficial disimulate. Lou este poloneza „Fräulein von Ramstein”, cu o talie imposibil de subţire şi un piept amplu care se datorează în mod evident căptuşelii generoase. Are ochi holbaţi, părul creţ şi un ten gălbejit. Buzele roşii, pline ale gurii ei vorace, ca de anemonă, sunt în permanenţă sugestiv întredeschise. În ciuda tuturor acestor lucruri, este periculos de atrăgătoare pentru bărbaţi. Urâţenia ei snoabă îl seduce pe Georg, eroul povestirii – un Nietzsche într-adevăr deloc subtil mascat. Pe atât de inocent pe cât este de nobil, Georg crede în discursurile lui Fräulein von Ramstein despre dragoste, filosofie şi *Freigeisterei*. El nu e deloc conştient de faptul că micuţa trădătoare îi ţinuse aceleaşi discursuri şi flirtase la fel cu „un profesor de gramatică” (Rée). Din fericire, Georg realizează adevărul la timp şi se căsătoreşte cu Nora, o fată bună, blondă, saxonă, cu o fire blândă, încântătoare: un autoportret idealizat al autoarei.

Nu e o capodoperă, însă trebuie admis că indignarea ce punea în mişcare povestea nu era cu totul nepotrivită: cât timp s-a aflat la Bayreuth, Lou l-a informat pe Rée despre tot ce se întâmpla. Acesta a înnebunit de gelozie din cauza lui Nietzsche şi a lui von Joukowsky. I-a spus că nu avea deloc scrupule în a-l minţi şi a-l trăda pe Nietzsche sau pe orice alt bărbat care ar fi dorit-o. „Vei afla că sunt gelosul cel mai ridicol pe care l-ai cunoscut vreodată.”[7]

Lou nu era excesiv de permeabilă la influenţa muzicii, dar Nietzsche era disperat ca ea să-i împărtăşească pasiunea. A insistat ca ea să rămână şi la a doua reprezentaţie a operei *Parsifal*. Asta i-a convenit foarte mult, însă, chiar înainte de cea de-a doua reprezentaţie, Elisabeth se săturase de comportamentul lipsit de pudoare al lui Lou. Picătura care a umplut paharul a fost când Lou i-a poruncit lui von Joukowsky să îngenuncheze în faţa ei şi să-i aranjeze poalele rochiei pe care o purta. Indignată, Elisabeth i-a trimis lui Nietzsche o telegramă, apoi a plecat spre Tautenburg. Nietzsche s-a grăbit s-o întâmpine la gară. Deşi se aştepta să audă vorbe minunate despre Lou, a primit o litanie de plângeri.

Von Joukowsky şi Heinrich von Stein nu voiau ca Lou să plece la Nietzsche şi Elisabeth, la Tautenburg. Au implorat-o să rămână la Bayreuth. Malwida la fel. Nu anticipa decât necazuri în vacanţa celor trei. Lou a rămas la Bayreuth, spunându-i lui Nietzsche că a căzut la pat din cauza unei răceli. El i-a trimis urări de însănătoşire grabnică. Dat fiind că nu a pomenit deloc de Elisabeth sau de alte lucruri neplăcute, Lou a considerat potrivit să abandoneze boala închipuită şi i-a trimis o scrisoare fermecătoare în care-şi exprima sincera recunoştinţă pentru grija pe care i-o arătase Elisabeth cât timp stătuseră împreună la Bayreuth.

Nimic nu avea să stea în calea celor trei săptămâni de educaţie filosofică.

Neavând încotro, Elisabeth trebui să respecte planul. Dacă se retrăgea acum din rolul de paznic, smulgea şi ultima frunză din copacul reputaţiei familiei Nietzsche, lăsându-l complet desfrunzit.

Prins la mijloc, Nietzsche pur şi simplu a implorat-o: „Vino. Sufăr prea mult din cauză că te-am făcut să suferi. Vom suporta suferinţa mai bine împreună”[8].

Când a ajuns Lou, pe 6 sau pe 7 august, o aştepta Elisabeth. Soarta a făcut ca pe drum, în trenul cu care venea de la Bayreuth, Lou să împartă compartimentul cu Bernhard Förster, învăţătorul căruia Elisabeth căuta de zor să-i câştige bunăvoinţa şi cu care spera să se mărite. Geloasă, Elisabeth a devenit acum convinsă că Lou încerca să-i fure şi iubitul, şi fratele. A avut loc o ceartă spectaculoasă. Cum putea Lou să flirteze cu orice bărbat îi ieşea în cale? Cum putea să târască prin noroi, în aşa hal, respectabilul nume Nietzsche? Lou „a râs în hohote” auzind această întrebare şi a răspuns: „Cine a murdărit primul planurile noastre de studiu cu dorinţele sale josnice? Cine a început prietenia intelectuală când a văzut că nu mă poate avea în alt fel? Cine s-a gândit la concubinaj? Nobilul tău frate, cel cu intenţii pure! Bărbaţii vor un singur lucru, şi acela nu e prietenia intelectuală!”.

Elisabeth i-a răspuns cu superioritate că asemenea lucruri or fi ceva obişnuit printre ruşii de rând, dar puse în legătură cu fratele ei cel curat la suflet erau pur şi simplu ridicole. A cerut imperativ ca Lou să înceteze discuţia asta indecentă. Lou i-a replicat că e obişnuită să poarte discuţii mult mai indecente cu Rée, adăugând că Nietzsche îi sugerase că, dacă n-o poate avea de soţie, ar fi mai bine să trăiască împreună într-o „căsătorie sălbatică” (*wilde Ehe*),

dar, dacă Elisabeth credea că ea are planuri legate de fratele ei, greşea amarnic. Lou ar fi putut dormi o noapte întreagă în aceeaşi cameră cu el fără să se simtă câtuşi de puţin aţâţată. Oroarea acestei remarci grosolane a făcut-o pe Elisabeth să vomite. I s-au aplicat comprese[9].

Nietzsche aranjase ca ele să fie găzduite în casa vicarului din Tautenburg. El îşi luase, de faţadă, o cameră în casa ţăranului din imediata vecinătate. În dimineaţa următoare certei, cei trei s-au întâlnit. Nietzsche i-a spus lui Lou ce îi povestise Elisabeth în legătură cu presupusele ei perfidii. Ea a negat pur şi simplu totul. Nu se întâmplase absolut nimic. De fapt, acuzaţiile lui Elisabeth nu aveau nici o bază reală. Elisabeth spune că lui Lou i s-a cerut atunci să plece, dar ea s-a prefăcut că îi este rău şi s-a dus să se întindă în pat.

Pentru a-şi demonstra superioritatea, Elisabeth s-a apucat să facă plimbări înălţătoare prin frumoasele păduri, unde „adorabilele, săltăreţele veveriţe” o ajutau să-şi recapete echilibrul. Între timp, Nietzsche îşi petrecea timpul tropăind în sus şi-n jos pe scara din lemn a casei parohiale, care scârţâia, iar bubuiturile respective Lou le punea pe seama spiritelor malefice. Nu-l lăsa să-i intre în cameră, aşa că el îi strecura bileţele pe sub uşă. În cele din urmă, i s-a permis să intre ca s-o consoleze pe „împieliţata” de Lou şi să-i sărute mâna. Curând, ea se înzdrăvenise destul încât să se ridice din pat.

În următoarele trei săptămâni, Elisabeth a dat târcoale, a stat bosumflată, a admirat veveriţele şi s-a plâns în scrisori că este batjocorită în ciuda tuturor sacrificiilor sale, ridiculizată de fratele ei şi înlocuită de Lou. Ceilalţi doi făceau împreună lungi plimbări reconfortante prin clarobscurul liniştit al pădurii Tautenburg, el sub dubla protecţie a cozorocului verde şi a umbrelei de soare, iar ea

a pălăriei şi a unei eşarfe roşii. Când se întorceau în camera lui din casa ţăranului, ea îşi răsucea eşarfa în jurul veiozei, astfel încât să îmblânzească lumina şi s-o facă mai acceptabilă pentru ochii lui bolnavi. Stăteau de vorbă până în miez de noapte şi chiar mai mult, ceea ce îl înnebunea pe proprietarul camerei lui Nietzsche, pentru că trebuia să rămână treaz ca s-o escorteze pe Lou înapoi la casa parohială. Iar vacile tot la răsăritul soarelui trebuiau mulse.

Amândoi povestesc cum stăteau de vorbă câte zece ore fără întrerupere. Nietzsche a devenit din ce în ce mai convins că-şi găsise alter ego-ul, cealaltă jumătate a unicului şi aceluiaşi creier. Singura inadvertenţă se afla în stilul în care scriau. Lou încă avea un stil hiperîncărcat de şcolăriţă emoţionată, pe când stilul prozei lui Nietzsche îmbina precizia şi concizia cu o vitalitate adesea şocantă, dionisiacă. Pe drept cuvânt, se considera unul dintre cei trei mari stilişti ai limbii germane, ceilalţi doi fiind Luther şi Goethe.

A schiţat pentru ea un ghid stilistic:

Stilul trebuie să fie plin de viaţă.

Trebuie să ştii exact ce vrei să spui înainte de a începe să scrii.

Adaptează-ţi stilul la cel căruia îi este destinată scrierea.

Frazele lungi sunt semn de afectare. Doar cei cu respiraţie largă sunt îndreptăţiţi să scrie folosind fraze lungi.

În sfârşit, „Nu este politicos şi nici inteligent să ne lipsim cititorul de cele mai evidente obiecţii. Este foarte politicos şi *foarte inteligent* să lăsăm în seama cititorului să se pronunţe asupra chintesenţei înţelepciunii noastre”[10].

Interpretarea de către Lou a conversaţiilor pe care le-au avut în cele trei săptămâni petrecute la Tautenburg a fost, practic, că nu au vorbit decât despre Dumnezeu. Ea a tras

concluzia că Nietzsche era cel mai religios dintre ei pentru că era lipsit de Dumnezeu. Filosofia lui era pusă în mişcare de durerea ce reieşea de aici. Întreaga lui dezvoltare intelectuală deriva din pierderea credinţei şi avea legătură cu emoţiile ce însoţiseră moartea lui Dumnezeu. Posibilitatea de a găsi un soi de înlocuitor pentru dumnezeul pierdut îl obseda.

El îi vorbea despre darwinism. În trecut, îi explica el, măreţia omului era pusă pe seama originilor sale divine. Calea aceasta era acum închisă, pentru că „la poarta ei stă maimuţa, printre alte animale înfiorătoare, şi îşi rânjeşte colţii ameninţător, parcă spunând – nu înaintaţi în direcţia asta!”. Şi aşa omenirea avansa neobosită în direcţii şi sensuri opuse, în încercarea de a-şi dovedi măreţia[11]. Omul preţuia măreţia umană deoarece credea că ea se bazează pe lepădarea animalităţii. Scopul era să nu mai fie considerat un animal. Sau, măcar, să fie considerat un animal superior, o fiinţă dialectică şi raţională[12].

Era posibil ca intelectualismul poruncitor al omului să-i distrugă capacitatea de a fi fericit. Era posibil chiar ca omul să piară din cauza pasiunii sale pentru cunoaştere. Dar cine nu ar prefera prăbuşirea omenirii unei decăderi a cunoaşterii?[13]

I-a explicat că dorea să examineze şi probabil să elimine aberaţia antropocentrismului. Fenomenele naturale nu ar trebui privite printr-o perspectivă umană mioapă şi îngustă. În acest punct, el hotărâse că avea să-şi rezerve un anumit număr de ani – probabil zece – pentru a studia ştiinţele naturale, fie la Universitatea din Viena, fie la Paris. De acum înainte, concluziile filosofice aveau să se bazeze pe observaţie empirică şi pe experiment.

Au vorbit şi despre eterna reîntoarcere. I-a spus că vrea să înveţe cum să privească necesitatea ca frumuseţe.

„Astfel, am să fiu unul dintre cei ce înfrumuseţează lucrurile. *Amor fati* [iubirea pentru propriul destin]: aceasta să-mi fie de-acum înainte iubirea! N-am de gând să port război cu urâtul. N-am de gând să acuz, n-am de gând să-i acuz nici pe acuzatori. Închiderea ochilor să-mi fie unica negaţie! Şi, în modul cel mai general, n-am de gând să mai fiu vreodată altceva decât unul care spune da!”[14]

Să-ţi iubeşti destinul, să-l accepţi şi să-l îmbrăţişezi însemna să iubeşti şi să îmbrăţişezi doctrina eternei reîntoarceri. Asta nu însemna, insista el poznaş, să îmbrăţişezi o pasivitate superstiţioasă, astrologică sau un fatalism leneş, oriental, ci, dacă omul a ajuns să se cunoască pe sine însuşi şi să devină el însuşi, atunci destinul trebuie îmbrăţişat. Dacă eşti posesorul unui caracter, atunci ai şi experienţe tipice recurente. Dacă viaţa este o lungă linie ce se întinde din trecut până în viitor şi tu te afli într-un punct al acestei linii, poziţia respectivă e propria ta responsabilitate. Asta obligă sufletul conştient să spună da acestui moment şi să fie pregătit să fie fericit că, pe spirala timpului, respectivul moment s-ar putea repeta iar şi iar.

Trebuie să fii iute de picior; trebuie să dansezi. Viaţa nu e simplă. Dacă, într-o bună zi, omul va îndrăzni să construiască un element arhitectural corespunzător naturii sufletului, acel arhitect va trebui să ia drept model labirintul. Pentru a da naştere unei stele săltăreţe, trebuie mai întâi să porţi haosul înlăuntrul tău. Inconstanţele, răzgândirile şi nevoia de uimire sunt o datorie. O părere fermă e o părere moartă, o minte hotărâtă e o minte moartă, mai lipsită de importanţă decât o gânganie; trebuie zdrobită sub talpă şi distrusă total.

Observaţiile lui Lou despre cele trei săptămâni petrecute împreună sunt valoroase, deşi povestea ei este deformată

de cei 12 ani care au trecut până ce a scris-o. Nimeni altcineva n-a mai petrecut vreodată trei săptămâni în care să fie îndoctrinat de el cu propria lui filosofie.

După trei săptămâni, Lou n-a mai suportat atâta intensitate. Pe 26 august, Nietzsche a însoţit-o la gară. La plecare, Lou i-a înmânat un poem, „O rugăciune către viaţă” („Gebet an das Leben”). El l-a pus pe muzică, exprimându-şi speranţa că aceasta va fi o cărăruie pe care amândoi să ajungă împreună în posteritate – alte căi rămânând de asemenea deschise.

Entuziasmat, dar nu tocmai empatic, Nietzsche a pus-o pe Louise Ott, femeia de care se îndrăgostise în timpul primei ediţii a Festivalului de la Bayreuth, să caute cazare pentru Treime la Paris. Fantezia lui era ca, atunci când aveau să fie împreună la Paris, să stea cu toţii în jurul pianului şi să asculte vocea de privighetoare a lui Louise interpretând poemul lui Lou „O rugăciune către viaţă”, pe muzica lui.

Lou a fugit de la Tautenburg direct la „cuibul” Stibbe şi la Rée. În tot timpul acesta, ea îl ţinuse la curent cu episoade din „carnetul-de-cuib”. Concluzia ei finală era că privise în abisul subiectiv al lui Nietzsche, unde găsise misticism de sorginte creştină redenumit dionisianism şi care nu era practic decât o mască pentru dorinţa sexuală. „La fel cum misticismul creştin (şi oricare altul) atinge senzualitatea religioasă cea mai crudă în momentele de înalt extaz, tot aşa forma ideală de iubire se întoarce mereu la senzualitate.” Se întreba dacă asta nu ar fi un soi de răzbunare a animalităţii naturii umane asupra spiritualului şi dacă nu cumva asta era ceea ce o îndepărta de Nietzsche şi o apropia de Rée, care nu reprezenta o ameninţare sexuală.

În prima duminică de după plecarea lui Lou, Nietzsche s-a urcat în trenul de Naumburg, plecând la mama sa. Elisabeth a refuzat să-l însoţească. Avea ochii atât de umflaţi de plâns, spunea ea, încât nu-şi putea supune mama şocului de a o vedea în aşa hal.

El s-a adaptat imediat rolului de fiu devotat. Totul a mers bine până când a sosit o scrisoare de la Elisabeth, care povestea tot. A iscat o ceartă atât de spectaculoasă, încât Franziska l-a acuzat că e mincinos şi laş. Era o pată pe numele tatălui său; pângărise mormântul propriului tată. Cuvintele ei conţineau încărcătura stihinică a blestemului de mamă. Nu le-a uitat niciodată.

A fugit la Leipzig, gândindu-se cu amărăciune că încă suferea de ceea ce el numea „boala lanţurilor”: un ataşament emoţional care-ţi atârnă de picioare pe drumul tău înspre a deveni ceea ce eşti.

„Mai întâi, îţi vine greu să te eliberezi de lanţuri; şi, în cele din urmă, trebuie să te eliberezi şi de eliberarea asta! Fiecare dintre noi trebuie să sufere, deşi în feluri foarte diferite, de boala lanţurilor, chiar şi după ce a rupt lanţurile.”[15]

Pentru a-i întâmpina cum se cuvine pe Lou şi Rée la Leipzig, a aranjat ca ei să participe la o şedinţă de spiritism. Amândoi credeau în aşa ceva. După şedinţă, plănuia să-i dea pe spate cu o argumentaţie impresionantă prin care desfiinţa absurdităţile spiritiste. Dar mediumul s-a dovedit a fi atât de incompetent, încât n-a mai avut pe ce să-şi exercite argumentele dinainte pregătite.

Treimea şi-a petrecut următoarele câteva săptămâni în apatie. Au mers la câteva concerte, dar în cea mai mare parte a timpului stăteau şi compuneau aforisme deştepte. Nietzsche a continuat să-i corecteze şi să-i cizeleze proza lui Lou, care nu-şi pierduse şi nu avea să-şi piardă niciodată

tendinţa spre luxurianţă vagă şi supraîncărcare stilistică. Adnotările lui de pe marginile paginilor i se adresează de acum cu îndrăzneală pe numele de alint, *Märchen*, care înseamnă „basm”, dar şi „fabulist”.

Cei trei au scris aforisme în care se descriau unul pe celălalt. Aforismul care o descria pe Lou era aşa: „Femeia nu moare din dragoste, ci se usucă de dorinţă”. Rée era descris prin: „Durerea cea mai mare este ura de sine”. Pentru Nietzsche: „Slăbiciunea lui Nietzsche: suprasubtilitatea”. Pentru Treimea întreagă: „Cel mai uşor desparţi doi prieteni printr-un al treilea”[16].

Schopenhauer vorbise despre o republică a geniilor ce ar fi format un soi de punte peste vâltoarea turbulentă a devenirii, dar nici unul dintre ei nu reuşea să traverseze puntea aceea. Nici unul dintre ei nu se comporta onest şi nici nu vorbea deschis. „Devenirea” fiecăruia se împiedica de pietroiul reprezentat de ceilalţi doi, fiecare afundându-se într-o prefăcătorie din ce în ce mai adâncă. Sfânta Treime se transformase într-un triunghi lipsit de onestitate în care nici unul dintre ei nu se purta ca un spirit liber.

În anul acela, Nietzsche le declarase soţilor Overbeck că are de gând să iasă mai mult în lume şi să petreacă mai mult timp printre oameni. Se dovedise că până şi un asemenea grup mic, idealist precum o treime de aşa-zise spirite libere nu reuşea decât să-şi lege membrii cu noi lanţuri făurite din sentimente, resentimente şi obligaţii. Fiecare nou ataşament aducea cu el o nouă boală a lanţurilor.

Pe 5 noiembrie, Lou şi Rée pur şi simplu au dispărut. Nietzsche nu avea nici o idee ce se întâmplase sau de ce. Tot dădea târcoale cutiei poştale, nesigur în privinţa destinului său imediat, însă nu sosea nici o scrisoare. După ce au trecut astfel zece zile, s-a rupt de Leipzig şi a plecat

la Basel, unde promisese să participe la petrecerea de aniversare a bunului său prieten, Franz Overbeck, care împlinea 45 de ani. Şi aici, tot cutia poştală a fost centrul lumii lui. A sosit vreo scrisoare? o întreba pe Ida Overbeck. Oare a rătăcit vreuna? Oare a pus-o aiurea? Oare ascundea ceva de el? Când a sosit clipa să plece, Ida a fost extrem de impresionată de durerea din cuvintele lui de despărţire. „Aşa că acum chiar cobor în deplină singurătate."

Câteva săptămâni mai târziu, vicleanul Rée i-a trimis lui Nietzsche o carte poştală în care îi reproşa în mod absurd că i-ar fi abandonat. Mereu iertător, mereu permisiv, Nietzsche a răspuns cu un mesaj de iertare către Lou: „sufletul mai înalt" acţiona mereu dincolo de învinovăţire şi de reproş. Îi dorea să-şi continue misiunea de „a face curat în ceruri", deşi el simţea că toată demnitatea misiunii lui de-o viaţă fusese pusă sub semnul îndoielii de comportamentul ei.

Din noiembrie până în februarie a petrecut enorm de mult timp scriindu-i scrisori. Pe unele le trimitea, altele au rămas sub formă de ciornă. În ele ba o iubea, ba o ura, ba o dispreţuia, ba o acuza, ba îi făcea reproşuri sau o insulta. Ea ar fi avut „dorinţa-de-plăcere rapace a unei pisici". Ea îi trimitea scrisori răzbunătoare, de şcolăriţă. Era o monstruozitate, un creier dotat cu un rudiment de suflet. Date fiind energia, voinţa şi originalitatea minţii sale, era destinată pentru ceva măreţ; dată fiind moralitatea ei, avea probabil să ajungă la puşcărie sau la casa de nebuni.

Nu i-a mai văzut niciodată pe Lou şi pe Rée. Aceştia nu plecaseră la Paris, aşa cum credea el. Se ascunseseră de el câteva zile la Leipzig, înainte de a pleca la Berlin. Aici se stabiliseră într-un apartament cu o configuraţie identică cu cea închipuită de ea pentru Sfânta Treime: două dormitoare separate de un salon. Lou a înfiinţat un salon literar care-l

imita pe cel al Malwidei. Nu se distingea prin cine ştie ce din punct de vedere literar, dar vibra de tensiune sexuală. Rée continua să se lupte cu dependenţa de jocurile de noroc şi de întâlnirile la limită cu tineri, pe străzi, după miezul nopţii. Apelativul lui Lou în salon era „Excelenţă”. Lui Rée i se spunea „Domnişoara de onoare”.

Lou a adus cu ea la Berlin exemplarul primit de la Nietzsche din *Omenesc, prea omenesc*, pe care Nietzsche îi scrisese un poem:

Dragă – zise Columb –, niciodată
Să nu te-ncrezi în altul din Genova!
Talazurile sărate le priveşte,
Apele-ndepărtate, adânci,
Ai lui îndrăgiţi din zări îndepărtate-l
Momesc prin timp şi spaţiu necuprinse –
Deasupră-ne stea străluce lângă stea.
În jur, eternitatea vuieşte17.

14

Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

Oare ce-ar mai fi de creat, dacă zeii – ar exista?

Ecce homo, „Aşa grăit-a Zarathustra”, secţiunea 8[10]

În noiembrie 1882, Nietzsche a plecat din Basel la Genova, locul naşterii lui Columb, care traversase oceane neexplorate pentru a descoperi o lume cu totul nouă. Unul dintre lucrurile care-l atrăgeau la Columb era că habar nu avusese dacă o să dea de uscat. Nici Nietzsche nu avea, într-adevăr, habar ce va găsi atunci când se împăuna cu

[10] Ed.rom.cit., p. 169 (n.tr.).

proiectul de a călători spre India, aşa cum făcuseră Alexandru cel Mare şi Dionysos înaintea lui. Dat fiind răul lui cronic de mare, se referea pur şi simplu la o călătorie metaforică înspre *terra incognita* a interiorului uman.

Starea lui generală de sănătate a fost extrem de proastă în iarna 1882-1883. În mod sigur nu-l ajuta nici faptul că lua doze uriaşe de opiu în încercarea zadarnică de a aluneca într-un somn zbuciumat şi de a anestezia durerea emoţională cauzată de ceea ce el numea ultimele zvâcniri agonizante legate de Lou. La jumătatea lui decembrie, le-a trimis lui Lou şi lui Rée o scrisoare prin care cerşea atenţie, spunându-le că luase o doză imensă de opiu şi, „chiar dacă se va întâmpla într-o bună zi să-mi iau viaţa din cauza unei pasiuni sau a alteia, n-ar fi prea mare lucru de jelit...”[1]. Scrisori menţionând supradoze de opiu sau sinuciderea au primit şi Overbeck şi Peter Gast: „Ţeava unui pistol este acum pentru mine sursa unor gânduri relativ plăcute”[2] etc. Vechii lui prieteni ştiau de mult că sinuciderea trebuia privită mereu ca o posibilitate, şi mai ştiau că nici o intervenţie nu ar fi avut vreun rezultat.

Ajuns la Genova, noul Columb a descoperit că pensiunea care-i plăcea lui era ocupată, aşa că a mers de-a lungul coastei, până a găsit un *albergo* micuţ şi ieftin în Rapallo. Schimbarea nu i-a afectat deloc imaginaţia creativă. Argonautul spiritului putea fi Columb pornind spre America sau putea fi Dionysos ori Alexandru plecând spre India la fel de bine din Rapallo, care lua locul, în imaginaţia lui, atât Genovei, cât şi Greciei antice.

„Imaginează-ţi o insulă din arhipelagul Greciei, acoperită în mod arbitrar cu păduri şi dealuri, care din întâmplare ar ajunge într-o bună zi aproape de continent şi nu s-ar mai putea întoarce de unde-a plecat. În stânga mea, golful Genova, până spre far. Are cu siguranţă ceva grecesc în

el... ceva pirateresc, neaşteptat, marinăresc. Nu am trăit niciodată atât de mult într-o insularitate şi o uitare autentică, precum Robinson Crusoe.”[3] Acel *albergo* era curat, însă bucătăria era groaznică. Mai avea de aşteptat până să mănânce o friptură decentă.

Stătea de două luni în Rapallo, când mama lui i-a trimis o scrisoare de Crăciun atât de excesiv de îmbibată de pioşenia de tip Naumburg, încât i-a dat curajul de a-i răspunde că avea să-i returneze următoarele scrisori nedeschise. Sosise momentul să scape de boala lanţurilor. Ruptura trebuia s-o includă şi pe Elisabeth. Şi-a instruit prietenii să nu spună familiei lui care era noua lui adresă. „Nu le mai suport. Aş vrea s-o fi rupt cu ele mai devreme!”

De Crăciun a stat singur. Învigorat probabil de ziua simbolică a naşterii şi renaşterii, a scris prima lui scrisoare în care privea cu nerăbdare spre viitor. Îi era adresată lui Overbeck. „Lipsa mea de încredere este acum enormă”, s-a confesat el. „Dacă nu descopăr şmecheria alchimică prin care să transform această mizerie în aur, sunt pierdut. Aici am o ocazie splendidă de a demonstra că pentru mine «toate experienţele sunt folositoare, toate zilele sunt sfinte şi toţi oamenii sunt divini»!!!”[4]

Şmecheria alchimică nu putea fi descoperită decât de argonautul singuratic care era gata să eşueze pe ţărmurile infinitului. „Singurătatea are şapte piei; nu mai trece nimic prin ea...”[5] Rezultatul a fost cartea *Aşa grăit-a Zarathustra* (*Also sprach Zarathustra*), o odisee spirituală extatică, poetică, profetică prin lumea eticii moderne. Nu foarte diferită de călătoriile lui Gulliver sau de rătăcirile lui Sindbad ori Odiseu, cartea este o parabolă amplă preocupată de problemele timpurilor ei. Profetul persan antic Zarathustra coboară de pe munte după moartea conceptului de Dumnezeu, pentru a arăta că, dacă

umanitatea se poate ridica la nivelul ei, moralitatea poate supravieţui într-o lume postdeistă atâta timp cât există onestitatea, consistenţa şi curajul de a curăţa pereţii peşterii, care încă poartă înscrisurile de umbră ale unor credinţe supranaturale.

Aşa grăit-a Zarathustra nu era prima lucrare publicată de Nietzsche în care apărea profetul persan. Cartea lui anterioară, *Ştiinţa voioasă*, se încheiase cu un lung pasaj aforistic intitulat „Incipit tragoedia" („Începe tragedia")[6] în care, în mod uimitor, a introdus un personaj numit Zarathustra, care nu fusese menţionat deloc în carte. „Când Zarathustra ajunse la vârsta de treizeci de ani, şi-a părăsit locul de baştină şi lacul Urmi şi a urcat în munţi" – aşa începe ultima secţiune din *Ştiinţa veselă*. Unde oare se afla pe pământ lacul Urmi? Despre ce munţi era vorba? Cine era Zarathustra?

„Aici", continuă pasajul din *Ştiinţa veselă*, „s-a bucurat de spiritul şi de pustnicia lui şi zece ani n-a obosit de ele. În cele din urmă însă, inima lui s-a schimbat – şi-ntr-o dimineaţă s-a sculat odată cu zorii, a păşit înaintea soarelui şi i-a agrăit aşa: «O, astrule mare! Ce-ar însemna fericirea ta, de nu i-ai avea pe cei cărora le dăruieşti lumină? Zece ani ai tot urcat la văgăuna mea: fără mine, fără vulturul şi şarpele meu, te-ai fi săturat de lumina şi de drumu-ţi; dar noi te-am aşteptat în fiecare dimineaţă, ne-am înfruptat din belşugul tău şi pentru asta te-am binecuvântat. Uite! Mi-e lehamite de înţelepciunea mea, precum albina care a strâns prea multă miere, am nevoie de mâini întinse către mine, aş dori să dăruiesc şi să împărtăşesc, până când cei înţelepţi dintre oameni s-or bucura iarăşi odată de prostia lor şi săracii de bogăţia lor. Pentru aceea trebuie să cobor în hău: cum faci tu seara, când asfinţeşti dincolo de mare şi-i duci şi celuilalt tărâm lumină, o, astrule nespus de

bogat – trebuie, asemenea ţie, *să scapăt*, după cum spun oamenii la care am de gând să mă scobor»”.

Această „scăpătare” pare să se refere la scăpătarea lui Nietzsche din perioada când scria *Ştiinţa veselă*, când coborâse cu bucurie de pe înălţimile singurătăţii pentru a-i împărtăşi din preaplinul ideilor sale lui Lou, prin intermediul căreia „mierea” (înţelepciunea) lui avea să fie distribuită. Atunci când scria aceste rânduri, încă mai credea că-şi găsise în ea primul discipol.

Pasajul continuă: „«Aşa că binecuvântează-mă, ochiule paşnic, ce poţi vedea fără pizmă chiar şi o fericire mult prea mare! Binecuvântează pocalul gata să se verse, ca apa să-i curgă aurie şi să ducă pretutindenea răsfrângerea desfătării tale! Uite! Pocalul acesta vrea iar să se golească şi Zarathustra vrea iar să fie om.» – Aşa început-a scăpătatul lui Zarathustra”.

Aici se încheie *Ştiinţa veselă*, aşa cum a fost ea publicată în 1882.

Varianta finală, aşa cum o ştim noi astăzi, conţine revizuirile lui din 1887 ce includ o nouă introducere, o a cincea secţiune ce cuprinde 39 de aforisme adiţionale şi destul de multe poeme. Însă atunci când, în 1883, a scris prima parte din *Aşa grăit-a Zarathustra*, cartea a pornit exact de unde se încheia *Ştiinţa veselă* originală, cea din 1882. Între cele două cărţi o pierduse pe Lou şi, prin ea, îşi pierduse discipolul pe care şi-l alesese. *Faute de mieux*, rolul ei de vehicul ce urma să-i poarte moştenirea avea să fie preluat de Zarathustra. Adesea, în afara cărţii, Nietzsche se referea la Zarathustra ca la propriul fiu.

De ce l-a ales Nietzsche pe Zarathustra? Zarathustra, numit şi Zoroastru, a fost un profet persan care a trăit probabil cândva între secolele al XII-lea şi al VI-lea înainte de Christos. Textul sacru al lui Zarathustra, *Zend-Avesta*[7],

spune că zeii veneraţi de persanii antici erau malefici. Astfel, Zarathustra a venit cu o soluţie la problema răului, care nu a putut fi niciodată rezolvată de iudaism, creştinism şi islam, ai căror zei atotputernici erau pe de-a-ntregul buni. În zoroastrism, zeul luminii şi al bunătăţii este Ahuramazda (cunoscut şi sub numele Ormuzd). El este prins într-un etern conflict cu zeul întunericului şi al răului, Angra-Mainyu (Ahriman), şi cu ai săi *daevas*. La sfârşitul vremurilor, Ahuramazda va repurta o victorie finală, dar până atunci nu el este cel care controlează ceea ce se întâmplă. Prin urmare, zoroastrismul, spre deosebire de cele trei mari religii ale Cărţii, scapă de paradoxul unui Zeu atotputernic responsabil pentru ceea ce mulţi oameni consideră a fi un rău inutil[8].

Cei zece ani de singurătate petrecuţi de Zarathustra în munţi, între vârsta de 30 şi cea de 40 de ani, ar putea reprezenta deceniul post-Basel, de gândire independentă a lui Nietzsche, care adesea a meditat pe crestele înalte ale munţilor. Zarathustra are 40 de ani, la fel ca scriitorul Nietzsche atunci când coboară „printre oameni”. El poartă focul, aşa cum purtase şi Prometeu focul ce avea să transforme culturi şi civilizaţii sau cum Sfântul Duh adusese cu el limbi de foc de Rusalii. Focul le oferă celor aleşi (celor iluminaţi) puterea de „a vorbi în limbi”, adică de a folosi cuvinte ce sunt universal comprehensibile. Este un sinonim pentru înţelepciune şi pentru revelaţie. Focul lui Zarathustra are puterea particulară de a înscrie cu litere de foc sensuri în lipsa de sens generalizată a vieţii ce urmează morţii lui Dumnezeu. Doar gura lui (prin cea a lui Nietzsche) va fi prima care va înfrunta nihilismul, disperarea şi devalorizarea vieţii morale ce-şi atingea criza supremă în contextul materialismului secolului al XIX-lea.

Toţi zeii au murit, predică Zarathustra. Acum vrem ca supraomul să trăiască. Vă propovăduiesc supraomul. „Omul este ceva ce trebuie depăşit.”[9]

Ce este omul? O corcitură între plantă şi vedenie. Ce este supraomul? E rostul pământului ce rămâne credincios pământului. El nu dă crezare celor ce-aruncă sământa nădejdii suprapământene: ei sunt dispreţuitori ai vieţii şi mor otrăviţi ei înşişi.

Supraomul ştie că tot ceea ce pare crud, aleatoriu sau dezastruos nu este o pedeapsă trimisă de nici un veşnic păianjen al raţiunii, de deasupra, pentru a-l pedepsi pe păcătos. Mai curând, viaţa este locul unde dănţuie-ntâmplările zeieşti[10]. Rostul trebuie găsit spunând „da” întâmplărilor zeieşti în locul unde dănţuie ele.

Zarathustra le spune sătenilor că omul este o punte, iar nu un sfârşit. În asta stă măreţia omului. Omul este între animal şi supraom, o funie peste un hău.

Auzind acestea, primul discipol al lui Zarathustra iese din mulţime şi încearcă să treacă peste hău păşind pe funia întinsă. Un măscărici sare şi-l răstoarnă pe discipol, iar acesta cade şi se zdrobeşte de pământ. Zarathustra ia trupul primului său discipol, cel care mersese pe funie, pentru a-l înmormânta. Mulţimea îl batjocoreşte. Cu toate acestea, el este hotărât să le arate podul curcubeu ce se întinde nu spre Walhalla, sălaşul zeilor, unde ducea podul lui Wagner, ci spre starea în care devii supraom.

El face asta dăruindu-le beatitudinile lui (în număr de 18; Isus dăruise opt). Nu sunt porunci şi au un caracter mistic impenetrabil. Prima spune aşa: „Mi-s dragi cei ce nu ştiu să trăiască decât scăpătând, căci ei sunt aceia care trec dincolo”. Iar ultima: „Dragi mi-s toţi cei care sunt ca picurii grei, scurgându-se unul câte unul din norul negru ce

atârnă peste oameni: ei vestesc venirea fulgerului şi, vestitori fiind, i-aşteaptă pieirea”[11].

Soarele e la nămiază şi el se bucură de timpul petrecut cu lighioaiele lui. Vulturul este „cea mai mândră vietate sub soare”, iar şarpele se ţine încolăcit ca un inel după gâtul vulturului. Şarpele este „cea mai ageră la minte vietate sub soare”. Nietzsche şi-a ales adesea vulturul ca fiind reprezentativ pentru el însuşi, iar şarpele pentru Lou (şarpele este feminin, iar el foloseşte acelaşi cuvânt, *klügste*, pentru înţelepciunea lui Lou şi pentru cea a şarpelui). Cele două animale, laolaltă, au o însemnătate şi mai mare pentru el. Ele readuc la lumină multe simboluri, inclusiv premoniţia fatală ce a anunţat căderea Troiei (ce poate simboliza căderea oricărei doctrine sau civilizaţii) când Apollo, printr-un şarpe, a blestemat-o pe Casandra care, asemenea lui Nietzsche, era binecuvântată cu darul profeţiei. Blestemul Casandrei, ca şi al lui Nietzsche, era ca spusele sau previziunile sale să nu fie crezute.

Povestea este acum abandonată şi Nietzsche ne oferă în schimb 22 de discursuri aforistice pe teme mergând de la virtutea individuală la ceea ce constituie nelegiuire sau ce înseamnă o moarte liberă. Lista completă cuprinde:

Despre cele trei preschimbări
Despre catedrele virtuţii
Despre sălăşluitorii lumii din dosul lumii
Despre dispreţuitorii trupului
Despre bucurii şi patimi
Despre învineţitul de nelegiuit
Despre citit şi scris
Despre arborele de pe munte
Despre cei ce predică moartea
Despre război şi ceata războinicilor
Despre noul idol

Despre muştele pieţei
Despre neprihănire
Despre prieten
Despre o mie şi un singur ţel
Despre iubirea aproapelui
Despre calea creatorului
Despre bătrânele şi tinerele
Despre muşcătura de năpârcă
Despre copil şi căsnicie
Despre moartea liberă
Despre virtutea care dăruie

Discursurile ne prezintă ideile lui Nietzsche despre aceste teme, îmbibate în limbajul arhaic, biblic al alter ego-ului său, Zarathustra.

Deloc surprinzător, ţinând cont de experienţele sale recente, femeile au parte acum de un tratament extrem de dur, contrastând izbitor cu blânda înţelegere pe care le-o arătase în *Ştiinţa veselă*. Nu e mai bine să cazi în mâinile unui criminal decât în visele unei femei pline de dorinţă? se întreabă el. Şi apoi celebrul: „Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!”[12].

„Despre moartea liberă” este probabil secţiunea cea mai revoluţionară pentru acele vremuri. Învăţătura creştină considera sinuciderea un păcat de neiertat. Sinucigaşii erau înmormântaţi în pământ nesfinţit, în afara cimitirului. Acest lucru simboliza excluderea eternă a sufletului lor din Rai. Însă Nietzsche sugerează opţiunea eutanasierii voluntare a celor ce trec prin dureri insuportabile, a celor ce realizează că orice calitate a vieţii lor a dispărut sau a celor care simt pur şi simplu că le-a sunat ceasul. El recomandă ca acestora să li se permită să-şi ia viaţa de bunăvoie, fără a mai fi măcar vorba de crimă sau de eternă damnare.

Fiecare dintre cele 22 de discursuri oferă modelul unei vieţi onorabile şi sincer dedicate idealului de supraom, care este nonreligios, independent, autodisciplinat şi creativ. Fiecare dintre ele se încheie cu vorbele „Aşa grăit-a Zarathustra”. Cartea se încheie într-o notă optimistă, extatică şi de-o obscuritate tipică:

„Şi marea amiază-i atunci când omul, la mijloc de drum, se află între animal şi supraom şi-şi prăznuieşte clina către asfinţit ca pe cea mai mare nădejde a lui: căci este calea către o nouă dimineaţă.

Atuncea binecuvânta-se-va singur acela ce scapătă, ca să fie unul ce trece dincolo; şi soarele cunoaşterii sale sta-va drept deasupră-i la amiază.

«*Murit-au zeii toţi: acuma noi voim ca supraomul să trăiască*» – aceasta să ne fie cândva, la marea amiază, ultima voinţă!

Aşa grăit-a Zarathustra”.

Cartea este mică, abia dacă are o sută de pagini. Cadenţele ei sunt poetice, repetitive, hipnotice, rapide şi dinamice. Spunea că a scris-o – sau că ea l-a scris pe el – în zece zile de inspiraţie extatică şi de revelaţie. De fapt, i-a luat probabil un pic mai mult, aproape o lună.

Pe 14 februarie 1883, i-a trimis-o editorului său, Schmeitzner, descriind-o în scrisoarea însoţitoare ca pe o „a cincea evanghelie”. S-a dus de la Rapallo la Genova ca s-o trimită, fie pentru plăcerea de a o lansa de la locul potrivit în călătoria ei simbolică, fie datorită avantajelor oferite de serviciile poştale rapide din Genova. Cât timp s-a aflat acolo, a aflat dintr-un ziar că Wagner murise cu o zi înainte. A luat acest lucru ca pe un semn rău-prevestitor, o conexiune supranaturală: altă pereche de săbii ce se-ncrucişau în aer. Denaturând puţin adevărul, a afirmat că

secţiunea finală fusese încheiată exact în ora sacră când Richard Wagner murea la Veneţia.

Sufletul lui Wagner plecase să se întâlnească cu ceilalţi argonauţi ai spiritului. Şi Wagner fusese odinioară înfăşurat în cele şapte rânduri de piei ale profetului vizionar. Acum, că murise, acel Wagner de odinioară, mai pur, putea fi recuperat. Nietzsche era aşadar îndreptăţit să spună că *Aşa grăit-a Zarathustra* este un nou *Inel*. Tatăl lui, Wagner, murise; fiul lui, Zarathustra, se năştea.

Discreţia şi generozitatea spirituală ale lui Nietzsche sunt dovedite de faptul că, după cum a dezvăluit într-o scrisoare către Franz Overbeck, la o săptămână după moartea lui Wagner, ştia de ceva vreme despre nenorocita corespondenţă a lui Wagner cu medicii lui. „Wagner a fost de departe fiinţa umană *cea mai completă* pe care am cunoscut-o şi *datorită acestui lucru* a trebuit să îndur multe timp de şase ani. Dar între noi a intervenit ceva ca o ofensă teribilă; şi s-ar fi putut întâmpla ceva oribil dacă el ar mai fi trăit.”[13] Pe 21 aprilie i-a scris mult mai pe şleau muzicianului Peter Gast: „Wagner este plin de idei răutăcioase, dar ce spui de faptul că el a purtat corespondenţă (chiar cu medicii mei) exprimându-şi *convingerea* că schimbările gândirii mele erau consecinţe ale unor excese împotriva firii, cu aluzii la pederastie?”. Câteva luni mai târziu, în iulie, i-a pomenit şi Idei Overbeck de „îngrozitoarea trădare răzbunătoare” ce-i ajunsese la urechi cu un an înainte.

Fusese, într-adevăr, trădat îngrozitor şi umilit public, nu doar de Wagner, ci şi de Lou şi Rée.

Când a primit *Zarathustra*, editorul lui nu a salutat cartea ca pe o a cincea evanghelie. De fapt, n-a dat nici un semn că ar tipări cartea. Când Nietzsche a început să pună întrebări, Schmeitzner a dat vag vina pe întârzierile

tipografilor. Nietzsche a răspuns printr-un bilet sarcastic, afirmând că Schmeitzner ar fi avut bani să plătească tipografiile dacă nu i-ar fi risipit pe broşuri antisemite. Mesajul acesta nu a produs rezultatul scontat.

Nietzsche era dezamăgit, epuizat şi însingurat. În plus, era probabil subnutrit, dat fiind că el căuta cele mai ieftine meniuri din oraş şi probabil că lua prea multe medicamente. Se îndopa cu medicamente periculoase, scria reţete şi le semna „Dr. Nietzsche”. Farmaciştii italieni îi dădeau tot ce voia.

Simţea o scârbă acută faţă de propria persoană: „Nu am putut uita nici măcar o clipă, de exemplu, că mama mi-a spus că l-am făcut de ruşine pe tatăl meu mort... Mi s-a năruit întreaga viaţă în faţa ochilor: toată viaţa asta stranie, secretă, trăită deliberat în izolare, ce face un pas înainte din şase în şase ani şi de fapt nu vrea nimic altceva decât să facă acest pas, în timp ce tot restul, toate relaţiile mele umane, trebuie să se mulţumească cu o mască a mea şi eu trebuie să fiu încontinuu victima unei vieţi cu totul ascunse. Am fost mereu supus celor mai crude coincidenţe – sau, mai curând, eu sunt cel care a transformat mereu coincidenţa în cruzime... Sunt într-o stare proastă. În jurul meu este iarăşi noapte. Mă simt de parcă fulgerul ar fi lovit. Inevitabil, o să mă fărâmiţez, dacă nu se întâmplă ceva – n-am nici o idee *ce*”[14].

Nu vedea rostul vieţii, dar se simţea obligat să se ridice la înălţimea bătrânului Laocoon, cel care a pornit la luptă împotriva şerpilor. Dar, dacă trebuia să trăiască, nu voia să aibă nimic de-a face cu oamenii. Chiar şi cazarea într-un mic *albergo* ori în căsuţa unui ţăran i se părea că implică prea multă prezenţă umană pentru el. „Nu există limite pentru liniştea, altitudinea, solitudinea de care am nevoie în jurul meu pentru a-mi auzi vocile interioare. Aş vrea să

am destui bani ca să-mi construiesc un soi de cuşcă de câine ideală în jurul meu – adică o casă din lemn, cu două camere, care s-ar afla pe o peninsulă ce înaintează în lacul Sils şi pe care se afla odinioară un fort roman.”[15]

Cuprins noaptea ba de frisoane, ba de sudori, febril şi suferind constant de oboseală cronică, nu avea poftă de mâncare şi îşi pierduse simţul gustului. „Vechea durere de cap” îl chinuia de la 7 dimineaţa până la 11 noaptea. Nereuşind să-şi găsească un încălzitor pentru camera din Rapallo, Nietzsche s-a mutat înapoi la Genova. Spera, în mod nelămurit, să-l scoată cineva din Europa, convins că geografia şi clima erau de vină pentru suferinţele lui fizice şi mintale. Considerându-se, ca de obicei, „victima unei perturbaţii *în natură*”, acum dădea vina pe vulcanul Etna pentru problemele pe care înainte le pusese pe seama electricităţii norilor. Fluxul energetic al vulcanului, care tot mârâia şi ameninţa să erupă, era vinovat pentru simptomele lui fluctuante[16]. Găsea alinare în ideea aceasta. Îl ajuta să nu mai dea vina pe oameni pentru nenorocirile lui.

În această stare de slăbiciune fizică şi mintală, a cedat în faţa unei tentative stângace de împăcare a lui Elisabeth. În scurt timp, aceasta l-a făcut robul versiunii ei edulcorate asupra trecutului recent. El era victima total nevinovată a viperei de rusoaică şi a „evreului Rée”. El i-a spus că era gata să-şi facă „iar ordine în relaţiile umane, cumva date peste cap acum, începând cu tine. Cât despre maşina de scris, e stricată, ca tot ce trece prin mâinile oamenilor slabi, fie maşini, fie probleme, fie Lou”[17].

Încă aştepta ca Schmeitzner să publice *Zarathustra* şi a rugat-o pe Elisabeth să intervină. Ea a izbândit acolo unde el dăduse greş, probabil pentru că Schmeitzner ştia că şi ea este antisemită. La rândul ei, Elisabeth l-a convins pe

Nietzsche să i se alăture într-o foarte jenantă campanie de epistole trimise autorităţilor în care cerea ca Lou să fie expulzată din Germania şi trimisă înapoi în Rusia, pe motive de imoralitate. De fapt, campania a avut consecinţa neprevăzută de a o transforma pe Lou într-o scriitoare. Ea şi-a dat seama că, dacă ar fi fost etichetată drept persoană imorală, asta ar fi însemnat retragerea pensiei pe care o primea din Rusia. Aceasta era unica ei sursă de venit, aşa că şi-a pus în cap să facă bani din scris. A produs un *roman-à-clef* autobiografic intitulat *Im Kampf um Gott* (*Luptând pentru Dumnezeu*). Personajul Nietzsche este un ascet pasionat de castitate şi de curve. Lou însăşi este o curtezană de lux şi „o sclavă a naturii ei inferioare descătuşate". Rée este protectorul ei, „Contele". Cartea se încheie cu sinuciderea ei prin otrăvire. Povestea picantă a seducţiei este punctată de lupta filosofică a personajelor în încercarea de a găsi un soi de rost religios ori nonreligios în lume. Când Nietzsche a citit cartea, doi ani mai târziu, a recunoscut „în ea o sută de ecouri ale discuţiilor noastre de la Tautenburg"[18]. Lou chiar o botezase pe fată Märchen, numele special pe care i-l dăduse el.

Planul lui Elisabeth de a o deporta pe Lou a dat greş. Fără a se descuraja, s-a lansat într-o campanie menită să-l rupă pe fratele ei de „*israelitul* Rée". Nietzsche se vindecase de mult de Réealism în filosofia lui. Învăţase arta scrierii aforistice de la Rée, însă depăşise faza materialismului acestuia. Acum Rée i se părea un om fără idealuri, fără scop, fără obligaţii şi instincte, mulţumit să fie însoţitorul lui Lou, dacă nu chiar sclavul ei.

Elisabeth a provocat ruptura, spunându-i că Rée fusese cel care îi sugerase lui Lou că planurile de formare a Treimii se bazaseră întotdeauna pe dorinţele concupiscente, inferioare ale lui Nietzsche de a avea o „căsnicie sălbatică".

Nietzsche a crezut-o şi a început să fie măcinat de gândul că Rée trădase prietenia lor ridiculizându-i filosofia în faţa lui Lou şi întorcând-o împotriva lui. Autocompătimirea şi suspiciunile s-au accentuat. I-a scris lui Rée, acuzându-l că ar fi fost un nemernic insidios, un mincinos de cea mai joasă speţă, iar pe Lou că ar fi fost portavocea, oribila portavoce a ideilor lui. Lou era o calamitate, o maimuţă sterilă, murdară şi împuţită cu sâni falşi. (Recunoaştem mâna lui Elisabeth în referinţa la sânii falşi.) După aceste acuzaţii nebuneşti, fratele lui Rée, Georg, l-a ameninţat pe Nietzsche că îl dă în judecată pentru calomnie şi l-a provocat la un duel cu pistoale. Din fericire, nu s-a ajuns până acolo.

„Nu am urât pe nimeni până atunci”, i-a scris lui Elisabeth, „nici măcar pe Wagner, ale cărui perfidii au mers mult mai departe decât orice a făcut Lou. Abia acum mă simt cu adevărat umilit”[19].

15

Numai acolo unde sunt morminte sunt şi învieri

În cea de-a doua parte [din *Zarathustra*] am dansat de bucurie, aproape ca un saltimbanc. Detaliile conţin o cantitate impresionantă de experienţă şi suferinţă personală ce-mi este inteligibilă doar mie – sunt anumite pagini din care-mi părea că se scurg picături de sânge.

Scrisoare către Peter Gast, trimisă de la Sils Maria, sfârşitul lui august 1883

Oricât de mult ar fi promovat spiritele libere, Malwida nu putea ierta comportamentul reprobabil al lui Lou. Luându-i partea lui Nietzsche împotriva fostei sale protejate, l-a

invitat la Roma, ca să se recupereze. El şi-a pregătit cufărul greu, plin cu cărţi, care acum cântărea 104 kilograme şi era botezat „diformitatea”. A ajuns pe 4 mai 1883 pentru a se întâlni cu Elisabeth, care continuase să facă eforturi pentru a dezvolta relaţii mai strânse cu fratele său.

Elisabeth şi Malwida nu s-au considerat niciodată rivale. În luna următoare, l-au îngrijit împreună aşa de bine pe Nietzsche, încât acesta a renunţat să mai ia picături de clorhidrat împotriva insomniei. Pe banii Malwidei, au făcut excursii tămăduitoare prin peisajele primăvăratice din *campagna* din jurul Romei, cu flori sălbatice, gospodării rustice şi mici urme ale unor ruine. Când trăsura îi ducea uruind înapoi la muzeele Romei, dintre toate artefactele pe care le văzuse, Nietzsche a fost cel mai impresionat de două busturi virile, ale lui Brutus şi Epicur, şi de două peisaje pictate de Claude Lorrain[1] ce evocau cu nostalgie Epoca de Aur. Aceste pânze fuseseră la rândul lor inspirate de excursiile făcute de pictor în *campagna*.

Absurditatea faptului că autorul care afirmase că Dumnezeu a murit îşi găsea hrana spirituală chiar în fortăreaţa Bisericii Catolice nu-i scăpa lui Nietzsche. Le supăra pe cele două femei spunând din când în când că el este Antichristul. Era scârbit de imaginea oamenilor care urcau treptele bazilicii San Pietro în genunchi şi a folosit-o ca simbol al idioţeniei religioase atunci când a scris următoarea parte din *Zarathustra*[2].

A venit luna iunie. Roma a intrat în monotonia ei statornică, sub căldura apăsătoare. S-a gândit să petreacă vara în Ischia, asemenea unui roman din Antichitate; dar până la urmă el şi Elisabeth au plecat la Milano, unde s-au despărţit, Nietzsche continuându-şi călătoria spre Sils Maria. A fost o schimbare de planuri foarte inspirată. Peste

o lună, Ischia a fost lovită de un cutremur care a ucis mai bine de două mii de oameni.

Nietzsche gândea cel mai bine în aer liber. Locul era de o importanţă vitală pentru el. În ziua când a sosit la draga lui căsuţă de munte, a salutat cu bucurie locul: „Aici muzele mele trăiesc... regiunea asta e sânge din sângele meu, ba chiar mai mult de atât”[3]. Asta l-a făcut să descrie procesul inspiraţiei care, pentru el, era legat inextricabil de spiritul locului:

„Oare există cineva, la sfârşitul secolului XIX, care să aibă o noţiune clară despre ceea ce poeţii epocilor puternice numeau *inspiraţie*? Dacă nu, vreau s-o descriu eu. Purtând în sine chiar şi cel mai mărunt rest de superstiţie, e greu de presupus că omul ar şti să respingă realmente închipuirea de a fi doar o încarnare, doar un instrument, doar un medium al unor puteri superioare. Noţiunea de revelaţie, în sensul că, brusc, devine *vizibil*, audibil cu nespusă siguranţă şi fineţe, ceva care te zguduie şi te întoarce pe dos în adâncurile tale nu face decât să descrie pur şi simplu o stare de lucruri. Auzi, nu cauţi: primeşti, nu te întrebi cine e cel care dă; asemeni unui fulger luminează un gând, cu necesitate, fără nici o ezitare în formă – niciodată nu am avut de ales. Un extaz, a cărui imensă tensiune se dizolvă uneori într-un torent de lacrimi, în timpul căruia pasul fie se repede fără să vrea înainte, fie devine lent; o stare de deplină pierdere a controlului asupra ta... Totul se întâmplă involuntar în cea mai mare măsură, dar ca într-o furtună a unui sentiment de libertate, de necondiţionare, de putere şi de divinitate... Aceasta este experienţa mea în legătură cu inspiraţia; nici nu mă îndoiesc că trebuie să te duci înapoi cu milenii ca să găseşti pe cineva îndreptăţit să spună *este şi a mea*”[4].

A doua parte din *Zarathustra* „a primit-o” în cele zece zile dintre 28 iunie şi 8 iulie 1883. „Toate părţile concepute în marşuri forţate; certitudine absolută, de parcă fiecare gând mi-ar fi fost dăruit.”[5]

Ca şi prima parte, este împărţită în secţiuni mici, intens comprimate, pe care reuşea să le organizeze în timpul plimbărilor lui de patru sau şase ore şi apoi să le treacă în carnete fără nici un ajutor practic. Peisajul inspiraţiei lui urma cărarea din jurul celor două lacuri, Silvaplana şi Silsersee, a căror apă de un turcoaz intens alcătuia postamentul tremurând al proeminenţei luminoase a unor munţi prăpăstioşi încununaţi de zăpezi eterne. Era o lume perfect izolată şi autosuficientă din care Nietzsche a continuat să spună povestea lui Zarathustra, al cărui sălaş era pe malul lacului Urmi şi care pleca să-şi caute singurătatea în munţi şi îşi numea cuvântările sale aforistice piscuri sau vârfuri de munte.

Nietzsche nu prea reiese din paginile lui *Zarathustra II* ca exemplificare a propriului ideal: „optimistul” care a reuşit să-şi repudieze gelozia şi dorinţa de răzbunare transformând pe „a fost aşa” în „mi-am dorit să fie aşa”. *Zarathustra II* e plin de aluzii la Lou şi Rée. Este presărat cu izbucniri subite, furioase în care-şi acuză duşmanii că îl ucid. Acestea nu au nici un sens în cadrul poveştii din carte.

În secţiunea intitulată „Despre tarantule”, Lou şi Rée sunt în mod limpede identificaţi cu tarantulele ce poartă pe spate simbolul Treimii. „Dumnezeieşte de sigur şi frumos”, când îl înţeapă, tarantula îi ia sufletul şi-l face să intre în vârtejul răzbunării[6].

Textul este întrerupt de trei poeme. Pe primul, „Cântecul noptatec”, îl scrisese cu ceva timp în urmă, când era la Roma şi excursiile cu trăsura prin peisajele arcadiene din *campagna* îi treziseră regretul că se află la aşa distanţă-n

timp de epoca eroilor, nostalgia trecutului şi dorinţa de dragoste.

În al doilea poem, „Cântecul de joc”, Zarathustra vede nişte fete dansând pe-o pajişte. El îl trezeşte pe Cupidonul adormit, care dansează laolaltă cu fetele. Viaţa îi vorbeşte în cuvinte pe care Lou le folosise cu el, spunându-i că e doar o femeie, şi nu una virtuoasă. Femeia, prin natura ei, este nestatornică, sălbatică şi schimbătoare, îi spune ea, şi femeia se bucură de toate astea. Dar bărbaţii tânjesc după profunzime, fidelitate şi taină la o femeie, aşa că le dăruiesc pe femei cu aceste virtuţi şi caută ceea ce şi-au imaginat.

El îi reproşează că, atunci când i-a încredinţat secretul lui cel mai mare, ei nu i-a păsat câtuşi de puţin. „Aşa vasăzică stau lucrurile între noi trei... Schimbătoare-i şi-ndărătnică; ades am zărit-o muşcându-şi buzele şi pieptănându-şi părul în răspăr. Poate că-i răutăcioasă şi prefăcută, ce mai? o muiere; dar, tocmai când se vorbeşte de rău pe sine însăşi, ispiteşte cel mai mult.”[11]

Cel de-al treilea şi ultim poem, „Bocetul”, se deschide cu priveliştea din faţa ferestrei sale din Veneţia, ce dădea spre Insula Morţilor. În mormintele ei se află îngropate tinereţea lui, dimpreună cu „gingaşele minuni înstrăinate” şi cu „cântătoarele păsări ale nădejdilor”[12] sale.

Îşi blestemă duşmanii care i-au scurtat veşnicia şi i-au răpit nopţile, condamnându-l la chinul fără de somn. Când a terminat cartea, a fost uimit de cât de autobiografic era textul. A fost surprins să vadă că din pagini picură sângele lui, dar a rămas convins că numai el ar putea observa lucrul

[11] *Aşa grăit-a Zarathustra*, II, „Cântecul de joc”, ed.rom.cit. vol. 5, p. 106 (n.tr.).

[12] *Ibidem*, „Bocetul”, ed.rom.cit. vol. 5, p. 108 (n.tr.).

ăsta7. În următoarea carte avea să dezvolte ideea că orice filosofie (nu doar a lui) este autobiografie.

Lou îşi dorea să aranjeze o întâlnire, dar nu cuteza s-o facă direct. Ştiind că Nietzsche era în Sils Maria, ea şi Rée s-au cazat în sătucul Celerina, din apropiere. Călătoreau împreună cu o cunoştinţă relativ recentă, un tânăr pe nume Ferdinand Tönnies, care era uimit că fusese acceptat ca al treilea membru al Treimii. Tönnies avea să devină până la urmă unul dintre fondatorii sociologiei germane, dar în acel moment toată gloria şi toate cărţile lui nu existau încă, iar el nu era decât un mucos emoţionat care se simţea privilegiat şi tulburat de faptul că ocupa a treia cameră din hotel.

Nietzsche nu-l văzuse niciodată pe Tönnies, aşa că Lou şi Rée l-au trimis la Sils Maria cu ramura de măslin. Dar când l-a văzut pe Nietzsche la plimbare, baricadat în spatele obişnuitelor lui armuri greoaie care-l apărau de lumina soarelui şi de electricitatea norilor, apoi învăluit şi în „singurătatea azurie în care trasez cercuri în jurul meu şi graniţe sacre”[13], Tönnies nu a îndrăznit să-l abordeze. Aşa că vara a trecut fără reconciliere.

Trecerea timpului îmblânzea deja ura lui Nietzsche faţă de Lou. Îi deschisese uşa. Îi arătase funia suspendată peste prăpastie, iar ea aproape că avusese curajul să păşească. Deşi nu se ridicase la înălţimea provocării supreme, ea fusese cea care se apropiase cel mai mult de înţelegere şi rămăsese animalul cel mai inteligent pe care-l cunoscuse el vreodată. Dacă era să rămână fidel ideii sale legate de eterna reîntoarcere, care cerea ca, privind spre trecut, să transformi orice „a fost” în „aşa am vrut eu să fie”, trebuia să spună „da” angajamentului parţial al lui Lou şi să continue să-l preţuiască.

[13] *Ecce homo*, ed.rom.cit. p. 161 (n.tr.).

Dacă voia să se ridice la înălţimea idealului său de om care spune „da”, care-şi acceptă destinul, trebuia să recunoască faptul că şi el jucase un rol în războiul dintre Elisabeth şi Lou. Ranchiuna şi resentimentele pe care le simţise faţă de Lou s-au preschimbat acum în ură faţă de Elisabeth, pe măsură ce înţelegea din ce în ce mai limpede cum fusese manipulat de ea. Răutatea, minciunile şi uneltirile ei îl atrăseseră într-o îndelungată şi dezonorantă campanie de răzbunare împotriva lui Lou şi a lui Rée. Mai rău chiar decât scrisorile stupide pe care ea îl incitase să le scrie şi decât născocirile pe care-l convinsese să le creadă era faptul că Elisabeth reuşise să-l facă să se mintă singur. Cedase din nou bolii lanţurilor, sentimentelor şi resentimentelor şi-şi investise în mod greşit loialitatea într-un trecut lipsit de onestitate.

Detesta faptul că Elisabeth reuşise să stârnească în el resentimente viguroase chiar în momentul în care cea mai profundă convingere a sa era să denunţe toată invidia, gelozia, răzbunarea şi pedepsele şi să pună în locul lor ceva pozitiv, să fie cel care nu vrea nimic altceva decât ceea ce este. Resentimentele lui Elisabeth, gelozia ei ca o cerneală de sepie îi înceţoşase şi lui mintea cu „sentimente malefice, întunecate; printre ele se număra şi ura reală faţă de sora mea, care-mi răpise tot ce realizasem mai bun ca autodisciplinare în cursul anului... aşa că am devenit în cele din urmă victima unei dorinţe stăruitoare de răzbunare, exact când gândirea mea cea mai profundă renunţase la toate ideile legate de răzbunare şi de pedeapsă. Conflictul acesta mă duce tot mai aproape de *nebunie* – simt lucrul acesta în felul cel mai înfricoşător... Poate că reconcilierea mea cu ea a fost pasul cel mai fatal din toată afacerea – *acum* văd că asta a făcut-o să creadă că e îndreptăţită să se răzbune pe Fräulein Salomé. Iartă-mă!”[8].

Elisabeth i-a trimis o scrisoare veselă şi triumfătoare în care îi povestea cât de mult o distra „războiul ăsta zglobiu şi jovial”. Scrisoarea l-a făcut să observe, obosit, că nu era făcut să fie duşmanul nimănui, nici măcar al lui Elisabeth.

Mai întrerupsese şi înainte orice comunicare cu mama lui şi cu Elisabeth. Dacă avea să procedeze din nou aşa, ar fi fost un alt act negativ, o formă de negare. Aşa că avea să ţină legătura într-o formă neutră, să trimită scrisori în care să dea raportul despre starea lenjeriei şi să ceară mărunţişuri, cum ar fi cârnaţi. Aceasta avea să fie o formă de acceptare. Avea să rămână integru, păstrând în acelaşi timp iluzia unei legături.

Dar acest compromis convenabil a fost curând tulburat. În septembrie, Franziska l-a chemat de urgenţă acasă, la Naumburg. Elisabeth, Lama cea încăpăţânată, plănuia să plece în Paraguay şi să-şi unească destinul cu al agitatorului antisemit Bernhard Förster.

Franziska nu voia să-şi piardă fiica-menajeră. Iar Nietzsche era îngrozit de ideea ca sora lui să-şi lege viitorul de cel al unui demagog slobod la gură ale cărui abordări politice şi morale el le detesta. În plus, acest lucru adăuga un nou strat de necinste împăcării dintre el şi Elisabeth din ultimul an: pe tot parcursul presupusei reconcilieri de la Roma şi mai apoi, ea îi ascunsese faptul că se afla în corespondenţă cu rasistul de doi bani pe care ştia că el îl detestă. „Eu nu simt entuziasmul lui pentru «lucrurile germane» şi cu atât mai puţin pentru păstrarea *purităţii* acestei rase «glorioase». Din contră, din contră...”[9]

Bernhard Förster era cu un an mai în vârstă decât Nietzsche, un patriot de tip *Blut und Boden*, chipeş, drept ca bradul, cu o ţinută milităroasă şi cu haine perfect croite. Era deosebit de hirsut: părul castaniu, extraordinar de des, pieptănat pe spate, ţâşnea dintr-o frunte înaltă în formă de

V. Avea sprâncene proeminente, iar mustaţa frumoasă şi-o păstra perfect orizontală. Avea o barbă castanie, lungă şi ondulată, de profet veterotestamentar, deşi nu l-ar fi bucurat să fie comparat cu un semit. Avea ochi neliniştitori, cu irişi aproape transparenţi, de culoarea gheţii. Ochi de idealist aţintiţi către orizonturi îndepărtate. Propovăduia cu fanatism drumeţiile, vegetarianismul, proprietăţile benefice pentru sănătate ale gimnasticii, abolirea alcoolului şi vivisecţiei. Mai curând un om al crezurilor puternice decât unul al intelectului, visa, asemenea lui Nietzsche şi lui Wagner, să reclădească Germania – însă, în timp ce ei intenţionau să realizeze acest lucru cu mijloace culturale, abordarea lui Förster era rasială. Rasa iudaică era un parazit pe trupul poporului german. Trebuia restabilită puritatea sângelui.

Förster şi Elisabeth se ştiau vag de ceva ani, prin intermediul mamelor, amândouă văduve din Naumburg şi figuri proeminente ale bisericii locale. Elisabeth nu a avut nici un motiv să cultive această relaţie până când eşecul stagiului de menajeră a fratelui ei la Basel nu a făcut-o să înţeleagă că nu putea conta pe un viitor alături de el şi nici pe un mariaj cu cineva din cercul lui de prieteni apropiaţi. Înaintea ei se întindea un viitor trist, de infirmieră a mamei sale. Iar la Naumburg, fetele bătrâne, oricât de virtuoase, nu aveau nici un pic de putere şi nici un statut social. Trebuia să-şi găsească un soţ fără întârziere.

Îl întâlnise pe Förster la Festivalul de la Bayreuth, în 1876. Mai apoi, la Naumburg, s-a străduit să-l impresioneze. A iniţiat cu el o corespondenţă bazată pe ideea că era o ferventă susţinătoare a cauzei sale. „Întreaga mea cunoaştere nu e decât o biată reflexie a minţii dumitale uimitoare... Talentele mele sunt practice.

De asta, toate planurile şi ideile dumitale magnifice mă entuziasmează: pot fi transpuse în acţiuni.”[10]

Odată ce a început corespondenţa, este amuzant de urmărit cât de repede îşi îmbibă scrisorile cu personalitatea unei fete fluşturatice, vesele şi galante, din ce în ce mai sincer dedicată lui Förster şi politicii lui. El a rămas corect, formal şi miop la ceea ce se întâmpla. În cele din urmă a trebuit să-i capteze atenţia trimiţându-i bani pentru a-i susţine cauza antisemită şi vorbind mai mult despre averea ei. Chiar şi aşa, lui i-a luat destul timp până să înţeleagă că i se oferea o nevastă a cărei zestre era suficientă pentru ca el să-şi realizeze visul.

În mai 1880, Förster i-a trimis o copie a petiţiei antisemite pe care plănuia să i-o prezinte lui Bismarck. I-a cerut şi ei să strângă semnături. Ceea ce a şi făcut, cu mult zel. Petiţia implora ca evreii care „distrugeau Germania” să fie lipsiţi de dreptul de vot, să li se interzică să mai practice profesiile juridice şi medicale şi imigraţia evreilor să fie oprită, iar cei nenaturalizaţi să fie alungaţi în numele purificării şi al renaşterii rasei umane şi al conservării culturii umane. S-au strâns în total 267.000 de semnături. Petiţia a fost transportată în mod ostentativ pe străzile Berlinului, cu o trăsură trasă de cai, pentru a-i fi prezentată lui Bismarck, care a refuzat-o. Un an mai târziu, furios şi frustrat, Förster s-a lansat într-o tiradă antisemită într-un tramvai din Berlin, care s-a lăsat cu o încăierare sângeroasă, în urma căreia şi-a pierdut slujba de învăţător de la Gymnasium, drept care a cofondat Deutscher Volksverein (Partidul Popular German), un partid agresiv şi rasist ce propovăduia naţionalismul şi o teorie a evoluţionismului prost aplicată. Pământul Germaniei fusese infestat definitiv de urmaşii lui Avraam şi ai celor care se închinau Viţelului de Aur. Partidul Volksverein urma să

creeze o Nouă Germanie, o colonie de arieni de rasă pură pe un pământ ce nu fusese niciodată contaminat rasial. A petrecut doi ani rătăcind prin America de Sud, în căutarea locului ideal.

Elisabeth coresponda cu el în mod regulat. Când el i-a spus că doar cu 5.000 de mărci ar putea cumpăra o bucată frumuşică de teren în Paraguay, ea s-a oferit să i le trimită, cerându-şi iertare, cu prefăcută pudoare, dacă un cadou în bani l-ar jigni. Preocupată de viaţa grea pe care el o ducea în Paraguay, i-a mai oferit 800 de mărci ca să-şi ia un servitor. „În Evul Mediu, oamenii dăruiau o zecime din avere Bisericii, ca semn al respectului lor pentru înaltele idealuri. De ce să-mi refuzi ofranda?” Apoi l-a informat că averea ei se ridica la 28.000 de mărci. În caz că el nu înţelegea, ea s-a descris drept o femeie foarte pragmatică şi o gospodină excelentă, exact genul de ajutor de care un pionier ar fi avut nevoie cu disperare. L-a cântărit corect. Banii ei nu erau suficienţi pentru a finanţa întreaga aventură, dar erau cu mult mai mulţi decât oferise oricare alt adept până atunci.

Förster s-a întors în Germania. Recruta colonişti. Scria broşuri. Făcea turnee prin ţară. Ţinea discursuri ale căror scenarii, precum scenariile tuturor agitatorilor buni, includeau la momentele potrivite indicaţii de genul „Aplauze!” sau „Aplauze însufleţite!”.

Wagner refuzase să semneze petiţia din 1880 a lui Förster. Deşi avea şi el prejudecăţi antisemite, Wagner nu simţea decât dispreţ faţă de acest om, considerându-l obositor, incult şi nu tocmai inteligent. Dar nu aceasta era opinia generală în Bayreuth, unde vechiul duşman al lui Nietzsche, Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*, a fost încântat să-i ofere lui Förster o platformă pentru a-şi publica articolele ridicole (cel despre educaţie propunea ca

toate şcolile existente pentru fete să fie închise de poliţie chiar din prima zi în care partidul lui ar fi venit la putere). Ziarul i-a deschis uşi utile în cadrul Societăţilor Binefăcătorilor Bayreuthului de pe tot cuprinsul Germaniei. Aceasta a devenit principala reţea a lui Förster, oferindu-i audienţa pentru discursurile lui punctate de aplauze.

Septembrie 1883 a fost o lună a nefericirii la Naumburg. În timp ce Nietzsche şi mama lui se uniseră în încercarea de a o convinge pe Elisabeth să nu se mărite cu Förster, mama lui şi Elisabeth se uniseră împotriva lui Nietzsche într-o campanie menită să-l înduplece să înceteze cu filosofia lui blasfematoare, să ducă o viaţă respectabilă şi să se întoarcă la cursurile de la universitate. Şi nu ar fi putut oare să nu se mai asocieze cu oameni care „nu sunt de treabă”?

Franziska şi Elisabeth îl hărţuiau, iar el nu reuşea deloc s-o convingă pe încăpăţânata Lamă să nu se mărite cu respingătorul Förster şi petrecuse o lună întreagă îndurându-i rasismul odios şi aroganţa obtuză. Venise vremea să plece.

Pe 5 octombrie a plecat la Basel, unde se putea baza mereu pe sfaturi sănătoase din partea soţilor Overbeck, atât în privinţa lui Elisabeth, cât şi a propriilor finanţe.

Oarecum înzdrăvenit, a plecat să-şi petreacă iarna la malul mării. Deşi încă fascinat de ideea de a descoperi lumi noi, precum Columb, s-a întors la Genova doar în trecere, plecând apoi mai departe. A motivat aceasta prin faptul (complet fals) că era prea cunoscut în oraş pentru a se bucura de „singurătatea azurie” necesară creativităţii sale.

S-a stabilit la Nisa, unde a închiriat o cameră în modesta Pension de Genève, de pe străduţa Saint-Etienne. Adora dealurile ce străjuiau Nisa pentru vânturile lor aspre. Îi plăcea vântul pentru că îl mântuia de gravitaţia terestră. Din când în când mergea cu trenul sau tramvaiul de-a

lungul coastei, prin Saint-Jean-Cap-Ferrat şi Villefranche, căţărându-se pe înălţimile accidentate de unde vedea sau credea că vede pata de un albastru-închis a Corsicăi străpungând orizontul sticlos al mării. Dădea mare importanţă faptului că pulsul lui avea acelaşi ritm cu cel al lui Napoleon: unul lent, inexorabil, de 60 de bătăi pe minut. În peisajul acesta aspru, în care Napoleon îi lua locul lui Columb ca argonaut al spiritului, a fost din nou vizitat de vârtejul inspiraţiei, care i-a dăruit a treia parte din *Zarathustra* tot cam în zece zile.

Zarathustra navighează pe mare pornind din Insulele Fericiţilor. În cele din urmă ajunge în oraşul pe care-l vizitase în prima carte, dar nici acesta nu este mai primitor, nici vizita mai fructuoasă decât atunci. Se întoarce în peştera lui, unde dezvoltă ideea eternei reîntoarceri ca pe o măreaţă afirmare a vieţii care este suficientă pentru a naşte o enormă bucurie în prezent, învingând astfel nihilismul. El încheie cartea – despre care credea că va fi ultima din *Zarathustra* – cu o parodie blasfematoare a ultimei cărţi din Noul Testament, Apocalipsa Sfântului Ioan. O intitulează „Cele şapte peceţi” şi constă într-un poem extatic şi mistic de şapte versuri care proclamă nuntirea lui cu veşnicia într-un cerc nupţial al reîntoarcerii:

„N-am întâlnit pân-acum niciodată femeia de la care să vreau copii, afară de această femeie pe care-o iubesc: căci te iubesc, o, veşnicie!

Căci te iubesc, o, veşnicie!”[14].

A încheiat cartea pe 18 ianuarie. Cu două săptămâni înainte fusese vizitat la *pension* de dr. Julius Paneth, un tânăr zoolog evreu din Viena. Paneth citise cărţile lui Nietzsche şi venise să-şi prezinte omagiile autorului. Paneth

[14] *Aşa grăit-a Zarathusra*, III, „Cele şapte peceţi”, ed.rom.cit. vol. 5, pp. 216-219 (n.tr.).

se aştepta să întâlnească un profet, un clarvăzător, un orator *fortissimo furioso*. Ca şi Lou, a fost uimit să vadă un om neobişnuit de molcom, aparent simplu şi prietenos. Nu era nici urmă de profet în el. Au stat de vorbă şase ore, timp în care Nietzsche a fost natural, liniştit, inofensiv şi dezinvolt. Deşi era serios şi demn, era şi plin de umor şi reacţiona la umor. Au început cu o conversaţie absolut banală despre vreme şi despre pensiune. Când s-a ajuns la subiectul ideilor şi cărţilor lui, comportamentul lui Nietzsche nu s-a schimbat, ci a rămas la un *pianissimo* constant şi manierat. I-a spus lui Paneth că el a crezut întotdeauna că are o misiune şi că are capacitatea de a vedea imagini când închide ochii, imagini foarte vii, care se schimbă mereu. Acestea îl inspirau, însă disconfortul fizic, precum boala, le făcea urâte, înfricoşătoare şi neplăcute[11].

Nietzsche a mai cunoscut pe cineva la doar două luni după ce terminase partea a treia din *Zarathustra*, o femeie care confirmă că Nietzsche era pe atât de modest şi de retras pe cât descoperise şi Julius Paneth. Resa von Schirnhofer[12] era o feministă bogată în vârstă de 29 de ani, care venise la Nisa după ce terminase primul semestru de studii la Universitatea din Zürich, una dintre primele universităţi care au acceptat studente. În cele din urmă, Resa avea să scrie o teză de doctorat în care compara sistemele filosofice ale lui Schelling şi Spinoza. Venise la Nisa la sugestia Malwidei von Meysenbug, care nu renunţase complet la ideea de a-i găsi o nevastă lui Nietzsche.

Resa a privit recomandarea Malwidei cu destulă îndoială. Admira *Naşterea tragediei*, dar văzuse celebra fotografie cu Nietzsche şi Rée înhămaţi la cotiga lui Lou. Era una dintre nenumăratele persoane cărora Lou le-o arătase la Festivalul de la Bayreuth, în 1882, iar rezervele ei legate de fotografie

îi creau o anumită jenă faţă de Nietzsche, însă îndoielile i-au fost risipite aproape instantaneu de „aspectul lui profesoral” şi de sinceritatea lui inocentă. În cele zece zile pe care le-a petrecut pe Riviera, între 3 şi 13 aprilie 1884, au fost împreună în cea mai mare parte a timpului.

Partea a treia din *Zarathustra* deja fusese încheiată şi trimisă la tipar. Ne-am fi aşteptat ca Nietzsche să vorbească doar despre el şi despre opera lui – surprinzător însă, a fost foarte interesat de programul ei de lecturi. I-a recomandat mulţi autori francezi: fraţii Goncourt, Saint-Simon despre istorie, Taine despre Revoluţia Franceză şi *Roşu şi Negru* al lui Stendhal. I-a spus că Stendhal anunţase „cu o uimitoare siguranţă” că avea să devină faimos 40 de ani mai târziu, iar Nietzsche se aştepta să i se întâmple şi lui acelaşi lucru.

Oricât de mare ar fi fost, intelectual, diferenţa dintre filosof şi studentă, ei i s-a părut, mai presus de orice, blând, natural, amuzant şi foarte uman. Era un om extrem de sensibil, blând şi politicos. Era scrupulos de manierat cu toţi cei cu care se întâlnea, dar mai ales cu doamnele, fie ele tinere sau bătrâne. Asta îl făcea să fie un oaspete foarte popular la Pension de Genève, unde îl numeau „stimatul profesor, cel aproape orb” şi făceau mici gesturi de bunătate care îi uşurau viaţa. Resa s-a simţit curând atât de în largul ei în prezenţa lui, încât sporovăia despre orice. Când i-a spus că are câteodată vise interesante, el a sfătuit-o solemn să păstreze la îndemână creion şi hârtie noaptea, aşa cum făcea el. Dădea mare importanţă viselor şi semnificaţiei gândurilor nocturne, „pentru că noaptea suntem adesea vizitaţi de gânduri rare, pe care ar trebui să le notăm imediat ce ne trezim noaptea, căci dimineaţa de obicei nu le mai putem regăsi, dat fiind că se risipesc odată cu întunericul nocturn”[13].

Deşi relaţia lor era plină de afecţiune, nu a fost nimic mai mult decât atât. Lui Nietzsche nu i s-au declanşat pasiuni ca în cazul lui Lou. Resa şi Nietzsche nu discutau de la egal la egal. Exista o comuniune, însă nu împărtăşeau o inteligenţă similară. Ea trezea în el profesorul căruia îi plăcuse atât de mult să educe minţi tinere la *Pädagogium.* El îi vorbea cu seriozitate, dar atent să nu o forţeze. Într-o conversaţie despre obiectivitate, a atenţionat-o că e imposibil să te eliberezi de prejudecăţi. Ea trebuia să fie mereu conştientă de acest lucru. Renunţăm la prejudecăţi doar pentru a cădea în capcana unora noi.

I-a făcut cadou primele trei părţi din *Zarathustra* cu dedicaţia *In nova fert animus* („Spiritul te poartă spre noi lucruri”). A dus-o într-o plimbare pe Mont Boron, ce-i servise ca inspiraţie când scria *Zarathustra III*. Chiar şi acolo, s-a ferit să joace rolul misticului sau al pedagogului. La trecerea lor, nori de fluturi se ridicau din cimbrul parfumat. Dedesubt, bucla verde a Baie des Anges scăpăra punctată de albul vaselor. I-a sugerat să meargă împreună cu o barcă spre Corsica.

Când mai aveau puţin până în vârf, nişte santinele franceze i-au oprit şi i-au întors din drum. Rătăciseră într-o zonă interzisă, apropiindu-se de Fort du Mont Alban, străvechea fortificaţie ce veghease asupra disputelor teritoriale dintre Franţa şi Italia în ultimele trei secole. Nietzsche a fost încântat de întâlnirea cu acei soldaţi de paradă. Entuziasmul lui a fost amplificat de faptul că s-a stârnit brusc un mistral care a risipit norii şi electricitatea lor, lăsând cerul albastru limpede şi senin. A condus-o pe Resa la o micuţă cafenea, unde a învăţat-o să bea vermut. În timp ce ea lua câte o guriţă strâmbând din nas, Nietzsche făcea comentarii fanteziste, sub forma unor mici cuplete cu rimă, despre aventurile lor în lumea ridicolă ce-i

înconjura, pornind de la subiectul *bewachte Berg*, muntele bine păzit.

A invitat-o să-l însoţească la o coridă în Nisa. Ea avea rezerve, însă el a asigurat-o că această *corrida* se desfăşura după un regulament oficial ce interzicea folosirea cailor sau uciderea taurilor. Cei şase tauri care s-au succedat în arenă păreau să cunoască regulile la fel de bine ca şi toreadorii. În curând, luptele simulate au început să le pară atât de absurde, încât au izbucnit amândoi în hohote nestăpânite de râs. Când muzicanţii au început să interpreteze *Carmen*, Nietzsche s-a simţit electrizat, trecând într-o clipă de la râsul isteric la extaz. I-a atras atenţia şi ei asupra ritmurilor pulsatile, iar ea a remarcat puterea pe care muzica o avea asupra lui. A răscolit-o şi pe ea şi a scris că a fost surprinsă că a stârnit în sufletul ei, care iubea animalele, dorinţa de a vedea o adevărată *corrida de toros*, cu sălbăticia şi cruzimea ei stilizate, o glorificare dionisiacă a morţii eroice.

El i-a recitat „Bocetul”, iar ea l-a rugat să-i citească „Cântecul de joc”, pe care Zarathustra îl cântă când Cupidon dansează cu fata pe pajişte. Ea a văzut în poem „o pânză transparentă ţesută din fire de melancolie, ce pluteşte deasupra abisului întunecat al dorinţei de moarte”.

Apoi, el a rămas tăcut şi trist vreme îndelungată.

Petrecuseră împreună zece zile. La o săptămână după ce Resa a părăsit Nisa, Nietzsche a plecat la Veneţia. Aici, încurajat în mod necugetat de Nietzsche, Heinrich Köselitz (alias Peter Gast) continua să-şi biciuiască puţinul talent muzical pentru a compune o operă. Când i-a citit partitura, Nietzsche a criticat-o la fel de aspru precum criticase odinioară von Bülow încercările lui muzicale, însă Peter Gast a primit sentinţele lui Nietzsche cu mai multă umilinţă. A modificat chiar şi titlul şi libretul operei la sugestia lui Nietzsche. Italienescul *Il matrimonio segreto* (*Nunta*

secretă) a devenit nemţescul *Der Löwe von Venedig* (*Leul din Veneţia*). Această inutilă exercitare a puterii sale asupra bietului Gast era probabil manifestarea faptului că îşi pierduse încrederea în sine după tipărirea primelor trei cărţi din *Zarathustra*.

Editorul său nu era deloc entuziasmat de nici una dintre ele. Chiar şi Jacob Burckhardt, care înţelesese şi preţuise foarte mult primele două părţi, a fost destul de stânjenit când i s-a cerut să-şi spună părerea despre cea de-a treia, încât a răspuns evaziv, întrebându-se dacă nu cumva Nietzsche se gândea să-şi exerseze mâna pentru dramaturgie.

Sănătatea lui Nietzsche s-a înrăutăţit brusc în timpul verii. Ochii îl dureau foarte tare şi avea accese de vomă ce-l chinuiau zile întregi. Doctorii nu aveau noi remedii pentru ochi sau pentru stomacul lui distrus şi nici medicamente care să-l ajute să doarmă mai bine. Aşa că a recurs din nou la automedicaţie, depinzând foarte mult de pulberile de clorhidrat, un hipnotic foarte puternic şi un sedativ folosit pentru a ameliora insomnia şi a reduce anxietatea. Dozarea incorectă a acestui medicament duce la stări de greaţă, vomă, halucinaţii, stări de confuzie, convulsii, respiraţie şi puls neregulate: de fapt, toate simptomele pentru care Nietzsche apela la medicament.

Disperarea l-a dus înapoi la mult iubitul lui Sils Maria, unde îşi aranjase camera în casa lui Gian Durisch, plătind ca să fie decorată cu un tapet care-i plăcuse, cu motiv floral în nuanţe liniştitoare de verde, maro şi albastru[14]. Camera era cea mai mică şi mai simplă cu putinţă. Tavanul scund, o fereastră minusculă, un pat îngust, o măsuţă rustică în dreptul ferestrei, o trăgătoare în care mai mereu se bloca câte o cizmă. Abia dacă era destul loc să înghesuie acolo „diformitatea”, cele 104 kilograme de cărţi.

Resa von Schirnhofer l-a vizitat la Sils Maria pe la jumătatea lui august. Îşi încheiase semestrul de vară la universitate şi se întorcea de la Zürich împreună cu un coleg, în Austria natală. Resa a fost şocată de cât de schimbat era Nietzsche, atât fizic, cât şi conversaţional, faţă de zilele petrecute împreună la Nisa.

Lui i-a fost rău în majoritatea timpului petrecut împreună, dar a venit şi un moment în care s-a simţit în stare s-o ducă la stânca lui Zarathustra, aflată la vreo 45 de minute de casa lui Gian Durisch. Prozaicul Nietzsche dispăruse. Vorbind cu pasiune şi imperios, revărsa „o mulţime de idei şi de imagini în enunţuri ditirambice”; Resa are grijă să specifice că, deşi stilul conversaţiei lui se schimbase în mod surprinzător, Nietzsche vorbea tot fără megalomanie şi lăudăroşenie. Vorbea cu o uimire naivă şi nelimitată, de parcă izbucnirea asta era ceva ce-l uluia, o influenţă ce-l copleşea. I-a spus Resei că întreaga lui fiinţă era cuprinsă de o vie nelinişte.

Când au plecat de la stânca lui Zarathustra şi au pornit înapoi prin pădure, o turmă de vite s-a năpustit spre ei pe coasta dealului. Fiindu-i frică de vaci, Resa a luat-o la fugă. Nietzsche şi-a îndreptat pur şi simplu spre ele nelipsita tovarăşă de plimbare, umbrela, fluturând-o în toate părţile, ceea ce a pus vacile pe fugă. El a izbucnit în râs, făcând-o pe Resa să se jeneze de propria laşitate. I-a explicat că, pe când avea vreo 5 ani, ea şi mama ei au fost atacate de un taur şi abia au reuşit să scape. Auzind asta, Nietzsche a devenit solemn şi i-a vorbit despre efectul de undă pe care îl are, chiar pe toată viaţa, un şoc psihic suferit în copilărie.

Resa nu s-a mai întâlnit cu el în ziua următoare. Era din nou ţintuit la pat. După o zi şi jumătate, l-a vizitat acasă la Gian Durisch ca să vadă cum se mai simte. A fost condusă

să aştepte într-o cameră de zi cu tavanul scund şi lambriuri din lemn de pin.

Uşa s-a deschis brusc şi Nietzsche a apărut obosit, palid şi confuz. Sprijinindu-se de cadrul uşii, a început să-i vorbească despre situaţia lui insuportabilă. S-a plâns că nu-şi poate găsi liniştea. Când închidea ochii, vedea doar o junglă groaznică de forme mereu în schimbare, ce creştea constant, o abundenţă revoltătoare de flori fantastice care se încolăceau şi se îngemănau într-un ciclu rapid de creştere şi descompunere dezgustătoare. Resa îl citise pe Baudelaire. S-a întrebat dacă nu cumva lua opiu sau haşiş.

Încă sprijinindu-se de cadrul uşii, a întrebat-o cu voce pierită, pe un ton neliniştitor de imperios: „Nu crezi că starea mea e simptomul unei nebunii incipiente? Tatăl meu a murit din cauza unei boli a creierului”.

Ea era prea dezorientată şi prea speriată ca să-i răspundă pe loc. Cuprins de o anxietate aproape incontrolabilă, el a repetat întrebarea cu insistenţă. Paralizată de frică, ea n-a putut spune nimic.

16

M-a atacat!

Apropo, întregul *Zarathustra* e explozia unor forţe ce s-au adunat timp de decenii întregi. Iar cel ce stă la originea acestor explozii se poate arunca foarte uşor în aer. Am vrut adesea s-o fac.

Scrisoare către Franz Overbeck,
8 februarie 1884

Nietzsche avea încredere absolută în *Zarathustra*, chiar dacă vânzările erau slabe, iar susţinătorii lui cei mai binevoitori, Overbeck şi Peter Gast, ajunseseră să-i dea acelaşi sfat ca editorul său. Cu toţii erau de acord că

publicase destule cărţi din ciclul *Zarathustra* şi destule cărţi folosind stilul aforistic. Nu exista cerere pentru aşa ceva. Dar Zarathustra nu voia să-l lase-n pace. Continua să facă însemnări. Părea să fi devenit un tipar că inspiraţia-Zarathustra îl vizita în perioada Crăciunului şi a Anului Nou. A scris un al patrulea volum între decembrie 1884 şi aprilie 1885, la exact un an după partea a treia.

A fost de-a dreptul şocat când Schmeitzner a refuzat pur şi simplu să-l publice. Diferendele politice şi ideologice dintre Nietzsche şi Schmeitzner se accentuaseră foarte mult în perioada scrierii şi publicării primelor părţi. Treptat se acumulase tot mai multă neîncredere între scriitor şi editor, îngreunând din ce în ce mai tare procesul publicării fiecărei părţi.

Nietzsche fusese uşor amuzat atunci când prima parte fusese pusă în aşteptare până se publicau o jumătate de milion de cărţi de imnuri, dar treaba s-a schimbat când a aflat că Schmeitzner tipărea ziarul *Antisemitische Blätter* (*Foaia antisemită*) şi că acesta reflecta opiniile lui politice.

Zarathustra III era a unsprezecea carte a lui Nietzsche publicată de Schmeitzner. Nici una dintre ele nu făcuse bani. Schmeitzner publica tiraje de o mie de exemplare, iar din cărţile din seria *Zarathustra* se vânduseră mai puţin de o sută de exemplare din fiecare. Nu-i de mirare că ezita să continue.

Din momentul demisiei de la Basel, Nietzsche nu acordase aproape deloc atenţie finanţelor personale. Dintr-o naivitate intenţionată, nu prea pricepea cum stă treaba cu afacerile editoriale. Principala lui sursă de venit era pensia de la Universitatea din Basel, care-i aducea 3.000 de franci elveţieni (2.400 de mărci germane) pe an. În 1879, într-un acces de entuziasm, Nietzsche îl însărcinase pe editor să investească economiile pe care le făcea din

pensie şi salariu, ce se ridicau pe atunci cam la 1.600 de mărci. Primise şi câteva mici moşteniri din partea bunicii Erdmuthe, a mătuşii Rosalie şi a fratelui vitreg al tatălui. Acestea fuseseră plasate în investiţii chibzuite, pe termen lung, de care avea grijă mama lui. De asemenea, Franz Overbeck îi păstra nişte bani în Elveţia. Când îşi depăşea limita de cheltuieli, apela uneori la Overbeck pentru franci elveţieni, alteori la Schmeitzner pentru mărci. Câteodată îi spunea lui Overbeck să-i trimită bani lui Schmeitzner. La mama lui apela doar în ultimă instanţă, dat fiind că banii veneau însoţiţi de predici despre extravaganţă şi avertismente sumbre despre Armagedonul financiar.

Schmeitzner îi plătea corect lui Nietzsche drepturile de autor, dar, tocmai când *Zarathustra III* se afla în tipar, Nietzsche s-a trezit că are nevoie de 500 de franci elveţieni pentru a achita nişte datorii, majoritatea către un anticariat. Schmeitzner i-a promis că-i dă banii până la 1 aprilie 1884. După această dată, Nietzsche a început să-şi piardă răbdarea. Schmeitzner îi datora acum 5.000 sau 5.600 de mărci, o sumă de mare importanţă pentru siguranţa financiară a lui Nietzsche. Pensia de la universitate fusese acordată doar pe şase ani, iar termenul urma să expire în iunie 1885. Nietzsche chiar se temea că n-o să aibă din ce trăi după ce nu va mai primi pensia. Schmeitzner i-a scris: „Oricât de rău mi-ar părea de complicaţiile dumitale financiare, e o mare diferenţă între un om sărac şi unul ce are o avere, însă îi este blocată în case şi într-o afacere editorială timp de câţiva ani – adică aceste active nu sunt lichide...”[1].

I-a sugerat ca, dacă Nietzsche avea nevoie de bani rapid, să-i vândă la preţ redus stocurile rămase pentru suma de 20.000 de mărci, din care Nietzsche să-şi

recupereze banii. Ideea era pur şi simplu alarmantă. Nici unui autor nu-i place să i se lichideze stocurile.

Până la urmă, nu s-a găsit nimeni care să cumpere stocul de 9.723 de cărţi. A trecut şi noaptea de ajun a Anului Nou 1885, iar Schmeitzner tot nu îl plătise, aşa cum îi promisese. Nietzsche a angajat „un avocat foarte deştept”, o rudă îndepărtată a mamei sale, pe nume Bernhard Dächsel, pentru a-l reprezenta. Dächsel nu era deloc optimist. Schmeitzner a promis că-i va da banii în iunie, însă nu a reuşit nici atunci să se ţină de cuvânt. În august, Nietzsche şi-a băgat în cap că ar trebui să forţeze scoaterea la licitaţie a cărţilor şi să le cumpere pe cele pe care şi le dorea, ca să le poată publica într-o nouă ediţie. Îşi dorea doar *Omenesc, prea omenesc*, cu anexa ei „Diverse opinii şi aforisme”, precum şi „Călătorul şi umbra sa” şi primele trei părţi din *Zarathustra*.

Tot în august, i-a spus avocatului să solicite scoaterea forţată la licitaţie a întregii edituri a lui Schmeitzner. Perspectiva de a se trezi dat afară din propria editură l-a speriat destul de tare pe Schmeitzner, care i-a plătit lui Nietzsche cele 5.600 de mărci în octombrie. Asta însemna că nu trebuia să-şi vândă nici editura, nici stocul de cărţi scrise de Nietzsche. Un rezultat bun pentru Schmeitzner, dar unul prost pentru Nietzsche, care-şi vedea cărţile îngropate acum definitiv în „gropniţa asta antisemită”[2].

Şi-a plătit datoria la anticariatul din Leipzig şi s-a erijat în mecena muzical, organizând un concert privat special cu uvertura *Leului din Veneţia*, opera protejatului său, Peter Gast. I-a făcut şi o bucurie mamei sale, comandând o nouă piatră funerară, din marmură, pentru mormântul tatălui său. Din câte ştim, Nietzsche a fost responsabil pentru cuvintele inscripţionate pe ea. Sunt scrise, fără abatere, în cea mai convenţională tradiţie creştină: „Aici odihneşte

întru Domnul Carl Ludwig Nietzsche, pastor la Röcken, Michlitz şi Bothfeld, născut la 11 octombrie 1813, mort la 30 iulie 1849, urmat imediat în Eternitate de fiul său cel mic, Ludwig Joseph, născut la 27 februarie 1848, mort la 4 ianuarie 1850. Dragostea nu cade niciodată. 1 Cor. 13,8”.

I-a scris lui Carl von Gersdorff, rugându-l să finanţeze tipărirea în regie proprie a unui mic tiraj de 20 de exemplare din *Zarathustra IV*[3]. Von Gersdorff nici măcar nu i-a răspuns. Din fericire, Universitatea din Basel a hotărât să-i prelungească pensia cu încă un an, aşa încât a decis să-şi tipărească volumul pe speze proprii.

Zarathustra IV pare o lungă fantezie a răzbunării pe toţi cei care-l tulburaseră de-a lungul vieţii, de la Dumnezeu la lipitorile care-i fuseseră aplicate pe cap de doctori ca să-i sugă sângele.

Zarathustra trăieşte în văgăuna lui alături de lighioanele care-l încurajează să se suie pe o măgură înaltă. Ajuns acolo, vorbeşte cu „oamenii superiori” care fuseseră vârfurile de lance ale culturii până în acel moment. Printre ei se numără regi, papa, Schopenhauer, Darwin, Wagner şi chiar însuşi Nietzsche.

Unul câte unul, Zarathustra îi trimite în văgăuna lui, unde vor descoperi înţelepciunea. Când ajunge la văgăună, Zarathustra îi descoperă închinându-se unui asin. În absenţa unui zeu, omul este capabil să venereze orice. Zarathustra le oferă o Cină de taină în timpul căreia le propovăduieşte (îndelung) omul superior, supraomul. Îi avertizează să nu năzuiască mai sus decât le stă-n putinţă, să nu se încreadă că el va drege ceea ce ei au stricat. El refuză să abată fulgerul din drumul lor şi va dirija o *Dies irae*, o îngrozitoare Zi a Judecăţii. El va triumfa împotriva tuturor.

Wagner, „poetul şi magul ce-şi întoarce până la urmă spiritul împotriva lui însuşi... preschimbatul ce-ngheaţă din pricina ştiinţei şi conştiinţei lui vinovate”[15], pune mâna pe o harfă şi încearcă să-i cucerească pe discipolii lui Zarathustra cu un cântec. Umbra Călătorului îi smulge harfa şi contraatacă cu un cântec foarte lung şi foarte straniu, plin de imagini exagerate. Apar pisici-copile bănuitoare şi dihănii de lei flocoşi şi blonzi şi alţi hibrizi ciudaţi şi fantasmagorii ce amintesc, în literatură, de Samuel Taylor Coleridge în perioada lui cea mai barocă, sub influenţa laudanumului. Cât de mult se datorează acest capitol prafurilor de dormit luate de Nietzsche şi cât dorinţei de a parodia Apocalipsa Sfântului Ioan constituie o controversă fără rezolvare. Unii îl văd ca pe o referinţă la vechea lui experienţă a bordelului din Köln.

Naratorul poemului este identificat drept prima voce europeană ce răsună sub palmieri. El urlă ca leul moral în faţa fiicelor pustiului. Dovedind aceeaşi complexitate a reacţiei occidentalului în faţa Orientului, el se pierde în admiraţie în faţa unduirii palmierilor în bătaia vântului. Dorind să facă la fel, îşi pierde un picior. Neabătut, sărind într-un picior în timp ce soarbe aerul grozav cu nările umflate ca pocalele, el rage. În cele din urmă Zarathustra iese din văgăuna lui, strălucitor şi puternic, „precum un soare de dimineaţă ce răsare din munţii neguroşi”[16], iar cu asta se încheie ceea ce Nietzsche a numit „îndrăzneala splendidă şi exuberantă a întregii poveşti a acestui marinar”.

Nietzsche considera că *Aşa grăit-a Zarathustra* era cea mai importantă operă a sa şi, în ciuda sau poate datorită

[15] Ed.rom.cit. vol. 5, p. 241 (n.tr.).

[16] *Ibidem*, p. 308 (n.tr.).

complexităţii sale mistice, a devenit lucrarea lui cea mai populară, deşi nu i-a adus nici un fel de recunoaştere în timpul vieţii. *Zarathustra* dezvoltă temele-cheie ale filosofiei lui de maturitate: eterna reîntoarcere, autodepăşirea şi devenirea Supraomului, prin imagini arzătoare, deşi uimitoare, ce ne pun pe gânduri şi ne provoacă să gândim liber.

Una dintre trăsăturile cele mai frustrante, mai zădărâtoare ale lui Nietzsche este că, fidel aversiunii sale faţă de interferenţa în libertatea noastră de gândire, refuză să ne arate calea spre a deveni *Übermensch*; şi, într-adevăr, nici nu ne spune ce este acela un *Übermensch.* Ştim că Nietzsche vede în *Übermensch* omul puternic al viitorului, antidotul micimii morale şi culturale produse de secolele de decadenţă europeană şi de dominaţie a Bisericii. El este cel care, în ciuda morţii lui Dumnezeu, nu se prăbuşeşte în braţele scepticismului şi nihilismului; lipsa lui de credinţă îi îmbogăţeşte viaţa. Lipsa lui de credinţă religioasă este egalată de rezistenţa în faţa transferului acelei credinţe în zona ştiinţei. *Übermensch* nu are nevoie de credinţă pentru a simţi stabilitatea lumii.

Cum atinge *Übermensch* această stare? Nietzsche nu ne spune. Atunci când se apropie cel mai mult de o descriere, aceasta este invariabil vagă şi enervant de abstractă. În *Ecce homo*, *Übermensch* este descris ca fiind sculptat dintr-un lemn deopotrivă tare, gingaş şi parfumat. Ştie să repare stricăciunile, foloseşte ghinioanele în propriul avantaj şi ştie să uite. Este destul de puternic încât totul să se termine cu bine pentru el, iar ceea ce nu-l răpune îl face mai puternic[4]. În *Omenesc, prea omenesc* este descris ca un hoinar, un călător spre un ţel care nu există. Dar lucrul acesta nu-i amărăşte viaţa; din contră, eliberarea lui este că se bucură de schimbare şi vremelnicie. El întâmpină orice nou răsărit

cu bucurie pentru că va aduce cu el o evoluţie a gândirii. Angoasa lui existenţială va fi alinată în ciuda absenţei idealului sau a divinităţii[5].

De regulă, Nietzsche ne inspiră să năzuim spre lucruri înalte în aceste pagini, fără a enunţa legi. Nietzsche, căruia îi plăcea să se descrie drept un argonaut al spiritului, dar şi un filosof al lui „poate că”, nu identifică o problemă anume pe care condiţia umană trebuie s-o rezolve, dar descrierea cuprinzătoare pe care i-o face lui *Übermensch* îl încurajează pe fiecare dintre noi să-şi găsească propria soluţie independentă.

Tipărirea în regie proprie a vreo 40 de exemplare de către Constantin Naumann din Leipzig l-a costat 284 de mărci şi 40 de pfenigi. Când au venit în sfârşit din tipar, în mai 1885, le-a înhăţat pe toate, ascunzându-le de oricine ar fi vrut să le recenzeze sau să le facă publicitate. Scuza lui era că termenii „public” şi „publicitate” sunau în urechile lui la fel ca „bordel” şi „ştoarfă”[6]. A împărţit doar şapte exemplare gratuite: lui von Gersdorff, Overbeck, Peter Gast şi Paul Widemann, prietenul care îl însoţise pe Gast la Basel la începutul prieteniei lor; un admirator relativ nou, pe nume Paul Lansky, a primit şi el un exemplar. Lansky îşi propusese să scrie o carte despre Nietzsche, pe care însă îl irita pentru că arăta ca un cizmar şi avea obiceiul să tot ofteze. Lui Burckhardt nu i-a fost trimis nici un exemplar. Unul a ajuns la Elisabeth şi, în mod ciudat, unul la Bernhard Förster.

Nietzsche se ţinea departe de Naumburg. Elisabeth se apropia de 39 de ani şi îi propusese lui Förster să se întoarcă în Germania în martie 1885 ca să se căsătorească pe 22 mai, de ziua lui Wagner. Complimentul acesta nu e trecut neobservat la Bayreuth, unde Cosima preluase conducerea festivalului şi a tuturor celorlalte afaceri.

Antisemitismul Cosimei fusese întotdeauna mai visceral decât al lui Wagner. Văduvia îi oferise destulă libertate să înflorească, iar pentru prejudecăţile rasiale, reţeaua de Societăţi Wagner funcţiona ca o cameră de rezonanţă pe tot cuprinsul Germaniei.

Nietzsche a primit vestea despre pregătirile de nuntă ale lui Elisabeth cu calm şi detaşare. A spus foarte limpede că nu are de gând să participe la ceremonie şi nici să-şi cunoască viitorul cumnat. Elisabeth i-a cerut drept cadou de nuntă gravura lui Dürer din 1513, *Cavalerul, moartea şi diavolul.* Nietzsche adora gravura aceea. Îi oferise lui Wagner o copie în vremurile de la Tribschen, când credeau amândoi că acest cavaler i-ar simboliza pe ei călărind întru salvarea culturii germane. Copia pe care o avea el era unul dintre puţinele lucruri pe care nu le vânduse la plecarea din Basel. În anii lui de pribegie i-o încredinţase lui Overbeck. Era prea fragilă şi prea preţioasă ca s-o târâie după el laolaltă cu cărţile din „diformitate”. I-a cerut lui Overbeck să i-o trimită lui Elisabeth la Naumburg, unde a ajuns la timp pentru nuntă. Mirii i-au mulţumit cu atâta entuziasm, încât a bănuit că depăşise limitele normale ale generozităţii presupuse de un cadou pentru o asemenea ocazie. Şi-a exprimat speranţa ca viitorul tânărului cuplu să fie mai vesel decât cel înfăţişat în gravură.

Scrisorile trimise acasă erau pline de tact şi deloc critice, însă nu se putea abţine să nu o tachineze pe Lama în legătură cu anumite lucruri. Numele de alint al lui Förster pentru Elisabeth era „Eli”. Îşi dădeau seama că în ebraică asta însemna „Dumnezeul meu”? Putea oare, se întreba Nietzsche, un vegetarian înverşunat ca Förster să înfiinţeze o colonie care să reziste? Englezii fuseseră cei mai buni la treaba asta, iar succesul lor pare să se fi bazat exclusiv pe temperamentul lor flegmatic şi pe friptura de vită.

Observase că o dietă vegetariană şi fără pic de alcool isca iritare şi melancolie, opusul a ceea ce se cerea în asemenea aventuri. Dieta lui cea mai recentă se baza aproape exclusiv pe carne, gălbenuş, orez, rubarbă, ceai, coniac şi grog. O recomanda ca fiind calea cea mai eficientă de a obţine substanţa maximă din cât mai puţină materie.

Dar, în ciuda acestei neseriozităţi mucalite, când a sosit momentul, i-a trimis lui Elisabeth cea mai serioasă scrisoare de când era elev şi îi scria pe tema credinţei. Numind-o „un soi de rezumat al vieţii mele", i-a spus că viaţa lui îi pare o serie de încercări obositoare de a-şi găsi locul într-un mediu plin de falsitate. „Aproape toate relaţiile mele interumane au avut la origine atacuri de panică create de izolare... Mintea mea e împovărată de o mie de amintiri ruşinoase ale unor asemenea momente de slăbiciune în care nu am mai putut suporta singurătatea, pur şi simplu... e în mine ceva foarte îndepărtat şi straniu, aşa încât cuvintele mele au alte culori decât cele ale altor oameni... tot ce am scris până acum e de faţadă; pentru mine, realitatea începe cu salturile înainte... treburile astea sunt pentru mine recreeri şi, mai presus de orice, ascunzători în care îmi pot trage din nou sufletul pentru o vreme.

Aşadar, nu mă crede nebun, draga mea Lamă şi în special iartă-mă că nu vin la nunta ta – un asemenea filosof «bolnav» nu ar fi potrivit să conducă mireasa la altar. Cu o mie de urări pline de afecţiune, al tău, F."[7]

Ziua în care a avut loc nunta şi-a petrecut-o pe Lido di Venezia, înotând în mare împreună cu o familie din Basel. Scrisoarea lui îngândurată, introvertă, laolaltă cu calmul lui emoţional evident în privinţa nunţii par să dea *un coup de grâce* legendei stăruitoare despre afecţiunea lui nepotrivită faţă de propria soră.

Semnificativă a fost rugămintea lui, „Nu mă crede nebun”. La Sils Maria, Resei von Schirnhofer îi păruse îngrozit de nebunia ereditară. În conversaţiile cu Resa îi atrăsese acesteia atenţia asupra cărţii *Cercetări asupra facultăţii umane şi a dezvoltării ei* (1883) de Francis Galton, vărul lui Darwin şi inventatorul eugeniei.

În anii 1850, anii copilăriei lui Nietzsche, abia începuse să fie descifrat mecanismul transmiterii bolilor ereditare. Aşa apăruse ideea sângelui „degenerat” sau „stricat”. Cum tatăl său şi alţi membri ai familiei extinse sufereau de nebunie în diferite grade, Nietzsche nu putea scăpa de această idee care, în gândirea cvasiştiinţifică din vremea lui, purta în ea germenele degenerării morale. Teoria s-a tot dezvoltat de-a lungul vieţii lui Nietzsche, culminând cu publicarea, în 1892, a bestsellerului extrem de influent şi respingător de rasist al lui Max Nordau, *Degenerare*, ce căpuşa dorinţa omenirii de certitudine predicând ideea de destin inevitabil determinat de sânge. Nietzsche abordase acest lucru în *Zarathustra*, sugerând că trebuie să înfruntăm nu doar fantomele ideilor şi credinţelor moarte, ci şi ceea ce am moştenit de la părinţii noştri şi care ne curge prin vene. Doar prin această acţiune poate fiecare să-şi atingă potenţialul, devenind ceea ce este.

În timpul aceleiaşi conversaţii cu Resa von Schirnhofer, Nietzsche subliniase ideea că ereditatea nu presupunea neapărat un destin ineluctabil. Înţelegerea culturilor străine şi empatia faţă de „celălalt” puteau juca un rol în desfăşurarea vieţii. Resa remarcase că nici prin aspectul exterior, nici prin natura lui spirituală Nietzsche nu-i părea a fi tipic german. Forma capului îi amintea de un portret pe care-l văzuse într-o galerie din Viena, pictat de Jan Matejko, un pictor polonez cunoscut mai ales pentru portretele istorice eroice ale conaţionalilor săi.

Nietzsche a adoptat ideea cu plăcere. De acum încolo avea să le spună oamenilor că de fapt nu e german, ci polonez. Se trăgea din nişte aristocraţi polonezi al căror nume de familie era Nietzky. Ca fost filolog, era excesiv de încântat de presupusa etimologie a numelui, care, spunea el, însemna „nihilist” în polonă.

Toate acestea alcătuiau o mască excelentă. Era transpus pe loc într-un bun european, atât prin sânge, cât şi prin înclinaţie culturală, distanţându-l de virtutea de Naumburg şi de naţionalismul german pe care-l predica pe toate drumurile noul său cumnat.

Însurăţeii nu şi-au început imediat misiunea din Paraguay. Franziska a propus ca, până se mai aşază lucrurile, Förster să preia rolul de preceptor al nepoţilor uneia dintre cele trei prinţese Altenburg ce fuseseră instruite pentru scurt timp de tatăl lui Elisabeth. Marea speranţă a Franziskăi era prinţesa Alexandra, acum căsătorită cu marele duce Constantin al Rusiei. Fiica ei era regina Greciei şi avea şapte fii care, evident, aveau mare nevoie de un preceptor. Nerăbdătoare să rezolve problema, Franziska s-a oferit să tragă sforile potrivite, deşi recunoştea că ar putea interveni bariere de limbă, ca să nu mai vorbim de, adăugase Förster pe un ton sumbru, puterea din ce în ce mai mare a evreilor.

Sugestia mai practică a lui Elisabeth a fost că mult mai avantajos pentru iubitul ei ar fi fost să obţină finanţare şi să recruteze colonişti chiar în Germania, în loc să-i caute tocmai în Paraguay. Avea fără îndoială dreptate, aşa încât Förster a petrecut cele nouă luni dintre nuntă şi îmbarcarea spre Paraguay bătând ţara în lung şi-n lat, adresându-se nu doar Societăţilor Wagner, ai căror membri erau prea rafinaţi ca să se vadă în rolul de prim val de colonişti spărgători de piatră, ci şi unor organizaţii de nivel inferior, de ţărani,

dulgheri şi alţi meşteşugari pricepuţi care nu erau prea orgolioşi ca să se afle în atât de utila avangardă.

Şi-a propus să recruteze 20 de familii. Fiecare familie trebuia să adune între o mie şi zece mii de mărci. Când se aduna un capital de o sută de mii de mărci, se achiziţiona terenul potrivit şi fiecare familie îşi primea lotul ei. Îşi puteau cultiva peticul de pământ cum doreau şi îl puteau lăsa moştenitorilor, însă nu aveau voie să-l vândă sau să-l înstrăineze. Nu-i de mirare că recruţii nu se prea înghesuiau. Majoritatea meşteşugarilor pricepuţi emigrau mult mai uşor, mai ieftin şi în condiţii mai bune în America, lucru pe care Förster îl deplângea: „De fiecare dată când un german devine yankeu, omenirea suferă o pierdere”.

În timp ce Förster vitupera, Elisabeth transforma cu plăcere casa mamei sale din Naumburg în centrul de propagandă pentru aventura soţului ei. Avea, în sfârşit, o misiune pentru mintea ascuţită şi talentele ei organizatorice. Toate cunoştinţele sale erau bombardate cu scrisori pline de informaţii despre minunata ocazie de a investi în Paraguay. Pregătea de tipar cartea soţului ei *Deutsche Colonien in dem oberen Laplata-Gebiete mit besonderer Berücksichtigung von Paraguay. Ergebnisse eingehender Prüfungen, praktischer Arbeiten und Reisen 1883-1885* (*Colonii germane din regiunea superioară La Plata, cu o analiză particulară a Paraguayului. Rezultatele unei cercetări exhaustive, ale muncii de teren şi ale călătoriilor, 1883-1885*). Oferea o imagine complet înşelătoare a Paraguayului, ca o grădină a Demetrei, un loc unde cernoziomul bogat, roşu, ridicol de fertil trebuia doar să fie zgâriat ca să se transforme în cornul abundenţei. Pe scurt, era un loc pe atât de fecund, fizic şi spiritual, pe cât fusese Germania în vremurile bune de dinainte să vină străinii care infectaseră patria-mamă cu degenerescenţa

lor, transformând Germania din patrie-mamă în patrie-maşteră. Ur-Germania putea şi avea să renască pe pământul Paraguayului. O sută de colonişti de rasă pură, nepângăriţi de sânge şi idei străine, urmau să aibă ocazia de a transmite posterităţii valorile şi virtuţile germane.

În timp ce pregătea cartea pentru publicare, Elisabeth a încălcat limitele supunerii datorate de o soţie. I-a mai periat soţului textul bolovănos şi i-a rescris introducerea. Lui nu i-a convenit. I-a displăcut şi mai mult când i-a cerut fratelui ei consultanţă editorială. Ca frontispiciu al cărţii, Förster alesese o fotografie foarte bună cu el, ţanţoş şi plin de medalii, deasupra unui motto războinic: „Apără-ţi poziţia înfruntând toate obstacolele!”. Nietzsche i-a spus lui Elisabeth că i se pare un act de o vanitate ridicolă. Förster s-a înfuriat. Fotografia era instrumentul necesar pentru a ilustra cât de viril şi de potrivit era el să conducă oamenii la celălalt capăt al lumii. A avut loc un schimb de scrisori furioase. Elisabeth i-a reproşat lui Förster că-i dispreţuieşte puterea de judecată. El a acuzat-o că l-a trădat, luându-i partea fratelui ei. A fost prima lor ceartă. Cartea a plecat în tipar intactă, cu tot cu fotografie şi motto. Pentru Elisabeth era important ca fratele şi soţul ei să se întâlnească înaintea plecării spre Paraguay. Nietzsche a ales pentru asta ziua când împlinea 41 de ani, pe 15 octombrie 1885, deoarece simţea că le-ar face plăcere mamei şi surorii lui să-l vadă atunci. A petrecut două zile la Naumburg, timp în care cei doi bărbaţi s-au întâlnit pentru prima şi ultima oară în viaţa lor. Şi-au strâns mâinile, au închinat unul în cinstea celuilalt şi şi-au făcut urări de bine. Nietzsche a fost uşurat să constate că Förster era mai puţin respingător decât se aşteptase. I s-a părut că nu era chiar lipsit de farmec. Pentru binele Lamei, era încurajator că Förster avea în mod

clar puterea fizică necesară pentru a duce aventura la bun sfârşit.

La două zile după întâlnirea cu Förster, i-a scris lui Franz Overbeck, spunându-i că tot timpul cât stătuse la Naumburg îi fusese rău, însă nu-şi dădea seama dacă senzaţia venea din interior sau era ceva din exterior spre interior. Şi-a exprimat speranţa ca groaznica sa zi de naştere să fi însemnat ultima vizită făcută la Naumburg, însă ştia, chiar în momentul când scria, că lucrul acesta nu era posibil. Odată ce pleca Lama, boala lanţurilor Naumburgului urma să-l afecteze numai pe el, iar din cauza asta lanţul avea să cântărească mult mai greu. Cât despre întâlnirea cu Förster, Nietzsche i-a spus lui Overbeck că descrierea pe care i-o făcuse londonezul *The Times* cumnatului său era exactă. Ziarul scrisese că „e un om, asemeni prea multora dintre compatrioţii săi, cu o singură idee, şi anume că Germania este a germanilor, şi nu a evreilor”[8]. Nietzsche a confirmat că Förster era monomaniac în preocupările sale antisemite. Dar asta ştia deja; nu putea să schimbe nimic provocându-l pe această temă, aşa încât decisese că mai bine încerca să găsească ceva folositor în acea întâlnire: o evaluare a minţii lui Förster. Era departe de a fi una respectabilă, a conchis Nietzsche, fiind plină de prejudecăţi, aşa cum se ştia, dar şi pripită şi meschină. Cât despre Förster, acestuia Nietzsche i s-a părut demn de dispreţ: profesorul tipic, cu capul în nori, un individ slab din punct de vedere fizic, departe de a fi tipul pe care-l căuta pentru colonia lui. A fost uşurat când Nietzsche a refuzat invitaţia lui Elisabeth de a-i însoţi în Paraguay.

17

Declamând în abis

Filosofia, aşa cum am înţeles-o şi am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăieşti de bunăvoie între gheţuri, pe piscuri de munţi – căutarea a tot ce este necunoscut şi misterios în existenţă, a tot ceea ce până acum fusese încătuşat de morală.

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 3[17]

În următorii doi ani, Nietzsche s-a cufundat şi mai mult în sine însuşi în timp ce străbătea cele mai frumoase peisaje ale Europei, locuind la pensiuni şi hoteluri ieftine. Era acea prezenţă tăcută, politicoasă, gârbovit şi din ce în ce mai ponosit, uşor de ignorat de ceilalţi turişti. Odată ce-i spuneau „Bună dimineaţa, domnule profesor" sau „*Bon appétit*", orice altă conversaţie putea fi evitată. În sălile de mese comune se distanţa şi mai mult de lacomii care se îndopau, adoptând o dietă săracă şi fixă, bazată în mod obişnuit pe mici porţii de ceai slab, ouă şi carne; câteodată mânca doar fructe şi bea lapte. Spera ca o asemenea autonegare să îl scutească de războaiele-fulger intestinale purtate de trup împotriva lui, dar nimic nu-l apăra împotriva episoadelor constante de vomă, crampe, durere sfâşietoare la nivelul tâmplelor sau diaree, care puteau dura şi câte şapte zile la rând. Imobilizat şi agonizând în paturi de închiriat, era total dependent de mila străinilor.

În ciuda sănătăţii groaznice, în lunile de vară a colindat înălţimile Alpilor, scrijelind în carnete. În timpul iernii lua trenul între staţiunile aflate pe coastele dantelate ale Franţei şi Italiei, căutând fără încetare aerul uscat şi soarele care să-i încălzească oasele fără să-l orbească cu strălucirea lui. Florenţa l-a mulţumit o scurtă perioadă de timp cu „aerul ei subtil, uscat, purtând mireasma lui Machiavelli", dar a început repede să fie deranjat de

[17] Ed.rom.cit., p. 35 (n.tr.).

zgomotul ca de râşniţă de cafea făcut de tocuri pe caldarâm.

Nisa a părut promiţătoare până pe 23 februarie 1887, când călimara a prins viaţă şi a început să ţopăie dintr-o parte în alta pe biroul lui, ca un purice dansator. Casa se zguduia şi tremura. Alte case din jur se năruiau şi se prăbuşeau la pământ. Nu mai fusese niciodată până atunci martor la înstăpânirea panicii. Singurul suflet insensibil la teroarea generalizată era o doamnă bătrână şi foarte credincioasă, care era convinsă că bunul Dumnezeu nu avea de ce să-i facă ei nici un rău. Cutremurul a distrus camera din Pension de Genève unde scrisese părţile a treia şi a patra din *Zarathustra*. Asta l-a făcut să fie destul de marcat de caracterul trecător al lucrurilor, care acum se demonstra că afectează şi trecutul lui recent[1].

A făcut un inventar al bunurilor lui materiale – câteva cămăşi, pantaloni, două paltoane, papuci şi pantofi, instrumente de bărbierit şi de scris, „diformitatea” şi o tigaie pe care i-o trimisese Elisabeth şi cu care nu reuşise să se obişnuiască defel. Publicase 15 cărţi. Ultima se vânduse în 100 de exemplare. Existenţa lui depindea de o pensie plătită de o universitate creştină. Ca urmare a tonului din ce în ce mai anticreştin al cărţilor sale, se aştepta ca aceasta să-i fie retrasă în orice moment.

După estimările sale, era deja pe trei sferturi orb. Lumina puternică îi cauzase întotdeauna dureri sfâşietoare. De curând vedea totul ca prin ceaţă, cu pete care ţopăiau în câmpul său vizual, ceea ce îi oferea zilnic motivul optic de a pune la îndoială natura a ceea ce numim realitate.

Văzută din exterior, viaţa lui Nietzsche în 1886 şi 1887 pare liniştită şi lipsită de evenimente grave, însă în acea perioadă, cu furia profetului neglijat, a examinat el

fundaţiile tradiţiilor noastre morale şi intelectuale, izbindu-le cu ciocanul în cărţile filosofiei sale de maturitate.

Se terminase cu partea afirmativă a filosofiei sale. *Zarathustra* orânduise borne pe cărarea vieţii, arătându-i calea celui ce spune „da”, omului postreligios pregătit să ia asupra sa îndoielile, inconsistenţa şi ororile lumii. Dar strigătul lui Zarathustra nu fusese auzit. Misiunea noilor cărţi era „pe cât de limpede cu putinţă”: Zarathustra trebuia explicat.

De data aceasta, Nietzsche nu avea să-şi prezinte ideile sub forma unei parodii biblice sau ascunse sub masca legendei epice a unui erou. Nici nu avea să-şi mai ascundă noua carte. Dat fiind că nici un editor nu vădea cel mai mic interes să-i publice cartea, avea s-o facă singur. Avea s-o publice în regie proprie, într-un tiraj de 600 de exemplare. Dacă vindea 300 de exemplare, îşi scotea banii. Iar asta nu era imposibil...

Dincolo de bine şi de rău (1886) avea subtitlul *Preludiu al unei filosofii a viitorului*. Spre deosebire de *Zarathustra*, e o carte groasă, de aproape 200 de pagini, însă chiar şi aşa a simţit nevoia să mai scrie una care să clarifice cartea aceasta pe care o scrisese ca să clarifice *Zarathustra*. Aşa că următoarea carte după *Dincolo de bine şi de rău* a fost *Despre genealogia moralei* (1887), cu subtitlul *O scriere polemică*. *Întru întregirea şi aprofundarea recent apărutei lucrări „Dincolo de bine şi de rău”.*

Asumându-şi rolul filosofului lui „poate” şi al minotaurului cavernicol al conştiinţei, s-a instalat într-o opoziţie furioasă faţă de apatia morală indolentă şi bonomă a societăţii care se agaţă de morala iudeo-creştină în timp ce nu mai crede în religia propriu-zisă. Asta însemna a trăi în ipocrizie şi minciună! A trăi ca nişte creştini pe trei sferturi! Timp de o sută de ani de la moartea lui Dumnezeu,

a prezis Nietzsche, umbra lui încă se va proiecta pe peretele peşterii. Minotaurul cavernicol va explora periculosul „poate” încercând să cureţe pereţii, să redefinească ideile de bine şi de rău – dacă, într-adevăr, astfel de lucruri există. O asemenea examinare cere o reexaminare a civilizaţiei propriu-zise, o critică a fundamentelor modernităţii, a ştiinţelor moderne, a artei şi politicii moderne. Prin urmare, o negare a ceea ce descria drept degenerescenţa modernităţii. O asemenea negare putea fi validă doar dacă începea cu examinarea adevărului[2].

„Admiţând că adevărul este o femeie”, începe captivant prima frază din prefaţa la *Dincolo de bine şi de rău*, „cum adică? Nu-i fondată oare suspiciunea că toţi filosofii, în cazul că erau dogmatici, nu prea se pricepeau la femei?”[18].

Ce anume luăm noi drept adevăr? Construcţiile falnice ale gândirii europene. Dar acestea se întemeiază pe piatra unghiulară a dogmaticilor care încă din vremuri imemoriale şi-au clădit teoriile pe un amestec de eres popular – ca superstiţia sufletului – şi o temerară generalizare de foarte restrânse fapte omeneşti, prea omeneşti.

Oamenii nu pot trăi fără aceste neadevăruri. Nu pot să suporte viaţa fără a măsura realitatea cu ajutorul unor sisteme pur ficţionale şi inventate, cum ar fi filosofia, astrologia şi religia. Aceste trei pocitanii au cutreierat pământul de-a lungul vremurilor, iar noi ne-am plămădit credinţele superstiţioase după chipul lor. La origine, oamenii au fost liberi, dar s-au zidit singuri folosind credinţa, construind nebuneşte observatoare zoroastriene, temple greceşti şi romane, piramide funerare egiptene şi catedrale creştine. Au ales să ridice o arhitectură a fricii şi idolatriei, a cărei fundaţie este chiar teroarea în faţa

[18] Ed.rom.cit. vol. 6, p. 9 (n.tr.).

gândului că moartea nu ar putea duce spre nimic altceva decât spre uitare. Am devenit de bunăvoie sclavii preoţilor, astrologilor şi filosofilor. Influenţa lor este malefică şi periculoasă pentru psihicul uman.

Trebuie să punem în discuţie noţiunile noastre de bine şi de rău, drept noţiuni absolute şi eterne, mai curând decât convenţii efemere. Trebuie început cu omul care a lansat ideea abracadabrantă că adevărul absolut există: Platon.

Cea mai persistentă dintre toate erorile din ultimii două mii de ani a fost invenţia spiritului pur datorată lui Platon. Cu această invenţie, Platon aruncă mreje de idei pale, reci, sure peste vârtejul multicolor al simţurilor – plebea simţurilor, cum îi spune el[3].

Chiar putea fi găsită natura adevărului în celebra peşteră a lui Platon unde oamenii înlănţuiţi nu-şi puteau întoarce capetele să vadă că lucrurile pe care le vedeau pe pereţi nu erau decât umbre ale obiectelor intercalate între ei şi focul ce ardea în spatele lor? Induşi în eroare, ei au luat acest spectacol al umbrelor drept realitate sau „adevăr”. Astfel, Platon ne-a împovărat cu ideea diferenţei dintre aparenţă şi realitate. Teoria lui despre forme presupunea existenţa formei ideale a oricărui lucru. De la forma culorii roşii şi până la forma justiţiei, se pare că exista un reper final şi total imperceptibil pentru orice obiect şi calitate. Schopenhauer a apelat la teoria formelor lui Platon în propria teorie despre voinţă şi reprezentare, o teorie a lumii complet inventate pe care Nietzsche o respinsese deja în *Omenesc, prea omenesc*, ridicând torţa raţiunii, a lui Voltaire, şi aruncând lumina ei năucitoare asupra pereţilor năpădiţi de umbre ai peşterii[4].

Filosofii sunt susţinători rafinaţi ai prejudecăţilor lor, vicleni purtători de cuvânt ai propriilor idei pe care le botează „adevăruri”[5]. Filosofii sunt agenţi de vânzări ai

sufletului, care-şi negociază balivernele. Doctrinele lor devin edicte ce impun autotirania şi asupra naturii. Filosofia întotdeauna făureşte lumea după chipul ei – nu are cum altfel. Filosofia este glorificarea universalizării. Este impunere. Doreşte să facă să existe orice existenţă numai după propriul chip. Filosofia este „instinct tiranic, cea mai cerebrală voinţă de putere, de «creare a lumii», de *causa prima*”[6].

Cât despre ştiinţă, nici ea nu e mai brează. Concluziile la care ajung laboranţii cunoaşterii nu oferă mai mult adevăr decât o fac filosofii. Sensul ştiinţei nu este o religie. Şi totuşi, cumva, ştiinţa devine un substitut al religiei. Lumea modernă confundă teoria ştiinţifică cu dogma morală.

„Începe azi să se lumineze, poate în cinci, şase capete, faptul că fizica este cel puţin o interpretare şi o ordonare a lumii (după noi! spunând-o cu voia dumneavoastră), iar nu o explicare a ei: dar, în măsura în care se reazemă pe credinţa în simţuri, fizica trece drept ceva mai mult şi, pe termen lung, va trebui să treacă în continuare drept ceva mai mult, adică drept explicare. Ea are de partea ei ochi şi degete, are de partea ei aparenţa şi evidenţa: ceea ce, asupra unei epoci al cărei gust predominant este plebeu, acţionează fascinant, credibil, *convingător...*” Dar ce clarifică? Numai ceea ce se poate vedea şi pipăi[7].

Interpretarea lumii de către „darwinişti şi antiteleologi” îl face pe Nietzsche să se distanţeze de anterioara condamnare clară a teoriei platoniciene a lumii ideilor. Aceea cel puţin ne oferea „un alt soi de *plăcere*”, spre deosebire de fizicienii care lucrează cu „prostia maximă” şi cu „forţă minimă” pentru a atrage „un gen aspru şi harnic de maşinişti şi constructori de poduri ai viitorului”[8].

Deşi oamenii laudă cu deşănţare legile naturale, ceea ce vor de fapt este să inverseze teoria naturalului. „Să trăieşti

– nu-i oare tocmai lucrul acesta să vrei a fi altfel decât este această natură? Nu-i oare viaţa estimare, preferare, faptul de a fi nedrept, limitat, de a vrea să fii diferit?”[9]

După ce a sădit seminţele îndoielii în toate direcţiile, el propune ca filosoful periculosului „poate” să găsească ideea de neadevăr la fel de interesantă ca şi pe cea de adevăr. De ce să nu cerceteze adevărul din perspective multiple? Din cea a broaştei, de exemplu?[10] Dat fiind că adevărul, aşa cum ne-a spus-o deja, e la fel de misterios ca o femeie, el se întoarce la ideea că eternul feminin nu este capabil de adevăr, căci „ce-i pasă femeii de adevăr! Nimic nu-i în femeie dintru-nceput mai străin, mai dezgustător, mai ostil decât adevărul – marea ei artă este minciuna, suprema ei problemă este masca şi frumuseţea”[11].

Toate adevărurile nu sunt decât interpretări personale. Nu suntem nimic altceva decât memoria noastră şi stările noastre mintale cauzate de existenţa în societatea căreia îi aparţinem – afirmaţie pe care ultima propoziţie din paragraful de mai sus cu siguranţă o confirmă. Filosofia lui târzie e vindicativ de misogină. După ce îi refuzase cererea în căsătorie motivând că e un spirit liber şi că nu are să se mărite niciodată, Lou îi mai dăduse o lovitură în moalele capului, anunţându-şi logodna cu Fred Andreas. Nietzsche nu i-a răspuns niciodată la scrisoare. Cu excepţia unei scrisori reţinute către Malwida, în care comenta cu dispreţ că „nimeni nu ştie cine este acest Andreas”, şi-a păstrat secrete gândurile şi emoţiile[12].

După ce a analizat natura adevărului, *Dincolo de bine şi de rău* examinează în continuare natura sinelui. Nietzsche face asta analizând consecinţele afirmaţiei „Gândesc” într-un pasaj îndrăzneţ ce zdruncină chiar temeliile gândirii occidentale, deconstruind celebrul „Gândesc, deci exist” al lui Descartes. „Se spunea că «eu» este condiţie, «gândesc»

este predicat şi condiţionat – gândirea este o activitate pentru care *trebuie* imaginat, drept cauză, un subiect... Dacă nu cumva e adevărat contrariul: «gândesc» – condiţie, «eu» – condiţionat; «eu», aşadar, doar o sinteză *făcută* de gândirea însăşi.”[13]

E imposibil să fii sigur că există un „Eu” care gândeşte, e imposibil de ştiut chiar dacă trebuie să existe ceva care să gândească, dacă gândirea este o activitate şi o operaţiune a unei entităţi considerate drept cauză. E imposibil de ştiut dacă ceea ce a fost desemnat drept gândire a fost deja determinat – dacă Eu *ştiu* ce este gândirea. Oare nu este „Eu” o simplă sinteză produsă de gândire?

„Acela ce, având în vedere un fel de *intuiţie* a cunoaşterii, riscă să dea pe loc un răspuns la aceste întrebări metafizice, aşa cum procedează cel ce spune: «eu gândesc şi ştiu că acest lucru este cel puţin adevărat, real, cert» – acela va găsi azi la un filosof, gata pregătite, un zâmbet şi două semne de întrebare. «Domnule, îi va da, poate, filosoful de-nţeles, este improbabil să nu vă înşelaţi: dar de ce, în definitiv, neapărat adevărul?».”[14]

Ceea ce am trăit în vis face parte din ansamblul gospodăriei noastre sufleteşti la fel de bine ca orice lucru trăit „aievea”. Mai curând decât dogma, psihologia este cheia înţelegerii lumii[15].

Punând sub semnul întrebării natura sinelui şi declarând că adevărul obiectiv este o ficţiune, el continuă, răutăcios, să demonstreze că a afirma despre adevărul obiectiv că ar fi o ficţiune este o afirmaţie de tipul adevărului obiectiv care trebuie să fie, la rândul ei, o ficţiune.

Asta ne face să privim într-o serie nesfârşită de oglinzi succesive ce reflectă ameţitor – ce? adevărul? sau perspectiva aiuritoare a unui „poate” nesfârşit? Ne lasă să rezolvăm problema aceasta singuri. Semănând îndoiala în

toţi cei care au construit un sistem, Nietzsche refuză cu obstinaţie să construiască un sistem pentru noi. Adoră să se contrazică singur în domeniul ideilor şi ne obligă să ocupăm poziţia de spirite libere, independente de el.

Pentru a stabili dacă suntem independenţi, trebuie să nu ne agăţăm de nimic, nici măcar de sentimentul propriei detaşări. Foarte puţini sunt făcuţi pentru o asemenea independenţă. Este privilegiul celor ce umblă pe sârmă, al cutezătorilor plini de nesăbuinţă.

Abandonând meditaţia pe tema spiritului liber, Nietzsche se întoarce spre religie, cu o deschidere tipică lui, robustă şi captivantă, afirmând bătăios că ultimele aproape două milenii au dus la sinuciderea în timp a raţiunii pe calea impunerii doctrinei religioase asupra individului. Datorită propriei experienţe cu privire la conflictul dintre realizarea propriului potenţial şi abnegaţia în slujba doctrinei religioase, Nietzsche se simte îndreptăţit să conchidă că primul sacrificiu pe care-l face cineva în slujba religiei este adevărata sa natură umană.

Cum am adoptat noi de bunăvoie valorile iudeo-creştine care ne-au transformat în vite obediente? De ce am adoptat ceea ce Nietzsche numeşte morala sclavilor? El foloseşte termenul tocmai pentru că, istoric vorbind, evreii şi creştinii au fost sclavi, mai întâi în Babilon, apoi ai Imperiului Roman. Lipsiţi de puterea de a-şi impune voinţa asupra lumii, dar jinduind după putere, sclavii au fost măcinaţi de resentimente împotriva stăpânilor lor. Răzbunându-se în unicul mod posibil, ei au inversat valorile, încorporându-şi doleanţele într-un sistem religios care le glorifica propria condiţie mizerabilă şi plină de suferinţă[16].

Senzualitatea şi dorinţa de putere au fost demonizate. Cuvintele „bogăţie” şi „putere” au devenit sinonime ale răului. Creştinismul a transformat negarea dorinţei de viaţă

într-o religie. Creştinismul ura viaţa şi natura umană; el a otrăvit lumea, negând realitatea naturii umane, transformând totul în conflictul dintre „trebuie” şi „este”. Moralitatea născută în sclavie perpetua sclavia, oferind mereu sens nihilismului celor obidiţi.

Nietzsche alege în mod intenţionat cuvântul franţuzesc *ressentiment* pentru a descrie fundamentul moralităţii sclavilor. *Ressentiment* este un cuvânt cu un înţeles mult mai cuprinzător decât „resentiment” şi „gelozie”. Este o nevroză, nevoia de a produce durere atât sinelui, cât şi celuilalt. *Ressentiment* descrie poziţia resentimentarului căruia îi lipseşte puterea (sau a celui care se bucură de această lipsă) de a-şi purifica resentimentele prin răzbunare. Şi aşa, acest *ressentiment* i-a făcut pe sclavi să-şi transforme slăbiciunea în putere, să „se răzbune pe Roma şi pe a ei toleranţă nobilă şi frivolă” răsturnând precedenta moralitate a puterii şi superiorităţii şi înlocuind-o cu superioritatea morală a victimizării şi a glorificării celor obidiţi.

După cum nota Sfântul Augustin, resentimentul e ca şi cum ai lua otravă sperând că va muri celălalt.

Cum s-a realizat această inversare bizară a valorilor? Cum a ajuns ascetismul să triumfe în faţa valorilor plenitudinii vieţii?

Deşi Nietzsche a şi pus această întrebare şi a şi răspuns la ea în *Dincolo de bine şi de rău*, el nu epuizase deloc tema. În iunie 1887, a început să scrie *Despre genealogia moralei. O scriere polemică*, dându-i un titlu ce atestă vizibil preocuparea contemporană postdarwiniană faţă de problema descendenţei. Ca de obicei, a scris-o foarte repede, în vreo patru săptămâni. Cartea conţine trei eseuri ample a căror intenţie este de a excava chiar rădăcinile arborelui genealogic al moralei, propunându-şi să sape

chiar mai adânc în timp, înainte de iudeo-creştinism. Îşi propunea să investigheze vremurile când omul a părăsit apele pentru a umbla pe două picioare.

La un anumit moment în preistorie, speculează el, a apărut un obicei care a dăunat comunităţii şi care a dus la impunerea pedepsei. Acesta a fost momentul când a început construcţia moralităţii; atunci instinctele noastre au început să fie ţinute-n frâu de o societate punitivă. Cu timpul, impunerea pedepsei a condus spre introspecţie. Introspecţia a condus la apariţia conştiinţei.

Conştiinţa este aşadar preţul plătit pentru structura socială şi taxa plătită de suflet atunci când tradiţia ascetică iudeo-creştină, cu al ei „să nu", îngroapă instinctele noastre cele mai naturale sub povara mortală a vinovăţiei. Instinctele care nu se descarcă în exterior se întorc în interior. Împovăraţi de conştiinţă, ne întoarcem împotriva noastră înşine, plini de suferinţă şi de o ură de sine stârnite de legenda păcatului originar şi de ascetismul impus de preoţi. Conceptul de nevroză existenţială vine mai târziu, dar cu siguranţă asta descria Nietzsche când schiţa portretul omului modern care, „din lipsă de vrăjmaşi externi sau oprelişti externe... se sfâşia, se hăituia, se rodea, se-ntărâta, se maltrata pe sine însuşi, acest animal care-şi provoca răni lovindu-se de gratiile cuştii sale"[17]. Cum ne putem elibera dintre gratiile cuştii conştiinţei vinovate şi a scârbei de sine construite de preotul ascet? Antidotul la morala sclaviei este morala *Übermensch*; spiritul liber, independent, afirmativ. Calitatea morală a acestui om superior este produsă de forţa lui vitală, de dorinţa lui de putere. Deşi Nietzsche era de părere că teoria evoluţionistă descria doar calea eliberată de morală de a ocroti viaţa, „voinţa de putere" despre care vorbeşte el datorează enorm, în mod evident, supravieţuirii celui mai adaptat, de

care vorbeşte Darwin, numai că Nietzsche duce ideea mai departe. Voinţa de putere a lui Nietzsche este atât un simbol al potenţialului uman, cât şi o parabolă despre importanţa autodepăşirii.

Nici o parte a vieţii organice nu este statică. Din prima copilărie încă, alergăm după putere. Întreaga viaţă organică se află constant într-o stare haotică şi dinamică de creaţie şi descompunere: de a fi copleşită şi de a copleşi. Rădăcina copacului care pulverizează stratul de piatră din subsol este voinţa de putere. Gheaţa în expansiune care crapă stânca şi redesenează linia ţărmului este voinţa de putere. La fel sporii microscopici ai muşchilor din ţiglele de pe acoperişul palatului, ce vor creşte sub forma unui burete verde, făcându-i pe slujitori să dea năvală, agitaţi, cu găleţi – sau provocând chiar prăbuşirea acoperişului sau a regimului. Voinţa de putere nu doarme niciodată. Ea este dinamica mereu mişcătoare a tuturor relaţiilor personale şi a tuturor relaţiilor dintre grupuri şi dintre ţări.

El afirmă că voinţa de putere este o senzaţie, senzaţia creată de puterea de a comanda. Ceea ce se numeşte libertate a voinţei este în fond superioritate în faţa a ceva ce trebuie să dea ascultare. Dar acest ceva nu trebuie să se afle în afara fiinţei noastre. Nietzsche vorbeşte şi despre stăpânirea de sine. „Cel ce voieşte adaugă în felul acesta senzaţiile de plăcere ale eficacelor unelte executoare, ale «subvoinţelor» sau ale sub-sufletelor ajunse în situaţia de a servi – corpul nostru nu-i, de bună seamă, decât o structură socială de multe suflete.”[18]

Omul care s-a luat în stăpânire este capabil să suporte nesiguranţa sădită de multiplele perspective ale lui „poate”. Odată cu îndrăzneala de a abandona certitudinile, orice idee de „rezultat” sau de „concluzie” devine depăşită. Şi astfel „omul superior” sau „supraomul” sau „spiritul

liber” sau *Übermensch* sau „filosoful viitorului” sau „filosoful lui poate” sau „argonautul spiritului” – spuneţi-i cum vreţi – este jucăuş. Viaţa nu mai este o tablă de legi. Este un dans pe muzica lui „ce-ar fi dacă?”. Conştiinţa de sine şi conştientizarea lumii care ne înconjoară depind amândouă de ideea că, până la urmă, nu ne înţelegem nici pe noi înşine, nici lumea. Cel ce priveşte în abis invită abisul să privească în el. Nu e deloc o poziţie confortabilă. Dar vai de cel ce nu are curajul de a trăi după principiul lui „ce-ar fi dacă?”, pentru că atunci ar deveni unul dintre „ultimii oameni”, unul dintre cei pe trei sferturi creştini care se bucură de religia confortului, agăţându-se de certitudini depăşite.

E adevărat că nu există adevăr. Poate.

Despre genealogia moralei este cartea în care se furişează pe scenă „bestia blondă” (*Die Blonde Bestie*). Nietzsche îşi datorează, probabil, reputaţia pătată şi acestei sintagme, ca şi multor altora. Bestia blondă a ajuns să fie înţeleasă ca o clasificare rasială şi ca o creatură de natură politică: supraomul arian al lui Nietzsche care prefigurează legile rasiale din 1935 ale lui Hitler, Onoarea Germană şi Sângele German. Dar aceasta e o răstălmăcire grotescă. În scrierile lui Nietzsche există cinci ocurenţe ale bestiei blonde şi trei pasaje despre „bestia blondă” – şi nici una dintre ele nu are nimic de-a face cu clasificarea rasială, cu atât mai puţin cu ideea de supremaţie a vreunei rase.

În primul pasaj, Nietzsche analizează felul în care au apărut noţiunile de bine, rău şi imoral în societăţile primitive. El descrie felul în care a apărut prima formă de stat din negurile preistoriei. Nu spune la ce perioadă istorică se referă, nici măcar la ce parte a lumii, dar nu lasă nici o îndoială că bestia blondă care preia conducerea şi

clădeşte primele state este strămoşul sălbatic comun tuturor raselor:

„La temelia tuturor acestor rase nobile nu se poate să nu recunoşti animalul răpitor, superba *bestie blondă* rătăcind ahtiată după pradă şi victorie; această temelie ascunsă are nevoie din când în când de uşurare, animalul trebuie să iasă din nou, trebuie să se întoarcă din nou în sălbăticie: aristocraţia romană, arabă, germanică, japoneză, eroii homerici, vikingii scandinavi – toţi sunt la fel în privinţa acestei nevoi. Rasele nobile sunt acelea care au lăsat după ele, pe toate urmele pe unde au trecut, noţiunea de «barbar»; până şi din cea mai înaltă civilizaţie a lor se vădesc o conştiinţă a acestui fapt şi chiar o mândrie în acest sens”[19].

Includerea aici a arabilor, grecilor şi japonezilor dovedeşte cu certitudine că Nietzsche era mai entuziasmat de eufonia alăturării celor două cuvinte, „bestie” şi „blondă”, decât de portretizarea riguroasă a tipurilor rasiale. Mai periculos chiar, pasajul continuă: „o repercusiune a acelei spaime de nestins cu care Europa a asistat veacuri de-a rândul la turbarea bestiei blonde germanice... Avem poate cea mai mare dreptate să nu ne eliberăm de frica de bestia blondă aflată la temelia tuturor raselor aristocratice şi să fim cu ochii în patru: dar cui nu i-ar face de o sută de ori mai mare plăcere să se teamă, dacă i se permite să admire în acelaşi timp, decât să nu se teamă, dar, în paralel, să nu mai poată scăpa de spectacolul respingător al ratatului, al discreditatului, al degeneratului, al înveninatului?... excedentul de rataţi, de bolnăvicioşi, de obosiţi, de ramoliţi de care Europa începe să se împută”[20].

A doua menţiune a bestiei blonde apare în a doua disertaţie din *Despre genealogia moralei*. Iarăşi speculează

pe marginea formării primelor state: „Am recurs la cuvântul «stat»: e de la sine-nţeles de cine este vorba – de o ceată oarecare de animale de pradă blonde, de o rasă de cuceritori şi stăpâni care, organizată pe criterii războinice şi având forţa de a organiza, îşi pune labele bestiale, fără a sta pe gânduri, pe o populaţie poate monstruos de superioară ca număr, dar încă fără formă, încă nomadă. Aşa începe, fără doar şi pace, «statul» pe pământ”[21].

Această ceată de animale de pradă, de cuceritori şi stăpâni, nu avea nici un fel de simţ al moralei sau al responsabilităţii. Vina faţă de populaţiile subjugate, laolaltă cu responsabilitatea şi consideraţia faţă de supuşi erau tot atât de lipsite de sens pentru ei ca şi ideea respectării unor contracte.

Poate că inconştient, descrierea pe care Nietzsche o face psihologiei lumii primitive dominate de bestia blondă asemănătoare unui leu trimite la lumea mitică portretizată de Wagner în ciclul *Inelului* şi la morala şi psihologia zeilor şi eroilor lui. Zeii şi eroii lui Wagner bântuiau pădurile primitive exact ca bestia blondă a lui Nietzsche: fără respect faţă de legi şi contracte, violând şi jefuind. Zeii lui Wagner domneau fără limite morale şi fără vreo conştiinţă socială ori individuală. Dar de-a lungul ciclului de patru opere Wagner demonstrează că, până şi în cadrul lor format din pur interes personal, menajeria lui de bestii blonde atotputernice descoperă inevitabilitatea faptului că acţiunile au consecinţe, că acestea formează coduri de legi, iar codurile de legi conduc la pedeapsă – deşi nici Wagner, nici zeii sau eroii lui din *Inel* nu progresează îndeajuns încât să se supună contractelor sau să dezvolte prea multă conştiinţă.

A treia şi ultima menţiune a bestiei blonde apare în una dintre ultimele cărţi ale lui Nietzsche, *Amurgul idolilor*

(1889). Într-un eseu furios intitulat „«Amelioratorii» omenirii”, el se dezlănţuie din nou împotriva preoţilor şi filosofilor ce propovăduiesc realităţi care nu există. Morala lor este antinatură, iar doctrinele lor sunt nişte biete instrumente pentru îmblânzirea şi domesticirea bestiei blonde, primitive, a cărei civilizare are loc cu un preţ uimitor plătit chiar de ea.

„A numi domesticirea unui animal «ameliorare» sună-n urechile noastre aproape ca o glumă. Cine ştie ce se petrece în menajerii se îndoieşte de faptul că aici bestia e «ameliorată». E slăbită, e făcută să fie mai puţin dăunătoare, se transformă prin afectul depresiv al fricii, prin suferinţă, prin răni, prin foame într-o bestie *bolnăvicioasă*. Nu altfel stau lucrurile cu omul domesticit, pe care preotul l-a «ameliorat». În Evul Mediu timpuriu, când într-adevăr biserica era mai ales o menajerie, se vânau pretutindeni exemplarele frumoase ale «bestiei blonde» – erau «ameliorаţi», spre exemplu, germanii de neam ales. Dar cum arăta mai apoi un astfel de german «ameliorat», sedus pentru a intra la mănăstire? Ca o caricatură de om, ca un avorton: devenise un «păcătos», se afla vârât în cuşcă, fusese închis între noţiuni care de care mai îngrozitoare... Aici zăcea acum, bolnav, jalnic, plin de răutate împotriva lui însuşi: plin de ură împotriva instinctelor vitale, plin de suspiciune împotriva a tot ce încă mai era puternic şi fericit. Pe scurt, un «creştin»... Fiziologic spus: în lupta cu bestia, a o îmbolnăvi *poate* fi unicul mijloc s-o lipseşti de vlagă. Biserica a înţeles acest lucru: a *corupt* omul, l-a slăbit – dar a avut pretenţia că l-a «ameliorat»...”[22]

Acestea sunt menţionările bestiei blonde în operele publicate de Nietzsche însuşi. Sunt departe de a constitui o invocare a bestiei blonde în calitate de reprezentantă a

rasei germane superioare nutrite de voinţa de putere, care să stâlcească omenirea sub cizma ei militărească. Însă nu încape îndoială că există elemente urâte care pot fi dezvoltate ulterior în incitări la rasism şi totalitarism. Ar fi o dovadă de naivitate să le ignorăm, pur şi simplu, ca punct de plecare al puterii conective a gândirii în răspândirea infecţiei.

Acest lucru a fost remarcat la acel moment de criticul literar şi editorul ziarului *Der Bund*, J.V. Widmann[23], care a scris o cronică premonitorie la *Dincolo de bine şi de rău* intitulată „Cartea periculoasă a lui Nietzsche”:

„Grămezile de dinamită folosite la săparea Tunelului Gotthard au fost marcate cu un steag negru, indicând pericolul de moarte. Vorbim exclusiv în acest sens despre noua carte a filosofului Nietzsche ca despre o carte periculoasă. Această etichetare nu conţine nici o urmă de reproş la adresa autorului şi a lucrării sale, aşa cum acel steag negru nu era menit ca reproş la adresa explozibilului. Cu atât mai puţin intenţionăm noi să-l aruncăm pe singuraticul filosof în ghearele corbilor din amfiteatre şi ciorilor din amvon scoţând în evidenţă caracterul periculos al cărţii sale. Explozibilul intelectual, asemeni celui material, poate servi unor scopuri utile; nu este necesar să slujească unor ţeluri criminale. Numai că trebuie spus foarte limpede, acolo unde e păstrat explozibilul: «Aici e dinamită!*».* Nietzsche este primul om care găsit o cale de scăpare, însă este o cale atât de înfricoşătoare, încât te îngrozeşte...”[24].

Era, în sfârşit, tulburător să fii remarcat ca gânditor viguros şi periculos. În săptămâna respectivă, Nietzsche copiase recenzia (proces laborios, din cauza ochilor lui) şi i-o trimisese Malwidei. De foarte mult timp nu mai apăruse o recenzie la o lucrare a sa, aşa încât evenimentul a mai

atenuat tristeţea cauzată de faptul că vânduse doar 114 exemplare.

18

Lamaland

Sora mea e o gâscă antisemită şi răzbunătoare!

Scrisoare către Malwida
von Meysenbug, 1884

În februarie 1886, Elisabeth, Bernhard Förster şi mica lor gaşcă de antisemiţi patrioţi pursânge au ridicat ancora din portul Hamburg spre Paraguay cu nava *Uruguay*. Nietzsche nu-şi văzuse cumnatul decât o dată, când făcuseră cunoştinţă. Nu s-a dus pe chei să-i petreacă. Înainte de plecare, Elisabeth i-a dăruit un inel având gravate iniţialele ei şi ale soţului ei şi l-a îndemnat să investească în aventura lor colonială. Dacă avea să facă asta, ea urma să boteze un lot de pământ după numele lui. Mai bine să-i spună Lamaland, i-a răspuns el sec[1].

El privea principiile ce stăteau la baza fondării statului Nueva Germania ca pe nişte expresii contemporane ale mentalităţii de sclav. Slăvirea patriei-mamă, superpatriotismul şi antisemitismul mascau pur şi simplu acel *ressentiment* răzbunător, plin de invidie al impotentului. Având în vedere conţinutul lor, este de mirare că Nietzsche i-a trimis lui Elisabeth cele mai recente cărţi ale sale.

Data de 15 octombrie 1887, când împlinea 43 de ani, l-a prins în una dintre vizitele lui intermitente la Veneţia, pentru o lună de muzică şi recuperare alături de etern devotatul Peter Gast. Pe măsură ce vederea lui Nietzsche

se deteriora, scrisul de mână i se transforma în scriere hieroglifică. Gast era acum singura persoană care o putea descifra pentru tipograf. În oraşul unde murise Wagner după o ceartă cu Cosima pornită de la cea mea recentă pasiune a compozitorului pentru o tânără soprană englezoaică, Nietzsche se documenta despre Dionysos şi Ariadna, vorbind neîncetat despre anii idilici de la Tribschen, când scrisese *Naşterea tragediei*. În replică, schiţa o piesă de teatru cu satiri.

Cu mintea ancorată mai mult în prezent, studia şi psihologia. A întocmit o listă cu acele stări în care suntem transfiguraţi, stări ce confirmă dragostea noastră de viaţă. Lista era deschisă de dorinţa sexuală, după care veneau beţia, pofta de mâncare şi primăvara. A recunoscut în carnetul lui că nihilismul era o poziţie normală atunci când un scop (cum ar fi Paradisul) este îndepărtat şi valorile cele mai înalte sunt subapreciate[2]. Şi-a notat, de asemenea, rezervele puternice cu privire la morala stăpânului: „Măreţia este îngrozitoare; nimeni să nu uite asta”[3].

De ziua lui nu a primit felicitări decât din partea mamei. I-a răspuns, dându-i veşti despre care ştia că o vor bucura pe Franziska: scrisoarea ei de felicitare îl găsise scriind „o mică scrisoare pentru Lama sud-americană”. Scrisorile trimise de Elisabeth acasă zugrăveau tabloul unei colonii înfloritoare, iar el se bucura de succesul surorii lui chiar dacă nu putea sprijini idealurile aflate la baza acestuia[4].

Înainte de a se îmbarca spre Paraguay, Förster nu reuşise să recruteze decât 14 familii amatoare de aşa ceva. Majoritatea erau din Saxonia, provincie în care se născuseră şi Richard Wagner, şi Elisabeth Nietzsche. Printre recruţii cu ochi negri, nostalgia după ţărâna patriei-mamă era atât de puternică, încât ilustrau tot ceea ce scrisese Nietzsche despre *ressentiment* ca motor al moralei

sclavilor. Micuţa ceată de naţionalişti furioşi era alcătuită din ţărani, meşteşugari şi mici negustori care se simţeau lăsaţi de căruţă, a căror viaţă era devalorizată de implacabilul progres industrial, economic, social şi politic. Printre ei nu era nici un artist sau intelectual.

Călătoria pe ocean spre America de Sud, care a durat o lună, cu cel mai ieftin vapor posibil, a fost dură şi mizerabilă. A fost urmată de o călătorie înfricoşătoare spre izvoarele râului Paraguay, la mila unui echipaj indiferent, cu piele măslinie. Coloniştii germani, oameni simpli, crescuţi la ţară, nu înţelegeau nici limba, nici modelul alcătuit de stele pe cer, nici felul ciudat în care creşteau frunzele în copaci ori iarba pe pământ. Creaturi stranii ţâşneau prin vegetaţia de neînţeles, tulburându-i şi mai tare. Au fost cuprinşi de friguri necunoscute. Halucinau. Au fost arşi de soarele puternic şi s-au umflat de la ciupiturile de insecte. Unul dintre copii, o fetiţă, a murit. Au îngropat-o într-un mormânt încropit pe malul râului, apoi şi-au văzut iute de drum.

Au ajuns în sfârşit la Asunción, capitala Paraguayului. Pentru germani, „capitală” însemna un punct nodal, construit din piatră, care adăposteşte ordinea şi buna guvernare. Dar aici străzile nu erau pavate, clădirile erau făcute din chirpici, iar populaţia neprietenoasă, oportunistă şi într-o continuă forfotă era şi ea din acelaşi aluat. Ani lungi de război lăsaseră găuri şi crăpături uriaşe în cele câteva clădiri de piatră. Palatul preşedintelui şi clădirea vămii căpătaseră contururile şi convexităţile delirului. Prin podelele sălilor de bal creşteau arbori înalţi. Plante agăţătoare tentaculare muşcau din ornamentele de ghips.

În 1886, Paraguayul era o ţară încă distrusă de îndelungatul Război al Triplei Alianţe (1864-1870), în care luptase cu eroism şi în cele din urmă fusese înfrântă de puterile reunite ale Braziliei, Argentinei şi Uruguayului.

Conform unei surse contemporane, înainte de război populaţia era de 1.337.439 de persoane. După război mai erau 221.079 de locuitori[5].

Bernardino Caballero, erou de război, preluase puterea cu şase ani înainte de sosirea lui Elisabeth. Având o datorie externă echivalentă cu cinci milioane de lire sterline la acea vreme[6], pentru ţară coloniştii reprezentau o sursă vitală de venit, dar şi o modalitate de a repopula ţara pustiită.

Pe 15 martie 1886, Elisabeth, în vârstă de 39 de ani, debarca acolo de parcă virtutea de Naumburg ar fi ieşit la un picnic organizat de biserică. În căldura ca de seră, ea purta o rochie lungă şi neagră, bonetă peste coafura înaltă şi ochelari. (Miopia lui Elisabeth a fost mereu mai pronunţată decât a fratelui ei, deşi ochii nu o dureau nici pe departe atât de tare ca pe el.) Era urmată de nişte peoni asudaţi, ce-i cărau pianul pe pasarelă. Tot în spatele soţiei venea şi eroul civilizator: guler înalt şi apretat, redingotă neagră, barbă lungă, cu pieptul plin de decoraţii. Întreaga înfăţişare a lui Förster degaja un aer de conducător, ca şi fotografia de pe coperta cărţii sale, despre care Nietzsche spusese cu dispreţ că era o dovadă de vanitate auctorială. După splendidul cuplu şi al lor pian se împleticea micuţa şi istovita ceată de eroi civilizatori, transpiraţi, palizi şi slabi, cu intestinele răscolite de lunile în care fuseseră lipsiţi de igienă pe vapor.

Nimeni nu ştia cu exactitate unde se afla Nueva Germania. Familia Förster îşi adusese conaţionalii să populeze un concept, o ficţiune, un niciunde.

Nici Förster, nici Elisabeth nu făcuseră nici o afacere în viaţa lor atunci când au dat peste un tip întreprinzător pe nume Cirilio Solalinde care pretindea că deţine Campo Cassacia, o zonă de circa 600 de kilometri pătraţi, aflată la vreo 240 de kilometri nord de Asuncíon. Solalinde susţinea

că în zona aceea sunt păduri bune şi mult, mult pământ fertil. Se ajungea uşor acolo, urcând în amonte pe Rio Paraguay. S-a oferit să le vândă terenul contra sumei de 175.000 de mărci, ceea ce depăşea cu mult posibilităţile lor. Solalinde a aranjat o intermediere: el vindea terenul ieftin guvernului, contra sumei de 80.000 de mărci, apoi guvernul îi acorda lui Förster dreptul de a-l coloniza contra sumei forfetare de 2.000 de mărci. Dacă Förster reuşea să aducă 140 de familii care să se stabilească acolo până la sfârşitul lui august 1889, devenea proprietar al pământului. Eşecul ar fi avut ca rezultat anularea contractului. Termenii acestuia nu au fost făcuţi publici niciodată. Elisabeth şi Förster se refereau la ei înşişi doar ca la proprietari sau conducători ai Nueva Germania.

Elisabeth a aşteptat doi ani în Asuncíon în timp ce coloniştii construiau o casă demnă de ea. În cele din urmă, pe 4 martie 1888, aceasta a fost gata.

„Am sosit în noua noastră patrie şi ne-am făcut intrarea ca nişte regi”, spunea ea într-o lungă şi triumfătoare scrisoare către mama sa, descriind în continuare cum a călătorit, asemeni unei zeiţe din mitologia nordică, într-o căruţă trasă de şase boi. De-a lungul traseului ei triumfător, „strigăte de bucurie” se înălţau din rândul coloniştilor îmbrăcaţi de sărbătoare şi aliniaţi în faţa căsuţelor lor din chirpici. La simpla ei vedere s-a iscat o fervoare patriotică semireligioasă. O întâmpinau cu flori şi ţigări de foi. Îi întindeau bebeluşii ca să-i binecuvânteze. Brusc, ca din neant, au apărut opt călăreţi splendizi aducând calul preferat al lui Förster, împodobit cu rozete în culorile naţionaliste, roşu, alb şi negru. Förster a sărit sprinten în şa. În spatele cuplului regal – Elisabeth în căruţa ei trasă de boi, iar Förster pe armăsarul lui ornat cu patriotism – s-a format un alai. În spatele lor veneau la trap călăreţii, apoi

„un şir lung de oameni”. În toiul acestei glorificări, Elisabeth o informează cinstit pe mama ei că, din nefericire, nu s-a tras nici o salvă de tun, dar s-au auzit multe „împuşcături voioase”. În faţa ei s-a materializat apoi „o micuţă şi încântătoare căruţă”. Era decorată somptuos cu frunze de palmier, iar în mijloc avea un mic tron de culoare roşie, pe care s-a aşezat ea. Sună ca producţia unei opere de Wagner la Bayreuth, sub semnătura lui von Joukowsky.

Procesiunea a înaintat până la Försterröde. Acesta era numele pe care-l dăduseră locului menit să devină capitală. Aici, colonistul-şef, un anume Herr Erck, a ţinut o cuvântare solemnă de bun-venit, după care s-au îndreptat spre locul în care avea să fie piaţa centrală a oraşului, unde fusese înălţat un arc de triumf. Fecioare frumoase au întâmpinat-o pe Elisabeth cu flori. S-au ţinut discursuri ce exprimau supunere plină de recunoştinţă. Oamenii strigau „Trăiască mama coloniei!”. A fost mulţumită să vadă că supuşii erau atât de galanţi încât să toasteze mai întâi în cinstea ei, apoi în cinstea lui Förster. După ce au cântat în cor un însufleţitor *Deutschland, Deutschland über Alles*, au trecut pe sub un al doilea arc de triumf ce fusese înălţat în faţa Försterhofului, magnifica vilă ce avea să le fie cămin ei şi lui Förster. Alte cuvântări. Alte fecioare cu flori. Elisabeth a recunoscut că exteriorul vilei era mai degrabă urâţel (fotografia întăreşte asta), însă interiorul era splendid: tavane înalte, uşi mari ascunse de draperii, scaune cu perne moi, canapele confortabile şi, bineînţeles, pianul ei. Deţinea, de asemenea, „cinci ferme mici şi trei mijlocii”, sute de vite, opt cai, o prăvălie cu mărfuri în valoare de mii de mărci şi douăzeci de servitori cărora îşi permiteau să le dea simbrii bune. Plină de cucernicie, se plângea că are prea multe bunuri lumeşti.

Franziska nu-şi mai încăpea în piele de bucurie. O fi fost Cosima Wagner regina Bayreuthului, dar Elisabeth era regina unei întregi colonii! Cât de mult contrasta poziţia bună a lui Elisabeth în lume cu cea insignifiantă a fratelui ei! Cât de mult o eclipsa lista ei de bunuri lumeşti pe a lui! Bârfa din Naumburg îl dădea deja pe Förster drept următorul preşedinte al Paraguayului.

Elisabeth încă-l bătea la cap pe Nietzsche să investească în aventura ei. De ce să se agaţe de bunurile plictisitoare, sigure din lumea veche, când ar fi putut avea nişte câştiguri fabuloase din cea nouă? Overbeck s-a împotrivit. Asta a condus la noi resentimente pe care, ca şi în cazul poziţiei lui cu privire la Lou, Elisabeth le va simţi faţă de el şi soţia lui pentru totdeauna. Nietzsche a încercat să îndulcească refuzul, spunând că nu-şi putea ajuta „Lama care a sărit din braţele mele direct în mijlocul antisemiţilor”. Asta probabil că n-a amuzat-o. A reuşit însă să stoarcă nişte bani de la bătrâna şi credincioasa servitoare a Franziskăi, Alwine, bani pe care aceasta nu avea să-i mai vadă niciodată şi pe care nu-şi permitea să-i piardă.

În iulie 1888 sosiseră doar 40 de familii, dintre care unele îşi făcuseră deja bagajele şi plecaseră acasă. Datoriile se înmulţeau. Rata dobânzilor devenise îngrijorătoare. Dota lui Elisabeth şi banii coloniştilor fuseseră deja cheltuiţi. Nu mai era nimic pentru construcţii esenţiale, drumuri ori salubritate, nu exista nici măcar apă potabilă pentru colonişti.

Elisabeth cunoştea clauzele contractului. Din clipa mutării la Försterhof avea 18 luni în care să crească numărul de familii la 140. Le-a scris tuturor cunoştinţelor şi multor necunoscuţi. A trimis scrisori şi apeluri spre diverse societăţi coloniale din Germania, care fuseseră înfiinţate pentru a organiza şi a sprijini asemenea întreprinderi. Dar

opera ei cea mai măreaţă a fost o campanie de presă susţinută în *Bayreuther Blätter*. Cu ajutorul acesteia şi-a descoperit talentul pentru populism. A făcut-o să realizeze influenţa enormă pe care o exercita scrisul populist şi uşurinţa cu care dezinformarea putea construi o legendă. Legenda din jurul Nueva Germania s-a dovedit a fi o repetiţie utilă pentru cea pe care avea s-o ţeasă mai târziu în jurul fratelui ei.

Aceste articole, cântecul ei de sirenă, zugrăveau locul ca pe un Eldorado minunat, împânzit cu hamace în culori vesele atârnate de copaci. Ea recunoştea că hamacele sunt acoperite cu plase de ţânţari, dar acelea erau mai utile împotriva picăturilor grele de rouă a dimineţii decât împotriva celor câteva, foarte puţine, insecte pişcătoare. Băştinaşii se numesc „peoni”. Rasiştii nu trebuie să se teamă de ei. „Peonii” sunt nişte servitori minunaţi, fericiţi, obedienţi şi plini de energie. Când apare stăpânul la uşă, aceştia se înghesuie care mai de care să ajungă primul ca să-i fie de ajutor. Ca nişte copii, adoră cadourile. Câteva trabucuri sau nişte pâine proaspătă îi vor face să se ia la întrecere pentru a-i îndeplini stăpânului orice dorinţă. Coloniştii din Nueva Germania duceau o viaţă de lotofagi. La micul dejun beau pe săturate cafea delicioasă şi mănâncă pâine cu sirop, după care supraveghează culturile de fructe şi legume care practic ţâşnesc singure din pământ, atât de fertil este solul acela binecuvântat. „Sutele de vite” ale lui Elisabeth erau rămăşiţele cirezilor de dinaintea Războiului Triplei Alianţe. Domesticite, vitele le erau utile coloniştilor vegetarieni, care consumau lapte, unt şi brânză, însă taurii sălbăticiţi care bântuiau prin zonă constituiau o problemă constantă.

Elisabeth şi-a găsit naşul în martie 1888, în persoana unui croitor dintr-o familie de ţărani, pe nume Julius

Klingbeil. Un adevărat credincios, acesta plătise 5.000 de mărci pentru a-şi urma eroul, pe Bernhard Förster.

Ajuns acolo, Klingbeil a descoperit că lucrurile stăteau cu totul altfel faţă de poveştile pe care le spunea Elisabeth în articolele ei. Clima nu era blândă, ţânţarii erau nemiloşi. Insectele tropicale transmiteau o febră necunoscută, groaznică. Mult lăudatul sol era sterp şi-ţi rupeai spatele încercând să-l cultivi. Servitorii paraguayeni erau leneşi, nemulţumiţi, răzvrătiţi, înclinaţi să taie frunză la câini şi dependenţi de ceaiul de maté. Fiecare colonist plătise pentru un petic de pământ aflat la mare distanţă de cel învecinat. Cădeau pradă singurătăţii, plictiselii, depresiei, îmbolnăvirilor şi malnutriţiei. Viaţa lor era lipsită de sens. Mulţi dintre ei erau cuprinşi de inerţie şi teroare, încercând să-şi croiască o viaţă nouă pe un fond sonor ca din filme de groază, alcătuit din răgete, urlete şi mugete de jaguari, pume, mistreţi, bivoli sălbatici, maimuţe urlătoare şi alte vietăţi neidentificate. Din copaci atârnau şerpi boa constrictor. Nori de ţânţari enervanţi îi urmăreau peste tot, atraşi de sudoarea lor. Râul adăpostea aligatori, peşti necunoscuţi care aveau dinţi, nori şi mai denşi de ţânţari şi un şarpe de apă despre care se spunea că ajunge la şase metri şi jumătate. Ca să dai de apă potabilă, trebuia să sapi fântâni, câteodată la mare adâncime. Ploile tropicale transformau cărările din junglă în torente de noroi, iar câmpurile recent defrişate în lacuri ciocolatii.

Totul era controlat de familia Förster. Fiecare colonist trebuia să semneze un contract prin care se obliga să nu facă afaceri în afara coloniei. Orice mică afacere, cum ar fi fost vânzarea de unt sau de brânză ori de mici sculpturi din lemn, trebuia să treacă prin magazinul familiei Förster. Acesta era unicul loc de unde puteau cumpăra proviziile necesare şi medicamentele. Emigraseră în ideea că

investiţia le va fi returnată în caz că vor dori să se întoarcă în Germania, dar asta era o condiţie imposibil de onorat pentru Förster. Lipsiţi de putere şi fără şanse de a li se face dreptate, plângerile lor erau ignorate de cuplul dominator ce stăpânea colonia într-o cârdăşie a corupţiei.

Asemeni tuturor noilor colonişti, Klingbeil a fost convocat la Försterhoful ticsit de mobile pentru a-l cunoaşte pe admiratul conducător şi a fi convins chiar să cumpere terenul la care îi dădeau dreptul cele 5.000 de mărci. Klingbeil se aştepta să-l întâlnească pe eroul arian cu trăsături aspre şi frunte nobilă de pe coperta cărţii. În schimb, a dat peste o plevuşcă chinuită, tremurând din toate încheieturile. Förster nu putea sta locului. Se foia întruna. Era personificarea unei conştiinţe încărcate care nu te putea privi în ochi[7]. Vorbea aiurea, era evaziv, incapabil să se concentreze ori să ducă o idee până la capăt. Deziluzia lui Klingbeil a fost totală şi instantanee. A înţeles că era adevărat ce-i spuseseră ceilalţi colonişti. Elisabeth era stăpâna coloniei.

Îmbrăcată elegant, volubilă şi încrezătoare, Elisabeth a dat ocol mesei şi i-a arătat lui Klingbeil o hartă ce înfăţişa întreaga Nueva Germania împărţită în parcele. Pe fiecare parcelă era scris un nume, cu excepţia uneia singure. L-a minţit că toate parcelele fuseseră vândute, cu excepţia uneia, a lui. Dacă oferea pe loc preţul de achiziţie, îi aparţinea. Dar Klingbeil era meticulos. Nu i-a luat mult să descopere că familia Förster nu deţinea dreptul de proprietate asupra terenului pe care-l vindea.

Klingbeil s-a întors iute în Germania pentru a distruge reputaţia cuplului mincinos. În cele din urmă, a publicat o carte de două sute de pagini intitulată *Dezvăluiri despre colonia dr. Bernhard Förster, Nueva Germania, din Paraguay*[8], în care îi demasca pe cei doi Försteri drept

potlogari, mincinoşi, şarlatani şi tirani. În termeni deloc vagi, a numit-o pe Elisabeth spiritul tutelar din spatele soţului molâu pe care-l dirija după bunul ei plac. Coloniştii o duceau mai rău chiar şi decât cei mai săraci zilieri din patria-mamă. Trudeau şi se chinuiau în timp ce arogantul cuplu se lăfăia pe mobile europene, bea alcool şi, în ciuda principiilor vegetariene ale coloniei, consuma chiar şi carne la masa bine lustruită.

Lui Elisabeth nu i-a fost niciodată teamă de conflict. De fapt, savura conflictele. Klingbeil era un trădător şi un mincinos. Fusese infiltrat de iezuiţi pentru a distruge colonia. Soţul ei era un conducător glorios, un geniu idealist care lupta neostenit pentru idealul altruist al fericirii supreme a omenirii. Ea şi Förster sacrificau tot ce aveau pentru muncitorii lor loiali şi neobosiţi. Von Wolzogen a continuat să-i publice noile basme în *Bayreuther Blätter*, dar tuturor celor din jur le ajunseseră până-n gât. Elisabeth era discreditată. Chiar şi Societatea Colonială Chemnitz a încetat să-i mai publice refutaţiile.

În Paraguay, Förster clacase, mai mult sau mai puţin. Îşi petrecea mare parte din timp într-un hotel din San Bernardino, bându-şi minţile şi lăsând viitorul coloniei în mâinile extrem de capabile ale soţiei sale.

„În Paraguay, lucrurile merg cât se poate de rău”, îi spunea Nietzsche lui Overbeck în scrisoarea trimisă de Crăciun în 1888. „Germanii care au fost ademeniţi acolo se răzvrătesc, cerându-şi banii înapoi – bani care nu mai există. Au avut loc deja acte de violenţă; mă tem de ce e mai rău.”[9] Dar înclinaţia lui Elisabeth spre autoamăgire era inepuizabilă. Scrisorile trimise de ea acasă continuau să-l ia peste picior pe Nietzsche cu gloria şi celebritatea ei şi să le compare cu obscuritatea lui mizerabilă.

El şi-a dat seama că se poartă cu Nueva Germania la fel cum o făcuse şi cu Lou.

Franziska credea încă în Elisabeth. Nietzsche număra înăbuşirea compasiunii printre virtuţile nobile, alături de înăbuşirea bolii lanţurilor. El afirma că mila este duşmanul interior. Dar, în ciuda acestui lucru, nu suporta să-i aducă el dezamăgire propriei mame. În scrisoarea către Overbeck, continuă: „Mama încă nu are nici o idee despre ce se întâmplă – asta e capodopera *mea*”[10].

19

Sunt dinamită!

Orgoliul meu constă în a spune în zece propoziţii ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte...

Amurgul idolilor, secţiunea 51[19]

În iarna 1887-1888, Nietzsche s-a întors la Nisa, unde Pension de Genève fusese redecorată după cutremur. A fost încântat ca un copil de faptul că i-au permis să-şi aleagă tapetul pentru camera „lui”. A ales o hârtie roşiatic-maronie, cu dungi şi buline. Îi oferiseră un şezlong, dar şi un pat. Ştia că-i luau „dragului de profesor, pe jumătate orb” cinci franci şi jumătate pe zi, în timp ce restul musafirilor plăteau între opt şi zece. Era „o tortură pentru orgoliul meu”, dar ce putea face? Chiar şi această chirie îi era greu s-o plătească. Îşi finanţa publicarea propriilor cărţi şi se trezise că apela îngrijorător de des la Overbeck pentru avansuri din pensie şi din investiţii.

Vremea la Nisa a fost dezamăgitoare în iarna aceea. A plouat torenţial zece zile la rând şi a fost frig. O cameră

[19] Ed.rom.cit., p. 540 (n.tr.).

orientată spre sud ar fi fost mai călduroasă, dar nu şi-o permitea. Viaţa era un tremur continuu, cu degetele învineţite, şi se temea că scrisul lui de mână va putea fi descifrat doar de cei care-i puteau descifra gândirea. Gast şi Franziska i-au sărit în ajutor. Gast i-a trimis o haină de casă călduroasă, iar Franziska i-a redat culoarea degetelor, trimiţându-i o sobiţă. A botezat-o idolul lui de foc şi ţopăia în jurul ei într-un dans păgân, ca să-şi pună sângele în mişcare. De acum înainte, sobiţa şi chintalul de combustibil aveau să-l însoţească în călătorii, dimpreună cu „diformitatea”.

Compusese muzică pentru a acompania poemul lui Lou „O rugăciune către viaţă”, pe care-l redenumise „Imn pentru viaţă”[1], iar Peter Gast o aranjase pentru cor şi orchestră. Avea să fie unica lui partitură muzicală publicată şi l-a plătit pe Fritzsch ca s-o publice în condiţii deosebite, cu litere arborescente şi alte înfloriturі drăguţe. El şi Gast le-au trimis-o tuturor dirijorilor pe care-i cunoşteau – inclusiv, într-un acces de curaj, lui Hans von Bülow. Nimeni nu a vrut s-o interpreteze. Oricum, Nietzsche era încântat că partitura e tipărită. Şi-a exprimat speranţa că-i va fi interpretată cândva, în viitor, în amintirea lui, referindu-se probabil la înmormântarea lui, şi a reiterat ideea că, măcar în felul acesta, simbolic, el şi Lou se uneau în posteritate.

În urma recenziei lui J.V. Widmann, în care acesta afirma că *Dincolo de bine şi de rău* este dinamită, era în sfârşit optimist că propriile cărţi vor avea o posteritate. Foarte încurajat, Nietzsche a trimis 66 de exemplare gratuite. Era un număr enorm, în comparaţie cu cele şapte din volumul precedent, *Zarathustra IV*, care fuseseră însoţite de notiţe paranoice prin care îi atenţiona pe destinatari să nu mai împărtăşească nimănui înţelepciunea din carte, dat fiind că era prea preţioasă pentru a fi răspândită în lume. Acum îşi

dorea mai mult ca orice ca toate cuvintele lui să fie cunoscute.

Widmann l-a ajutat şi mai mult, informându-l că Johannes Brahms fusese foarte interesat de *Dincolo de bine şi de rău* şi că acum îşi îndrepta atenţia spre *Ştiinţa veselă*. Întrezărind aici o şansă, Nietzsche i-a trimis partitura de la „Imn pentru viaţă". Spera, de asemenea, să-i atragă atenţia asupra operei fără succes a lui Peter Gast, *Leul din Veneţia*, însă Brahms avea multă experienţă cu asemenea abordări. A trimis pur şi simplu o confirmare formală de primire. Jacob Burckhardt a primit *Dincolo de bine şi de rău* fremătând. Îi fusese jenă de ultima parte din *Zarathustra*. Ce Dumnezeu îi mai trecuse lui Nietzsche acum prin cap? Bărbatul taciturn care locuia deasupra brutăriei era mereu înclinat spre detaşare precaută; era absolut previzibil ca el să-şi înceapă răspunsul legat de carte prin a spune că are prea puţine cunoştinţe de filosofie. Acestea fiind stabilite, a lăudat apoi argumentele lui Nietzsche şi viziunea lui asupra degenerării societăţii contemporane din pricina turmei ce fusese închisă în ţarcul mentalităţii de sclav de către preoţii ascetici.

Burckhardt nu prea avea timp pentru democraţie. Descrierea pe care Nietzsche o făcea omului puternic ce trebuie să făurească viitorul era compatibilă cu imaginea schiţată de Burckhardt egoismului, avariţiei, violenţei şi cruzimii principilor italieni a căror voinţă de putere înlocuise Evul Mediu cu Renaşterea, făcând astfel posibile, în mod paradoxal, următoarele cinci secole şi ceva de liberalism.

Nietzsche îi trimisese cărţile lui recente şi lui Hippolyte Taine, criticul literar şi istoricul interesat de interpretarea istoriei prin intermediul factorilor de mediu. Asemeni lui Nietzsche şi lui Burckhardt, Taine condamna cu amărăciune Revoluţia Franceză. Taine i-a răspuns încurajator,

spunându-i că ţinea *Zarathustra* pe noptieră şi citea din ea în fiecare seară, înainte de culcare[2].

Tocmai apăruse al doilea volum din *Journal des Goncourt*, o descriere a vieţii pariziene bulevardiere a mondenilor fraţi Goncourt şi a nenumăratelor petreceri din teatre şi a cinelor la care, folosind cuvintele pline de invidie ale lui Nietzsche, „luau parte cele mai inteligente şi mai sceptice minţi din Paris”. Taine era unul dintre aceşti petrecăreţi cu minte strălucită, alături de criticul literar Sainte-Beuve şi de scriitorii Flaubert şi Théophile Gautier. Câteodată li se alătura şi Turgheniev. Nietzsche era invidios pe adunările sofisticate unde „pesimismul exasperat, cinismul şi nihilismul alternau cu jovialitatea şi umorul de calitate”[3]. S-ar fi simţit acolo ca acasă, a comentat el. Dacă ar fi avut şi el parte de aşa ceva...

Lipsindu-i un cerc de comeseni pe gustul lui, s-a dus să-l viziteze pe Erwin Rohde, vechiul său prieten din zilele studenţiei de la Leipzig. Rohde era acum profesor de filosofie; curând avea să devină vicecancelar al Universităţii din Heidelberg. Întâlnirea lor a fost total nesatisfăcătoare pentru ambele părţi. Nietzsche s-a plâns că Rohde nu a scos nici măcar un cuvânt inteligent. Rohde a povestit că a simţit în Nietzsche o ciudăţenie de nedescris, ceva straniu, de parcă ar fi venit dintr-o ţară unde nu mai trăia nimeni altcineva. Rohde a fost primul care a depistat că ceva nu e deloc în regulă. Nu prea i-a picat bine ce spunea Nietzsche mai nou, cu aroganţă: că i s-ar fi pregătit un destin măreţ, că era primul filosof al epocii, „ceva decisiv şi blestemat, aflat la confluenţa a două milenii”[4]. Pentru urechile lui Rohde, asta suna a megalomanie. Reacţia lui a fost să facă un pas înapoi. A încetat să mai răspundă la scrisorile lui Nietzsche şi să confirme primirea noilor lui cărţi, pe care acesta i le trimitea pe măsură ce apăreau. Lui Rohde i se

păreau din ce în ce mai frivole şi mai lipsite de realism. Cei doi nu s-au mai întâlnit niciodată.

O surpriză plăcută a fost o scrisoare sosită din Danemarca, de la scriitorul şi criticul Georg Brandes[5]. Nietzsche îi trimisese *Omenesc, prea omenesc* şi *Dincolo de bine şi de rău*. În cele din urmă, când a primit *Despre genealogia moralei*, în noiembrie 1887, Brandes i-a răspuns imediat şi plin de entuziasm.

Georg Brandes era cel mai important critic literar din nordul Europei. Un radical politic şi religios, el a impus termenul *indignationslitteratur* („literatură a indignării" sau „literatură a protestului") pentru cărţile pe care, în anii 1880, soţii respectabili le ascundeau de soţiile şi fiicele lor, cărţi împotriva cărora predicau episcopii şi care erau adesea cenzurate sau interzise. Brandes susţinea spiritele libere „periculoase", precum Kierkegaard, Ibsen, Strindberg, Knut Hamsun, Balzac, Baudelaire, Zola, Dostoievski şi Tolstoi. Era privit ca un idol al perversităţii de membrii establishmentului politico-religios, care-l porecliseră Antichristul.

În Anglia, Brandes era prieten cu George Bernard Shaw şi cu John Stuart Mill. Traducerea de către el în daneză, în 1869, a eseului lui Mill *Supunerea femeilor*[6] a avut o influenţă foarte puternică asupra mişcării feministe din Scandinavia, care s-a reflectat în piesele lui Ibsen (soţia lui Ibsen, Suzannah, era o feministă înfocată). Din Rusia, Brandes era prieten cu revoluţionarul Kropotkin[7] şi a pus umărul ca Puşkin, Dostoievski şi Tolstoi să devină mai cunoscuţi în afara ţării lor. Cartea lui *Principalele curente literare din secolul al XIX-lea* a ajuns în cele din urmă la nouă volume şi i-a adus adulaţia internaţională. Ţinea prelegeri publice în Balcani, în Polonia şi în Finlanda. Când a ajuns în Grecia, a fost găzduit în apartamentele prim-

ministrului. În timpul gloriosului său turneu de prelegeri din Statele Unite, a fost în mod repetat încoronat cu lauri. Scriitorii îl asaltau cu operele lor. Câteodată primea 30 sau 40 de scrisori pe zi. A fi băgat în seamă de Brandes funcţiona ca o portavoce pentru un scriitor disident sau necunoscut.

Brandes îi cunoscuse pe Paul Rée şi pe Lou Salomé în perioada în care locuise la Berlin, între 1877 şi 1883. Trebuie să fi discutat despre Nietzsche, însă Brandes nu scrisese nimic despre el în acea vreme. Direcţia în care o luase scrisul lui Nietzsche odată cu *Zarathustra* nu era foarte atrăgătoare. Cu limbajul acela arhaic, de psalmist, şi cu misticismul acela straniu, nu era o carte care să se potrivească principiilor lui legate de relaxarea şi modernizarea literaturii. Însă *Omenesc, prea omenesc* şi *Despre genealogia moralei* erau cu totul altceva. I-a scris lui Nietzsche pe 26 noiembrie pentru a-i spune că a identificat în el „suflul unui spirit nou şi original. Încă nu am înţeles pe deplin ce am citit; nu-mi dau seama mereu în ce direcţie te îndrepţi. Dar sunt multe lucruri în acord cu ideile şi simpatiile mele – dispreţul pentru idealurile ascetice şi profunda indignare în faţa mediocrităţii democratice, radicalismul dumitale aristocratic...".

Radicalism aristocratic! Pe 2 decembrie, Nietzsche i-a răspuns printr-o scrisoare entuziastă şi oarecum haotică, spunându-i că aceasta fusese cea mai pătrunzătoare observaţie scrisă vreodată despre el. I-a vorbit lui Brandes despre izolarea lui şi i-a citat vorbele lui Ovidiu ce erau gravate pe mormântul lui Descartes: *Bene vixit qui bene latuit!* („Cine a ştiut să se ascundă bine a trăit bine!"). A contrazis imediat această idee, adăugând că i-ar face plăcere să-l întâlnească pe Brandes într-o bună zi. Sub

semnătură a adăugat, nesigur: „N.B. Sunt pe trei sferturi orb”[8].

Brandes trebuia să aibă acces la peştera lui! L-a instruit pe Fritzsch să-i trimită acestuia cele mai recente ediţii ale operelor lui, ce aveau acum noi prefeţe. L-a instruit chiar şi pe Peter Gast să-i trimită un exemplar din micuţa ediţie din *Zarathustra IV*.

Brandes a propus să ţină o prelegere despre opera lui Nietzsche la Universitatea din Copenhaga, începând din primăvară. Asta a iscat un noian de scrisori ce-l puneau la curent pe Brandes cu faptele din spatele scrierilor, unele folositoare, altele extraordinar de irelevante. *Omenesc, prea omenesc*: „concepută în întregime în timpul unor marşuri epuizante, exemplul perfect de om inspirat”. *Naşterea tragediei*: „încheiată la Lugano, acolo unde locuiam cu familia feldmareşalului Moltke”.

A adăugat o scurtă autobiografie de o rară excentricitate.

„M-am născut la 15 octombrie 1844, pe câmpul de luptă de la Lützen. Primul nume pe care l-am auzit a fost cel al lui Gustavus Adolfus[9]. Strămoşii mei fuseseră nobili polonezi (Niëzky)... În afara ţării sunt de obicei confundat cu un polonez; chiar iarna aceasta, pe lista de oaspeţi de la Nisa eram trecut *comme Polonais.* Mi s-a spus că figura mea apare în picturile lui Matejko... În iarna 1868-1869, Universitatea din Basel mi-a oferit postul de profesor; nu eram nici măcar doctor încă... De la Paştele din 1869 şi până în 1879 am stat la Basel; am fost forţat să renunţ la drepturile mele de supus german, dat fiind că în calitate de ofiţer (artilerie mobilă) ar fi trebuit să fiu chemat prea des la datorie şi asta ar fi interferat cu obligaţiile mele academice. Cu toate acestea, stăpânesc arta de a mânui două arme, sabia şi tunul... încă din primele zile ale

existenţei mele la Basel s-a creat o intimitate incredibil de intensă între mine şi Richard şi Cosima Wagner, care locuiau atunci pe domeniul lor de la Tribschen, aproape de Lucerna, ca pe o insulă, fără nici o legătură cu lumea. Timp de câţiva ani, am avut totul, mic sau mare, în comun, o încredere fără limite... Ca rezultat al acestor relaţii am ajuns să cunosc un cerc larg de persoane (sau «personuţe»), de fapt cam tot ce creşte între Paris şi Petersburg. Pe la 1876 sănătatea mi s-a înrăutăţit... până când a atins un asemenea apogeu al durerii cotidiene, încât trăiam 200 de zile de chin pe an. Problema trebuie să fi avut cauze locale, nu există nici o bază neuropatologică. Nu avusesem niciodată vreun simptom de dereglare mintală; nici măcar febră ori leşin. Pulsul meu de la acea vreme era ca al lui Napoleon în tinereţe (= 60)... Se zvonise că eram închis într-un azil de nebuni (chiar că murisem acolo). Nimic mai departe de adevăr... Până una-alta, boala mi-a fost de cel mai mare ajutor. M-a eliberat; mi-a redat curajul de a fi eu însumi... Sunt un animal curajos, unul cazon chiar. Sunt filosof? mă întrebi. Dar ce importanţă are?”[10]

Brandes a folosit această descriere pentru a-l prezenta pe Nietzsche la începutul a două prelegeri pe care le-a ţinut în aprilie 1888 la Universitatea din Copenhaga, sub titlul *Friedrich Nietzsche. En Afhandling om aristokratisk Radikalisme* (*Friedrich Nietzsche. O discuţie despre radicalismul aristocratic*). Prelegerile erau deschise publicului larg. Autoritatea şi reputaţia lui Brandes erau atât de mari, încât au venit mai bine de 300 de persoane să-l asculte vorbind despre un filosof necunoscut.

„Principalul motiv pentru care atrag atenţia asupra lui este că literatura scandinavă pare să fi trăit şi să se fi hrănit destul din ideile ce au fost formulate şi discutate în ultimul deceniu” era concluzia celei de-a doua prelegeri. „Un pic de

darwinism, un pic de emancipare a femeii, puţină etică a fericirii, puţină gândire liberă, nişte venerare a democraţiei etc. Marea artă are nevoie de intelecte aflate la acelaşi nivel cu personalităţile individuale ale gândirii contemporane în ceea ce priveşte caracterul excepţional, independenţa, sfidarea şi supremaţia aristocratică a sinelui.”

Amfiteatrul a erupt. În mod cert, aplauzele nu îi erau dedicate vorbitorului, i-a spus Brandes lui Nietzsche. Lucrul acesta a fost extrem de îmbucurător. L-a făcut pe Nietzsche să se întrebe dacă nu cumva înţelegerea de către danezi a ideii de morală aristocratică se datora familiarităţii lor cu saga islandeză.

Le-a scris tuturor prietenilor săi, dându-le vestea minunată despre marele său succes. I-a spus şi lui Elisabeth, care i-a răspuns din Paraguay cu cel mai adânc dispreţ, afirmând că presupunea că fratele ei îşi dorea să fie şi el faimos, ca ea. Frumos îi mai şedea să capete faimă prin intermediul unei mizerii de evreu cum era Georg Brandes, care „lingea din toate blidele”[11].

Cu simţul ei infailibil pentru asemenea lucruri, mirosise că Georg Brandes era evreu. Familia, ca multe altele din Danemarca, îşi schimbase numele, Cohen, cu unul care suna mult mai danez, Brandes. Îi ajuta să se descurce mai uşor.

Nietzsche i-a scris lui Elisabeth, spunându-i că, după ce i-a citit scrisoarea de mai multe ori, se simte obligat să se despartă de ea definitiv. Era o scrisoare dureroasă şi chinuitoare, dar nu îndârjită. În ea, a încercat să-i explice dificila misiune, monstruosul destin pe care şi-l presimţea, puternica muzică metalică ce-i cânta în urechi, separându-l fatal de vulgaritatea şi mediocritatea egalităţii. Nu era alegerea lui personală, ci destinul lui să provoace omenirea

întreagă cu teribilele lui acuzaţii. „Asta leagă de numele meu o grea condamnare, de nedescris.” La final o implora pe Elisabeth să-l iubească în continuare. A semnat scrisoarea cu „Fratele tău”. Nu a trimis-o. Scrisoarea s-a păstrat sub formă de ciornă[12].

Atenţia acordată cărţilor lui de Widmann, Taine, Burckhardt şi Brandes l-a încurajat în lupta la care se referea în scrisoarea către Elisabeth. Rohde avea dreptate: se simţea, într-adevăr, de parcă ar fi venit dintr-o ţară în care nu mai trăia nimeni altcineva. În vara aceea s-a simţit ciudat. Ceasul lui biologic a luat-o razna. Deşi în mod normal era o fiinţă cu o disciplină de fier în ceea ce privea dieta şi orarul – sisteme stricte pe care le folosea pentru a-şi exercita controlul asupra bolii lui incontrolabile –, se pomenea că se trezeşte, se îmbracă şi lucrează în toiul nopţii. A scris despre o schimbare epocală ce se prăvălea asupra lui în timp ce se pregătea pentru misiunea monumentală ce-l aştepta: nimic mai puţin decât a duce la bun sfârşit neostoita luptă subterană împotriva a tot ceea ce fiinţele umane au venerat şi au iubit până acum. Avea să mai scrie câteva cărţi, probabil patru. Laolaltă, acestea aveau să încheie transfigurarea tuturor valorilor, proces pe care-l începuse cu *Omenesc, prea omenesc* şi *Despre genealogia moralei.* Se gândea la titlul *Voinţa de putere. Încercare de reevaluare a tuturor valorilor.* De data asta avea să dărâme întregul edificiu, nu doar o parte din el. Aveau să fie demolaţi filosof după filosof, profesor după profesor, religie după religie.

Mai întâi trebuia să găsească locul. Iarăşi se confrunta cu dilema anuală legată de locul unde va merge în primăvară, când soarele strălucea insuportabil de puternic pe Riviera franceză sau italiană, însă iubiţii lui munţi erau încă îngheţaţi. S-a consultat cu Peter Gast, care era încă la

Veneţia. Poate din spirit de autoconservare, Gast i-a sugerat Torino.

De la Nisa la Torino era o călătorie relativ simplă. Trebuia să schimbe trenul la Savona, însă acolo erau hamali care să-l ajute cu bagajele. A reuşit lucrul ăsta şi, odată ce bagajele au fost aşezate în siguranţă în noul tren, s-a simţit liber să hoinărească şi să caşte gura prin oraş. Apoi a urcat în alt tren. Nu era cel în care se aflau bagajele lui. Acesta a pornit-o pufăind în sens opus, spre Genova, nu spre Torino. Ca să-şi revină după această catastrofă, a trebuit să zacă la pat două zile într-un hotel, de unde a trimis o mulţime de telegrame. În cele din urmă, problema a fost rezolvată. Pe 5 aprilie ajunsese în sfârşit la Torino, primindu-şi şi bagajele.

Cuvintele lui Georg Brandes, „radicalism aristocratic”, îl preocupau foarte mult. Oraşul Torino era pe măsura descrierii. Prima impresie pe care i-a făcut-o a fost de eleganţă, decenţă şi seriozitate. Torino era reşedinţa Casei de Savoia. Era tihnit şi curtenitor şi întru totul „european”. Nu avea nimic din iuţeala şi forfota specifice oraşelor italieneşti. Era un decor făcut ca el să locuiască acolo, un loc „inactual”, în sensul pe care-l dădea el cuvântului: în afara timpului. Îl vedea ca pe o unitate alcătuită din nobleţe, impersonalitate şi linişte. A lăudat rafinamentul şi integritatea oraşului ce se extindeau chiar şi asupra culorii arhitecturii sale, în tonuri armonioase de galben de primulă şi maroniu-roşcat, preferatul său. Fiece *piazza* solemnă şi scrupulos de curată era vegheată de o fântână arteziană sau de statuia din bronz a vreunui erou nobil imortalizat în sobrul stil clasic.

În partea de nord-vest a oraşului, orizontul era închis de culmile albe ale iubiţilor lui munţi acoperiţi de zăpezi. Era convins că influenţa lor, deşi îndepărtată, oferea aerului

aceeaşi uscăciune pe care o aflase la Sils Maria. Se potrivea constituţiei lui şi îi stimula creierul. Dacă Sils Maria avea păduri tăcute şi umbroase, oferind ochilor lui o lumină blândă, Torino avea porticuri – 10.020 de metri de porticuri, aproxima el. Acestea asigurau o intensitate a luminii ideală pentru ca o cârtiţă aproape oarbă să-şi facă plimbările într-o zi însorită, în timp ce-şi dezvoltă ideile şi le scrijeleşte în carnete. Într-o zi ploioasă, le putea străbate de la un capăt la altul fără să-şi ude hârtiile. Torino îi satisfăcea dorinţa de a avea un loc al lui în care să-şi petreacă timpul în afara sezoanelor turistice. A hotărât că acesta va fi a treia lui casă în ciclul său anual pe pământ, Nisa şi Sils Maria fiind celelalte două.

În acest an a fost cuprins periodic de stări de euforie. Întâlnirea sa iniţială cu Torino a avut loc exact în timpul unei asemenea izbucniri de entuziasm. În descrierile repetate din scrisorile lui, Torino are tot ce e mai bun: de la *gelati* la calitatea aerului. Cafenelele erau cele mai frumoase pe care le văzuse vreodată, îngheţatele – cele mai delicioase din câte mâncase. Mâncarea era perfect digerabilă. Micuţele *trattorie* din Torino ofereau, fără excepţie, mâncarea cea mai ieftină şi mai bună din lume! Intestinele lui făceau faţă la orice i se oferea în acest loc.

A găsit cazare în centru, cocoţat la etajul al treilea, în Piazza Carlo Alberto numărul 6. De la fereastra lui se deschidea splendida privelişte a magnificei *piazza* până la tulburătoarea faţadă barocă, alb-roz, a Palazzo Carignano, unde se născuse regele Victor Emanuel al II-lea. Lui Nietzsche îi făcea plăcere să le strecoare această informaţie numeroşilor săi corespondenţi.

Lângă apartamentul lui Nietzsche se afla Galleria Subalpina, un monstru din sticlă şi fier forjat, construit cu vreo zece ani înainte, în perioada de glorie a pasiunii

mondiale pentru Palate de Cristal. Această galerie lungă era mare cât o gară, fără pacostea obositoare a trenurilor. Cu o lungime de 50 de metri şi înaltă cât trei etaje, cu Subalpina, Torino rivaliza cu Piaţa San Marco din Veneţia la titlul de cel mai mare salon al Europei. La adăpostul geamurilor ei boltite, galeria găzduia tot ce şi-ar fi putut dori un burghez trândav. Erau acolo palmieri în ghivece, orchestre, cafenele unde puteai să tragi de o *gelato* şi un pahar cu apă cât aveai chef şi anticariate unde puteai să frunzăreşti cărţi la nesfârşit. Lui Nietzsche îi plăcea cel mai mult sala de concerte. Nu trebuia decât să deschidă fereastra sufrageriei ca să audă *Bărbierul din Sevilla* înălţându-se până la el fără a trebui să plătească bilet. Şi-ar fi dorit să se monteze şi *Carmen*.

Teatrul *ready-made* care era Torino îi permitea să trăiască într-o izolare perfectă. Era lipsit de prezenţa binevoitoare a lui Peter Gast, care stăruia pe lângă el la Veneţia. Era lipsit de bunăvoinţa discretă de pe timpul verii a mulţimii din Sils Maria. Nu erau oameni de treabă care să-l ajute cu tot soiul de comisioane, precum la Nisa. În Torino putea să fie un spirit liber neîngrădit de compasiunea altor oameni.

Nietzsche era bulversat de contradicţiile din viaţa lui. Şi-a mărturisit atât în faţa lui Franz Overbeck, cât şi a lui Peter Gast îngrijorarea legată de faptul că devenea prea aspru în judecată, prea sever, că starea lui de vulnerabilitate cronică făcea să crească în el o duritate excesivă. Era îngrijorat de faptul că atitudinea lui îl trăgea în hăul acelui *ressentiment*. În orice caz, nu putea îmblânzi severitatea necesară a reevaluării tuturor valorilor. Aşa cum se întâmplase şi în cazul precedentei reevaluări a moralei, mai puţin ambiţioasă – din *Consideraţii inactuale* –, în schema noii sale opere îşi relua ideile, dar în principiu reevaluarea avea

să dezvolte temele deja prezentate în *Dincolo de bine şi de rău* şi în *Despre genealogia moralei*. Intrarea în Epoca Tragică a Europei era o idee ce merita mai multe sublinieri în carnetul său. Urma să fie legată de ideea eternei reîntoarceri.

Mai întâi însă trebuia să mai scrie ceva despre Wagner. Compozitorul murise de cinci ani, dar Nietzsche încă nu-l putea lăsa-n pace. A durat săptămâni ca să scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanţi* (*Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem*).

Volumaşul de vreo 30 de pagini se citeşte ca o continuă şi în cele din urmă disperată luptă de a se elibera de sub vraja pe care Wagner o exercitase asupra simţurilor lui. Cu greu se poate decela o argumentaţie coerentă. Întreaga carte vorbeşte despre resentimentul lui faţă de capacitatea muzicii lui Wagner de a-l manipula emoţional şi despre lupta lui împotriva acestei forţe care-l lipsea de liberul-arbitru.

Cazul Wagner se deschide printr-un elogiu adus lui *Carmen*, considerată capodopera lui Bizet. Nietzsche o declară desăvârşită. Jură că, de câte ori a ascultat-o, a devenit un mai bun filosof. Această idee îl conduce spre un atac asupra romantismului german în ansamblul său şi asupra lui Wagner în special.

Respingătoarea şi delicioasa capacitate a lui Wagner de a-şi manipula publicul să atingă o stare emoţională exacerbată e departe de a fi una sănătoasă. Este decadentă. O decadenţă uneori cvasireligioasă (*Parsifal*), alteori naţionalistă (*Meistersinger*). Wagner este artistul decadenţei. Este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? Oare nu a îmbolnăvit muzica lui omenirea? Adeziunea la Wagner se plăteşte scump. Trebuie

înţeles că toată muzica modernă este bolnavă. Decadenţa are rădăcini adânci[13].

În cele din urmă, recunoaşte că toţi ceilalţi muzicieni moderni nu valorează nimic în comparaţie cu Wagner[14], deşi Bayreuth este o interpretare eronată a fondatorului său: este o idioţenie.

Cartea are o structură stranie. Nietzsche îi ataşează două post-scriptumuri, iar în acestea îşi recunoaşte în cele din urmă admiraţia pentru *Parsifal*. Este capodopera lui Wagner. „Admir această operă şi mi-aş fi dorit s-o fi creat eu însumi.”[15]

Pe 5 iunie a părăsit Torino pentru a petrece lunile de vară la Sils Maria, unde şi-a ocupat vechea cameră din casa lui Gian Durisch. Elveţia avea parte de o vară furtunoasă, rece şi ploioasă. Vremea se schimba la fiecare trei ore, iar odată cu ea şi starea lui de spirit. A şi fulguit de câteva ori, dar mulţimea obişnuită sosise deja, cu pospaiul de feministe intelectuale amestecate printre alpinişti. Anul acesta se aflau acolo şi câţiva muzicieni excelenţi. Nietzsche lua masa la Hotel Alpenrose, aflat imediat dincolo de pod faţă de gazda lui. În dimineţile când vremea era imposibilă, mergea în camera „de discuţii” a hotelului, ca să asculte şi să vorbească despre muzică.

Resa von Schirnhofer nu venise în anul acela, dar s-a bucurat de compania feminină stimulatoare a Metei von Salis-Marschlins[16], pe care o cunoscuse cu patru ani în urmă la Zürich. Meta, o frumoasă brunetă aristocrată, era ultima membră a nobilei şi bogatei familii elveţiene Marschlins. Inteligenţa şi hotărârea îi depăşeau până şi descendenţa nobilă. Cu zece ani mai tânără decât Nietzsche, era una dintre Noile Femei, feministe încurajate să ducă o viaţă independentă intelectual, după exemplul Malwidei von Meysenbug. Studiase dreptul şi filosofia la

Universitatea din Zürich şi, în anul precedent, devenise prima elveţiancă cu doctorat. Meta scria poeme şi cărţi şi milita pentru şanse egale pentru femei, deşi nu pentru toate femeile. Feminismul ei selectiv se califica drept radicalism aristocratic. Nu era defel interesată de *Herdenglück*, de fericirea turmei, ci de extinderea drepturilor civice la femeile înzestrate cu nobleţe şi inteligenţă native, indiferent de originea lor. Acest lucru avea să facă lumea mai degrabă mai aristocratică decât mai democratică. Aplica acest principiu şi în cazul bărbaţilor, nu doar al femeilor. În memoriile ei despre Nietzsche, l-a aşezat în categoria *Élitemensch*: cei a căror gândire nobilă le punea în umbră originea umilă.

Vorbeau despre Dostoievski, pe care Meta îl descoperise la recomandarea lui Natalie Herzen (aceeaşi Natalie Herzen pe care Nietzsche o considerase demnă de a-i fi soţie, dacă ar fi avut bani). Nietzsche îl descoperise întâmplător pe Dostoievski, când dăduse într-o librărie peste traducerea în franceză a *Însemnărilor din subterană.* Ca şi în cazul descoperirii întâmplătoare a lui Schopenhauer când avea 21 de ani sau a lui Stendhal la 35, a stabilit o legătură fulgerătoare cu literatura lui Dostoievski. Cuvintele lui Dostoievski erau „cu adevărat muzică, *foarte* străină, o muzică foarte negermană”, iar intuiţia lui psihologică trăda puterea unui geniu[17]. Prima carte l-a făcut pe Nietzsche să caute mai multe. A mai citit apoi *Amintiri din casa morţilor*, tot în traducere franceză. Descrierea emoţionantă şi necruţătoare de către Dostoievski a anilor de exil şi de închisoare din Siberia a avut un efect foarte puternic asupra lui. „Construiţi-vă casele la poalele Vezuviului”, strigase Nietzsche, iar Dostoievski chiar asta făcuse. Era un demon al adevărului, un demon al luciditǎţii, un sălbatic, un argonaut al spiritului, un om a cărui suferinţă o egala pe

cea a lui Nietzsche. Suprema umilinţă trăită de Dostoievski în anii grei de închisoare o egala pe cea îndurată de Nietzsche în anii săi de îndelungată suferinţă şi de neglijare ca autor.

Dostoievski avea toate acestea în comun cu Nietzsche, dimpreună cu o perfectă cunoaştere a Evangheliilor. Era capabil să prezinte creştinismul brut, Ur-creştinismul, starea religioasă sacră dinainte de a fi fost văduvită de inocenţă prin interferenţele şi interpretările târzii. Dostoievski era un anarhist sfânt. El înţelegea că adevărata psihologie a Mântuitorului nu avea nimic de-a face cu preoţii, cu religia de stat şi nici chiar cu tradiţia. Nu avea nimic de-a face cu spiritul răzbunător al moralei sclavilor. Încercările de a o justifica „ştiinţific" erau extrem de irelevante. Creştinismul fusese pervertit de aceste lucruri. Nietzsche simţea că amândoi cred despre creştinism că a fost murdărit de propria moştenire, numită „religie". Fusese compromis de necesitatea de a trăi în lume, necesitate ce nu putea să nu îl transforme pe Mântuitor într-un nebun sfânt.

Meta von Salis-Marschlins îşi aminteşte că, pe când îşi făceau plimbarea de seară pe malul lacului, spre stânca lui Zarathustra, lui Nietzsche i s-au umplut ochii de lacrimi când vorbea despre *Amintiri din casa morţilor*. I-a spus că îl făcuse să condamne o serie de emoţii intense nu pentru că nu le-ar fi trăit, ci pentru că le simţea prea intens şi înţelegea cât de periculoase sunt. Meta nu ne spune care erau acele emoţii, dar presupunem că el se referea la efectul periculos şi moleşitor al milei şi la inutilitatea ei practică. A scris despre asta la puţin timp după aceea. Mila este decadentă. Este practica nihilismului. Mila neagă viaţa. Ea atrage oamenii de partea nimicului, deşi nu este numită nimic. Este numită „dincolo" sau Dumnezeu sau „viaţa cea

adevărată” sau Nirvana sau mântuire. Aristotel a înţeles. Este celebru faptul că a privit mila ca pe o dispoziţie bolnăvicioasă şi periculoasă ce trebuia când şi când curăţată din sistem. Tragedia greacă era un purgativ[18].

În vara precedentă, Meta îl învăţase pe Nietzsche să vâslească pe lac şi plecau în expediţii cu barca, în timpul cărora el vorbea foarte mult despre copilărie, despre anii de şcoală şi despre mama lui. Se descria drept un copil ciudat. Mama lui avea ochi foarte frumoşi. Meta a detectat la el o tristeţe şi o oboseală pe care nu le avusese înainte.

Dar vechiul spirit poznaş nu dispăruse de tot. O staţiune de munte de o mare frumuseţe va atrage întotdeauna artişti amatori care să-şi instaleze şevaletele *en plein air* pentru a-şi imortaliza talentul. Când a dat peste o tânără irlandeză ce schiţa un studiu după flori sălbatice, a sfătuit-o să pună ceva urât în pictură. Frumuseţea florilor avea să fie pusă în valoare prin contrast. Câteva zile mai târziu, a prins o broască şi a băgat-o în buzunarul pantalonilor. I-a dus-o artistei, foarte mulţumit de el. Ea i-a replicat prinzând nişte lăcuste, pe care le-a pus într-o bomboniera. Ştia că lui îi plac foarte mult dulciurile. Când a desfăcut capacul, lăcustele au ţâşnit afară. Cercul intim de turişti estivali au considerat asta un excelent schimb de farse[19].

Pe la jumătatea lui iulie terminase de scris *Cazul Wagner.* Pe data de 17, i-a trimis manuscrisul tipografului Naumann, pentru a-l publica. Lui Naumann i s-a părut complet ilizibil şi i l-a returnat. Nietzsche i l-a trimis atotrăbdătorului Peter Gast, care, ca de obicei, şi-a lăsat baltă toate treburile pentru a rezolva problema lui Nietzsche. Cartea a fost tipărită şi publicată în septembrie.

A estimat că producţia fiecărei cărţi îl costa 1.000 de franci. Pensia lui de la Basel era de 3.000. Meta a înţeles. Diplomată, i-a oferit 1.000 de franci pentru a-l ajuta cu

cheltuielile de producţie. În iulie a primit un nou dar, de 2.000 de franci, din partea lui Paul Deussen, însoţit de un bilet în care acesta îi spunea că-i transmite un cadou din partea unui grup de anonimi „care vor să compenseze păcatele omenirii împotriva ta”. Nietzsche a bănuit că darul ar fi de la Deussen însuşi sau de la Rée, care se afla şi el la Berlin în perioada aceea. A calculat cheltuielile anuale de publicare la 285 de mărci în 1885, 881 de mărci în 1886 şi 1.235 de mărci în 1887. Cadourile din partea prietenilor i-au oferit libertatea de a continua, ba chiar de a intensifica tipărirea operelor sale fără a se teme de faliment.

Scria la *Amurgul idolilor* (*Götzen-Dämmerung*). Titlul era în mod evident o replică dată lui Wagner, a cărui a patra şi ultimă operă din ciclul *Inelului* se intitula *Götterdämmerung* (*Amurgul zeilor*). Cartea avea să fie prima din marea reevaluare. Subtitlul ei, *Cum se filosofează cu ciocanul*, semnala intenţia lui de a lovi cu ciocanul în toate valorile existente, pentru a vedea dacă sună a plin sau a gol. Dacă sunetul este cel al adevărului, atunci ele îşi pot păstra locul.

Începutul cărţii nu are nimic de-a face cu acest plan. Se aruncă direct în „Maxime şi săgeţi”, 44 de aforisme, printre ele numărându-se cele mai cunoscute ale lui:

> Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?
>
> Ceea ce nu mă ucide mă-ntăreşte.
>
> Dacă dispui de acel *de ce?* al vieţii, te împaci cu aproape orice *cum?* – Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul.
>
> Femela deplină comite literatură aşa cum ar comite un mic păcat: de probă, în treacăt, căutând în jur dacă o vede cineva şi *pentru ca* s-o vadă...
>
> „Oamenii răi n-au cântece.” – Cum se face că ruşii au cântece?
>
> Tot căutând începuturile, ajungi rac. Istoricul priveşte înapoi; în cele din urmă şi *crede* înapoi.
>
> Starea de mulţumire te apără până şi de răceală. Când s-a mai pomenit ca o femeie să răcească, ştiindu-se bine îmbrăcată?

De cât de puţine are nevoie fericirea! De sunetul unui cimpoi. – Fără muzică viaţa ar fi o eroare. Germanul şi-l închipuie până şi pe Dumnezeu intonând cântece.

Îi suspectez pe toţi sistematicienii şi mă feresc din calea lor. Voinţa de sistem e o lipsă de onestitate.

Aparent aleatorii, simple, chiar frivole; inteligentul subtitlu „Maxime şi săgeţi” îl ademeneşte pe cititor înainte ca Nietzsche să ridice ciocanul şi să doboare idolii care sunt adevăratele ţinte ale cărţii. Socrate, Platon, Germania, liberul-arbitru şi „ameliorarea” omenirii sunt atacaţi cu ferocitate, cele mai grele lovituri de ciocan fiindu-le rezervate „ţesătorilor de pânză de păianjen”, preoţii şi filosofii.

Cu *Amurgul idolilor*, Nietzsche simte că a închis cercul, după cum anunţă în ultima frază a cărţii:

„Şi cu aceasta am ajuns din nou în locul din care odinioară am pornit – *Naşterea tragediei* a fost prima mea reconsiderare a tuturor valorilor: în felul acesta revin pe pământul din care se dezvoltă voinţa mea, *priceperea* mea – eu, ultimul discipol al filosofului Dionysos, eu, învăţătorul eternei reîntoarceri...”[20].

20

Amurg la Torino

Cel ce se bate cu monştrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Şi, dacă priveşti într-un hău o vreme-ndelungată, şi hăul priveşte înăuntrul tău.

Dincolo de bine şi de rău,
partea patra, secţiunea 146[20]

[20] Ed.rom.cit. vol. 6, p. 66 (n.tr.).

Pe 2 septembrie 1888, Nietzsche a încheiat *Amurgul idolilor*. Era deja a doua carte pe care o scria în acel an. A doua zi s-a apucat de următoarea.

Chiar din august se gândea că marea lui lucrare avea să fie *Voinţa de putere*. În lunile precedente îşi făcuse o sumedenie de însemnări în vederea redactării ei, dar pe 4 septembrie, chiar în ziua când se apucase de scris noua carte, s-a răzgândit şi a pus pe hârtie ceea ce numea el planul final pentru reconsiderarea tuturor valorilor. Menit să zguduie chiar temeliile gândirii, urma să constea acum din patru cărţi.

Prima avea să fie „Antichristul. Încercare a unei critici a creştinismului”.

A doua: „Spiritul liber. Critica filosofiei ca o mişcare nihilistă”.

A treia: „Imoralistul. Critica celui mai funest mod de neştiinţă, morala”.

A patra: „Dionysos. Filosofia eternei reîntoarceri”.

Nietzsche era acum într-o permanentă stare de instabilitate, de surescitare, de încântare de sine şi de separare totală de lume. Ignora până şi condiţiile atmosferice, care înainte planaseră asupra lui ca un dictator aerian ce-i guverna dispoziţiile şi capacitatea de a acţiona.

La Sils Maria, la sfârşitul verii lui 1888, vremea a fost scandaloasă din punct de vedere meteorologic. A căzut o cantitate copleşitoare de precipitaţii. Când se desprindea de misiunea principală de a scrie prima carte, pentru a ţine legătura cu obişnuiţii lui corespondenţi, includea în scrisori, aproape cu o mândrie părintească şi cu precizie milimetrică, valoarea precipitaţiilor. Lacurile ce jalonaseră peisajul de-a lungul celor şapte ani în care venise aici îşi schimbau acum forma, glisând ca nişte amibe. Absorbeau

spaţiu, alterând calitatea luminii, care era atât de importantă pentru el. A trebuit să renunţe la plimbările lui obişnuite. Frunzele bătute de vânt îi scuturau în cap stropi de ploaie. Cărările se înfundau cu obstacole de vegetaţie căzută, periculoase pentru un om aproape orb. Stânca lui Zarathustra, ce formase o trecere simbolică între două elemente, înălţându-se jumătate din ţărm, jumătate din lac, era acum complet înconjurată de apă. Peninsula Chastè, pe care visase să-şi clădească coliba de eremit, nu mai era o peninsulă, ci o insulă.

La fel ca el.

Meta von Salis-Marschlins îşi încheiase vizita estivală la Sils Maria. Prietenul său într-ale muzicii, abatele von Holten, plecase şi el. Deci gata cu conversaţiile despre Wagner purtate cu bunul abate, care îşi bătuse capul să înveţe compoziţiile muzicale ale lui Peter Gast, pentru a-i oferi lui Nietzsche plăcerea de a asculta opera prietenului său. Câteva săptămâni, Nietzsche şi-a îndreptat gândurile în mod obsesiv către stabilirea diferenţei dintre ritmul metrului antic, pe care-l numea „ritm temporal”, şi ritmul metric ulterior, care-şi avea rădăcinile în lumea „barbară” şi pe care-l numea „ritm emoţional”. A venit cu ideea că „ritmul temporal” al lumii clasice a Antichităţii era folosit ca un fel de „ulei aruncat pe ape”, o cale de a stăpâni emoţiile, de a pune frâu pasiunilor şi, până la un punct, de a le elimina. „Ritmul emoţional” îşi avea rădăcinile în lumea primitivă. Fusese îmblânzit de muzica bisericească pentru a deveni ritmul barbar germanic, ce era folosit pentru a aţâţa emoţiile[1].

Pe 20 septembrie a părăsit Sils Maria, plecând la Torino. Călătoria nu a decurs fără incidente. Terenul din jurul lacului Como era inundat pe mile întregi. La un moment dat trenul a trebuit să fie ghidat peste un pod din lemn la lumina

unei torţe. În mod normal, acest lucru ar fi fost de ajuns pentru a-l împinge pe invalidul cronic, zile la rând, în braţele unei suferinţe agonizante, însă spiritul lui se simţea eliberat de forţa apelor. Elementul lichid îşi eliberase voinţa de putere.

În timpul precedentei lui şederi la Torino, oraşul îi oferise sentimente de amplitudine, libertate şi mândrie; adusese o îmbunătăţire miraculoasă sănătăţii lui şi declanşase o creativitate abundentă. Acum, la întoarcere, a descoperit că oraşul declanşa ceva chiar mai impresionant. Plimbându-se pe sub arcadele întunecoase şi de-a lungul malurilor scânteietoare ale râului, a fost copleşit de senzaţia îmbătătoare că aici ajunsese la starea de expansiune spirituală a unui *Übermensch*. Dacă întreaga lui viaţă îşi găsise momentul de vârf acum, era mulţumit să spună *da* întregului inel al reîntoarcerii, *da* către tot ceea ce fusese şi către tot ceea ce avea să vină. Momentul prezent conţinea tot şi era unul plin de glorie. „Acum sunt omul cel mai recunoscător din lume... este clipa mea măreaţă de recoltă... totul a devenit uşor pentru mine...”[2]

Scrisorile lui din acea vreme descriu, ca şi înainte, cum în Torino totul este ideal, mai bun decât orice trăise el, însă acum caracterul nobil al oraşului fusese amplificat şi mai mult de celebrarea căsătoriei dintre prinţul Amadeo, duce de Aosta, fost rege al Spaniei, şi nepoata lui cu 21 de ani mai tânără, prinţesa Maria Letizia, fiica lui Napoleon-Jérôme Bonaparte şi strănepoată a împăratului Napoleon. Realitatea cotidiană din Torino devenise bayreuthiană. Membri ai caselor regale Bonaparte şi Savoia se preumblau între marile palate ale oraşului. Trotuarele viermuiau de demnitari ca nişte soldăţei de ciocolată cu firet auriu, însoţiţi de doamnele lor cu voaluri în nuanţe de budoar, din mătase şi satin, ce aminteau de gusturile intime ale lui

Wagner. Oraşul se transformase într-un mare teatru incredibil de potrivit pentru singuraticul al cărui iluzoriu sentiment al unicităţii friza megalomania.

Chiar sub un reportaj despre nunta regală, un ziar din epocă[3] a publicat, fără urmă de ironie, un articol cu titlul „Mariajul igienic”, ce relata că în Statele Unite ale Americii era în „curs o amalgamare a mai multor fire, o rasă cu totul nouă în lume. Imigranţii noştri care se căsătoresc cu cei care i-au precedat produc urmaşi de un tip mintal mult mai iute, mai agresiv decât al lor, şi Darwin a observat că membrele şi trupurile acestor urmaşi sunt vizibil mai lungi decât ale strămoşilor lor... În curând vom aplica regulile bunei selecţii în căsătorie... există, de asemenea... tineri şi tinere care, din cauza infirmităţilor lor, nu ar trebui să se căsătorească niciodată”. Eugenia plutea în aer. După şapte ani, Alfred Ploetz avea să-şi publice opera de pionierat despre „igiena rasială”, combinând propria interpretare denaturată a conceptului nietzschean de *Übermensch* şi ideea darwinistă de supravieţuire a celui mai adaptat pentru a oferi o falsă validare teoriilor lui biologice privind selecţia[4].

Nietzsche se întorsese la Torino, cazându-se în acelaşi loc, la etajul al treilea, pe Via Carlo Alberto nr. 6, vizavi de marele Palazzo Carignano, care încă fremăta plin de importanţă după nobila ceremonie de nuntă. Pe culmile însorite ale bunei lui dispoziţii permanente, Nietzsche nota cu cât drag l-au întâmpinat proprietarul apartamentului său, Davide Fino, copiii şi soţia lui. Fino avea un mic chioşc de ziare la parter, unde vindea produse de papetărie şi cărţi poştale. Îi lua doar 25 de franci pe lună pentru cameră, bani în care intra şi lustruirea încălţămintei. Era mult mai ieftin decât la Nisa, unde Nietzsche trebuia să plătească cinci franci şi jumătate pe zi, cu mesele incluse, dar mesele luate

la micuţa *trattoria* din Torino îl costau un franc şi 15 centime. O ceaşcă de cafea costa doar 20 de centime şi era cea mai bună cafea din lume! Simpaticii proprietari ai micuţelor tratorii nu semănau deloc cu venalii din Nisa şi Veneţia. Îi recomandau ce aveau mai bun în meniu, iar el le accepta cu graţie şi plăcere sugestiile. Nimeni nu aştepta bacşiş, aşa că le oferea. Un bacşiş de zece centime şi era tratat ca un rege.

Peisajele oraşului erau minunate. Arborii maiestuoşi aflaţi de-a lungul malurilor nobile ale Padului străluceau ca aurul pe fundalul cerului de lapislazuli. Loialitatea lui faţă de Nisa fusese o prostie! Cum putuse să admire peisajul stupid, calcaros, lipsit de copaci de pe Riviera? Aici trăiai în afara timpului, o siluetă anacronică ce se mişcă prin peisajul Antichităţii clasice, un etern locatar al unei picturi arcadiene de Claude Lorrain. Iar aerul! Nu exista aer de o asemenea puritate absolută! În fiecare zi zorii aveau aceeaşi perfecţiune nemărginită şi aceeaşi plenitudine solară. (De fapt, Torino are o climă destul de neplăcută, cu o medie anuală de 172 de zile cu ploaie, apogeul fiind în lunile octombrie şi noiembrie, luni în care Nietzsche picta acest tablou al perfecţiunii pentru corespondenţii lui). Via Carlo Alberto a fost descrisă ca o stradă a melancoliei, având monotonia întunecată a unui cauciuc de roată. Dar percepţia este totul, iar el percepea şi descria un loc mai mult ca perfect, dar şi o schimbare extraordinară ce cobora asupra lui. Migrenele şi greaţa dispăruseră dintr-odată. Avea un apetit gargantuesc. Digera orice. Niciodată nu dormise mai bine. Avea loc un fel de apoteoză.

Pentru a fi pe deplin mulţumit, casa lui Davide Fino avea şi un pian. Seara, cânta la el cu orele. Fiica lui Fino, care se mai pricepea, spunea că muzica pe care o auzea prin pereţi suna wagnerian.

De data asta nu avea tovarăşi în Torino. Nici măcar vizitatori. Zilele şi le petrecea lucrând cu frenezie, *tempo fortissimo*, la cartea pe care o începuse la Sils Maria.

Antichristul, cu subtitlul *Încercare a unei critici a creştinismului*, este o lucrare scurtă, vitriolantă, ce aruncă jigniri asupra creştinismului. În germană, cuvântul *Antichrist* poate însemna „Anti-Christ" sau „anti-creştin". Nietzsche îşi păstrează respectul pentru persoana Isus Christos pe tot parcursul cărţii, în timp ce blestemă religia ce s-a dezvoltat în numele Lui.

O mare parte din carte reia ceea ce s-a spus deja în *Amurgul idolilor* şi în *Despre genealogia moralei*.

Îşi reiterează ideile privind lipsa de onestitate a creştinismului, care afirmă că viaţa pe pământ are mai puţină valoare decât ipotetica viaţă de apoi. Această greşită favorizare a eternităţii petrecute pe nori pufoşi în pofida realităţii cotidiene trăite pe un munte de gunoaie dădea naştere acelui *ressentiment*, concepţiei răzbunătoare, invidioase, de superioritate morală folosite de preoţi pentru a subjuga populaţii întregi pe care au reuşit să le reducă la mentalitatea de sclavi.

Întreaga lume de ficţiuni a religiei îşi are rădăcina în ura faţă de natural şi o adâncă nemulţumire provocată de realitate. Şi astfel era invalidat întregul domeniu al moralei subsecvente din întreaga lume creştină, dat fiind că totul cădea sub umbrela acestei imaginare cauzalităţi. Ostilitatea creştinismului faţă de realitate era de neostoit. Odată ce conceptul de „natură" a fost etichetat ca fiind opus celui de Dumnezeu, întreaga lume naturală a fost definită drept reprobabilă, inclusiv natura umană, care, lăsată ca atare, era condamnată ca blestemată.

Nietzsche spune foarte clar că el condamnă mai curând Biserica şi preoţii decât pe Isus Christos, fondatorul religiei, pe care-l admiră şi-l respectă.

Făcând trimitere implicit la Dostoievski, el sugerează că Isus Christos, sfântul anarhist care a chemat poporul de rând, repudiaţii şi păcătoşii să se împotrivească ordinii dominante, ar fi exilat astăzi în Siberia. Christos a fost ucis din motive politice, mai curând decât religioase. Dovada o constituia inscripţia de pe cruce. Cuvintele „Împăratul iudeilor" erau dinamită. Întotdeauna aveau să constituie o titulatură ameninţătoare câtă vreme evreii nu aveau un teritoriu fizic numai al lor.

Christos, „aducător al bunei vestiri", a murit precum a trăit şi a propovăduit – nu pentru a-i mântui pe oameni, ci pentru a le arăta cum să trăiască. Practica este ceea ce El a lăsat în urma Lui. Aceasta a demonstrat-o prin atitudinea Sa în faţa judecătorilor, în faţa zbirilor, în faţa a tot felul de batjocuri şi calomnii şi, în cele din urmă, atitudinea Sa pe cruce. Să nu te opui celui rău, situaţiei injuste, ba chiar să le iubeşti; aceasta era absenţa supremă a acelui *ressentiment*. Era *amor fati*, eterna afirmare.

Biserica creştină, ulterioară, a fost plăsmuită de un exeget la mâna a doua, Sfântul Pavel. El a fost cel care a transformat viaţa exemplară a lui Christos într-o legendă a jertfei pentru vină, în forma sa cea mai respingătoare şi barbară. Jertfa nevinovatului pentru păcatele vinovaţilor – ce păgânism înfiorător! Pavel a fost cel care şi-a concentrat ura asupra lumii şi ura împotriva cărnii. El a fost cel care nu a ratat nici o ocazie de a răspândi *ressentiment*. Pavel a ghicit cum se poate aprinde un incendiu universal cu ajutorul unei mişcări mici, sectare, cum se poate folosi simbolul lui Dumnezeu pe cruce pentru a-i lua pe toţi cei supuşi, toţi cei răzvrătiţi pe ascuns, întreaga moştenire a

mişcării anarhiste din Imperiul Roman, şi a-i aduna laolaltă într-o uriaşă putere ce avea să devină Biserica creştină[5].

Este o traducere a creştinismului în doctrină politică ce ar rezista mult mai bine fără ultima secţiune a cărţii, unde Nietzsche îşi asumă rolul lui Dumnezeu, punând la cale o judecată de apoi. Aşa cum se întâmplă cu mare parte din scrierile lui din acea perioadă, e imposibil să-ţi dai seama dacă practică o satiră swiftiană extremă sau e foarte serios ori dacă reprezintă pur şi simplu o simplă deviere în graficul ce înfăţişează o minte din ce în ce mai instabilă.

Sună aşa:

Lege împotriva creştinismului
Dată în Ziua Salvării, prima zi a anului întâi
(-30 septembrie 1888, după falsul calendar)

Război până la moarte împotriva viciului: viciul este creştinismul.

Toţi preoţii ar trebui închişi.

Participarea la slujbele bisericeşti este un atac asupra moralei publice.

Execrabilul loc unde creştinismul şi-a depus ouăle de vasilisc ar trebui ras de pe faţa pământului. Fiind locul cel mai *depravat* din lume, ar trebui să devină o oroare pentru toată posteritatea.

Deasupra lui ar trebui crescuţi şerpi veninoşi.

Propovăduitorul castităţii este adevăratul păcătos.

Preoţii trebuie ostracizaţi, înfometaţi şi alungaţi în deşerturile pământului.

Cuvintele „Dumnezeu”, „salvator” şi „mântuitor” ar trebui folosite ca jigniri demne de nişte criminali.

Tot restul decurge de aici.

Aceasta este ultima pagină a cărţii şi o semnează „Antichristul”.

Ziua în care a terminat *Antichristul*, 30 septembrie, a fost consemnată ca ziua unei mari victorii, a şaptea zi (referinţă biblică: Domnul a făcut lumea în şase zile, iar în a şaptea s-a odihnit). Şi-a petrecut ziua ca „un zeu relaxat”, plimbându-se pe sub plopii poleiţi de soare de-a lungul malurilor măreţului Pad.

Au sosit nişte exemplare tipărite din *Cazul Wagner.* Le-a expediat în toate cele patru zări. De când Georg Brandes îşi susţinuse conferinţele la Copenhaga, Nietzsche se considera o personalitate internaţională. Se lăuda că ar exista interes pentru el în America. Lumea devenise sala lui de conferinţe. Îşi pierduse inhibiţiile legate de persoanele cărora să le trimită noua lui carte sau de ceea ce ar trebui să le ceară.

I-a trimis-o văduvei lui Bizet, despre care se spunea că citeşte în germană. A trimis-o în Paraguay, unde cartea l-a jignit profund pe cumnatul lui, care-şi bazase întreaga campanie de promovare a Nueva Germania pe cultul lui Wagner. Elisabeth a fost la fel de ofensată. Ea n-ar fi ajuns nicăieri fără sprijinul Cosimei.

Georg Brandes i-a răspuns cu entuziasm, incluzând adresele anumitor radicali de viţă nobilă din Sankt-Petersburg. Unele dintre cărţile lui Nietzsche fuseseră interzise în Rusia, inclusiv *Omenesc, prea omenesc*, „Diverse opinii şi aforisme" şi „Călătorul şi umbra sa", mai ales din cauza atacurilor împotriva creştinismului (interdicţia a fost ridicată abia în 1906). Brandes i-a recomandat pe prinţul Urusov şi pe prinţesa Anna Dmitrievna Tenişeva ca pe nişte „cunoscători superiori" ce aveau să-i facă operele cunoscute în rândurile mai largi ale inteligheţiei radicale din Rusia. Sfatul lui a fost cu siguranţă unul pătrunzător. De acum înainte, de-a lungul anilor 1890, în Rusia avea să se manifeste un interes faţă de opera lui Nietzsche mai viu decât în orice ţară din Europa, dacă judecăm după numărul de articole despre cărţile lui ce au apărut în perioada respectivă[6].

Nietzsche i-a trimis cartea lui Jacob Burckhardt, mărturisindu-i sincer că „o singură vorbă din partea dumitale m-ar face fericit". Părerea lui Burckhardt contase

mereu mai mult pentru Nietzsche decât contase părerea lui Nietzsche pentru Burckhardt. Blindat în singurătatea lui bine construită în structura Universităţii din Basel, Burckhardt nu a putut găsi nici măcar o vorbă de zis, aşa că a tăcut.

Nietzsche i-a trimis cartea lui Hippolyte Taine, în speranţa că acesta va putea „să deschidă marele Canal Panamá spre Franţa”. Cheia era traducerea în franceză. Lui Nietzsche îi era imposibil să plătească pentru ea. În timp ce-i cerea lui Taine să o traducă, îi trimitea trei exemplare şi Malwidei von Meysenbug, cu acelaşi scop.

Apartamentul de la Roma al Malwidei era dominat de un formidabil bust al lui Wagner ce îi scruta pe cei ce intrau de pe un piedestal înalt. Pentru ea nu fusese niciodată o problemă să-l sprijine pe Nietzsche, rămânându-i în acelaşi timp loială compozitorului. Malwida era de o viaţă expertă în mersul pe sârmă. Reuşise să trăiască zeci de ani într-un lux ostentativ, ca membră a clasei privilegiate, menţinându-şi în acelaşi timp reputaţia de anarhistă. Viaţa ei putea fi foarte bine simbolizată de urcarea pe nava lui Garibaldi, într-un fotoliu capitonat care era simbolul şi recuzita salonului burghez. Pe câmpul de luptă Nietzsche/Wagner, Malwida reuşise cumva să rămână neutră, însă *Cazul Wagner* a venit cu cerinţe ce excedau chiar şi neutralitatea ei plină de tact. Scrisoarea ei către Nietzsche, în care îi demonstra gafele atacului său, nu s-a păstrat, însă chiar ea a descris-o drept „cât se poate de delicată”. Este absolut credibil, dată fiind obişnuita ei diplomaţie.

Nietzsche i-a răspuns exploziv: „Astea sunt lucruri în legătură cu care nu permit nimănui să mă contrazică... Eu sunt... curtea supremă de apel pe acest pământ...”[7].

Se simţea un ton nou în scrisorile lui. Erau din ce în ce mai agresive, mai combative şi mai peremptorii. Ici-colo se strecurau referiri la natura lui divină. A început să facă aluzii din ce în ce mai stranii la statutul şi puterea lui. Considera că nu existase un moment mai important în istoria lumii. Umanitatea era fatal de iresponsabilă, fatal de neatentă; nu avea nici o idee că doar el formula marile întrebări legate de valori şi că tot el oferea şi răspunsurile.

Reevaluarea lui avea să repună lumea pe făgaş pentru prima oară în secole. Starea lui de sănătate îi servea ca dovadă irefutabilă a capacităţii sale de a realiza acest lucru. Când se privea în oglindă, vedea un tânăr cu o condiţie fizică exemplară. Nu arătase niciodată atât de sănătos, atât de bine hrănit. Părea cu zece ani mai tânăr decât vârsta lui reală şi în putere.

Singura dată când reflexia lui în oglindă îi spusese aceeaşi poveste fusese la apogeul iubirii lui pentru Lou, când era încrezător în viitorul lor împreună.

Era luna octombrie 1888 şi abia aştepta să vină ziua lui. Se simţea într-o deplină armonie cu acest moment, cu toamna din el însuşi şi din lumea din jur. Ciorchinii bogaţi din viile ce înconjurau oraşul prinseseră acea culoare ce promitea o dulceaţă nemaipomenită în cerul gurii. La fel se întâmpla şi cu propriile cuvinte. Era omul plenitudinii mature. Totul era în regulă.

Pe 15 octombrie, vesel, profetic, a împlinit 44 de ani.

Era cu siguranţă o zi potrivită pentru a începe o nouă carte! La naiba, ziua lui de naştere merita o autobiografie. Iarăşi amâna marea reevaluare. Dar nu şi-a scos-o din minte. Era timp destul. Îşi dorea să spună întreaga poveste: despre cărţile lui, despre viziunea lui, despre incidentele din viaţa lui şi despre psihologia lui. Lumea va primi permisiunea de a fi martoră la transformarea oricărui „aşa

a fost să fie” în „aşa am vrut eu”. Omenirea, care nu-l băgase-n seamă, avea să vadă cât de norocoasă fusese atunci când el îşi va revela lumina şi teroarea[8].

Proclamându-se succesor al zeilor morţi, şi-a intitulat autobiografia *Ecce homo*. A împrumutat titlul din Biblie, alegând funestele cuvinte din Evanghelia după Ioan, folosite chiar în momentul în care Pilat din Pont, procuratorul roman al Iudeii, îl condamnă la moarte pe Christos[9], după care se spune că s-a sinucis, înecându-se, chinuit de remuşcări, în acel micuţ lac de pe muntele Pilatus, aflat mai sus de Tribschen. „Ecce homo”, proclamase Pilat când îl adusese pe prizonierul Isus Christos, biciuit şi însângerat, legat şi încoronat cu spini, în faţa judecăţii poporului care L-a condamnat apoi pe Dumnezeu la moarte prin crucificare.

În *Ecce homo*, Nietzsche fie continuă competiţia cu Christos, fie se portretizează drept un al doilea Christos, un alt dumnezeu viu coborât pe pământ care a fost condamnat la moarte. În cazul lui Nietzsche, condamnat la moarte prin obscuritate, prin neglijare, prin lipsa de interes faţă de gândirea lui. *Ecce homo* conţine un număr enorm de referinţe biblice şi de parodieri, începând chiar de la prima frază: „Întrucât, în scurt timp, va trebui să mă adresez omenirii cu cea mai grea solicitare care i-a fost prezentată vreodată, mi se pare imperios necesar să spun cine sunt”[10]. Întreaga carte este ţesută din funigei, enigme, ghicitori, dansuri şi, mai presus de orice, provocări. „Dat fiind că trebuie să car, la propriu, destinul omului, face parte din proba mea de forţă să fiu un clovn, un satir... Că mintea cea mai profundă trebuie să fie şi cea mai frivolă este aproape o formulă a filosofiei mele.”[11]

Clovnul continuă titlul exagerat al cărţii cu titluri de capitol ridicole: „De ce sunt atât de înţelept”, „De ce sunt

atât de deştept”, „De ce scriu cărţi atât de bune”, „De ce sunt un destin”. Capitolele îşi îndeplinesc misiunea de a ne spune exact de ce este el atât de deştept, înţelept şi aşa mai departe. În acelaşi timp, iau peste picior întregul gen autobiografic. Recunosc faptul că, oricât ar încerca autorul s-o fardeze, autobiografia este probabil cel mai monstruos act de aroganţă. În *Ecce homo*, el aruncă în aer convenţia ascunderii vanităţii auctoriale în spatele măştii modestiei, a autodeprecierii şi a pretextului impecabil al cronicii istorice. De ce să nu reevalueze autobiografia laolaltă cu reevaluarea tuturor celorlalte lucruri? De ce să nu fie folosită pentru înşelătorie şi laudă exagerată, pentru o autocelebrare maniacală, amestecate cu lucruri care s-au întâmplat şi cu altele care nu s-au întâmplat, plus foarte mult perspectivism? Nu există fapte, doar interpretări.

Îşi începe primul capitol, „De ce sunt atât de înţelept”, prezentând o enigmă. „Ca tată al meu, am murit deja, ca propria mea mamă, mai trăiesc încă şi îmbătrânesc.” El stă cu câte un picior în ambele lumi. Cine e el? Nu e sfânt, nu e un monstru, ci un simplu discipol al lui Dionysos. Ar fi mai degrabă un satir decât un sfânt. Mai degrabă ar dărâma idoli de pe soclu decât să-i înalţe. Ultimul lucru pe care l-ar pretinde ar fi că e un „cultivator” al umanităţii. Ne invită să îi privim picioarele şi ne arată că sunt făcute din lut.

În continuare îşi descrie sănătatea impecabilă. Luată ca atare, această descriere este pură ficţiune, o fantezie medicală. Noi, care acum ştim câte ceva despre viaţa lui, putem citi acest autoportret ca fiind menit anume să aneantizeze catastrofa ce îl bântuia, în acele vremuri isterizate de sifilis, pe orice bărbat care suferea de probleme inexplicabile de sănătate şi al cărui tată murise din cauza „înmuierii creierului”. Se străduieşte din răsputeri să ne arate cât de sănătos e. Da, a avut problemele lui, dar

au fost pur şi simplu rezultatul unui „soi de degenerare locală”. Această mică degenerare locală este responsabilă pentru epuizarea generală şi pentru profunda slăbiciune a sistemului gastric care, recunoaşte el, i-a împins până la limite sistemul fizic şi pe cel nervos. Drept urmare, a dezvoltat capacitatea şi priceperea de a inversa perspectivele. Se compară cu un chirurg rănit ce-şi transformă propria rană într-o cercetare utilă asupra sănătăţii societăţii. Doar el, medicul rănit al culturii, este capabil de o reevaluare a tuturor valorilor.

Bănuim că vorbeşte serios atunci când ne spune, din nou, că formula găsită de el pentru măreţia umană este *amor fati*, să nu doreşti ca ceva să fie altfel, nici din trecut, nici din viitor, nici din eternitatea toată[12]. Apoi spune că atunci când se uită la mama şi la sora lui, ele îi cauzează cea mai profundă neîncredere în *amor fati* şi în eterna reîntoarcere. „Când îmi caut opusul total, un instinct incomensurabil de ponosit, mă gândesc mereu la mama şi la sora mea – ar fi o blasfemie la adresa divinităţii mele să mă gândesc că sunt înrudit cu un asemenea soi de *canaille.* Felul în care se poartă cu mine mama şi sora mea, chiar şi în ziua de faţă, este sursa unei orori de nedescris: o adevărată bombă cu ceas... Nu am puterea de a mă lupta cu viermii veninoşi... Trebuie să recunosc că cea mai puternică obiecţie la *eterna reîntoarcere*, gândul meu cu adevărat înspăimântător, o constituie mama şi sora mea*...* Oamenii sunt *cel mai puţin* înrudiţi cu părinţii lor: ar fi semnul unei vulgarităţi extreme să fii înrudit cu părinţii tăi.”[13]

Continuă cu minciuna sfruntată că este de viţă nobilă, cu strămoşi polonezi, fără nici un strop de sânge german „rău” în vine. Nietzsche nu lasă de înţeles că Franziska şi Elisabeth ar avea aceeaşi origine polonă. Şi totuşi, le

numeşte „mama mea” şi „sora mea”. Oare ce ar trebui să credem, atunci când ne asigură cu solemnitate că este cel mai onest dintre gânditori?

Eseul următor, „De ce sunt atât de deştept”, dezvoltă obsesia că plămânii şi stomacul lui au un rol central în cadrul exerciţiului filosofiei lui. Devine un guru al dietei şi al exerciţiilor fizice. Dacă eviţi cafeaua şi trăieşti într-un loc cu aer uscat, vei obţine o sănătate egală cu a lui. E straniu că interzice cafeaua, în timp ce se delectează cu cea mai bună cafea din Torino. Sfatul lui este să locuieşti la Paris, în Provenţa, Florenţa, Ierusalim sau Atena. Mai presus de orice, să nu locuieşti în Germania, acolo unde clima defavorizează intestinele, oricât de eroic dotate ar fi ele. Nişte intestine puternice îi sunt de mare ajutor filosofului[14].

Să nu crezi niciodată într-o idee care-ţi vine în casă. Alungă-ţi din minte toate marile imperative şi nu încerca să te cunoşti pe tine însuţi. Contrar a ceea ce a propovăduit până atunci, recomandă cu însufleţire drept condiţie pentru a deveni ceea ce eşti să nu ai nici o idee despre ceea ce eşti.

„Aceia dintre noi care s-au născut în mlaştinile anilor ’50” sunt neapărat pesimişti în ce priveşte „cultura” germană, căci cum poate exista o gândire civilizată atunci când la cârma statului se află un fanatic? Nietzsche crede doar în cultura franceză. Odată ajuns la subiectul culturii, nu se poate abţine să nu se lege din nou de Wagner, prima inspiraţie adâncă din viaţa lui. Recunoaşte că, încă de când a ascultat *Tristan şi Isolda* pentru prima dată, a căutat neîncetat o operă de artă de aceeaşi nemărginire dulce şi zguduitoare. Cosima Wagner are de departe natura cea mai nobilă, precum şi gustul cel mai ales din întreaga Germanie. În nici un caz nu vrea să renege zilele petrecute la Tribschen.

„De ce scriu cărţi atât de bune” face o trecere în revistă a tuturor cărţilor lui publicate. Aşa cum îi spusese editorului său, ar fi putut foarte bine să-şi scrie singur cronici. Oricum nimeni altcineva nu o făcea.

Secţiunea „De ce sunt un destin” începe aşa:

„Îmi cunosc soarta. Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conştiinţe, a unei hotărâri invocate împotriva a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită”.

Aceste cuvinte au fost luate drept o stranie profeţie sau o anticipare a celui de-al Treilea Reich, uneori drept un fel de aprobare anticipativă a unor asemenea evenimente. Dar restul capitolului „De ce sunt un destin”, care nu e scurt, arată destul de limpede că nu se referă la vreun eveniment apocaliptic din viitor, ci la misiunea pe care şi-a stabilit-o el singur de a pune la îndoială orice morală preexistentă.

Ultima propoziţie a cărţii este „Oare am fost înţeles? Dionysos împotriva celui crucificat...!”, iar cartea se încheie cu o elipsă, la fel ca multe dintre scrierile lui.

A terminat *Ecce homo* pe 4 noiembrie. Îi luase patru săptămâni s-o scrie. În tot acest timp fusese complet singur într-un oraş plin de străini. Nici nu băgaseră de seamă silueta lui măruntă umblând pe străzi într-un pardesiu subţire cu căptuşeală albastră şi având trase pe mâini nişte imense mănuşi englezeşti. Acum ţinea mereu capul în pământ când trecea rapid pe sub luminile şi umbrele ca de stroboscop ale prelungilor arcade de piatră din Torino. Se apropia iarna când a terminat cartea, iar munţii din spatele amplelor peisaje urbane îşi puseseră peruci albe pe fundalul unui cer alburiu.

Torino era din nou scena unui mare eveniment oficial. Nunta regală lăsase locul funeraliilor de stat, satinul alb era înlocuit de panglici negre, iar pompa festivă de o melancolie plină de gravitate. Aceleaşi feţe regale, oameni ai puterii şi ai privilegiilor, au invadat Torino, de data aceasta cu ocazia solemnă a înmormântării contelui Robilant. Dragostea de *grandezza* a lui Nietzsche l-a promovat pe Robilant la statutul de fiu al regelui Carol Albert, deşi de fapt nu-i era decât aghiotant.

Pe 6 noiembrie i-a expediat manuscrisul lui *Ecce homo* tipografului său, Naumann. Scrisoarea însoţitoare îl asigura cu seninătate pe Naumann că fusese inspirată de o stare de bine unică în viaţa lui Nietzsche. Naumann trebuia s-o tipărească imediat.

Naumann nu devenise încă editor, asta avea să se întâmple mai târziu. Treaba lui nu era să editeze, ci să tipărească volumul pentru autorul care plătea factura. Nietzsche îl soma acum să tipărească *Ecce homo* înainte de *Antichristul*, pe care Naumann trebuia să-l pună în aşteptare. *Ecce homo* era cartea-semnal. Misiunea ei, precum cea a lui Ioan Botezătorul, era de a netezi calea. Textul nu trebuia îngrădit cu vreo linie de margine. Rândurile trebuiau să fie mai lungi. Naumann i-a sugerat să folosească hârtie ieftină. Nietzsche a fost oripilat.

Odată ce i-a trimis instrucţiunile lui Naumann, au început modificările. Nietzsche a adăugat capitole, a cerut înapoi manuscrisul, l-a retrimis în decembrie 1888, „cu bun de tipar”, a adăugat poeme, s-a răzgândit, apoi s-a răzgândit din nou. Avea atât de multe lucruri în minte. Nici unul dintre ele nu era următoarea carte din ciclul marilor reevaluări. A adunat nouă poeme pe care le compusese între 1883 şi 1888 şi a înjghebat din ele un volum bun pentru tipar. După câteva idei abandonate, s-a hotărât la titlul *Ditirambi către*

Dionysos (*Dionysos-Dithyramben*). La origine, cuvântul *ditiramb* denota un imn coral grecesc dedicat lui Dionysos, dar cu timpul acesta ajunsese să se extindă asupra oricărui imn ori poem dionisiac sau bacanal.

În *Naşterea tragediei*, Nietzsche interpretase dionisiacul ca pe o stare de abandon extatic, opusă creativităţii lucide şi controlate aflate sub semnul lui Apollo. Pe măsură ce gândirea lui a progresat, misterele dionisiace au ajuns să semnifice fundamentala dorinţă de viaţă. „Ce garanţii îi ofereau elenului acele mistere? Viaţa *veşnică*, eterna reîntoarcere a vieţii; viitorul, înţeles şi consacrat încă din trecut; afirmarea triumfătoare a vieţii, dincolo de moarte şi transformare; adevărata viaţă, ca perpetuare în ansamblul ei prin procreaţie, prin misterele sexualităţii.”[15]

Poemul cu cea mai limpede legătură cu Dionysos este „Tânguirea Ariadnei”. Acesta descrie cum Ariadna, părăsită de Tezeu pe insula Naxos, îşi plânge soarta şi este vizitată de zeul Dionysos. Nietzsche publicase iniţial poemul în partea a patra din *Aşa grăit-a Zarathustra*, în capitolul „Magul”, în care Zarathustra îl învinge pe bătrânul vrăjitor Wagner.

Pe vremea Tribschenului, în mitologia acceptată Wagner era Dionysos pentru Ariadna Cosimei, iar Nietzsche şi von Bülow jucau rolul lui Tezeu, însă acum Nietzsche îşi asuma total şi deschis numele Dionysos, în timp ce Cosima/Ariadna apărea în scrierile lui din ce în ce mai des.

Autoproclamatul Dionysos nu mai era prizonierul inhibiţiilor ce-l încătuşaseră când nu avea mai mult de 20 de ani. Erotismul dă pe dinafară. „Tânguirea Ariadnei” este o fantezie lipsită de inhibiţii ce se deschide cu o Ariadnă disperată, cu braţele şi picioarele desfăcute, tremurând şi implorând zeul. Dionysos, „vânător de dincolo de nori”, o trânteşte cu fulgerul său. Ea îi recunoaşte natura divină.

Tremurând sub loviturile ascuţitelor lui săgeţi de gheaţă, ea se chirceşte, se zvârcoleşte, chinuită în timp ce se supune, lovită de eternul vânător, de necunoscutul zeu. El o-nghesuie; îi urcă în gânduri. Ea se predă, rostogolindu-se în plăcerea violului. Călăul ei o chinuieşte. „Vino iar la loc", strigă ea, „durerea mea! Şi ultimu-mi noroc!"[21]. Până acum fusese foarte limpede care dintre amanţi, Dionysos sau Ariadna, spusese fiecare dintre replici, dar acum este neclar care dintre ei spune „Eu sunt labirintul tău...". Concluzia trebuie să fie că amândoi.

Deşi rareori îşi dedica cuiva cărţile, i-a dedicat *Ditirambii către Dionysos* „poetului Isolinei". Decodat, acesta era Catulle Mendès, „crinul din pişat", scriitorul care o însoţise pe Judith Gautier la Tribschen.

Mendès scrisese libretul pentru opera *Isoline* a lui Messager, un basm cu dragoni, cu Oberon şi Titania, ce urma să aibă premiera în următoarea lună, decembrie 1888. După Tribschen, nu pare să fi existat vreo legătură, nici măcar în mintea lui Nietzsche, între el şi Mendès. Oare Nietzsche încerca, prin intermediul dedicaţiei flatante, să-l convingă pe Mendès să-l traducă-n franceză? Malwida von Meysenbug îl refuzase. Hippolyte Taine pretextase că germana lui nu era destul de bună şi-l recomandase pe Jean Bourdeau, care pretextase însă că nu are timp. Canalul Panamá către Franţa nu se deschidea.

Bazându-se pe relaţia lui cu Georg Brandes, Nietzsche i-a scris dramaturgului suedez August Strindberg, rugându-l să traducă el *Ecce homo* în franceză. Nietzsche i s-a prezentat lui Strindberg prin intermediul deja cunoscutei scrisori, vorbindu-i despre descendenţa lui polonă, despre sănătatea lui impecabilă, faima lui mondială, perfecţiunea la care dusese limba germană: „Vorbesc limba

[21] Trad.rom. în *Opere complete*, ed.rom.cit. vol. 5, pp. 238-241 (n.tr.).

conducătorilor lumii”. L-a momit pe Strindberg cu promisiunea că prinţul Bismarck şi tânărul kaizer vor primi exemplare de semnal ale cărţii, „laolaltă cu o declaraţie scrisă de război – oamenii armatei nu vor mai putea atunci să răspundă prin măsuri poliţieneşti”[16]. Nici Strindberg nu se afla într-un moment de mare echilibru psihologic al vieţii sale. Nu avea bani, prima lui căsnicie cu soţia pe care o venera se apropia de un dezastru şi locuia într-o aripă a unui castel dărăpănat, invadat de păuni şi câini sălbăticiţi, condus de o femeie care îşi zicea contesă şi de amantul acesteia, un şantajist, alchimist, magician şi hoţ. Era o concatenare încinsă de circumstanţe din care s-a născut cea mai bună piesă a lui Strindberg, *Domnişoara Iulia*, însă chiar şi în acest context haotic Strindberg şi-a dat seama că Nietzsche nu era deloc bine. Nu cumva era nebun? l-a întrebat el pe Brandes.

Era o întrebare pe care Strindberg avea s-o pună din nou pe măsură ce scrisorile pe care i le trimitea Nietzsche vorbeau obsesiv de doi criminali ale căror fapte oribile umpleau paginile ziarelor de scandal din Europa, inclusiv ale celor pe care le citeau Nietzsche la Torino şi Strindberg în Suedia. Primul dintre criminali era misteriosul „Prado”, un spaniol cunoscut şi sub numele „Linska de Castilon”. După ce risipise în Perú averea soţiei sale, cam 1,2 milioane de franci, după cum se spunea, a fugit în Franţa, unde a comis jafuri şi a ucis o prostituată. Apoi mai era Henri Chambige, un student la Drept care a ucis-o pe soţia englezoaică a unui francez ce trăia în Algeria. Geniul acestui criminal era fascinant, insista Nietzsche. Era „un tip superior celor ce-l judecau, chiar şi avocaţilor lui, din punctul de vedere al autocontrolului şi al inteligenţei, al exuberanţei spiritului” etc. Strindberg, care era la cheremul unui asemenea infractor, nu prea era de acord cu

Nietzsche. O lună mai târziu, când Nietzsche i-a scris lui Jacob Burckhardt, ambii criminali îşi ocupaseră locurile în galeria lui din ce în ce mai mare de identităţi. Era nu numai Dionysos şi Antichristul, ci şi Henri Chambige şi Prado, ba chiar şi tatăl lui Prado[17].

Începea să piardă controlul mimicii. I-a scris vesel despre asta lui Peter Gast. Nu era nimic important. Nimic îngrijorător! I se întâmplau atâtea caraghioslâcuri! La concerte, muzica îl afecta atât de mult, încât nu-şi putea controla grimasele. Plângea incontrolabil. Rânjea. Erau momente când tot ce putea face era să stea proţăpit în mijlocul drumului şi să rânjească vreo jumătate de oră. Patru zile-ntregi, între 21 şi 25 noiembrie, a fost incapabil să-şi ia o mină serioasă. Concluzia lui a fost că oricine ajunge într-o asemenea stare e pregătit să devină mântuitorul lumii. În decurs de două luni, numele lui va deveni cel mai cunoscut de pe pământ. Lucrul cel mai remarcabil la Torino era fascinaţia pe care el o exercita asupra tuturor claselor şi condiţiilor sociale. Când intra într-un magazin mare sau într-un spaţiu public, toţi se schimbau la faţă. Nu avea nevoie nici de nume, nici de rang ori de bani pentru ca ei să-l aşeze mereu, necondiţionat, pe primul loc[18]. Fiece privire îl trata ca pe un prinţ. Oamenii îi deschideau uşile cu un aer foarte distins. Ospătarii, radioşi şi eleganţi până la ultimul, îi serveau mâncarea de parcă ar fi fost un rege. Îşi făcea în minte notiţe legate de toţi indivizii care-l descoperiseră în această perioadă stranie. Nu era imposibil ca viitorul lui bucătar să se pregătească deja pentru el. Nimeni nu credea că e german[19].

Cele patru cărţi ale marii reevaluări aveau să apară curând, i-a spus el lui Overbeck. Îşi scotea artileria grea. Aşa cum îi stătea bine unui fost artilerist, avea să bombardeze omenirea, rupând-o în două. Era un plan menit

să-ţi *îngheţe* sângele-n vine, nota el un joc de cuvinte ce-i făcea mare plăcere, potrivit cu anotimpul care tocmai se instala. Însă înainte de asta avea de gând să-l mai lovească o dată pe Wagner înainte de 20 noiembrie, dată la care se hotărâse să părăsească Torino, plecând la Nisa ori în Corsica[20].

Planurile legate de Nisa – sau de Corsica – au fost anulate imediat ce au fost concepute. Corsica nu mai avea nici un sens acum. Toţi bandiţii fuseseră curăţaţi, la fel şi regii[21].

La fel ca planurile de călătorie, se evaporau chiar în clipa când erau pe cale de a se naşte. În camera lui, munţii albi de hârtie creşteau până-n tavan. Scrierile lui trecute şi prezente pluteau ca nişte fulgi de nea între birou şi podea în timp ce scria o sumedenie de scrisori şi înnoda laolaltă fragmente din cărţile precedente pentru a însăila *Nietzsche contra Wagner*, a patra carte din acel an, a cincea dacă punea la socoteală şi *Ditirambii*, şi a doua avându-l pe Wagner în titlu.

Lada de cărţi, „diformitatea”, ajunsese în sfârşit de la Nisa. Acum îşi putea citi propriile cărţi. Erau magnifice. Era copleşit de admiraţie faţă de propria genialitate. Era straniu cum gândurile lui aveau putere asupra evenimentelor reale. Nu mai existau coincidenţe. Trebuia doar să se gândească la o anumită persoană şi imediat pe sub uşă i se strecura, politicos, o scrisoare de la ea. Dacă lua în calcul lucrurile extraordinare pe care le înfăptuise între 3 septembrie şi 4 noiembrie, considera că este foarte probabil ca în scurt timp să se producă un cutremur la Torino.

Pe 15 decembrie i-a trimis lui Naumann manuscrisul *Nietzsche contra Wagner*, împreună cu *Ditirambii către Dionysos.* Tipărirea celorlalte cărţi trebuia oprită. Naumann trebuia să lase baltă orice altceva şi să tipărească

Nietzsche contra Wagner. Două zile mai târziu ordinul a fost anulat. Naumann a primit o telegramă: *Ecce vorwärts* („Mergi înainte cu *Ecce homo*"). *Ecce homo* „transcende conceptul de literatură... nu are egal nici măcar în natură; aruncă în aer, pur şi simplu, istoria omenirii – *dinamită* la superlativ".

Se pogorâse Crăciunul asupra lumii. Era vremea să trimită scrisori de Crăciun.

Mamei lui:

„Una peste alta, bătrâna ta creatură este acum o persoană extrem de celebră: nu neapărat în Germania, căci germanii sunt prea proşti şi prea vulgari pentru măreţia minţii mele şi au aruncat mereu cu mizerii în mine, ci peste tot în restul lumii. Admiratorii mei sunt cu toţii oameni de o natură *aparte*, cu toţii oameni excepţionali şi influenţi... femeile cele mai fermecătoare, fără s-o exclud pe Mme la Princesse Tenichev! Am reale genii printre admiratori – nici un nume nu este astăzi tratat cu atâta respect şi cu atâta cinste ca al meu... Din fericire, sunt pregătit acum pentru orice mi-ar cere misiunea pe care o am...

Bătrâna ta creatură"[22].

Lui Elisabeth:

„Sora mea... mă văd forţat să mă despart definitiv de tine. Acum, că destinul meu este cert, îţi simt fiecare cuvânt de zece ori mai acut; nu ai nici cea mai mică idee despre ce înseamnă să fii cea mai apropiată rudă a omului şi destinului în care întrebările mileniului şi-au aflat răspunsul – ţin, de-a dreptul, viitorul omenirii în palmă..."[23].

Lui Peter Gast:

„Dragul meu prieten, vreau să recuperez toate exemplarele celei de-*a patra* părţi din *Zarathustra...* pe viaţă şi pe moarte, orice-ar fi. (Am citit-o zilele astea şi aproape am murit de emoţie.) Dacă o public mai târziu,

după câteva decenii de crize mondiale – războaie! –, atunci va fi momentul potrivit.

Semne şi minuni! Salutări de la pasărea Phoenix!”[24].

Lui Peter Gast:

„Prinţul de Carignano tocmai a murit; vom avea nişte funeralii măreţe”[25].

Lui Carl Fuchs:

„...Lumea va fi cu susu-n jos în următorii câţiva ani: dat fiind că vechiul Zeu a abdicat, *Eu* voi conduce lumea de acum încolo...”[26].

Lui Franz Overbeck:

„Dragul meu prieten... În decurs de două luni voi deveni numele cel mai important de pe acest pământ...

Lucrez chiar eu la un memorandum pentru curţile Europei... intenţionez să înveşmântez Reichul într-o cămaşă de fier şi să-l împing într-un război al disperării. Nu mă voi odihni până când nu voi avea pe tânărul împărat şi tot ce deţine el în mâinile mele. Între noi doi! *Foarte mult* între noi doi! O linişte totală a sufletului! Zece ore de somn neîntrerupt.

N.”[27].

Metei von Salis-Marschlins:

„*Verehrtes Fräulein*... nu cred să fi primit vreun muritor scrisori cum am primit eu... De la societatea cea mai înaltă din Sankt-Petersburg. Şi de la cea franceză! Lucrul cel mai remarcabil aici, la Torino, este fascinaţia totală pe care o exercit asupra tuturor claselor sociale... Scrierile mele sunt tipărite cu zel pătimaş. Mme Kovaleska din Stockholm (se trage din vechiul rege maghiar Matei Corvin)... este privită ca singurul geniu al matematicii în viaţă.

Al dumitale, N.”[28].

Lui Peter Gast:

„...Când a sosit cartea ta poştală, *ce* făceam eu?... era celebrul Rubicon. Nu-mi mai ştiu adresa: să presupunem că în curând va fi Palazzo del Quirinale.

N.”[29].

Lui August Strindberg:

„Am ordonat o convocare a prinţilor la Roma – intenţionez să pun să fie împuşcat tânărul împărat... O singură condiţie: *Divorçons*...

Nietzsche Caesar”[30].

Lui August Strindberg:

„*Eheu?...* Nu *Divorçons* până la urmă?

Răstignitul”[31].

Lui Peter Gast:

„Cântă-mi un nou cântec: lumea e transfigurată şi cerurile sunt în extaz.

Răstignitul”[32].

Lui Georg Brandes:

„Odată ce m-ai descoperit, nu a fost mare lucru să mă găseşti: dificultatea, acum, stă în a mă pierde...

Răstignitul”[33].

Lui Jacob Burckhardt:

„Îmi trec cu vederea plictiseala de a fi creat o lume. Eşti cel mai mare învăţător al nostru; pentru că eu, împreună cu Ariadna, nu trebuie decât să fiu balanţa de aur a tuturor lucrurilor.

Dionysos”[34].

Cosimei Wagner:

„Ariadna, te iubesc.

Dionysos”[35].

Lui Jacob Burckhardt:

„Dragul meu profesor:

Aş prefera, de fapt, să fiu profesor la Basel, nu Dumnezeu; dar nu am îndrăznit să-mi duc egoismul atât de

departe încât să omit a crea lumea în numele lui. Vezi tu, trebuie să facem sacrificii, oricum şi oriunde am trăi. Totuşi, mi-am păstrat o mică garsonieră, care se află vizavi de Palazzo Carignano (unde m-am născut ca Vittorio Emanuele) şi care-mi permite, mai mult ca orice, să aud de la birou splendida muzică de jos, din Galleria Subalpina. Plătesc 25 de franci, cu tot cu curăţenie, îmi prepar singur ceaiul, îmi fac singur cumpărăturile, am cizme scâlciate, care mă chinuiesc... Dat fiind că trebuie să distrez eternitatea cu glume proaste, am o datorie de a scrie, lucru ce nu-mi mai lasă nimic de dorit... – foarte plăcut şi deloc stresant...

Nu lua cazul Prado în serios. Eu sunt Prado. Sunt şi tatăl lui Prado, ba chiar mă aventurez să spun că sunt şi Lesseps [diplomatul francez însărcinat cu construcţia Canalului Panamá]... am vrut să le ofer parizienilor mei, pe care-i iubesc, o nouă idee – aceea a unui criminal decent. Sunt, de asemenea, Chambige – iarăşi un criminal decent... Cât priveşte copiii pe care i-am adus pe lumea asta, face obiectul neîncrederii mele ideea că toţi cei ce intră în *Împărăţia Domnului* ar fi venit şi *din* Domnul. Toamna aceasta, împlătoşat pe cât mai uşor posibil, am asistat de două ori la înmormântarea mea, prima oară drept conte Robilant (nu, este fiul meu, atâta timp cât sunt Carol Albert, natura mea inferioară), însă eu însumi eram Antonelli. Dragă profesore, ar trebui să vezi această construcţie; dat fiind că nu am experienţa lucrurilor pe care le creez, poţi fi oricât de critic vrei... Umblu peste tot în paltonul meu de student; bat pe careva pe umăr şi spun: *Siamo contenti? Son dio, ha fatto questa caricatura* [Suntem fericiţi? Sunt Dumnezeu, am creat caricatura asta]... Mâine, fiul meu Umberto împreună cu fermecătoarea Margherita, pe care o să-i primesc însă cu cămaşa scoasă din pantaloni.

Restul este pentru Frau Cosima... Ariadna... Din când în când practicăm magia...

Am făcut astfel încât Caiafa să fie înlănţuit; şi eu am fost crucificat pe îndelete anul trecut de doctorii germani. Wilhelm Bismarck şi toţi antisemiţii sunt rezolvaţi.

Poţi proceda cum doreşti cu scrisoarea aceasta, care nu-i va face pe cetăţenii din Basel să mă preţuiască mai puţin.

Cu dragoste duioasă,

Al dumitale, Nietzsche”[36].

Scrisoarea a fost postdatată 5 ianuarie. Burckhardt a primit-o a doua zi. I-a dus-o lui Overbeck în aceeaşi după-amiază. Overbeck i-a scris imediat lui Nietzsche, insistând ca acesta să vină la Basel. A doua zi, Overbeck a primit o scrisoare semnată „Dionysos” în care era informat că „tocmai poruncesc ca toţi antisemiţii să fie împuşcaţi...”.

Overbeck s-a repezit la clinica psihiatrică din Basel ca să-i arate scrisoarea directorului, profesorul Wille, şi să-l întrebe ce e de făcut.

21

Minotaurul din peşteră

Poate fi un *măgar* tragic? – Să te prăpădeşti din cauza unei poveri pe care nici s-o cari şi nici s-o lepezi nu poţi?... E cazul filosofului.

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 11[22]

Nu este limpede ce s-a întâmplat exact în dimineaţa zilei de 3 ianuarie 1889. Povestea spune că a fost văzut, ca de obicei, ieşind din casa lui Davide Fino, ce dădea în Piazza Carlo Alberto. Oamenii erau obişnuiţi cu silueta tristă şi solitară, adâncită-n gânduri, care se-ndrepta adesea spre

[22] Ed.rom.cit., p. 454 (n.tr.).

librărie, unde se ştia că stă cu orele ţinând o carte foarte aproape de ochi, citind fără să cumpere vreodată. Piazza era plină de cai bătrâni şi obosiţi, care-şi deşertau balega între urmele lăsate de roţile trăsurilor, în aşteptarea potenţialilor clienţi: nişte mârţoage amărâte şi costelive, chinuite de stăpânii lor. Văzând cum un asemenea vizitiu îşi bătea fără pic de milă calul, Nietzsche a cedat. Copleşit de milă, izbucnind în lacrimi, a îmbrăţişat protector grumazul calului, apoi s-a prăbuşit la pământ. Sau cel puţin aşa se spune. Crizele vin şi trec foarte repede. Martorii văd atâtea adevăruri diferite.

Cineva trebuie să fi ştiut unde locuia, pentru că l-au chemat pe Davide Fino. Au chemat şi poliţia. De n-ar fi fost Fino, Nietzsche ar fi fost ridicat imediat şi foarte posibil s-ar fi pierdut pentru totdeauna în labirintul întunecat al instituţiilor psihiatrice italiene. Dar Davide Fino l-a dus acasă.

Ajuns în camera lui de la etajul al treilea, Nietzsche nu a mai primit pe nimeni. Câteva zile, a urlat, a cântat cât l-a ţinut gura, a aiurat şi a vorbit singur. Zi şi noapte. Cei din familia Fino urcau scările până la el şi ascultau la uşă. Le-a dat scrisori pentru regele şi regina Italiei, dar şi ultimele scrisori halucinante pentru Burckhardt şi Overbeck. A devenit din ce în ce mai haotic la pian, interpretând zgomotos şi violent muzica wagneriană. Izbea clapele, spărgea lucrurile. Ei se uitau cu teamă spre tavan, unde se auzeau paşii lui târşâiţi, sărind şi dupăind în podea. Dansa. Ţopăind gol, lua parte la frenezii sexuale, la rituri dionisiace orgiastice.

Fino l-a contactat pe consulul german; s-a dus la circa de poliţie; a consultat un medic: Overbeck a sosit în după-amiaza zilei de 8 ianuarie.

„Un moment cum nu se poate mai teribil”, aşa a descris Overbeck întâlnirea. Cu toate astea, l-a prins pe Nietzsche în timpul uneia dintre perioadele lui mai calme. În următoarele zile avea să vadă lucruri mult mai rele.

Când a intrat în camera lui Nietzsche, şi-a descoperit prietenul ghemuit în colţul canapelei. Aparent, îşi corecta *Nietzsche contra Wagner*. Ţinea paginile tipărite aproape de chipul răvăşit, ca un copil care se preface că citeşte. Ştia care sunt acţiunile necesare. Hârtia trebuie să fie la o anumită distanţă de nas; trebuie să scaneze textul de la stânga la dreapta, apoi de la capăt, din nou. Era evident că nici un cuvânt de pe pagină nu-i spunea nimic.

Când a intrat Overbeck, s-a repezit la el, l-a îmbrăţişat violent şi a izbucnit în plâns. Apoi s-a prăbuşit la loc pe canapea, zvârcolindu-se, gemând şi tremurând. Overbeck era un tip tăcut, stabil, fără efuziuni emoţionale, dar, văzându-şi vechiul prieten în această stare, i-au cedat genunchii; s-a clătinat, aproape s-a prăbuşit.

Familia Fino a rămas în cameră, cu Overbeck şi Nietzsche. Psihiatrul Carlo Turina din Torino, pe care îl consultase Davide Fino, îl sfătuise ca atunci când pacientul era agitat, să-i administreze câteva picături de bromură pentru a-l calma[1]. Pe masă era pregătit un pahar cu apă. Fără să stea prea mult la discuţie, i-au dat picăturile. Asta a îmblânzit sălbăticiunea. El a început să le descrie cu îngâmfare măreaţa recepţie care se pregătea în onoarea lui în acea seară. Acest interludiu fericit nu a durat prea mult. Curând vorbea cu cuvinte trunchiate şi rafale de propoziţii punctate de accese convulsive de bufonerie, obscenităţi, dezlănţuiri la pian, salturi şi dănţuieli. Cunoscând atât de bine lumea ideilor lui Nietzsche, Overbeck a reuşit să priceapă cât de cât bâiguielile lui. Nietzsche vorbea despre el ca fiind succesorul Dumnezeului mort, saltimbancul

tuturor eternităţilor, Dionysos sfâşiat în bucăţi. Se zvârcolea şi-şi contorsiona trupul într-o reconstituire a freneziei orgiastice sacre. Şi totuşi, în acest timp, era ceva total inocent în acţiunile lui. Nu le stârnea teamă sau groază, nici măcar repulsie. Doar o milă copleşitoare. El, care spusese atât de des că suprimarea milei era o virtute nobilă.

Când Overbeck se dusese într-un suflet cu scrisorile lui Nietzsche la clinica psihiatrică din Basel, dr. Wille spusese fără ezitare că Nietzsche trebuie adus imediat la azilul de nebuni. Nu avea să fie uşor, l-a avertizat el pe Overbeck. Nu putea s-o facă singur. Trebuia să fie însoţit de un om cu experienţă în îngrijirea şi calmarea unui bolnav care delirează. A fost plătit un dentist german, priceput la astfel de treburi.

În scurtul interval petrecut la Torino înainte de a pleca spre Basel, Overbeck s-a apucat să pună în ordine cărţile şi hârtiile lui Nietzsche, ca să poată fi trimise de Davide Fino. Nietzsche zăcea în pat, refuzând să se ridice. Singura modalitate în care dentistul a reuşit să-l convingă să se ridice din pat a fost să-i hrănească iluzia grandorii. Îl aştepta Casa Regală! Recepţii, serbări câmpeneşti şi distracţii muzicale erau în toiul pregătirilor în oraş, în aşteptarea lui! Nietzsche i-a înşfăcat scufia de noapte lui Davide Fino, şi-a pus-o pe cap ca şi când ar fi fost o coroană regală şi s-a luptat cu ei când au vrut să i-o ia.

Pe străzile aglomerate din Torino şi în forfota din gară erau destui oameni pentru a întreţine iluzia unei recepţii regale. A fost convins să urce în tren.

Problemele au apărut când au ajuns la Novara, unde trebuiau să schimbe trenul şi să aştepte trei ore până la următorul. Nietzsche a vrut să se adreseze mulţimii şi să-şi îmbrăţişeze supuşii fideli, însă experimentatul dentist l-a

convins că era mai potrivit pentru un personaj măreţ ca el să rămână incognito.

Aşadar, câtă vreme se pliau pe halucinaţia lui, era docil ca un copil, apoi mintea îl ducea brusc în alt loc şi un alt element incongruent ţâşnea afară. Când nu reuşeau să-i urmărească gândurile, se înfuria. I-au administrat clorhidrat pentru a-l seda pe timpul nopţii.

În timp ce trenul duduia prin întunecatul tunel Sankt Gotthard ce traversează Alpii, Overbeck l-a auzit pe Nietzsche cântând limpede şi coerent „Barcarola”, unul dintre poemele proprii pe care le introdusese în ultimele două cărţi ale sale, *Ecce homo* şi *Nietzsche contra Wagner.*

Tainic, sufletul meu atins
ca o liră, îşi cânta
o barcarolă-nfiorat
— L-auzi cineva?...2

La Basel îi aştepta o trăsură. În zilele lui bune, Nietzsche cunoscuse atât Friedmattul, Clinica Psihiatrică a Universităţii din Basel, cât şi pe directorul ei, profesorul Wille, dar nu a dat semne că ar recunoaşte ceva atunci când au intrat. Îngrozit de ideea că, recunoscându-l pe profesor şi ospiciul, Nietzsche i-ar descoperi trădarea, Overbeck nu i-a prezentat pe cei doi. Nietzsche a întrebat cu aer regesc de ce nu i-a fost prezentat acel bărbat. Nu se cădea să se poarte aşa. Când i s-a spus numele profesorului Wille, l-a salutat cu mare politeţe şi s-a rupt imediat de şarada regalităţii, reamintindu-şi cu o uimitoare luciditate şi o extraordinară precizie conversaţia pe care cei doi o purtaseră cu mulţi ani în urmă despre Adolf Vischer, un maniac religios.

Apoi psihiatrii i-au cerut lui Overbeck să plece. Nu avea ce să facă acolo în timpul examinării medicale şi al evaluării psihiatrice.

În timp ce era condus afară, l-a auzit pe Nietzsche spunând: „Pentru voi, oameni buni, o să pregătesc o vreme minunată mâine”.

Şi-a mâncat micul dejun de parcă se băteau turcii la gura lui. Au notat cât de mult s-a bucurat de baia pe care i-au făcut-o. A stat opt zile la clinică, timp în care l-au testat şi au pregătit un raport medical.

„Corp sănătos şi bine dezvoltat. Musculos. Piept amplu. Bătăile inimii înfundate, normal. Puls regulat, 70. Asimetrie pupilară, dreapta mai mare decât stânga, reacţie slabă la lumină. Limba foarte încărcată. Reflex rotulian exagerat. Urina limpede, acidă, nu conţine nici zahăr, nici albumină.

Pacientul cere adesea femei. Spune că a fost bolnav în ultima săptămână şi că suferă frecvent de dureri de cap. Spune că a avut câteva crize. S-a simţit excepţional de bine şi de exaltat în timpul crizelor. I-ar fi plăcut să îmbrăţişeze şi să sărute pe toată lumea de pe stradă. Îi venea să se urce pe pereţi. Este dificil de menţinut mult timp atenţia pacientului, indiferent de subiect; oferă doar răspunsuri fragmentare şi imperfecte sau nu răspunde deloc.

Fără tremur al vocii ori tulburări de vorbire. Fluxul vorbirii constant, confuz şi fără conexiuni logice. Continuă de-a lungul nopţii. Adesea o stare de mare agitaţie maniacală. Conţinut priapic considerabil. Halucinaţii cu prostituate prezente în cameră. Uneori conversează destul de normal, apoi trece brusc la glume, dansuri, stări de confuzie şi halucinaţii. Ocazional începe să cânte, să scoată triluri şi să urle.

11 ianuarie 1889. Pacientul nu a dormit deloc noaptea trecută, a vorbit neîntrerupt, s-a sculat de mai multe ori ca să-şi cureţe dinţii, să se spele etc. Extrem de obosit dimineaţă... După-amiază, la plimbare, e într-o stare permanentă de agitaţie motrice; îşi trânteşte pălăria de

pământ şi uneori se întinde chiar el pe jos. – Vorbeşte confuz şi câteodată îşi reproşează faptul că a cauzat distrugerea mai multor oameni.

12 ianuarie 1889. După sulfonal, patru sau cinci ore de somn cu mai multe întreruperi. Întrebat cum se simte, răspunde că se simte incredibil de bine, atât de bine, încât ar putea exprima sentimentul doar prin muzică."

După opt zile s-a conturat un fel de tipar. Era mai liniştit când stătea la pat. Comportamentul maniacal, zgomotos, ilogic se înrăutăţea când se ridica: *aggravato fortissimo*. Afară, totul era mult mai fizic, cu tendinţa de a-şi scoate diverse articole vestimentare şi de a se întinde pe jos.

Profesorul Wille era o autoritate în materie de sifilis. Mulţi dintre pacienţii clinicii sale sufereau de sifilis extins la nivelul creierului, ce poate apărea în fazele avansate ale bolii. Diagnosticul părea să fie confirmat de o mică cicatrice de pe penis şi de faptul că Nietzsche le-a spus că „se infectase de două ori". S-a presupus că se referea la sifilis. Nu aveau acces la dosarul lui medical, care le-ar fi arătat că, în trecut, când era în toate minţile şi fusese examinat de dr. Eiser, recunoscuse că fusese de două ori infectat cu gonoree.

La capătul celor opt zile, Wille era încredinţat că diagnosticul este *paralysis progressiva*, paralizie progresivă şi pareză totală, căderea psihotică având loc în ultimele faze ale sifilisului. Overbeck avea acum sarcina dificilă de a o informa pe mama lui Nietzsche că fiul ei se afla la ospiciu.

La primirea veştii, Franziska a plecat imediat de la Naumburg spre Basel, unde a ajuns pe 13 ianuarie. A rămas peste noapte la familia Overbeck, iar în dimineaţa următoare s-a dus la clinică. Înainte de a-şi putea vedea fiul, a trebuit să fie chestionată de doctori. A trebuit să le expună acestora istoricul familial şi medical al lui Nietzsche.

„Mama lasă impresia unei inteligenţe limitate”, scrie în raport. „Tatăl, preot de ţară, a suferit de o boală a creierului după ce a căzut pe scări... Unul dintre fraţii mamei a murit într-un sanatoriu de boli nervoase. Surorile tatălui erau isterice şi oarecum excentrice. – Sarcina cu el şi lăuzia normale...”[3]

Franziska era de neclintit în legătură cu datoria şi dorinţa ei. Voia să-şi îngrijească fiul. Ei nu o lăsau. Franziska Nietzsche era o femeie mărunţică, slabă, trecută de 60 de ani, a cărei viaţă burghez de inactivă nu o înzestrase cu prea multă forţă fizică. Fiul ei, mai înalt, avea 44 de ani şi un schelet masiv, era bine făcut, iraţional, imprevizibil din punct de vedere fizic şi violent în anumite momente.

Fără îndoială că avea nevoie de mai mult decât de îngrijirea mamei. Franziska nu se gândea să respingă sfaturile profesioniste venite din partea unui membru al sexului masculin, însă a obţinut o mică victorie, reuşind să-l transfere pe Nietzsche la instituţia psihiatrică aflată cel mai aproape de Naumburg, clinica din Jena.

Iarăşi s-a stabilit că era nevoie de o escortă specializată. A fost ales un tânăr doctor pe nume Ernst Mähly. Dat fiind că era o misiune prea grea pentru un singur om, avea să fie însoţit de un asistent. Mähly îi fusese student lui Nietzsche la Basel. Era un „adept discret şi tăcut, plin de veneraţie reţinută faţă de vestitorul demonic al Reevaluării tuturor Valorilor, creatorul cărţii *Dincolo de bine şi de rău*”[4]. Îl cunoştea şi pe Otto Binswanger, directorul Clinicii din Jena pentru Îngrijirea şi Tratarea Nebunilor. Mähly era în mod cert legătura perfectă în această călătorie. Mintea lui avea cele mai mari şanse să înţeleagă fragmentele de puzzle ale discursului lui Nietzsche şi să le adune într-un soi de tipar ce putea oferi indicii care să-l ajute pe profesorul

Binswanger. Ca o paranteză la acest episod, când Ernst Mähly s-a sinucis, tatăl lui a dat vina pe influenţa lui Nietzsche.

În seara de 17 ianuarie 1889, lui Nietzsche i s-a aranjat din nou un drum până la gară, pentru a fi dus la un alt ospiciu. De data aceasta Overbeck nu avea să-l mai însoţească, dar şi-a dorit cu disperare să-şi ia rămas-bun de la prietenul lui. Overbeck a trăit un al doilea moment „oribil, de neuitat”, privind cum micul grup traversa aglomeraţia din gară în tăcerea ca de gheaţă a unui cortegiu funerar. Nietzsche păşea neobişnuit de ţeapăn, ca un robot. Era ora 9 seara, iar lumina artificială, aspră a gării dădea chipurilor lor un aspect macabru, ca de mască, de parcă erau fantome.

După ce silueta straniu de rigidă a reuşit să urce treptele vagonului, Overbeck s-a dus şi el şi a intrat în compartimentul rezervat pentru a-şi lua rămas-bun. Văzându-l, Nietzsche a scos un geamăt şi a sărit să-l îmbrăţişeze convulsiv. I-a spus că e omul pe care l-a iubit cel mai mult. Apoi Overbeck a trebuit să plece.

Trei zile mai târziu, Overbeck i-a scris lui Peter Gast, mărturisindu-i că e chinuit de sentimentul că i-a făcut rău prietenului său. Ştiuse încă de la Torino că totul se terminase. Nu ar fi trebuit să umble cu asemenea vicleşuguri ca să-l amăgească pe dragul său prieten. Acum, trebuia să se chinuiască tot restul vieţii cu povara oribilă de a-l fi încredinţat pe Nietzsche unui viitor petrecut în ospicii. Mai bine îl omora pe Nietzsche cu mâna lui atunci, la Torino.

O afirmaţie neobişnuită din partea unui molcom profesor de teologie, pentru care crima era un păcat capital. Dar dilema lui morală era şi mai complicată de faptul că ambilor prieteni le-a trecut prin minte că poate Nietzsche doar se

prefăcea nebun. Atât Gast, cât şi Overbeck cunoşteau dorinţa lui de a se debarasa de interpretările convenţionale ale realităţii, îi ştiau interesul de-o viaţă pentru nebunie şi nebuni şi cât de atras era de tumultul sacru al zeului orgiilor. De la Empedocle la Hölderlin şi la nebunul ce-l căuta pe Dumnezeu cu un felinar în *Zarathustra*, el avusese de atâtea ori ideea că doar barca fragilă a nebuniei ar fi putut duce mintea umană dincolo de Rubiconul ce trebuie traversat pentru a atinge revelaţia. Era preţul ce trebuia plătit. Nebunia era unicul motor destul de puternic pentru a aduce schimbare în morala obişnuinţei. „Groaznicul însoţitor" era masca şi portavocea divinităţii. Platon spusese că doar prin nebunie obţinuse Grecia cele mai măreţe lucruri ale sale. Dar Nietzsche a mers mai departe. Toţi oamenii superiori ce erau irezistibil atraşi spre ideea de a se elibera de jugul moralităţilor primite de-a gata, dacă nu erau de-a dreptul nebuni, nu puteau decât să simuleze nebunia.

„Şi eu am fost în infern, ca Odiseu, şi am să fiu şi mai des; şi n-am jertfit numai berbeci pentru a putea vorbi cu câţiva morţi, ci nu mi-am cruţat nici propriul sânge", scrisese el. „De-ar vrea cei vii să mă ierte că *ei* îmi apar uneori ca umbrele..."[5]

Oricât de bulversaţi ar fi fost de ideea că prietenul lor ar fi putut să se strecoare în lumea de dincolo purtând masca nebuniei pentru a ajunge în partea cealaltă, suspiciunile lor nu au putut rămâne în picioare în faţa realităţii pe care au observat-o în următoarele 14 luni în care Nietzsche a fost internat în clinica din Jena. Asta nu era mască, nu era înşelătorie dionisiacă, exaltare a muzelor, nici vreun mister puternic al gândirii. Nu mai aveau nici o îndoială că asistau la ultimele zvâcniri ale unei minţi pe cale de a se aneantiza.

Nietzsche mai luase o dată contact cu clinica din Jena, pe când avea 15 ani. Văzuse şi remarcase impresionanta instituţie în timpul unei călătorii făcute în vacanţa de vară din 1859, când conturul ei bine definit, sumbru îl făcuse să noteze în jurnal gânduri melancolice şi macabre. Dacă clinica din Basel era o vilă burgheză solidă, nu foarte diferită ca stil arhitectonic şi dimensiune de Wahnfried, clinica din Jena era un complex de clădiri enorme şi impozante, o instituţie cu turle şi turnuleţe, clădită din cărămidă lucioasă, portocalie şi neagră. În interior erau tot felul de măsuri de securitate ce săreau în ochi, precum zăvoare şi încuietori, capitonări în locuri neobişnuite şi ferestre cu zăbrele din fier masiv.

A fost internat ca pacient de „clasă secundară" care plătea o taxă. Decizia propriu-zisă a fost luată de Franziska, care i-a cerut fără îndoială sfatul lui Overbeck, iar el probabil i-a recomandat să nu arunce banii. Pensia de la Universitatea din Basel fusese drastic redusă, de la trei mii la două mii de franci. Nu aveau nici o idee pentru cât timp urma să fie ţinut sub cheie. Cazarea de „clasa a doua" era în mod cert o măsură prudentă.

Directorul instituţiei, profesorul Otto Binswanger, studiase neuropatologia la Viena şi la Göttingen. Când era încă foarte tânăr – nici nu împlinise 30 de ani – fusese numit director al instituţiei din Jena; era şi profesor de psihiatrie la Universitatea din Jena. Scrisese numeroase lucrări despre sifilisul creierului şi despre *dementia paralytica*. Era superspecializat în psihiatrie şi neuropatologie; tatăl său deţinuse o poziţie similară. Nu se punea problema că Nietzsche nu se afla în una dintre instituţiile de vârf specializate în afecţiunea lui. Din nefericire, Binswanger nu l-a examinat pe Nietzsche la internare. A fost adoptat astfel diagnosticul cu care

pacientul venise de la clinica din Basel: *paresis* şi *dementia paralytica*, demenţă şi paralizie progresivă ca rezultat al unui sifilis terţiar.

Sifilisul nu mai era văzut ca o pedeapsă trimisă direct de Dumnezeu pentru legăturile sexuale păcătoase. Boala mintală nu mai era o problemă a ospiciilor brutale, suprapopulate, unde cei internaţi erau trataţi ca într-un cabaret cu animale amuzante de la zoo. Încă nu se inventaseră leacuri, dar pacienţii erau acum trataţi ca nişte oameni. Remediul fundamental al lui Binswanger era: calm, calm şi iarăşi calm. În cele 14 luni pe care le-a petrecut Nietzsche în ospiciul de la Jena, a fost sedat şi masat cu unguent pe bază de mercur, remediul vechi de secole. Nici nu se punea problema de vindecare sau recuperare. Boala era incurabilă. Toţi se aşteptau ca pacientul să moară. Iar asta relativ repede, într-un an sau doi.

Cum Nietzsche a supravieţuit 11 ani, având în vedere şi absenţa presupuselor simptome de sifilis terţiar, cum ar fi căderea părului ori deformarea nasului, este regretabil că Binswanger nu l-a examinat pentru a confirma diagnosticul[6].

În aceste luni, Nietzsche a continuat să fie psihotic, să halucineze, să fie agitat şi incoerent. Se strâmba. Scotea urlete nearticulate, fără motive externe. Au continuat halucinaţiile de grandomanie: vorbea cu consilierii ambasadelor străine, cu preoţi şi cu servitori. Avea şi mania persecuţiei. A văzut o puşcă aţintită asupra lui din spatele unei ferestre şi s-a tăiat la mână încercând să ajungă la ea. „Ei” îl blestemau noaptea şi foloseau tertipuri oribile împotriva lui. O maşinărie groaznică era dezlănţuită împotriva lui. Au continuat şi halucinaţiile erotice. Într-o dimineaţă a raportat că de-a lungul nopţii fuseseră 24 de prostituate la el. Insista să-l numească pe paznicul-şef

„Prinţul Bismarck”. Câteodată îşi spunea ducele de Cumberland, alteori kaizer. Spunea că „ultima oară” fusese Frederic Wilhelm al IV-lea. Le-a spus că soţia lui, Frau Cosima Wagner, fusese cea care-l adusese acolo. Cerea adesea ajutor împotriva torturii nocturne. Nu dormea în pat, ci pe podea, alături. Se zvârcolea. Ţinea capul înclinat într-o parte. Mânca enorm. Până-n octombrie, pusese şapte kilograme pe el. A spart o carafă ca să se apere cu bucăţile de sticlă. Se mânjea cu fecale. Câteodată reuşea să-şi bea urina. Vorbea, urla şi mugea necontenit. Putea fi auzit de la mare distanţă în timpul nopţii. Vârful din dreapta al mustăţii începuse să-i albească.

În timpul cursurilor lui Binswanger, Nietzsche era folosit, alternativ cu alţi pacienţi, drept material didactic pentru studenţi. El nu percepea acest lucru ca fiind umilitor. Deşi nu ştia ce caută acolo, se simţea în mod cert un personaj important. Era curtenitor cu asistenţii medicali, manifestându-şi în mod repetat recunoştinţa, comportându-se cu ei ca un stăpân îndurător cu servitorii săi. Le mulţumea pentru splendida primire pe care i-o organizaseră. Tot încerca să-i strângă mâna medicului de nenumărate ori. Simţea cumva că doctorul aparţinea unei clase sociale superioare, ca şi el.

Când Binswanger a încercat să demonstreze existenţa unor dereglaje în mersul pacientului, Nietzsche s-a mişcat atât de încet şi de letargic, încât simptomele nu au putut fi observate. „Hai, Herr Professor”, l-a certat Binswanger, „un fost soldat ca dumneata sigur ştie încă să mărşăluiască!”. La care Nietzsche a început să tropăie de-a lungul sălii de conferinţe cu pas ferm[7].

Avea şi perioade calme, de un farmec înduioşător. Îl ruga pe doctor, zâmbind: „Dă-mi un pic de sănătate”.

Nu avea idee unde se află. Uneori era la Naumburg, alteori la Torino. Vorbea foarte puţin cu alţi pacienţi. Fura cărţi. Îşi scrisese numele pe fâşii mototolite de hârtie. Le scotea şi-şi citea numele cu voce tare, „Profesor Friedrich Nietzsche”, de multe ori pe zi.

Aşa cum, la plecarea din Torino, se ataşase de una dintre scufiile lui Davide Fino, acum a devenit foarte posesiv cu una dintre scufiile clinicii. O purta zi şi noapte şi nimeni nu îndrăznea să i-o ia. Bănuiau că e podoaba lui regală. Devenea iritat şi agitat când îi verificau buzunarele după plimbare; îi plăcea să şi le umple cu pietre şi cu tot felul de mici comori.

După şase luni de sedare, comportamentul său era suficient de controlat încât să i se permită mamei lui să-l viziteze. A sosit pe 29 iulie. S-a considerat că ar fi cel mai bine să nu-l vadă în camera lui; nici în pavilionul nebunilor, unde îşi petrecea de regulă ziua. Întâlnirea a avut loc în salonul de vizite. I-a spus că acolo ţinea el conferinţe în faţa unui public select. A zărit pe acolo un creion şi hârtie. Şi le-a îndesat în buzunar, şoptindu-i misterios, dar destul de vesel: „Acum o să am ceva de făcut când mă strecor în peştera mea”[8].

Au mai trecut şase luni fără nici cea mai mică schimbare. În decembrie, un şarlatan cu gura mare, pe nume Julius Langbehn, a abordat-o pe Franziska. Langbehn era convins că-l poate vindeca pe fiul ei. Avea nevoie de control total pentru a-şi pune-n aplicare tratamentul, aşa că trebuia să-i fie îngăduit să-l adopte în mod legal pe Nietzsche. Langbehn era autorul celui mai recent bestseller ce oferea o soluţie pentru vindecarea stării deplorabile a culturii germane. Titlul cărţii sale, *Rembrandt ca educator* (*Rembrandt als Erzieher*), era inspirat de „Schopenhauer educator”, eseul lui Nietzsche. Soluţia lui Langbehn pentru

criza germană era creştinismul originar portretizat de sufletele ţăranilor germani buni, necorupţi din picturile lui Rembrandt. Faptul că Rembrandt era olandez nu părea să-l deranjeze.

Langbehn analizase Germania. Problema ei era educaţia exagerată. Profesorul şi expertul, cu studiile şi aşa-zisa lor „expertiză", trebuie să nu mai fie veneraţi. Urmarea, aşa cum ziua urmează nopţii, avea să fie că renaşterea spirituală a Germaniei se va realiza din interiorul sufletului german, fundamental bun. Înţelepciunea trebuia căutată în pământul, în aerul curat şi în inimile simple ale germanilor. Eliminarea influenţelor străine era subînţeleasă, în special a evreilor. Cartea lui fusese senzaţia literară a anului 1890. A fost retipărită de 29 de ori în primul an de la publicare. Mai târziu a adăugat două capitole extinse unde îi ridica în slăvi pe doi dintre duşmanii de moarte ai lui Nietzsche: antisemitismul şi romano-catolicismul. Langbehn scria şi poeme; se considera un poet superior lui Goethe. Se considera un „împărat secret" ale cărui puteri vindecătoare aveau să reîmprospăteze spiritual Imperiul German. Bismarck l-a primit în audienţă de mai multe ori.

Să-l „vindece" pe Nietzsche, autodeclaratul Antichrist, ar fi fost o superbă pană la pălăria lui Langbehn. Poziţia lui era că „«ateii» ca Shelley şi «Antichriştii» de tipul lui Nietzsche nu erau decât nişte şcolari obraznici care trebuiau aduşi de urechi la ordine"[9]. A pregătit un document juridic, pentru ca Franziska să-l semneze: „Eu, subsemnata, prin prezenta îi încredinţez tutela legală a fiului meu, Friedrich Nietzsche..." etc. Planul lui era să-l ducă pe Nietzsche la Dresda, unde fanteziile regale ale pacientului aveau să fie satisfăcute. Înconjurat de o curte şi de o escortă, Nietzsche avea să fie tratat ca un rege şi ca un copil. Langbehn credea că poate strânge destui bani ca să plătească pentru vila potrivit de

impozantă, pentru mobila sofisticată, veşminte, haine de gală şi figuranţi deghizaţi în curteni (personal medical şi administrativ), astfel încât să întreţină şarada regală. Prezenţa Franziskăi, ca soră medicală, avea să fie permisă cu reticenţă, dar numai în condiţiile aspre impuse de Langbehn şi cu aprobarea lui.

Binswanger părea să fie la fel de impresionat de celebritatea populist-naţionalistă ca şi restul ţării. I-a permis lui Langbehn să facă plimbări zilnice cu Nietzsche. Necontenitele lui încercări de a-l atrage de partea sa şi de a-l exorciza l-au scos până la urmă pe Nietzsche din sărite în asemenea hal, încât a răsturnat o masă peste el şi l-a ameninţat cu pumnii. Îndemnată de Overbeck, Franziska şi-a adunat tot curajul şi a refuzat să semneze documentul de adopţie. Acesta era momentul perfect pentru ca discreţia lui Langbehn să-i pună-n umbră vitejia. S-a retras din luptă, la Dresda, ca să scrie poeme pornografice din cauza cărora avea să fie anchetat pentru obscenitate. Dar bestsellerul *Rembrandt ca educator* a rămas unul dintre primele elemente constitutive ale bazelor ideologice ale celui de-al Treilea Reich. Hitler avea un exemplar în biblioteca lui personală[10].

În februarie 1890, letargia şi docilitatea lui Nietzsche se amelioraseră destul încât să i se permită să petreacă câteva ore cu mama lui, în zilele bune. Ea şi-a închiriat un apartament în Jena. În fiecare dimineaţă îl vizita la clinică, la ora 9. Franziska era convinsă că doar dacă ar primi custodia băiatului ei bun şi drag acesta îşi va reveni. Apartamentul avea la parter un al doilea dormitor, unde Franz Overbeck şi Peter Gast stăteau cu schimbul ca s-o ajute.

Plimbările zilnice de patru sau cinci ore fuseseră mereu o parte importantă din rutina lui Nietzsche. Aceasta era

explicaţia condiţiei bune a musculaturii şi scheletului său, remarcată în ambele rapoarte clinice. Franziska nu fusese niciodată mare amatoare de plimbări, dar, dacă acesta era preţul, nu era unul prea mare. Fie îl lua de braţ, fie mergea el un pic în urma ei, oprindu-se la răstimpuri ca să schiţeze siluete cu bastonul sau ca să-şi îndese diverse obiecte în buzunare. Deşi Franziska era încântată de obedienţa lui, cei doi prieteni ai lui erau oripilaţi de această docilitate copilărească. Întotdeauna apăreau una sau două ciudăţenii în timpul plimbării. Ba încerca să scoată tot felul de sunete. Ba încerca să lovească câini sau străini. Ba încerca să dea mâna cu alţi oameni care-l atrăgeau din cine ştie ce motiv. Asta le speria pe doamne.

Câteodată se plimbau până la casa unei familii pe nume Gelzer-Thurneysen. Când ajungeau, Franziska îi spunea lui Nietzsche să-şi scoată pălăria şi să intre. El rămânea, ruşinos, în uşa salonului, în timp ce ea se ducea la pian şi începea să cânte. Încet, el se apropia, atras de muzică. În cele din urmă, atingea clapele. Începea să cânte din picioare, apoi ea îl împingea jos, pe scaun, iar el continua. Atunci ştia că-l poate lăsa în siguranţă, pierdut în muzică. Atâta timp cât auzea muzică, nu era nevoie să se afle în aceeaşi încăpere, ca să-l supravegheze.

Pe 24 martie 1890, Franziska a primit custodia fiului ei. Au rămas în apartamentul din Jena şase săptămâni, însă într-o zi Nietzsche i-a jucat un renghi. S-a dezbrăcat pe stradă, intenţionând probabil să înoate, şi a fost descoperit de un poliţist, care i l-a dus mamei sale. Asta a îngrozit-o, crezând că va fi dus înapoi la ospiciu. L-a convins pe unul dintre „tinerii Gelzer” s-o ajute să-l ducă pe furiş la gară, unde au prins trenul de Naumburg. Alwine, servitoarea credincioasă, l-a întâmpinat pe „profesor” cu bucurie. Se întorcea la Weingarten nr. 18, în casa copilăriei lui.

Căsuţa cu etaj era ideal poziţionată pentru îngrijirea unui pacient lipsit de inhibiţii: grădina era mică, înconjurată de garduri şi cu o poartă masivă. Ferestrele de la parter aveau obloane solide. O latură a casei dădea înspre o vie; cealaltă, spre zidul bisericii Sfântul Iacob.

Franziska a continuat, optimistă, cura de plimbări. Dacă vedea apropiindu-se un străin, îl întorcea pur şi simplu din drum, trăgându-l de mână şi distrăgându-i atenţia, arătându-i peisajul. Odată ameninţarea depăşită cu bine, îşi puteau continua plimbarea. Dacă întâlneau o cunoştinţă, iar ea se oprea să vorbească, îi spunea să-şi scoată pălăria. În timp ce ea schimba politeţuri, el stătea nemişcat, cu pălăria-n mână. Dacă i se vorbea, nu părea să înţeleagă. Apoi îi spunea să-şi pună pălăria şi-şi reluau plimbarea.

Pe când era copil, se mândrise cu faptul că înota în râul Saale „ca o balenă”. Era o activitate care-i făcuse mereu mare plăcere. Franziska credea că memoria trupului ar putea stimula recuperarea, dar după câteva încercări a trebuit să renunţe. Entuziasmul era prea mare; îl făcea incontrolabil.

Dacă „dragul copil” avea o zi neobişnuit de zgomotoasă şi de agitată, putea fi închis cu uşurinţă în casă. Nu erau prea mulţi vecini care să fie deranjaţi de strigăte şi de urlete. Când devenea insuportabil de zgomotos şi de incontrolabil, pur şi simplu îi băga ceva în gură, cum ar fi o bucăţică de fruct. Cât mesteca şi înghiţea, atenţia îi era deja distrasă şi strigătele violente se îmblânzeau, transformându-se în nişte mormăieli acceptabile. Mânca enorm de mult. Ea spunea că nu-i dă cloral sau sedative. Dacă e adevărat, atunci starea lui era una de cedare, o regresie, în timp ce mama îşi recăpăta controlul asupra iubitului, incontinentului şi ascultătorului ei băieţel.

Locatarul gol al unor camere mobilate

Am o frică teribilă ca într-o bună zi să nu fiu declarat *sfânt*... Nu vreau să fiu un sfânt, mai degrabă un măscărici... poate sunt un măscărici.

Ecce homo, „De ce sunt un destin”[23]

Elisabeth a primit în Paraguay veştile despre căderea fratelui ei la începutul lui 1889, chiar când nemulţumitul colonist Klingbeil îşi publica volumul în care denunţa cuplul fraudulos şi colonia lor potemkiniană1. Nici nu se punea problema să meargă în Germania. Se lupta pentru supravieţuirea coloniei şi respingea acuzaţiile lui Klingbeil în articolele ei din *Bayreuther Blätter*, iar lupta asta o purta de una singură.

Şi căsnicia ei devenise un câmp de bătălie. Förster îşi petrecea timpul căutând bani în toate colţurile ţării, de la San Pedro la San Bernardino sau Asunción, încercând să facă împrumuturi acolo unde mai împrumutase, cu nişte dobânzi înfiorătoare, pentru a amâna falimentul inevitabil. În timp ce el le complica din ce în ce mai mult finanţele, ea rămânea în Nueva Germania, plină de resentimente faţă de greşelile soţului ei, irosindu-şi abilităţile considerabile în încercarea de a recruta noi colonişti din Germania. Norma convenită cu guvernul Paraguayului trebuia îndeplinită până în luna august a acelui an, altfel colonia ar fi fost pierdută.

Când a aflat despre căderea nervoasă a lui Nietzsche, Elisabeth şi-a exprimat mai curând mila faţă de propria persoană decât faţă de el. Da, îşi neglijase datoria faţă de

[23] Ed.rom.cit., pp. 192-193 (n.tr.).

fratele ei. Bietul mieluşel! I-ar fi mers cu mult mai bine dacă ea ar fi rămas în Germania. Dar trebuia să-i spună mamei sale – fără a se lăuda – că însăşi fundaţia coloniei ar fi fost fragilă şi nesigură fără ea. Ea fusese mereu o soţie excelentă, în timp ce Bernhard era un egoist fără pereche care lăsase toată treaba pe umerii ei şi nu arătase nici un pic de compasiune pentru suferinţa ei[2].

Acuzaţiile lui Klingbeil îl apăsau greu pe Förster. Ajungând zilnic pe buza prăpastiei financiare, bea vârtos. În cele din urmă, pe 3 iunie, a cedat şi s-a sinucis într-o cameră de hotel din San Bernardino, înghiţind un amestec de stricnină şi morfină.

Când a ajuns Elisabeth la San Bernardino, ziarele anunţaseră deja sinuciderea lui prin otrăvire cu stricnină. Unicul ei ţel era să repudieze ideea sinuciderii. Nu ştia că Förster îi trimisese lui Max Schubert, directorul Societăţii Coloniale Chemnitz, o scrisoare ce anunţa practic suicidul: „...Aceasta este ultima mea dorinţă: vă rog să continuaţi să vă investiţi talentele considerabile, forţa şi entuziasmul tineresc în slujba afacerii valoroase ale cărei baze le-am pus. Poate că va prospera mai mult fără mine decât a făcut-o cu mine”[3].

Aşa cum Elisabeth născocise povestea morţii tatălui ei ca urmare a luptei eroice împotriva unui incendiu din sat, la fel şi-a folosit acum impresionanta putere de convingere asupra doctorului local pentru a schimba diagnosticul în infarct, cauzat de falsele acuzaţii şi de intrigile duşmanilor.

În aceeaşi lună îi scria mamei sale că era mare păcat că nu fusese alături de soţul ei în acel moment, „pentru că aş fi putut să-l salvez de la infarct folosind comprese şi băi la picioare, aşa cum mai făcusem”[4]. Este greu de imaginat că cineva, chiar şi Elisabeth, putea crede că previne infarctul prin asemenea metode.

Iute, a ţesut o legendă care să justifice nebunia fratelui ei: suferise un atac cerebral cauzat de un misterios drog necunoscut, din Java.

„În 1884, din câte-mi amintesc, a cunoscut un olandez care i-a recomandat un narcotic javanez şi i-a înmânat o sticlă destul de mare plină cu acest narcotic. Chestia avea mai curând gustul unui alcool foarte tare şi avea un miros ciudat – şi o denumire ciudată, pe care nu mi-o amintesc, pentru că-i spuneam doar *narcoticul javanez.* Olandezul ne-a impresionat spunându-ne că sunt de ajuns doar câteva picături într-un pahar cu apă... Mai târziu, în toamna lui 1885, el [Nietzsche] mi-a mărturisit că o dată luase prea multe picături, ceea ce l-a făcut să se trântească la pământ într-o criză de râs convulsiv... Într-o scrisoare trimisă lui Gast vorbeşte despre *rânjetele* lui, ce trebuie că se referă la râsul artificial stârnit de narcoticul javanez. În cele din urmă chiar fratele meu ne-a dat un indiciu ce sprijină teoria asta. În primele zile ale nebuniei lui, îi spunea adesea mamei noastre, pe un ton confidenţial, că *a luat 20 de picături* (nu spunea despre *ce anume* vorbeşte) şi că mintea lui *a deraiat*. Poate că din pricina miopiei a turnat prea mult, iar aceasta ar fi cauza crizei groaznice pe care o suferise."[5]

Elisabeth a achitat factura soţului ei de la hotelul din San Bernardino cu un titlu de proprietate asupra unui teren pe care nu îl deţinea şi s-a apucat să organizeze nişte funeralii demne de un erou-războinic aflat pe drumul spre Walhalla. Scrisoarea trimisă mamei sale, în care descrie înmormântarea lui Förster, aminteşte de cea anterioară, în care-şi descria intrarea triumfătoare în colonie. „Şaizeci de călăreţi veneau în urma coşciugului şi au tras o salvă de onoare deasupra mormântului."[6] Falsa poveste referitoare la sinuciderea lui fusese pusă în circulaţie de presa evreiască.

Elisabeth a rămas în Paraguay, făcând eforturi mari să adune bani ca să păstreze controlul asupra coloniei, până când, în cele din urmă, în august 1890, a pierdut bătălia. Proprietatea a fost preluată de Sociedad Colonizadora Nueva Germania en el Paraguay. În decembrie s-a întors la Naumburg ca să obţină sprijin pentru ca germanii să recâştige controlul asupra coloniei. Franziska a crezut că se întoarce ca să aibă grijă de fratele ei.

Elisabeth a sosit cu câteva zile înainte de Crăciun. Franziska l-a adus pe fratele ei ca s-o întâmpine la gară. Franziska îl conducea pe Nietzsche de braţ, ca pe un copil. El mergea băţos, ca un soldat prusac la paradă, şi strângea în pumn un buchet de trandafiri roşii. Franziska a trebuit să-i reamintească să i-i dea lui Elisabeth. Când a făcut-o, şi-a amintit de ea şi i-a spus „Lama”. În seara aceea, după ce l-au băgat în pat, mama şi fiica au stat de vorbă. Elisabeth a fost şocată să audă urlete animalice venind dinspre camera de sus.

Elisabeth a rămas în casa familiei, de unde trimitea nenumărate scrisori şi petiţii către societăţi coloniale şi către oficialităţi din guvern, certând organizaţiile antisemite pentru că nu o ajutau. Şi-a schimbat de acum numele folosit pentru semnătură: „Eli Förster” a devenit „Frau Doktor Förster”. Şi-a publicat prima carte: *Colonia Neu-Germania din Paraguay a dr. Bernhard Förster*[7]. Desfiinţa acuzaţiile lui Klingbeil şi apela la concetăţenii ei cerându-le să sprijine o văduvă slabă şi îndurerată prin înfiinţarea unui consorţiu care să cumpere acţiunile de la străinii cei mârşavi. Când a apărut cartea, spre sfârşitul primăverii lui 1891, coloniştii din Nueva Germania au fost indignaţi în special de faptul că repeta afirmaţiile iniţiale şi evident false ale soţului ei, legate de fertilitatea inimaginabilă a solului şi de uimitoarea abundenţă a apei potabile.

În cele şase luni în care şi-a scris cartea, s-a ridicat problema manuscriselor nepublicate ale fratelui ei, ultimele opere scrise în grabă la Torino. Până la finele lui martie, tipograful/editorul Naumann avea *Zarathustra IV* legată, tipărită şi gata de expediere spre librării. I-a fost trimis un exemplar şi Franziskăi. Ea şi fratele ei, Edmund Oehler, un preot fără importanţă, obţinuseră tutela legală a lui Nietzsche, însă Franziska nu avea pretenţia că s-ar pricepe la literatură, aşa că i-a lăsat în mod neoficial pe Overbeck şi pe Gast să se ocupe de amănuntele publicării.

Gast şi Overbeck erau convinşi de importanţa manuscriselor nepublicate şi l-au încurajat pe Naumann să le tipărească. Dar, când *Zarathustra IV* i-a fost trimis Franziskăi, şi ea, şi Elisabeth au fost şocate şi oripilate de pasajele efectiv blasfemice. Elisabeth a înfricoşat-o pe Franziska spunându-i că risca să fie pusă sub acuzare penală în cazul publicării cărţii. Franziska şi Oehler nu şi-au dat acordul. Asta l-a înfuriat pe Naumann: în străinătate se năştea un spirit nou, se dezvolta o nouă avangardă, iar aceasta era profund interesată de scrierile lui Nietzsche.

În 1888, kaizerul Wilhelm I murise, în sfârşit, la vârsta de 90 de ani. Cu 17 ani înainte, acceptase coroana Germaniei în Sala Oglinzilor de la Versailles, spre marea nemulţumire a lui Nietzsche, care se temea de pierderea echilibrului european. În anii ce au urmat, kaizerul şi Cancelarul său de Fier, Bismarck, făuriseră celebrul al Doilea Reich, ultraconservator şi represiv, bazat pe industrializare, capitalism, expansionism fără scrupule, Biserica Protestantă, cenzură şi conservatorism artistic. Toate astea se coagulaseră într-o putere mondială masivă, aglomerată, sclerozată, naţionalistă, represivă şi autoritară – aşa cum se temuse Nietzsche că se va întâmpla. Nici chiar când mintea i se descompunea, încă nu scăpase de teroarea pe care o

resimţea în faţa celui de-al Doilea Reich. Ultimele lui halucinaţii megalomane din Torino se învârteau în jurul ideii de a-i împuşca pe kaizer, pe Bismarck şi pe toţi antisemiţii.

Ultimul deceniu al secolului ar fi trebuit să fie unul al optimismului, o epocă a inovaţiilor artistice, ca în Franţa. Dar zorii noului împărat, Wilhelm al II-lea, nu au reuşit să lumineze cerul Germaniei. Chiar şi noii ofiţeri de armată, care în 1914 aveau să-l urmeze în Primul Război Mondial, îl descriau în secret pe noul kaizer, în 1891, drept „prea schimbător, prea capricios, mai ales în privinţa detaliilor, prea multe remarci lipsite de precauţie... Pare să nu ştie nici el ce vrea. Zvonuri despre o tulburare psihică”[8].

Nesiguranţa politică coincidea cu fervoarea spirituală ce însoţeşte mereu finalul unui secol. Unde e revoluţionarul iconoclast? se întreba contele Harry Kessler, student la Universitatea din Leipzig la acea vreme. „S-a dezvoltat în noi un mesianism discret. Deşertul de care are nevoie orice Mesia era în inimile noastre, şi dintr-odată a apărut deasupra noastră, ca un meteorit, Nietzsche.”[9] În faţa studentului Kessler îşi dezvăluiseră bătrânii soldaţi deziluzionaţi lipsa de încredere în capacităţile mintale şi în temperamentul noului kaizer.

Harry Kessler se mişca prin cele mai înalte cercuri sociale, politice şi militare de pe tot cuprinsul Europei. Se trăgea dintr-o familie bogată, iar mama lui era uimitor de frumoasă: majoritatea oamenilor credeau că tatăl lui adevărat era kaizerul Wilhelm I – o presupunere falsă (cronologia nu funcţionează), dar care nu i-a prins rău. Atât Bismarck, cât şi kaizerul îl tratau ca pe un favorit, o tânără speranţă a taberei lor. Harry Kessler avea să devină agent secret şi ofiţer în Primul Război Mondial, ambasador al Germaniei la Varşovia în 1918, promotor al artei şi mecena, curator de muzeu. Avea să împartă trăsura cu Nijinski la

premiera baletului *Sărbătoarea primăverii* şi să-i închidă ochii lui Nietzsche atunci când i s-au deschis în coşciug. Era cosmopolitul perfect. Dacă Nietzsche ar fi avut discernământ, ar fi fost total de acord ca Harry Kessler să devină membru fondator al comitetului director al arhivelor Nietzsche.

Slab şi elegant ca un ogar, poliglot, erudit, plin de relaţii, dar niciodată *un grand seigneur*, studentul de 23 de ani Kessler a luat pulsul vremii în 1891 şi a tras concluzia că viitorul era nietzschean. În următorii 40 de ani a promovat noua viziune prin teatre, edituri, studiourile artiştilor şi saloanele duceselor din Europa, până în 1933, când a fugit din Germania odată cu venirea la putere a naziştilor, iar paginile cărţilor de istorie au fost ocupate de o nouă poveste.

Ca student în anii 1880 şi la începutul anilor 1890, Harry Kessler făcea parte din „generaţia Raskolnikov”: cei asupra cărora romanul lui Dostoievski *Crimă şi pedeapsă* a făcut o puternică impresie. Kessler a fost martor în procesul unui coleg de facultate cu origini nobile care-şi împuşcase mortal iubita din clasa muncitoare, după care ucigaşul nu a reuşit să se sinucidă, deoarece glonţul pe care şi l-a tras în piept nu şi-a atins ţinta[10]. Era un act nihilist inspirat de cartea lui Dostoievski, care crease o impresie extrem de puternică asupra primei generaţii postcreştine fără speranţă. O erupţie de asemenea crime în rândul studenţilor copleşiţi de „marea scârbă”, dorinţa de neant, a devenit cunoscută drept „efectul Raskolnikov”, după numele antieroului cărţii lui Dostoievski[11].

În cadrul acestei atmosfere nihiliste de sfârşit de secol, de pesimism schopenhauerian, de disperare morală şi de chestionare a sensului tuturor lucrurilor, Kessler spune că

Nietzsche a avut un impact la fel de puternic ca şi Byron asupra generaţiei precedente.

Suflete rătăcite ce căutau cu disperare calea de mijloc între scepticism şi dorinţa de pace, generaţia aceasta s-a agăţat de mutarea sensului de către Nietzsche din iluzoria lui poziţie în afara vieţii, repoziţionându-l în cadrul vieţii înseşi. Îl venerau pe Nietzsche ca pe un spirit cu adevărat liber, o voce solitară ce exalta individualismul, oferind o alternativă atât la declinul credinţei, cât şi la asaltul implacabil al ştiinţei asupra concepţiei antropomorfice a sinelui. Nietzsche crease pentru ei posibilitatea ca sensul să fie mai curând unul complet personal decât, după cum scria Johann Fichte, „un obiect inanimat din gospodărie pe care poţi să-l iei şi să-l laşi deoparte după bunul plac”. Dacă credinţa religioasă era moartă, filosofia rămânea valabilă prin abilitatea ei de a oferi o justificare fiecărui suflet care o adopta şi o adapta.

Cartea care l-a influenţat cel mai mult pe Kessler a fost *Dincolo de bine şi de rău*, cu argonautul spiritului ce navighează pe mări necunoscute în căutarea unei noi căi de interpretare a lumii şi a unor noi valori morale care să se potrivească circumstanţelor modernităţii. Omoară-l pe Dumnezeu, da, însă pune-l pe *Übermensch* în locul Lui. *Übermensch* ca rezultat al luptei metafizice personale cu ajutorul voinţei de putere ce există în toţi şi în toate – deşi lupta pe care o descrie nu se poartă neapărat împotriva altora, ci împotriva emoţiilor meschine din noi, precum invidia şi resentimentul.

Übermensch, mai curând decât voinţa de putere, a fost conceptul care a transformat *Zarathustra* într-un text cult al sfârşitului de secol. O carte deschizătoare de drumuri pentru avangardă, ea oferea o cale de ieşire din impasul decadenţei. Sanctifica pământul fără a simţi nevoia

justificării prin intermediul Raiului sau al Iadului. Nietzsche a pus în mişcare dansul zeilor elenismului împotriva dependenţei de Biserică ce stătuse la originea degenerării şi diminuării europeanului creştin până la nivelul unui animal perfect integrat în turmă. *Amor fati* arunca funia deasupra abisului nihilist, deasupra secolelor de invidie şi resentiment care îl târâseră pe individ până la nivelul de *Untermensch*.

Harry Kessler scria: „Noi trebuie să ne luptăm nu pentru a stârni mila semenilor, ci pentru a obţine bucuria lor, cea mai mare cantitate posibilă de bucurie, aşadar de forţă vitală a lumii... Ideea aceasta este miezul fundamental al filosofiei nietzscheene”[12]. La trei ani după ce a părăsit universitatea, Kessler s-a simţit în stare să scrie următoarele: „Probabil că nu există om între 20 şi 30 de ani, relativ educat, în Germania de azi, care să nu-i datoreze lui Nietzsche o parte din viziunea lui asupra vieţii şi care să nu fi fost mai mult sau mai puţin influenţat de el”[13].

Hotărât să profite de valul acesta de atenţie şi să-l transforme în vânzări, Naumann a tipărit în 1891 noi ediţii din *Dincolo de bine şi de rău*, *Cazul Wagner* şi *Despre genealogia moralei*. Elisabeth a apelat la lege. Încă stătea la Naumburg, unde-şi ajuta mama să-l îngrijească pe Nietzsche, şi şi-a amânat întoarcerea în Paraguay până când Naumann a căzut de acord să semneze un contract avantajos, prin care se angaja să-i plătească 3.500 de mărci pentru a putea publica restul operelor. Înţelegând că Peter Gast era practic singura persoană capabilă să citească manuscrisele ce trebuiau publicate, Elisabeth l-a numit editor şi a făcut aranjamentele preliminare pentru o ediţie ieftină de opere complete înainte de a pleca în Paraguay ca să-şi pună treburile în ordine.

Întoarcerea ei în colonie şi afirmaţiile revoltătoare pe care le făcuse în noua ei carte i-au stârnit în asemenea hal pe colonişti, încât aceştia i-au scris lui Max Schubert, directorul Societăţii Coloniale Chemnitz, omul căruia Förster îi scrisese ceea ce se dovedise a fi biletul său de sinucigaş. Coloniştii l-au informat oficial pe Schubert că perioada petrecută de Elisabeth în patria-mamă nu o lecuise de megalomanie. Din contră, li se păruse chiar mai vanitoasă şi mai tiranică decât oricând.

Nueva Germania a intrat în impas. Elisabeth a rămas în Försterhof cu bucătarii şi servitorii ei, schimbând mesaje sarcastice cu coloniştii prin terţi sau prin articole de ziar, până în luna aprilie a anului următor, când a reuşit să-i vândă vila unui oarecare baron von Frankenberg-Lüttwitz, recuperându-şi astfel o parte din dota pe care o aruncase în hăul acestei aventuri paraguayene. Odată banii recuperaţi, a instruit-o pe Franziska să-i trimită o telegramă prin care s-o cheme urgent acasă, să se îngrijească de fratele ei bolnav.

Ştiri din colonie a tipărit ceva ce semăna cu o notificare de expulzare: „Prima măsură pentru o îmbunătăţire a situaţiei din Nueva Germania este înlăturarea lui Frau Doktor Förster”. Până să fie publicată, graţie telegramei mamei sale, Elisabeth părăsise deja colonia, cu noua ei misiune nobilă de soră.

În septembrie 1893 s-a întors din Paraguay la Naumburg, iar dr. Elisabeth Förster a devenit Elisabeth Förster-Nietzsche.

A fost un an important, în care opera lui Nietzsche a făcut ravagii prin mediile artistice avangardiste din Berlin şi din Paris, cu efecte răsunătoare în pictură, dramaturgie, poezie şi muzică. Scandinavii au fost cei care au aprins focul nietzschean: criticul literar danez Georg Brandes

aprinsese scânteia prin conferinţele lui ce alertau lumea întreagă şi prin faptul că-i pusese în legătură pe dramaturgul suedez August Strindberg şi pe Nietzsche în 1888. Rezultatul direct a fost că, înainte de sfârşitul anului, Strindberg scrisese piesa *Domnişoara Iulia*, ce a luat locul piesei mai vechi a lui Henrik Ibsen *Strigoii* drept cea mai interzisă piesă de teatru din Europa şi SUA, condamnată de cenzură să fie jucată doar pe scene experimentale şi în teatre particulare. Dacă *Strigoii* adusese pe scenă subiectul sifilisului, *Domnişoara Iulia*, povestea unei aristocrate şi a valetului tatălui ei, era cu mult mai răscolitoare. Nu se ocupa de o criză de ordin fizic, ci era o psihodramă nietzscheană ce detecta cu minuţiozitate medico-legală câmpurile de forţă ale supunerii şi dominării detonate de resentimentele reciproce şi voinţa de putere antagonică dintre *Übermensch* şi *Untermensch*, puse în mişcare de impulsul sexual dionisiac.

În 1892-1893, Strindberg locuia la Berlin şi sporea faima lui Nietzsche în cadrul unui foarte gălăgios cerc cosmopolit şi boem numit Zum schwarzen Ferkel („Purceluşul negru”), poreclit aşa după crâşma preferată de membrii săi. Artistul norvegian Edvard Munch făcea şi el parte din acest cerc, iar când Strindberg i-a făcut cunoscute scrierile lui Nietzsche, acestea au produs asupra lui un efect atât de profund, încât a pictat imediat *Ţipătul*. În el a surprins spiritul timpului într-un mod incomparabil: Munch crease emblema definitivă a terorii existenţiale în contemplarea consecinţelor morţii lui Dumnezeu şi a responsabilităţii ulterioare a omului de a găsi sensul vieţii. Reprodusă foarte repede prin litografii şi tipărituri, lucrarea lui Munch a împânzit galeriile şi revistele din Germania şi Franţa.

A patra persoană care a contribuit la creşterea faimei lui Nietzsche a fost Lou Salomé. În 1889, Otto Brahm şi-a

deschis la Berlin teatrul experimental, Freie Bühne, iar un an mai târziu a fondat ziarul *Die freie Bühne für modernes Leben* (*Scena liberă pentru viaţa modernă*)[14]. Lou, ajunsă la rândul ei o celebritate, era vecină cu Brahm şi a scris articole elogioase despre Nietzsche care au apărut prima oară în ziarul lui. Articolele ei au sporit interesul general faţă de Nietzsche, iar în 1894 tot ea a publicat unul dintre primele studii majore dedicate vieţii şi operei lui, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*.

Forma operei lui Nietzsche avea şi ea un impact puternic şi nemijlocit asupra artiştilor din anii 1890. Ceea ce-i fusese de fapt impus lui Nietzsche de boala sa – izbucnirile lui succinte, aforistice, adesea fără legătură între ele, ce păreau la o primă vedere dezorganizate şi nefinisate – a fost preluat drept o cale directă şi captivant de modernă de a comunica. Piesele lui Strindberg sunt notorii pentru abandonarea unităţii teatrale clasice de timp, spaţiu şi acţiune şi pentru faptul că sunt incomprehensibile la lectură, deoarece nu urmează o progresie logică, fiind în acelaşi timp electrizante pe scenă, din motive similare. Munch nu curăţa picăturile şi petele de vopsea; lăsa zone întregi de pânză neatinse, nepictate. Era echivalentul pictural al efectului puternic pe care-l are ceva abia întrezărit, calitatea sugestivă a aforismului pe care Nietzsche o intuise la Sorrento şi pe care clădise strategia intensă şi extraordinar de modernă a „filosofului lui poate”, o poziţie ce i-a dat puterea să încheie un aforism, un şir cognitiv sau chiar o întreagă carte printr-o elipsă, lăsând concluzia în grija cititorului, recunoscând în acelaşi timp că adevărul obiectiv nu este nici măcar de conceput pentru oameni, iar căutarea lui înverşunată nu e decât iluzie.

În 1893, Elisabeth a sosit în provincialul Naumburg în toiul interesului internaţional faţă de opera fratelui ei.

Prima sa misiune era să organizeze un munte de hârtii. Franziska păstrase cu rigurozitate scrisorile şi scrierile fiului ei. În plus, mai era tot materialul pe care Overbeck aranjase să-i fie trimis Franziskăi atunci când l-a adus pe Nietzsche de la Torino. Arhiva sentimentală păstrată de mamă o viaţă întreagă crescuse la un nivel gigantic cu hârtiile care ani la rând făcuseră parte din bagajul lui Nietzsche: carnete, notiţe disparate, variante de manuscrise de mult depăşite, scrisori primite, ciornele scrisorilor trimise şi ale celor niciodată trimise.

Elisabeth a pus să fie dărâmat un perete de la parterul casei mamei sale. A împodobit camera astfel extinsă cu gravuri reprezentând lighioanele lui Zarathustra: şarpele, leul şi vulturul. Cel din urmă arăta, în mod încântător, ca vulturul imperial german. A botezat încăperea Arhiva Nietzsche şi s-a aruncat cu toată energia în plămădirea unei noi legende, pentru care elevarea lui Förster la nivelul unui profet al bărbăţiei pline de eroism nu fusese decât un antrenament întrerupt prematur.

Le-a scris corespondenţilor lui Nietzsche, cerându-le toate scrisorile şi materialele aflate în posesia lor, avertizându-i că dreptul de autor era deţinut de Arhivă. Doar Cosima Wagner şi Franz Overbeck au refuzat. Cosima cunoştea destul de bine talentele şi înclinaţiile lui Elisabeth. Versiunea lui Elisabeth despre adevărul relaţiei dintre Nietzsche şi Wagner nu putea fi aceeaşi cu a ei. Arhiva Nietzsche nu avea să primească nici un ajutor din partea sa. Elisabeth a interpretat această reacţie drept răzbunare muierească şi rivalitate, căci Cosima continua să-şi construiască, cu mare succes, propria arhivă Wagner la Bayreuth.

Cât despre refuzul lui Overbeck de a renunţa la hârtiile sale, el nu avea nici un motiv să coopereze, dat fiind că lui

îi mărturisise Nietzsche, cu mult timp în urmă, despre boala lanţurilor, precum şi despre ura şi dispreţul pe care le avea faţă de sora lui. Refuzul lui Overbeck a adâncit resentimentele pe care Elisabeth le avea de multă vreme împotriva lui, din cauza refuzului său de a o susţine în conflictul cu Lou şi a sfatului pe care i-l dăduse lui Nietzsche de a nu investi în Nueva Germania. Overbeck a devenit Duşmanul. Probabil „era evreu”. El şi Franziska erau responsabili pentru starea în care se afla Nietzsche. Elisabeth nu avea decât critici faţă de felul cum procedaseră ei la prima criză a lui Nietzsche. Ar fi trebuit să-l ducă la un spital, nu la ospiciu. Dentistul pe care-l găsise Overbeck ca să-l escorteze pe Nietzsche de la Torino la Basel era un evreu şi un pungaş (era, într-adevăr, pe jumătate evreu). Elisabeth a corespondat cu Julius Langbehn şi s-a aliat cu acesta împotriva mamei sale. Overbeck şi Franziska ar fi trebuit să plătească pentru un tratament de „clasa întâi”, iar rezultatul ar fi fost cu totul altul.

Peter Gast era altă persoană care ştia prea multe din trecut şi în prea mare detaliu. Nesăbuit, acesta i-a mărturisit lui Elisabeth că intenţionează să scrie o biografie a lui Nietzsche. Ea i-a răspuns, pe ocolite, că nimeni nu era calificat să facă acest lucru cu excepţia ei, după care l-a concediat din poziţia de editor al arhivei. În locul lui l-a numit pe Fritz Kögel[15], un filolog şi muzician cu 14 ani mai tânăr decât ea, cu care flirtase într-o seară. Kögel era un fante frumuşel de salon, cu o înfăţişare romantică şi părul vâlvoi. Nu înţelegea scrisul de mână al lui Nietzsche, dar asta nu conta. În primii doi ani, arhiva a fost practic un salon unde Elisabeth primea vizite, în timp ce editorul-şef Kögel îi făcea complimente, flirta cu ea şi cânta minunat la pian, întreţinându-i pe musafiri. Deasupra pianului erau trei

imagini: o fotografie a lui Nietzsche, un cavaler al lui Van Dyck şi gravura lui Dürer *Cavalerul, moartea şi diavolul*. Din când în când, răgetele animalice de la etaj tulburau atmosfera de rafinament civilizat.

Pe măsură ce paralizia progresivă cuprindea creierul şi trupul, ieşirile deveniseră prea violente şi prea imprevizibile pentru ca Franziska să mai continue programul de plimbări terapeutice în aer liber. Nietzsche, căruia îi plăcuse să cutreiere munţii înalţi, trebuia să se mulţumească acum cu două camere de la etajul al doilea al casei şi o micuţă verandă închisă. Adesea trebuia să fie ajutat să facă cei câţiva paşi din camera lui până în verandă; nu reuşea întotdeauna s-o găsească singur. În fiecare zi făcea mişcare ca un animal în cuşcă. Măsura cu pasul veranda, care era în mod intenţionat năpădită de plante, ca să nu poată fi zărit de lumea de afară. Franziska era îngrozită de gândul că iubitul ei fiu nebun ar fi putut fi descoperit de autorităţi şi smuls de lângă ea.

Dormea aproape toată dimineaţa. După ce era spălat şi îmbrăcat, îşi petrecea restul zilei în camera cealaltă, stând aşezat cu orele, surd la tot ce se întâmpla în jur. Câteodată se juca cu păpuşi şi cu alte jucării. Mama îi citea cu voce tare cât o ţinea vocea. El nu înţelegea cuvintele, dar îi plăcea să le audă rostite. Nu-i plăceau vizitele. Când venea bărbierul să-i aranjeze barba şi mustaţa care-i creşteau viguros sau când maseurul încerca să-i pună în mişcare sângele în muşchii atrofiaţi, se opunea cu violenţă. Deşi erau vizitatori obişnuiţi ai casei, credea că au venit să-i facă rău. Ca ei să-şi poată face treaba, Franziska îl liniştea mângâindu-l şi îi băga dulciuri în gură. Câteodată îi spunea poezele pentru copii. Uneori recunoştea şi el unele fragmente şi recita împreună cu ea. Franziskăi şi credincioasei sale menajere Alwine le era frică de el când

urla şi devenea violent, însă teama că le-ar putea fi luat era mai mare decât neplăcerile cauzate de eforturile fizice menite să-l potolească.

Franziska nota periodic „spusele iubitului meu băiat bolnav”. În 1891, el încă îşi amintea livada copilăriei de la Röcken. Putea numi diferite specii de pomi fructiferi. Îşi amintea şi biblioteca din capătul holului şi o explozie ce spărsese toate ferestrele. Amintindu-şi asta, a râs în hohote, după care a spus serios: „Ei bine, micuţă Lisa, băieţelul tău din băiţă, drăguţul tău, e salvat. Îl am în buzunarul de la pantaloni”. Dar după acest episod, notiţele sporadice ale Franziskăi demonstrează că ghemul firav al memoriei se destrăma, deşirându-se tot mai mult de la un an la altul. În 1895, la patru ani după ce încă putuse să numească arborii fructiferi, nu mai era în stare să reacţioneze la amintiri comune din zilele copilăriei. Gândirea reactivă dispăruse. Mama lui notează un incident tipic survenit când a fost întrebat dacă vrea să mănânce, iar el a răspuns: „Am gură pentru asta? Ar trebui să mănânc asta? Gura mea, de ea zic, vreau să mănânc... Ce e asta? O ureche. Ce e asta? Un nas. Ce e asta? Sunt mâini pe care nu le iubesc”. Dar undeva, în labirintul creierului, rămânea, dacă nu un soi de memorie, măcar o umbră palidă a ceea ce fusese odinioară: dacă un lucru îi făcea plăcere sau i se părea frumos, îi spunea „carte” şi se tot întreba dacă nu cumva e prost. „«Nu, dragul meu fiu», îi spun, «nu eşti prost, cărţile tale zguduie acum lumea». «Ba nu, sunt prost.»”

Din fericire, se pare că atunci a fost cel mai aproape de a intui că odinioară avusese măreţie, acum pierdută.

Pe 15 octombrie 1894 a împlinit 50 de ani. Naumann i-a virat în cont 14.000 de mărci. Cărţile lui se vindeau, în sfârşit. Nietzsche habar n-avea.

Vechii lui prieteni au venit să-i ureze la mulţi ani, dar el nu i-a recunoscut. Acum le mai recunoştea doar pe mama şi sora lui şi pe buna Alwine. Overbeck a spus că nu era nici fericit, nici nefericit şi că părea, într-un fel înspăimântător, deasupra tuturor lucrurilor. Paul Deussen i-a adus un buchet de flori. Pe moment, florile i-au captat atenţia, apoi însă a uitat de ele. Deussen i-a spus că are 50 de ani, dar asta nu l-a mişcat cu nimic. Doar sosirea tortului l-a scos din ale lui.

Anul următor a fost caracterizat de o agitaţie teribilă, cu răgete şi ţipete, alternate cu perioade de prostraţie totală. Una dintre vizitele lui Overbeck a coincis cu o asemenea perioadă. L-a găsit pe Nietzsche în aceeaşi postură în care-l găsise la Torino, ghemuit în colţul canapelei. Avea privirea lipsită de viaţă. Lui Overbeck i-a amintit de un animal grav rănit, încolţit şi tânjind să moară.

Overbeck nu l-a mai văzut niciodată pe Nietzsche. Elisabeth l-a acuzat în mod public că ar fi furat o parte din operele nepublicate. Cauza reală a fost refuzul lui de a-i ceda scrisorile, despre care ea ştia că ar conţine referinţe deloc măgulitoare la adresa ei şi că nu ar susţine neapărat versiunea sa asupra evenimentelor. Scrisorile au fost publicate în cele din urmă în 1907-1908, dar numai după ce Elisabeth îl dăduse în judecată şi obţinuse o hotărâre care stipula ca pasajele controversate să fie înlocuite cu spaţii albe, un act de cenzură din care reputaţia ei nu a câştigat credibilitate.

Relaţia dintre mamă şi fiică devenise imposibilă. Contrastul din casă, între etajul unde Franziska şi Alwine îl îngrijeau pe Nietzsche, deja inert, şi parterul transformat într-un salon muzical plin de viaţă, era intolerabil.

Elisabeth a scris o scrisoare de zece pagini, în care o denunţa pe Franziska drept incapabilă să-l îngrijească pe

Nietzsche. Îşi dorea să devină ea custodele lui şi să-l transfere într-o nouă arhivă, laolaltă cu operele lui, dar medicul familiei a refuzat s-o sprijine împotriva propriei mame.

E lesne de înţeles că Franziska s-a înfuriat. A fost şi mai furioasă când Elisabeth a publicat primul volum din biografia fratelui ei, în 1895, *Viaţa lui Nietzsche* (*Das Leben Friedrich Nietzsches*). Franziska a fost năucită de carte. S-a plâns că nu prea găseşte nimic adevărat în poveste. Dar, dat fiind că Franziska abia ştia să citească şi să scrie (după cum observase Binswanger la clinica din Jena), nu a putut să publice o infirmare a poveştii lui Elisabeth. Franziska nu căutase niciodată să câştige bunăvoinţa unor persoane importante care să-i sară în ajutor. Overbeck o sprijinea, însă el se spălase pe mâini de afacerea asta dezgustătoare, donând scrisorile Universităţii din Basel. În mod tipic lui, Overbeck arunca judecata în cârca posterităţii.

În decembrie 1895, Elisabeth a schiţat un contract prin care-şi aroga dreptul exclusiv asupra manuscriselor şi hârtiilor lui Nietzsche. I-a oferit mamei sale 30.000 de mărci pentru toate drepturile şi redevenţele operei. Franziska a cedat, nu fără strângere de inimă. Nu voia să-i ofere fiicei sale putere totală asupra moştenirii literare, însă banii aceia le-ar fi garantat un viitor sigur ei şi fiului ei. Nu era o sumă mare în comparaţie cu veniturile produse de cărţile lui, dat fiind că, în anul precedent, acestea aduseseră aproape jumătate din suma aceea. Admiraţia pentru opera lui Nietzsche era atât de mare, încât lui Elisabeth nu i-a fost deloc greu să strângă aceşti bani. Trei dintre admiratorii bogaţi ai fratelui ei i-au oferit suma: vechea prietenă a lui Nietzsche, Meta von Salis-Marschlins, un bancher pe nume Robert von Mendelssohn, care era evreu (antisemitismul lui Elisabeth nu se extindea şi asupra propriilor avantaje

financiare), şi contele Harry Kessler. Din acel moment şi până în clipa morţii lui Elisabeth, în 1935, ea a controlat publicarea, editarea şi copyrightul operei lui Nietzsche, precum şi accesul direct la manuscrise. Se instalase într-o poziţie din care putea cenzura absolut ce voia pentru a modela scrierile şi povestea vieţii fratelui ei, încasând redevenţele tuturor operelor pe care tot ea le îngăduia să fie publicate.

În aprilie 1897, *Sturm und Drang*-ul dintre mamă şi fiică s-a stins de la sine. Epuizată şi nefericită, Franziska a murit la 71 de ani, probabil din cauza unui cancer uterin. Astfel, Elisabeth a căpătat control total şi asupra lui Nietzsche, şi asupra operei lui.

Primul lucru de făcut era să-i mute pe el şi arhiva într-un loc mult mai potrivit. Naumburg era prea lăturalnic. I se părea că soluţia ar fi Weimarul, unde el şi-ar fi putut ocupa locul în panteonul culturii germane.

Weimar devenise capitala Muzelor odată cu sosirea acolo a lui Goethe, în 1775. Transformarea lui în „Atena noastră, a germanilor" fusese împlinită de marii oameni de litere ai epocii de aur: Fichte, Herder, von Humboldt, Schelling, Schiller şi Wieland. În 1848, Liszt a preluat mantia culturală, instituind o epocă de argint prin fondarea unei asociaţii culturale, Neu-Weimar-Verein, şi dirijând producţii timpurii ale operelor lui Wagner la teatrul de la curte.

La Weimar erau găzduite atât arhivele lui Goethe, cât şi ale lui Schiller, iar Elisabeth s-a gândit că, împărtăşindu-se din această glorie, Arhiva Nietzsche ar avea mai multe şanse să egaleze Arhiva Wagner, a Cosimei, de la Bayreuth, pe care o privea cu o admiraţie plină de invidie.

Ca să vândă o casă micuţă din Naumburg şi să cumpere una mare la Weimar, avea nevoie de bani. Meta von Salis-

Marschlins a fost încântată să-i dea. Cum să-l răsplătească altfel pe Nietzsche pentru verile petrecute împreună la Sils Maria? Dacă ea îl învăţase doar să vâslească pe lacul Silvaplana, el o învăţase în schimb că şi o femeie poate deveni *Übermensch*.

Meta a descoperit Vila Silberblick[16], construită recent, o clădire pătrăţoasă din cărămidă, cam urâtă, aflată la periferia sudică a Weimarului. Era mai mică decât Wahnfried, dar, dat fiind că nu trebuia să găzduiască o sală de concerte, era perfectă ca dimensiuni. Măreţia Vilei Silberblick era dată de poziţia pe care o ocupa; îşi primise numele de la priveliştea argintie care se deschidea în faţa ei. Era şi este situată în capătul Humboltstrasse, o stradă care urcă uşor, oferind cea mai frumoasă privelişte asupra oraşului, deci cea mai frumoasă privelişte asupra unuia dintre superbele peisaje neoclasice ale Europei, creat de Goethe la întoarcerea din Italia. Goethe, ca şi Nietzsche, se îndrăgostise de *campagna*, zona din jurul Romei, şi de reprezentările ei în pictura lui Claude Lorrain. Când s-a întors acasă, Goethe a început să remodeleze conturul unduios al câmpiei Weimarului într-o versiune miniaturală a Arcadiei. Pajiştile au fost transformate în Câmpiile Elizee. Templele şi grotele au fost înghesuite în coturile râului Ilm. Peisajele văzute de la ferestrele Vilei Silberblick se întindeau pe cel puţin zece mile din această reconstituire a peisajului mult iubit de Nietzsche, care-l inspirase, când era bolnav de dragoste pentru Lou, să scrie „Cântecul noptatic”.

Veranda Vilei Silberblick, pe două etaje, era locul unde Nietzsche avea să stea aproape zilnic în cei trei ani cât mai avea de trăit. Dacă ochii lui mai puteau să perceapă priveliştea, lucru departe de a fi cert, aceasta i-ar fi amintit de *campagna* şi de peisajul plimbării ce i-a schimbat viaţa,

alături de Lou, pe Monte Sacro, de data asta aplatizat în câmpia Thuringiei şi estompându-se pe la margini în vălătucii umbriţi ai pădurii Ettersberg.

Meta a fost de părere că locul era mai mult decât potrivit pentru dragul ei prieten. A cumpărat vila şi terenul cu 39.000 de mărci. Fără s-o anunţe, Elisabeth s-a avântat într-un extravagant proiect de construcţie, adăugând ba o baie, ba un balcon şi trimiţându-i apoi facturile Metei, care a fost indignată de faptul că trebuia să plătească pentru îmbunătăţiri şi cosmetizări absolut inutile. Însă şi mai odioasă i s-a părut mania lui Elisabeth de a-şi face publicitate. Meta a citit un articol în care jurnalistul povestea cum fusese expus Nietzsche doar ca să-l vadă el: mai întâi dormind, apoi treaz, apoi ghemuit pe un scaun, în timp ce i se dădeau bucăţi de prăjitură în gură. Pentru ea era prea mult. A rupt legăturile[17].

În iulie 1897, odată încheiate modificările, Elisabeth a organizat o călătorie secretă de noapte foarte bine promovată. Filosoful a fost transportat într-un scaun cu rotile, cu trenul, de la Naumburg la Weimar şi a ajuns la intrarea specială a gării, care fusese deschisă anume pentru el. În mod normal, era rezervată pentru marele duce de Saxa-Weimar. Din clipa când au sosit, Elisabeth nu a fost văzută să meargă prin oraş pe picioarele ei. Călătorea doar cu trăsura, însoţită de un vizitiu şi de un valet care stătea pe capră[18].

Unul dintre primii musafiri a fost contele Harry Kessler. Sosit în august, acesta a fost uimit să fie întâmpinat la gară de un servitor în livrea, având gravată pe nasturii aurii coroana ducală cu cinci colţuri[19]. Kessler venise să vorbească despre *Aşa grăit-a Zarathustra*. Poemul simfonic cu acelaşi nume al lui Richard Strauss avusese premiera în anul precedent, stârnind senzaţie. Kessler propunea să facă

o ediţie bibliofilă *Zarathustra*, de lux. Kessler mai voia şi să grăbească publicarea poemelor târzii şi a lui *Ecce homo*, care încă nu fusese publicat. Elisabeth nu l-a încurajat. În afară de faptul că eliminase pasajele deloc favorabile ei din *Ecce homo*, îi convenea mai mult să publice mici fragmente în cadrul propriilor articole biografice despre fratele ei. Asta îi întărea poziţia privilegiată de gardian, singura care avea acces la valoroasa autobiografie: o armă foarte puternică împotriva oricui ar fi pus la îndoială (umbre ale afacerii Klingbeil) autenticitatea a ceea ce publica arhiva oficială. A ţinut cu dinţii de textul lui *Ecce homo* încă 11 ani înainte de a permite publicarea sa. Chiar şi atunci, i-a permis lui Kessler să publice doar ceea ce este cunoscut drept „ediţia directorului de bancă”, o ediţie limitată, de lux, cu grafică semnată de van de Velde, tipărită cu cerneală neagră şi aurie, care i-a adus un profit net de 29.500 de mărci.

Acum, la prima vizită a lui Harry Kessler la Vila Silberblick, Elisabeth era mai interesată să discute aranjamentele cuvenite pentru înmormântarea lui Nietzsche, care, la etaj, nici măcar nu era mort. Ea era deja hotărâtă ca fratele ei să fie înmormântat pe proprietatea Vilei Silberblick, tot aşa cum Wagner fusese înmormântat la Wahnfried, însă autorităţile orăşeneşti îi făceau probleme. Harry Kessler era de părere că peninsula Chastè de la Sils Maria ar fi fost mai potrivită, dar Elisabeth nu s-a arătat deloc entuziasmată. I-a oferit însă poziţia de editor al arhivei. El n-a acceptat, deşi femeia de 51 de ani şi-a folosit tot şarmul pentru a-l cuceri pe bărbatul de 29.

Elisabeth era în mod cert vieneză în ceea ce priveşte pornirea spre flirtul cu tineri frumoşi care aveau jumătate din vârsta ei. Primul editor al arhivei, Fritz Kögel, fusese concediat când se îndrăgostise de o fată mai apropiată de vârsta lui şi se logodise cu ea. Elisabeth l-a angajat apoi pe

Rudolf Steiner, care mai târziu avea să se alăture cultului religios teozofic al lui Madame Blavatsky, înainte de a-şi înfiinţa propriul ghiveci de „ştiinţe spirituale” numit antropozofie, bazat pe viziuni pe care le trăise în tinereţe. Pe lângă munca editorială la Arhiva Nietzsche, Elisabeth l-a angajat şi s-o înveţe despre filosofia fratelui ei, dar încercarea de a o învăţa ceva pe încăpăţânata Lamă s-a dovedit a fi un eşec total. Steiner s-a lăsat păgubaş, spunând că nu e capabil nici să predea, nici să înţeleagă filosofia lui Nietzsche. Ambele afirmaţii erau probabil adevărate.

Refuzul lui Kessler a lăsat arhiva fără editor. De la Sils Maria ajunsese recent o avalanşă de hârtii. Când Nietzsche părăsise Sils pentru ultima oră, după cum se dovedise, lăsase în camera din casa lui Gian Durisch tot soiul de notiţe şi de fragmente. I-a spus lui Durisch că erau gunoaie şi că ar trebui să le pună pe foc. Durisch a apucat doar să le adune într-un bufet, dar, înainte să le dea foc, au început să apară pelerini veniţi să cutreiere munţii lui Zarathustra şi să-i atingă stânca. Se agăţau de orice relicvă sacră, fie că era un bilet pe care scria „Mi-am uitat umbrela”[20] ori o speculaţie pe seama diferenţelor semantice dintre crucificarea lui Christos şi dezmembrarea lui Dionysos. Când a aflat Elisabeth, a cerut ca totul să fie trimis la Weimar, unde s-a alăturat mormanului tot mai mare al moştenirii literare, *Nachlass*.

În cele din urmă, Elisabeth a trebuit să-şi calce pe orgoliu şi să-l aducă înapoi pe Peter Gast ca editor. El chiar era singurul care putea să citească scrisul lui Nietzsche din ultima perioadă, iar acest lucru era vital pentru ambiţia lui Elisabeth de a modela haoticul *Nachlass* în forma unei cărţi făcute de ea şi publicate de ea în numele lui Nietzsche. Plănuia s-o intituleze *Voinţa de putere* şi s-o prezinte ca pe

magnum opus-ul lui, ca pe reevaluarea tuturor valorilor. Nu avea nici o îndoială că din fragmentele *Nachlass*-ului avea să creeze cartea pe care, în ultimul său an de luciditate, Nietzsche menţionase că vrea s-o scrie, sau că o scrisese deja, sau că nu mai avea rost s-o scrie după finalizarea *Antichristului*.

Nietzsche nu a fost niciodată bogat. Păstra obiceiul săracului de a folosi cu parcimonie aceleaşi carnete până când se umplea fiecare pagină cu totul. În cazul în care nu se observă o deteriorare vizibilă a scrisului, adesea nu există nici un indiciu legat de cronologie sau de secvenţialitatea gândirii. Câteodată scria de la sfârşitul caietului spre început, alteori invers. Pasaje întregi erau tăiate sau se scrisese peste ele. Idei profunde se aflau pe aceeaşi pagină cu liste de cumpărături.

În timp ce Gast lucra încontinuu la *Nachlass*, Vila Silberblick a devenit un loc de pelerinaj unde textele, fotografiile şi incunabulele lui Nietzsche erau expuse alături de voaluri cu dantelă, artefacte folclorice paraguayene şi un bust al pionierului dr. Förster, erou al nobilei cauze a arianismului şi a colonizării antisemite. Elisabeth găzduia un salon sâmbăta şi o mulţime de petreceri în restul timpului. Musafirii erau foarte conştienţi că deasupra lor, „separat doar de un strat de bârne”, cum a observat cineva, zăcea idolul Nietzsche-Zarathustra. Anumitor oaspeţi speciali li se permitea să arunce o privire de la distanţă spre silueta de la etaj, care acum purta mereu un halat până-n pământ, cu mâneci lungi şi dantelă împrumutată din iconografia sacră.

Musafirilor susceptibili le era uşor să-şi imagineze un Nietzsche în plină apoteoză, aşa că au început să apară relatări cvasireligioase în presa vremii. Se concentrau adesea asupra ochilor. Sublimul prinţ al intelectului avea

ochi cu o capacitate mistică ieşită din comun de a scruta abisul inimii omeneşti şi vârfurile înzăpezite. Ochii slăbiţi, pe jumătate orbi ai lui Nietzsche erau comparaţi cu două stele gemene, orbite celeste, chiar galaxii. „Oricine l-a văzut pe Nietzsche în acele zile”, scria Rudolf Steiner, „odihnindu-se întins în halatul lui alb, plisat, cu nobleţea chipului său enigmatic, scrutător şi cu alura leonină, maiestuoasă a capului său de gânditor, avea senzaţia că acest om nu poate muri, ci că ochiul său va rămâne în eternitate să vegheze asupra omenirii şi asupra întregii lumi sensibile, cu această exultare a ei impenetrabilă”[21]. Arhitectul Fritz Schumacher, pe care Elisabeth l-a angajat să proiecteze un monument pentru fratele ei, a spus că „nimeni dintre cei care l-au văzut nu putea crede că se uită la un trup pe care mintea îl părăsise. Trebuia să crezi că te uiţi la un om care se ridicase deasupra lucrurilor mărunte, cotidiene”[22].

Lui Elisabeth îi plăcea să-l afişeze după cină. Adesea aranja ca el să fie întrezărit printr-o perdea fumurie, ca un strigoi la o şedinţă de spiritism[23]. Puţini aveau luciditatea lui Harry Kessler, care probabil l-a văzut mai des decât oricine, dat fiind că rămânea peste noapte la Vila Silberblick atunci când avea de discutat afaceri cu Elisabeth. Se trezea speriat în pat când Nietzsche scotea „cu toată forţa mugete prelungi, sălbatice, în toiul nopţii; apoi se aşternea iarăşi liniştea”[24].

Kessler nu vedea în Nietzsche un bolnav, nici un profet, nici măcar un lunatic, ci mai degrabă un înveliş gol, un cadavru viu. Mâinile, atât cât se vedea din ele, cu venele lor verzi şi violet, erau galbene ca ceara şi umflate, ca la un cadavru. Mustaţa lăsată intenţionat să se sălbăticească, acoperindu-i gura şi bărbia în întregime, era o camuflare a bolii pe care o gură lipsită de control o dă întotdeauna de

gol. Spre deosebire de pelerini, Kessler nu a văzut nimic în ochii lui Nietzsche. Nimic nebunesc, nimic înspăimântător, nimic spiritual. „Aş prefera să-i descriu privirea ca fiind una loială şi, în acelaşi timp, care nu prea înţelege, o căutare intelectuală fără roade, aşa cum vezi adesea la un câine mare şi nobil.”[25]

Nietzsche a suferit primul atac cerebral în vara lui 1898. Al doilea a survenit în anul următor. În august 1900 a răcit şi a dezvoltat dificultăţi respiratorii. Un martor care a preferat să rămână anonim, temându-se poate de mâna lungă şi răzbunătoare a lui Elisabeth, a descris sfârşitul lui Nietzsche. Descrierea pare a fi făcută de o asistentă medicală care a îngrijit bolnavul ani la rând.

Persoana respectivă nota că, în anul ce a urmat transferului la Weimar, Nietzsche nu putea să citească, să înţeleagă ce i se spune sau să poarte un dialog lucid, deşi nu lipsiseră deloc interviurile cu bietul nenorocit. Intervievatorii rareori îl vedeau pe Nietzsche faţă-n faţă. Orice contact trecea prin Elisabeth, toate reportajele o aveau pe ea ca intermediar, în timp ce Nietzsche zăcea paralizat pe o parte, neajutorat, pe ceea ce martorii numeau „salteaua-mormânt”, îngrădită de mobilă adunată-n jur ca să-l împiedice să evadeze. Funcţiile fizice erau îndeplinite cu greutate, nu în ultimul rând pentru că, de fiecare dată când vedea un obiect lucios, Nietzsche încerca să şi-l bage în gură. Lăsând toate astea la o parte, în mare era un pacient bun şi ascultător. Starea lui era jalnică şi fără speranţă, dar rareori avea dureri.

Harry Kessler confirmă această descriere, dar buletinele lui Elisabeth spun cu totul altă poveste. Lui Nietzsche îi făcea mare plăcere literatura autorului său preferat – se pare că acesta era Guy de Maupassant. După spusele ei, Nietzsche şi-a păstrat funcţia vorbirii până la sfârşit. „Cât

de des mă lăuda pentru ce făceam! Cât de des mă liniştea când păream tristă! Recunoştinţa lui era înduioşătoare. «De ce plângi, Lisbeth?», mă întreba. «Doar suntem fericiţi.»”[26]

Relatările diferă şi în ce priveşte moartea lui. Lupta cu moartea a fost dură, nu şi îndelungată, scrie martorul anonim, care avea în mod evident experienţă în a veghea oameni pe patul de moarte şi care a mai spus despre constituţia fizică impresionantă a lui Nietzsche, „impunătoare chiar şi în coşciug”, că i-ar fi permis să lupte chiar mai mult, dacă ar fi existat voinţă[27].

Elisabeth a descris moartea lui altfel. Într-o zi, pe când stătea alături de el, s-a stârnit o furtună teribilă. El s-a schimbat total la faţă şi s-a prăbuşit, inconştient, lovit de un atac cerebral. (Lui Elisabeth îi plăceau atacurile cerebrale.) „Părea că măreaţa lui minte avea să piară printre tunete şi fulgere, dar spre seară şi-a revenit şi a încercat să vorbească... Când i-am dat un pahar cu o băutură răcoritoare, era spre 2 dimineaţa, a îndepărtat cu mâna abajurul lămpii ca să mă poată vedea... Deschizându-şi ochii magnifici, m-a privit pentru ultima oară şi a strigat cu bucurie: «Elisabeth!». Apoi, imediat, a scuturat din cap, a închis ochii şi a murit... Aşa pierit-a Zarathustra.”[28]

A murit pe 25 august 1900.

Elisabeth l-a chemat pe Harry Kessler. Acesta şi-a scurtat vizita la Exposition Universelle de la Paris, unde lumea întâmpina noul secol aprinzând luminile de pe Turnul Eiffel pentru a sărbători minunea electricităţii. Când a ajuns Kessler la Weimar, l-a văzut pe Nietzsche aşezat în sicriu în camera arhivei, înconjurat de ghivece cu palmieri şi flori.

Realizarea unei măşti mortuare era de obicei treaba sculptorilor. Elisabeth îi chemase pe Max Klinger şi pe Ernst Geyer s-o facă, dar erau amândoi prea ocupaţi, aşa că misiunea i-a revenit lui Harry Kessler. S-a apucat de treabă,

ajutat de un tânăr ucenic care se afla acolo ca să ajute cu decoraţiunile funerare. Capul căzuse într-o parte şi a trebuit să-l ridice puţin, să-l îndrepte. Au răsuflat uşuraţi după ce au dus treaba la bun sfârşit. Elisabeth a făcut cópii ale măştii mortuare şi le-a dăruit ca *memento mori*. Dar n-a trecut mult şi a hotărât că masca mortuară nu era destul de impresionantă. S-a realizat o a doua versiune, îmbunătăţită, care a fost dăruită celor preferaţi în mod special. Fruntea îi fusese înălţată ca să rivalizeze cu cea a lui Socrate, iar părul lui Nietzsche, în vârstă de 55 de ani, îmbogăţit ca să aducă cu buclele luxuriante ale tânărului Apollo.

Nietzsche lăsase cu limbă de moarte că vrea să fie coborât în mormânt ca un simplu păgân. Drept muzică, nu o dorea decât pe cea compusă de el pentru poemul lui Lou „Imn pentru viaţă”. Fără nici un ritual creştin. Şi, mai presus de orice, fără preoţi.

S-a oficiat o lungă slujbă creştină în jurul coşciugului din camera arhivei. Muzica a fost din Brahms şi Palestrina. Un interminabil şi pedant necrolog (în stil Polonius) a fost rostit de un istoric al artei pe nume Kurt Breysig. Unii au spus că, dacă l-ar fi auzit, Nietzsche l-ar fi aruncat pe Breysig pe fereastră, laolaltă cu întreaga congregaţie[29].

A doua zi totul s-a mutat la Röcken, unde sicriul decorat cu o cruce lucioasă din argint a fost coborât în mormânt, în mijlocul unui şir de morminte de familie în care odihneau tatăl, mama şi fratele lui, Joseph. Elisabeth s-a răzgândit şi în această privinţă, aşa cum făcuse şi cu masca mortuară. A pus să-i fie mutat sicriul, din centru în capătul şirului. Când avea să sosească momentul, voia să-şi petreacă eternitatea în miezul lucrurilor.

Elisabeth a moştenit 36.000 de mărci de la Nietzsche. Arhiva Nietzsche era oficializată, iar Harry Kessler fusese desemnat unul dintre administratori. A devenit directorul

Marelui Muzeu Ducal al Artelor şi Meşteşugurilor din Weimar şi a început să organizeze noua epocă culturală a Weimarului ca o *Gesamtkunstwerk* organizată în jurul lui Nietzsche, aşa cum prima lui epocă de aur se concentrase în jurul figurii lui Goethe. Era încă o încercare de a împlini visul pe care Nietzsche şi Wagner îl împărtăşiseră odinioară: acela de a crea o nouă identitate culturală germană prin unirea tuturor artelor într-o viziune unificată. Kessler l-a adus pe Henry van de Velde să conducă Şcoala de Arte şi Meserii din Weimar şi să transforme interiorul Vilei Silberblick, care era numită acum Das Nietzsche-Archiv. Van de Velde era spiritualul promotor belgian al celui mai recent stil, numit Jugendstil în Germania şi art nouveau în Franţa. Înainte să-l aducă Kessler la Weimar, van de Velde făcuse designul de interior al celebrei La Maison de l'Art Nouveau pentru negustorul de artă parizian Samuel Siegfried Bing, cel care impusese stilul pe piaţă.

Accentul pus de Jugendstil pe formele naturale şi pe obiectele lucrate de mână rezona cu ideile lui Nietzsche despre puterea a ceea ce este sublogic şi iraţional în natură, mult superioară puterii maşinilor. Kaizerul spusese despre curbele ca nişte valuri ale interioarelor lui van de Velde că îi provocau greaţă, însă Elisabeth a fost încântată să transforme arhiva într-o imagine a stilului modernist. Litera „N", de la Nietzsche, cu linii curbe specifice Jugendstil, împodobea totul, de la lambriurile de lemn la clanţele uşilor.

Însăşi inima acestei *Gesamtkunstwerk* trebuiau să fie textele publicate ale lui Nietzsche. Kessler i-a comandat lui van de Velde să deseneze un nou corp de literă, pentru a elibera cuvintele dureroase ale lui Nietzsche din arhaica încâlceală gotică a scrierii germane tradiţionale.

În timp ce van de Velde se ocupa de artele decorative, Kessler a preluat misiunea achiziţiei de picturi şi sculpturi. Îi cunoştea bine pe legendarii negustori de artă parizieni Ambroise Vollard şi Paul Durand-Ruel. Galeria lui din Weimar a devenit un avanpost al avangardei pariziene, găzduind impresionişti, postimpresionişti şi expresionişti. Îi cunoştea personal pe mulţi dintre artişti, inclusiv pe Monet, Renoir, Degas, Bonnard, Redon şi Vuillard, ca şi pe sculptorul Maillol, căruia voia să-i comande un nud gigantic care să-l reprezinte pe *Übermensch*, ca parte a unui complex statuar dedicat lui Nietzsche, în anul 1911. Comitetul propus să supravegheze acest complex monumental demonstrează larga răspândire a interesului faţă de Nietzsche la începutul secolului XX. Pe lângă Maillol, din comitet mai făceau parte George Bernard Shaw, George Moore, W.B. Yeats, Gilbert Murray, William Rothenstein, Harley Granville-Barker, Eric Gill, Auguste Rodin, Maurice Denis, Anatole France, Henri Bergson, Charles Maurras şi Maurice Barrès. Planul s-a destrămat odată cu izbucnirea Primului Război Mondial.

Edvard Munch a fost chemat să picteze un portret „ideatic” postum al lui Nietzsche în 1906. Dimensiunea pânzei reflecta adesea opinia lui Munch despre subiectul său, iar portretul „ideatic” al lui Nietzsche este una dintre cele mai mari pânze ale lui. Ca şi silueta din *Ţipătul*, Nietzsche este pictat sprijinit de o balustradă ce străbate în diagonală pânza, spre infinit[30]. În timp ce balustrada din *Ţipătul* străbate pânza dinspre colţul din dreapta-jos spre cel din stânga-sus, balustrada lui Nietzsche merge din stânga-jos spre dreapta-sus, un argument interesant despre cum vedea Munch călătoria mintală a fiecăruia dintre personaje. Silueta gigantică a lui Nietzsche face ca biserica din peisaj să pară pitică: Munch, asemenea lui

Nietzsche, fusese iniţial destinat carierei de preot de către familia lui hiperreligioasă şi, tot asemenea lui Nietzsche, alesese un drum cu totul diferit.

Elisabeth şi Munch nu se înţelegeau. Cu toate acestea, l-a ales pe el să-i picteze portretul. Alegând o pânză straniu proporţionată, Munch a evidenţiat exagerat rochia ei cu volane, iar ei i-a pictat un chip cu trăsături dure, de călău[31].

Sus, pe dealul ei înverzit, Elisabeth simţea că a obţinut în sfârşit un statut egal cu al Cosimei. Cosima a murit în 1930, iar Elisabeth în 1935, moment în care perioada cât se îngrijise de scrierile lui Nietzsche era de peste două ori mai lungă decât cei 16 ani scurşi între publicarea primei lui cărţi, *Naşterea tragediei*, şi scrierea celei din urmă, *Ecce homo*. În acei ani, Elisabeth a fost păianjenul din centrul Arhivei Nietzsche, ţesând cuvintele fratelui său în propria pânză şi umflându-şi propria reputaţie în timp ce-şi prezenta fratele ca pe un profet mistic al convingerilor ei.

Elisabeth nu înţelesese niciodată cutremurul conceptual ce stă la baza gândirii fratelui ei. Nu pricepuse niciodată că el respinge toate sistemele de gândire şi toate filosofiile ce reduceau lumea la un singur sistem. Opoziţia revoluţionară faţă de certitudine, care l-a făcut să se descrie drept filosoful lui „poate”, depăşea capacitatea ei de înţelegere. I-a ignorat viziunea că este un farsor, filosoful care ar prefera să fie văzut mai degrabă ca un măscărici decât ca un sfânt. A ignorat ideea lui conform căreia adevărul nu are o singură definiţie, dar poate fi examinat cu folos ca o problemă de perspective. A ignorat ideea lui conform căreia nu există un păianjen al raţiunii etern, ci doar accidente pe ringul de dans al vieţii şi că existenţa nu e mai lipsită de sens din cauza asta. Deşi exercita un control total asupra operelor lui, ea nu pricepea nici măcar scopul spre care ţintea explorarea lui intelectuală de căpătâi: cum să găseşti

valoare şi sens într-un univers nesigur în care nu există nici ideal şi nici divin.

În 1901, la doar un an după moartea lui Nietzsche, Elisabeth a publicat *Voinţa de putere* (*Der Wille zur Macht*) drept volumul XV al operelor complete. Era compus din 483 de aforisme selectate din *Nachlass*, notiţele şi schiţele pe care Nietzsche nu intenţionase niciodată să le arate altcuiva, cu atât mai puţin să le publice. Nietzsche fusese mereu extraordinar de scrupulos cu ceea ce publica, aşa cum se observă în corespondenţa lui cu Gast şi cu editorii lui. Ceea ce a publicat Elisabeth în *Voinţa de putere* nu reprezenta viziunea lui finală asupra nici unuia dintre subiectele abordate. La momentul reeditării din 1906, Elisabeth triplase dimensiunea cărţii: acum nu mai erau 483 de aforisme, ci 1.067. Elisabeth înflorea în postura ei de stăpână a procesului editorial postum.

Imaginea era o componentă importantă a legendei Nietzsche, iar Elisabeth a comandat sculpturi ce îl înfăţişau musculos, picturi în care radia şi fotografii luminate la propriu. Nietzsche a fost pictat chiar şi în ipostaza unui Christ purtând coroana de spini. Controlându-i textele, a publicat cărţi şi articole şi fragmente din scrierile lui. Fără să-i poată contesta cineva versiunea asupra evenimentelor, a scris un al doilea volum al biografiei, unul plin de imaginaţie, *Singuraticul Nietzsche*, a produs un rezumat deloc credibil al *Corespondenţei Nietzsche-Wagner* şi o carte despre *Nietzsche şi femeile*, ce dădea glas resentimentelor ei faţă de Lou. După publicarea versiunii extinse a *Voinţei de putere*, Elisabeth a fost nominalizată în 1908 la Premiul Nobel pentru Literatură. Avea să mai fie nominalizată de trei ori pentru scrierile despre fratele ei[32]. Universitatea din Jena i-a acordat titlul de doctor honoris

causa, după care semnătura ei şi-a găsit forma finală: „Frau Dr. Phil. H.C. Elisabeth Förster-Nietzsche”.

În anii premergători Primului Război Mondial, cât timp Harry Kessler a mai exercitat o oarecare putere, interesul faţă de arhivă a fost cosmopolit şi intelectual. Aceasta atrăgea mai mult critici, scriitori şi artişti decât filosofi. Printre nietzscheenii confirmaţi se numărau Hugo von Hofmannsthal, Stefan George, Richard Dehmel, Richard Strauss, Thomas Mann, Heinrich Mann, Martin Buber, Carl Gustav Jung, Hermann Hesse, Paul Heyse, Rainer Maria Rilke, Max Brod, Albert Schweitzer, André Gide, dansatorii Vaslav Nijinsky şi Isadora Duncan şi Graf von Zeppelin, constructorul dirijabilului. Printre alţi adepţi timpurii ai lui Nietzsche se numărau George Bernard Shaw şi W.B. Yeats, H.G. Wells, James Joyce, Wyndham Lewis, Herbert Read şi T.S. Eliot. H.L. Mencken a fost probabil primul dintre entuziaştii americani, urmat de Theodore Dreiser, Eugene O’Neill, Ezra Pound şi Jack London. În Franţa, Hippolyte Taine, Jean Bourdeau, André Gide, Paul Valéry, Alfred Jarry şi Eugène de Roberty. În Italia, Gabriele d’Annunzio şi Benito Mussolini.

Situaţia aceasta ar fi fost ea însăşi uimitoare pentru Nietzsche, care-şi exprimase atât de des oroarea faţă de ideea de a avea discipoli, însă laitmotivul politic al cultului lui Nietzsche l-ar fi oripilat. Apropierea Primului Război Mondial a dat avânt unei forme de nietzscheanism belicos ce prelua voinţa de putere drept învăţătură morală ce consacra violenţa şi ferocitatea, pe *Übermensch* drept creatura cea mai măreaţă, iar bestia blondă drept îndemn spre crearea unui program de eugenie. Articolele de ziar ale lui Elisabeth încurajau aceste interpretări trunchiate, descriindu-l cu entuziasm pe fratele ei drept un prieten al războiului.

Au fost tipărite 150.000 de exemplare în format special de buzunar din *Zarathustra*, pentru soldaţii germani, în timpul Primului Război Mondial, ca să le ia cu ei în luptă, alături de *Faust* al lui Goethe şi de Noul Testament. Te întrebi ce naiba or fi făcut ei cu cartea şi ce ar fi spus Nietzsche, care se opunea militarismului pangerman, despre această evoluţie a lucrurilor.

„Dacă am putea renunţa la războaie ar fi cu atât mai bine”, scrisese el într-unul din ultimele lui carnete. „M-aş putea gândi la căi mult mai bune de a folosi cele 12 miliarde pe care le cheltuie Europa anual pentru menţinerea păcii armate; există alte feluri de a cinsti fiziologia decât prin spitalele militare... Să iei atâta tinereţe şi energie şi putere şi apoi să le pui în faţa tunurilor – asta e *nebunie*.”[33]

Prima personalitate politică importantă care a înţeles că filosofia lui Nietzsche poate fi adaptată la propriile idei legate de naţionalism şi de folosirea violenţei a fost Mussolini. În tinereţe, cu mult înainte de a accede la putere, făcuse parte din generaţia ce-şi găsise speranţa în Nietzsche[34]. În 1931, când arhiva ajunsese să fie înţesată de nazişti, iar Mussolini devenise dictatorul fascist al Italiei şi era pătruns de ideile lui Hitler, i-a trimis o telegramă lui Elisabeth pentru a o felicita cu ocazia împlinirii a 85 de ani. Ea îl admira nespus pe Mussolini şi a încercat să convingă Teatrul Naţional din Weimar să pună în scenă o piesă al cărei coautor era acesta, intitulată *Campo di maggio*[35]. La premiera din februarie 1932, Hitler s-a prezentat la teatru însoţit de trupe de asalt şi i-a înmânat lui Elisabeth un buchet mare de flori. S-au reîntâlnit un an mai târziu, la o reprezentaţie a lui *Tristan*, care marca 50 de ani de la moartea lui Wagner. În acel moment Hitler era deja cancelar al Germaniei.

„Suntem copleşiţi de entuziasm pentru că la conducerea guvernului nostru se află o asemenea personalitate minunată, cu adevărat fenomenală, magnificul nostru cancelar Adolf Hitler”, a scris, cu efuziune, Elisabeth. „*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*.”[36]

Îndelungata acaparare a Arhivei Nietzsche de către tabăra naziştilor începuse în perioada interbelică a Republicii de la Weimar (1918-1933), când Germania clocotea de resentimente în urma umilitoarei înfrângeri din Primul Război Mondial şi suferea groaznic din cauza Marii Depresii – hiperinflaţie, şase milioane de şomeri, rezultatul fiind ascensiunea extremelor politice, comunismul şi naţional-socialismul.

În timpul Republicii de la Weimar, arhiva s-a aflat chiar în mijlocul vârtejului politic, dat fiind că Elisabeth i-a sprijinit public pe naţional-socialişti (nazişti), naţionalismul agresiv şi antisemitismul lor consunând cu ale ei. L-a numit şef al arhivei pe vărul ei, Max Oehler. Acesta era un militar de carieră care se întorsese de pe frontul Primului Război Mondial îndurerat de înfrângerea Germaniei şi se înrolase în Partidul Naţional-Socialist. Avea să ocupe această poziţie la arhivă până la moartea lui Hitler.

Elisabeth şi Oehler au umplut arhiva de naţional-socialişti ce aveau să scrie filosofia partidului lor în numele lui Nietzsche. Vila Silberblick a devenit văgăuna tarantulelor răzbunătoare a căror existenţă Nietzsche o anticipase şi împotriva cărora avertizase lumea:

„Prieteni, nu vreau să fiu băgat în aceeaşi oală. Sunt unii dintr-aceia ce predică învăţătura mea despre viaţă: şi sunt totodată predicatorii egalităţii şi-ai tarantulelor... «Dreptate pentru noi înseamnă tocmai ca lumea să fie plină de vremuirile răzbunării noastre» – aşa grăiesc înde ele... Cu cei înflăcăraţi se-asemuie ei: nu inima însă-i aceea ce-i

înflăcărează – ci răzbunarea. Iar când se subţiază şi se răcesc, nu spiritul, ci pizma-i aceea ce-i subţiază şi răceşte. Zavistia-i mână şi pe căile cugetătorilor; şi-acesta-i semnul zavistiei lor... Din fiecare plângere-a lor răsună răzbunare, în fiecare dintre laudele lor e o rănire; şi rolul de judecător li se pare o fericire. Dar eu aşa vă sfătuiesc, prieteni: să nu vă-ncredeţi în nimeni dintre cei în care pornirea de-a pedepsi e puternică! Aceasta-i viţa de obârşie rea şi de soi rău; din ochii lor priveşte călăul şi copoiul..."[37].

Tarantulele, numai oameni cu poziţie înaltă, au fost numite în funcţiile de editori sau membri ai comitetului conducător al arhivei. Printre ei se numărau Carl August Emge, profesor de filosofia dreptului la Universitatea din Jena, viitor ministru nazist al guvernului Thuringiei şi unul dintre semnatarii importanţi ai declaraţiei celor 300 de profesori care l-au sprijinit pe Hitler în martie 1933. Un alt editor era Oswald Spengler; cea mai nefastă influenţă a lui asupra manipulării ideilor lui Nietzsche a fost credinţa în darwinismul social: coruperea teoriei evoluţioniste a lui Darwin despre selecţia naturală prin conflict şi supravieţuirea celui mai adaptat şi traducerea ei prin supremaţia rasială germană, justificarea eugeniei şi, în cele din urmă, Soluţia Finală. Noţiunile de *Übermensch* şi *morală a stăpânilor* au fost mană cerească pentru Spengler. Harry Kessler clocotea de furie şi dispreţ din cauza prezenţei absolut mediocre a lui Spengler în arhivă, care nu mai contenea să profereze sloganuri ieftine şi triviale.

Alfred Baeumler, profesor de filosofie la Universităţile din Dresda şi Berlin, a pregătit textele lui Nietzsche pentru noi ediţii, inclusiv o nouă ediţie din *Voinţa de putere*, ce lăsa iarăşi senzaţia că ar fi fost autorizată de însuşi Nietzsche. Baeumler era şeful diviziei pentru ştiinţe şi studii academice a departamentului pentru supervizarea

educaţiei ideologice şi intelectuale condus de Alfred Rosenberg[38], care producea manuale pentru şcolari în care teoriile rasiale erau considerate un dat ştiinţific. Despre Baeumler s-a spus că poartă cea mai mare responsabilitate pentru stabilirea legăturii dintre Nietzsche şi Hitler[39].

Baeumler a supravegheat celebra ardere a cărţilor din Berlin. Cu doar câteva zile înainte, filosoful Martin Heidegger se alăturase partidului nazist, în cadrul unei ceremonii saturate de svastici. A apărut pe scene în care sprijinea răspândirea nazismului în universităţi şi a cerut să se ardă şi alte cărţi pe tot cuprinsul ţării[40]. Heidegger i s-a alăturat lui Baeumler ca editor al arhivei, unde au născocit extraordinara idee că operele publicate ale lui Nietzsche nu contează, pentru că adevărata lui filosofie se află în *Nachlass*, moştenirea literară pe care Elisabeth deja o manipulase urmărindu-şi propriile scopuri. Ridicarea *Nachlass*-ului la nivel de Sfântă Scriptură era cheia ce le permitea filosofilor şi editorilor arhivei să taie şi să lipească fragmente disparate şi să le reasambleze astfel încât să transmită ideile lor.

Harry Kessler asista consternat: „În Arhivă, toţi, de la portar la şef, sunt naziştі... E de ajuns ca să te facă să plângi... prin uşa deschisă am zărit canapeaua pe care stătea Nietzsche, ca un vultur rănit, ultima oară când l-am văzut. Misterioasă, de neînţeles Germanie”[41].

Kessler a fugit în exil, părăsindu-şi iubita Germanie şi filosoful mult iubit; dansul dionisiac al vieţii despre care scrisese acesta era transformat de noii stăpâni ai Germaniei în *danse macabre*.

După ce Hitler a cunoscut-o pe Elisabeth, a făcut o vizită la arhivă pe 2 noiembrie 1933. Fiind cancelar al Germaniei, a sosit cu escortă completă, având în mână obişnuita biciuşcă. A stat în arhivă o oră şi jumătate. Când a ieşit,

biciuşca dispăruse. În locul ei purta bastonul lui Nietzsche, oferit de Elisabeth[42]. Îi oferise şi o copie a petiţiei împotriva evreilor pe care Bernhard Förster i-o prezentase în 1880 lui Bismarck. Hitler a trimis un pachet cu pământ german pentru a fi împrăştiat deasupra mormântului lui Förster, în Paraguay.

Hitler era obsedat de ideea că ar fi un conducător-filosof. Îi plăcea să arunce-n discuţie nume mari. Este imposibil de dovedit dacă Hitler l-a studiat vreodată pe Nietzsche. În general, se crede că nu. Printre cărţile despre care se ştie că formau biblioteca lui cât a stat la închisoare în 1924, când a scris *Mein Kampf*, şi care s-au mai păstrat, nu se află nici un titlu de Nietzsche[43]. Este posibil, bineînţeles, ca ele să fi făcut parte din biblioteca lui la vremea aceea şi să se fi pierdut între timp, dar nici în biblioteca lui târzie nu s-au păstrat exemplare care să pară răscitite. Celebrul documentar despre mitingul de la Nürnberg, din 1934, a primit intenţionat titlul nietzschean de *Triumful voinţei*, dar, când regizoarea Leni Riefenstahl îl întreabă dacă-i place Nietzsche, răspunsul lui este: „Nu, nu prea am ce face cu Nietzsche... nu e călăuza mea”[44].

Ideile complicate din cărţi nu-l ajutau la nimic, dar de sloganuri şi titluri simple precum *Übermensch*, „voinţa de putere”, „morala stăpânilor”, „bestia blondă” şi „dincolo de bine şi de rău” se putea abuza la nesfârşit. Pianistul lui Hitler, Ernst Hanfstaengl, care l-a însoţit în cel puţin una dintre vizitele la Arhiva Nietzsche, şi-a descris nemilos, însă corect Führerul drept un barman genial care-şi apropria tot ce-i folosea pentru a-şi prepara cocteilul otrăvitor, originea genocidului[45]. Nietzsche nu era nici pe departe unicul filosof de care s-a abuzat selectiv în acest fel. Au fost folosite şi citate scoase din context aparţinându-le lui Kant şi altora pentru a justifica antisemitismul, naţionalismul şi

excepţionalismul rasei superioare germane. După cum remarca Hanfstaengl, „tăietura de ghilotină pe care o aplicase Robespierre învăţăturilor lui Jean-Jacques Rousseau a fost repetată de Hitler şi de Gestapo prin simplificarea teoriilor contradictorii ale lui Nietzsche”[46].

Însă, chiar în timp ce propagandiştii şi falsificatorii arhivei îi trunchiau lui Nietzsche cuvintele şi ideile, existau chiar şi printre naziști unii care înţelegeau absurditatea aproprierii lui Nietzsche de către partid. Ernst Krieck, important ideolog nazist, remarca sarcastic că, dincolo de faptul că Nietzsche nu era socialist, nu era naţionalist şi se opunea rasismului, ar fi putut fi un gânditor naţional-socialist redutabil[47].

În 1934, Hitler a vizitat Vila Silberblick împreună cu Albert Speer, arhitectul preferat de el să proiecteze arhitectura triumfalistă şi înălţătoare a celui de-al Treilea Reich. Spre bucuria lui Elisabeth, Speer trebuia să proiecteze un Memorial Nietzsche. Mussolini a contribuit trimiţând o statuie grecească monstruoasă, supradimensionată, a lui Dionysos.

Elisabeth se apropia acum de 90 de ani. Îşi petrecea cea mai mare parte a zilei în pat, unde punea să i se citească *Mein Kampf* cu voce tare. Cu nouă zile înainte să moară, a scris despre Hitler: „Nu poţi să nu-l iubeşti pe acest om măreţ, magnific dacă-l cunoşti aşa de bine cum îl cunosc eu”[48].

Moartea a fost blândă cu Elisabeth. S-a îmbolnăvit de gripă şi a murit câteva zile mai târziu, liniştită şi fără dureri, pe 8 noiembrie 1935.

Elisabeth a murit aşa cum trăise, fără să se îndoiască de sine. Nu îi fusese niciodată greu să se autoconvingă de ceea ce-şi dorea să creadă şi a murit fericită şi sigură că ea era persoana pe care fratele ei o iubise cel mai tare. De

asemenea, credea cu sinceritate că prin propria ei măreţie îşi obţinuse el nemurirea. Ea, nu fratele ei, construise arhiva. Ea, nu fratele ei, fusese nominalizată la Premiul Nobel. Ea, nu fratele ei, primise titlul de doctor honoris causa din partea vechii Universităţi din Jena. Ea, nu fratele ei, se bucurase de prietenia celui mai puternic om din ţară, însuşi cancelarul Germaniei.

Hitler a stat în primul rând în sala arhivei, unde a fost aşezată Elisabeth pe catafalc. A depus în mod ostentativ o coroană enormă şi a ascultat cu solemnitate panegiricele care o proslăveau pe Elisabeth drept una dintre preotesele Germaniei Eterne – cealaltă preoteasă fiind Cosima Wagner. Cât de mulţumită ar fi fost Elisabeth! Hitler nu-şi permitea prea des să fie fotografiat cu o mină tristă, dar cu ocazia asta a făcut o excepţie.

„Sunt înfricoşat", scrisese Nietzsche, „la gândul că nişte oameni necalificaţi şi nepotriviţi îmi vor invoca într-o bună zi numele. Totuşi, acesta este chinul fiecărui mare învăţător al omenirii: ştie că, date fiind accidentele şi circumstanţele, el *poate* deveni la fel de bine un dezastru sau o binecuvântare pentru umanitate"[49].

Nietzsche nu intenţionase niciodată să devină sursa unor teorii politice. Ironia acestei acaparări a lui stă în faptul că întotdeauna a fost interesat de om în ipostaza lui individuală, mai curând decât în aceea de membru al unei turme – fie ea turmă politică ori religioasă.

Nietzsche a descris omul drept „animalul bolnav" pentru că are totul la dispoziţie şi totuşi este infectat cu nevoia insaţiabilă de metafizic, care nu poate fi domolită. Într-o încercare de a satisface această nevoie eternă şi indestructibilă, mulţi dintre contemporanii săi au recurs la ştiinţă şi la darwinism, dar, aşa cum a arătat Nietzsche, ştiinţa nu este o religie, iar evoluţia este departe de a fi o

cale morală. „Binele” şi „răul” evoluţioniste nu înseamnă decât „mai util” şi „mai puţin util”, iar asta nu are nimic de-a face cu morala.

Afirmaţia lui Nietzsche „Dumnezeu a murit” dăduse glas inacceptabilului într-o epocă ce nu dorea să meargă atât de departe încât să admită evidenţa: că în lipsa credinţei în divin nu mai există o autoritate morală a legilor ce persistaseră de-a lungul civilizaţiilor durate în ultimele două milenii.

Ce se întâmplă când omul anulează codul moral pe care şi-a clădit edificiul civilizaţiei? Ce înseamnă să fii om când eşti dezlegat de un ţel metafizic central? Apare un vid de sens? Dacă viaţa de apoi este abolită, sensul suprem se află aici şi acum. Fiindu-i oferită puterea de a trăi fără religie, omul trebuie să-şi asume responsabilitatea propriilor acţiuni. Şi totuşi, Nietzsche a văzut cum contemporanii lui s-au mulţumit să trăiască într-un compromis leneş, refuzând să-şi examineze inautenticitatea: refuzând să lovească cu ciocanul în idoli, pentru a vedea dacă mai sună adevărat.

Asta rămâne o provocare în întregime modernă. Probabil că o parte din farmecul persistent al lui Nietzsche stă în refuzul lui de a ne oferi un răspuns. Trebuie să ne găsim singuri sensul şi răspunsul, dacă există aşa ceva: aceasta e adevărata realizare a unui *Übermensch*.

Putem respinge rolul de credinţă al ştiinţei; putem respinge chiar credinţa religioasă, dar să reţinem din ea valorile morale. Mai întâi, omul trebuie să devină el însuşi. În al doilea rând, *amor fati*; el trebuie să accepte ceea ce-i aduce viaţa, evitând aleile întunecate ale urii de sine şi ale resentimentului. Apoi, în cele din urmă, omul se poate autodepăşi pentru a-şi găsi adevărata împlinire ca *Übermensch*, omul împăcat cu sine, ce-şi găseşte bucuria în

existenţa pământească, se bucură de splendoarea pură a existenţei şi se mulţumeşte cu finitudinea mortalităţii sale.

În mod tragic pentru Nietzsche, nevoia de a ne autodepăşi a devenit atât de izbitor de distorsionată, luând forma nevoii de a-i învinge pe ceilalţi, încât tinde să pună în umbră capacitatea lui de a formula întrebările eterne într-un fel atât de provocator, de splendid. La fel, devotamentul lui faţă de examinarea fiecărei faţete a adevărului şi nerecomandarea altui răspuns decât „poate...” a dat naştere unui potenţial infinit de interpretare.

Dacă vizitezi Vila Silberblick astăzi, vei vedea că în grădină au crescut copaci, ascunzând astfel peisajul magnific care i-a dat numele. Dar dacă treci printre copaci spre câmpia de la marginea grădinii, te poţi bucura de priveliştea ce era vizibilă odinioară din balconul lui Nietzsche. Pe măsură ce privirile tale cuprind reconstituirea de către Goethe a variantei iluministe a perfecţiunii clasice, eşti copleşit de încântare, de uimire în faţa capacităţii omului de a folosi materialele simple ale naturii, pământ şi piatră, apă şi plante, şi de a le turna într-o viziune simbolică a desăvârşirii pământului conform propriilor idealuri. Ni se oferă o viziune a transcendenţei ce se întinde glorios pe cuprinsul a zece mile înainte, pentru ca, în cele din urmă, pârâiaşele frumoase şi pajiştile împânzite de oi să dispară în talazurile neguroase ale pădurii Ettersberg, iar aici, pe fundalul copacilor de la orizont, se înalţă un nou reper: coşul înalt, înnegrit de fum al crematoriului din lagărul de exterminare de la Buchenwald.

Exact aşa cum oribilul coş se profilează deasupra peisajului menit să ilustreze cele mai înalte aspiraţii culturale ale omului, tot aşa profeţiile lui Nietzsche sunt puse în umbră de conotaţii oribile.

„Îmi cunosc soarta”, scrisese el. „Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conştiinţe, a unei hotărâri invocate *împotriva* a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită.”[50]

Sufletele modelate de mâinile istoriei se înnegurează în faţa acestei profeţii. Însă doar în imaginaţia noastră, întunecată de umbra lungă a privirii retrospective, este acesta strigătul unui om ce vrea să dezlănţuie Răul asupra lumii. Este, mai curând, chemarea triumfătoare a unui om ce a dinamitat un tunel prin indiferenţa greoaie a vremii lui faţă de consecinţele morţii lui Dumnezeu, deschizând astfel calea pentru ca îndrăzneţii argonauţi ai spiritului să descopere noi lumi.

Aforisme

Cei mai răi cititori sunt aceia care se comportă ca nişte soldaţi prădători: înşfacă unele lucruri de care pot avea nevoie, spurcă şi încurcă restul şi blasfemiază totul.

Omenesc, prea omenesc II, secţiunea 137[24]

Oamenii se recunosc în aforismele lui Nietzsche de mai bine de un secol. Iată mai jos o selecţie personală de aforisme ce par a avea o rezonanţă puternică în contemporaneitate. Se contrazic adesea, reamintindu-ne cât de mult îi plăcea lui Nietzsche să provoace, numindu-se filosoful lui „poate”. Energia pe care o emană, combinată cu o capacitate de a semnifica ceea ce vrea cititorul ca ele să semnifice (cam ca versurile lui Bob Dylan), a făcut ca ele să fie diseminate în cultura populară. Având în vedere că ideile lui trec în Zeitgeist printr-o varietate de traduceri, sursa operei este dată în secţiunea de mai jos, însă textele sunt extrase din versiunile cele mai populare.

[24] Ed.rom.cit. vol. 3, p. 294 (n.tr.).

Adevăr?

„Nu există câtuşi de puţin fenomene morale, ci numai o interpretare morală a fenomenelor...”

Dincolo de bine şi de rău, capitolul al patrulea, secţiunea 108

„Faptul că ceva se întâmplă în mod regulat şi previzibil nu înseamnă că e şi necesar să se întâmple.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, 91

„Absurditatea unui lucru nu-i un argument împotriva existenţei lui, ci mai degrabă o condiţie a acesteia.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 515

„Nu există fapte, doar interpretări.”

Carnete, vara lui 1886 – toamna lui 1887, secţiunea 91

Arta

„Arta este menirea supremă şi activitatea cu adevărat metafizică a acestei vieţi.”

Naşterea tragediei, „Prefaţă către Richard Wagner”

Căsnicia

„Unii bărbaţi au suspinat la răpirea femeilor lor, cei mai mulţi însă la faptul că nimeni n-a avut de gând să li le răpească.”

Omenesc, prea omenesc I, „Femeia şi copilul”, secţiunea 388

Celebritatea

„Plăteşti un preţ mare ca să fii nemuritor: mori de mai multe ori în timpul vieţii.”

Ecce homo, „Aşa grăit-a Zarathustra”, secţiunea 5

„Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită.”

Ecce homo, „De ce sunt un destin”, secţiunea 1

Creştinismul

„Creştinismul este ipohondria romantică a celor nesiguri pe ei.”

Carnetul 10, toamna lui 1887, 127

„«Împărăţia lui Dumnezeu» nu este ceva care se aşteaptă; nu are nici un ieri şi nici un poimâine şi nici nu vine după «o mie de ani» – este o experienţă a inimii; e pretutindeni şi nu este nicăieri...”

Antichristul, secţiunea 34

„Cuvântul «creştinism» este deja o neînţelegere – în esenţă, a existat numai un creştin şi el a murit pe cruce.”

Antichristul, secţiunea 39

„*Luca 18,14 corectat*. – Cine se umileşte pe sine însuşi vrea să fie înălţat.”

Omenesc, prea omenesc, „Pentru istoria sentimentelor morale”, secţiunea 87

Dumnezeu

„Zeul a murit: dar, aşa după cum este firea oamenilor, vor mai exista, poate, milenii de-a rândul, nişte peşteri în care să fie arătată umbra lui. Iar nouă – nouă ne mai rămâne să-i învingem şi umbra.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 108

„A murit Dumnezeu! Şi mort rămâne! Şi noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt şi mai puternic până acum îşi varsă sângele sub jungherele noastre – cine oare ne va şterge de acest sânge? Cu ce apă ne-am putea spăla? Ce sărbători ale ispăşirii, ce jocuri sacre va trebui să născocim? Oare măreţia acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înşine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea?”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 125

„Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 7

Eroul romantic

„Distincţia pe care ţi-o dă nefericirea (ca şi când a te simţi fericit ar fi un semn de platitudine, de simplicitate, de mediocritate) este aşa de mare, încât dacă cineva îţi spune: «Dar ce fericiţi sunteţi!», de obicei protestezi.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 534

„Dintre toate mijloacele de consolare, nimic nu le face aşa de bine celor ce au nevoie de consolare ca afirmaţia că, în cazul lor, nu există consolare. Aceasta conferă o asemenea distincţie, încât ei îşi ridică din nou capul.”

Aurora, cartea a patra, secţiunea 380

Exasperarea în faţa familiei

„Oamenii sunt *cel mai puţin* înrudiţi cu părinţii lor; ar fi o vulgaritate supremă să fii înrudit cu părinţii tăi.”

Ecce homo, „De ce sunt aşa de înţelept”, secţiunea 3

Femeile

„Dumnezeu a făcut femeia. Şi, într-adevăr, cu aceasta el a pus capăt plictiselii – dar şi altora încă! Femeia a fost a doua greşeală a lui Dumnezeu.”

Antichristul, secţiunea 48

„Două lucruri doreşte-adevăratul bărbat: primejdie şi joc. De-aceea vrea-n femeie jucăria cea mai primejdioasă.”

Aşa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele şi tinerele”

„Femeile ştiu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!”

Aşa grăit-a Zarathustra III, „Despre spiritul gravitaţiei”, secţiunea 2

„Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!”

Aşa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele şi tinerele”

Filosofia

„Pentru a trăi singur, trebuie să fii animal sau zeu – spune Aristotel. Lipseşte cel de-al treilea caz: trebuie să fii ambele – filosof...”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 3

„Platon e plictisitor.”

Amurgul idolilor, „Ce le datorez anticilor”, secţiunea 2

„N-ar exista nici un fel de filosofie platonică dacă n-ar fi în Atena nişte tineri atât de frumoşi: abia vederea lor transpune sufletul filosofului într-o stare de delir erotic şi nu-i dă pace până ce n-a afundat sămânţa tuturor lucrurilor înalte într-un pământ atât de frumos.”

Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual”, secţiunea 23

„Filosofii de azi vor privilegiul divin de a fi incomprehensibili.”

Aurora, cartea a cincea, secţiunea 544

„Explicaţiile mistice trec drept adânci; adevărul e că nu mai sunt nici măcar superficiale.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 126

„A socoti toate lucrurile adânci – iată o însuşire incomodă: te face să-ţi soliciţi întruna ochii şi la sfârşit să găseşti de fiecare dată mai mult decât ai dorit.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 158

„Filosofia îi deschide omului un azil în care nici o tiranie nu poate pătrunde, peştera interiorităţii, labirintul sufletului: şi asta îi înfurie pe tirani.”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 3

„Gândurile sunt umbrele sentimentelor noastre – tot mai sumbre, mai goale, mai simple decât acestea.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 179

„Echivalarea socratică raţiune = virtute = fericire: ea fiind, dintre toate, cea mai bizară echivalare posibilă şi căreia cu deosebire i se împotrivesc toate instinctele mai vechiului elen.”

Amurgul idolilor, „Problema lui Socrate”, secţiunea 4

Filosofia/Educaţia

„Este o rea răsplată pentru un învăţător, dacă nu faci decât să rămâi elevul lui.”

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 4

„Cel mai sigur se corupe un tânăr sfătuindu-l să-l preţuiască mai mult pe cel ce gândeşte la fel decât pe cel ce gândeşte diferit de el.”

Aurora, cartea a patra, secţiunea 297

Formula măreţiei

„Formula mea pentru măreţia oamenilor este *amor fati*: să nu vrei ca nimic să fie altfel, nici în viitor, nici în trecut, nici în vecii vecilor. Să nu te mulţumeşti să suporţi necesitatea, ci s-o *iubeşti*...”

Ecce homo, „De ce sunt atât de deştept”, secţiunea 10

Fotografia

„Fiind executat prin fotografiere de Ciclopii cu un singur ochi, încerc de fiecare dată să împiedic dezastrul, dar de fiecare dată sunt eternizat fie ca pirat, ca un mare tenor sau chiar ca Boier.”

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872

Hăul

„Omul este o funie prinsă între animal şi supraom – o funie peste un hău.”

Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”, partea I, secţiunea 4

„Cel ce se bate cu monştrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Şi, dacă priveşti într-un hău o vreme-ndelungată, şi hăul priveşte înăuntrul tău.”

Dincolo de bine şi de rău, „Sentinţe şi interludii”, secţiunea 146

Lumea metafizică

„Oricât de bine ar fi demonstrată existenţa unei astfel de lumi, ar fi sigur totuşi că cea mai indiferentă dintre toate cunoaşterile este tocmai cunoaşterea ei: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoaşterea analizei chimice a apei.”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri”, secţiunea 9

Matematica

„Descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice (dar, de fapt, nu există nimic identic).”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri”, secţiunea 19

„*Matematica*, în mod sigur, n-ar fi luat naştere dacă s-ar fi ştiut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută.”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele şi ultimele lucruri”, secţiunea 11

Monştrii

„Măreţia este plină de temeri, să nu aibă nimeni vreo îndoială.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, secţiunea 94

Mustăţile

„Omul cel mai blând şi mai drept, dacă n-are decât o mustaţă mare, poate sta oarecum în umbra acesteia şi poate sta liniştit – ochii obişnuiţi văd în el *accesoriul* unei mustăţi mari, vreau să spun: un caracter militar, uşor inflamabil, eventual violent – şi se poartă în consecinţă faţă de el.”

Aurora, cartea a patra, secţiunea 381

Muzica

„Fără muzică viaţa ar fi o eroare. Germanul şi-l închipuie până şi pe Dumnezeu intonând cântece.”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 33

„De altfel, este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? El îmbolnăveşte tot ce atinge; *el a îmbolnăvit însăşi muzica*.”

Cazul Wagner, secţiunea 5

Muzica şi drogurile

„Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de haşiş. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german...”

Ecce homo, „De ce sunt atât de deştept”, secţiunea 6

Naţionalismul

„*Deutschland, Deutschland über Alles*, mă tem că ăsta a fost sfârşitul filosofiei germane...”

Amurgul idolilor, „Ce le lipseşte germanilor”, secţiunea 1

„Şi, chiar dacă nu sunt un bun german, sunt în toate privinţele un foarte bun european.”

Scrisoare către mama sa, august 1886

Plictiseala

„Împotriva plictiselii, zeii înşişi se luptă zadarnic.”

Antichristul, secţiunea 48

„Nu-i oare viaţa de o sută de ori prea scurtă, ca să te plictiseşti – în ea?”

Dincolo de bine şi de rău, „Virtuţile noastre”, secţiunea 227

„Toată condiţia umană este concepută ca, printr-o continuă împrăştiere a gândurilor, viaţa să nu fie *simţită*.”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 4

„Graba este generală, întrucât fiecare fuge de sine însuşi.”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 5

Politica

„Moralitate înseamnă instinct gregar la nivel de individ.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 116

„Orice fiinţă care şi-a construit cândva un «nou cer» şi-a aflat puterea pentru asta mai întâi în *propriul infern*...”

Despre genealogia moralei, a treia disertaţie, secţiunea 10

„Cine gândeşte mult nu-i bun să facă parte dintr-un partid: îşi închipuie că-l traversează prea repede.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 579

„Nimeni nu vorbeşte mai pasionat despre dreptul său decât acela care are în adâncul sufletului o îndoială cu privire la acest drept.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 597

Posesiunile

„De cele mai multe ori, posesia pierde din importanţă prin posedare.”

Ştiinţa veselă, cartea întâi, secţiunea 14

„Eşti posesor de opinii cum eşti posesor de peşti – adică în măsura în care eşti posesorul unui eleşteu cu peşti. Trebuie să mergi la pescuit şi să ai noroc – atunci ai peştii *tăi*, opiniile *tale.* Vorbesc aici de opinii vii, de peşti vii. Alţii sunt mulţumiţi dacă posedă un cabinet de fosile – şi, în cap, «convingeri».”

Omenesc, prea omenesc II, cartea a patra, „Călătorul şi umbra sa”, secţiunea 317

Postadevărul

„Convingerile sunt duşmani ai adevărului mai periculoşi decât minciunile.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 483

„Oamenii corupţiei sunt caustici şi calomniatori; ei ştiu că există şi alte moduri de a ucide decât cu pumnalul şi pe la spate – ştiu şi că *tot ce este spus bine* este crezut.”

Ştiinţa veselă, cartea întâi, secţiunea 23

„Maniera cea mai perfidă de a dăuna unei cauze este s-o aperi deliberat cu argumente vicioase.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 191

Războiul

„Cel ce trăieşte din combaterea duşmanului are tot interesul ca el să rămână în viaţă.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 531

„Apele religiei scad şi lasă în urmă smârcuri sau eleşteie; naţiunile se dezbină iar în chipul cel mai duşmănos şi mor să se sfâşie.”

Consideraţii inactuale III, „Schopenhauer educator”, secţiunea 4

Reality TV

„Fără cruzime, nici o festivitate: aşa propovăduieşte cea mai veche şi mai lungă istorie a omului – şi chiar şi-n pedeapsă e ceva atât de *festiv*!”

Despre genelogia moralei, a doua disertaţie, secţiunea 6

„Vederea suferinţei prieşte, pricinuirea suferinţei prieşte şi mai mult.”

Despre genelogia moralei, a doua disertaţie, secţiunea 6

Sclavii salariului

„Surmenajul, curiozitatea şi compasiunea – viciile noastre moderne.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, secţiunea 141

„Este nenorocirea celor activi că activitatea lor e aproape întotdeauna un pic iraţională. Nu trebuie, bunăoară, în cazul unui bancher strângător de bani, să întrebăm de rostul activităţii sale neobosite: ea este iraţională. Cei activi se rostogolesc aşa cum se rostogoleşte piatra, potrivit stupidităţii mecanicii.”

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară şi inferioară”, secţiunea 283

„Toţi oamenii, azi ca şi în toate vremurile, se împart în sclavi şi liberi; căci acela care nu-şi consacră sieşi două treimi din ziua lui este un sclav, indiferent ce-ar fi: om politic, comerciant, funcţionar, savant.”

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară şi inferioară”, secţiunea 283

Scriitorii

„Îţi vine să râzi văzându-i pe aceşti scriitori care fac să foşnească în juru-le veşmintele în falduri ale perioadei: vor să-şi acopere în felul acesta *picioarele*.”

Ştiinţa veselă, cartea a patra, secţiunea 282

„Numai cei cu plămâni foarte puternici au dreptul să scrie fraze lungi.”

Reguli de scriere pentru Lou Salomé

„*Ideile în poezie*. Poetul îşi poartă în mod solemn ideile, în careta ritmului: de obicei fiindcă acestea nu pot merge pe jos.”

Omenesc, prea omenesc I, „Din sufletul artiştilor şi al scriitorilor”, secţiunea 189

„Iar dacă pădurile ar ajunge din ce în ce mai neîndestulătoare, nu s-ar putea oare întâmpla cândva, în timp, ca bibliotecile să fie tratate ca lemne, paie şi mărăciniş? Dacă cele mai multe cărţi s-au născut din fumul şi aburii minţilor: atunci să redevină fum şi aburi. Şi dacă n-au avut foc în ele, atunci să le pedepsească focul.”

Consideraţii inactuale III, „Schopenhauer educator”, secţiunea 4

„Aforismul, maxima, în care sunt maestru ca cel dintâi dintre germani, sunt forme ale «veşniciei»; orgoliul meu constă în a spune în zece propoziţii ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte...”

Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual”, secţiunea 51

Sexul

„Desfrâul: un ghimpe şi-un ţepuş pentru toţi dispreţuitorii trupului... căci el îşi bate joc şi-i păcăleşte pe toţi cei ce seamănă zăpăceală şi rătăcire.

Desfrâul: o flacără pentru scursuri, un foc scăzut în care-acestea se mistuie...

Desfrâul: nevinovat şi slobod pentru inimile slobode...

Desfrâul: ...îmi doresc îngrădiri în jurul gândurilor mele şi chiar şi-al cuvintelor mele: pentru ca porcii şi înflăcăraţii să nu-mi dea buzna-n grădini.”

Aşa grăit-a Zarathustra III, „Despre cele trei rele”, secţiunea 2

Sfaturi de călătorie

„Filosofia, aşa cum am înţeles-o şi am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăieşti de bunăvoie între gheţuri, pe piscuri de munţi.”

Ecce homo, prefaţă, secţiunea 3

„Nici peisajul cel mai frumos în care trăim trei luni nu mai poate conta pe iubirea noastră, ci vreun ţărm de mare mai îndepărtat ne aţâţă lăcomia.”

Ştiinţa veselă, cartea întâi, secţiunea 14

„Să nu dai crezare nici unui gând care nu s-a născut în aer liber şi în mişcare liberă.”

Ecce homo, „De ce sunt atât de deştept”, secţiunea 1

Statul

„Statul... vrea ca oamenii să practice aceeaşi idolatrie faţă de el pe care au practicat-o faţă de biserică.”

Consideraţii inactuale III, „Schopenhauer educator”, secţiunea 4

„Ci statul minte-n toate limbile binelui şi-ale răului; şi, orice-ar spune, el minte – şi orice-ar avea e din hoţie.”

Aşa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol”

„Stat se numeşte cel mai rece dintre toţi monştrii reci. Cu răceală chiar minte; şi iată ce minciună alunecă din gura lui: «Eu, statul, sunt poporul».”

Aşa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol”

Viaţa

„Să devii cine eşti.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 270

„Omul e o punte, iar nu un sfârşit.”

Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”, secţiunea 4

„Nimeni nu-ţi poate construi podul pe care tocmai tu trebuie să păşeşti peste râul vieţii, nimeni în afară de tine însuţi.”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 1

„Viaţa însăşi e voinţă de putere.”

Dincolo de bine şi de rău, „Despre prejudecăţile filosofilor”, secţiunea 13

„Trăiţi primejdios! Ridicaţi-vă oraşele la poalele Vezuviului!”

Ştiinţa veselă, cartea a patra, secţiunea 283

„Trebuie să ai încă haos în tine ca să poţi naşte o stea jucăuşă.”

Aşa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”, partea întâi, secţiunea 5

„Vrem să fim poeţii vieţii noastre şi, înainte de orice, în cele mai mărunte şi banale lucruri.”

Ştiinţa veselă, cartea a patra, secţiunea 299

„Ceea ce nu mă ucide mă-ntăreşte.”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 8

„Dacă dispui de acel *de ce?* al vieţii, te împaci cu aproape orice *cum?*”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 12

„Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul.”

Amurgul idolilor, „Maxime şi săgeţi”, secţiunea 12

„Trebuie să te porţi cu existenţa ta cam impertinent şi ameninţător: mai ales că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât şi în cel mai bun, o vei pierde.”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 1

„Cum se poate cunoaşte omul? El este un lucru tenebros şi ascuns; iar dacă iepurele are şapte piei, omul se poate jupui de şapte ori şaptezeci şi tot nu va putea spune: «Acesta eşti tu cu adevărat, aceasta nu mai e piele».”

Consideraţii inactuale, „Schopenhauer educator”, secţiunea 1

„Nici un învingător nu crede în hazard.”

Ştiinţa veselă, cartea a treia, secţiunea 258

„Avantajul proastei memorii este că savurezi aceleaşi lucruri bune de mai multe ori pentru prima oară.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuşi”, secţiunea 580

„Virtutea nu mai are parte de nici un pic de credinţă; atracţia ei a dispărut. Cineva va trebui să se gândească să-i facă o campanie proaspătă de publicitate, probabil s-o prezinte ca pe o formă neobişnuită de aventură şi exces...”

Carnetul 9, toamna lui 1887, 155

Cronologie

1844 Pe 15 octombrie se naşte la Röcken, în Saxonia, Friedrich Wilhelm Nietzsche, primul copil al lui Carl Ludwig Nietzsche, preot, şi al Franziskăi (născută Oehler).

1846 Pe 10 iulie se naşte sora Elisabeth Nietzsche.

1848 Pe 27 februarie se naşte fratele Ludwig Joseph Nietzsche.

1849 Pe 30 iulie moare Carl Ludwig Nietzsche, din cauza unei „înmuieri a creierului”.

1850 Pe 4 ianuarie moare Ludwig Joseph. Familia se mută la Naumburg. Nietzsche învaţă la şcoala elementară publică.

1851 Nietzsche învaţă la institutul particular al profesorului Weber.

1854 Nietzsche învaţă la Şcoala Catedralei din Naumburg.

1858 Franziska, Friedrich şi Elisabeth se mută, în Naumburg, în Weingarten nr. 18. Din toamnă Nietzsche începe cursurile la Schulpforta.

1860 Fondează Germania, un club literar-muzical, împreună cu prietenii săi Gustav Krug şi Wilhelm Pinder. Începutul prieteniei de-o viaţă cu Erwin Rohde.

1864 Absolvă Schulpforta în septembrie. Se înscrie la Universitatea din Bonn în octombrie, unde studiază teologia şi filologia clasică. Se înscrie în frăţia Franconia.

1865 Se mută de la Bonn la Universitatea din Leipzig. Abandonează teologia. Studiază filologia clasică cu profesorul Friedrich Ritschl. Îl descoperă pe Schopenhauer. Merge la un bordel din Köln.

1867 Serviciul militar. Începe pregătirea în cadrul Batalionului 2 Cavalerie, din Regimentul 4 Artilerie de Câmp.

1868 Rănit într-un accident de călărie. Este fermecat de uverturile operelor lui Richard Wagner *Tristan und Isolde* şi *Meistersinger*. Din ce în ce mai nemulţumit de filologie. Îl cunoaşte pe Wagner în noiembrie.

1869 Este numit profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel. Renunţă la cetăţenia prusacă. Îi vizitează pe Richard Wagner şi pe amanta acestuia, Cosima von Bülow, la vila lor, Tribschen, din Lucerna. Prima ascensiune pe muntele Pilatus. Îşi face însemnări pentru *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*. Este prezent la Tribschen când Cosima îl naşte pe fiul lui Wagner, Siegfried. Petrece Crăciunul la Tribschen.

1870 Este promovat ca profesor universitar. Ţine conferinţe publice despre „Drama muzicală greacă", „Socrate şi tragedia" şi *Oedipus Rex.* În iulie se declară război între Germania şi Franţa. Se înrolează ca sanitar în Războiul Franco-Prusac. Tratându-i pe răniţi, se molipseşte de difterie şi dizenterie şi este internat. Se întoarce la Basel. Începutul prieteniei cu Franz Overbeck, profesor de teologie şi critic al protestantismului. Wagner se căsătoreşte cu Cosima.

1871 Candidează, fără succes, la şefia Catedrei de filosofie de la Basel. Scrie *Naşterea tragediei din spiritul muzicii*. Sfârşitul Războiului Franco-Prusac. Se declară al Doilea Reich. Wilhelm I încoronat împărat.

1872 Merge în trăsură cu Wagner la aşezarea pietrei de temelie a Teatrului Festivalului de la Bayreuth. Este publicată *Naşterea tragediei*. Aspru criticată de Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf şi apărată cu îndârjire de Erwin Rohde. La cursurile lui de iarnă despre retorica greco-latină nu se înscrie nici un student de la filologie clasică. Richard şi Cosima Wagner se mută de la Tribschen la Bayreuth.

1873 Începe „Filosofia în epoca tragică a grecilor", ce rămâne neterminată. Îl cunoaşte pe Paul Rée. Prima *Consideraţie inactuală*, „David Strauss mărturisitorul şi scriitorul", publicată în august. Scrie incitantul „Avertisment germanilor", ca să strângă bani pentru Bayreuth. Este respins.

1874 Publică două *Consideraţii inactuale*: „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă" şi „Schopenhauer educator". Wagner încheie ciclul *Inelului* şi

îl invită pe Nietzsche să petreacă vara la Bayreuth. Nietzsche face o cură în Pădurea Neagră.

1875 Începe să scrie a patra *Consideraţie inactuală*: „Richard Wagner la Bayreuth". Stare foarte proastă de sănătate, dar continuă să predea. Elisabeth vine la Basel ca să aibă grijă de el. Îl cunoaşte pe cel ce avea să-i fie susţinător toată viaţa, Heinrich Köselitz (numit mai târziu Peter Gast). Grav bolnav peste iarnă.

1876 Publică „Richard Wagner la Bayreuth" la timp pentru deschiderea primului Festival de la Bayreuth. Flirtează cu Louise Ott. Pleacă brusc de la Bayreuth. Începe lucrul la *Omenesc, prea omenesc.* O cere-n căsătorie pe Mathilde Trampedach, care-l refuză. În octombrie, obţine un concediu medical de la Basel. La Genova; vede marea pentru prima dată. La Sorrento cu Malwida von Meysenbug şi Paul Rée. Citeşte Rousseau şi Montaigne. Ultima întâlnire cu Wagner.

1877 La Sorrento până la începutul lui mai. Vizitează Capri, Pompeii şi Herculaneum. Examen medical efectuat de dr. Otto Eiser. Stare foarte gravă a ochilor. Se întoarce la cursuri în toamnă, total dependent de Peter Gast ca secretar şi de Elisabeth ca menajeră.

1878 Publică *Omenesc, prea omenesc*. Îi trimite cartea lui Wagner. Wagner îi trimite lui Nietzsche libretul operei *Parsifal*. Nici unuia nu-i place lucrarea celuilalt. Wagner îl atacă pe Nietzsche în *Bayreuther Blätter*. Elisabeth se întoarce la Naumburg. Prietenie strânsă cu Franz Overbeck şi cu soţia acestuia.

1879 Publică „Diverse opinii şi aforisme" ca anexă la *Omenesc, prea omenesc.* Îşi dă demisia de la Universitatea din Basel în mai, pretextând starea proastă de sănătate. I se acordă o pensie de 3.000 de franci elveţieni pe o perioadă de şase ani (ulterior prelungită). Scrie „Călătorul şi umbra sa". De-a lungul anului suferă migrene grave timp de 118 zile. Plănuieşte să se facă grădinar şi să trăiască într-un turn din zidul oraşului Naumburg.

1880 Călătoreşte în sudul Tirolului, se întâlneşte cu Peter Gast la Riva, lângă Lago di Garda. Călătoresc la Veneţia. Un an agitat, încheiat la Genova de Crăciun. Scrie *Aurora*.

1881 Alte călătorii, la Recoaro, lacul Como şi Saint-Moritz. Îl descoperă pe Spinoza. Vizitează Sils Maria pentru prima dată; trăieşte revelaţia eternei reîntoarceri. Primele schiţe pentru *Zarathustra*. Publică *Aurora*. Se întoarce la Genova; se identifică cu Columb. Ascultă pentru prima dată opera lui Bizet *Carmen*.

1882 Experimentează cu maşina de scris. Publică *Ştiinţa veselă.* Scrie poemele *Idile din Messina*. În aprilie, pleacă la Roma, unde îi întâlneşte pe Lou Salomé şi Paul Rée; Lou propune ca ei să trăiască împreună într-o „nesfântă

treime” a spiritelor libere. Pe muntele Orta, Nietzsche îi cere mâna lui Lou; ea refuză. La Basel, este realizată celebra fotografie cu Nietzsche şi Rée înhămaţi la o cotigă, în timp ce Lou ridică un bici asupra lor. Nietzsche o duce pe Lou la Tribschen, însă refuză să le însoţească pe Lou şi Elisabeth la Bayreuth. Se întâlneşte cu ele la Tautenburg, unde îi dezvăluie lui Lou taina eternei reîntoarceri. Se ceartă cu Elisabeth şi cu mama lui. „Nesfânta treime” plănuieşte să trăiască şi să studieze împreună la Paris, însă Lou şi Rée fug împreună. Îşi alină durerea cu opiu şi scrie despre sinucidere.

1883 Scrie prima parte din *Aşa grăit-a Zarathustra* în ianuarie. În februarie, Wagner moare la Veneţia. Scrie partea a doua din *Zarathustra* la Sils Maria şi partea a treia la Nisa. Elisabeth îşi anunţă logodna cu agitatorul antisemit Bernhard Förster.

1884 Publică partea a treia din *Zarathustra*. Probleme cu editorul: cărţile lui Nietzsche nu se vând. Le cunoaşte pe Meta von Salis-Marschlins şi pe Resa von Schirnhofer. Adoptă descendenţa polonă. Se împacă cu Elisabeth. Scrie partea a patra din *Aşa grăit-a Zarathustra*.

1885 Publică în regie proprie un tiraj mic din *Zarathustra*, partea a patra. Elisabeth se mărită cu Förster. Nietzsche comandă o nouă piatră tombală pentru mormântul tatălui său. Scrie *Dincolo de bine şi de rău. Preludiu al unei filosofii a viitorului*.

1886 *Dincolo de bine şi de rău* este publicată în regie proprie, cum se va întâmpla cu toate cărţile lui de acum înainte. Editorul Ernst Fritzsch cumpără drepturile asupra operelor lui anterioare şi publică ediţii noi din *Naşterea tragediei*, *Omenesc, prea omenesc* (care avea acum un al doilea volum compus din „Diverse opinii şi aforisme” şi „Călătorul şi umbra sa”) şi *Aurora*. Franz Liszt moare la Bayreuth. Elisabeth şi Bernhard Förster pleacă în Paraguay să înfiinţeze Nueva Germania, o colonie ariană, „pură din punct de vedere rasial”.

1887 Trăieşte experienţa cutremurului la Nisa. Îl citeşte pe Dostoievski în traducere franceză. Lou Salomé îşi anunţă logodna cu Friedrich Carl Andreas. Nietzsche pune poemul ei, „O rugăciune către viaţă”, pe muzică şi îl tipăreşte în regie proprie sub titlul „Imn pentru viaţă”. Încearcă în zadar să-l vadă interpretat pe scenă. Ascultă *Parsifal* şi este zguduit de muzică. Publică *Despre genealogia moralei. O scriere polemică.* Ediţii noi, adăugite, ale cărţilor *Aurora* şi *Ştiinţa veselă.*

1888 Se bucură în sfârşit de recunoaştere publică, când Georg Brandes ţine conferinţe despre opera lui la Copenhaga. Corespondează cu dramaturgul suedez August Strindberg, care scrie piese „nietzscheene”. Nietzsche descoperă Torino, unde scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanţi.* Abandonează *Voinţa de putere.* Termină repede, una după alta, *Amurgul*

idolilor: sau cum se filosofează cu ciocanul, *Antichristul. Încercare a unei critici a creştinismului*, autobiografia sa finală, *Ecce homo, sau Cum devii ceea ce eşti*, *Nietzsche contra Wagner. Din dosarul unui psiholog.* Adună poeme pe care le-a scris în anii 1880 în volumul *Ditirambi către Dionysos.* Începuturile crizei evidente datorită scrisorilor bizare.

1889 Cade din picioare la Torino, pe 3 ianuarie. Credinciosul său prieten Franz Overbeck îl însoţeşte în Elveţia. Diagnosticat cu paralizie progresivă cauzată de infecţie sifilitică. Închis într-un ospiciu din Jena. *Amurgul idolilor* publicat pe 24 ianuarie. În Paraguay, Bernhard Förster se sinucide. Elisabeth se luptă pentru supravieţuirea coloniei.

1890 Eliberat în grija mamei sale, în casa copilăriei de la Naumburg. Se aufundă şi mai adânc în nebunie şi este cuprins şi mai mult de paralizia progresivă, pierzându-şi atât raţiunea, cât şi facultatea vorbirii.

1896 Avangarda e străbătută de entuziasm pentru opera lui. Richard Strauss compune şi pune în scenă *Aşa grăit-a Zarathustra*.

1897 Franziska Nietzsche moare pe 20 aprilie. Elisabeth îl mută pe Nietzsche, cu tot cu hârtiile lui, la Weimar, unde înfiinţează Arhiva Nietzsche.

1900 Nietzsche moare pe 25 august. Înmormântat în cimitirul familiei de la Röcken.

1901 Elisabeth publică prima versiune din *Voinţa de putere*, fabricată de ea din fragmente alese din scrierile lui Nietzsche.

1904 Elisabeth publică ediţia amplu adăugită, „definitivă”, a *Voinţei de putere*.

1908 În sfârşit este publicată autobiografia lui Nietzsche, *Ecce homo*. Sunt omise referinţele deloc măgulitoare la adresa lui Elisabeth.

1919 Vărul lui Elisabeth, Max Oehler, un entuziast naţional-socialist, devine şeful Arhivei Nietzsche.

1932 Elisabeth, o admiratoare înflăcărată a lui Mussolini, convinge Teatrul Naţional din Weimar să pună în scenă piesa *Campo di maggio*, al cărei coautor este el. Adolf Hitler o vizitează în loja ei.

1933 Hitler vizitează Arhiva Nietzsche. Elisabeth îi dăruieşte bastonul lui Nietzsche.

1934 Hitler vizitează arhiva împreună cu arhitectul Albert Speer şi se lasă fotografiat în timp ce priveşte bustul lui Nietzsche.

1935 Elisabeth moare. Hitler participă la înmormântare şi depune o coroană. Dat fiind că-l dezgropase anterior pe fratele ei ca să-l mute din poziţia centrală pe care o ocupa în şirul de morminte al familiei, va ocupa chiar ea acea poziţie importantă.

Note

1. O serată muzicală

1. Ottilie Brockhaus (1811-1883), sora lui Richard Wagner şi soţia lui Hermann Brockhaus, profesor şi indienist.
2. Wilhelm Roscher (1845-1923), coleg de facultate.
3. Poemele Eudociei, fiica filosofului atenian Leontius. A abandonat religia păgână pentru a se mărita cu împăratul Bizanţului Theodosius, în 421 e.n.
4. Fragment autobiografic, 1868/1869.
5. *Rückblick auf meine zwei Leipziger Jahre*, citat în R.J. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 36.
6. *Cazul Wagner*, secţiunea 10.
7. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deştept", secţiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
8. Vezi Michael Tanner, *Nietzsche, a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, p. 23.
9. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deştept", secţiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
10. Nietzsche către Erwin Rohde, 20 noiembrie 1868.
11. Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), căsătorit cu Franziska Oehler (1826-1897).
12. Friedrich Nietzsche, *Jugendschriften*, ed. Hans Joachim Mette *et al.*, 5 vol., Walter de Gruyter şi Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994, vol. I, pp. 4-5, traducere din limba germană de David Krell şi Don Bates în *The Good European*, p. 14.
13. *Jugendschriften*, vol. I, pp. 6-7. Traducerea de mai sus. Există speculaţii în jurul a două relatări relativ diferite ale acestui vis profetic de către Nietzsche (vezi Krell şi Bates, *The Good European*, pp. 16-17, nota 2). Nietzsche descrie experienţa ca având loc la finele anului 1850, însă data trebuie să fie martie 1850. Confuzia este creată de data trecută pe piatra funerară a mormântului în care Joseph s-a alăturat tatălui său. „Născut pe 27 februarie 1848, mort pe 4 ianuarie 1850", scrie pe piatra tombală, deşi, conform registrului parohiei, Joseph a murit la câteva zile după ce a împlinit 2 ani, ceea ce ar însemna martie. Asta ar concorda cu cronologia visului lui Nietzsche.
14. Paul Julius Möbius (1853-1907), neurolog, a practicat la Leipzig, a publicat mult. Numele său este dat sindromului Möbius, un tip rar de paralizie asociată cu paralizia nervilor craniului, şi cu sindromul Leyden-Möbius, distrofia musculară a regiunii pelviene.
15. Richard Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001, pp. 2-4.
16. *Jugendschriften*, vol. I, p. 7.

17. Elisabeth Nietzsche, scriind sub numele Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, traducere din limba germană de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912, vol. I, p. 27.
18. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 22-23.
19. *Ibid.*, p. 24.
20. *Jugendschriften*, vol. I, p. 8. Traducere în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 19.
21. „*Aus meinem Leben*", o scurtă relatare autobiografică a anilor 1844-1863. Keith Ansell-Pearson şi Duncan Large, *The Nietzsche Reader*, Blackwell, 2006, pp. 18-21.
22. *Ibid.*
23. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 40.
24. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înţelept", secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 52].
25. *Aus meinem Leben*.
26. *Sämtliche Werke, Kritische Studienausgabe*, vol. XI, p. 253. Nietzsche se referă la această însemnare din nou, spre sfârşitul vieţii, în 1887, în a treia secţiune a prefeţei la *Despre genealogia moralei*.

2. Atena noastră, a germanilor

1. Text scris pentru Wilhelm Pinder, citat în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 61.
2. Philipp Melanchthon Schwarzerd (1497-1560), principalul ajutor al lui Luther la traducerea Vechiului Testament în germană, mai bine cunoscut sub pseudonimul său elenizat, Melanchthon.
3. Karl Wilhelm von Humboldt (1767-1835).
4. Karl Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften: Ausgabe der Prussischen Akademie der Wissenschaften*, vol. II, p. 117.
5. Fragment autobiografic, 1868/1869.
6. Anna Louise Germaine de Staël, *De l'Allemagne*, 1813, vol. I, „Saxe".
7. Nietzsche către Wilhelm Pinder, aprilie 1859.
8. Jurnal, 18 august 1859. Citat în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 23.
9. Sander L. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, Oxford University Press, 1987, p. 15.
10. Este vorba probabil de profesorul Koberstein.
11. Nietzsche, „Scrisoare pentru prietenul meu...", 19 octombrie 1861.

12. Friedrich Hölderlin, *Hyperion*, traducere de James Luchte, din *The Peacock and The Buffalo, The Poetry of Nietzsche*, Continuum Books, 2010, p. 34 [traducere de Şt. Aug. Doinaş, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 49].
13. Empedocle, fragmentele 38 şi 62.
14. Nietzsche către Raimund Granier, 28 iulie 1862.
15. Krell şi Bates, *The Good European*, p. 26.
16. Fragment autobiografic, 1868/1869.
17. Istoricul roman Tacitus (cca 55-116 e.n.) a făcut prima descriere a Germaniei, *Germania*.
18. Fragment autobiografic, 1868/1869.
19. Elisabeth Nietzsche semnând Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 117.
20. Fragment autobiografic, 1868/1869.

3. Cum devii ceea ce eşti

1. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 144.
2. *Ibid.*, pp. 143-144.
3. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 20.
4. William şi Robert Chambers, *Encyclopaedia*, 1895, vol. IV, p. 433.
5. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 11 iunie 1865.
6. Nietzsche către Carl von Gersdorff, Naumburg, 7 aprilie 1866.
7. Heinrich Stürenberg, coleg la Universitatea din Leipzig. Vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 29.
8. *Pythicele*, 2:73.
9. Nietzsche către Erwin Rohde, Naumburg, 3 noiembrie 1867.
10. Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
11. Carl Bernoulli, citat în Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 48.
12. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 62.
13. Nietzsche către Carl von Gersdorff, august 1866.
14. Nietzsche către Erwin Rohde, februarie 1870.
15. Richard Wagner către Franz Liszt, 15 ianuarie 1854, citat în Barry Millington, *Richard Wagner, the Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013, p. 144.
16. Immanuel Kant, *Critique of Judgement*, 1790, traducere de James Creed Meredith, Oxford University Press, 1928, p. 28 [*Critica facultăţi de judecare*,

traducere de Vasile Dem. Zamfirescu şi Alexandru Surdu, Editura Trei, Bucureşti, 1995, p. 89].

17. Mai mult ca sigur fantoma Rigi a contribuit cu anumite elemente supranaturale la *Inelul* lui Wagner: podul-curcubeu ce duce-n Walhalla, sălaşul zeilor, perechea de giganţi ce se apleacă, enormi şi ameninţători, prin ceaţă, la ferestrele din Walhalla şi mai precis chiar la această didascalie din *Rheingold*, care spune aşa: „Norul se ridică brusc, dezvăluind-i pe Donner şi pe Froh. Începând de la picioarele lor răsare un pod-curcubeu de lumină orbitoare ce se întinde peste vale, până la castel, care acum străluceşte în lumina soarelui la asfinţit".

18. Judith Gautier, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Laine, 1911, p. 97.

19. Alan Walker, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010, p. 98.

20. Richard Wagner către Eliza Wille, 9 septembrie 1864.

21. Richard Wagner către Mathilde Wesendonck, 4 septembrie 1858, citat în Walker, *Hans von Bülow*, p. 110.

4. Naxos

1. Cosima Wagner, *Jurnal*, 17 mai 1869.

2. Hans von Bülow, citat în Joachim Köhler, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, Yale University Press, 1998, p. 28.

3. Lionel Gossman, *Basel in the age of Burckhardt*, University of Chicago Press, 2000, p. 15.

4. Jacob Burckhardt, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, p. 4 [Jacob Burckhardt, *Cultura Renaşterii în Italia*, traducere de N. Balotă şi Gh. Ciorogaru, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, vol. I, 1969, p. 5].

5. *Consideraţii inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth", secţiunea 3.

6. Jacob Burckhardt, *The Civilisation of Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, introducere de Peter Burke, p. 5 [ed.rom.cit., vol. I, p. 3].

7. Mendès, „Personal Recollections", în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 233-234.

8. Wagner către Nietzsche, 7 februarie 1870.

9. „Zwei Nietzsche Anekdoten", *Frankfurter Zeitung*, 9 martie 1904, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 153.

10. Scrisoare datând din 29 septembrie 1850, citată în Millington, *Richard Wagner*, p. 221.
11. Publicat iniţial în *Revue européenne*, 1 aprilie 1861.
12. Joanna Richardson, *Judith Gautier, a Biography*, Quartet, 1986, p. 39.
13. Mendès, „Personal Recollections", în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 231-234.
14. Newell Sill Jenkins, „Reminiscences of Newell Sill Jenkins", tipărit în regie proprie în 1924, în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*.
15. Köhler, *Nietzsche and Wagner*, pp. 55-56.
16. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 230-231.
17. Nietzsche către Wilhelm Vischer-Bilfinger, Basel, probabil ianuarie 1871.
18. Nietzsche către Franziska Nietzsche, la plecarea din Sulz, în apropiere de Weissenburg şi de Wörth, 29 august 1870.
19. Nietzsche către Carl von Gersdorff, Basel, 12 decembrie 1870.
20. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 21 iunie 1871.
21. Cosima Wagner, *Jurnal*, duminică, 25 decembrie 1870.
22. Wilhelm Vischer-Bilfinger (1808-1874), reputat arheolog, profesor şi rector al Universităţii din Basel.
23. Malwida von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, George Allen & Unwin, 1937, pp. 194-195.
24. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 243-244.
25. *Ibid.*, p. 246.
26. Un hotel foarte impunător situat pe malul lacului, numit acum Residenza Grand Palace şi împărţit în apartamente.

5. Naşterea tragediei

1. *Naşterea tragediei*, secţiunea 1 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 22].
2. *Ibid.*, secţiunea 7 [ed.rom.cit., p. 39].
3. *Ibid.*, secţiunea 15 [ed.rom.cit., p. 67].
4. *Ibid.*, secţiunea 15 [ed.rom.cit., p. 66].
5. *Ibid.*, secţiunea 18 [ed.rom.cit., p. 80].
6. *Ibid.*, secţiunea 20.
7. *Ibid.*, secţiunea 21 [ed.rom.cit., p. 89].
8. Cosima Wagner, *Jurnal*, 18 august 1870.
9. *Ibid.*, 8 aprilie 1871.
10. Nietzsche către Erwin Rohde, 1871.

11. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 18 noiembrie 1871.
12. Nietzsche către Erwin Rohde, 21 decembrie 1871.
13. Nietzsche către Franziska şi Elisabeth Nietzsche, Basel, 27 decembrie 1871.
14. Nietzsche către Gustav Krug, Basel, 31 decembrie 1871.
15. „Despre viitorul instituţiilor noastre de învăţământ", conferinţa I, susţinută pe 16 ianuarie 1872 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 430].
16. Cosima Wagner, *Jurnal*, 16 ianuarie 1872.
17. Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 28 ianuarie 1872.
18. Cosima Wagner, *Jurnal*, 31 ianuarie 1872.
19. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 1 mai 1872.
20. Nietzsche către Friedrich Ritschl, Basel, 30 ianuarie 1872.
21. Nietzsche către Erwin Rohde, 25 octombrie 1872.
22. Cosima Wagner, *Jurnal*, 22 mai 1872.
23. Walker, *Hans von Bülow*, p. 5.
24. Nietzsche către Hans von Bülow, ciornă de scrisoare, probabil 29 octombrie 1872.
25. William H. Schaberg, *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995, pp. 203-204.

6. Bordeiul otrăvit

1. Cosima Wagner, *Jurnal*, 11 aprilie 1873.
2. Profesorul Hermann Carl Usener, teolog şi filolog clasicist care i-a urmat lui Friedrich Ritschl la Universitatea din Bonn.
3. Franz Overbeck (1837-1905).
4. Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 24 mai 1873.
5. *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc", secţiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 136-137].
6. *Consideraţii inactuale*, „David Strauss", secţiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 132].
7. Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 9 august 1873.
8. Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 18 octombrie 1873.
9. Johann Karl Friedrich Zöllner, *Die Natur der Kometen*, 1870; Hermann Kopp, *Geschichte der Chemie*, 1834-1847; Johann Heinrich Mädler, *Der Wunderbau des Weltalls*, 1861; Afrikan Spir, *Denken und Wirklichkeit*, 1873.
10. *Consideraţii inactuale*, „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă", secţiunea 10 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 219].

11. Cosima Wagner, *Jurnal*, 9 aprilie 1874.
12. Nietzsche către von Gersdorff, 1 aprilie 1874.
13. Cosima Wagner, *Jurnal*, 4 aprilie 1874.
14. Richard Wagner către Nietzsche, 6 aprilie 1874.

7. Cutremur de idei

1. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 11 august 1875.
2. Samuel Roth (1893-1974), scriitor şi editor condamnat pentru pornografie.
3. Pentru analiza lui Walter Kaufmann, vezi „Nietzsche and the Seven Sirens", *Partisan Review*, mai/iunie 1952.
4. Herlossohn, *Damen-Conversations-Lexikon* (1834-1838), citat în Carol Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003, p. 17.
5. Contele Harry Kessler, *Jurnal*, 23 februarie 1919, în Charles Kessler (ed. şi trad.), *Berlin in Lights: The Diaries of Harry Kessler, 1918-1937*, Grove Press, NY, 1971, p. 74.
6. Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, p. 20.
7. Elisabeth Nietzsche către Nietzsche, 26 mai 1865.
8. *Ecce homo*, „De ce scriu cărţi atât de bune", secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 109].
9. Gilman (ed.),. *Conversations with Nietzsche*, p. 69, Ludwig von Scheffler, data intrării, vara lui 1876.
10. *Consideraţii inactuale*, „Schopenhauer educator", secţiunea 4 [ed.rom.cit. vol. 2, pp. 245-247].
11. *Ibid.*, secţiunea 1 [ed.rom.cit., p. 227].
12. *Ibid.*, secţiunea 1 [ed.rom.cit., p. 226].
13. *Ibid.*, secţiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 248-249].
14. *Ibid.*, secţiunea 7 [ed.rom.cit., pp. 268-269].
15. *Ibid.*, secţiunea 8 [ed.rom.cit., p. 279].
16. *Ibid.*, secţiunea 4 [ed.rom.cit., p. 245].
17. *Ibid.*, secţiunea 4 [ed.rom.cit., p. 243].
18. Cosima Wagner, *Jurnal*, 8-18 august 1874.
19. Carnet, 1874.
20. Telegramă, 21 octombrie 1874.
21. Nietzsche către Mathilde Trampedach, 11 aprilie 1876.

8. Ultimul discipol şi primul discipol

1. *Consideraţii inactuale*, „Schopenhauer educator”, secţiunea 4 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 247].
2. *Consideraţii inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth”, secţiunea 7 [ed.rom.cit., p. 310].
3. *Ibid.*, secţiunea 8 [ed.rom.cit., p. 311].
4. *Ibid.*, secţiunea 11 [ed.rom.cit., p. 334].
5. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 54-60.
6. *Ibid.*, p. 56.
7. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872.
8. Richard Wagner către Nietzsche, 13 iulie 1876.
9. „Der Wanderer”, cunoscut şi ca „Es geht ein Wandrer”.
10. Cosima Wagner, *Jurnal*, 28 iulie 1876.
11. Articol publicat în *Russkie Vedomosti*, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 231.
12. Malwida von Meysenbug (1816-1903).
13. *Memoiren einer Idealistin*, carte publicată anonim, 1869.
14. Aleksandr Herzen (1812-1870), numit câteodată „părintele socialismului rus”; a luptat pentru emanciparea iobagilor şi pentru reforma agrară.
15. Von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, p. 194.
16. *Ibid.*, p. 196.
17. Nietzsche către Louise Ott, 30 august 1876.
18. Louise Ott către Nietzsche, 2 septembrie 1876.
19. Louise Ott către Nietzsche, 1 septembrie 1877, citată în Carol Diethe, *Nietzsche’s Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996, p. 39.

9. Spirite libere şi nu chiar atât de libere

1. Malwida von Meysenbug către Olga Herzen, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
2. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
3. *Omenesc, prea omenesc*, „Din sufletul artiştilor şi al scriitorilor”, secţiunea 145 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 99].
4. Paul Rée, *Notio in Aristotelis Ethicis Quid Sibi Velit*, Halle, Pormetter, 1875, citat în Robin Small, *Nietzsche and Rée: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007, p. XV.

5. În studenţie, Nietzsche îşi preluase mai toate informaţiile pe această temă de la Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (*Istoria materialismului şi critica importanţei sale în prezent*), 1879. În 1887 sau 1888, Nietzsche şi-a procurat un exemplar din Karl Wilhelm von Nägeli, *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre* (*Teoria mecano-fiziologică a evoluţiei*), 1884, un studiu detaliat al darwinismului. Vezi Carol Diethe, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010, pp. 53-54.
6. Publicat în *Mind*, 2 (1877), pp. 291-292. Pentru o acoperire exhaustivă a subiectului, vezi Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 88-90.
7. Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 72, 98.
8. *Despre genealogia moralei*, prefaţă, secţiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 181].
9. Nietzsche către Richard Wagner, 27 septembrie 1876.
10. Carnet din 1876, citat în Small, *Nietzsche and Rée*, p. 58.
11. Nietzsche către Richard Wagner, de la Basel, 27 septembrie 1876.
12. Cosima Wagner, *Jurnal*, 27 octombrie 1876.
13. *Ibid.*, 1 noiembrie 1876.
14. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 25 aprilie 1877.
15. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 13 mai 1877.
16. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 2 iunie 1877.
17. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 11-13.
18. Richard Wagner către dr. Eiser, 27 octombrie 1877, citat în Martin Gregor-Dellin, *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, trad. J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983, pp. 452-453.
19. Raportul dr. Eiser, 6 octombrie 1877, citat în Gregor-Dellin, *Richard Wagner*, pp. 453-454.

10. Omenesc, prea omenesc

1. Nietzsche către Ernst Schmeitzner, 2 februarie 1877.
2. *Omenesc, prea omenesc*, „Despre primele şi ultimele lucruri”, secţiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 23].
3. *Ibid.*, secţiunea 2 [ed.rom.cit., p. 23].
4. *Ibid.*, secţiunea 4 [ed.rom.cit., p. 24].
5. *Ibid.*, secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 24].
6. *Ibid.*, secţiunea 9 [ed.rom.cit., p. 26].
7. *Ibid.*, secţiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].

8. *Ibid.*, secţiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].
9. *Ibid.*, secţiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 33-34].
10. *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secţiunea 37 [ed.rom.cit., p. 45].
11. La Rochefoucauld, propoziţia ce deschide *Sentences et maximes morales* [ed.rom. *Maxime şi reflecţii*, traducere, note şi indice analitic de Aurel Tita, prefaţă de Ion Vicol, Editura Minerva, Bucureşti, 1972], la care se face referire în *Omenesc, prea omenesc*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secţiunea 35.
12. *Ibid.*, „O privire asupra statului", secţiunea 438 [ed.rom.cit., p. 193].
13. *Ibid.*, secţiunea 452 [ed.rom.cit., p. 199].
14. *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale", secţiunea 87 [ed.rom.cit., p. 64].
15. Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 59. Vezi şi Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.
16. Ernst Schmeitzner către Nietzsche, citat în Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.
17. Nietzsche către Mathilde Meier, 15 iulie 1878.
18. *L'âme de Voltaire fait ses compliments à Friedrich Nietzsche.*
19. Cosima Wagner către Marie von Schleinitz, iunie 1878.
20. Wagner a publicat trei articole pe tema *Publikum und Popularität* în *Bayreuther Blätter*, august-septembrie 1878.
21. Nietzsche către Johann Heinrich Köselitz (adică Peter Gast), 5 octombrie 1879.
22. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 1 iulie 1877.

11. Călătorul şi umbra sa

1. Secţiunea 1 din prefaţa la *Aurora*, ediţia a II-a, 1886 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 11].
2. Electricitate: vezi scrisorile către Peter Gast şi Franz Overbeck din august şi septembrie 1881.
3. Nietzsche către Franz Overbeck, 30 iulie 1881.
4. Ida Overbeck îşi aminteşte că Nietzsche cita ideile lui Feuerbach în perioada 1880-1883, când Nietzsche a locuit în casa familiei Overbeck pentru câteva perioade scurte de timp; vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 111-115.

5. *Aurora*, cartea întâi, secţiunea 14 [ed.rom.cit., pp. 21-22].
6. Nietzsche către Peter Gast, 5 octombrie 1879.
7. Matei 16,18.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, 27 martie 1880.
9. De fapt, pictura lui Böcklin reprezintă cimitirul din Florenţa, la care se ajunge, de asemenea, pe apă, deşi s-a presupus mereu, din cauza acestor ape, că priveliştea pictată este cea a insulei-cimitir San Michele din Veneţia.
10. *Omenesc, prea omenesc*, „Călătorul şi umbra sa", secţiunea 295 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 463].
11. Nietzsche către Peter Gast, 14 august 1881.
12. Conform indicelui preţurilor din Elveţia, între 1501 şi 2006, salariul mediu al unui muncitor în construcţii la acea vreme era de 2,45 franci pe zi sau de 12,25 franci pe săptămână. Chiria era mai curând modestă.
13. Scrisoare către Franz Overbeck, 18 septembrie 1881.
14. *Ştiinţa veselă*, cartea a patra, secţiunea 341 [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 401-402].
15. Carnet, 1881.
16. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 5 decembrie 1880. Mansarda se afla în Salita delle Battistine nr. 8, în partea opusă parcului Villetta di Negro, unde-şi găsea liniştea şi umbra.
17. *Aurora*, cartea a patra, secţiunea 381 [ed.rom.cit., p. 174].
18. Lou Salomé (1861-1937), fiică a unui general rus hughenot; mama sa era nemţoaică.
19. Lou Andreas-Salomé, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, New York, 1990, p. 45.
20. Paul Rée către Nietzsche, 20 aprilie 1882.
21. *Ştiinţa veselă*, cartea a doua, secţiunea 77 [ed.rom.cit., pp. 306-307].
22. Malwida von Meysenbug către Nietzsche, 27 martie 1882.

12. Filosofie şi eros

1. Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 45.
2. Lou Salomé, semnând Lou Andreas-Salomé, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001, pp. 9-10.
3. Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 47.
4. *Consideraţii inactuale*, „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă", secţiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 173].

5. *Ştiinţa veselă*, cartea a doua, secţiunea 71 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 304].
6. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 11. Ea citează aforismul cu numărul 232 din „Diverse opinii şi aforisme", în *Omenesc, prea omenesc* [ed.rom.cit. vol. 3, pp. 326-327].
7. Lou Salomé, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*, 1894.
8. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 13.
9. Julia Vickers, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008, p. 41.
10. Nietzsche către Peter Gast, 13 iulie 1882.

13. Ucenicul filosofului

1. *Ştiinţa veselă*, cartea a treia, secţiunea 125, „Omul smintit" [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 339-340].
2. *Ibid.*, secţiunea 108, „Noi bătălii" [ed.rom.cit., p. 330].
3. Nietzsche către Reinhardt von Seydlitz, 4 ianuarie 1878.
4. Elisabeth Nietzsche către Franziska Nietzsche, 26 iulie 1882.
5. Povestea a fost dezvăluită pentru prima dată de Martin Gregor-Dellin. O reproduce în *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, pp. 451-457.
6. Elisabeth Nietzsche, *Coffee-Party Gossip about Nora*, probabil 1882. Poate fi citită în întregime în traducere engleză în Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, pp. 161-193. Diethe a dat titlul povestirii.
7. Vickers, *Lou von Salomé*, p. 48.
8. Nietzsche către Lou Salomé, 4 august 1882.
9. Avem versiunea lui Elisabeth Nietzsche despre această confruntare din memoriile despre fratele ei şi din scrisori, în special cele trimise către Clara Gelzer, scrise între 24 septembrie şi 2 octombrie 1882. Lou, conform principiului ei sănătos de a ignora realităţile deranjante, nu face nici o referire la cearta cu Elisabeth, nici în memorii, nici în cartea despre Nietzsche. Ca şi în cazul întrebării dacă Nietzsche a sărutat-o sau nu pe Monte Sacro, îşi exercită din nou geniul tăcerii.
10. Andreas-Salomé, *Nietzsche*, pp. 77-78.
11. *Ibid.*, p. 71.
12. *Ibid.*, p. 70.
13. *Ibid.*, p. 71.
14. *Ştiinţa veselă*, cartea a patra, „Sanctus Ianuarius", secţiunea 276 [ed.rom.cit., p. 367].

15. Nietzsche către Lou Salomé, final de august 1882.
16. Rudolph Binion, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968, p. 91.
17. *Freundin – spracht Kolumbus – traue*
Keinem Genuesen mehr!
Immer start er in das Blaue
Fernstes zieht ihn allzusehr!
Wen er liebt, den lockt er gerne
Weit hinaus in Raum und Zeit –
Über uns glänzt Stern bei Sterne,
Um uns braust die Ewigkeit.

14. Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

1. Nietzsche către Paul Rée şi Lou Salomé, jumătatea lui decembrie 1882.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, 11 februarie 1883.
3. O descriere târzie a golfului Rapallo, într-o scrisoare către Peter Gast, 10 octombrie 1886.
4. Nietzsche către Franz Overbeck, 25 decembrie 1882.
5. *Ecce homo*, „Aşa grăit-a Zarathustra", secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 159].
6. *Ştiinţa veselă*, „Sanctus Ianuarius", secţiunea 342. Aceasta era secţiunea finală a cărţii în acel moment. Avea să adauge mai târziu o ultimă parte, intitulată „Noi, neînfricaţii".
7. Nietzsche nu era nici pe departe singurul interesat de Zarathustra. În cele cinci decenii anterioare, fuseseră publicate în limba germană 20 de studii despre *Zend-Avesta* şi despre autorul său. Vezi *Thus Spoke Zarathustra*, Oxford University Press, 2008, introducere de Graham Parkes, p. XI.
8. Vezi Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Londra, 1979, şi *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 2005.
9. *Aşa grăit-a Zarathustra*, „Precuvântarea lui Zarathustra", secţiunea 3 [ed.rom.cit. vol. 5, p. 13].
10. *Ibid.*, partea treia, „La revărsatul zorilor" [ed.rom.cit., p. 160].
11. *Ibid.*, „Precuvântarea lui Zarathustra", secţiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 15-16].
12. *Ibid.*, partea întâi, „Despre bătrânele şi tinerele" [ed.rom.cit., p. 64].
13. Nietzsche către Franz Overbeck, 22 februarie 1883.

14. Nietzsche către Franz Overbeck, de la Rapallo, scrisoare primită pe 11 februarie 1883.
15. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883. Se referă la peninsula Chastč.
16. Nietzsche către Peter Gast, 19 februarie 1883.
17. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, aprilie 1883, citat în Binion, *Frau Lou*, p. 104.
18. Nietzsche către Franz Overbeck, 17 octombrie 1885.
19. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, sfârşitul verii lui 1883.

15. Numai acolo unde sunt morminte sunt şi învieri

1. Claude Gellée (1604/1605?-1682), cunoscut drept Claude Lorrain, pictor francez de peisaje arcadiene cu referinţe biblice, virgiliene şi ovidiene. Picturile lui, adesea împânzite cu fragmente de arhitectură clasică, siluete şi animale, au constituit principala sursă de inspiraţie pentru mişcarea peisagistică a pitorescului englez din secolul al XVIII-lea.
2. *Aşa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, secţiunea 4, „Despre popi".
3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883.
4. *Ecce homo*, „Aşa grăit-a Zarathustra", secţiunea 3 [ed.rom.cit., pp. 154-155].
5. Nietzsche către Georg Brandes, 10 aprilie 1888.
6. *Aşa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, „Despre tarantule" [ed.rom.cit. vol. 5, p. 99].
7. Nietzsche către Peter Gast, finele lui august 1883.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, scrisoare primită pe 28 august 1883.
9. Nietzsche către Franziska Nietzsche şi Elisabeth Nietzsche, 31 martie 1885.
10. Elisabeth Nietzsche către Bernhard Förster, ianuarie 1884.
11. Dr. Julius Paneth descriind vizitele făcute lui Nietzsche la Nisa pe 26 decembrie şi 3 ianuarie 1884.
12. Resa von Schirnhofer (1855-1948), născută la Krems, în Austria, autoarea unui volumaş nepublicat de amintiri despre Nietzsche, *Vom Menschen Nietzsche*, scris în 1937.
13. Resa von Schirnhofer, 3-13 aprilie 1884, citată în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 146-158.
14. O urmă a acelui tapet se vede şi azi în cameră, în casa memorială Nietzsche din Sils Maria.

16. M-a atacat!

1. Ernst Schmeitzner către Nietzsche, 2 octombrie 1884, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 113.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, începutul lui decembrie 1885, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 118.
3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
4. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înţelept", secţiunea 2 [ed.rom.cit., p. 45].
5. *Omenesc, prea omenesc*, secţiunea 638 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 246].
6. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
7. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 20 mai 1885.
8. *The Times*, 1 februarie 1883.

17. Declamând în abis

1. Nietzsche către Franz Overbeck, 24 martie 1887.
2. *Ecce homo*, „Dincolo de bine şi de rău", secţiunea 2 [ed.rom.cit., p. 172].
3. *Dincolo de bine şi de rău*, „Despre prejudecăţile filosofilor", secţiunea 14 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 21].
4. *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc", secţiunea 1 [ed.rom.cit., p. 131].
5. *Dincolo de bine şi de rău*, „Despre prejudecăţile filosofilor", secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 14].
6. *Ibid.*, secţiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
7. *Ibid.*, secţiunea 14 [ed.rom.cit., p. 21].
8. *Ibid.* [ed.rom.cit., p. 21].
9. *Ibid.*, secţiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
10. Adică de la nivelul solului.
11. *Dincolo de bine şi de rău*, „Virtuţile noastre", secţiunea 232 [ed.rom.cit., p. 117].
12. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 12 mai 1887.
13. *Dincolo de bine şi de rău*, „Starea religioasă", secţiunea 54 [ed.rom.cit., p. 51].
14. *Ibid.*, „Despre prejudecăţile filosofilor", secţiunea 16 [ed.rom.cit., p. 22].
15. *Ibid.*, „Pentru istoria naturală a moralei", secţiunea 193 [ed.rom.cit., p. 77].
16. *Ibid.*, „Starea religioasă", secţiunea 46 [ed.rom.cit., pp. 45-46].
17. *Despre genealogia moralei*, a doua disertaţie, secţiunea 16 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 230].

18. *Dincolo de bine şi de rău*, „Despre prejudecăţile filosofilor”, secţiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 24-25].
19. *Despre genealogia moralei*, prima disertaţie, secţiunea 11 [ed.rom.cit., pp. 195-196].
20. *Ibid.* [ed.rom.cit., pp. 196-197].
21. *Ibid.*, a doua disertaţie, secţiunea 17 [ed.rom.cit., p. 231].
22. *Amurgul idolilor*, „«Amelioratorii» omenirii”, secţiunea 2 [ed.rom.cit., p. 488].
23. Joseph Victor Widmann (1842-1911), influent critic literar elveţian. Asemenea lui Nietzsche, era fiu de pastor.
24. Cronica a apărut în *Der Bund*, 16 şi 17 septembrie 1886.

18. Lamaland

1. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, februarie 1886.
2. Carnetul 9, toamna lui 1887, nota 102.
3. Carnetul 9, toamna lui 1887, nota 94.
4. Nietzsche către Franziska Nietzsche, 18 octombrie 1887.
5. *Encyclopedia* lui Chambers, 1895, vol. VIII, pp. 750-751.
6. *Ibid*.
7. Klingbeil, citat în H.F. Peters, *Zarathustra’s Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977, p. 110.
8. Julius Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*, Baldamus, Leipzig, 1889.
9. Scrisoare către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
10. *Ibid*.

19. Sunt dinamită!

1. *Hymnus an das Leben für gemischten Chor und Orchester*, publicat pe 20 octombrie 1887. Pentru detalii legate de istoria chinuitoare a publicării, vezi Schaberg, *The Nietzsche Canon*, pp. 140-149.
2. Resa von Schirnhofer a aflat asta de la Nietzsche, deşi Elisabeth i-a spus mai târziu că această scrisoare nu există.

3. Nietzsche către Peter Gast, 10 noiembrie 1887.
4. Nietzsche către Reinhart von Seydlitz, 12 februarie 1888.
5. Georg Brandes (1842-1927), critic literar şi biograf danez.
6. *Qvinnans underordnade ställning*, 1869.
7. Prinţul Piotr Alekseevici Kropotkin (1842-1921).
8. Nietzsche către Georg Brandes, 2 decembrie 1887.
9. Gustav Adolf sau Gustavus Adolfus, rege al Suediei şi conducător al protestanţilor germani, care a murit în bătălia victorioasă împotriva forţelor imperiale catolice, la Lützen, în 1632, în timpul Războiului de Treizeci de Ani. Tot aici, în 1813, Napoleon a ieşit învingător în altă bătălie.
10. Georg Brandes, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909, pp. 80-82.
11. Elisabeth Nietzsche, citată de Nietzsche în scrisoarea sa către Franz Overbeck, trimisă de la Torino, de Crăciunul anului 1888.
12. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche (ciornă), decembrie 1888.
13. *Cazul Wagner*, Primul post-scriptum.
14. *Ibid.*, Al doilea post-scriptum.
15. *Ibid.*, Primul post-scriptum [ed.rom. *Cazul Wagner*, traducere din germană de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004, p. 42].
16. Meta von Salis-Marschlins (1855-1929), autoare a cărţii *Philosoph und Edelmensch* (*Filosof şi gentleman*), 1897, o relatare a prietenei sale cu Nietzsche.
17. Nietzsche către Franz Overbeck, 23 februarie 1887. La fel şi în Nietzsche către Peter Gast, 7 martie 1887.
18. *Antichristul*, secţiunea 7.
19. Carl Bernoulli, 6 iunie – 20 septembrie 1888, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 213.
20. *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor”, secţiunea 5 [ed.rom.cit., p. 547].

20. Amurg la Torino

1. Însemnări asupra diferenţelor dintre ritmul metric antic („ritm temporal”) şi metrul barbar („ritm emoţional”) făcute într-o scrisoare către Carl Fuchs, trimisă de la Sils Maria, nedatată, final de august 1888.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
3. *The Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser*, New South Wales, 30 octombrie 1888. Ziarul dă *Boston Herald* ca sursă originală a articolului despre „Mariajul igienic”.

4. Alfred Ploetz, *Die Tüchtigkeit unsrer Rasse und der Schutz der Schwachen. Ein Versuch über Rassenhygiene und ihr Verhältnis zu den humanen Idealen, besonders zum Sozialismus* (*Calitatea rasei noaste şi protejarea celor slabi. Un eseu asupra igienei rasiale şi a relaţiilor ei cu idealurile umane*), 1895.
5. *Antichristul*, secţiunea 58.
6. Vezi Herbert W. Reichert şi Karl Schlechta (eds.), *International Nietzsche Bibliography*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1960.
7. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 18 octombrie 1888.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, descriind *Ecce homo*, 13 noiembrie 1888. Terminase cartea cu nouă zile în urmă.
9. Ioan, 19,5.
10. *Ecce homo*, prefaţă [ed.rom.cit., p. 33].
11. Nietzsche către Ferdinand Avenarius, publicat în *Der Kunstwart*, 2 (1888-1889), p. 6.
12. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deştept", secţiunea 10 [ed.rom.cit., p. 95].
13. *Ibid.*, „De ce sunt atât de înţelept", secţiunea 3.
14. *Ibid.*, „De ce sunt atât de deştept", secţiunea 2 [ed.rom.cit., pp. 70-73].
15. *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor", secţiunea 4 [ed.rom.cit., p. 546].
16. Nietzsche către August Strindberg, 7 decembrie 1888.
17. Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
18. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
19. Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
20. Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
21. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 14 noiembrie 1888.
22. Nietzsche către Franziska Nietzsche, 21 decembrie 1888.
23. Nietzsche către Elisabeth Förster-Nietzsche, decembrie 1888.
24. Nietzsche către Peter Gast, 9 decembrie 1888.
25. Nietzsche către Peter Gast, 16 decembrie 1888.
26. Nietzsche către Carl Fuchs, 18 decembrie 1888.
27. Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888 şi 28 decembrie 1888.
28. Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
29. Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889 şi 31 decembrie 1888.
30. Nietzsche către August Strindberg, nedatată.
31. Nietzsche către August Strindberg, nedatată.
32. Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
33. Nietzsche către Georg Brandes, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
34. Nietzsche către Jacob Burckhardt, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
35. Nietzsche către Cosima Wagner, începutul lui ianuarie 1889.

36. Nietzsche către Jacob Burckhardt, datată 6 ianuarie 1889, dar postdatată Torino, 5 ianuarie 1889.

21. Minotaurul din peşteră

1. Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, p. 44.
2. Strofa a doua din „An der Brücke stand" [ed.rom.cit. vol. 1, p. 100].
3. „Depoziţia mamei", parte din raportul medical al clinicii, ianuarie 1889.
4. Carl Bernoulli, citat în E.F. Podach, *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A. Voight, Putnam, 1931, p. 177.
5. *Omenesc, prea omenesc*, „Diverse opinii şi aforisme", secţiunea 408, „Călătoria în Hades" [ed.rom.cit. vol. 3, p. 358].
6. Dr. Stutz, director al clinicii din Basel în anii 1920, a descoperit în arhive că multe cazuri diagnosticate în cadrul clinicii drept *paralytica progressiva* erau de fapt cazuri de schizofrenie.
7. Amintirile studentului la Medicină Sascha Simchowitz, citate în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 50.
8. Podach, *The Madness of Nietzsche*, p. 195.
9. Langbehn către episcopul Keppler, toamna lui 1900, după ce Langbehn a primit vestea morţii lui Nietzsche. Citat în Podach, *The Madness of Nietzsche*, pp. 210-211.
10. Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library: The Books That Shaped His Life*, Vintage, 2010, p. 134.

22. Locatarul gol al unor camere mobilate

1. Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*.
2. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, din Nueva Germania, 9 aprilie 1889.
3. Bernhard Förster către Max Schubert, 2 iunie 1889.
4. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.
5. Förster Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 400-401.
6. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.

7. Elisabeth Nietzsche, semnând Eli Förster, *Dr. Bernhard Förster's Kolonie Neu-Germania in Paraguay*, Berlin, Pioneer, 1891.
8. Harry Kessler, *Jurnal*, 23 iulie 1891, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 30.
9. Citat în Laird M. Easton, *The Red Count, The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002, p. 41.
10. Pe 20 august 1891, baronul Zedlitz-Neumann a împuşcat-o pe Marie Elisabeth Meissner şi apoi a încercat să se împuşte. A devenit mai târziu jurnalist.
11. Pentru un fenomen similar în Norvegia, vezi Sue Prideaux, *Edvard Munch: Behind the Scream*, Yale University Press, 2005, pp. 72-74.
12. Harry Kessler, *Jurnal*, 22 iunie 1896, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 160.
13. Harry Kessler, *Jurnal*, 28 ianuarie 1895, în *ibid.*, p. 128.
14. Teatrul Die Freie Bühne a fost fondat în 1889, iar revista în 1890. În 1893, numele i-a fost schimbat în *Neue Deutsche Rundschau*.
15. Fritz Kögel (1860-1904), filolog, compozitor şi scriitor.
16. Construită în 1889-1890. Arhitecţi: Theodor Reinhard şi H. Junghans.
17. Meta von Salis-Marschlins către dr. Oehler, 14 iulie 1898, citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 164.
18. Peter Gast către Franz Overbeck, 4 august 1900.
19. Harry Kassler, *Jurnal*, 7 august 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 186.
20. *Ich habe meinen Regenschirm vergessen*.
21. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 253.
22. Fritz Schumacher, amintiri din anul 1898, în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 246-247.
23. Karl Böttcher, *Auf Studienpfaden: Gefängnisstudien, Landstreicherstudien, Trinkstudien, Irrenhausstudien*, Leipzig, 1900, şi Walter Benjamin, „Nietzsche und das Archiv seiner Schwester", 1932, citat în Paul Bishop (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche*, Camden House, NY, 2012, p. 402.
24. Harry Kessler, *Jurnal*, 2 octombrie 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 190.
25. Harry Kessler, *Jurnal*, 3 octombrie 1897, în *ibid.*, pp. 190-191.
26. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 407.
27. Anonim, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 260-261.
28. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 410.
29. Necrologul a fost rostit de istoricul de artă Kurt Breysig (1866-1940). Comentariul despre necrolog a fost făcut de arhitectul Fritz Schumacher. În

1923, Breysig a nominalizat-o pe Elisabeth la Premiul Nobel pentru Literatură.

30. Edvard Munch, *Friedrich Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 201×160 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.

31. Edvard Munch, *Elisabeth Förster-Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 115×80 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.

32. Nominalizările lui Elisabeth Förster-Nietzsche la Premiul Nobel pentru Literatură: 1908, nominalizată de filosoful german Hans Vaihinger; 1916, nominalizată de Hans Vaihinger şi Harald Hjärne, istoric suedez; 1917, nominalizată de Hans Vaihinger; 1923, nominalizată de filologul Georg Goetz; 1923, nominalizată de Kurt Breysig, cel care ţinuse interminabilul discurs la înmormântarea lui Nietzsche; 1923, nominalizată de Hans Vaihinger (din nou).

33. Carnet din perioada târzie, W 13, 646, W 13, 645, citat în Krell şi Bates, *The Good European*, p. 213.

34. Încă din 1912, Mussolini scrisese un eseu biografic despre Nietzsche, „La vita di Federico Nietzsche", publicat în revista *Avanti*.

35. Deşi nu este o traducere fidelă, titlul englezesc al piesei *Campo di maggio* a fost întotdeauna *The Hundred Days*.

36. Elisabeth Förster-Nietzsche, scrisoare nepublicată, Weimar, 12 mai 1933. Citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 220.

37. *Aşa grăit-a Zarathustra* II, „Despre tarantule" [ed.rom.cit. vol. 5, pp. 97-98].

38. Alfred Rosenberg, comisar pentru supervizarea educaţiei ideologice şi intelectuale, în cadrul NSDAP, 1934-1945.

39. Yvonne Sherratt, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013, p. 70.

40. *Breisgauer Zeitung*, 18 mai 1933, p. 3.

41. Harry Kessler, „În Arhivă...", 7 august 1932, în Count Harry Kessler, *The Diaries of a Cosmopolitan, 1918-1937*, ed. şi trad. Charles Kessler, Phoenix Press, 2000, pp. 426-427.

42. Relatare a unui martor ocular, Ernst Hanfstaengl, pianistul lui Hitler, în volumul său de amintiri *The Unknown Hitler*, Gibson Square Books, 2005, p. 233.

43. Vezi Ryback, *Hitler's Private Library*, pp. 67-68.

44. *Ibid.*, p. 129.

45. Hanfstaengl, *The Unknown Hitler*, p. 224.

46. *Ibid.*, p. 224.

47. Ernst Krieck, profesor de pedagogie la Universitatea din Heidelberg, citat în Steven E. Aschheim, *Nietzsche's Legacy in Germany*, University of California Press, 1992, p. 253.

48. Elisabeth Förster-Nietzsche către Ernst Thiel, 31 octombrie 1935.

49. Scrisoare către Elisabeth Förster-Nietzsche, de la Veneţia, jumătatea lui iunie 1884.

50. *Ecce homo*, „De ce sunt un destin”, secţiunea 1 [ed.rom.cit., p. 192].

Bibliografie selectivă

Ediţia germană standard de opere complete este *Kritische Gesamtausgabe: Werke*, ed. Giorgio Colli şi Mazzino Montinari, Walter de Gruyter, 1967-.

Andreas-Salomé, Lou, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, 1990.

Andreas-Salomé, Lou, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001.

Bach, Steven, *Leni: The Life and Work of Leni Riefenstahl*, Abacus, 2007.

Binion, Rudolph, *Frau Lou, Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968.

Bishop, Paul (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche, Life and Works*, Camden House, 2012.

Blanning, Tim, *The Triumph of Music: Composers, Musicians and their Audiences, 1700 to the Present*, Allen Lane, 2008.

Blue, Daniel, *The Making of Friedrich Nietzsche: The Quest for Identity 1844-1869*, Cambridge University Press, 2016.

Brandes, Georg, traducere de A.G. Chater, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909.

Brandes, Georg (ed.), *Selected Letters*, traducere de W. Glyn Jones, Norvik Press, 1990.

Burckhardt, Jacob, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990.

Cate, Curtis, *Friedrich Nietzsche: A Biography*, Pimlico, 2003.

Chamberlain, Lesley, *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, Quartet, 1996.

Detweiler, Bruce, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, University of Chicago Press, 1990.

Diethe, Carol, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010.

Diethe, Carol, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003.

Diethe, Carol, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996.

Dru, Alexander, *The Letters of Jacob Burckhardt*, Liberty Fund, Indianapolis, 1955.

Easton, Laird M. (ed.), *Journey into the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880-1918*, Alfred A. Knopf, 2011.

Easton, Laird M., *The Red Count: The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002.

Feuchtwanger, Edgar, *Imperial Germany, 1850-1918*, Routledge, 2001.

Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Nietzsche-Wagner Correspondence*, traducere de Caroline V. Kerr, Duckworth, 1922.

Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. I: *The Young Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912.

Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. II: *The Lonely Nietzsche*, traducere de Paul V. Cohn, Sturgis and Walton, 1915.

Gautier, Judith, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Lane, 1911.

Gilman, Sander L. (ed.), şi David J. Parent (trad.), *Conversations with Nietzsche: A Life in the Words of His Contemporaries*, Oxford University Press, 1987.

Gossmann, Lionel, *Basel in the Age of Burckhardt: A Study in Unseasonable Ideas*, University of Chicago Press, 2002.

Gregor-Dellin, Martin, *Richard Wagner, His Life, His Works, His Century*, traducere de J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983.

Gregor-Dellin, Martin, şi Mack, Dietrich (ed.), *Cosima Wagner's Diaries*, traducere de Geoffrey Skelton, vol. I şi II, Helen and Kurt Wolff Books, Harcourt Brace Jovanovich, vol. I 1978, vol. II 1980.

Grey, Thomas S. (ed.), *Richard Wagner and His World*, Princeton University Press, 2009.

Hanfstaengl, Ernst, *The Unknown Hitler*, Gibson Square, 2005.

Hayman, Ronald, *Nietzsche: A Critical Life*, Weidenfeld and Nicolson, 1980.

Heidegger, Martin, *German Existentialism*, traducere de Dagobert D. Runes, Philosophical Library Inc., 1965.

Hilmes, Oliver, *Cosima Wagner, the Lady of Bayreuth*, Yale University Press, 2010.

Hollingdale, R.J., *Dithyrambs of Dionysus*, Anvil, 2001.

Hollingdale, R.J., *Nietzsche: The Man and His Philosophy*, Cambridge University Press, 1999.

Johnson, Dirk R., *Nietzsche's Anti-Darwinism*, Cambridge University Press, 2010.

Kaufmann, Walter (ed.), *Friedrich Nietzsche: The Will to Power*, traducere de Kaufmann şi R.J. Hollingdale, Vintage, 1968.

Kessler, Charles (ed. şi trad.), *The Diaries of a Cosmopolitan*, Phoenix Press, Londra, 2000.

Köhler, Joachim, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, traducere de Ronald Taylor, Yale University Press, 1998.

Krell, David Farrell, şi Bates, Donald L., *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, University of Chicago Press, 1997.

Levi, Oscar (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Heinemann, 1921.

Love, Frederick R., *Nietzsche's St Peter, Genesis and Cultivation of an Illusion*, Walter de Gruyter, 1981.

Luchte, James, *The Peacock and the Buffalo: The Poetry of Nietzsche*, Continuum Publishing, 2010.

Macintyre, Ben, *Forgotten Fatherland: The Search for Elisabeth Nietzsche*, Macmillan, 1992.

Mann, Thomas, *Doctor Faustus*, traducere de H.T. Lowe-Porter, Penguin, 1974.

Meysenbug, Malwida von, *Rebel in a Crinoline: Memoirs of Malwida von Meysenbug*, traducere de Elsa von Meysenbug Lyons, George Allen & Unwin, 1937.

Middleton, Christopher (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, Hackett Publishing, Indianapolis, 1969.

Millington, Barry, *Richard Wagner: The Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013.

Moore, Gregory, *Nietzsche, Biology and Metaphor*, Cambridge University Press, 2002.

Moritzen, Julius, *Georg Brandes in Life and Letters*, Colyer, 1922.

Nehemas, Alexander, *Nietzsche: Life as Literature*, Harvard, 2002.

Peters, H.F., *Zarathustra's Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977.

Podach, E.F., *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A Voight, Putnam, 1931.

Roth, Samuel (sub numele Friedrich Nietzsche), *My Sister and I*, traducere de dr. Oscar Levy, AMOK Books, 1990.

Ryback, Timothy W., *Hitler's Private Library: The Books that Shaped His Life*, Vintage, 2010.

Safranski, Rüdiger, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, traducere de Shelley Frisch, Norton, 2003.

Schaberg, William H., *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995.

Schain, Richard, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001.

Sherratt, Yvonne, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013.

Small, Robin, *Nietzsche and Rée: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007.

Spencer, Stewart, şi Millington, Barry (ed.), *Selected Letters of Richard Wagner*, Dent, 1987.

Storer, Colin, *A Short History of the Weimar Republic*, I.B. Tauris, 2013.

Tanner, Michael, *Nietzsche: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000.
Vickers, Julia, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008.
Walker, Alan, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010.
Watson, Peter, *The German Genius: Europe's Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century*, Simon & Schuster, 2010.
Zweig, Stefan, *Nietzsche*, traducere de Will Stone, Hesperus Press, 2013.

Discografie selectivă

Albany Records, USA, *Friedrich Nietzsche*, vol. I: *Compositions of His Youth, 1857-63*, vol. II: *Compositions of His Mature Years, 1864-82*.
Deutsche Grammophon, *Lou Salomé* (operă în două acte) de Giuseppe Sinopoli, Lucia Popp, José Carreras şi Orchestra Simfonică din Stuttgart.

Index[25]

Alexander, duce de Württemberg 101
Alwine (menajeră) 245, 291, 302, 303
Andreas, Fred (Friedrich Carl) 233
Andreas-Salomé, Lou: *vezi* Salomé
Antisemitische Blätter (*Foaia antisemită*) 219
antisemitism: Cosima 224; editorul Schmeitzner 203-204, 219; Elisabeth 159, 204, 211-212, 245, 295, 304, 315; Förster 159, 210-212, 228, 308; naziști 315, 317; opiniile lui Nietzsche 135, 203, 221, 228, 241, 245, 279, 290,

[25] Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

296; poziţia de editor al ziarului *Bayreuther Blätter* 157, 187; proiectul Nueva Germania 241; reacţii la ciclul *Inelului* 135; Wagner 72, 212, 224
Baeumler, Alfred 316
Basel: Bachlettenstrasse nr. 11 159; barul Bordeiul otrăvit 108; Schützengraben nr. 45 („Bordeiul otrăvit") 108, 117, 127-128; Spalentorweg nr. 48 117, 120-121
Baudelaire, Charles 30, 74, 218, 251
Bayreuth: amplasarea sălii de operă 90; capacitatea sălii de operă 136; construcţia sălii de operă 115, 125; festivalul 125, 129, 132-137, 146, 152, 157, 184-185, 188; finanţarea festivalului 133, 146; finanţarea sălii de operă 90, 96, 106, 111, 115, 133; Hotelul Fantaisie 101; locul casei Wagner (Wahnfried) 97, 123-125; Palatul Hermitage 134-135; piatra de temelie a sălii de operă 100-101, 138
Bayreuther Blätter 157, 187, 212, 245, 247, 293
Beethoven, Ludwig van 31, 39, 75, 103
Bernhardt, Sarah 169
Biedermann, Karl 19
Bing, Samuel Siegfried 311
Binswanger, Otto 285-290, 304
Bismarck, Otto von: funcţia de cancelar al Prusiei 26; părerea lui Burckhardt despre 67; părerea lui Nietzsche despre 67, 79, 96, 279, 288, 296-297; petiţia lui Förster către 211-212; politicile celui de-al Doilea Reich 296; politicile educaţionale 96; politicile expansioniste 50, 67; Războiul Franco-Prusac 77, 89; relaţia lui Kessler cu 296-297; relaţia lui Langbehn cu 290; relaţia lui Wagner cu 88-89
Bizet, Geneviève 267
Böcklin, Arnold 165-166, 188
Bonn, Universitatea din 46, 48-51, 100, 108
Bošković, Roger Joseph 162
Bourdeau, Jean 274, 314
Brahm, Otto 300
Brahms, Johannes 125, 250, 310
Brandes, Elsbeth 147
Brandes, Georg 251-255, 267-268, 274-275, 278, 299
Brenner, Albert 141, 143
Brevern, Claudine von 141
Breysig, Kurt 310
Brockhaus, Hermann 16-18, 63
Brockhaus, Ottilie (sora lui Wagner) 16-18, 63
Buchbinder, profesor 45

Büchner, Ludwig 162
Buddensieg, profesor 37
Bülow, Elise von 147
Bülow, Hans von: căsătoria cu Cosima 61; divorţul de Cosima 65, 77; fiicele (Daniela şi Blandine) 61, 64, 97, 101; relaţia cu Nietzsche 101-102, 104, 126, 216, 273
Burckhardt, Jacob: a doua *Consideraţie inactuală* 113; camerele din Basel 66, 120; *Cultura Renaşterii în Italia* 68, 250; cursuri 66, 68, 121, 143; influenţa asupra lui Nietzsche 66, 80, 88, 95, 254, 268; înfăţişarea 66, 121; opiniile 66-67; părerea despre *Naşterea tragediei* 100; părerea despre *Omenesc, prea omenesc* 156; părerea despre Wagner 66; părerea despre *Zarathustra* 216, 250; reacţia la *Dincolo de bine şi de rău* 250; reacţia la Războiul Franco-Prusac 67, 77, 80, 137; relaţia cu Nietzsche 66-68, 100, 223; scrisorile lui Nietzsche 275, 278-279, 281; teama de un război între Franţa şi Germania 67, 77, 80; vizita lui Lou la Basel 182
Byron, lord 38, 42, 128, 297
Ceaikovski, Piotr Ilici 136
Chambige, Henri 275, 279
Clinica din Jena pentru Îngrijirea şi Tratarea Nebunilor 285, 287-288
Cohn, baron 96
Cron, Bernhard (pseudonim dorit de Nietzsche) 156
Dächsel, Bernhard 220
Darwin, Charles 36, 40, 145, 221, 236, 264; darwinismul 191, 233, 254, 318; darwinismul social 315; Europa postdarwiniană 87, 144, 235;
Descartes, René 233, 252
Deussen, Paul 38-39, 47, 260, 303
Deutscher Volksverein (Partidul Popular German) 212
Diodati, contesă 128
Diogenes Laertios 45, 50
Dionysos: *Ditirambi către Dionysos* (poeme) 273; Festivalul *Inelului* ca festival al lui 73; „împotriva celui crucificat” 272; însemnările lui Nietzsche despre 241; *Naşterea tragediei* despre 86, 88, 273; Nietzsche ca discipol al lui 261, 270; Nietzsche identificându-se cu 41, 161, 196-197, 273-275, 278, 280, 282; riturile lui 282; „sfâşiat în bucăţi” 282, 307; statuia lui 317; Wagner ca 65, 273; Wilamowitz despre 103
Dostoievski, Feodor 251-252, 258-259, 266, 297
Dürer, Albrecht, gravura *Cavalerul, moartea şi diavolul* 81, 224, 302
Durisch, Gian 167, 217-218, 258, 307
Eiser, Otto, dr. 149-150, 158, 187, 285
Eliot, George 110

Emerson, Ralph Waldo 40
Emge, Carl August 315
Empedocle 40-42, 45, 49, 286
Engels, Friedrich 65
Feuerbach, Ludwig 71, 162
Fino, Davide 264-265, 281-283, 289
Finochietti, Nerina 138
Förster, Bernhard: antisemitismul 159, 210-212, 228, 241; articolele de ziar 212-213; bustul lui 308; cariera 212, 226-227; călătoria în Paraguay 241-242; căsătoria 223-224; corespondenţa cu Elisabeth 159, 210; finanţele 212, 243, 246-248, 293-294; înfăţişarea 210-211, 227, 243, 247; înmormântarea 295; întâlnirea cu Lou 190; întâlnirea cu Nietzsche 227-228, 281; naţionalismul 159, 211, 227, 241, 242-244; părerea despre *Cazul Wagner* 267; părerea despre Nietzsche 228; părerea lui Nietzsche despre 227-228; părerea lui Wagner despre 212; petiţia către Bismarck 211-212, 316; prăbuşirea 247; prima întâlnire cu Elisabeth 159, 211; proiectul Paraguay (Nueva Germania) 210, 212, 226-227, 241-243, 293; publicarea cărţii (*Colonii germane*) 226-227; relaţia cu Elisabeth 159, 190, 210-211, 227, 247, 293-294, 301; scrierile 212, 226-227; sinuciderea 294, 299; sosirea în Paraguay 242-243; vegetarianismul 211, 224, 247
Förster-Nietzsche, Elisabeth (născută Nietzsche) (Therese Elisabeth Alexandra [Lama], soră): administrarea însemnărilor şi carnetelor fratelui 160; antisemitismul 159, 204, 211-212, 241, 245 254, 295, 301, 304, 315; aranjamentele pentru înmormântarea fratelui 306-307, 310-311; aventura Paraguay (Nueva Germania) 210, 212, 226-227, 241-248, 293-295, 298-299; caracterul 119-120; căsătoria 223-225; controlul asupra arhivei Nietzsche 300-302, 304-305, 307, 311-313, 316; controlul asupra publicării operei fratelui 295, 298, 304, 306-307, 313; controlul asupra reputaţiei postume a fratelui 313-316; copilăria 22-23, 34, 28-29, 37; dictează textele fratelui 183; doctor honoris causa 313, 318; educaţia 28-30, 119-120; experienţele de război 77; finanţele 211-212, 243-247, 293-295, 298, 306, 311; în Alpii italieni 82-84; în Bayreuth 187-190; în Italia 206-207; în Tautenburg 189-191; înfăţişarea 243, 247, 312; îngrijirea copiilor lui Wagner 126-127; îngrijirea fratelui 77, 82-83, 90; întâlnirea cu Mazzini 82-83; întoarcerea din Paraguay 294-295, 299; joacă rolul de femeie neajutorată 120; moartea 317-318; moartea fratelui 309-310; moartea mamei 304; moartea tatălui 25; monumentul fratelui 308; mutarea fratelui la Vila Silberblick 306; mutarea la Weimar 304-306; naţionalismul 159, 315; naşterea 22; nominalizările la Premiul Nobel 313, 318; perspectivele de căsătorie 159; planul de a o deporta pe Lou 204; porecla 31; portretul 312;

poveştile de familie inventate 148-149; pseudonimul literar 295; reacţia la *Cazul Wagner* 267; reacţia la veştile despre criza fratelui 293; reacţia la *Zarathustra IV* 295; realizările 317-318; relaţia cu Cosima 119, 126-127, 158, 187, 224-225, 267, 303, 312; relaţia cu Förster 159, 210-213, 223-224, 227, 293-294; relaţia cu fratele 31-32, 34, 117-120, 127, 158, 193, 204-206, 209-210, 213, 224-225, 254; relaţia cu Gast 301-302, 307; relaţia cu Hitler 315-318; relaţia cu Lou 186, 187-190, 209-210, 248, 313; relaţia cu Malwida 206; relaţia cu mama 22, 117, 119-120, 127, 301, 303-304; relaţia cu Meta 306; relaţia cu Overbeck 301, 303; relaţia cu Paul Rée 144; relatarea despre cearta fratelui cu Wagner 148-150, 185; relatarea despre moartea fratelui 309-310; relatarea despre moartea soţului 294; relatarea despre moartea tatălui 148, 294; relatarea despre nebunia fratelui 294, 309; saloanele 302-303, 308; schimbarea numelui 295, 299, 313; scrierile: articolele de ziar 245-246, 293, 295, 314; biografia fratelui 29, 148, 304, 313; *Corespondenţa Nietzsche-Wagner* 313; *Dr. Bernhard Förster's Kolonie Neu-Germania in Paraguay* 295; *Nietzsche şi femeile* 313; nuvela 188; scrisorile fratelui 123, 142, 147-148, 224-225, 242, 254, 277; sinuciderea şi înmormântarea soţului 294-295, 299; solicită înapoierea corespondenţei fratelui 301, 303; sosirea în Nueva Germania 242-243; vederea 241; viaţa cu fratele la Basel 109, 117, 120-121; viaţa în Vila Silberblick 305-308, 311, 315

Frăţia Franconia 46-48, 50

Fritzsch, Ernst Wilhelm 91-92, 100, 111-112, 249, 252

Fuchs, Carl 277

Galton, Francis 225

Garibaldi, Giuseppe 82, 137, 268

Gassmann, editor al *Jurnalului berii* 47

Gast, Peter (Johann Heinrich Köselitz): compoziţiile 165, 182, 216, 221, 249-250, 263; descifrarea scrisului de mână al lui Nietzsche 241, 298, 260, 307; funcţia de editor al arhivei 298, 301-302, 307; gestionarea manuscriselor nepublicate ale lui Nietzsche 295-296; îi citea cu voce tare lui Nietzsche 158, 165; în Veneţia 158, 165-166, 241; Nietzsche îi dictează lui 132, 165; părerea despre *Zarathustra* 219; prima întâlnire cu Nietzsche 131-132, 223; reacţie la nebunia lui Nietzsche 286, 290; rebotezat de Nietzsche 165; relaţia cu Elisabeth 296, 301-302; relaţia cu Nietzsche 132, 164-166, 216, 221, 223, 241, 249, 252, 255-256; scrisorile lui Nietzsche 166-167, 182, 196, 202, 206, 257, 275, 277-278, 294, 313; scrisul de mână 131

Gautier, Judith 69, 74-75, 134, 184, 274

Gedon, Loren 124

Gelzer-Thurneysen, familie 291

Genova, vizitele lui Nietzsche 141-142, 168-171, 176, 196-197, 202-203, 213
„Germania”, societate literară 44
Gersdorff, Carl von: aventura amoroasă 138; îi citeşte lui Nietzsche 108-109; în Bayreuth 138; Nietzsche îi dictează 131; prietenia cu Nietzsche 39, 114, 223; reacţia la *Zarathustra* 221; scrisorile lui Nietzsche 91-92; vacanţa cu drumeţii 110
Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust* 314; influenţa asupra lui Nietzsche 19, 30, 83; înălţimea 52; încrederea în sine 131; la Weimar 305, 311, 319; prezentarea culturii greceşti 68; stilul prozei 191; studiul despre 37, 110
Gregor-Dellin, Martin 149
Gutjahr, dr. 23
Hanfstaengl, Ernst 317
Hatzfeldt-Trachenberg, prinţesă 91
Heidegger, Martin 316
Herzen, Alexander 137, 138
Herzen, Natalie 138, 258
Hitler, Adolf 135, 290, 314-318
Hölderlin, Friedrich 40-41, 159, 286
Holten, von, abate 263
Humboldt, Alexander von 30, 35
Humboldt, Wilhelm von 35-36
Ibsen, Henrik 96, 251-252, 299
Internaţionala marxistă 112
Jahn, Friedrich Ludwig 38
Jahn, Otto 46, 50
Jena, Universitatea din 287, 313
Joseph, duce de Saxa-Altenburg 21, 23
Joukowsky, Paul von 166, 188-189, 244
Kant, Immanuel 53, 58, 108, 126, 144, 317
Kaufmann, Walter 118
Kessler, Harry, conte: administrator al arhivei Nietzsche 297, 311, 313-314; cariera 297; descrierea Cosimei 75; descrierea lui Nietzsche la Vila Silberblick 308-309, 316; educaţia 297; finanţarea pentru arhiva Nietzsche 304; fuga din Germania 297, 316; influenţa lui Nietzsche asupra 296-298; înfăţişarea 297; părerea despre dominaţia nazistă asupra arhivei 316; planul pentru monumentul lui Nietzsche 311-312; prima vizită la Vila Silberblick 306-307; publicarea operelor lui Nietzsche 306-307, 311; realizarea măştii mortuare a lui Nietzsche 310; relaţia cu Elisabeth 306-307
Klingbeil, Julius 246-247, 293-295, 306
Kögel, Fritz 301, 307

Köselitz, Johann Heinrich 131-132, 158, 164-165; *vezi şi* Gast
Krieck, Ernst 317
Krug, Gustav 28-29, 31, 44, 93, 123
Krüger, Otto, dr. 149
La Rochefoucauld 143, 145, 154
Langbehn, Julius 289-290, 301
Lange, F.A. 54, 162
Lansky, Paul 223
Leipzig: anticariatul 221; Bătălia de la (1813) 21; bordelul 222; editorii 90-92, 112, 223; Sfânta Treime în 194-195; Wagner, vizita lui 15-18, 56
Leipzig, Universitatea din: doctoratul lui Nietzsche 51-52; Kessler la 296; Societatea Clasiciştilor 15, 50; Societatea Filologică 50; studenţia lui Nietzsche 15, 18-19, 51-52, 82, 100, 251; studenţia lui Wagner 18
Liszt, Franz 60-61, 65, 71, 94, 102, 305
Loën, Baron 96
Lorrain, Claude 206, 265, 305
Lucerna 181-182
Ludovic al II-lea, rege al Bavariei: gusturile arhitecturale 58; moartea 20; planurile arhitecturale 20, 106; portretele şi busturile 99, 124; producţia *Das Rheingold* 90; proiectul Bayreuth 96, 101, 115, 134-135, 146; reacţia la opera lui Nietzsche 132; relaţia cu Wagner 16, 20, 56-58, 60-61, 90, 94, 101, 106, 115, 124, 134-135, 146
Lugano 83, 88, 151, 253
Luther, Martin 35, 111, 191
Mähly, Ernst 285-286
Maillol, Aristide 311-312
Mann, Thomas 48, 118, 313
Marx, Karl 67
Massini, Rudolf 158
Matejko, Jan 225, 253
Mayer, Robert 162
Mazzini, Giuseppe 82-83, 112, 141
Mendelssohn, Felix 31, 73, 125
Mendelssohn, Robert von 304
Mendès, Catulle 74, 274
Meysenbug, Malwida von: Academia spiritelor libere 169; cercul de la Sorrento 141; Clubul Roman 169-170, 195; educaţia şi stilul de viaţă 137-138, 268; idealurile revoluţionare 137-138; influenţa 258; în Napoli 141; în Roma 169, 176, 268; înfăţişarea 137-138; întâlnirile cu Wagner 146; la Sorrento 142, 146-147, 169, 185; părerea despre Lou 171-173, 187, 189, 206; planurile

pentru căsătoria lui Nietzsche 146-147, 170, 214; prima întâlnire cu Nietzsche 138; reacţia la *Cazul Wagner* 268; relaţia cu Nietzsche 146-147, 174, 206, 268, 274; scrierile 137, 141; scrisorile lui Nietzsche 151, 160, 233, 240-241, 268, 328; „spiritele libere” 142, 169, 174, 187, 206
Möbius, Paul Julius, dr. 24
Moltke, conte von 83, 253
Monte Sacro 178-180, 305
Munch, Edvard 299-300, 312
Mussolini, Benito 314, 317
My Sister and I (atribuit lui Nietzsche, de fapt o falsificare de Samuel Roth) 117-118
Napoleon al III-lea 77
Napoleon Bonaparte 21, 25, 67, 72, 213, 253
Naumann, Constantin: contractul cu Elisabeth 298; publicarea unor noi ediţii 298; tipărirea *Cazului Wagner* 260; tipărirea volumului *Ecce homo* 273, 276; tipărirea volumului *Zarathustra* 223, 295-296; vânzarea operelor lui Nietzsche 303
Naumburg: apartamentul din Neugasse 25; arhitectura 26-27; Crăciunul la 105, 126, 164; educaţia lui Elisabeth 119-120; istoricul familiei Nietzsche 21; întâlnirea lui Nietzsche cu Förster 227-228; întoarcerea lui Elisabeth 295, 298-301; întoarcerea lui Nietzsche 291; mutarea la Weimar 304-305; nebunia lui Nietzsche 291, 299; nunta lui Elisabeth 224; oraş-fortăreaţă 25-26; populaţia 25; regimentul artileriei de câmp 50; religia 26-27; societatea conservatoare 26-27, 117, 197, 211, 226; şcolile 28-29, 33-34, 44, 119; turnul din zidul oraşului 159, 164; vizita regelui 27; Weingarten 28-29, 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301, 304-305
nazişti 297, 314-318; *vezi şi* Hitler
nebunie: ca libertate totală 163; căderea lui Nietzsche la Torino 281-283; Dionysos ca zeu al nebuniei şi extazului 86; ideea lui Nietzsche despre simularea nebuniei 286; istoricul familiei lui Nietzsche 24; înaintarea lui Nietzsche spre 162, 210, 218; teama lui Nietzsche de nebunia ereditară 225; tema divinităţii înnăscute şi a nebuniei divine 41
Nielsen, Rosalie 112
Nietzsche, arhiva: administratorii 297, 311; şef al arhivei 315; camera din Naumburg 300-302; controlul lui Elisabeth 300-302, 304-305, 307, 311, 312-313, 316; conţinutul 300-301, 304, 307-308; coşciugul şi slujba de înmormântare ale lui Nietzsche 309-311; designul interior 311; Elisabeth pe catafalc 318; hârtiile de la Sils Maria 307; mutarea la Weimar (Villa Silberblick) 304-307; nazificarea 315-317; pasionaţii 313-314; postul de

editor 298, 301-302, 307, 315-316; saloanele lui Elisabeth 302, 303, 308; vizitatorii 308
Nietzsche, Auguste (mătuşă) 22, 25, 93
Nietzsche, Carl Ludwig (tată): cariera 21-22, 27, 226; căsătoria 22; fotografia 49; istoricul familiei 21, 24; moartea 23-25, 29, 45, 116, 163; mormântul 221, 310; muzician 21, 39; opiniile politice 21, 25; certificat de deces 24, 270; relatarea fiicei despre moartea lui 148, 294; sănătatea 23, 24, 45
Nietzsche, Elisabeth (Therese Elisabeth Alexandra [Lama], soră); *vezi* Förster-Nietzsche
Nietzsche, Erdmuthe (născută Krause, bunică) 22-25, 27-28, 119, 220
Nietzsche, Franziska (născută Oehler, mamă): aniversarea de 41 de ani a fiului 227; boala fiului 79, 164; cadourile pentru fiu 93, 249; caracterul 119, 285; casa din Naumburg (Weingarten) 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301; căsătoria 22; cearta cu fiul 193, 203; credinţele religioase 119; custodia fiului 291; descrierea de către fiu 259, 271; educaţia 22, 304; educaţia fiului 28-29, 34, 37; educaţia muzicală 31; finanţele 25, 92-93, 304; finanţele fiului 220, 287, 304; grija faţă de hârtiile fiului 300-301, 304; îngrijirea fiului 285, 290-292, 295, 301-304; moartea 304; moartea soţului 24; mormântul 310; moştenirea literară a fiului 304; mutarea pe Neugasse în Naumburg 25; mutarea pe Weingarten în Naumburg 33; naşterea fiicei 22; naşterea fiului Friedrich 22; naşterea şi moartea micului Joseph 23-24; nebunia fiului 285, 289-292, 302-304; piatra funerară a soţului 221; reacţia la căsătoria fiicei 213, 226; reacţia la planurile fiicei legate de Paraguay 210, 245, 248, 299; reacţia la *Zarathustra IV* 295; reclamată ca îngrijitoare incapabilă 304; relaţia cu fiica 90, 117, 119-120, 127, 210-211, 304; relaţia cu fiul 31, 49, 54, 70, 105, 117, 128, 176, 221, 223, 227; scrisorile fiicei 193, 244, 294, 299, 301; scrisorile fiului 78, 114, 142, 227, 242, 276-277; talentul muzical al fiului 31, 126; tutela legală a fiului 295, 304; viaţa de soţie 22-23; viaţa în Naumburg 26-27
Nietzsche, Friedrich August (bunic) 21, 27
Nietzsche, Friedrich Wilhelm: istoricul familiei 21, 24, 225, 285; naşterea 22; copilăria 20, 23, 25, 30-31; moartea tatălui 24, 29, 31, 116, 164, 218, 270-271; mutarea la Naumburg 25; planurile de carieră 19, 27, 31, 39; şcoala în Naumburg 28-29, 31, 33-34; matematica 29, 34, 45, 154; la Schulpforta (Pforta) 33, 36-45; înotul 38, 291; lectura 40, 49, 70, 146, 158, 162, 167, 214-215, 258, 281; la Universitatea din Bonn 46, 48-51; se alătură frăţiei Franconia 46-48; vizita la bordel 47-48, 99, 222; la Universitatea din Leipzig 15, 18-19, 51-52; prima întâlnire cu Wagner 15-18, 51-52; serviciul militar 50-52; apatrid 52, 55, 159; profesor de filologie clasică la Basel 20, 53-55, 65, 82, 89-90, 95, 104-105, 108, 117, 125-126, 155, 159; profesor la

Pädagogium 52, 127, 140, 215; conferinţele 52, 63, 65-66, 79, 81, 94-95, 105, 108, 120-121; vizitele la Tribschen 56-60, 63-65, 69-70, 76-77, 80-81, 88, 90, 97-100, 107; drumeţiile pe munte 58, 70, 83, 179-180; experienţele de război 77-80; gravura de Dürer 81, 224, 302; încearcă să fie numit şef al Catedrei de filosofie 82, 89-90; în Alpii italieni 82-84; întâlnirea cu Mazzini 82-83; vizitele la Bayreuth 107, 112, 123, 125-126, 134-6, 138; aniversarea de 30 de ani 126; la festivalul de la Bayreuth 134-137; învoirea de la Basel 140; călătoria la Sorrento 140-142; la Genova 141-142, 168-171; la Sorrento 142-143, 146-147, 149; călătorie la Lugano 151-152; demisia din postul de profesor 159; vânzarea posesiunilor 159, 224; peregrinările prin Europa 160-161, 166-167, 229-230; călătoriile prin Alpi 160; la Sils Maria 166-168, 206-207, 209, 225, 255-256, 258, 262-263, 265, 305; călătoria la Messina 171; la Roma 172, 174-176, 178, 206-208; prima întâlnire cu Lou 174-176; relaţia Sfintei Treimi 178, 194-195; părăseşte Roma 178; urcă pe Monte Sacro cu Lou 178-180, 305; în Lucerna 181-182; fotografia cu Lou şi Rée 181-182, 187-188, 214; în Tautenburg 190-193; părăsit de Lou 194-196; cufărul cu cărţi („diformitatea") 206, 217, 224, 230, 249, 276; la Nisa 213-217, 230, 249; la coridă 216; piatra funerară a tatălui 221; căsătoria surorii 223-225; la Florenţa 229; inventarul bunurilor materiale 230; la Veneţia 241; la Torino 255-256, 263-265; scrisorile halucinante de Crăciun 276-280; criza de la Torino 281-283, 296; nebunia 24, 281-283, 285-292, 294, 302-303, 305, 308-309; drumul până la clinica psihiatrică din Basel 282-283; sosirea la clinica psihiatrică 283-284; raportul clinic din Basel 283-285; transferul la clinica psihiatrică din Jena 285-288; desenele de la ospiciu 181; întoarcerea în casa copilăriei din Naumburg 291-292; tutela legală asupra 295; interesul internaţional faţă de opera lui 295, 297-300; aniversarea de 50 de ani 303; mutarea la Weimar (Vila Silberblick) 304-306; sosirea la Vila Silberblick 305; viaţa în Vila Silberblick 305, 308-310; aranjamentele funerare 306-307; moartea 310; masca mortuară 310; înmormântarea 310-311; mormântul 310-311; arhiva: *vezi* arhiva Nietzsche; cultul lui 313

casele: casa copilăriei din Röcken 21-22, 25, 302; casele copilăriei din Naumburg 25, 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301, 304-305; camera din Leipzig 18-19; apartamentele din Basel 108, 117, 120-121, 127-128, 159; camera din Veneţia 165; camera din Sils Maria 166, 217, 258, 307; mansarda din Genova 168; *albergo* din Rapallo 197, 203; camera de la Nisa 213, 215, 230, 249; cazarea de la Torino 256, 264-265

conceptele şi ideile: *amor fati* 192, 266, 271, 298, 319, 323; „autodepăşirea" 33, 222, 236; „bestia blondă" 237-238, 314, 317; „cutremurul de idei" 113, 130, 312; dualitatea apolinic-dionisiac 75, 85-90, 93, 102-103, 131, 164,

167, 273; eterna reîntoarcere 168, 176, 180, 192, 209, 222, 271; mila ca duşman interior 185, 248, 259, 282; moartea lui Dumnezeu 183-184, 231, 318; morala sclavilor 234, 236, 242, 259; *ressentiment* 235, 241-242, 257, 265-266, 298-299, 319; tarantulele 208, 315; *Übermensch* 202, 222-223, 236-237, 263-264, 298-299, 305, 311, 314-315, 317, 319; voinţa de putere 232, 236, 239, 250, 263, 298-299, 314, 317, 324

finanţele: administrarea de către Overbeck 160, 213, 249; cadourile 220, 260; carnetele 308; cheltuielile curente 165, 168, 249; cheltuielile de publicare 221, 249, 260; datoriile 48, 220-221; economiile 220; editorul îi datorează bani 220-221; investiţiile 220, 249; moştenirea surorii la moartea lui 311; moştenirile 220; pensia de la universitate 159, 220-221, 230, 249, 260, 287; plăteşte pentru piatra funerară a tatălui 221; redevenţele 220, 304; salariul de la universitate 91, 95, 220; taxele pentru clinică 287, 301

înfăţişarea: atitudinea 175; bastonul 291, 316; buzele 19, 168; capul înclinat într-o parte 272, 288; cicatricea în urma duelului 47; cozorocul verde 53, 108, 168; forma capului 225; fruntea 20, 310; gemetele 309; greutatea 288; grimasele 275, 288; ţintuit la pat 309; îmbrăcămintea 16-17, 19, 121, 168, 175, 229, 272; înălţimea 19, 52, 144, 175, 272; îndesat 39; manierat 168, 215; masca mortuară 310; mijloacele de apărare împotriva luminii şi electricităţii 209; mustaţa 19, 53, 121, 168, 288; neîndemânatic 39; nu îi place să fie fotografiat 132; ochelari cu lentile groase 39; ochelari fumurii 28, 108, 149, 168, 175; ochii 19, 45, 53, 108, 174, 303, 308; părul 39, 121, 175, 310; portretul 312; pretinde că are o înfăţişare tinerească 187, 268-269; răgetele 302-303; rigid 19, 44, 286; tăcut 168, 175, 214, 229; urletele 288; vocea 168, 175

muzica: compoziţiile 31, 44, 48, 92, 101-102, 105, 126; cumpărarea unui pian 48; dragostea pentru muzică din copilărie 20; improvizaţiile 39, 128; interpretările la pian 18, 31, 39, 44, 48, 76, 98-99, 126, 181, 265, 282, 291; lucrările: aranjamentul muzical pentru „O rugăciune către viaţă" („Imn pentru viaţă") 193, 249, 310; *Ecou din Ajunul Anului Nou* (duet la pian) 92, 102; *Meditaţia lui Manfred* 102; oratoriul 31; parodia după Offenbach 48; obsesia pentru *Carmen* 170-171, 176, 216, 256; obsesia pentru *Tristan* 18-19, 86, 88, 103, 170, 272; planurile de carieră 19

opiniile: despre antisemitism 135, 203, 221, 228; despre festivalul de la Bayreuth 135; despre inspiraţie 208-209; despre înăbuşirea bolii lanţurilor 248; despre înăbuşirea compasiunii 248, 282; despre naţionalism 40, 226, 296, 317; despre nebunie 163, 286; despre *Parsifal* 184-185, 257; despre propria divinitate 268-270; despre propria reputaţie internaţională 267, 274; despre război 314; despre religie 31-32, 39-40, 48-49, 127, 155, 206-207, 265-267;

relaţiile: boala lanţurilor 117, 193-194, 197, 210, 228, 248, 301; corespondenţa cu Lou 186-187, 189, 194-195; identificarea ca polonez 225, 253, 271, 274; identificarea cu Antichristul 206, 267, 275; identificarea cu Dionysos 41, 273-275, 278, 280, 282; identificarea cu Don Giovanni 165; influenţele 17-18, 53-54, 66, 85, 130, 143-145, 155-157, 204; izolarea 164, 203, 252, 256, 265, 272; întâlnirile romantice 139, 141, 148; misoginismul 176; prietenii 38, 44, 114, 127-128, 132, 181, *vezi şi* Gast (Köselitz), Gersdorff, Overbeck, Rohde, Romundt, Salis-Marschlins; problema căsătoriei 114-115, 123, 128, 147-148, 170, 178, 181; relaţiile: cu Burckhardt 66-68; cu Cosima 69, 70, 75-78, 90-91, 97-100, 126-127, 253, 272, 278; cu Lou 176-177, 180-182, 190-195, 198, 200, 202, 208-209, 215, 269; cu Malwida 138, 141, 146-147, 171-174, 206, 268, 274; cu mama 31, 54, 117, 164, 193, 197, 203, 210, 223, 271; cu Rée 144-146, 156-157, 169-170, 178, 181-182, 186, 194-195, 204-205, 208; cu Resa 214-218; cu sora 31-32, 117-120, 127, 158, 164, 193, 204-206, 209-210, 213, 224-225, 254, 271, 277, 301; cu Wagner 17-18, 55-59, 63-64, 68-71, 93-96, 99-100, 105-107, 111-112, 123-126, 129-130, 146-150, 155, 157, 164, 171, 185, 253, 257-258, 260; „singurătatea azurie” 209, 213

sănătatea: absenţele de la catedră 127; accidentul de călărie 51; ajutorul unui secretar 108, 131, 146, 165-166, 241; amestecul lui Wagner 149-150, 185, 202; automedicaţia 79, 203, 217; boala cronică 43, 82, 116-117, 127, 131, 146-147, 158, 161, 163-164; criza de la Torino 281-283, 296; demisia pe fondul unei sănătăţi precare 159; diagnosticul pus de Lou 178; dieta 162, 224, 229, 254, 271; difteria 79; dizenteria 79; durerile de ochi 33, 108, 217; gândurile de sinucidere 151, 196, 201; glezna scrântită 77; gonoreea 48, 150; icterul 79; insomnia 79, 217; îngrijorat în legătură cu sănătatea mintală 210, 218, 225; migrenele 33, 43, 45, 100, 149, 151; nebunia 24, 281-283, 287-292, 295, 302-303, 305-306, 308-310; ochii sensibili la lumină 43, 108, 160; paralizia 161, 285, 302, 309; pretinde că e sănătos 187, 270-271, 274; problema sifilisului 48, 79, 148-150, 285, 287-288; problemele cu stomacul 43, 79, 217; problemele cu urechile 43; pulsul 213, 253, 284; raportul clinic de la Basel 282-283; schimbările ceasului biologic 254; scrisorile halucinante de Crăciun 276-280; sensibilităţile la electricitate 161, 209; sfatul medicului de a se căsători 147, 150; sfatul medicului pentru problemele cu ochii 149-150, 158; sugestia de *dementia paralytica* 158, 287; tratamentele medicale 43, 79, 108, 116-117; vederea 29, 45, 53, 108, 149-151, 230, 241, 252; voma 43, 79, 217; zona zoster 100

scrierile: aforismele 40, 122, 145-146, 153, 155-156, 162, 194, 198, 260, 300, 313, 321; asistenţa (dictare) 111-112, 132, 145-146, 165, 183; autobiografia: *vezi Ecce homo*; autobiografice 209; cronicile 94, 103, 114,

164, 240, 250, 270; curriculum vitae 253; editorii şi tipografii 90-91, 110, 114, 129, 132, 140, 148, 230, 306, *vezi şi* Fritzsch, Naumann, Schmeitzner; exemplarele de semnal 156, 223, 250; interzise în Rusia 268; însemnările şi carnetele 52, 108, 126, 146, 158, 160, 162, 164, 168, 207, 242, 256-257, 300-301, 307, 314; limba germană 146, 191, 274; maşina de scris 166-167, 169, 204; scrierile timpurii 28-30, 42-44; scrisul de mână 241, 249, 258, 260, 302, 307; stilul 113-114, 122, 131, 162, 191, 219; vânzările 104, 114, 152, 219-221, 223, 230-231, 240, 303; *Amurgul idolilor* 238, 249, 260-262, 265, 281; *Antichristul* 265-267, 273, 307; *Aşa grăit-a Zarathustra* 26, 171, 173, 181, 197-204, 206-209, 213-216, 219-223, 225, 230-231, 250, 252, 273, 277, 286, 295-296, 298, 306, 314; *Aurora* 129, 161-163; „Avertisment germanilor" 111-112; „Barcarolă" (poem) 283; „Bocetul" (poem) 166, 208, 216; *Cazul Wagner* 257, 260, 267-268, 298; „Călătorul şi umbra sa" 162, 221, 268; „Cântecul de joc" (poem) 208, 216; „Cântecul noptatec" (poem) 208; *Cinci prefeţe la cinci cărţi nescrise* 105-107; *Consideraţii inactuale* 109-110, 148, 152, 257; (1) „David Strauss" 110-111, 113-114; (2) „Despre foloasele şi daunele istoriei pentru viaţă" 112-114, 175; (3) „Schopenhauer educator" 121-122, 126-127, 130-131; (4) „Richard Wagner la Bayreuth" 129-132, 135; (5) „Brăzdarul" 140, 148, 152; *De Theognide Megarensi* (*Despre Theognis din Megara*) 45; *Despre genealogia moralei* 231, 235, 237-238, 251-252, 255, 257, 265, 298; *Despre viitorul instituţiilor noastre de învăţământ* (conferinţe) 94-96; *Dincolo de bine şi de rău* 85, 230-235, 239, 250-251, 257, 262; *Ditirambi către Dionysos* (poeme) 273-274, 276; „Diverse opinii şi aforisme" 162, 221, 268; *Ecce homo* 15, 19, 33, 63, 99, 105, 118, 162, 196, 223, 229, 269-270, 272-274, 276, 283, 293, 306, 312; *Euphorion* 42-43, 93; *Filosofia în epoca tragică a grecilor* 107; *Idile din Messina* (poeme) 171; *Nachlass* (însemnări şi schiţe) 307-308, 313, 316; *Naşterea tragediei* 66, 70, 81, 84-91, 93-94, 97, 100, 102-105, 108, 112, 128, 130-131, 156, 164, 214, 241, 253, 261, 273, 312; *Nietzsche contra Wagner* 276, 282-283; *Omenesc, prea omenesc* 140, 146, 151-152, 155, 157-158, 162, 164, 182, 185, 195, 221, 223, 232, 251-253, 255, 268; „Pribeagul" (poem) 133; *Ştiinţa veselă* 46, 176, 180, 183, 186, 198-199, 201; „Viziunea dionisiacă asupra lumii" 77; *Voinţa de putere*: *vezi Voinţa de putere*

Nietzsche, Joseph (frate) 23-24, 118, 221, 310

Nietzsche, Rosalie (mătuşă) 22-23, 25, 93, 220

Nisa: corida 216; cutremurul 230, 249; Pension de Genève 213, 215, 230, 249; planurile de călătorie 276; viaţa lui Nietzsche la 213-217, 230, 249, 255-256, 264-265; vremea 249

Nordau, Max 225

Nueva Germania: coloniştii 242-248, 293, 295, 298-299; condiţiile 245-247, 295; construcţia 244; finanţele 243, 245, 293-295, 301; încercările lui Elisabeth de a strânge donaţii 295; întoarcerea lui Elisabeth 298-299; locul 243; pierderea 295; principiile 241; publicarea *Dezvăluirilor despre... Nueva Germania, din Paraguay* 247; relatările lui Elisabeth despre 244-248, 295; sinuciderea lui Förster 294; sosirea lui Elisabeth 244; termenii închirierii de către stat 243, 245, 293, 295
Oehler, Edmund (fratele Franziskăi Nietzsche) 295-296
Oehler, Franziska: *vezi* Nietzsche
Oehler, Max (verişor al lui Elisabeth Förster-Nietzsche) 315
Ott, Louise 139
Overbeck, Franz: ajutorul dat lui Nietzsche cu finanţele 160, 181, 213, 220, 224, 245, 249, 287, 301; căsătoria 128; donarea scrisorilor lui Nietzsche către Universitatea din Basel 304; exemplarul din *Zarathustra IV* 223; părerea despre *Zarathustra* 219; prietenia cu Nietzsche 108, 117, 127-128, 286; problema manuscriselor nepublicate ale lui Nietzsche 296; reacţia la nebunia lui Nietzsche 279-280, 282-287, 290-291, 300; refuzul de a-i da lui Elisabeth hârtiile lui Nietzsche 301, 303; relaţia cu Elisabeth 245, 295-296, 301, 303; scrisorile lui Nietzsche 183, 196-197, 202, 219, 227-228, 248, 257, 276-277, 281; ultima vizită la Nietzsche 303; vizita lui Lou 182-183; vizitele lui Nietzsche 181, 194-195
Overbeck, Ida 181-183, 194-195, 213
Pahlen, Isabella von der 141, 148
Paneth, Julius, dr. 214
Paraguay: capitala (Asunción) 242-244; călătoria lui Förster spre 228-229, 241-242; colapsul lui Förster 247; experienţele coloniştilor 242-248; încercările lui Förster de a salva colonia 293; întoarcerea lui Elisabeth din 295, 299; întoarcerea lui Elisabeth în 298; mormântul lui Förster 295, 316; peisajele 242; populaţia 242-243; proiectul lui Förster de a înfiinţa o colonie 210, 212, 226-227; Războiul Triplei Alianţe 243; râul Paraguay 242-243; sinuciderea lui Förster 294; *vezi şi* Nueva Germania
Paraski, Fräulein (învăţătoare) 119
Pedro al II-lea, împărat al Braziliei 135
Pforta (Schulpforta): arhitectura 34; boala lui Nietzsche 43; eseurile lui Nietzsche 39-42; lui Nietzsche i se oferă un loc 34; o zi de şcoală 36-37; părerea lui Nietzsche despre 45; prietenii lui Nietzsche 38-39, 91-92, 108-109; principiile de educaţie 35-36; procesul de admitere 33-34; raportul medical final al lui Nietzsche 45; religia 39-40, 110, 120; scrierile timpurii ale lui Nietzsche 42-44; studiile lui Nietzsche 37-39, 45, 110, 119, 154;

talentul muzical al lui Nietzsche 39, 161; *Valediktionsarbeit* de Nietzsche 44-45
Pilatus, munte 58-59, 70, 124, 178
Pindar 50, 93, 177
Pinder, Wilhelm 28, 29, 44, 123
Platon: atacat în *Amurgul idolilor* 261, 327; atacat în *Dincolo de bine şi de rău* 232; cursurile lui Nietzsche 52, 95, 121; despre nebunie 286; influenţa asupra lui Schopenhauer 53, 232; influenţa asupra lui Wagner 72; *Legile* 143;
Ploetz, Alfred 264
Prado (criminal) 275, 279
Războiul Crimeii 28
Războiul Franco-Prusac 77-80, 97
Redtel, Anna 44
Rée, Frau (mama lui Paul) 186
Rée, Georg 205
Rée, Paul: abandonarea lui Nietzsche 194-195; aforismele 145-146, 194; aluziile lui Nietzsche la 208; caracterul 144; cariera 143-144; călătoria la Sorrento 141-142; cererea în căsătorie a lui Lou 173-174, 178; credinţele 143-145, 184; descrierea de către Lou 186; descrierea lui Nietzsche 175; fotografia cu Lou şi Nietzsche 181-182, 187, 214; gelozia 180, 189; influenţa asupra lui Nietzsche 144-146, 156; îi citeşte lui Nietzsche 143; în Leipzig 194; în Lucerna 181-182; înfăţişarea 144; întâlnirea cu Brandes 252; jocurile de noroc 169, 195; la Genova 169; la Orta 178, 180; la Roma 169-170; la Stibbe 186; părerea Cosimei despre 147, 157; părerea lui Elisabeth despre 204-205, 209; părerea lui von Wolzogen despre 188; planul lui Lou pentru Sfânta Treime 173, 176, 178; plecarea din Roma 178; prima întâlnire cu Lou 169; relaţia cu Lou 144, 170, 173-174, 186, 189-190, 193-194, 204, 209; relaţia cu Nietzsche 144, 169, 209, 260; relaţia Sfintei Treimi 193-195; sănătatea 144; scrierile 141, 143-145; scrisorile lui Nietzsche 181, 196, 205; scrisorile şi cărţile poştale către Nietzsche 170, 172, 195; sexualitatea 173-174, 188, 195; transmite cererea în căsătorie a lui Nietzsche către Lou 178; trădarea 202
Richter, Hans 62, 80-81, 92
Riefenstahl, Leni 317
Ritschl, Frau 16
Ritschl, Friedrich: îl recomandă pe Nietzsche ca titular al Catedrei de filologie 51; părerea despre *Naşterea tragediei* 100; părerea despre Nietzsche 100, 116; portretul 93, 100; postul de la Universitatea din Bonn 46; postul de la Universitatea din Leipzig 50; studiile lui Nietzsche 46, 50, 82

Ritter, Karl 61
Riva 164-165
Röcken 21-22, 25, 302
Rohde, Erwin: articolul despre *Naşterea tragediei* 103; cariera 82, 107, 251; corectura 110-111; la Universitatea din Leipzig 15, 82; logodna 132, 138; părerea despre sănătatea mintală a lui Nietzsche 251, 254; prietenia cu Nietzsche 15, 82, 132, 251; reacţia la scrierile lui Nietzsche 113, 122, 156; scrisorile lui Nietzsche 92, 111, 132-133; vizitele la Bayreuth 107, 138;
Rohr, Berta 123
Roma: „Clubul Roman" al Malwidei 169-170; casa Malwidei 137, 174, 176, 268; Colosseumul 170, 173-174; istoria 37, 68, 72, 79-80; împrejurimile 206, 208, 305; San Pietro 174-176, 179, 207; vizitele lui Nietzsche 172-176, 178, 206-208
Romundt, Heinrich 15, 108, 110, 117, 127-128, 131
Roscher, Wilhelm 16
Rosenberg, Alfred 316
Roth, Samuel 118
Salis-Marschlins, Meta von 258-260, 263, 278, 304-306
Salomé, Lou: abandonarea lui Nietzsche 194-195; aluziile lui Nietzsche la 208; articolele despre Nietzsche 300; atitudinea legată de sex 173-174, 176-177; campania lui Elisabeth pentru a fi deportată 204, 248; caracterul 169-170, 174; căsătoria 170, 233; cererile în căsătorie 173-174, 178, 181, 233; corespondenţa cu Nietzsche 186-187, 189-190, 194-195; descrierea făcută de Malwida 172; educaţia 169; finanţele 178; flirturile de la Bayreuth 188-190; fotografia cu Nietzsche şi Rée 181-182, 187-188, 214; interpretarea psihologiei lui Nietzsche 177-178; invitaţia la Tautenburg 186; istoricul familiei 169; în Leipzig 194; înfăţişarea 174-175; întâlnirea cu Brandes 252; întâlnirea cu Nietzsche în Löwengarten 181; la Tautenburg 190-193; mama 169-170, 173, 178, 180, 183, 185-186; părăseşte Roma 178; părerea Malwidei despre 170, 173, 187, 189, 206; planul relaţiei Sfintei Treimi 173, 176, 178; prima întâlnire cu Nietzsche 174-176; prima întâlnire cu Rée 169; relaţia cu Elisabeth 186-190, 209-210, 248; relaţia cu Nietzsche 177-178, 180-182, 190-195, 209; relaţia cu Rée 144, 170, 173-174, 186, 189, 193-195; relaţia Sfintei Treimi 178, 193-194; salonul din Berlin 195; sărutul cu Nietzsche 19, 180; scrierile: „Amărăciunii" (poem) 182; „O rugăciune către viaţă" (poem redenumit „Imn pentru viaţă") 193, 249-250, 310; articolele despre Nietzsche 300; *Friedrich Nietzsche in seinen Werken* 300; *roman-à-clef* autobiografic 204; scrisorile lui Nietzsche 186-187, 196; trădarea 187-189, 202; urcarea pe Monte Sacro cu Nietzsche 178-180, 305-306; vizita la Bayreuth 184-189, 214; vizita la familia Overbeck 182-183

Scheffler, Ludwig von 120-121
Schiess, doctor 109
Schirnhofer, Resa von 214-218, 225, 258
Schmeitzner, Ernst: antisemitismul 203-204, 219; problemele financiare 220-221; publică *Aurora* 162; publică *Considerații inactuale* 152, 162; publică *Omenesc, prea omenesc* 155-156; publică *Zarathustra* 202-204, 219-220; refuză să publice *Zarathustra IV* 219; relația cu Nietzsche 164, 202-204, 219-221;
Schopenhauer, Arthur: *Considerația inactuală* a lui Nietzsche cu privire la 121-123, 126, 130-132, 289; despre muzică 17, 55; influența asupra lui Nietzsche 17-18, 53-55, 77, 81, 85-87, 140, 143, 258; influențele asupra schimbării de direcție în gândirea lui Nietzsche 53-54, 143-145, 152, 156, 185, 297; *Lumea ca voință și reprezentare* 17, 53, 81, 232; părerea lui Burckhardt despre 66; părerea lui Wagner despre 17, 53-55, 81, 157, 185, 187-188; pe puntea peste vâltoarea devenirii 194; portretul 93; portretul din *Zarathustra IV* 221-222; poziția volumului *Omenesc, prea omenesc* asupra lui 152, 156, 232; prefața lui Nietzsche despre 106
Schrön, Otto von 147, 150
Schubert, Max 294, 298-299
Schwarzerd, Philipp Melanchthon 35
Senger, Hugo von 128
Shakespeare, William 37-38, 75
Sils Maria: părerea lui Nietzsche despre 255-256; peninsula Chastè 263, 307; relicvele cultului Nietzsche 307; „Stânca lui Zarathustra” 167, 217, 259, 263, 307; sugestia pentru locul înmormântării lui Nietzsche 306-307; turiștii estivali 256, 258-260; vizitele lui Nietzsche 166-168, 207, 209, 217, 225, 256, 258, 262-263, 265, 305; vremea 168, 255, 258, 262-263
Societatea Academică din Basel, conferințele lui Nietzsche 94-96, 100
Societatea Colonială Chemnitz 247, 294, 298-299
Socrate 19, 86-87, 131, 261, 310
Solalinde, Cirilio 243
Sorrento 140-142, 146-149, 169, 185, 300
Speer, Albert 317
Spengler, Oswald 315-316
Spir, Afrikan 143
„Stânca lui Zarathustra” 167, 217, 259, 263, 307
Stein, Heinrich von 188-189
Steiner, Rudolf 307-308
Stendhal 143, 215, 258
Strauss, David 49, 109-111, 113-114

Strauss, Richard 306, 313
Strindberg, August 166, 251, 274-275, 278, 299-300
Taine, Hippolyte 215, 250-251, 254, 268, 274, 314
Tautenburg 186, 189-191, 204
Tenichev/Tenişeva, Anna Dmitrievna, prinţesă 268, 277
Teutoburg, pădure 161
Theognis din Megara 44-45, 50
Thüringer Wald 26
Tönnies, Ferdinand 209
Torino: călătoriile la 255, 263; criza lui Nietzsche 281-283, 286, 296, 303; funeraliile naţionale 272; Galleria Subalpina 256; nunta regală 264; părerea lui Nietzsche despre 256, 264-265, 271, 275-276; peisajele 265, 269; Piazza Carlo Alberto 256, 264; plecarea lui Nietzsche 283, 289, 300-301; porticurile 255-256, 263, 272; vremea 265
Trampedach, Mathilde 128
Turgheniev, Ivan 176, 251
Turina, Carlo, psihiatru 282
Universitatea din Basel: clinica psihiatrică 282-283, 287; demisia lui Nietzsche 159; învoirea lui Nietzsche 140, 158; mărirea salariului lui Nietzsche 95; Nietzsche învoit pentru serviciul militar 77-78; Nietzsche predă la *Pädagogium* 52, 127, 140, 215; pensia lui Nietzsche de la 159, 220-221, 230, 249, 260, 287; poziţia lui Burckhardt 66, 120-121, 250; poziţia lui Nietzsche ca profesor de filologie clasică 20, 53-55, 82, 89-90, 104, 108, 111, 117, 126, 132, 158; propunerea lui Nietzsche de a fi numit şef al Catedrei de filosofie 82, 89-90
Urusov, prinţ 268
Van de Velde, Henry 306, 311
Veneţia 165-166, 168, 207
Villiers de l'Isle-Adam, Auguste 73-74
Vischer, Adolf 283-284
Vischer-Bilfinger, Wilhelm 116, 126
Voinţa de putere: publicarea şi editarea de către Elisabeth a însemnărilor şi schiţelor lui Nietzsche 307, 313, 316; titlul unei lucrări plănuite de Nietzsche 262
Voltaire 143, 152-157, 232
Wagner, Cosima: antisemitismul 147, 157, 158, 224; arhiva Wagner 301, 305; casa din Bayreuth (Wahnfried) 123-124; căsătoria cu von Bülow 61-62; căsătoria cu Wagner 77-78; câinele (Kos) 62; corespondenţa cu Nietzsche 65, 75, 94, 100, 126-127, 158, 301; credinţa în supranatural 98; divorţul de von Bülow 65, 69, 77; fiicele 60, 64, 97, 127; istoricul familiei 60-61; în

Messina 171; în Sorrento 146-148; înfăţişarea 61, 73, 75, 97, 134, 169; îngrijorările legate de festivalul de la Bayreuth 133-134; jurnalul 63-64, 75-76, 79, 94, 98, 101, 107, 125, 133, 147-148; moartea 312; moartea lui Wagner 241; naşterea fiului 64; naţionalismul 80; organizarea festivalului de la Bayreuth 223-224, 245; părerea despre Rée 147, 157; părerea lui Hitler despre 318; părerea lui Nietzsche despre 63, 272, 278; plecarea de la Tribschen 97-100; proiectul Bayreuth 90; reacţia la a doua *Consideraţie inactuală* 114, 122; reacţia la compoziţiile muzicale ale lui Nietzsche 92, 101-102; reacţia la înamorarea lui Wagner de Judith Gautier 75, 134; reacţia la *Naşterea tragediei* 88, 94; reacţia la *Omenesc, prea omenesc* 157-158; relaţia cu Elisabeth 126-127, 158, 187, 267, 301; relaţia cu Nietzsche 69-70, 75-78, 90-91, 97-100, 105-107, 119, 125, 253; relaţia cu Wagner 55, 59-62, 75, 78-79, 88, 184, 241, 273; sarcina 62; sărbătorile de Crăciun 76, 81, 92, 105-107; sărbătorile de Paşte 98, 107; sfatul pentru Nietzsche 114-115; viaţa la Bayreuth 100-101

Wagner, Minna 61

Wagner, Richard: accentul 59; activitatea revoluţionară 25, 60, 71, 137; amantele 60; antisemitismul 67, 72-73, 96, 212, 224; apără *Naşterea tragediei* 103-104; apelul la Nietzsche să mobilizeze poporul german 111; arhiva 301, 305; bustul 268; cariera 71-72; casa din Bayreuth (Wahnfried) 97, 123-124, 134-135; casa Tribschen 53, 56-59, 74-75, 90, 97-98; căsătoria cu Cosima 77, 78; căsătoria cu Minna 61; câinele (Russ) 62, 69, 97, 123; codrul Thuringiei 26; construcţia sălii de operă din Bayreuth 106; corespondenţa cu dr. Eiser despre problemele de sănătate ale lui Nietzsche 149-150, 157, 185, 187-188, 202, 205; credinţa în comploturi comuniste 111-112; despărţirea ideologică a lui Nietzsche de 155; educaţia 18, 64; festivalul de la Bayreuth 134-136, 146; fiicele (Isolde şi Eva) 60-62, 64, 127, 188; finanţele 96-97, 106, 146; francofobia 73, 80, 89; influenţa asupra lui Nietzsche 19, 55; influenţa lui Schopenhauer 17, 53-55, 81, 157, 185, 187-188; istoricul familiei 60; îmbrăcămintea 56, 69-70, 74-75, 146; în Messina 171; înfăţişarea 56, 69, 74-75, 144; la Sorrento 146-149, 185; moartea 202, 241, 257, 314; mormântul 62, 307; Muzica viitorului 55, 60, 81, 103; naşterea 223; naşterea fiului Siegfried 64-65, 90; naţionalismul 67, 72, 80, 89, 97, 257; Nietzsche îi dăruieşte gravura lui Dürer 81, 224; operele: ciclul *Inelului* 20, 58, 62, 64-65, 71-73, 90, 96, 98, 101, 115, 132-136, 168, 238, 260; *Das Rheingold* 90, 101, 135; *Die Meistersinger* 16-18, 81, 86, 257; *Götterdämmerung* 97, 124-125, 136, 260; *Huldigungsmarsch* 101; *Idila lui Siegfried* 80, 97; *Kaisermarsch* 89; *Parsifal* 149-150, 166, 184-185, 188-189, 257; *Siegfried* 56, 70, 133; *Tannhäuser* 61, 72-74, 125; *Tristan şi Isolda* 18, 53, 81, 86, 88, 103, 170, 272, 314; părăseşte Tribschenul 97-98; părerea

despre Förster 212; părerea despre spiritism 98; piatra de temelie a sălii de operă din Bayreuth 101; portretizarea în *Zarathustra IV* 221-222, 273; pregătirile pentru festivalul de la Bayreuth 125, 132-134; prima întâlnire cu Nietzsche 15-18, 51; proiectul Bayreuth 90-91, 96-97; reacţia la a doua *Consideraţie inactuală* 113, 122; reacţia la a patra *Consideraţie inactuală* („Richard Wagner la Bayreuth”) 132; reacţia la a treia *Consideraţie inactuală* 126; reacţia la asedierea Parisului 88-89; reacţia la compoziţiile muzicale ale lui Nietzsche 92, 101-102; reacţia la *Naşterea tragediei* 88, 94, 103-104; reacţia la *Omenesc, prea omenesc* 157, 185; reacţia la primul festival de la Bayreuth 146; relaţia cu Cosima 55, 59-60, 65, 75, 78-79, 88, 184, 273; relaţia cu Judith Gautier 69, 74-75, 134; relaţia cu Liszt 60-61; relaţia cu Ludovic al Bavariei 16, 20, 57-58, 60-61, 64, 90, 94, 101, 106, 124, 135, 146; relaţia cu Nietzsche 20, 63, 93-96, 105-107, 125-126, 132, 146, 148-150, 185, 188, 311; repetiţiile pentru *Inelul* 132-134; sănătatea 171; sărbătorile de Crăciun 76, 80-81, 92, 105-106; sărbătorile de Paşte 98, 107; scrierile: „Artă şi Revoluţie” 71; „Asupra destinului operei” 88; „Despre stat şi religie” 70; „Iudaismul în muzică” 72; „Opera de artă a viitorului” 71; *Opera şi drama* 63; *Ţelurile operei* 91-92; scrisorile lui Nietzsche 78-79, 93, 146; sfatul pentru Nietzsche 114-115; sora 16-18, 63; statutul de celebritate 20, 101; stilul de viaţă 66; viaţa la Bayreuth 100-101; vizitele lui Nietzsche la Bayreuth 107, 112, 123; vizitele lui Nietzsche la Tribschen 56-59, 63-65, 69-70, 76-77, 80-81, 88-90, 97-100, 107

Wagner, Siegfried: botezul 78; cadourile pentru 101; educaţia 188; Elisabeth îl îngrijeşte 127; model pentru picturi 124, 188; naşterea 64, 90; pruncia 69; vârsta tatălui 106

Wagner, Societăţile 96, 112, 124, 224, 226

Weimar, Republica de la 315

Weimar: „Atena germanilor” 305; arhiva Goethe 305; arhiva Nietzsche 304-305, 307, 311; galeria lui Kessler 311; Marele Muzeu Ducal al Artelor şi Meşteşugurilor 311; peisajul 305, 319-320; sosirea lui Nietzsche 306, 309; Teatrul Naţional 314; Villa Silberblick 305-309, 311-312, 315, 317, 319; Wagner la 97

Widemann, Paul Heinrich 131, 223

Widmann, J.V. 239, 250, 254

Wiel, Josef, dr. 117

Wilamowitz-Möllendorff, Ulrich von 103

Wilhelm I, kaizer 89, 135, 296

Wilhelm al II-lea, kaizer 274, 296, 311

Wille, profesor 280, 282-283, 285

Wolzogen, Hans von 157, 187-188, 212, 247

Württemberg, suveranul din 135
zoroastrism 199, 231
Zum Schwarzen Ferkel („Purceluşul Negru”) 299

1. Tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), preot

2. Mama lui Nietzsche, Franziska, născută Oehler (1826-1897)

3. Friedrich Nietzsche la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: începutul îndoielii

4. Sora lui Nietzsche, Elisabeth, la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: nici o îndoială

5. Richard şi Cosima Wagner (1875), când Nietzsche a început să-i venereze pe amândoi

6. Cosima Wagner (cca 1870),
la începutul relaţiei lui Nietzsche cu ea

7. Tribschen, casa lui Wagner. Muntele Pilatus în fundal

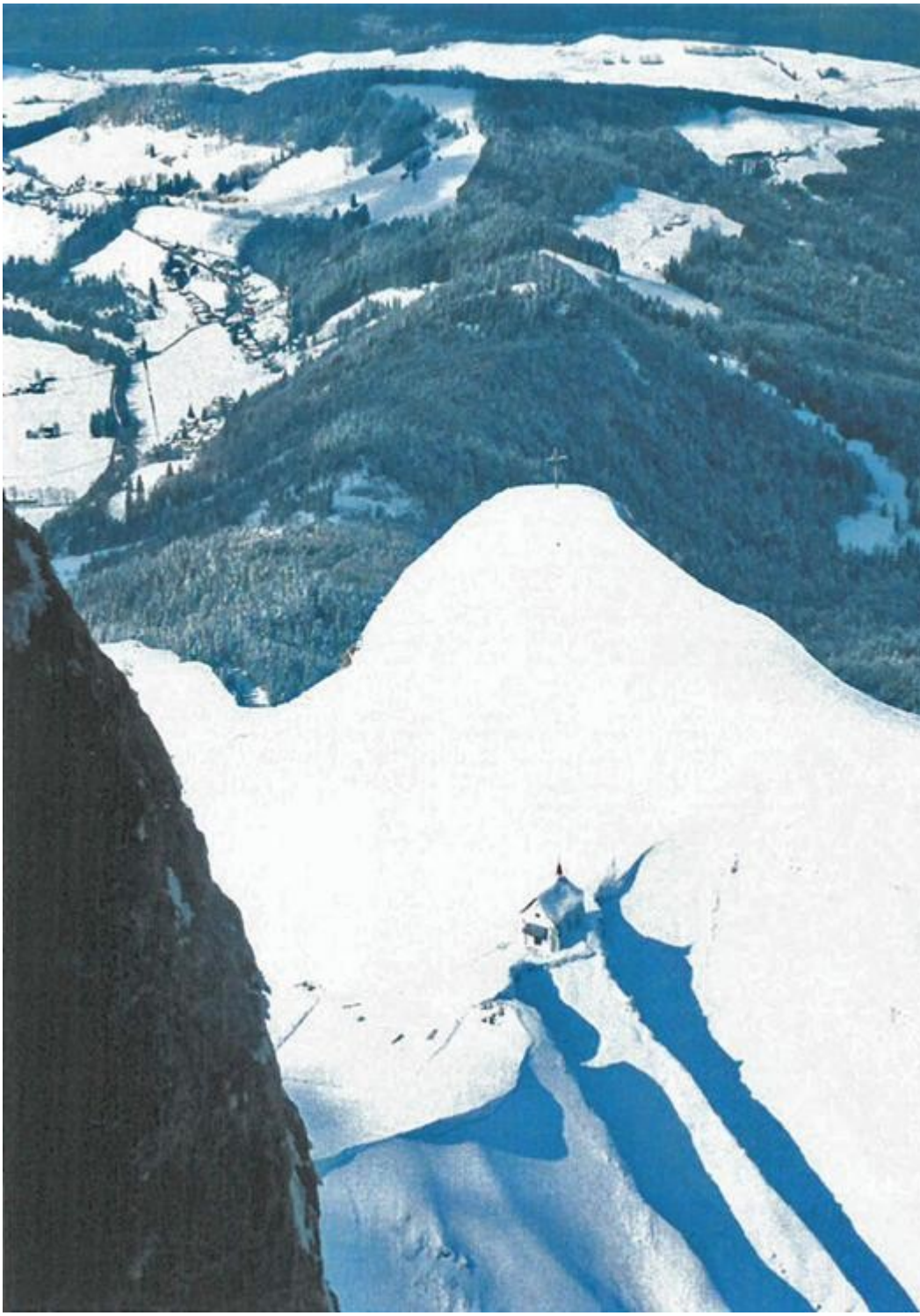

8. Capela de pe muntele Pilatus

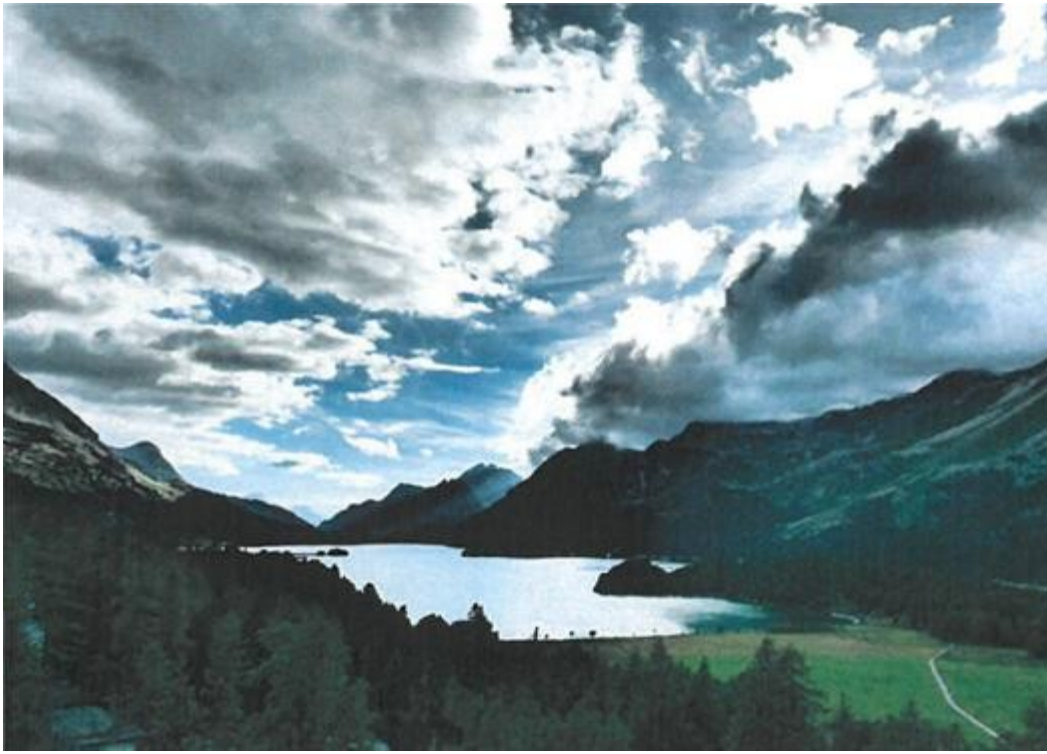

9. Mult iubitul Sils Maria al lui Nietzsche: „Filosofia trăieşte pe piscuri de munţi”

10. Autoarea lângă stânca unde Nietzsche a trăit revelaţia Zarathustra

11. Casa lui Gian Durisch din Sils Maria. Camera lui Nietzsche este în dreapta-sus

12. Lou Salomé, *la femme fatale* care i-a fascinat pe Nietzsche, Rilke şi Freud

13. „Te duci la femei? Să nu îţi uiţi de bici!” Lou Salomé ridică biciul asupra lui Nietzsche şi a lui Paul Rée

14. Försterhof, Paraguay, de unde Elisabeth Nietzsche îşi conducea colonia antisemită

15. Nietzsche în 1882, în deplinătatea puterilor

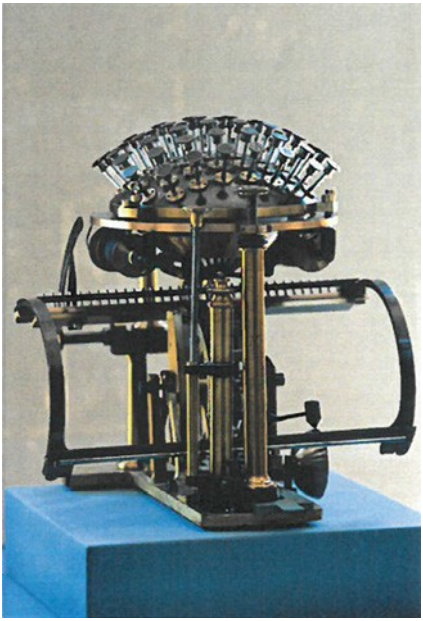

16. Maşina de scris pe care Nietzsche n-a reuşit niciodată s-o stăpânească

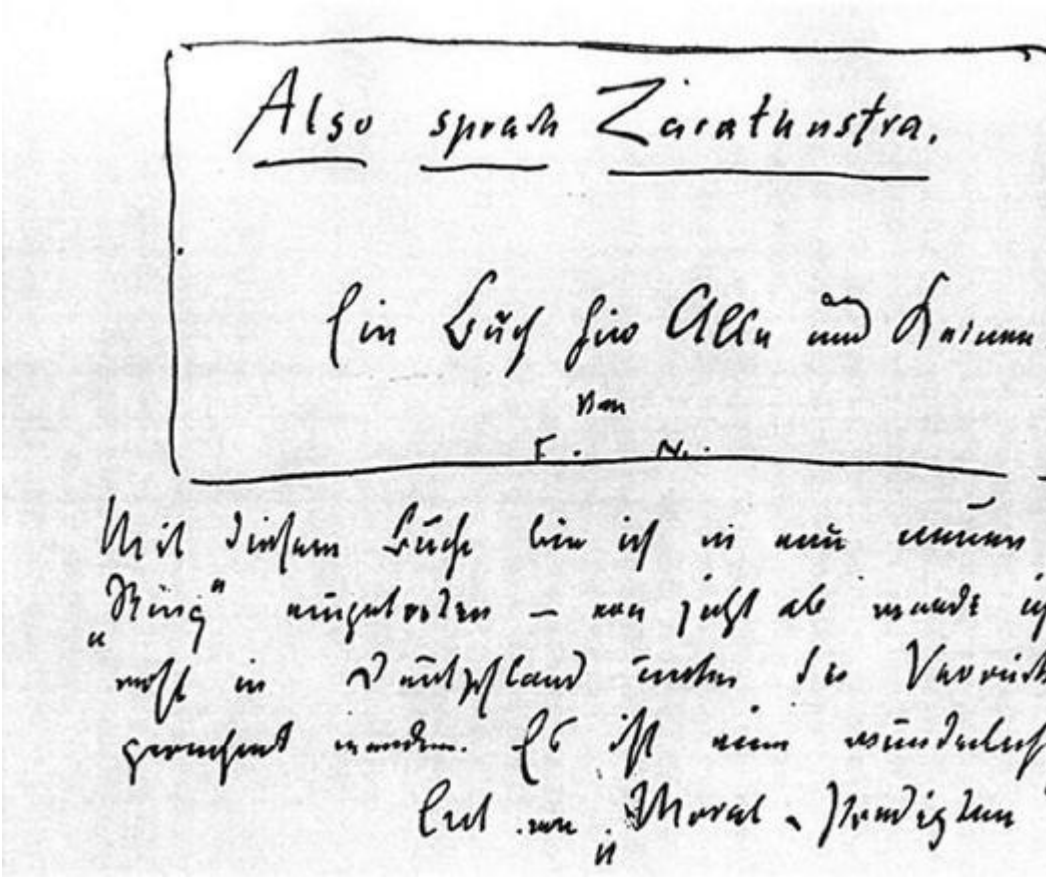

17. Nietzsche îşi anunţă cartea *Aşa grăit-a Zarathustra* (februarie 1883)

18. Nietzsche nebun în grija mamei sale (1890)

19. Elisabeth pozează iubitoare, aplecată deasupra fratelui său, aflat în mâinile ei

20. Hitler cu o mină tristă la înmormântarea lui Elisabeth

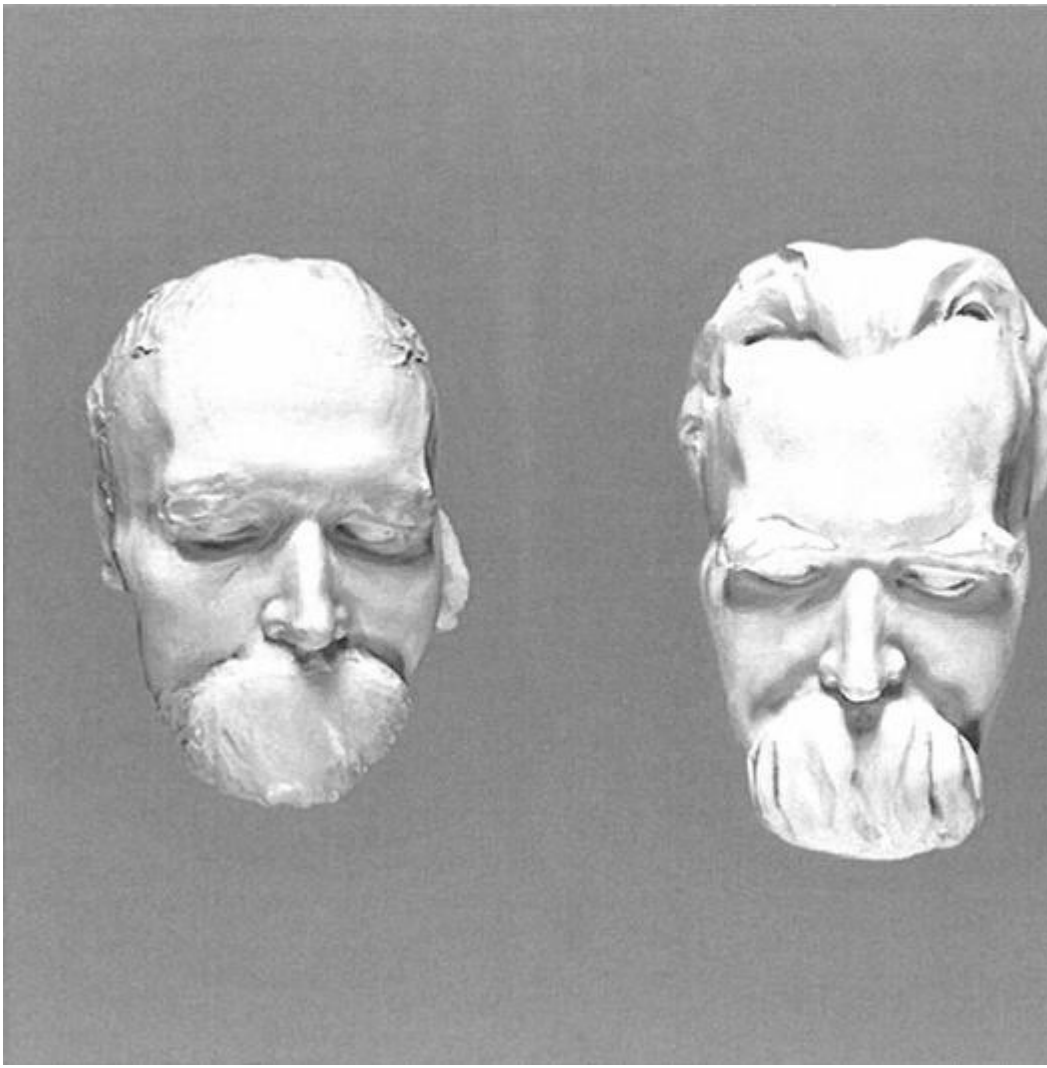

21. Măştile mortuare ale lui Nietzsche. *În stânga, originalul. În dreapta, cea „îmbunătăţită” de sora lui, Elisabeth*

Table of Contents

[Lista ilustraţiilor](#)

Nota traducătorului
Mulţumiri
1. O serată muzicală
2. Atena noastră, a germanilor
3. Cum devii ceea ce eşti
4. Naxos
5. Naşterea tragediei
6. Bordeiul otrăvit
7. Cutremur de idei
8. Ultimul discipol şi primul discipol
9. Spirite libere şi nu chiar atât de libere
10. Omenesc, prea omenesc
11. Călătorul şi umbra sa
12. Filosofie şi eros
13. Ucenicul filosofului
14. Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut
15. Numai acolo unde sunt morminte sunt şi învieri
16. M-a atacat!
17. Declamând în abis
18. Lamaland
19. Sunt dinamită!
20. Amurg la Torino
21. Minotaurul din peşteră
22. Locatarul gol al unor camere mobilate
Aforisme
Cronologie
Note
Bibliografie selectivă
Index
Ilustraţii